

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

WARTKES TEWEKELYAN

Hayatın Anlamı

Çeviren: Zekiye Hasançebi

W. Teweekelyan
Hayatın Anlamı

**Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir**
Rütten Loening, Berlin 1952 baskısından çevrilmiştir
Birinci Baskı: Eylül 2007
Kapak: Hüseyn Yoldaş
Baskı: Kilim Matbacılık
Maltepe mah. Litros Yolu Fatih San. Sit. No: 12/204
Zeytinburnu-İstanbul Tel: (0212) 612 95 59

Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğan

ISBN 978-975-8460-11-3

PENCERE YAYINLARI: 217
info @pencereyayinleri.com

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. Nuhoğlu İşhanı No. 10/6
Kadıköy / İSTANBUL TEL: (0216) 414 64 41

W. Tewekelyan

Hayatın Anlamı

Çeviren: Zekiye Hasançebi

İÇİNDEKİLER

Birinci Kitap: Kanlı Sayfalar	9
1. Bölüm: Son Kervan Geldi	11
2. Bölüm: Okul	22
3. Bölüm: Seçim	31
4. Bölüm: Düşmanlıklar	39
5. Bölüm: Büyükbabanın Ölümü	45
6. Bölüm: Savaş	57
7. Bölüm: Savaş Sürüyor	66
8. Bölüm: Kan Gölü	76
9. Bölüm: Kalede	86
10. Bölüm: Kuşatmanın Sonu	97
11. Bölüm: Kilisede	106
İkinci Kitap: Kararsız Yaşam	113
1. Bölüm: Kalenin Düşmesinden Sonra	115
2. Bölüm: Ölüm Vadisi	123
2. Bölüm: Bilinmeyenle Yüz Yüze	129
4. Bölüm: Savaşmak İçin Yaşamak	139
5. Bölüm: Yunanlıların Yanında	144
6. Bölüm: Tozlu Yollarda	152
7. Bölüm: Muşeg'in Maceraları	163
8. Bölüm: Demiryolu	168
9. Bölüm: İstanbul'da	179
10. Bölüm: İlk Politik Ders	189
11. Bölüm: Yalnızlık	196

Üçüncü Kitap: Büyüleyici Ortam	205
1. Bölüm: Robert Kolej	207
2. Bölüm: Matbaa	217
3. Bölüm: Nereye Ait Olduğunu Asla Unutma	226
4. Bölüm: Ülkü ve Yaşam	234
5. Bölüm: Felaket	243
6. Bölüm: Keyfiyet	251
7. Bölüm: Yabancı Gökyüzü Altında	262
8. Bölüm: Karo	273
9. Bölüm: Grev	280
10. Bölüm: Olmadığın Yer Her Zaman Güzeldir	289
11. Bölüm: İş Ararken	300
12. Bölüm: Yeni Sınavlar	310
13. Bölüm: Yeniden Savaş	322
 Dördüncü Kitap: Memlekette	 365
1. Bölüm: Apet'in Ailesi	367
2. Bölüm: Yolculuk	378
3. Bölüm: Siranuş	386
4. Bölüm: Batıya Giden Yol	397
5. Bölüm: Yeniden Evde	405
6. Bölüm: Kombinada	412
7. Bölüm: İlk Adımlar	419
8. Bölüm: Rekabet Devam Ediyor	428
9. Bölüm: Evde İlkbahar	438
10. Bölüm: Anajid'in Gelişi	440
11. Bölüm: Saldırının Üzerine Gidiliyor	443
12. Bölüm: Stahanov İşçilerinin Mitingi	458
Sonsöz	465

***Bu kitap,
baskı altındaki milyonların
kurtuluşu için savaşan
komünist partisinin
kahramanlarına adanmıştır.***

1. Kitap
Kanlı Sayfalar

SON KERVAN GELDİ

Uçsuz bucaksız kayalık dağ silsilesi küçük vadiyi kuşatıyor, rüzgârlardan koruyordu. Birkaç zirve deniz seviyesinden bin, binbeşyüz metre kadar yükseliyordu. Akşamları dağlardan esen serin hoş bir hava ovayı yalıyor, günün sıcağından kavrulmuş bahçeleri ilk gün ağarmasına kadar yeni yaşama uyandırıyor. İnsan boyu otların yetiştiği sulu otlakta çok sayıda çobanın güttüğü, kuyrukları yağ tutmuş koyunlar otluyordu.

Mevsimler burada sert çözülüyor: Şubat ortasında ilkbahar, gece gündüz aralıksız şırıldayan, ince ince yağan ağır yağmurlar tarafından müjdeleniyor. Toprak suya doyuyor, her yerde ırmak ve dereler oluşuyor. Fakat Nisan ortasında bu yağmur birden bire kesiliyor! Gri gökyüzü aydınlanıyor, mavileşiyor ve Ekim sonunda yağacak ilk kara kadar sürecek olan sıcak günler başlıyor. Ve nihayet dağların kar fırtınası kendini fazla beklettirmiyor. Bu yıl erken gelen bir kış vardı.

Vadide henüz ılık günler sürmekteydi. Güneş ılık ve hoş görünüyor, sadece zayıf bir rüzgar yüksek kavakların altın sarısı yapraklarını hafifçe sallıyordu.

Arma gün batımından sonra hava serinliyordu. Çobanlar tüylü siyah paltolarının içinde, çömeldikleri herhangi bir kaya parçasının üzerinde kaval çalıyorlardı. Tüylü kurt köpekleri bu çağrıya uyarak sürünün çevresinde zıplayarak onu gece için bir araya topluyorlardı. Yaklaşan kış, gece kendini hissettiriyordu. Binlerce kuştan oluşan sürü havada huzursuz dolaşüyor, heyecanlı kuş sesleri vadiyi şenlendiriyordu.

Gecenin karanlığında, şurda burda, uzaktaki dağ yaylakların-

da bekçi ateşlerinin ışıkları pırıldıyordu. Bir gece birden bire dağın üzerine bir kar fırtınası çöktü. Sabah olduğunda dağların tepeleri tamamen beyazdı. Çok kar yağmıştı. Çobanlar sürülerini aceleyle vadiye indirdiler. Dağlarda kar fırtınasına yakalanan kaptır kervanları dağ uçurumları arasındaki dar yoldan güçlükle vadedeki şehre ulaşmaya çalışıyorlardı. Kar kısa süre içinde tüm dar dağ patikalarını örtmüştü. Böylece nihayet vadinin sakinleri tüm dünyadan tamamen kopmuş oluyorlardı.

İnsanlar telaşlandılar. Çünkü yaklaşan kış için hazırlıklarını bitirmemişlerdi. Kuru çalı çırpı ve odun kömürü hazırlamak zorundaydılar. Buğday en yakın değirmende öğütülecekti ve un ambara konacaktı. Kuru meyveler, şarap ve dut likörü bahçelerden evlere taşınmalı, et kurutulmalı, gazyağı alınmalıydı... Hepsiyi saymak olanaksız!

Karanlık yavaş yavaş çöküyor. Bütün gece boyunca bekçilerin, komşu semtlerden Türklerin sızmamaları için nöbet değiştirdiği Ermeni semtine, eve gitme zamanı. Bu kadar geç bir saatte hâlâ yollarda bulunmak büsbütün tehlikesiz değildir. Nöbetçiler en küçük bir tehlike anında o kadar büyük gürültü çıkıyorlar ki, hiç kimse Ermeni semtinin sakinlerini gafil avlamayı başaramıyor.

Şosedeki zil sesleri akşam sessizliğine vuruyor; kervan ağır yüküyle şehre giriyor. Çocuklar bağışarak ve itişerek ona doğru koşuyorlar. Yetişkinler caddeye çıkıyorlar. Evlerinin eşiklerinde susarak duran insanlar heyecan içinde caddeye bakıyorlar. Kervan yukarıda, bahçelerin yanında nihayet görünüyor. Kervanın en yaşlısı, kahramanlıklarıyla efsaneleşmiş Gugas bir kıratın üzerinde, en öndedir. Başı uzun bir başlıkla çevrelenmiş, omuzlarında sert tüylü siyah Kafkas pelerini var, dizlerinin üzerinde bir karabina, geniş kuşağının bir tarafından bir mavzer tüfeği, öbür tarafında uzun bir hançer. Geniş şalvarın paçaları yumuşak deriden sivri burunlu çizmelerin konçlarına sokulmuş. Onu, yanlarındaki sürülerin bağırduğu yorgun katırlar, salınarak ve soluyarak izliyor. Gugas gibi olmasa da onlar da silahlı. Birkaçının sırtında bir karabina asılı, diğerlerinin kuşağına bir hançer sokulu.

Kervan ilk evlere yaklaşırken Gugas askısını biraz kaldırıyor

ve yüksek sesle bağıyor: “Hey-ey! Düşman, geri çekil. Dost değil! Gugas’ın kervanı geliyor!”

Hava Gugas’ın güçlü sesinden titrer gibidir, sesinin yankısı dağlarda “Hey! Hey!” diye tekrarlanıyor. Bu nida ile kervanın şehre girişini bildirmek adet olmuş, ama bu ses yolda işe çıkmış haydut çetelerine duyurmak ve onları uyararak için çıkartılıyor. Bu işlem tüm kervan önderleri tarafından uygulanıyor, ama Gugas bunu tamamen özel bir tarzda yapıyor.

O aslında gücünü ilan ediyor. Böyle, onun gibi cesur bir adamla uğraşmaya kimsenin hevesi yok. Gugas’ın oğlu Murat koyu tenli bir oğlan, tahminen oniki yaşında, tepedeki çocuk kalabalığını şaşırtıyor ve babasına ilk o ulaşıyor. Fakat Gugas, oğlunu gördüğünü farketmiyor. Bir adamın çocuklarına sevgisini herkesin gözü önünde göstermesi adetten değil. Oğlan yaklaşıyor, hayranlık dolu bakışları, atını ustaca yönetmekte olan babasına takılıyor. Sevinçten haykırmamak, babasının dizine atlamamak için kendini zor tutuyor. O gelenekleri biliyor ve kendini ağırbaşlı olmakla yükümlü hissediyor.

Kervan Gugas’ın evine yaklaşıyor. Yetmiş yaşına rağmen hâlâ dinç olan uzun boylu baba gururlu, eşikte duruyor. Tütünden sararmış beyaz bıyıklarını buruyor. Kırışmış yüzü ışıltıyor. Uzun kaşları gri donuk gözlerinin yarısını örtüyor. Yanında karısı, yaşlı Takuyi duruyor. Zaten kısa olan kadın büyük babanın azametli görüntüsü yanında daha da kısa görünüyor. Gururlu bir bakışı var ve sebepsiz asla gülümsemiyor. Sert görünmeyi seviyor fakat Takuyi gerçekte çok iyi bir insan. Bu iyilik onun siyah gözlerinden de fışkırıyor. Bütün şehrin Takuyi’ye hayır, sadece Gugas gibi muhteşem bir kahraman doğurduğu için değil, cesur bir yüreği olduğu için büyük bir saygısı var. Onun benzeri olabilen tek bir adam bile yok. Felaketlerde aklını asla yitirmiyor, zordalarsa eğer komşularını yalnız bırakmıyor. Takuyi biraz önce sezdirmeden gözyaşlarını siliyordu, bunlar sevinç gözyaşlarıydı, nihayet o, oğlu sağ salım eve döndüğü için mutluydu. Eğer Gugas tehlikeli bir yolculuğa çıkmışsa ihtiyar kadın her defasında huzursuzlanıyor, hatta diğer zamanlarda büyük bir sevgiyle ilgilendiği tavuklarını bile ihmal ediyor.

Kervanın çanları çalıyor. Gugas’ın gözleri, kısa bir soluk, ço-

cuklarının arasında duran karısının gözleriyle buluşuyor. Bu Perusa, onun karısı. Güzel değil o. Her yıl yaz çilleriyle dolan ve Perusa'ya acı veren şekilsiz bir yüzü var. Ama gözleri alışılmışın dışında büyük ve o kadar harika ve anlamlı bakıyorlar ki Perusa'yı ilk kez görenler bile onu asla unutamıyor. Etrafına öyle bir huzur ve iyilik yayıyor ki, onu sevmemek imkansız.

Kızı Amestuyi Perusa'ya sıkıca sarılmış öylece duruyor. O Murat'dan sadece bir yaş büyük. Her ikisinin önünde, sarı lüle saçlı dört yaşındaki Nubar, sabırsız şekilde bir basamaktan diğerrine atlıyor, babasına mümkün olduğu kadar erkenden görünmeye çalışıyor. Bütün vadide bu kadar açık renk saçlı tek çocuk var, bu yüzden çok kıskanılıyor. Kervan sürücüsü Apet'in annesi yaşlı Sanasan, Nubar'ı nazardan korumak için oğlanın gömleğinin içine gizlice bir muska dikti. Ailenin en küçüğü Vasgen annesinin eteğine sıkıca sarılmıştı. Çan seslerinin yaklaşması üzerine ufaklık sevinçle bağırды: "Baba! Anne! Baba!"

Perusa kocasına kaçamak bir bakış fırlattı, fakat hemen aceleyle gözlerini indirdi, Tanrı aşkına, onu kimse farketmesindi.

Gugas'ın kızkardeşi Siranuş, güzelliğiyle ünlenmiş biridir, yengesinin arkasına saklanıyor. Yüzü heyecandan pembeleşmiş, gözleri kervanda aranıyor. Vadinin tüm gençliği Siranuş'a aşık. Kız uzun boylu ve zayıf. Beyaz bir yüzü, yay gibi sürmeli kaşlarının altında ateşiyle birini yakacak tehdidiyle parlayan siyah gözleri var. Bir karganın tüyleri gibi düz, ortadan ayrılmış siyah saçını bir tül peçeyle örtmüş. Siranuş gerçek bir masaldır, cazibesi herkesi kendine çekiyor. Ona rastlayıp da hayranlık dolu bakışlarını üzerinden ayırabilen tek insan yoktur.

Şimdi onun aradığı geliyor. Siranuş onu uzaktan tanıdı. O genç bir adamdır, yirmi iki veya yirmi üç yaşında. Becenkli ve cesur, kervanla birlikte yürüyor. Uzun boylu ve hemen hemen kervanın en yaşlısı olan Gugas gibi giyinmiş, sadece başlığının kenarları altın şeritlerle çevrilmiş ve hançerinin kabzası gümüş kaplanmış. Delikanlı Siranuş'un evinin yanına vardığında başını kaldırıyor ve gözleri buluşuyor. Murat yoldan ayrılmadan babasının yanında yürüyor. Kapıdaki yaşlı adam, torununun, durana kadar kervana refakat etmek istediğini anlıyor ve bağırıyor: "Murat, buraya gel!"

Murat bir an kararsız kalıyor, eve gitmeye hevesli değil, ama büyükbabanın çağrısına uymamak; bu katiyen olmaz...

"Eve gel diyorum sana!" diye tekrar ediyor büyükbaba. Büyükbabanın emreden sesi kararsızlığına son veriyor.

Murat isteksizce yolu geçiyor ve yavaş yavaş dağa çıkmakta olan kervanın arkasından bakıyor. Çan sesleri gittikçe kayboluyor ve insanlar yavaş yavaş evlerine dönüyorlar. Yol başlıyor, etrafa yeniden sessizlik hakim oluyor.

Gugas eve geç geldi. Karargahta yüklerin indirilmesine nezaret etti, balyaların güvenlikle beklenmesini organize etti. İnsanlara yemek temin etti. Bütün işler yapıldıktan sonra acele etmeden evin yolunu tuttu.

Evde büyükbaba, ona hoşgeldin demek ve ondan yeni haberleri öğrenmek için gelen yakın arkadaşları ile birlikte, özenle donatılmış masanın etrafında oturuyordu. Kadınlar yemeğe oturmamıştı, çünkü gelenekler buna izin vermiyordu. Hatta Gugas'ın annesi yaşlı Takuyi bile eğer evde misafir varsa yemeğini diğer kadınlarla birlikte özel bir masada yiyordu.

Oğlunun içeri girdiğini görür görmez büyükbaba ayağa kalktı ve ona sevinç içinde hoşgeldin dedi. Gugas babasını kucakladı, konukları selamladı ve onun için hazırlanmış olan mindere oturdu. Siranuş ona bir leğen ve sıcak su dolu bir ibrik getirdi. Gugas ellerini dikkatlice yıkadı ve yemeğe döndü.

Babasının eve dönüşü şerefine mutluluk içinde kaldırdığı ilk kadehten sonra ona "Zor bir yolculuk oldu" dedi. "Çok bitkiniz, hiçbir şeyimiz eksik değildi, dağlarda kapandık kaldık."

Murat, misafirlerin doldurduğu odanın kapısının hemen arkasında duruyor ve merak içinde babasının sözlerine kulak kabartıyordu. Hiç kimse oğlanı çağırmadığı için, ona varlığından kimse haberi yokmuş gibi geliyordu. Gücendi ve gözleri yaşardı. Arnestuyi'nin bu çirkin ağlamayı görüp herkese anlatması, bir tek bu eksikti, öyle olsaydı eğer artık utançtan hiç kimseye görünemezdi. Gözlerinden yaşlar sadece kısa bir süre için aktı. Yavaşça büyükannesinin odasına girdi ve kendini yatağa attı. Üç ay boyunca sabırsızlıkla babasını beklemiş, o şimdi geri dönmüş ama bir kere bile olsun onu görmek istememişti. O halde beni artık sevmiyor diye düşündü. Bu düşünce Murat'a o kadar acı

geldi ki, şimdi ulumanın eşiğine gelmişti. Ama tam o sırada odaya büyükanne girdi.

“Buraya mı saklandın” dedi kadın ve sevgiyle Murat’ın üzerine eğildi. “Kalk, babana gidiyoruz.”

Murat duvara döndü ve cevap vermedi. “Söz dinle, gel, baban seni sordu.” Büyükanne uzun süre dil döktükten sonra Murat kalktı, gömleğini düzeltti ve başı öne eğik, erkeklerin oturdukları masanın bulunduğu odaya girdi.

“Hey, gel bakalım” dedi babası ona. “Daha büyümüş gördüm seni, neredeyse beni geçeceksin.”

Büyükbaba kendini beğenmiş bir eda ile, “Bizim soyumuzdandır” dedi.

“Gel, buraya otur” diye Gugas yanındaki yeri gösterdi. “Ben yokken yediğin herşeyi anlat.”

Murat duyulur duyulmaz bir sesle, “Kötü bir şey yapmadım.” dedi.

“Eğer iki kere attan düştüğünü ve Smpad’la bir kere kaçtığı konusunda babasının bana şikayetini saymazsak” diye ekledi büyükbaba gülümseyerek; “ama bunun dışında o çok uysal davranıldı”. Büyükbaba Murat’a kumazca göz kırptı ve başını şımarıkça sıvazladı.

“Ya, attan düşmek mi, bu bir şey değil, yetişkinlerin de başına geliyor, fırsat düştüğünde bu açıkça söylenmeli, değil mi Murat?”

Büyükanne “Sen hep böylesin” dedi, “Tanrı biliyor, oğluna herşeyi öğretiyorsun, sonra da onunla başatmak imkansız oluyor. Zavallı Smpad’ı o kadar çok dövdü ki, burnundan kan geldi.”

“Ya, niçin babası hep polislerle birlikte dolaşıyor” kendini haklı çıkarmak için mırıldandı Murat. Gugas soran bakışlarla büyükbabaya baktı: “Gene mi?” Büyükbabanın başını sallaması çok şeyi söylüyordu.

“Siz onu bu alışkanlığından vazgeçiremiyor musunuz?” diye dönüp misafirlere sordu Gugas.

Kasap Haçik öfkeyle bağırdı; “Adam paranın peşinden koşuyor” diye. “Şimdi artık zenginlerden sayılıyor. Ben büyüklerimizi tanımam diye konuşuyor. Niçin kanun var, mahkeme var, polisimiz var?”

“Ama tüm bunlar bizim değil, Türklerin” diye öfkeyle bağırdı Gugas, “ama bizim de kendi kanunlarımız var!”

“Evet ama sen onun bunu bildiğini sanıyorsun! İki kere yaşlıların huzuruna çağrıldı, gelmedi. Mahkemeye şikayet dilekçesi verdi.”

“Burada, bizim dağlarımızda iki Ermeninin kavgasını bir Türk mahkemesinin önüne götürmek, bu benim için tamamen yeni bir şey. Olayı kendi haline bıraktık, yazık olmuş.”

“Biz onu uyardık... eğer düşüncesinden vazgeçmezse suçu kendisinde arasın” dedi öfke dolu bir sesle Haçık. Murat’a bir bakış fırlattı ve düşündü; çocuğun yanında fazla şeyler konuşulmuyor mu?

Gugas Haçık’ın yan bakışının ne anlama geldiğini çok iyi anladı.

“Önemli değil, Murat dilini tutmasını bilir.” Oğluna dönerek sordu: “Haksız mıyım evlat?”

Murat kendisine güvenilmediğini sanarak kızardı ve sadece onaylayarak başını salladı.

Bardaklar sert konyakla tekrar tekrar dolduruldu. Büyükbabanın, konukların içmesini gerekli kılan yeni bir bahanesi her zaman vardı. Şimdiden tüm ev ahalisinin şerefine, tüm çocukların ve torunların şerefine ve koyunların iyi bir laş geçirmesi üzerine içildi.

Takuyi sıcak yemekleri taşıyan Siranuş’a el salladı. O da yağ içinde yüzen şişmiş buğday ile şişte kızartılmış tavuklarla donatılmış büyük bir sini getirdi.

İyice acıkmış olan Gugas tabağını pilavla lebalep dolduruyor, buna bir de tavuk ekliyor, sonra da kollarını sıyırıp yemeğe yumuluyordu. Sağlam beyaz dişleri arasında tavuk kemikleri çıtırdarak parçalanıyordu.

Siranuş masanın ortasına ayran dolu bir tas koydu. Misafirler pilavın üstüne büyük bardaklarla ayranı içtiler.

“İçin, daima için” diye büyükbaba onları cesaretlendirdi. “Bir adam ancak buraya kadar sarhoş olabilir, birkaç bardak ayran, sarhoşluk biter! Bu eski bir ilaçtır.”

Biten yemekten sonra adamlar ellerini yıkadılar, alçak sedirlerin ve rahat minderlerin üzerine çekildiler, tütün kaselerini çıkardılar ve sigara içmeye başladılar.

“Anlat Gugas, dünyada yeni ne var” diye sordu yaşlı avcı Nişan. “Biz burada bir cehennemde yaşıyoruz, bize hiçbir haber sızıyor.”

“Anlatacak ne var ki, her yerde durum aynı, halk her yerde inim inim inliyor. Şimdi Jöntürkler yerlerini sağlamlaştırdıkları için eski hikayelerine yeniden başlıyorlar. Ermeniler şimdi Sultan Hamit zamanından bile daha kötüler. Hiçbiri akşam uyuduğunda ertesi sabah uyanıp uyanmayacağını bilemiyor. Çiftçi buğdayını ekiyor ama, onu biçip biçemeyeceğini bilemiyor. Artık o ne evinde, ne de tarlasında, bahçesinde efendi değil. Ermeni artık kansını ve çocuklarını Türklerin saldırısından bir kez bile olsun koruyamıyor. Kervanla birlikte Harput ilinden geçerken, jandarmaların bütün bir Ermeni köyünü nasıl yaktıklarını gördük.”

“Evet, ama bütün bunlar niçin?” diye telaşlandı büyükbaba.

“Yeteri kadar neden var! Sanırım çiftçiler naibe dört yıl boyunca vergi ödeyecek durumda olmadıkları için. Başka bir yerde Ermeniler kendilerini yağmalatırmadılar. Onlar cesur adamlardı. Elleriindeki silahlarla çeteleri kovdular. Jandarmalar bir başka gün köye gelip erkekleri topladılar ve onları kanlarının ve çocuklarının gözleri önünde öldürdüler. Hükümetin görüşü nettir. Bugün çetelere direndiniz, yarın yönetici makamlara da direnirsiniz, siz dikkafalı, inatçı bir halksınız, yaşamanız tehlikelidir.”

Misafirler karanlık düşüncelere dalıp sustular. Biraz düşündükten sonra Masmanyan “ya Fransızlar ve İngilizler buna ne diyor?” diye sordu; “onlar da Hristiyan değil mi? Bize yardım etmeye söz vermediler mi?”

“Benim görüşüme göre onlar son derece memnun, ellerini oğuşturuyorlar; bu sayede Türklere yeni bir baskı uygulamak için bir nedenleri oluyor. Kendileri için yeni bir taviz koparıyorlar ve bir süre için sakinleşiyorlar. Bunun zaten Türkiye’de Hristiyanların kanıyla ticaret yapmaktan başka bir çıkarı olmayan büyük güçlerin politikası olduğu bilinen bir gerçektir.”

“Sen haklısın gibi geliyor” diye içini çekti Haçik. “Tanrım! Biz taşnaklar güzel ama içi boş lafları piyasaya sürdük: Fransızlar ve İngilizler Ermenilerin dostlarıdır, zor günümüzde bizi darda bırakmayacaklar, onlar arkamızda oldukça korkacak bir şeyimiz yok, bizi koruyacaklar; Jöntürk devrimi sırasında Türk

liderlerle kucaklaştılar, gösteriler, fener alayları düzenlediler, günün erken saatlerinden geceye kadar alanlarda bağırıldılar: Yaşasın özgürlük, adalet ve eşitlik! Talat ve Enver'in resimleri olan madalyaları göğüslerinde taşıdılar.”

“Talat ve Enver şimdi onlara adalet ve eşitliğin Türkçede ne anlama geldiğini gösteriyorlar” dedi Avcı Nişan.

“Tek kelimeyle Jöntürkler bizim başkent züppelerini oyuna getirdiler ve onlara deli gömleğini giydirdiler... Şeytan alsın onları, bugün artık bizim davamıza sözlerle yardım edilemez, sen en iyisi burada ne yapıyor onu anlat” diye Haçik’e döndü Gugas, ama yastıkları düzeltmek için orada olan Murat ve Siranuş’a baktı.

Haçik’in sessiz kalması üzerine Gugas, “Murat, sanırım senin yatma zamanın geldi” dedi. “Ve sen Siranuş, toplamayı bırak, bunu daha sonra yapabilirsin.”

Erkekler kendi aralarında konuşurken orada olmasına izin verilmediği için kızan Murat odayı terketti, onu Siranuş izledi.

Haçik kalktı ve kapıları kapattı.

“Maalesef bizde de sevindirici olan yenilikler çok az.” diye başladı. “Bugün bir cinayet daha işlendi. Hepimizin tanıdığı kunduracı Krikor öldürüldü.”

“Kim öldürdü? Niçin?” öfkeyle kaşlarını çatı Gugas.

“Öyle bir veya iki defa değil, her zaman olduğu gibi. Kadın bunu daha sonra anlattı. Komşu köyden hatırı sayılır bir Türk Krikor’a çizme spariş etti. Onları derinin en iyisinden yap, fiyatı pazarlık etmek istemiyorum, demişti. Tahminen bir hafta sonra Türk akşam üzeri siparişini almaya geldi. Uzun süre çizmelere baktı, evirdi çevirdi, bir kez denedikten sonra nihayet övdü, ustasın herif! İyi çalışmışsın, çizmeler ayağıma rahat oturdu. Komşular beni kıskanacaklar ve hiçbir ödeme yapmadan gitti. Krikor Türke nazıkçe ödemeyi hatırlattı, sayın ağam dedi, ödemeyi unuttunuz. Türk çizmeleri ısmarlarken ödediğini söyledi. Kavgacı çıktı. Uzakıkça daha sertleşti. Nihayet Türk bağırıldı: ‘Seni pis gavur seni, inançlı bir Müslümanı yalan söylüyor diye zan altında nasıl bırakırsın’, bir hançer çıkardı ve ailesinin gözleri önünde Krikor’a sapladı. Tabi jandarmalar ancak canı kaçtıktan sonra geldiler. Krikor’un karısının üç çocuğu var.”

“Oh, bu alçak herifler!” diye parladı Gugas. “Krikor ne banışçı, sakın bir adamdı, bir sineği bile incitmezdi.”

“Zaten o bu kadar sakın olduğu için de öldürüldü” dedi Nişan. “Bir keresinde ben ona tembihledim: Kendine bir tabanca al Krikor, veya bir hançer al, yoksa bunlar senin üzerine gelecekler ve seni bir tavuk gibi kesecekler. Ama o bana şu cevabı verdi: ‘Beni kim soruyor? Düşmanım yok, kimseyle kavgalı değilim. Ve ben asla ateş edemem...’”

“Ne demeli, bu adamcağız boşuna öldü; yazık oldu ona”, diye ilave etti Masmanyan.

Gugas “Başka bir şey var mı?” diye sordu

Haçik tereddüt etti. Gugas huzursuzlanarak dostlarına baktı

“Haydi, herşeyi anlat Haçik amca” diye sabırsızlanarak onu zorladı.

“Tanrım şahidimdir, o kadar çok şey birikti ki, ne anlatmam gerektiğini, neyin en önemli olduğunu bilmiyorum... Ama bir ay önce onlar Markar’ın genç karısını kaçırdılar. Kadın bahçeden çıktı, eve gidiyordu, saldırıya uğradı ve kaçırıldı. Oğlan oracıkta oturuyor ve kurtlar gibi uluyor. Onun herhangi birine saldırması, bir felakete yol açması her an beklenmelidir. ‘Ne olacaksa olsun’ dedi. ‘İlk öldürecekim kişi en iyisi olacak.’”

Gugas, “Ama bu saçma, bu yoldan hiçbir yere varılamaz” diye görüşünü söyledi. “Hepsi bu kadar mı, başka bir şey var mı?”

“Bu sana yetmiyor mu?”

“Evet, sizdeki yeniliklerin daha az sevindirici olduğunu görüyorum.” diye mırıldandı Gugas ve sigarasından derin bir nefes çekti. “Bütün bunlar acaba ne zaman sona erecek?”

“Muhtemelen hiçbir zaman. Bizim lanet hayatımız tamamen yok olana kadar, arktan akan su gibi, o yöne akmaya devam edecek” diye cevap verdi Nişan.

Gugas düşüncelere daldı. Ruhu öfkeden kabarıyordu. Ama sadece iri yumruklarını sıktı.

Hakim olan suskunluğu Haçik bozdu. “Taşnak komitesinin bu delikanlıları adiliğe başladılar.”

“Nasıl yani?” Gugas’ın gözünde tek bir kas bile oynamıyordu. Kaskatı, delinmez bir sertlikteydi.

“Her köşebaşında isyanı başlatma ve Türk boyunduruğundan

kurtulma vaktinin geldiğini bağıyorlar. Sanki bu o kadar basitmiş gibi: Kendine emret-isyan et! Ama kendileri Kaymakam, binbaşı ve diğer memurlarla dostluk kuruyor, karşılıklı ziyaretlerde bulunuyorlar. Benim sözümü iyi dinleyin: Eğer onlara engel olunmazsa bu alçak herifler bu haince davranışlarıyla halkımızı uçuruma atacaklar.”

“Tanrıya şükür, bunlardan burada, biçim içimizde çok yok” dedi Nişan.

Haçık, “Buna ne cevap vereceğim, biliyor musun, Nişan amca: Sinek küçüktür ama mide bulandırır” diye cevap verdi.

“Evet, bunlar burada cereyan eden ciddi olaylardır, her şeyi esaslı düşünmek gerek” dedi Gugas ve ayağa kalktı. Misafirler de ayağa kalktılar. Büyükbaba onlardan, yarım ağız, daha oturmalarını istedi.

“Hayır; çok geç oldu. Gugas’ın yolculuktan sonra dinlenmesi gerekir”, diye herkes adına cevap verdi Haçık ve kapıya döndü. Diğerleri onu izlediler.

Gugas konuklara bahçe kapısına kadar eşlik etti. Vedalaşırken eğildi ve Haçık’ın kulağına fısıldadı: “Avucumda bir şey var, bu güvenli bir yere götürülmeli.”

Aynı şekilde fısıldayarak, “Hemen şimdi mi?” diye, Haçık sordu.

“Hayır, yarın ama mutlaka gündüz, açık, şüphe uyandırmadan.”

“İyi, yarın erken gelirim.” Haçık karanlıkta kayboldu.

Gugas kapıda durdu ve yola baktı. Dar sokaklarda köpekler havlıyordu. Gece bekçileri ağır adım dolaşıyorlardı. Şehir karanlığa bürünmüş, huzursuz bir uykuya dalmıştı.

OKUL

Ermeni okulu şehrin en büyük binasındaydı. Ermenilerin bunun için övünme hakları vardı. Çünkü onlar bu okulu döşemek ve bazı okul malzemelerini üretmek için cimri davranmamışlardı. Öğretmenler de düzeyli idiler. Eğer yollar geçit vermişse jandarmalar her ilkbaharda bu şehre Ermenilerden oluşan bir sürgün grup getiriyorlardı. Bunlar Türkiye'nin değişik yerlerinden erkeklerdi, ama esas olarak Avrupa kesiminden, İzmir, İstanbul ve adalardandı bu sürgünler. Sürgünler arasında öğretmenler, gazete editörleri, öğrenciler, bilim adamları vardı. Bu küçük şehirde onlar yaşamlarını sadece ders vermek suretiyle sürdürebiliyorlardı. Bu yüzden okulda, dil bilimleri, hukuk ve tarih üzerine çalışmalar yapmış bilginler ders veriyorlardı.

Çocuklar da okullarına bağlıydılar. Esmer tenli oğlanlar derste heyecanla, memleketlerinin tarihini heyecanla öğreniyorlardı. Eğer öğretmen, lanetli "gavur" kelimesinin hiç kullanılmadığı, insanların tek tek ve sebepsiz öldürülmediği ülkelerden veya geçmiş zamanlardan söz etmekte ise çocuklar onu uzun süre, nefeslerini tutarak dinliyorlar, kısa bir süre için, atalarının sürülerini serbestçe otlaklara sürebildiği ve ellerinde silahla ülkelerini sayısız kere düşmana karşı savunduğu zamanlara geri dönüyorlardı. Oğlanlar kahramanlık hikayeleri dinledikçe iç çekiyor, hayal kuruyorlardı. Ama Türkçe ve İslam Tarihi derslerinde mollanın kaba azarlamaları onları bugünkü karanlığa geri götürüyordu.

Mollada sınıfa korkunç hakaretlerle hükmetme alışkanlığı vardı: "Şimdi, söyleyin nasıl gidiyor köpekoğulları? Ödevinizi gene mi yapmadınız?" diye bağırıyordu. "Kalın kafalı böcekler sizi! Siz bu aklınızla İslamın kutsal tarihini kavrayamazsınız!"

Oğlanlar korkarak ayağa kalkıyor, alim molların adı küfürlerini dinliyorlardı. Öğretmen, “Sen, oradaki, inek kafalı”, diye parmağıyla birini gösteriyordu, “öne çık ve bize halife Ömer’in yaptıklarını anlat: Kutsal kılıcıyla dinsizleri nasıl yok etmişti?”

Tahtaya çağrılmış olan, Manukyan’ın oğlu uzun bacaklı Smpad, “Affedersiniz molla efendi, biz henüz halife Ömer’in hikayesini öğrenmedik” diye çekinerek cevap veriyordu. Birlikte oturduğu çocukların acısını anlıyordu, ondan yaşamaya nasıl devam edecekleri konusunda anlamlı ve açık sözler beklediklerini kavıyordu. Ama ne cevap vereceğini bilemiyordu, bu yüzden derin siyah gözleri üzgün ve çok sert bakıyordu.

“İtiraz yok! Burada kim hime öğretiyor, siz mi bana, yoksa ben mi size? Ben senden eğer halife Ömer’in hikayesini istiyorsam, sen onu bilmekle yükümlüsün! Aç elini!” Molla cetveli bahtsız Smpad’ın avuç içine, gözlerinden yağ gelene kadar vuruyor.

“Otur! Siz de oturun. Orada ahmaklar gibi ne dikiliyorsunuz! Sen ordaki” diye Muşeg’e bağılıyor molla, “anlat bakalım, dinsizleri öteki dünyada neler bekliyor?”

“Tüm dinsizler korkunç işkenceler görecekları cehenneme gidecekler” diye cevap veriyor Muşeg.

“Ya sen, yontulmamış herif! Böyle mi söylenir o? Baban boşuna gavur değil. ‘Tüm dinsizler...!’ Bunu iyi söylüyorlar! Yani hristiyanların tümü değil de, sadece dinsizler cehenneme gidecek anlamına geliyor bu. Güzel meyvesin sen, itiraf etmeli! Cennet mutluluğunun sadece tam inançlı Müslümanlar için hazırlandığını kafana yaz bir kere!” Molla yumruklarını sıkıyor.

“Peki, cennete huzura çıkmadan önce inananların hangi sınavları vermek zorunda olduğunu kim anlatabilir?”

Öğrenciler sıkıntı içinde, susuyorlar.

“Halifenin sakalına yemin ediyorum, bu bilgiyi sizin kafalarınıza sokacağım!” diye öğretmen öfkeyle bağırdı. “Haydi, sen oradaki, adın ne; Haçık, Krikor veya benzeri, cevap ver!”

Tahtaya yeni bir kurban kalkıyor.

“Cennetin kapısı önünde bir köprü var, saç gibi ince ve kılıç gibi keskin. Günahsız olan cesaretle köprüyü geçiyor, o korku nedir bilmiyor ve cennetin kapısı ona açılıyor.” Öğretilen ödevi oğlan duraksamadan, açıkça söylüyor.

“Ya günahkar?”

“Günahkar aşağıya düşüyor.”

“Ah sen eşek! Köprünün altından kaynar zift aktığını bilmiyor musun? Günahkar olan onun içine düşüyor ve ziftten cehenneme akıyor.”

Nihayet uzun zamandır özlenen zil çalıyor ve o lanlar mollarının onlara sürekli anlattığı cehennemden ka ar gibi sınıftan dı arını fırlıyorlar.

Murat günlerden birinde teneffüste, okulun avlusunda kuzeni Ka as’la dolaşıyordu. O çok esmer olduğu için arkadaşları ona “Arap” lakabını takmışlardı. Ka as Murat’dan bir ya  büyük ve daha uzun olmasına rağmen Murat’ın etkisi altındaydı ve onun manevi üstünlüğünü açıkça tanıyordu. O Murat’a matematikte kendisine yardım etmesi için sık sık geliyordu. Her defasında “Bu korkunç denklemleri kim buldu?” diye yakınırdı. “Mutlaka i i olmayan herhangi bir İstanbullu   retmen bu matematik bulmacasını düşündü. Bir insanın ona ne ihtiya ı var? Ama tarih tamamen farklı, eğlenceli, her şeyin farkına varmak lazım!”

O gün onlar en ciddi şeyleri konu tular.

“Bırak Mollaya bir kez pusu kuralım ve ona ta  fırlatalım veya en azından onu bir kez d velim.” diye önerdi Ka as.

“Peki, sonra ne olacak” diye sordu Murat ve her şeyde taklit ettiği babası gibi, katı ve sert görünüme gayreti içine girdi.

“Başka bir şey yok, biz onu d vece iz ve o da cezasını görecek.”

“Bundan ne k nımız olacak? Ertesi saat o bizi daha iyi d vecek ve eğer onu kimin d vd   n    renirse bir de polise g t r lece iz.”

“ yle mi, sana kalırsa eğer bizimle alay etmesine izin mi verilmeli?” diye Ka as isyan etti.

Murat düşündü. Birden bire yüzünü bir gülümseme kapladı. “Az önce aklıma ne geldi biliyor musun? Son derste sandalyesine tutkal sürüp üzerine birkaç i ne batıralım, acıdan kıvransın biraz...”

Ka as anlamıştı. Oynamakta olan çocuklar arasından sınıf arkadaşlarını seçtiler. Görüş birliği sağladılar. Gizli hareket planını hazırladılar. Herkes  irkin mollaya bir ders verilmesi gerektiği noktasında fikir birliği içindeydi. Sadece Smpad katılmayı reddetti.

“Dilediğinizi yapın, ben sizinle aynı fikirde değilim.” dedi.

“Niçin” diye kendisine öfkeyle soruldu.

“Eğer anlaşılırsa daha kötü oluruz. Okuldan atılırsınız ve bizi polise verirler. O bir Türk’tür.”

“Yani bütün sınıfın, yirmialtı kişinin hep birlikte kovulacağını mı söylüyorsun?” diye Kaças sordu.

“Hayır, sıra sana gelince duracaklar.”

“Öyle mi, onlar bizi kovacaklar yani.”

Kaças aşağılayıcı bir ıslık çaldı.

“Senin için farketmez ama benim için öyle değil. Sen hemen çobanlığa geri döneceksin, ama ben okulu bitirmek ve avukat olmak istiyorum.” diyerek açıklama yaptı Smpad. Babam eğitimim için hiçbir şeyden kaçmayacağını söylüyor.

“Böyle düşündüğün için sen bir korkaksın” diye heyecanlandı Muşeg. “Eğer korkuyorsan evinde kal, ama biz bu mollaya haddini bildirmek istiyoruz.”

“Ne isterseniz yapın, bu sizin sorunuz.” dedi Smpad ve oradan uzaklaştı.

Büyük teneffüste Siranuş Murat’a kahvaltı getirdi. Buğday unundan sıcak açma ve iki elma.

Siranuş son zamanlarda daima düşüncelere dalıyordu. Hatta her zaman pembe olan yüzü farkedilir şekilde soluklaşmıştı. Hatta akşam saatlerinde Murat okul ödevlerini yaparken, Siranuş’un caddeye bakan pencerenin yanında el işiyle oturup nasıl uzaklara baktığını ve rastgele bir hüznü şarkıyı kendi kendine mırıldandığını sık sık görüyordu. Murat bir gün erkenden onun kuyunun başında Apet’in yanında durduğunu gördü. Apet Siranuş’u bir şeye ikna etmeye çalışır görünüyordu. Fakat Siranuş gözlerini yere indirmişti, hayır diyerek başını sallıyordu. Murat’ı görünce ikisi de şaşırdılar. Siranuş testiği kaptı ve eve koştu.

Ve işte şimdi, Siranuş kahvaltısını Murat’a verdikten sonra istediği gibi gitmiyor, kararsızlık içinde onun yanında kalıyordu.

“Sen bitirene kadar beklerim ve bulaşıkları alıp giderim” diyordu.

“Niçin! Ben akşamleyin getiririm.”

Biraz suskun kaldıktan sonra Murat’a bakmadan sordu: “Bugün kervanın olduğu avluya, babaya gidiyor musun?”

“Belki, neden?”

“Senden bir şey rica edecektim...” Siranuş’un yüzü kızardı.

“Ne? Hadi söyle!” diye bağırdı Murat, şaşkınlı.

“Kimseye söylemeyeceksin değil mi?”

“Elbette hayır!” Murat’ın merakı daha da arttı.

“Murat, canım, Apet’i bul ve ona kendisini bahçe kapısında bekleyeceğimi söyle; mutlaka gelmeli, ona söyleyecek bir şeyim var.”
“İyi.”

“Ama söz, değil mi? Kimseye tek söz yok.”

Siranuş döndü ve oradan uzaklaştı.

Apet şehrin en yakışıklı genç adamıydı. Zayıf biriydi, iyi dans ediyordu, profesyonel avcıydı, hançer tutuşu ustacaydı ve harika şarkı şöylendi. Sadece kolay öfkelenen biriydi, Bu yüzden ateş anlamında “Atoş” lakabını da almıştı. Zamanla herkes bu lakabına alıştığı için kimse onu başka bir isimle çağırılmıyordu. Apet de artık buna darılmaz olmuştu.

Genç kızların hepsi Apet’e gizlice sevdalıydı, ama o kayıtsız bir genç adam olarak ünlendiği için onunla daha yakından ilişki kurmaya cesaret edemiyorlardı. Şehirde onun bir dul kadınla gayrimeşru ilişkisinden söz ediliyor, anneler kızlarını bu konuda uyarıyordu.

Gugas’ın Apet’e büyük bir düşkünlüğü vardı. Apet’in kervanbaşı olarak değerlendirilen kişisel özelliği dışında, Gugas’ın bu genç adama özel ilgi göstermesi için başka nedenleri vardı. Kervanbaşı olarak memleketinden uzaklarda ve Gugas’ın kolları arasında ölen Apet’in babası ile arasındaki büyük dostluktan söz edilirdi.

Murat böyle cesur bir delikanlıyla sohbet edebileceği dostça ilişkileri kendisi için büyük bir şeref sayıyordu; Siranuş’un siparişini bu yüzden büyük bir zevkle kabul etti. Apet’le dostluk. Bu herşeyden önce ata binmek, gerçek bir tüfekle ateş etmek ve bıçak atmak demektir. Bunlar, en iyisini Apet’in yaptığı birer sanat anlamına geliyordu.

Apet’i kervan avlusunda bulamazdı. Babası tarafından görülmekten korktuğu için Murat Apet’in gelmesini beklemedi, doğrudan yukarı mahalleye çıktı. Apet orada annesiyle birlikte, kayanın dibinde küçük bir evde oturuyordu. Murat onu günlük iş-

leriyle uğraşırken buldu. Apet renkli bir kağıdı duvara yapıştırmış, yaklaşık yirmibeş adım uzaklıktan, küçük bıçaklarını oraya fırlatıyordu. Bıçaklar havada birkaç takla atarak uçuyor, sonra ucu işaret içine saplanarak duruyordu. Murat'ı kapıda görünce Apet işine ara vermeden bağırdı: "Gel. Murat! Eğer gözlerinin keskinliğini denemek istiyorsan kendine bir bıçak al ve dene."

Murat sevinçten uçtu, Siranuş'dan ona bir şey ileteceğini unuttu. Uzun süredir özlediği bu işin tadını çıkardı. Ama bıçaklar sanki onu Apet'in önünde küçük düşürmek istiyorlardı. Onlar ya kağıdın yanına kadar uçmuyor, ya da hedeften bir buçuk metre uzaklıkta duvara saplanıyorlardı. Başarısızlık Murat'ı daha heyecanlı ve beceriksiz yapıyordu.

Murat'ın heyecanını gören Apet, "O kadar acele değil" dedi. "Daha yakına gel! Nasıl yapıldığına tam bak. Bıçağı her iki elinle tut, böyle burasından, bacaklarını iyice aç. Sol elinle bıçağın ucunu kendine yaklaştır, sağ elinde onu döndür! Görüyor musun, bak bu iyi oldu! Eğer bıçak fırlatmayı tam öğrenmek istiyorsan çok alıştırmaya yapmalısın, diyelim günde bir saat kadar. Olay o kadar kolay değil, matematik ödevi çözmekten biraz daha zor."

Murat çekinerek, "Ama benim bu kadar ince bıçaklarım yok." dedi.

"Eğer istiyorsan bazılarını sana hediye edeyim mi?"

Murat sustu.

"İşte bu kını al. İçinde altı bıçak var. Evde antreman yap, eğer tabanca sahibi olamazsan buna özellikle ihtiyacın olabilir. Sık sık bana gel, birlikte alıştırmaya yaparsın."

Murat sevincinden kendinden geçti. Sonunda rüyası gerçekleşmişti. Bıçaklar doğru sahibini bulmuştu. Arkadaşları onu çok kıskanacaklardı.

Siranuş'un tembihini ancak giderken hatırladı ve Apet'e söyledi.

"İyi, teşekkür ederim Murat". Tam bir yetişkinmiş gibi Apet onun elini sıktı.

Her şey Mollanın ders saatine ayarlanmıştı. Bir teneffüste öğrenciler sandalyeyi kalın bir tutkal tabakasıyla sıvadılar ve oturağa

birkaç iğne batırdılar. Şimdi heyecanla, Molla'nın hazırlanmış bu sandalyeye oturacağı anı bekliyorlardı...

Zil çalmadan iki dakika önce, öğrenciler yerlerine henüz oturmuşken kapı açıldı ve Molla yerine müdür sınıfa girdi. Oturan çocuklara sertçe baktı ve konuştu: "Sizinkinden daha iyi bir fikrim var. Ben sizin böyle, size yakışmayan bir hareketi yapmayacağınızı düşünürdüm."

Müdürün arkasından kötürüm okul hizmetlisi içeri girmişti, sessizce sandalyeyi değiştirdi ve çıktı.

"Siz ders bitikten sonra sınıfta kalıyorsunuz, birlikte konuşacaklarımız var."

Müdür dışarı çıkar çıkmaz Molla da her zamanki gibi hızla sınıfa girdi. Her şey her zamanki gibiydi: Küfür, cetvelle dayak, İslamın üstünlüğünün kanıtı, haklı inancın tüm diğer mezhepler karşısındaki...

Oğlanlar suratları asık oturuyordu. İhbar edildiklerinden kuşku yoktu ama kim etmişti? Her birinin kafasını meşgul eden soru buydu. "Kim bunu ispiyonladı?" Kaças artık dayanamıyordu ve soruyu son sırada, yanında oturan Murat'a sordu.

"Bilmiyorum."

"Bulmalı ve iyi bir dayak atmalı."

"Göreceğiz" dedi Murat ve Mollanın kendisine baktığını hissederek kitabın üzerine eğildi.

"Hey sen, Arap! Adın ne?" diye bağırdı Molla.

Sınıf hareketlendi. Molla Kaças'ın lakabını söylemişti.

"Sessizlik!" diye gürledi Molla, daha yüksek bir sesle.

"Kaças, Molla efendi."

"Öne çık. Ders sırasında niçin konuştun?"

"Ben konuşmadım."

"Ah, sinek seni! Yani benim yalan söylediğimi mi söylüyorsun? Aç elini!"

Kaças itiraz etti. Molla vurmak için onu dışarı çıkardı. Aynı anda Murat'ın berrak sesi, sessizlikte çınladı: "Afedersiniz Molla efendi, konuşan bendim."

Murat kuzeninin karakterini biliyordu, hesapta olmayan bir taşkınlık yapmasından korktu. Molla sessiz duruyordu. Kısılmış

gözlerle, sırasının arkasında duran Murat'a baktı. Sarı kırıksık yüzü kötü niyetli bir buruşmaya dönüştü.

"Eğer kahramansan böyle, sen de öne gel."

Murat Kaças'ın yanına dikildi.

"Şimdi ona ne sorduğunu anlat bakalım."

"Halife Harun Reşit'in ölüm gününü soruyordum" diye yalan attı Murat.

"Bak sen hele! Dostum, bu durumda sana iki kat ceza. Birincisi böyle önemli bir tarihi unuttuğun için, ikincisi ders esnasında konuştuğun için. Elini uzat!"

Murat korkusuz, sağ elini uzattı. Molla buraya on dayak saydı ve sol eli istedi. Murat öfkeden kudurdu. Üçüncü dayakta cetvel kırıldı.

"Bu senin şansın. Kalan yedi dayağı bir dahaki sefere alırsın. Eğer unutursam hatırlat bana."

Zil çaldı, Molla sınıfı terketti. Murat kapıda duruyor ve şişmiş avuçlarına üflüyordu.

Kaças kızarak; "Neden suçu üzerine aldın?" diye sordu. "Kahramanı mı oynuyorsun?"

"Seni ilgilendirmez."

Tüm sınıf her ikisinin çevresinde toplandı.

"Nasıl beni ilgilendirmiyor? Eğer sen karışmasaydın ben bu köpeğe gösterirdim!" köpürdü Kaças ve ihbarcıyı hatırlayarak kütkredi: "Bunu müdüre kim ihbar etti?" Oğlanlar sustular.

"Eğer suçlu itiraf ederse daha iyi olur, ben bunu her nasılsa öğrenirim ve sonra..."

Smpad sessizce sınıfı terketti. Yirmibeş çift şaşkın göz ona kaydı.

"Bu köpek oğlu olmasın bu?"

Murat Smpad'ın arkasından koştu.

Birkaç gün sonra Murat müdürün odasına çağıldı.

"Arkadaşını niçin dövdün?" diye dostça sordu müdür.

Murat, "O bütün sınıfı ispiyonladı" diye açık yüreklilikle itiraf etti Murat, Müdürün dürüstlükten hoşlandığını biliyordu.

"Smpad sizi, beni ve okulu bir çok nahoşluktan korudu, bu da onun için bir mazerettir. Bunu anlıyor musun?"

Murat bakışını yere düşürdü.

“Ailen ve herşeyden önce baban için beslediğim büyük saygıya rağmen seni okuldan atmaya zorlandım.”

Murat kalakalmıştı. Her tür cezaya razıydı: Teneffüslerde avluya çıkma yasağı, okuldan sonra birkaç saat oturmak, her şey, ama kovulmak değil.

“Affedersiniz. Bir daha olmayacak. Söz veriyorum” dedi alçak sesle.

“İyi” dedi müdür. “Ben seni kovuyorum ama sadece bir hafta için. Okul ödevlerini evde yaparsın. Sen çalışkan bir gençsin, her şeyi yeniden öğrenirsin.”

Murat müdürün odasını bir sarhoş gibi terketti. Gözleri karar-mıştı, ayakları onu taşııyordu. Arkadaşlarına tek kelime söylemeden kitaplarını topladı ve eve gitti.

Kaças Smpad’a, “Sen de git” dedi.

“Senin yüzünden en iyi arkadaşımız okuldan kovuldu.”

“O haklı, defol!” diye bütün öğrenciler Kaças’ı tuttular.

“Ben böyle düşünmüyorum. O benim yüzümden kovulmadı. Aksine o bir kavgacı olduğu için kovuldu. Böylelerine okulda yer yok!”

Smpad bu sözleri söyler söylemez Kaças onu öfkeyle yere itti. Kanını yutkunurcasına eliyle yüzünü örterek ve bağırarak Smpad müdüre koştu.

SEÇİM

Şehrin Ermeni semtinin sonunda, kayalığın yanında ölçülü kilise binası yükseliyordu. Bu kilisenin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğini bilen yoktu ama şu kesindi: onu yapan ustalar mükemmel ustalardı. Düzgün, gözü dinlendiren hatlar ve muhteşem mimari süsler bunun kanıtıydı. Kilisenin iç kısmında, kubbenin altındaki duvarlarda süslü, parlak renkli resimler dikkati çekiyor. Dar ve yüksek pencerelerin renkli camları her şeyi gizemli bir yarı karanlığa dönüştürüyor. Geniş avlu büyük granit tabakalarla döşenmiş ve mazgalları yüksek bir duvarla çevrilmiş. Açıkça anlaşıyor ki, vadinin sakinleri zamanında düşman saldırıları karşısında buraya kaçtılar.

Bugün bu avlu toplantı yeri olarak kullanılıyor. Kamusal sorunlar hakkında bütün görüşmeler burada yapılıyor. Yaşlılar Meclisi de yılda bir kez, burada seçiliyor. Bu meclisin, Ermeni halk içindeki, kavga ve şikayetlere konu olan her şeyi düzeltme, okulu koruma görevi var. Ermenileri destekliyor, sürünün dağlara sürüleceği, meyvelerin ve bağların toplanacağı zamanı bildiriyor. En yaşlıların sözü kanundur ve buna uymayanlar zarar görür! Cemaatin aşağılamasına maruz kalır. Eski zamanlarda eğer yaşlılardan biri cemaat toplantısında elini kaldırır ve şu sözü söylerse, bu ceza korkunç olur: “Şu ve şu, aklıktan ölmeli. Ona bir dilim ekmek veren el kurumalı. Kim onun selamına karşılık verirse onun dili tutulmalıdır. Ölüm döşeğinde yatarken, karısı ve çocukları dahil kim ona yardım ederse, lanetlenmelidir.” Bu konuşma sonrasında toplananların tümü ilgili kişi tarafından kut-sanlıydı. Hiç kimse, söz konusu olan akrabaları olsa bile, bu ko-

nuşmaya itiraz etmeye cesaret edemezdi. Töre bunu isterdi. Kamusal horlanmaya uğramış bir insan artık bu vadide kalamazdı, kendine yabancılar arasında bir yer aramak zorundaydı. Yaşlılar tarafından lanetlenmiş birinin vadiyi terketmediği, İslama dönerek şehrin Türk tarafına taşındığı olurdu. Ama bu tür hainler nardirdi, tüm akrabaları için adının sonsuz bir utanç kaynağı olacağı örtülü bir davranışa maruz kalırdı. Böyle olanların herbirinin adı “bir isyancının akrabası” olarak kalırdı.

Yaşlıların yazılı hiçbir kanunu yoktu. Hukuk yerine geçen konuşmalarını tamamen vicdanlarına ve yüzyılların geleneğine dayanarak, sözlü şekilde yaparlar. Yaşlı olmak büyük bir şereftir. Bu şeref kusursuz, namuslu, ağırbaşlılık ve halkına tam bir sadakat sayesinde kazanılır.

Daha önceleri bir keresinde en yaşlılar seçiminin kavgasız geçtiği söylenir ama bu zaman çoktan geçti. Uzun zamandan beri cemaat ayrıldı. Vadide fakir ve yoksullar vardır. Bir de tüccarlar ve kira geliri olanlar vardır. Bunlar hayvan gütmekle uğraşmazlar, koyun peyniri pişirmezler, tereyağı yapmazlar, bahçeler ve bağlar onlar için sadece yaz aylarında dinlenme yerleridir.

Çiftçiler ve çobanların komşuluk içinde ve doğal mübadele ile yaşadıkları zamanlar vadide geride kalmıştı: “Yirmi kilo buğday için bir kuzu.” veya “bir araba dolusu odun için bir testi kokuşu şarap.” geçerliydi. Bugün artık herşey parayla satın alınmak zorundaydı. Bu da çok sınırlı hale gelmişti. Bir şeye ihtiyacı olanlar, tüccarlara ve malını kiraya verenlere başvurmak zorundaydı, çünkü onlar gelecekteki ipliğin yününü ya da gelecek yılın hasadının şarabını bunlara vermekle yükümlüydüler. Bu ilişkiden, daha önce bilinmeyen bir borçlanma ve kölelik geliyordu. Yüzyıllık gelenekler yıkıldı, yaşlıların otoritesi sarsıldı. Zenginler, halkın en yaşlılar olarak kendilerinin seçilmesini beklediler, bunu başaramadıkları zaman yaşlılar mahkemesinde yargılanmaktan kaçtılar, burada alınan kararları uygulamadılar. Yeni bir zaman ve insanların zor alıştığı bu yeni adetler geldi. Böyle yapanlara karşı çıkan, bu yeni düzene uymak istemeyenler de vardı. En yaşlılar meclisinin seçilmesi gereken pazar günü seçim toplantısı saçma bir kavgaya dönüştü. Erkekler akşamları ateş

ocağının çevresinde oturuyorlar ve sık sık, sesleri kısılana kadar münakaşa ediyorlardı.

Birkaçı; “Eğer emirleri uygulanmayacaksa, yaşlılar meclisi niçin seçilsin?” diye soruyordu.

“Yaşlılar olmazsa ne olacak? Bize kiliseyi kapatmak ve Ermeni olduğumuzu unutmaktan başka bir şey kalmıyor, ama bunun sonucunda kesin polisin eline düşeceksin” diye cevap veriyorlardı diğerleri.

“Peki bu durumda ne olacak? Tüccar Manukyan bugüne kadar yüksek şahsiyet etrafında dolaşıyor, kimse onu yaşlılar meclisinin peşinden gitmedi diye cezalandırmadı. Bir kere olsun kamusal horlanmaya maruz kalmadı.”

“Bu kadan da çok ileri gitmek olurdu” diye protesto ediyorlardı diğerleri. “Bu ceza artık uzun süreden beri uygulanmadı. Manukyan’da bu asla olmaz.”

“Peki neden olmasın?” diyerek münakaşa edenler asla pes etmiyorlardı. “Eski adetlerin sadece yoksul Ermeniler için geçerli olduğu çıkıyor buradan, ama zenginsen senin için hiçbir kanun geçerli değil.”

“Dene de bir görelim, şehrin yansını o fakirleştiriyor, haczediyor ve herşeylerini satıyor. Kimin ona borcu yok ki?”

Kavga edenlerin yüzleri kararıyor, yumruklar sıkılıyor, başlar göğüslerin üzerine düşüyor.

Toprak testi yeniden kokulu şarapla dolduruluyor, evin kadını taze pideleri ve koyun peynirini siniye koyuyor. Evin beyi ateşe çalı çırpı atıyor ve bir çırayı üzerine koyuyor, sohbet yeniden başlıyor. Bodur adamlar, koyu, ufalanmış yüzleriyle sigara sarıyorlar. Dumanı hırsıyla çekiyorlar, sonra düşünüyorlar, bir çözüm arıyorlar, bulamıyorlar ve düşüncelerin acısını ağır şarap içinde boğuyorlar.

Uzun süredir özlenen pazar geldi. Melodik çan sesleri sabahın soğukunda erkenden havada sallanıyorlar. Kokular içinde insanlar kilisede toplanıyorlar. Kadınlar, kendileri için özel olarak hazırlanmış galeriye çıkıyorlar. Erkekler aşağıda, kilise salonunda toplanıyorlar. Kilise bugün tüm gelenleri almıyor, geç gelen-

ler açık kapıların önünde dikiliyorlar, şarkıcıların sesleri onlara dağlardaki yankı gibi geliyor.

Din dağ sakinleri için oldukça tali bir olaydır, kilise adetlerini onlar sadece alışkanlıktan dolayı uygulamaktadırlar: Nikah kıydırmak ve çocukları vaftiz etmek aynı şekilde alışkanlıktan, ara sıra kiliseye gitmek. Ruhanileri de alışılmışın dışında. Caddede veya evde ortadoks bir papazı sıradan bir çobandan ayırmak zordur. Göğsünde haç taşımadığı gibi, başkaları gibi giyinir. Yeni doğan birini vaftiz etmesi için sık sık yayladan aşağıya getirilir.

Bugün insanlar kiliseye sadece seçim için gelmişlerdi. Kapıda duranlar birbirleriyle sözünü sakınmadan yüksek sesle konuşuyorlar; kimi seçmeleri gerektiği üzerine kavga ediyorlar.

Ayinden sonra kadınlar yarı örtünmüş yüzleriyle evlerine dönüyorlar, çünkü seçimde orada bulunmak onlara yakışmıyor. Erkekler iki gruba ayrılıyorlar, bir kısmı Gugas'ın etrafında toplanmış, diğerleri Manukyan'ın, bekliyorlar.

“Rüşvet almaz” lakabıyla ünlenmiş ihtiyar Masmanyen, kasap Haçik ve yaşlı Ogan orta yere geliyorlar.

“Vatandaşlar!” diyerek toplananlara dönüyor Masmanyen. “Biz cemaatimiz için yapacağımızı yaptık, süremiz doldu. Şimdi, babalarımızın ve dedelerimizin adetlerine göre yeni bir ihtiyar meclisi seçelim. Seçmeyi düşündüğünüz kişilerin adlarını söyleyin.”

“Gugas! Gugas!” diye bağırıyor birkaç adam.

“Ayrıca Haçik, Ogan, Masmanyen!”

“Ben Nersesyan, Ter-Mgridiçyan ve Karakosyan'ı öneriyorum” diye bağırıyor Manukyan'ın grubundan biri. Masmanyen elini kaldırıyor.

“Yeter, yeter!” diyerek bağırıtıyı ve gürültüyü bastırıyor. “yedi kişinin adı söylendi ama bizim sadece üç kişiye ihtiyacımız var. Adaylığı söylenenler sırayla öne çıksınlar ve önerenler, önerdikleri kişilerin eylemlerini anlatsınlar.”

Ak saçlı avcı Migran ortaya çıkıyor.

Yumruğuna hafifçe üflödikten sonra; “Ben hatip değilim” diye başladı. “Söylenecek ne var. Delikanlılarıyla birlikte şehrimizi bir katliamdan kurtarmış olan bizim Gugas'ı tanımayan mı var? Ondan daha cesur bir adamı kim söyleyebilir?”

“O henüz çok genç” diye bağıyor bir ses.

“Genç ama cesur!”

“Şehri sık sık terkederse...”

“Ama o tek kişi değil, burada ikisi kalıyor!”

“O halde kim Gugas’a oy veriyorsa elini kaldırsın. Siz Haçık ve Ogan, sayın ve sayıya dikkat edin” diye Masmanyen istedi.

Manukyan’ın grubundan tek kişi el kaldırmıyor.

Masmanyen yaşını ileri sürerek adaylıktan çekiliyor.

Sıra Nersesyan, Ter-Mgritisçyan ve Karakosyan’a gelince modern hayatlı genç bir adam, boynunda bir bandla ortaya çıkıyor. Ulus üzerine uzun bir konuşma yapıyor, ayaklar altına alınan haklardan da söz ediyor ve nihayet konuşmasını şu sözlerle bitiriyor: “Partimizin namuslu üyelerini komitemiz adına, hepimizin saygısını kazanmış olan vatandaşları seçmeyi öneriyoruz.”

“Biz komiteleri asla tanımıyoruz! Şeytan görsün onları!” diye arada sesler duyuldu.

“Oradaki, boynu çaputlu adam, ne istiyor! İndirin onu!” diye bağırdı çoban Sarkis.

“Biz onu...” Konuşmacının sesi duyulmaz oluyor.

Apet öne çıkıyor, konuşmacıyı kolundan tutup yana çekiyor. Bir çok genç adam Apet’in üzerine saldırıyor. Diğerleri Apet’i savunmak için yanına koşuyorlar, genel bir boğuşma başlıyor. Masmanyen’in sesi gürültüde gümeye gidiyor.

Sahneyi o ana kadar sessizce izleyen Gugas bir adım öne çıkıyor, elini kaldırıyor ve gök gürültüsünü andıran bir sesle bağıyor:

“Kesin!”

İnsanlar dövüşmekten vazgeçiyorlar, ayağa kalkıyorlar ve elbiselerinin tozunu silkeliyorlar.

“Ben biliyorum, bu senin başının altından çıkıyor” diyerek Gugas Manukyan’ı gösteriyor. “İnsanları serbest bırak, halk sükunet içinde seçsin, ya da defol.”

“Sen kimsin ki burada emirler vereceğini sanıyorsun?” diye aşağılayarak soruyor Manukyan.

Gugas kalabalığı yarıyor ve Manukyan’a gidiyor. Manukyan hareketsiz kalıyor. Gugas elini kaldırıyor. Aynı anda bir el ateş ediliyor. Hedefe kilitlenmiş bir el tarafından sıkılan kurşun Gu-

gas'ın eline isabet ediyor. Kan fışkırıyor ve el aşağıya düşüyor. Bir saniye geçiyor, kalabalık Manukyan'ın grubuna saldırıyor. Gruptaki delikanlı gençler kaçıyorlar. Birkaçı yüksek duvardan atlamayı başarıyor. Diğerleri getiriliyor ve feci şekilde dövülüyorlar.

“Polis!” diye bağırıyor biri. “Polis geliyor!”

Kalabalık hemen dağılıyor.

Polis memurları avluyu insansız buluyorlar.

Murat nefesi kesilmiş vaziyette odaya dalıyor. Yüzü sapsarı, gözleri parlıyor.

“Babam yaralandı!” diye bağırıyor. “Kavga çıktı orada.”

Perusa kolunu kaldırıyor, ağlamaya başlıyor.

Siranuş bir şal dolanıyor ve kapıya koşuyor ama büyükanne-nin otoriter sesi onu durduruyor. “Hemen geri dön, seni utanmaz! Hey, siz oradakiler, ulumayı kesin. Söyle Murat, nasıl yaralandı?”

“Bilmiyorum. Ateşi duyduğumda duvara tırmanıyordum. Elindeki kanı gördüm. Tam o anda aşağı yuvarlandım ve eve koştum.”

“O yere düşmedi mi?” diye soruyor büyükanne.

“Hayır.”

“Çok şükür, o zaman yara tehlikeli değildir.”

Büyükbaba eve giriyor. Onu yaralı eli göğsüne bastırılmış Gugas izliyor. Kan yaradan akıp yere damlıyor.

“Annesi, elini bağla onun, kötü yaralandı” diyor büyükbaba.

“Biliyorum, gene kurşunla yaralanmıştır... Sürekli bu cezalar. Niçin!” diye mırıldanıyor ihtiyar kadın ve temiz bir bez almaya gidiyor.

Geri dönüyor. Yaradaki kanı emiyor, bir ev yapımı krem sürdükten sonra oğlunun elini bir bantla sarıyor.

“Kemik iyi durumda oğul, hemen iyileşecek; en iyisi sen yat ve ben sana bir konyak getireyim.”

Ev hemen Gugas'a duygularını iletmek isteyen dostlarla doluyor.

“Alçak herifler dövülmeliydi! Hemen bugün dövülmeli!” diyerek Haçik öfkeyle bağırıyor.

“Bir tek kendi aramızda dövüşmemiz eksikti” diyor büyükba-
ba. “Tam da bunun için Türk haklı çıkardı!”

“Bu adi adam her katliamcı Türkten daha kötüdür!” diyor
Haçık.

“Bu kadar hiddetlenme” diye sakinleştiriyor onu Gugas “Sen
kimin ateş ettiğini gördün mü, onu söyle?”

“Hayır ama bu durumu değiştirmez; onlar herşeyi mutlaka
önceden planladılar.”

“Onun kim olduğunu biliyorum.” diyor Apet; “Pogos, Ma-
nukyan’ın yeğeni ateş etti.”

Haçık “Görüyor musun?” diyor.

“Ben bunda özel bir şey görmüyorum. Bırak olay yatışsın,
bunu ben kendim temizleyeceğim. Benim haberim olmadan hiç-
bir şey yapılmayacak!” Gugas toplananlara dönüyor: “Apet, sen
burada kalıyorsun. Tanrı seni bir kavgayı başlatmaktan korusun.
Yoksa kafanı koparırım, dikkat et.”

“Nasıl istiyorsan öyle düşünebilirsin, ama asla cezasız kalma-
malı” diyor avcı Migran. “Dağlarımızda artık hiç adam kalmadı
mı? Bu nasıl sineye çekilir ki?”

“Bunu burada bırakmayız Migran amca, onlarla biz hesapla-
şırız.”

“Şimdi, bu en azından bir erkek sözü.”

Misafirler tartışıyorlar.

Nihayet gün bitiyor. Ev sessizliğe bürünüyor.

Gece geliyor. Murat yataktan, büyükannesinin nasıl uzun sü-
re içini çektiğini, dua ettiğini gözlüyor. Büyük bir direngenlikle
Tanrıdan bir şeyler ister görünüyor, ama bunun ne olduğunu Mu-
rat, o çok sessiz fısıldadığı için, duyamıyor.

Yan odada Gugas bir köşeden diğerine yürüyor. Yaralı elini
göğsüne bastırıyor ve düşünüyor: “Halkı felaketten korumak için
ne yapmalı?” Ona göre iktidara gelen maceracıların orada, İstan-
bul’da oldukça kötü şeyler planladıkları kesindir. Ermeni halkın
etrafındaki düğüm giderek daralıyor. Taşnaklar da böyle macera-
cıdırlar, zengin Ermenilerin bir kısmının elinde oyuncaktırlar.
Gugas odanın ortasında duruyor. Kendi kendine cevap veriyor-
muş gibi konuşuyor: “Sadece kendi gücüne güvenmek, silahlan-
mak, Taşnakları mümkün mertebe halktan uzak tutmak, asla pro-

vokasyona gelmemek, ihtiyacımız olan şey bu.” Yeniden odada dolaşıyor ve yeniden konuşuyor: “Ancak böyle, evet ancak böyle!”

Büyükannesi soyunup yanına yattığında, “Büyükanne bana bir masal anlat” diye yalvarıyor Murat.

“Sen artık büyüdün, masal da ne oluyor!”

“Önemli değil büyükanne, anlat.”

“Tanrının bir cezası daha! Ben herşeyi çoktan unuttum.”

“Bu doğru değil. Rica ediyorum senden!”

“O halde: Uzak bir ülkede, bir Çar imparatorluğunda, bir zamanlar bir Çar yaşardı...”

Büyükannenin bu ritmik alçak sesi Murat’ın uykusunu getiriyor ve masalın devamını rüyasında görüyor.

Büyükanne onu özenle örtüyor. Üzerine eğilerek, “Tanrı sana bizden daha mutlu bir yaşam versin!” diye fısıldıyor.

DÜŞMANLIKLAR

Kış uzundu, dağlar sürekli karla örtülüydü. Donmuş toprak ayaklar altında çatırdıyordu. İnsanlar huzursuzdu, her sabah bakışlarını çevreye dikiyorlar: Kar erimeyecek mi, otlar yeşermeye başlamayacak mı? Ama bu kalın kar örtüsü uzayıp gidiyordu. Zerre kadar ısıtmayan güneşin ışıkları altında soğuk parlıyordu. Doğa yeşile dönüşmemek için direniyordu.

Vadiyi yeni bir felaket tehdit ediyordu: Birkaç soğuk gün daha, hayvanlar arasında ölümler başlayacak. Bu kıyas kabul etmez bir felakettir. Dağ sakinlerinin bütün zenginliği, yaşamının kaynağı ve çocuklarının mutluluğu şimdi ahırlarında durmaksızın böğüren bu yünlü koyunların varlığına dayanmaktadır. Koyunlar ölürse herşey biter, çünkü hayvan besleyicinin ne toprağı, ne de ekmeğı vardır. Sebze ve meyve bahçelerinin geliri bir aileyi beslemiyor. Sebze ve meyve çok ama onları kim satın alacak? Vadinin bütün sakinlerinin yeteri kadar meyvesi ve sebzesi var. Onları pazara götürmek, yolların kötülüğünden dolayı imkansız.

Para kazanmak için bir başka imkan daha vardı. Bu gülyacağı idi. On yıl kadar önce bir yabancı vadiyi ziyaret etmiş, gül yapraklarının suyunu, onun deyimiyle yağını satın almak istemişti. Bunun üzerine dağ sakinleri siyah gül plantasyonları kurmuştu. İş iyi gidiyordu. Aşağı yukarı yirmi yedi aralık ürün, kokusu asla kaybolmayan, bir şişe koyu yağ veriyordu. Yabancı bu yağa peşin para veriyordu. Artık eksik kalan pek bir şey yoktu, gül plantasyonları dağ sakinlerinin karmaşık olmayan yönetiminde önemli bir ekonomik faktör olabilirdi. Fakat bu alıcı kaynaklar

yerli zenginleri uyandırdı. Manukyan ve Karakosyan gül yetiştirmeye uygun bütün toprakları satın aldılar.

Yaşam tecrübesi zengin olan yaşlılar kesif dumanlı ocak ateşinin etrafına toplanıyorlar. Sigara içiyorlar ve düşünüyorlar: Ne yapmalı? Çözümü nerede aramalı?

Masmanyan, “Keşke dağları aşıp yakın köylere yem almak için gidilebilse” dedi. Seçim yapılamamıştı, bu nedenle o, pek hoşuna gitnese de yaşlı olarak görevine devam etmek zorundaydı.

“Dağlara çıkmak! Söylemesi kolay! Bunu geçtik, bu mevsimde boğazın yumuşak, gevşek kanna basmayı kim göze alabilir ki? Bir insan ne taşıyabilir ki? En azından yirmi güçlü kaptırdan bir kervan olmalıydı” dedi avcı Migran. O dağlardaki tüm patikaları biliyordu.

“Hayır, bana sorarsanız dağlara çıkamayız. Görüşüme göre Manukyan’ı tahıl ambarlarını açmaya zorlamalıyız. Onun iki yıllık stoku var. Sonbaharda ona geri verilir” diye Haçık bir öneri getirdi.

“O halde ona gidip yeniden boyun mu bükeceğiz?” diye sordu Migran.

Uzun uzun düşündükten sonra yaşlılar Manukyan’ı denemeye karar veriyorlar. Ona gitmeye hevesli değiller ama başka bir imkânları da yok. Aşağı şehirde, büyük bir bahçeyle çevrilmiş iki katlı taş bir binada oturan zengin adamın evine gidiyorlar.

Yapılan teklife, “Ben tüccarım, benim işim ticaret” diye cevap veriyor Manukyan. “Satın alın lütfen, ben sizlerden yardımımı esirgemem. Her iki taraf içinde uygun bir fiyat veriyorum.”

Masmanyan ona “Ama insanların parası yok. Sen de biliyorsun, bu sene erken bastırdı. Pazar da kurulamadı” diye iyilikle konuşmayı dener. “Halka karşı insafli ol, onlara veresiye sat, sonbaharda malını tamamen geri alırsın.”

“Hayır.” Manukyan çok kararlı bir şekilde reddediyor. “Böyle olmaz, siz ticarettan anlamıyorsunuz. Büyük şehirlerde olsaydınız böyle konuşamayacaktınız. Eğer peşin paranız yoksa mal değiş tokuşu ile kredi verebilirsiniz. Bu durumda fiyatla küçük bir yüzde biner.”

“Sen bizim bütün malımızı mülkümüzü almak ve bizi diledirmek istiyorsun! Tüm dünyanın sana borcu var” dedi Haçık. “Senin Tanrının ve vicdanın yok mu? Biz senin hemşeriniziz, burada, bu topraklarda birlikte büyüdük.”

“Evet ama ben herhangi bir hayırsever miyim? Tüccarım

ben. Malıma gerçekten ihtiyacınız varsa, satın alırsınız. Size her türlü kolaylığı gösteriyorum. Dünya yaratıldığından beri bu düzen böyle. Bu hep böyle idi ve hep böyle kalacak. Biri satar, diğeri satın alır. Vicdana seslenmenin bir yararı yoktur, bu fiyat bugün için düşük bir fiyattır.”

Migran öfkeyle, “O halde malında boğul!” diye bağırdı ve ayağa kalktı. “Seninle tekrar görüşeceğiz! Unutma, geçmiş henüz unutulmadı!” diye eşikten çıkarken bir kez daha bağırdı.

Kilisenin avlusunda yeniden toplanıldı. Bu defa ne Manukyan, ne de herhangi bir başka tüccar vardı, sadece çobanlar ve avcılar geldiler.

“Dinleyin beni! Bütün yem dağıtılmalı” dedi avlunun ortasında duran Masmanyan. “Kimin yeteri kadar varsa, komşularıyla paylaşacak. Bu şekilde birkaç gün daha gideriz. O zamana kadar belki kar kalkar. Ve biz sürüleri otlağa sürebiliriz.”

Elde örme kıyafeti içindeki çobanlardan biri “Kimde yeteri kadar var?” diye sordu. “Ben iki gündür kuzuları un bulamacıyla besliyorum. Çocuklarımdan kesip onları besliyorum.”

“Orası öyle” dedi Masmanyan, ama biz dayanmayı birlikte ayakta kalmayı denemek zorundayız. Kimin hâlâ altı günlük yemi varsa, yarısını komşusuna verecek, böylelikle ikisi de üç gün boyunca dayanabilecek. Bize başka çözüm kalmıyor. Biz uzun süre düşündük. Boynumuzu bükтік, Manukyan’a gittik. Ama bir çözüm bulamadık. Bize yardımı reddetti.”

Her taraftan, “Artık hiçbir şey kalmadı” diye sesler duyuldu, “Samanlıklar boş.”

İnsanlar ayakta, suskun duruyorlar, başları eğik. Hiçbir çözüm yok, koyunlar ölecek.

Tam o anda Gugas avlunun ortasına çıkıyor. Topluluk heyecanla onun iri cüssesine bakıyor. Gugas her zamankinden daha solgun görünüyor. Bu da kan kaybından ileri geliyor. Ama bunun dışında her zamanki gibi dinç. Dudaklarında, herkesin yakından bildiği o gülümsemesi var.

“Size yardımcı olmayı deneyeceğim, hemşerilerim!” Sesi çok yüksek. “Kervanımla dağa çıkmayı ve hayvanlarımız için yem getirmeyi deneyeceğim. Ama siz burada bir hafta daha dayanmak zorundasınız. Ben geri gelene kadar karşılıklı yardımlaşın.”

“Aferin Gugas, sana teşekkür ederiz!” sesleri her taraftan duyuluyor. Gugas’ın babası oğluna gururla bakıyor, kendini beğenmiş bir tavırla uzun bıyıklarını sıvazlıyor.

“Migran amca bana eşlik edecek. O dağlarımızı iyi biliyor. Beni kırmazsın değil mi Migran amca?”

“Ne diyorsun Gugas! Büyük bir zevkle seninle birlikte gelirim” diye bağırdı avcı.

“Ben de eşlik ederim” dedi Nişan.

“Buna gerek yok Nişan amca, sen evde kal. Benim oğlanlar uzun süre dinlendiler; biz bunu kendi başımıza hallederiz, sadece geçidi bulmak zorundayız...”

“Tanrı yardımcın olsun Gugas! Seni asla unutmayacağız.” Masmanyan Kervanbaşının elini hararetle sıkıyor.

“Eminim, bu bizi kurtarır.”

Masmalyan toplananlara dönerek “Ama şimdi benim daha bir hırsım var” dedi. “Ayakkabıcı Krikor’un dul eşi ve çocukları büyük sıkıntılarda; onlara yardım edilmeli. Burada ona bir şeyler verebilecek durumda olanların bir listesini yaptık.”

Masmalyan kasap Haçik’e bir kağıt uzatıyor. “Burada, oku.”

Haçik Krikor’un dul eşine bir kuzu, un ve diğer yiyecekleri verecek olanların isimlerini okuyor.

Haçik ona listeyi geri verdikten sonra “Siz bugün buna başka şeyler de ilave edin” diye herkesi teşvik ediyor Masmanyan. “Bu durumda o ideal bir ocak alacak ve bu yiyeceklerle çocuklarını yaza kadar besleyebilecek. Fakat sizler de bundan daha fakir olmayacaksınız.”

Ertesi gün tan vakti Gugas’ın yönettiği kervan çalan çingrak sesleri arasında hareket ediyor. Gugas’ın yanında, bir katırın üzerinde, omuzunda bir Berdan tüfeğiyle avcı Migran gururla yürüyor. Tüm şehir kervana refakat etmek için ayakta. Her avludan bağışmalar ve iyi dilekler yükseliyor.

Geçen akşam Apet Siranuş’a veda etmek için bahçe kapısına geldi.

“Sen, kalbim, gözlerimin ışığı, sen!” Nazikçe “ben yarın gidiyorum” dedi Apet. “Fakat bilki ruhum burada, senin yanında kalıyor. Bu zaman zarfında ben hep seni düşüneceğim.”

Siranuş lazardı, “Ben de seni” diye cevap verdi.

“Geri döndüğümüzde ben hemen babana dünür göndereceğim, onların bize güvenmesi gerek, ben artık sensiz yaşayamam!”

“Ah, bilmiyorum, o kadar korkuyorum ki, babam mutlaka karşı çıkacaktır, senin hakkında çok kötü şeyler konuşuluyor.”

“Hepsi yalan. Kötü dillere inanma. Kendin düşün. Bu gerçek olsaydı kardeşin benimle dost olur muydu? Bekle, ben ondan isteyeceğim.”

“Bilmiyorum. Hiçbir şey bilmiyorum...” dedi Siranuş. Çok pişmandı gözyaşları pembe yanaklarından süzülüyordu.

Büyükannesinin sesi duyuldu; “Siranuş! Nerede saklanıyorsun? Çabuk eve gel!”

“Sağlıcakla kal sevgilim. Ağlama, her şey iyi olacak”, dedi Apet. Arkasından çittten atlayarak kayboldu.

Anne üzgün kızını yanına, odasına aldı.

“Bir genç kızın bir delikanlıyla göz göze sohbet ettiği yerde görülmüş?” diye sordu Siranuş’a. “Senin namusun nerede? Arlanma duygunu mu yitirdin? Komşular görseler ne düşünürler?”

“Ben onu seviyorum anne”, diye fısıldadı Siranuş, çekingendi.

“Sadöce koca sevebilir. Evlenene kadar bekle, sonra sevebilirsin. Bu son olsun, yoksa babana söylerim.”

Geceleyin aşağı şehirde bağışmalar duyuldu. Biri yardım istiyordu. İnsanlar yarı çıplak, ellerinde fenerler, sese koştular.

“Yardım edin! Onu öldürdüler!” Manukyan kısılmış sesiyle bağınyordu “Kestiler!”

“Kim öldürüldü? Kim öldürdü? diye sordu toplananlar.

“Yeğenim Pogos öldürüldü. Çitin yanında yatıyor.” Manukyan eliyle bahçeyi gösterdi.

“Gürültü ve inleme duydum. Hemen bahçeye koştum. Hiç kimse yoktu. Fakat Pogos çitin yanında cansız yatıyordu. Namertler, onun gencecik hayatını söndürdüler”, diye ağladı bakkal.

Biri çok alçak bir sesle, “Sersen bunu haketti!” diye mınıldandı.

Haçık yerde yatan Pogos’a doğru gitti, onu çevirdi ve fenerle yüzünü aydınlattı.

Hayal kırıklığına uğramıştı. “Bu hâlâ yaşıyor hem de sarhoş! Onu canlı olarak getirip bırakmışlar” diye bağırdı.

Bakkal kendinden emin bir şekilde bağırdı: “Öyle bile olsa

sessiz kalmayacağım. Polise gidip şikayet edeceğim, herkesi tutuklattıracağım! Bugün döverler, yarın öldürürler!”

“Niçin herkesi tutuklattıracaksın! En iyisi suçluyu bul, onu tutuklat!” dedi Haçik.

“Bu sizin eserinizdir. Siz Gugas’ın intikamını aldınız. Bilmediğimi mi sanıyorsunuz?”

“Kim bilir, Gugas için olması da mümkündür, benim bunlarla her halükarda bir işim yok.”

Karanlıkta keskin bir ses; “Manukyan! Sıranın sana gelmemesine bak” diye bağırdı.

Manukyan’ın yeğeninin dövülmesi olayında polis Ermeni semtini taradı. Manukyan polislere rüşvet vermekte cimri davranmadı. Dost çevrelerinde azgın hemşerilerine iyi bir ders vereceğine yemin etmişti.

Polis şefi, “Kara” lakaplı yüzbaşıya; “Genç Pogos’u döven suçlu bulunamadı” dedi.

“Boşver onu, şeytan alsın, Ermenileri ne kadar birbirine düşürürsen o kadar iyidir” diye cevap verdi yüzbaşı. “Siz onu, —adı neydi?— gözleyin. Kervanbaşını.”

“Gugas.”

“Ha evet.” Kafasını gene kaldırdı. “Bir bahane bulup onu hapse atmalısınız.”

“O çok kumaz, her zaman dikkatli davranıyor, her şeyi diğerlerinden gizli yapıyor.”

“Ermeniler şimdi birbirleriyle uğraşıyorlar. İki kamp oluştu. Bundan yararlanmak lazım. Siz o bakkalı yanınıza çekin, onun aracılığıyla birşeylere ulaşmayı deneyin. Belki birkaç ipucu bulmak mümkün olur...”

Gugas sağ salım geri dönmüştü. Katırlar, koyunlar için yemle yüklüydü. Köyün sakinleri geri dönen kervana bir karşılama hazırladılar. Avcı Migran, kervana dağlarda yüzlerce kere en kolay geçitleri nasıl gösterdiğini, uçurumlarda kar fırtınasıyla nasıl mücadele ettiklerini, bu arada saçlarının donduğunu, Gugas’ın cesaretini bir kere daha nasıl ortaya koyduğunu anlatıyordu. Migran’ı dinleyen çobanlar kafalarını salladılar.

BÜYÜKBABANIN ÖLÜMÜ

Sonunda dağlar beyaz örtülerini attılar ve bölük pörçük, taze yeşille süslandiler. Gri alçak bulutlar aralıksız ince bir yağmur çiseliyordu. Kuş kabileleri bulup yuvalarına geri dönmüşlerdi. Sayısız dere coşkuyla şarıldıyordu. Uzun süredir özlenen ilkbahar gelmişti.

Meyve ve sebze bahçelerinde çalışma zamanı geldi. Çobanlar kepeneklerini omuzlarına attılar ve kış boyunca zayıflamış olan sürülerini yaylaya sürdüler.

Gugas yeniden uzaklara gitmek istiyordu. Kervan şehri terk etmeye hazırdı ve köy sakinleri bilinen zafer çağrılarını işitiyordu: “Hey hey, Gugas’ın kervanı geliyor!” Siranuş’un bakışları pencere perdesinin aralığından çekilen kervanı izliyordu. Dinç katırlar, çan sesleri altında canlı bir şekilde liderlerini, üzerine Gugas’ın kurulduğu aygırı takip ediyorlardı. Pencere oyuğunda, yana çekilmiş perde manzarasında Apet içini çekti ve adımlarını hızlandırdı.

Uzaklaşan Kervan bahçeler arasında hemen kayboldu.

Murat ve Kaças şehrin önüne kadar kervana eşlik ettiler. Son bahçenin tel çiti dönüldüğünde Gugas yürüyen atından atladı ve oğlunu kucakladı.

“Tamam Murat, şimdi hoşça kal! Artık bizimle gelme. Tüm bizimkilere, büyükbabana, büyükannene ve annene bizden selam götür. Kızkardeşini ve erkek kardeşlerini öp. Bir sonraki sefere ben seni mutlaka yanıma alacağım. Sağlıcakla kal! Sen de Kaças.”

Oğlanlar yolun kenarına çekildiler ve son katır önlerinden ge-

çene kadar orada kaldılar. Murat sesini çınlatarak kervanın arkasından bağırdı: “İyi yolculuklar! Apet amca, mısır horozunu unutma!”

Eve dönerken, “Biliyor musun Murat, ben sonunda mutlaka kervan lideri olacağım. Yabancı ülkeleri ziyaret edeceğim; koca dünyayı dolaşacağım, haydutlarla savaşacağım, bundan daha iyisi olabilir mi?” dedi Kaças.

“Evet bu iyi bir şey. Ama kaptan olup denizlere açılmak kötü mü? Kervanla bu kadar uzaklara gidemezsin. Ama kaptan olmak başka bir şey. Bütün ülkelere gidebilir, hakiki zencileri görebilirsin. Ben kaptan olmayı isterim. Ama babam doktor olmamın daha iyi olduğunu söylüyor.”

“Ben denizi henüz hiç görmedim. Ama asla doktor olmadım. Bunda bu kadar ilginç olan ne var, önce bir hastanın yatağının yanına oturuluyor, onun inlemeleri dinleniyor, nihayet ondan bir dilenciymiş gibi para alınıyor. Ama söyle Murat, sen Manukyan gibi bir zengin olmak ister miydin?”

“Hayır, onların hepsi korkak, Smpad gibi.”

“Bunu ben de istemem. Babam zenginlerin örümcekler gibi olduğunu ve halkın kanını emdiklerini söylüyor.”

“Tahmin et Kaças, Apet bana ne hediye etti?”

“Bir tabanca mı?”

“Hayır, çok daha iyisini. Bunlar bıçak. İnsanın onlara bakarken kalbi gürldüyor! O bana bir mısır horozu getireceğine de söz verdi. İşte ben o zaman horoz dövüşünde herkesi yeneceğim.”

“Bıçaklar nerede?”

“Evde”

“Onları bana gösterir misin?”

“Elbette, sana onları gösteririm. Eğer istersen okuldan sonra bana gel. O zaman birlikte fırlatırız.”

“Geleceğim!”

O sırada Smpad’a rastladılar. Kumaş paltosu ve parlak yeni ayakkabıları içinde çok dikkatle yürüyordu. Oğlanlarla aynı hiyaya gelince sordu: “Merhaba, saat kaç, biliyor musun?”

“Muhtemelen çok geç. Kilisede çanlar çoktan çaldı, biz hemen okula gitmeliyiz.”

“Ama ben saati tam olarak biliyorum, yedi buçuk.”

“Başka yalan söyle!”

“Tanrı aşkına, söyledığım doğru. İnanmıyorsanız kendiniz bakın.” Smpad cebinden zincirli büyük bir saat çıkardı.

“Bunu bana babam hediye etti.”

Oğlanlar dikkatle saate baktılar. Kaças kapağını kapadı, gıcırda-
dı. Bu onun çok hoşuna gitti.

“Ne kadar güzel kapanıyor!” Saati yeniden açtı.

“Ver, bozacaksın onu.” Smpad saati ondan aldı ve cebine soktu.

“Ne de iyi yaptın!” dedi Kaças, aşağılayarak Smpad’ı süzdü.

“Elbette doğru yaptım. Senin asla böyle bir saatin olmaya-
cak.”

“Belki seninkinden bile daha iyisi.”

“Nereden! Buralarda bundan daha iyisi yok. Bu gümüşten.”

Murat öfkeyle, “Saatinle birlikte defol!” diye bağırdı.

“Üstüne bastığım bu toprak senin mi yoksa?”

“Sana defol diyorum ben, yoksa olay çıkacak.”

“Korkum mu var senden? Dene. Dokun bana!” Smpad elleri-
ni cebine soktu ve göğsünü gerdi.”

“Ben sana gösterirdim ama ne yazık ki seninle uğraşmayaca-
ğım konusunda müdüre söz verdim.”

“Ama ben kimseye söz vermedim” dedi Kaças ve Smpad’ın
yüzüne vurdu. “Böyle, bu senin burnu büyüklüğün için!”

Smpad bir adım geri sıçradı, dilini çıkardı ve Kaças’la alay
etmeye başladı: “Arap, Arap!”

“Adi herif, dövüşmüyor ama hâlâ konuşuyor. Gel. Bırak
onu!” Murat Kaças’ı zaptetmeye çalışıyordu.

Manukyan akşamleyin tekrar büyükbabaya şikayete geldi:
“Kurdunu gemle. O artık benim oğluma dokunmaya cesaret et-
memeli.”

“Bunlar çocuktur, çekişirler. Ben de küçükken dövüşmeyi se-
verdim. Eve dövülmüş olarak ne kadar çok geldim!” diyerek
anılarını anlattı Büyükbaba.

“Ama ben oğlumun haydut olarak yetişmesini istemiyorum”,
onun sözünü kesti Manukyan “Torunun Smpad’ına bir kere da-
ha dokunursa onun ellerini kıranım!”

“Tanrı yardımcın olsun bunu yaparken! Çocuk dövmek, bunun için akıllı olmaya hiç gerek yok. Fakat bir şeye dikkat et. Bir skandal var ki, o seni pişman edecek.”

“Bu da ne demek! Sanki ben elime hiç kılıç almamışım. Hepiniz beni tehdit ediyorsunuz.”

“Kılıç sallama, kendi ellerini kesersin!”

“Dilini tut ihtiyar!”

“Sen en iyisi benim evimi terket. Biliyor musun, sana iyilik ediyorum!”

“Ben giderim ama, sen sözlerine dikkat et.” Manukyan Büyükbabaya aşağılayarak baktı ve evden çıktı.

Manukyan’ın ziyaretine kızan ihtiyar Murat’ı çağırdı ve ona bağırdı: “Bu köpoğlu eğer bir kere daha karşına çıkarsa uzun süre yetecek kadar hakkını ver... Onu iyi bir korkut!”

“Onu tahnik de et!” dedi Büyükbabanın bağışlarına gelen Büyükanne. “Artık sen onu tutamazsın. Buraya bak. Torunun hangi oyuncaklarla vaktini geçiriyor!” Büyükbabaya bıçakları gösterdi.

“Bana ver.” Büyükbaba bir bıçağı çekti, tınaklarıyla keskinliğini yokladı.

“Fena bir şeye benzemiyor, nereden aldın?”

“Bana onu Apet hediye etti.”

Büyükbaba kaşlarını çatı.

“Ondan niçin hediye alıyorsun?”

Murat sustu.

“Al bunları, dikkatli ol, kendini kesme, bununla sakın yola çıkma.”

“Çocuğu niçin bozuyorsun?” Büyükanne cidden kızmıştı.

Büyükbaba sevgiyle Murat’a baktı ve “Rahat bırak onu, bizim buralarda bıçaksız dışarı çıkılmaz.” dedi. “Sadece dikkat et ve yaramazlık yapma!”

Ana cadde yeniden ulaşılma açık hale gelince, iki atlı, örtülü kirli bir araba şehre geldi ve Manukyan’ın bahçesinin kapısında durdu. Orta yaşlarda, iyi beslenmiş ve kentli giyimli iki bey arabadan indi. Sıcaklığa aldırmaz etmeden siyah ceket, çizgili pantolon ve sarı çizmeler giyiyorlardı.

Onlardan biri Türk meclisinde milletvekili yüksek bir memur, diğeri de milletvekili bir Ermeniydi. Düzgün kesilmiş bir sakalı vardı ve boyunbağı yerine boynunda siyah ipek bir şal vardı. Bu tür şalları Taşnak üyeleri taşırdı.

Bu iki milletvekili Türkler ile Ermeniler arasındaki düşmanlığın yok edilmesi amacıyla Doğu vilayetlerinde bir ajitasyon gezisine çıkmışlardı. Türk ne istediğini biliyordu: Ermeni halkın uyanışını engellemek gerekiyordu. Bu hesaptan hareketle o kargahını kaymakamın yanında değil, burada, zengin bakkal ve Taşnak yanlısı Manukyan'ın yanında kurdu.

Onların geldiği haberi vadinin tüm sakinleri arasında aniden yayıldı. Arabacı hâlâ köpüklü atları temizlemekle uğraşırken Manukyan'ın evinin yanında bir sürü seyirci toplanmıştı. Çobanlar, avcılar ve çocuklar içindekinden daha çok, dört tekerlek üzerindeki fayton denilen şeyle ilgileniyorlardı. Bazıları farketmeden lastiklere ve sıkı püsküllere dokunuyor, diğerleri uzaktan arabaya bakmakla yetiniyorlardı.

Akşamleyin Manukyan'ın evinde bir eğlence vardı. Pencere-ler günışığı gibi aydınlatılmıştı. Kesin bütün lambalar yanıyordu, zengin sevgili konuklar için gaz esirgenmemişti. Bir çok kişi oradaydı; vadinin ileri gelen bütün zengin insanları, kaymakam, binbaşı, katip. Manukyan'ın konukları arasında tek bir çoban veya avcının bulunmaması anlaşılır bir şeydi.

Kızarmış etin kokusu evin çevresinde yarım werst* yayılıyordu. Manukyan'ın iki akrabası sıvadıkları kollarıyla piliç ve kuzu parçalarını odun kömürü ateşinde döndürüyorlardı. İçeceklerden de eksik olanı yoktu. Manukyan'ın ambarlarında sert dut veya üzüm rakısı ve köpüklü şarapla dolu bir sürü küp vardı. Türkler şarap içmiyorlardı, Kur'an bunu onlara yasaklamıştı. Ama rakı hakkında kutsal kitapta bir söz yoktu, o halde o, Muhammed'in yasaklarını çiğnemeksizin içilebilirdi. Ve böylece Manukyan Türk konuklarını zorda bırakmamak için şarap sunmamayı önceden planlamıştı.

Eğlence gece geç vakitlere kadar devam etti. Türk milletvekili hayran olunacak kadar hoş bir insandı. Bardağını doldurduğu

* Eski Rus uzunluk ölçüsü: 1.067 km.

her defasında kaldırıyor, nükteli bir şerefe konuşması yapıyordu. Ermeni konuklar onu ne kadar uzun süre dinlerse, Ermeniler ve Türkler arasındaki tüm anlaşmazlıkların yanlış anlamadan başka bir şey olmayacağından o kadar emin oluyorlardı. Yerli iktidar sahipleri ile Ermeni halk arasındaki kavgalara gelince, bu sadece eksik eğitimin sonucu ve merkezdeki yüksek politikanın anlaşıl-mamasından kaynaklanıyordu. İstanbul'daki Türkler farklı düşü-nüyorlar, orada Ermeniler için asla kötü şeyler düşünülmedi, bu-gün de yapılmıyor.

Davetli konuklar gittikten sonra evde sadece kaymakam, genç katip Mustafa, Taşnak Doğu Komitesi sekreteri Karakaş ve Manukyan'ın yeğeni Pogos kaldılar. Birbirleriyle içli dışlı bir sohbet yürütüyor, hemşerilerinin vahşi heyecanlarını dizginle-mek ve Türk hükümet makamlarıyla barış içinde yaşamak için eğlenceli sözler veriyorlardı.

Yüksek misafirlerin gelişi ve onların şüpheli konuşmaları Haçik'in hiç hoşuna gitmemişti. Sürekli Manukyan'ın davranış-larını gözlemliyordu. Konukların gitmesinden sonra onun Türk-lerle daha sıkı dostluklar kurması, kaymakamın yanında görün-mesi, memurlarla fısıldaşması, tek kelimeyle hemşerilerinin ar-kasından açıkça herhangi karanlık bir oyun oynaması onu çile-den çıkanyordu. Nihayet Haçik sabrını yitirdi ve hemen Manuk-yan'a gitti. Evin reisiyle dört göz arası konuşabilmek için dükka-nın arkasındaki odaya girdi.

“Bana inanabilirsin, yeğeninin bir zamanlar dövülmüş olması bence doğru değil, ama o kadar da kötü değil. Pogos gençtir, ge-çecek, her şey yoluna girecektir. Böyle bir şeyin bir daha olma-ması için dikkatli davranılmalıdır”. Haçik bilerek bu kadar uzatı-yor ve o esnada çaktırmadan, şaşkın ev sahibini gözliyordu.

Manukyan sonunda ona; “Bütün bunlarla ne yapmak istiyor-sun?” diye sordu.

“Gayet basit, seninle aramızda daha sonra bir tatsızlık çıkma-ması için konuşmaya geldim.”

Manukyan gergindi; “Ben gizli oynamam Haçik, ayrıca bana bu oyunun seninle bir ilgisi yokmuş gibi geliyor. Benden ne isti-yorsan açıkça söyle” diye cevap verdi.

“Hemen heyecanlanma, benimle de böyle bağırarak konuş-

ma, ben senin konuğunum, her kim olursa olsun, konuk şerefendirilmelidir.”

Şimdi Manukyan Haçik’e araştırarak bakıyordu, fakat susuyor, öfkeyle dudaklarını ısıırıyordu.

Haçik biraz sustuktan sonra, “Ben sana geldim, yani bir Ermeni bir Ermeni’ye. Hemşerin olarak” dedi. “İyi niyetle geldim. Türklere sokulmayı bırak ve yaramazlık yapmamaları için delikanlılarını dizginle. Halk arasında ikilik yaratma. Yeteri kadar derdimiz ve acımız var.”

“Başka bir ifadeyle?.. Geveleme Haçik, konuş.”

“Gerekenden fazla konuşmak, niçin! Sen herşeyi biliyorsun. Kelimeler hafif kalır, rüzgar onları alıp götürür. Yapılan işler kalırlar.”

“Beni tehdit etmeye mi geldin?”

“Hemşeriler arasında böyle kötü sözler niye olsun? Ben sadece sana öğüt vermeye geldim. Geç olmadan durasın diye. Seçmiş olduğun yol seni iyi bir sona götürmez.”

“Ama orta vadede. İsterseniz döversiniz, eğer isteğiniz olmazsa cinayet işleyebilirsiniz, ev yakabilirsiniz, dükkan yağmalayabilirsiniz.”

“Kes! Kes! Dükkan yağmalayacak, ev yakacak, insan öldürecek haydutlar mıyız biz? Böyle bir şey asla olmadı. Fakat kan akabilir ve kara binbaşı zevkten ellerini oğuşturabilir. Dünyadan bir kişi eksilmiş olur.”

“Siz dışarı mı çıkmak istiyorsunuz?”

“Hayır. Ben seni son kez uyardım. Gerisini sen düşün.”

Haçik vedalaşmadan dışarı çıktı ve tüccarı karanlık düşünceler içinde arkada bıraktı. Manukyan uzun süre dükkanında ileri geri yürüdü. Haçik, sözü yabana atılacaklardan değildi. Yeğenin başına gelen olay Manukyan için bir ikaz olmalıydı.

Açıkça böyledir, çok dikkatli olmalıdır diye düşündü Manukyan. Aksi halde hiçbir polis birini bir hançer darbesinden veya bir köşede boğulmaktan koruyamazdı! Onlar onu koruyacaklar mıydı?

Manukyan yüksek sesle, “Bunlar ne kadar vahşi” dedi.

Akşamleyin şehrin tek kahvesinde bir çok arkadaşıyla buluştuğunda Manukyan onlara Haçik’le konuşmasından sözetti.

“Biz olağanüstü dikkatli davranmak zorundayız. Bu iş şu anda yapılmamalı, acıları biraz dindirelim, sonra bakınız” diye birtirdi konuşmasını.

Genç Karakaş, “Gugas ve Haçik benim görüşüme göre yoldan süpürülmeliler” diye önerdi.

Manukyan “Şimdi asla! Bilirsin, insanlar vardır, onlar ölümdünden sonra, öncekinden daha az tehlikeli değildirler. Onlara bir dokun, bu vahşiler bizi tam bir katliamdan geçirirler” diye cevap verdi.

Barış sonunda bozulmuştu. Vadinin Ermeni halkı arasında savaş başladı.

Mart başında yağmur dindi. Güneşin doldurduğu vadi verimli bir yeşile dönüşmüştü. Okul yaz tatili için kapandı. Çocuklar için eğlenceli bir zaman başladı.

Gugas’ın ailesi bahçeye taşınma hazırlıkları yaptı. Murat ısrarla, Büyükbabanın onu Kaças ve Aşot’un gittikleri yere, yaylaya yanına alması için yalvarıyordu. Başka zaman merhametli olan Büyükbaba bu defa acımasızdı.

“Orada şimdilik yapılacak hiçbir şey yok, ama bahçede çok iş var” diye açıkladı. “Sen artık büyüdün ve bana yardım edersin. Sebze bahçesi bellenecek, asmaların toprağı çapalanacak ve ağaçlar budanacak, evde de çok iş var ve ben yalnızım.”

“Peki, büyükanne, anne ve Siranuş?”

“Kadınların yardımından ne çıkar ki? Onlar ayakbağı olmasınlar yeter.”

Bir sabah erkenden eşyalar iki katıra yüklendi. Küçükler, Vasgen ve Nubar iki özel selenin içinde yukarıya oturtuldular. Bahçeye gidiş en çok birbuçuk saat sürse de, Büyükbaba Hindistan’a gidecekmiş gibi donanmıştı. Geniş kuşağı içine iki eski ve paslı tabanca yerleştirdi. Kemerine büyük bir hançer taktı, omuzuna da bir avcı tüfeğı astı.

“Tannın izniyle şimdi haydi!” diye Murat’a emretti.

Marsik, kalın tüylü kurt köpeğinin bir tasması vardı ve Murat’ın yanında vakur yürüyordu.

Yavaş gidiliyordu, hedefe ancak öğleye doğru varılmıştı. Yükler boşaltılıp eve taşınınca Murat dışarı, bahçeye koştu. Büyü-

yük meyve bahçesi çiçeklerle doluydu. Sol tarafta dizi halinde elma ve armut ağaçları, ortada ancak iki adamın kucaklayabileceği kadar kalın dut ağaçları, sağ tarafta kiraz ve vişneler. Bahçenin en sonunda, bulanık suyla dolu çukur boyunca incir ve güzel pembe çiçekleriyle nar ağaçları.

Murat geçen yıl arkadaşıyla bir havuz yaptığı ve içine birkaç küçük balık koyduğu çukura koştu.

O anda komşu bahçeden “Murat!” diye bağrıldı. “Nihayet! Ben artık gelmezsin sanıyordum.”

Bu Muşag’dı.

“Ben seninle birlikte yaylaya gelmek istiyordum ama Büyük-baba bırakmadı. O iyice yaşlandı biliyor musun? Burada orada yardım etmeli... Muşeg, sen bıçak fırlatabilir misin?” diye Murat aniden sordu.

“Hayır, bunun için fırsatım olmadı.”

“Önemli değil, ben sana öğretim.” Murat bıçakları çıkardı.

“Burada, bir bak.”

Hemen fırlatmaya başladı. Bıçaklar havada dönüyor, peşpeşe bir ağaç gövdesine saplanıyorlardı.

Muşeg’in kızkardeşi Astig bir ağacın arkasına saklanmış ve büyük bir ilgiyle Murat’ın hareketlerini izliyordu. Canı sıkıldı ve saklanmaktan vazgeçip yanlarına gitti.

“Çoktandır burada mısın Murat?” diye sordu.

“Daha yeni geldik.”

“Peki kızkardeşin nerede? Burada canım sıkılıyor, tek bir kız bile yok.”

“Evde, onu çağırayım mı?”

“Niye? Gelin birlikte ona gidelim.”

Amestuyi arkadaşı olmasına sevindi. Kızlar hemen birbirleriyle fısıldaşmaya başladılar.

“Yüzmeye gidelim mi?” diye sordu Muşeg.

Amestuyi “Şimdi gidemem” dedi, “Anneme yardım etmek zorundayım. En iyisi yarın gidelim.”

Murat konuklarını uğurlarken Astig ona baktı ve davekar bir sesle “Sen de bizi ziyarete gelmelisin Murat.” Sonra düzeltti; “tabi kızkardeşinle birlikte.”

“Mutlaka geleceğim.”

Günler bir anıktaki su gibi sakin akıyordu. Büyükbaba uyku-ya yattığında Murat Muşeg'le birlikte yüzmeye gidiyordu. Dinçleşmiş olarak, sevinç dolu, geri dönüyorlardı. Şayet Murat ve Büyükbaba sebze bahçesinde çalışmakta iseler Muşeg yanlarında oluyor, onlara yardım etmek istiyordu. Onun bel küreğini beceriksizce tuttuğunu gördükçe Murat her defasında gülmek zorunda kalıyordu.

Akşamları işten sonra çocuklar çayırlara koşuyor, çiçek toplayıp çelenk yapıyorlardı. Sık sık, bir yamaçta, herhangi bir yere oturuyor, güneşin dağ zirvelerini, bir görünüp bir kaybolarak aydınlatmasını gözlüyorlardı. Bu dağ kimbilir kaç sırnı saklıyordu! Yukarıda, dünyanın başka yerlerinde tamamen başka ve çok farklı hayatlar vardı. Çocuklar hiç bilmedikleri, ama hayallerinde canlandırdıkları bu başka hayatları konuşuyorlardı.

Siranuş her sabah saat ona doğru kahvaltıyı sebze bahçesine getiriyordu. Çayıra oturuyor, bulaşıkları alıp götürmek için Büyükbaba ve Murat yemeklerini bitirene kadar bekliyordu. İkisi de susarak, gerçek işçilerin yaptıkları gibi, yavaş yavaş yiyorlardı. Murat herşeyde Büyükbabayı taklit ediyordu. Kendi içinde özel bir grur hissediyordu; çünkü artık ona evde, bir yetişkin gibi davranıyorlardı.

Eğer güneş yükselmiş ve sıcak boğucu olmuşsa Büyükbaba çorbayı bir kenara koyup koluyla yüzünün terini siliyordu. "Şimdilik yeter, öğle paydosu verelim" diyordu. Yavaş yavaş eve dönüyorlardı.

Yemekten sonra Büyükbaba her zaman bir gölgede uyumak için dut ağacının altına çekilirken Murat Muşeg'le, bahçeye gidiyordu.

"Uzağa gitmeyin" diye her keresinde uyarıyordu Büyükanne, "Uygunsuz bir saatte Türk gençlere rastlar, dayak yiyebilirsiniz"

"Biz de dövüşürüz Büyükanne, korkmana gerek yok."

"Bir kavgaya bulaşmamanız için Tannı sizi korusun! En iyisi böyle bir şey olursa hemen eve koşun."

"Öyle yaparız" diyen Murat ağaçların arasında kayboldu.

Bahçedeki sakin ve huzurlu yaşam, komşu bir Türk ailesinin çıkardığı, ilk bakışta anlamsız gibi görünen bir konu nedeniyle bozuldu.

Gugas'ın bahçesinin sağ tarafındaki sınırı olan bahçe önceleri Manukyan'a aitti. Manukyan zengin olunca başka bir bahçe satın aldı ve bu bahçeyi kendi haline terketti. Uzun süre boş kalan bahçenin ortasındaki ev, Manukyan burayı bu yılın kışında Türk Osman'a sattığında haraptı. Bu satış Büyükbabaya büyük dert oldu. Osman iki yetişkin oğluyla bahçeye taşınınca özellikle dert oldu.

Bir gün Osman'ın iki oğlu, Murat Büyükbabasıyla çalıştığı bir sırada sebze bahçesinin yanından geçiyorlardı. İki delikanlı iğrenç şekilde küfretmeye başladılar. Büyükbaba hiçbir şey duymamış gibi yaptı ve çalışmaya devam etti. Türkler gidince Büyükbabanın bu türden uysallığına yabancı olan Murat "Niçin onları terslemedin Büyükbaba?" diye sordu.

"Bunu yapmamak lazım."

"Niçin yapmamalı? Onlar bizden daha mı güçlü?"

"Ah, sen daha çok gençsin, henüz hiçbir şey anlamıyorsun! Bekle, zamanla herşeyi öğreneceksin."

Bu görünürde önemsiz olaydan sonra Büyükbaba ciddi endişe içindeydi. Gece yatağını kapının yanında yapıyor, yastığın altına bir hançer ve yanına bir balta koyuyordu.

"Niçin o bahçeyi bir Türk'e sattı?" diye öfkeleniyordu zaman zaman

İhtiyar yaklaşan felaketi seziyor gibiydi.

Osman'ın oğullarının iki bahçeyi ayıran çite tırmandıkları ve oradan yabancı bakışlarla Siranuş'u gözetlemeleri üzerine huzursuzluk daha da arttı.

"Yüzünü kapatmadan evden çıkma" diye emretti kızına.

Birkaç gün sonra her zamanki gibi bahçede çalışıyorlardı. Murat keskin bir çığlık duydu. Büyükbaba beli fırlattı ve çığlığa koştu. Arkasından Murat da koştu. Bahçeyi diğer sebze bahçesinden ayıran dar ve ıssız yolun ortasında taze pideler ve birkaç adım ötesinde kırk bir ayran testisi duruyordu.

Büyükbaba yüksek sesle, "Bu Siranuş!" diye düşündü ve adımlarını hızlandırdı. Çit örgüyü dönünce, Osman'ın oğullarının Siranuş'u kollarından tutup sürüklediğini gördüler. Kız ayaklarıyla direniyor ve bütün gücüyle kurtulmaya çalışıyordu. Beyaz peçesi başından kaymış, saçları dağılmıştı. Sürekli "İmdat! İmdat!" diye bağıriyordu.

Büyükbaba uzaktan güçlü sesiyle bağıyordu: “Ona dokunmayın!”

“Yaklaşma ihtiyar! Seni öldürürüm” diye bağırdı haydutlardan biri. “Ahmet, sen kaç, ben onu hallederim” dedi kardeşine ve Büyükbabaya doğru koştu. Elinde eğri bir hançer parlıyordu.

Büyükbaba öfkeyle bu Türk’ün üzerine gitti, onu yere serdi ve diğerini takibetti. Murat onu geniş şalvarından yakalamıştı. Ahmet bir eliyle Siranuş’u tutuyor, diğer eliyle Murat’a vuruyordu. Büyükbaba yaklaştı ve Türk’ün suratına vurdu. Delikanlı Siranuş’u bıraktı.

Büyükbaba heyecanla ona “Eve koş! Çabuk!” diye bağırdı.

Diğer Türk doğrulmuştu, kendini ihtiyarın üzerine attı ve sağ omuzunun altından hançerini ona soktu. Büyükbaba güçsüz bir bağırmaıyla yere yıkıldı.

Yaradan fışkıran kanı görünce Murat korkudan şuurunu kaybetti: “İmdat! Cinayet! İmdat! Büyükbaba öldürüldü” kendi kendine bağıyor, Siranuş’un arkasından koşuyordu.

Ahmet kardeşine; “Ona kalan hakettiği cezayı da verelim mi Ali?” diye sordu ve Büyükbabanın üzerine eğildi: “Hâlâ nefes alıyor, hayatta kalacak köpek. Nasıl bir hayatları olacağı belli... onlara biri dokunmayagörsün, bağırıp çağırıyorlar.”

“Bırak onu, kimse görmezse biz yırtan. Hem görse bile ne çıkar, kime inanırlar, iki imanlı Müslümana mı yoksa pis bir gavura mı? Allahı dediği olur! Gel.”

“Kızı kaçırdım, yazık oldu” diye sinirlendi Ahmet.

Ali kardeşini, “Önemli değil, bizden kaçamaz ki” diyerek teselli etti.

Yerde, çaresiz biçimde, bir kan gölü içinde yatan kurbanlarına horlayan bir bakış fırlattıktan sonra kardeşler hiçbir şey olmamış gibi evlerine gittiler.

Büyükbaba ölmeden önce yaklaşık on gün, korkunç acılar içinde yatakta yattı. Onun gömülmesinden sonra aile yazın sonunu beklemeden bahçeyi terketti ve şehre geri döndü.

SAVAŞ

Felaket yılı bin dokuz yüz on dördün sonbaharında geldi.

Dağlarda huzur bozucu korkunç dedikodular dolaşıyordu. Uzaklarda, bir yerlerde, tanıdık olmayan halklar savaşa başlamışlardı. Orada kim kime karşı ve niçin savaşıyordu, bunu kimse bilmiyordu. Sadece Türklerin de savaşa girmesinden korkuluyordu. Memurların yeni vergileri hangi aceleyle uyguladıklarına bakılırsa bu felaketten kaçınmanın artık mümkün olmayacağı kanaati kesinleşiyordu.

Yıldız ışığı gecelerde, tecrübeleriyle akıllanmış güneş yanığı yaşlı çobanlar ateşin etrafında toplanıp, savaş üzerine bitmez tükenmez konuşmalar yapıyorlardı.

“Suyu bulandıran gene kesin Almanlardır, başka kim olacak” diye ifade etti düşüncesini yaşlı Nişan.

“Fransızlar da olabilir” dedi Haçık.

“Gugas yakında gelecek, o zaman herşeyi öğreneceğiz.”

“Ben ileri geri düşünüyorum, aklım almıyor. Niçin insanlar birbirleriyle savaşır? Yeteri kadar toprakları yok mu? Kuzularını nerede otlatacaklarını bilemiyorlar mı? Ama bu olamaz. Etrafa bakmalı, çevrede bu kadar çok toprak var.” dedi Masmanyan, düşünceliydi.

“Herşey insanların fazla akıllı olmalarından oluyor. Devasa makinalar, buharlı gemileri buldular. Atoş geçen gün, Sivas’ta atsız ve öküzsüz bir araba gördüğünü anlattı. Onun tamamen kendiliğinden hareket ettiğini söylüyor...”

“Ama benim görüşüme göre bu, insanın çok zenginleşmiş olmasından kaynaklanıyor. Zengin asla sahip olduğuyla yetinmez.

O her zaman daha fazlasına sahip olmak ister. O sadece komşusunun elindeki en son şeyi de nasıl alabileceğini düşünür. Örneğin bizim burada Manukyan ve Karakosyan gibi. Onlara kalsa senin en son kuzunu da alacaklar.” Haçik susuyordu, biraz düşündükten sonra konuşmasına devam etti: “Çarın ne söyleyeceğini görelim, o da gayretli bir savaşçı olmak zorunda.”

Köpekler havlıyordu. Bayıra götüren patikada bir atlı göründü, uzaktan bağıırıyordu: “Hey! Masmanyan’ın nerede olduğu söyleyin? Haçik nerede?”

Herkes atlıya koştu.

“Ne oldu, nasıl bir felakettir üzerimize gelen?” diye sordu Haçik.

Gelen adam, “Özel bir şey değil” dedi atından inerken. “Savaş ilan edildi. Telgrafçı yarın toplantı meydanında Sultan’ın bildirisinin okunacağını söyledi. Sizi şehre dönmeye çağıracaklar.”

“Bunu kim açıkladı? Kime açıklandı?”

“Herkes.”

“Akıllı konuş, herkes dediğin kim?”

“Ben de tam olarak bilmiyorum. Türklerin bütün devletlere savaş ilan ettiği anlaşıyor: Fransızlara, İngilizlere, Ruslara ve birkaçına daha.”

“Sonunda bunlar aklını mı yitirdiler?”

“Ben size bunun gerçeğini şimdi söyleyemem Haçik amca, ama aklını kaybettikleri doğru olabilir.”

Masmanyan ve Haçik atlarını eğerdiler. Şehre dönmek için acele ettiler. Yolda, savaş haberini uzaklardaki yerleşim yerlerine götürmeye giden atlı jandarmalara rastladılar.

Şehir yönetimi şehre bir kutlama görüntüsü vermeye çalışıyordu. Pazar alanındaki direklere renkli kağıt fenerler asılıydı, bu arada yönetim binasının önünde sabahın erken saatlerinden itibaren bir orkestra aralıksız çalışıyordu. Saat dokuzda idare binasının kapısında ilçe başkanı gözükte, ona binbaşı eşlik ediyordu. İlçe başkanı siyah bir elbise giymişti. Başında yeni bir fes vardı. Binbaşı su mavisi yeni bir üniforma giyiyordu. Göğsüne madalya takmıştı. Onların arkasında belirli bir uzaklıkta iki polis memuru duruyordu.

Jandarmalar dışarıya bir masa çıkardılar ve üzerine yeşil bir

örtü örttüler. Masanın etrafında insanlar toplanmıştı. Kalabalık yeteri kadar büyüyünce belediye başkanının işareti üzerine katip kalktı, hafifçe öksürdü ve Sultanın bildirisini okumaya başladı.

Hazır bulunanlar pek çok şeyi anlamadılar, çünkü içinde Arapça ve Farsça ağıdalı kelimeler vardı.

Fakat bir şey açıktı: “Rusların, İngilizlerin, Fransızların kışkırtmalarına bir son vermek için” diyerek Türkiye’nin Sultanı ve bütün Müslümanların halifesi inananlarını inançları ve saltanat için mücadele etmeye çağırıyordu. Katipten sonra beyaz cüppesi içindeki molla öne çıktı ve Sultan’ın tüm savaşımlarını cennetin nimetlerinden yararlanmak için hayatlarını savaş meydanlarında bırakmaya ve kendilerinin de kaderi olan tahtın kaderi için yararlı olmaya çağırın konuşmasını yaptı. Molla aynı zamanda orada bulunanlara, hemen gönüllü yazılmalarını tavsiye etti. Birkaç genç Türk masaya yanaştılar. Katip onların ismini yazmakla uğraşırken ön sıradakiler geri çekilmeye başladılar. Onları diğerleri izledi, meydan hemen boşaldı.

Akşamleyin havai fişek gösterisi vardı. Şehrin en zengin adamı Karakoyyan’a ait olan kahve ve meyhane hınca hınç doluydu. Sarhoşlar gece geç vakte kadar çarşı meydanında haykırdılar. Ermeniler her zaman olduğu gibi karanlık bastırınca semtlere çekildiler. O gece onlar sokaklarını özel bir dikkatle beklediler.

Çok uzun sürmedi. Ermeniler de askere çağrılmaya başladılar. Onlar elbette askere gitmekten sakınıyorlardı. Parası olanlar celp komisyonu doktorlarına ve memurlarına rüşvet verdiler ve beklendiği gibi bir temiz kağıdı aldılar. Fakirler müracaat yerlerine kolayca gitmediler, eğer ordudalarsa zaten ilk fırsatta fırr ettiler. Her ihtimale karşı yine de silahlarını yanlarına almadılar. Vadinin çevresindeki tüm dağlık bölge böylesi kaçaklarla doldu. Onlar çıkışı bulunmayan mağaralarda oturuyor, çobanlar onların yiyeceklerini temin ediyorlardı.

Şehirde de bir yığın kaçak saklandı. Ermeni semtinin her evinde birbirine dar geçitlerle bağlanmış olan gizli yeraltı odaları hazırlanmıştı. Kadınlar ve çocuklar bütün gün boyunca yollar da gözcülük yapıyorlardı. En küçük tehlikede bir işaret veriyorlar ve kaçaklar gizli odalarda kayboluyorlardı. Jandarmalar geceleyin Ermeni semtine gitmeye çekiniyorlardı.

Bu defa Gugas, gerçekten de çok endişeli olarak geri dönmüştü. Karanlık bir bulut gibiydi. Hemen farkedilecek şekilde zayıflamış, yanakları çökmüş, gözleri donuklaşmıştı. Canlı doğasına hiç uymayan bir yavaşlık bütün hareketlerine sinmişti.

Akşamleyin onun yanında kendini koruma altında bulan dostları tek tek geldiler. Eve girmeden önce duruyorlar, gözetlenip gözetlenmediklerini anlamak için her tarafı kolaçan ediyorlardı.

Bütün bunlar Murat'a korkutucu ve ilginç görünüyordu. Nihayet macera kitaplarındakilere benzer, doğru dürüst bir şeyler yaşama imkanı bulmuştu. Erkeklerin nelerden konuştuklarını duymayı çok isterdi, ama misafirlerin olduğu odaların kapısı tamamen kapalıydı. Apet de onun önünde duruyordu. O Murat'ın kapıya yaklaşmasına bir kere olsun izin vermedi.

Murat olağanüstü bir şey görebilme umuduyla evin civarında uzun süre dolaştı. Fakat yolda herşey sakindi ve Apet her zaman olduğu gibi yine kapının yanındaydı.

"Murat, neredesin?" diye bağırdı Büyükanne. "Uyku vakti geldi, yarın erkenden okula gitmek zorundasın."

Murat içeri girerken, "Biz orada artık hiçbirşey öğrenemiyoruz" dedi. "Öğretmenlerin yarısı kayboldu, nereye gittikleri bilinmiyor, ama kalanlar da korku dolu yüzlerle ortalıkta dolaşıyorlar. Okulumuzun hemen kapatılacağı söyleniyor, yaralıları için bir hastane olarak kullanılacakmış."

"Ne diyorsun, bir okulun hastane yapıldığı nerde görülmüş?"

"Bu gerçek Büyükanne, bizzat müdürün kendisi söyledi."

Murat sabah erkenden alışık olmadığı bir gürültüyle uyandı. Şimdi duyduğu Türkçe sesleri uykusundayken bile duymuştu. Hemen giyindi ve odasından çıktı. Jandarmalar evin her köşesini arıyorlardı. Yorgan ve yastıkları fırlatıyorlar, sandıkları ve dolapları karıştırıyorlardı. Perusa solgundu, çocuklar koridorun bir köşesinde duruyordu. Nubar faltaşı gibi açık gözleriyle girişe bakıyordu. Vasgen annesinin boynuna sarılmış, ağlıyordu. Siranuş ve Amestuyi'nin nerede oldukları belli değildi. Daha sonra anlaşıldığı gibi, jandarmalar geldiğinde Büyükanne hazırcevaplığını kullanmıştı. Kızlara, komşulara gitmesini emretti, fakat kendisi jandarmalara evde refakat etti. Jandarmalar kilere girip lezzetli

yiyceklerin kokusunu aldıklarında içlerinden biri bağırdı: “Burada rakı mezesi var!”

“Benim rakım da var, küçük bir yudum almak ister misiniz?”

“Bir zararı olmaz”, diye jandarma döndü, en yaşlı olan jandarmaya baktı. “Yeteri kadar yorulduk” diye de ekledi.

“İhtiyar, artık oğlanlara yiyecek bir şeyler ver ve herbirine birer kadeh ikram et.” dedi en yaşlı olanı.

“Önce evi aramayı bitirmemiz gerekmez mi?” dedi bir diğeri.

“Zaman var, acelemiz yok ya” dedi en yaşlı jandarma ve kilerden çıktı.

Büyükanne taze pide, koyun eti, çerez ve bir testi dolusu rakı getirdi.

“Murat, bunu onlara ver” dedi ve o anda bir yere kayboldu.

Jandarmalar mindere oturdular ve yiyecekleri yemeye başladılar. Testi de hemen boşaldı.

“Hey delikanlı, ihtiyar kaçığa söyle, testiye bir kere daha doldursun!” diye bağırdı en yaşlı jandarma, dudaklarını keyifle sildi.

Murat boş testiye kavradı Büyükanneyi aramaya gitti. Ona özel bir şeylerle uğraşırken rastladı. Büyükanne telaşlı bir acelecilikle yatağın altındaki bir şeyi çekti ve pencereden dışarı fırlattı.

Murat “Büyükanne, daha fazla istiyorlar!” dedi ve gözlerini hayretle açtı.

“Bu çok iyi, onlara istediğini hemen vereceğim. Ama Murat sen, evden sessizce çık, pencereden fırlattığım her şeyi al ve mümkün olduğunca çabuk komşulara götür. Yolda tanıdık gençlere rastlarsan sana yardımcı olsunlar, anlaşıldı mı?”

“Anlaşıldı”.

“Koş ama dikkatli ol. Eğer bunlar jandarmaların eline geçerse babanı alacaklar.” Aceleyle fısıldadı ve kilere koştu.

Jandarmalar yemekle meşguldü, hatta kapıda nöbet bekleyen jandarma da onlara katılmıştı. Bu nedenle Murat, kimse tarafından farkedilmeden yola çıktı. Bahçe kapısında Kaças’a çarptı. Oğlan orada duruyor ve içeri girmeye cesaret edemediği için evin aranmasının sona ermesini bekliyordu.

“Kaças, çocukları çağır. Sessizce, bağın arka tarafından pencereye gelin. Orada birkaç parça bir şeyler var, bunların saklan-

ması lazım, anladın mı?” diye, tıpkı büyükannesinin sorduğu gibi sordu Murat.

“Peki, tamam!” Kaças ne olup bittiğini hemen kavramıştı.

“O halde hemen koş, vakit kaybetme. Eğer kimseyi bulamazsan yalnız da olsa geri dön. Biz ilâmniz de bunu yaparız.”

Aradan üç dakika geçmemişti ki Kaças, Muşeg, Aşot söylenen yerdeydiler.

Pencerenin altında karabina, tabanca, hançer, fişek ve mermiler duruyordu. Oğlanlar tabancaları gömleklerinin içine, fişeklerini ceplerine soktular, ama karabina da çaresiz kaldılar.

Kaças, “Bunu, bunu ne yapacağız?” diye Murat’a sordu. “Bu böyle açıktan caddede taşınamaz.”

“Ben onu orada, ağaçların altında saklarım.”

“Peki onlar ya bahçeyi ararlarsa?”

“Siz geri kalan herşeyi taşıyın. Bir çarşaf bulun getirin” diye emretti Murat.

“Buluruz!”

Uzun sürmedi. Oğlanlar çarşafı da getirdiler. Murat karabinayı çarşafı sardı ve hızla Haçık’ın evine gitti.

Eve geri geldiğinde jandarmalar hâlâ yemekteydiler. İyice çakırkeyif olmuşlardı. Yüksek sesle sohbet ediyorlardı.

“Kervan lideri tastamam bir zengin olmalı” diye sordu içlerinden biri.

“Fena değil” diye en yaşlıları cevap verdi.

“Nasıl değil. Onun kırk katırı ve atı var!”

“Ah, nerede, onların hepsi tüccarlara ait. Kervan lideri parayla çalışıyor, senin benim gibi.”

“Maaşla böyle bir ev sahibi olamazsın” diye pes etmedi ilk soran. “Buradan bir şeyler alamaz mıyız?”

“Hayır, şimdi olmaz. Binbaşı burada herhangi bir şeye dokunmamızı yasakladı, ama hemen...”

En yaşlı olanı anlamlıca göz kırptı.

“Bunu binbaşı nereden bilecek?”

“Bırak ihtiyardan rica edelim, o bize çektiğimiz zahmetin karşılığı bir şeyler versin” diye önerdi uzun bacaklı jandarma.

“Bu başka bir şey” dedi en yaşlı jandarma, onaylayarak bağırdı: “Hey delikanlı, ihtiyar kadını buraya çağır!”

“Dinle büyükanne, sana ev sahipliğın için teşekkür ediyoruz. İyi bir rakın var, bunu sana bırakıyoruz. Yemek de iyiydi. Ama bizim zahmetimize bu kadarı değmez, bunu sen de anlarsın. Benim delikanlılar bir bahşış istiyorlar.”

“İyi ağa, ben size bir bahşış veririm, siz sadece bana saati geri verin, rahmetliden hatıradır!”

En yaşlıları, “Nasıl bir saat?” diye öfkesinden köpürdü ve ayağa fırladı. “Dilini tut ihtiyar, yoksa senin için kötü olur! Biz saat görmedik! Siz bir saat gördünüz mü?” diye sordu maiyetindekilere.

Koro halinde “Hayır!” diye cevap verdiler.

“Kendin duydun, kimse saatini görmemiş, kendi oğlanların almış olmalı.”

Büyükanne sessizce, “Onlar almış olabilir” diye cevap verdi. Onun o saati bir daha göremeyeceğı artık anlaşılmıştı.

Jandarmalar evi bir kere daha aradılar, birkaç ufak şeyi daha ceplerine soktular ve kuşku lu bir şey bulamadıkları için evi terk etmeye karar verdiler.

Büyükanne herbiri için yirmi kuruşluk birer bahşış daha getirdi.

“Biraz az” dedi en yaşlıları.

“Tanrı şahidimdir, daha fazlası yok, bir kuruş dahi kalmadı.” diye cevap verdi kadın.

Jandarmalar gittiler.

At ve katırların sahibi tüccarlar, kervanın kaderi üzerine belediye başkanıyla uzun pazarlıklar yaptılar. Gugas bu pazarlıklara katılmadı, ama gidişatı tam olarak kavramıştı. En büyük kâr payını kendine alan ama buna karşılık uygun bir anlaşma yapacağı sözünü veren belediye başkanının teklifini kabul etmek tüm katır ve atlara el konulmasından daha iyi olacaktı. Böylelikle Gugas kervanın başında kalıp bu sayede askerlik görevinden kurtulmayı da düşünüyordu. Ayrıca onun, tüccarların karşısında susmak için hâlâ geçerli olan nedenleri de vardı.

Durum her geçen gün biraz daha ağırlaşıyordu. Türkler iyice saldırganlaşmışlar ve adım başı huzuru bozuyorlardı. Ermeniler provokasyonlardan uzak durmaya çalışıyorlardı. Türkler, Ruslara karşı mücadelelerinde Ermenilerin kendilerinin yanında bulunmaya niyetli olmadıklarını açıkça hissediyorlardı. Dahası Türkler Ermenilerin Rus ordusunun gelişini sabırsızlıkla bekle-

diklerini açıkça görüyorlardı. Ve bu başka türlü nasıl olabilirdi, Ermeniler her zaman dostları olmuş olan, onlara büyük vatan arayışlarında çoğu zaman yardım elini uzatan kuzeydeki büyük halka karşı savaşa nasıl çekilmek isteyebilirdi. Ermenilerin büyük bir bölümünü Pers ve Türk boyunduruğundan kurtarmış bir halka karşı nasıl savaşsınları. O zamandan beri bütün umutlarını bağlamış oldukları, günbegün onları gelip kurtarmasını bekledikleri Ruslara karşı! Türkler bütün bunları hissettikleri için misillemelerini artırıyorlardı. İktidar sahipleri halk arasında kavga için ortamı uygun hale getiriyorlardı. Mollalar kitlelerin dinsel fanatizmini körüklüyor ve cinayet ve katliama çağrıda bulunuyorlardı. Gugas tüm bunları dikkatlice gözlüyor ve yeni bir katliamanın hazırlandığını anlıyordu. Diğer şehirlere seyahatlerinin tüm ülkedeki olaylar hakkında bir çok şey öğrenmesini sağladığı için hemşerilerini uyarmak ve onlara mümkün olduğunca savunma hazırlığında yardım etmek imkanı verdiğine inanıyordu.

Pazarlıklar nihayet her iki taraf için de başarıyla sonuçlanmıştı. Kervan dağıtılmadı, aksine savaş malzemesi taşınması için bütün ekibiyle birlikte bu işe tahsis edildi. Gugas kervanbaşı olarak görevini korudu.

Gugas ona anlaşma sevincini anlatırken

“Böyle zamanlarda yollarda yatmak istersin!” dedi ona büyükannesi. “Diğerleri gibi sen de saklansaydın çok daha iyi olurdu.”

“Hayır anne, bu bana yakışmaz.”

“Peki diğerlerine! Bir kere olsun bizi ve çocuklarını düşünseydin. Tanrı korusun, sana bir şey olursa biz ne yaparız? Bizim senden başka kimimiz var?”

Tesadüfen bu konuşmayı duyan Murat kımıldamadan oturuyordu. Farkedilmiş olmaktan ve dışarı gönderilmekten korkuyordu. Onun için babasının söylediği şey kadar, onu dinlemek de ilginçti.

“Zaman sadece kendini düşünme ve ellerini kavuşturup evde oturma zamanı değil. Şunu anla, biz onlara hiçbir şey yapmasak bile günü gelecek onlar bizi koyun sürüsü gibi kesecekler.”

“Oh! Sizin yaptıklarınız gene kan kokuyor ve hiç hoşuma gitmiyor” diyerek içini çekti Büyükanne ve gözyaşları yüzünden aktı.

“Öyle ya da böyle anne, kan kokuyor işte. Hiçbir şey bunu değiştiremez.”

“Tanrının bu cezası niye sadece bizi bulur? Hangi günahımız için bizi cezalandırıyor?”

“Bunu sana söyleyemem. Kutsal kitaptan öğrenemedim.” Dedi Gugas ve ayağa kalktı. Köşede çömelmiş duran oğlunu o zaman gördü ve ona yöneldi. “Buraya bak Murat, bizim analarımız hayatları boyunca hep böyle ağlamışlardır. Eğer büyürsen tüm gücünü onları bu acı gözyaşlarından kurtarmak için harcamalı, kanını vermelisin! Benim sana vasiyetim bu.” Ve Gugas odayı terketti.

Büyükanne oğlunun arkasından, “Sen ona bir şeyler öğretiyorsun, ben seni tanırım! Kocamın kanı yetmiyormuş gibi oğlana da aynı yolu gösteriyorsun!” dedi ve gözyaşlarını sildi.

Murat büyükannesine gitti, kucakladı ve onu teselli etti:

“Ağlama Büyükanne, herşey iyi olacak, göreceksin..”

“Tanrının dediği olur! Benim sadece umudum azalıyor. Hayatımızda iyi giden hiçbir şey görmedim şimdiye kadar.”

Yolculuğa hazırlanmış kervanbaşı adamlarına bir kez daha bağırdı: “Apet, sen bu kez şehirde kalıyorsun, böylesi daha iyi, çünkü Türkler son zamanda gözlerini sana diktiler.”

Gugas’ın isteklerine uymaya alışmış olan Apet kızardı, ama itiraz etmeye cesaret edemedi.

Uzun süreden beri Gugas’la birlikte çalışan ve ona sınırsız saygı duyan Yunan Teoredis, “Şefimiz doğru söyledi” dedi. “Yolda kendini açık etmen doğru değil. Eve dönüşte jandarmaların sürekli senin etrafında dolaştıklarını biliyor musun? Onlar seni tutuklamak ve sonra... anlıyorsun işte, bir bahane arıyorlar..”

“O halde burada kal. Onların dikkatini dağıtmak için geçide kadar bizimle gel, orada dağdaki bizimkilere katılırsın. Onlar orada iyi yerleştiler, şehirle kurdukları bağlantı da fena değil, böylece eğer bir şey olacak olursa çabucak aşağıya gelir ve halka yardım edebilirsiniz.”

“Söylediğin gibi yapacağım” dedi Apet. “Senden ayrılmayı tercih etmem, ama sen öyle istiyorsan..”

“İstediğimiz o değil” dedi Gugas, “aksine bu böyle gerekli” diye düzeltti.

Ertesi gün dağlar hâlâ sabah sisiyle kaplıydı, kervan şehri terketti.

SAVAŞ SÜRÜYOR

Öğrenciler her zaman olduğu gibi, günlerden bir gün okulda toplandıklarında ders olmadığını öğrendiler. Çocuklar koridorlara doluşup derslerin niçin iptal edildiğini tahmin etmeye çalıştılar. Sonra hepsi salona çağıldı. Müdür sahneye çıktı, diğer öğretmenler asık suratlarıyla onu izlediler. Aslında öğretmenlerin hepsi yaşlı adamlardı, sadece biri onlara göre daha gençti, o da tarih öğretmeni idi. Malulen askerlik hizmetinden kurtulmuştu.

“Sevgili çocuklar!” diye başladı müdür. “Ben size hükümetin, okulumuzun odalarının savaş için gerekli olduğu kararını bildirmek zorundayım. Okul bugünden itibaren belirsiz bir süre için kapalıdır. Çok yazık, evet ama ne yapabiliriz! Sevgili çocuklarım, ben sizden, öğrenmekten vazgeçmemenizi rica ediyorum. Eğer yapabilirseniz, herhangi bir yerde gruplar oluşturun ve ortak çalışın. Biz, öğretmenleriniz bu esnada size yardımcı olmaya çalışacağız. Gelecek yıl bu duvarlar içinde yeniden buluşmayı, halkın eğitimi için çok önemli olan çalışmalarımıza devam edebilmeyi umuyoruz. Şimdi hoşçakalın, size çalışmalarınızda başarılar diliyorum!”

Salonda biri İtalyan devriminden kalma bir şarkıyı şu sözlerle söyledi: “Despotluğa daha fazla dayanamayız.” Çocuklar koro halinde söylediler. Şaşıran subay sahneye fırladı ve bağırdı: “Kesin!”

Onun bağırmasına cevap olarak çocuklar şarkıyı daha yüksek sesle söylediler. Sahnede oturan öğretmenler başlangıçta sadece alçak sesle söylüyorlardı, fakat şimdi onlar da melodiyi yüksek

sesle söylemeye başladılar. Hatta genel coşkudan etkilenen okul hademesi kötürüm Nerses de şarkıya katıldı.

Subay kolunu sallayarak müdürden bir şey istiyordu. Ama müdür omuzunu silkti ve yana çekildi. Jandarma salondan çıktı.

Şarkı sona erdi. Çocuklar hareketsiz duruyorlardı ve ne olacağını sabırla bekliyorlardı.

“Şimdi eve gidin,” dedi onlara müdür. “Hemen bir bölük jandarma gelecek ve hoş olmayacağı kesin şeyler olacak.”

Kaças aydınlık sesiyle, “Biz gitmiyoruz!” diye bağırdı.

“Herşeyden önce akıllı olmanız gerekir! Bu vedalaşmada sizin bana dert olmayacağını ve hepimizi felakete atmak istemeyeceğinizi umuyorum.”

Çocuklar sessizce ayrıldılar. Murat yolda arkadaşlarına, okulun karşısındaki mezarlığın duvarının arkasında saklanmayı ve oradan, ne olacağını izlemeyi önerdi.

Söylenen yapıldı. Murat, Kaças ve Muşeg duvarın arkasına sindiler.

“Kim ne istiyorsa söylesin” diye gizlice fısıldadı Muşeg, “Okulun kapanması yazık oldu. Tam da şimdi beşinci sınıfta ilginç derslerimiz vardı, özellikle tarih dersi.”

“Ben üzülmiyorum, okul kapanmalıydı” dedi Kaças. “Yarın babama, dağlara gidiyorum ben.”

“Korkmuyor musun?” diye sordu Muşeg.

“Peh... korkmak! Ben daha önce üç kere gittim, çamaşır götürdüm.”

Taşlık yolda demir ökçeli çizmenin sert vuruşları ve kılıçların şakırtısı duyuluyordu. Çocuklar başlarını duvarın yarı yıkılmış kısmından uzattılar.

Bir subayın komuta ettiği bir jandarma birliği uygun adım geldi ve okulda kayboldu. Bir süre için her yer sessizdi. Sonra müdür odasının açık penceresinden yükses sesli konuşmalar, bağışmalar ve küfürler duyuldu. Gürültüyle bir şey düştü. Cam gıcırdadı. Arkasından yine sessizlik.

“Bakın, birini götürüyorlar” diye fısıldadı Muşeg.

Kapıda tarih öğretmeninin silüeti görüldü. Başı açık, ceketi yırtıktı. İnce bir kan çizgisi yüzünden akıyordu. Bir gözü tamamen şişmişti. Öğretmeni iki jandarma izliyordu.

“Yürü” diye emretti onlardan biri.

Öğretmen henüz on adım atmamıştı, sırtında bir ateş patladı. Ateş açan jandarmaydı. Öğretmen durumu kavradı ve mezarlığa doğru koştu, ikinci ateşte duvara çıkmak üzereydi. Öğretmen yere yığıldı ve yerde dümdüz yattı kaldı.

Muşeg gördüklerinden o kadar korkmuştu ki şuurunu kaybetti. Kaças üzerine eğildi ve onu titreyen dudaklarıyla sarstı.

“Muşeg, neyin var? Gözlerini aç!... Her şey geçti. Duyuyor musun? Kendiye gel!”

Muşeg yavaş yavaş gözlerini açtı. Dudakları morarmıştı. Bir ölü gibi sapsarıydı. Gülümsemeyi denedi ama gülümsemek yerine ifadesi acı çeken bir yüz buruşmasına dönüştü.

“Birşey yok” diye fısıldadı.

Murat da aynı şekilde sararmış orada öyle tepkisiz oturuyordu. Yumrukları sıkılı, gözleri öfke saçıyordu.

“Onu öldürdüler!” diye kendi kendine mırıldandı.

“Birini daha götürüyorlar.”

Jandarmalar müdürü götürüyorlardı, yanında okuldan iki öğretmen daha. Bunlar jandarmalardan bir adım bile uzaklaşmadılar.

Yollarda hayat hareketliydi. Ateş sesleri üzerine kadınlar ve çocuklar koşmaya başladılar. Tutuklular karakola götürüldüler.

Oraya gelenler öğretmenin cesedine uzaktan baktılar, yaklaşmaya cesaret edemediler. Üç oğlan yoldan aşağı koşuyordu. Muşeg’in bacakları neredeyse tutmuyordu. Yanından geçerken Murat öğretmene korkulu bir bakış fırlattı. Yüzü altta kalmıştı. Yaradan akan kan yolun tozuyla karışıp yapışkan bir pisliğe dönüşmüştü. Üzerinde bir sinek vardı. Murat’ın midesi bulandı. Arkadaşlarına veda etmeden eve koştu.

Annesi onu bahçe kapısında, “Tanrıya şükür! Nihayet buradasın!” diyerek karşıladı. “Bütün çocuklar çoktan döndü, ama sen bir türlü gelmedin!”

Fakat oğlunun ölü sarısı yüzünü görünce Perusa sükunetini kaybetti. “Neyin var? Yüzün allak bullak olmuş!”

“Jandarmalar öğretmenimizi öldürdüler!” Murat ağlayacak gibiydi.

“Tamam de sen bunu nereden biliyorsun?”

“Kendim gördüm. Çocuklarla mezarlıktaydım, hepimiz gördük. O hâlâ duvarın yanında yatıyor. Çok korkunçtu anne!”

“Sen zaten her yerde olmak, her şeyi görmek zorundasın!”

Perusa çok kızmıştı. “Dikkat et, sen kendin felaketi üzerine çekiyorsun, yeteri kadar derdimiz var zaten!”

Murat eve girdi.

Astig, Amestuyi’nin yanındaydı, kızlar bahçeye açılan pencerenin yanında minderde oturuyor ve heyecanla sohbet ediyorlardı. Murat’ı gördüklerinde Astig bağırdı: “Murat bize bunu şimdi söyler, okulun kapandığı doğru mu Murat?”

“Evet ve tarih öğretmenini öldürüldü. Müdürü ve diğer öğretmenleri karakola götürdüler.”

Astig sararmıştı, “Onu kim öldürdü?” diye sordu.

“Jandarmalar, kim olacak! Onu okuldan çıkardılar ve sırtından vurdular. Biz çocuklarla bunu gördük.”

“Oh, ne korkunç!” diye bağırdı Amestuyi.

Astig sormaya devam etti: “Peki onu niçin vurdular?”

“Hiçbir sebebi yok. Onu öldürmek istediler ve bunu basitçe yaptılar.” Murat detayları anlattı.

“Korkmadınız mı?”

“Önce hayır, ama onu vurduklarında çok korktuk.”

“Büyükbaba öldüğünde ben iki gün uyuyamadım. Gözlerimi kapar kapamaz önümde duruyordu. Bir şey çok söylenirse beni bir yere çağırır hep. Çok korkunçtu, ben o zamanlar çok kötüydüm.” diye hatırladı Amestuyi.

“Ben de ölümlerden korkarım: Onların mezarlarından kalktığı ve dolaştıkları söylenir” dedi Astig.

Murat kendinden emin bir şekilde olaya açıklık getirdi: “Ama bu sadece geceleri olur, gündüzleri orada kimse yoktur.”

Apet’in annesi Sanasan gelmişti. Takuyi ile konuşmak için gelmişti. Ama öğretmenin ölümünü öğrenince hemen kaçmak istedi. “En iyisi ben gideyim. Takuyi hemen gelmeyecek gibi.”

“Öğle yemeğine kalın Sanasan teyze”, diyerek onu davet etti Amestuyi. “Büyükanne her an gelebilir.”

“Hayır, olmaz. Tavuklar avluda sahipsiz, felaket dolaşıyor, bir atmaca gelir, birini alır gider.”

“Astig de ayağa kalktı.

“Sanasan teyze, sizinle gelmek istiyorum.” dedi.

Astig Arnestuyi’yle vedalaşırken Sanasan Murat’a fısıldadı:

“Bu akşam bize gel, önemli!”

“Ne oldu?” dedi Murat.

“Geldiğinde öğrenirsin, ama mutlaka gel!”

“Mutlaka geleceğim, diğer çocukları da getireyim mi?”

“Hayır, niye? Yalnız gel!”

Sanasan ve Astig gittikten kısa süre sonra büyükanne geldi ve çocukları öğle yemeğine çağırdı. Murat’ın hiç iştahı yoktu. Kafası hâlâ günün olaylarına takılıp kalmıştı. Suda pişmiş ince pideyi çiğniyor, başka hiçbir şeye dokunmuyordu.

Öğle yemeğinden sonra Murat yatak odasına gitti ve döşeğin üzerine uzandı. Ağzında acı bir tat vardı ve başı ağnyordu. Gözlerini yumdu ve uzun süre huzursuz bir uykuya dalana kadar hareketsiz, orada öylece yattı. Elllerinde bıçaklar olan kimi insanlar arkasından koşuyordu. Yardım çağırmak için bağırarak istiyor ama dili damağına yapışıyordu. Onu kovalayan insanların öğretmeni vuran jandarmalar olduğunu daha sonra anlıyordu. Birden bire, nereden geldiği anlaşılmaz biçimde Siranuş görünüyordu. Murat’ı kollarına alıyor, onu jandarmaların bıçaklarından kurtarıyordu.

“Ne, sen Siranuş?” diye bağırarak kuşkuyla. Bu defa sesi çatal-laştı. “Çabuk eve koş! Seni götürecekler! Çabuk, çabuk, kendini kurtar! Ben onları oyalayacağım!”

Murat bir jandarmayı yakaladı...”

“Uyan Murat, sakın ol! Ben burada evdeyim, senin yanında oturuyorum.”

Murat gözlerini açtı. Gerçekten de Siranuş yanında oturuyordu.

“Nasıl da korktum!”

“Neden?”

“Biliyor musun, beni bıçaklı jandarmalar kovalıyordu. Birden bire sen oradaydın. O kadar korktum ki, onlar bir zamanlar Türklerin sana bahçede yaptıkları gibi, sürükleyip götüreceklerdi.”

“Ben hepsini duydum. Uykunda konuştun. Onların öğretmeni nasıl vurduklarını görmesen iyi olacaktı. Ama şimdi kendini topla, bunu artık düşünme sen, kendiliğinden geçer.”

Biraz sustuktan sonra Siranuş emin olmayan bir sesle sordu:

“Sanasan teyze seni çağırdı, oraya gidecek misin?”

“Mutlaka.”

“Murat! Senden bir ricam olacak. Beni sevdiğini ve benim için bunu yapacağını biliyorum... Apet’e bu kağıdı ver!” Ve Si-ranuş Murat’a dörde katlanmış bir kağıt uzattı.

“Ama Apet’in babamla ve kervanla gittiğini biliyorsun.”

“Geri geldi ve seni görmek istiyor.”

“Niçin geri geldi? Ya babam?”

“Benim bildiğim bir şey yok.”

“Yakında anlayacaksın, böyle olması gerekiyordu.” Murat ve Aşot şehrin yukarı kısmına giden yolda karşılaştılar. Eskiden ayrılmaz dosttular, okulda aynı sırada oturuyorlardı. Ödevlerini birlikte yapıyor, göle yüz-meye birlikte gidiyorlardı. Hatta o zaman Kaças Aşot’u kışkırtıyordu. Aşot sınıfın en iyi öğrencisiydi. Ama bir yıl önce babası ölünce o annesine yardım etmek için okulu terketmek zorunda kaldı. Daha sonra çok nadir görüştüler. Aşot çoğu zamanını çayırdaki bahçesinde çalışıyordu. Murat Aşot’un ailesinin çok büyük bir yokluk içinde yaşadığını biliyordu.

Murat ona uzaktan sevinçle bağırdı, “Günaydın Aşot!”

Ama Aşot cevap vermedi.

“Bir şeye mi gücendin yoksa, bana kızgın mısın?” diye sordu Murat ve ona doğru yürüdü.

“Hayır, sadece...”

İstersen benimle konuşmayabilirsin. Ama ben seni gördüğümde sevindim, birbirimizi uzun süredir görmemiştik.”

“Kızma ama biliyor musun, jandarmalar biraz önce ineğimizi ve iki koyunumuzu götürdüler. Annem orada duruyor, çok kışkık. Biz çocuklarını ne ile besleyeceğini bilmediğini söylüyor.”

“Ödemeleri mi yapmadınız?”

“Nerede! Geldiler ve götürdüler. Savaş ihtiyacı için dediler.”

“Onlar bugün bizim yanımızda sabah erken, öğretmeni öldürdüler.”

“Biliyorum. Muşeg bana anlattı. Yazık. Yanında oturduğu kadının onun İstanbul yakınlarında bir yerde bir karısı ve dört çocuğu olduğunu söyledi.”

Aşot bir süre sonra sustu, sonra dedi ki; “Biliyor musun Mu-

rat, her şey o kadar çirkin ki ben artık ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Her gün cinayet işliyorlar ve yağma yapıyorlar. Ama sen herşeyi seyretmek ve susmak zorunda kalıyorsun! Eğer annem olmasaydı ve de çocuklar, çoktan dağlara çıkardım. Orada insanlar özgür yaşıyorlar. Jandarmalardan korku nedir bilmiyorlar.”

“Oraya küçükleri kabul etmiyorlar.”

“Ben artık küçük değilim, geçen ay ondördüme girdim ve avcı Migran kadar iyi ateş edebilirim!”

“Bunu biliyorum, ama...”

“Ama ne? Bana inanmıyor musun? Gel birlikte gidelim, bizi alacaklar göreceksin. Kaşas da oraya gitmek istiyor, babası orada.”

“Ben giderdim, ama babam gitti, evde sadece kadınlar kaldı, erkeksiz onların ne kadar zorlanacağını biliyor musun?”

“Görüyorsun, aynı şey beni de geride bıraktı, yoksa çoktan dağlardaydım. Ama ben hâlâ gitmek istiyorum. Tek bir jandarmayı öldürmek, birinin kalbini deşmek daha kolay olurdu.”

Bir öteki evden yüksek sesli ve kalp parçalayan bağrışmalar geliyordu.

Murat rahatsız olmuştu, “Bu da ne?” diye sordu.

“Bağırانlar muhtemelen Haçık’ın karısı ve kızkardeşidir; jandarmalar bizden çıkıp oraya gittiler.”

Haçık’ın evine yaklaştılar. Aynı anda evden sivil bir memur ve iki jandarma çıktı. İki ineği ve koyunları çekerek götürüyorlardı. Haçık’ın karısı dağılmış saçlarıyla ipe yapışmış, jandarmaların ineği götürmesini engelliyordu.

“Tannının gazabını üstünüze çekmeyin, ağa! Benim çocuklarım var. En azından bir inek bırakın!” diye ağlayarak yalvanyordu.

Memur, “Bırak kadın! Savaş sona erince ineğini geri alacağın sana söylendi” dedi memur.

“O zamana kadar çocuklarım açlıktan ölürler! Bize acıyın, ineği bize bırakın!” Elini tuttuğu jandarma onu kabaca geri itti. Haçık’ın karısı ipi bıraktı ve düştü. Çocukları ve gelini bağırarak yerde yatan kadına koştular.

Aşot Murat’ın kulağına “Haçık onlara gösterir” diye fısıldadı. “Bu inekler onlara pahalıya malolacak, göreceksin.”

“Evet, Haçık amca onlarla hesaplaşacak” diye onayladı Mu-

rat ve arkadaşıyla vedalaştıktan sonra Sanasan teyzenin evine gitti.

Murat ona dokuma tezgahında çalışırken rastladı. Apet orada değildi.

Sanasan, “Biraz otur Murat. Jandarmalar semtimizden çıkınca Apet burada olacak” dedi ve işine devam etti.

Uzun sürmedi, sadece bir pantolon giyinmiş, tahminen dokuz yaşlarında bir oğlan koşarak avluya geldi.

Nefes nefese, “Sanasan teyze! Jandarmalar gitti” diye bağırdı ve tekrar yola koştu.

Sanasan acele etmeden dokuma tezgahının arkasından çıktı, tahtadan yapılmış bölme duvarın yanına gitti ve oraya üç defa vurdu. Hemen bir cevap vuruşu duyuldu. Sanasan eğildi ve dilmeyi yukarı kaldırdı. Zeminin altından Apet’in kafası çıktı. Elle-riyle zeminin tahtalarını kavrayarak delikten yukarı çıktı ve gözlerini oğuşturdu.

“Gittiler mi?”

“Gittiler” diye cevap verdi Sanasan. “Ama tahtaları yerine koy.”

Apet Murat’ı görünce sevindi: “Geldin mi Murat? Haydi, dünyada neler oluyor anlat? Görüyorsun ben bir köstebek gibi yeraltına saklandım.”

Murat sustu.

“Niçin susuyorsun?”

“Ne anlatmam gerektiğini bilmiyorum. Sen kesin herşeyi biliyorsundur. Apet amca, babam nerede?”

“Onun kervanla gittiğini bildiğin halde niçin soruyorsun?”

“Onunla sen de gitmiştin, ama geri geldin ve o burada değil.”

“Ben yarı yoldan geri döndüm. Böylesi gerekliydi. Baban da hemen geri dönmek zorunda. Onlar sadece Sivas’a kadar gidecekler ve geri gelecekler, bu on, oniki günden daha fazla sürmeyecek.”

Dokuma tezgahının yeknesak sesi yeniden duyuldu, tuk, tuk, tuk, tuk.

Sanasan’ın çevik elleri keten bezinin bir ucundan diğerine mekik atıyordu.

Murat Apet’e kağıdı uzattı.

“Siranuş benden bunu sana vermemi istedi.”

“Teşekkür ederim” dedi Apet, mektubu açtı ve okudu.

“Ona bu gece gideceğimi söyle. Şehre inersen bunu ona bildirceğim.”

“İyi, ona söylerim.”

“Murat, ben seni önemli bir iş için çağırttım, beni dikkatlice dinle, yapip yapamayacağını bana söyle.”

Apet bir süre sustu ve düşündü. “Dikkat et. Şehirden bir şeylerin bize, kaleye çıkarılması gerekiyor. Bunu arkadaşlarınla birlikte yapmalısın.”

Murat aceleyle “Tabi, bunu yapabilirim” diye açıkladı.

“Yavaş ol. Bu senin düşündüğün kadar basit değil. Burada jandarmaların eline düşmemek için dikkatli olmak gerekiyor.”

“Anlıyorum.”

“Öyleyse iyi. Hangi oğlanlara güvenebilirsiniz?”

“Kaças, Aşot ve Ben.”

“Ya Muşeg, Karo?”

“Karo henüz küçük, Muşeg de zayıf, böyle bir iş için uygun değil. Sabahleyin öğretmeni vurduklarında kadın gibi bayıldı.”

“Bu herkesin başına gelebilir. Bir insanın öldürülüşünü görmek zorunda kalmak o kadar basit değil! Ben o çocuğu güvenilir buluyorum, ona güvenilebilir. Ama Karo’nun küçük olması bir avantaj bile olabilir. Daha az göze batar.”

“Eğer öyle ise, onu da yanıma alırım.”

“Sen her halde kulenin önündeki yamaçlarda şurda burda otlaların yeşerdiğini ve kadınların orada inek otlatıldığını gördün.”

“Tabi gördüm. Ben oradaki her patikayı bilirim.”

“Mükemmel. Ben de aynı şeyi düşündüm. Şimdiye kadar bizim gizli buluşmamamız kötü oldu. Böyle bir geçit mutlaka vardır. Fakat biz onu bulamadık. Ya çok ustaca yapılmıştır da keşfedilmesi imkansızdır, ya da zamanla yıkıldı. Kale çok eski, en azından bin iki yüz yıllık var.”

“Onu kim yaptın, Apet amca?”

“Bunu kimse tam olarak söyleyemiyor. Tarihi bilenler bir zamanlar bu vadide Ermeni çarı Senekerim’in oğlunun oturduğunu tahmin ediyorlar. Ermenileri çeşitli dağ aşiretlerinin saldırılarından korumak için kaleyi o yaptırmış olmalı. Ama kim yaptıysa,

atalarımızın büyük usta oldukları kesin. Kale için yer seçimi, bugüne kadar ayakta kalabilen mazgallarıyla mükemmel kule, granit dağı üzerindeki derin kuyular ve nihayet kilise bunun böyle olduğunu kanıtlıyor. Fakat biz amacımızdan kopmayalım. Sizlerden ikiniz yamaçlarda inek güdecek. Çoban sabahları yola çıkarken yanına birşeyler alacak. Günün akışı içinde ona bir sepet yemek götürülecek. Doğru değil mi?”

“Kesin.”

“Erafta olan her şeyin görülebileceği bir yer seçilmeli. Tehlike durumunda, yani açık söylersek jandarmalar kaleyi arama hevesine kapılırlarsa çobanlar kalenin içindekilere ve onlara yemek getiren arkadaşlara da sinyal verecekler. Her şeyi anladın mı?”

Aceleyle, “Tamam, tamam!” dedi Murat. Hazır olduğunu belli etti. Önüne konulan tehlikeli görev için sevindi. “Sen bana sinyalle daha tam olarak neyi kastettiğini anlatmalısın ki yanlış bir şey olmasın” dedi.

“Korkma, bunu birlikte yapacağız.” Apet Murat’a bütün detayları anlatmaya başladı.

Apet genç arkadaşına, ailelerine daha yakın olmak ve zora düştüklerinde onlara yardımcı olmak için erkeklerin bir kısmının dağdan gelip kaleye sığındıklarını içeren plandan ve bunun asıl amacından bahsetmedi. Eğer gerekli olursa tüm halkı kaleye almak için kalenin hazırlandığını da söylemedi.

KAN GÖLÜ

Hava bunaltıcı, gökyüzünde tek bir bulut görünmüyor. Hava buz kesmiş, yeşil ağaç yaprakları sarı ve kalın bir toz tabakasıyla örtülmüş. Kuşlar herhangi bir yerde tünemişler, sessizlik hakim.

Şehrin sokakları insansız. Uzun, kaba tüylü köpekler çitlerin gölgesinde dilleri dışarı çıkmış yatıyordu. Uyku sarhoşluğuyla göz kırpmıyorlar ve ara sıra geçen yayaların arkasından bakıyorlar.

Birdenbire bahçelerin bulunduğu yönden gelen müzik sessizliği bozuyor. Tüm evlerden yarı çıplak çocuklar fırlıyorlar. Birbirini geçerek yola koşuyorlar.

Önde, kahverengi bir aygırın üstünde biraz yaşlı bir kumandan ve ona eşlik eden iki atlı subayın bulunduğu bir asker alayı Rus sınırına giden yol üzerindeki şehre giriyor. Bunları belirli bir mesafeden bando izliyor. Davulcular önemli şahsiyetlere refakat ediyorlar. Teneke enstrümanlar güneşte parlıyor ve göz alıyorlar. Müzisyenlerin şişmiş yanaklarından ter taneleri yuvarlanıyor. Onların arkasında bir asker dev gibi bir sancak taşıyor, ortada ayyıldızlı kırmızı bir bayrak. Sancağın üzerindeki yıldız dünyayı, yarım ay ise Osmanlı imparatorluğunun gücünü simgeleyecek. Sancağı taşıyanın iki adım arkasında uygun adımla iki bölük yürüyor, her birini kumandanları götürüyor. Askerlerin gıcır gıcır yeni üniformaları var. Sırtlarında deriden bir çanta ve Alman malı süngülerle donatılmış tüfekler.

Alayı maiyeti, çadırlarla, dev bakır kazanlar ve kumanyayla yüklenmiş olarak tahminen otuz at ve katır izliyor. En arkada alayın mollası var.

Bir önceki akşam bir askeri alayın geleceği söylentisi yayılmıştı ve Ermeni semtinin sakinleri arasında korku yaratmıştı.

Heyecanla evden eve koştular, oraya buraya danıştılar, varsa-yımlar içinde kendilerini kaybettiler, kavga ettiler çaresizliklerinden, imkanı olanlar herşeyi yeraltı odalarına sakladılar. Haçık bölüğüyle kalenin içini işgal etti.

İlk gün sakin geçti. Askerler boş bir tarlaya yerleştiler ve oraya çadırlarını kurdular. Sonra hepsi küçük eşyalarını yerleştirmekle meşgul oldu. Biri yıkandı, diğeri ayakkabılarını veya elbiselerini onardı. Fakat büyük çoğunluğu yüksek kavakların gölgesinde artık kenarında uyudular. Yeni bir tehlike işareti hiç yoktu. Hatta Türk ordusunu iyi tanıyan yaşlılar giderek sakinleştiler.

Yaşlı Migran bir komşusuna, Masmanyan'ın karısına şöyle dedi: "Göründüğü kadarıyla hiçbir şey olmayacak. Bir gece burada kalacaklar ve sabahleyin Tanrının izniyle çekilecekler."

"Ya gitmezlerse?"

"Onlar burada ne yapacaklar ki? Mutlaka yola devam edecekler. Ayrıca ne söylenirse söylensin onlar disiplinli, önceki savaşta olduğu gibi değil. O zamanlar biliyor musun? Şehre gelir gelmez bizim semtimize çekirgeler gibi saldırmışlardı. Her şeyi yıkmış, yağmalamış, sonra da çekilmişlerdi. Ve o zamanlar kaç kişi ölmüştü, bunu düşünmek bile korkunç. Ya bugün? Orada, ağaçların altında nasıl yattıklarına bak, hiçbir şey bilmek istemiyorlar. Muhtemelen bir emir aldılar! Sen eğer askersen düşmanla dövüşeceksin, barışçı halka asla dokunulmayacak." Böylelikle yaşlı avcı kendi kendini sakinleştiriyordu.

Ancak askerler yola devam etmediler ve onlara barışçı halkı yağmalama ya da öldürmeyi yasaklayan emir de mevcut değildi!

Sabahleyin alay komutanı iki genç askeri, bir subay yönetiminde kendilerine elli koyun, beş öküz ve alayın iâşesi için yeterince kırma almak üzere Ermeni semtine gönderdi. Hâlâ şehirde kalmış olan ihtiyarlar, kimden kaç tane alınacağına karar verecekleri için hiç kimse kendine haksızlık yapıldığını düşünmeyecekti. Askerler Masmanyan'ın evine çoktan girmişlerdi. Çavuş ihtiyardan bir bahşiş istedi. Askerler tüm evi taradılar. Ellerine ne geçerse hepsini aldılar: Havlular, eski elbiseler, ayakkabılar, yatak ve yorganların çarşaflarını bile çıkardılar.

İhtiyar parayı getirdi ve çavuştan oğullarını geri çağırmasını rica etti. Cevap olarak sadece dövüldü. Odalardan birinde askerler saklanan iki genç kadına saldırdılar. Askerlerden biri çil dolu yüzü ve karga burnuyla Masmanyan'ın gelininin başından peçesini çekti, diğeri onu kucaklamayı yere yatırmayı denedi. Kadınlar çığlık atıyorlardı. Gürültü üzerine ihtiyar oraya koştu. Üçü birden askerleri kapıdan çıkarmayı denediler. Ama bunu başaramayınca ihtiyar kadın avluya çıktı ve yardım diye bağırdı.

Koşarak ilk gelen Migran oldu, onu iki yaşlı adam ve Kaças'ın da aralarında bulunduğu birkaç oğlan takibetti.

"Sizden bütün şerefimizle rica ediyoruz subay bey, kadınlarımızı rahatsız etmeyin" dedi Migran.

Çavuş, "Delikanlılar cepheye gidiyorlar, bırak biraz eğlensinler" diye cevap verdi.

Migran sesini daha da yükselterek, "Buna izin vermeyiz. Skandal olacak! Bu kumandana kadar gidecek!"

"Yoksa isyan mı çıkarmak istiyorsunuz, pis gavurlar. Ben size göstereceğim!" Ve çavuş Migran'ın göğsüne öylesine güçlü vurdu ki, Migran yalpaladı ve yere düştü.

Kaças kendini çavuşun üzerine attı ve yüzünü tırmaladı. İki yeni yetme çavuşa arkadan saldırdılar ve yere yıktılar. Yaşlı erkekler, hâlâ bağırmakta olan kadınların yardımına koştular. Onları büyük bir gayretle askerlerin elinden kurtarmayı başardılar, ardından her iki Türk'ü eşikten dışarı atmayı denediler. Çavuş yeniden ayakları üzerine kalkınca tabancasını çekti ve yaşlı kadının göğsüne dayadı, ateş etti. Kadın yere düştü. Bir gürültü çıktı. Daha çok insan koşarak geldiler, aralarında iki kişi silahlıydı. Biri çavuşun kafasına bir sopa vurdu. Durumun vahametini tahmin eden çavuş geri çekildi.

Eliyle kafasını tutarken askerlere "Gelin!" diye bağırdı. "Bunlara daha göstereceğiz!"

Türkler uzaklaştılar.

Migran şaşkındı, "Şimdi ne yapacağız?" diye sordu.

"Onlar hemen geri gelecekler ve felaket başlayacak."

Pancar gibi kıpkırmızı olan Manukyan insanları yararak ortaya çıktı: "Eğer bir iş pişirirseniz size ne yapmak istediğinizi sorarlar! Ne zaman akıllanacaksınız?"

“Bize başka seçenek mi kalıyor? Kadın ve kızlanmıza nasıl tecavüz edildiğini sakın sakın izleyelim mi?”

“Şiddet şiddetle aşılmaz, bu yolla hiçbir şey kazanılmaz. Onların dişleri arasına para sıkıştırırsaydınız her şey yolunda giderdi.”

“En iyisi şimdi ne yapılacak onu söyle!” dedi Migran.

“Biz birini kaymakama göndermek zorundayız. Ona yüksek bir kefaret ödemesi sözünü vermeliyiz.”

“Şimdi onun değil, aksine askeri kumandanın iktidarı var.” dedi yaşlılardan biri. “Bugün buranın efendisi odur.”

“Öyleyse biri de ona gitmeli. Kaymakamı her halükarda bir kenara koyamazsınız.”

“Oraya kimi gönderelim?” diye Migran sordu.

Kısaca düşündükten sonra, “Kaymakama ben kendim gideyim, kumandana Serop gitsin, o iyi konuşuyor” diye cevap verdi Manukyan.

Ölümcül korkuya kapılmış insanlar ölü yaşlı kadını unutmuşlardı. Ona sadece gelini ve kızı ağlıyordu.

Manukyan ve Serop uzaklaşınca Haçik kaleden aşağıya indi.

“Geç olmadan kadınlar çocuklarını alsınlar ve acele dağa gelsinler. Eğer bir felaket daha olursa onları savunmak kolay olur.”

“Ya evlerimiz ve ekonomi?” diye sordu biri.

“Şimdi önemli olan hayatı kurtarmaktır. Ekonomiyi şeytan alsın! Gelin bacılar, acele edin. Engebeli kayalıkları bırakın, değişik patikalardan gelin.”

Kadınların ve çocukların çoğunu yola soktukten sonra Haçik adamlarıyla birlikte boğazın girişine yerleşti. Eğer kaçakları dağlarda izleyenler kadın ve çocuklarla rastlaşırsa, askerlerin boğazdan girişini engellemek amacındaydı. Ama askerlerin takip için, hiç zamanları olmadığı görülüyordu. Yağmaya ve şehirde kalanları katletmeye niyetliydiler. Askerler Ermeni semtinde gece geç vakte kadar nöbet beklediler. Ertesi sabah çadırlarını söktüler ve sanki büyük bir zafer kazanmış gibi bando kutlamalarıyla şehri terkettier.

Serop eve geri dönmemişti. Alay kumandanının emriyle, lider olduğu için vurulduğu daha sonra ortaya çıktı. Fakat Manukyan sağ kalmıştı. Tüm ailesiyle birlikte kaymakananın evinde sak-

lanmış, ancak askerler şehri terkettikten sonra evine geri dönmüştü. Gugas'ın ailesi çevreyi dikkatle gözleyerek dağlardan aşağıya, yuvalarına indi. Korunmuş eve uzaktan bakan Murat bağırdı: "Büyükanne bak, bizim evimiz iyi!"

"Sana şükürler olsun Tanrım, bizi kurtardın!" diye bağırdı Büyükanne ve haç çıkarıp dua etti. "Sana bu himmetin için yarın mum yakacağım ve iki horoz kurban edeceğim."

Siranuş "Eğer hâlâ birşeyler yerinde ise" dedi.

Ermeni semtinin dar sokakları korkunç bir manzara içindeydi. Kerpiç evlerin çoğu yıkılmıştı, birkaç ev yanmıştı. Kömürleşmiş direkler, taş molozları, kırılmış ev aletleri yolları kapatıyordu. Adım başı ihtiyarların, yeni yetmelerin ve çocukların yaralı cesetlerine rastlanıyordu.

Büyükanne bu manzara karşısında inleyerek başını yana çevirdi, Perusa ve Siranuş da onun yaptığını yaptılar ve susarak arkasından gittiler. Murat aceleyle, ölümler arasında tanıdıkları aradı. Sanasan teyzenin söylediğine göre Aşot ve Kaças şehirde kalmak istiyorlardı ve Murat yüreği çarparak arkadaşlarını arıyordu.

Apet'in küçük evi temellerine kadar yıkılmıştı, molozların arasında sadece yarım bir duvar, bir sakat moloz gibi toz içinde görünüyordu. Sanasan bir şeyler aramış gibi şaşkın molozların yanında duruyordu.

Büyükanne ona "Bizimle gel Sanasan teyze" diye teklif etti, "Tanrı bizim evi korudu."

İhtiyar kadın cevap vermedi, Takuyi'ye anlamsız şekilde dik dik baktı ve evinin yıkıntıları arasında dolaşmaya devam etti. Siranuş ona gitti, kolundan tuttu ve kendine çekti. Sanasan diremedi. Tam düşünecek durumda olmadığı açıkça anlaşıyordu.

Migran evinin kapısı önünde cansız yatıyor. Avcının iki adım ötesinde, köpeğinin yanında torunu Anayit yatıyordu. Büyükanne bu manzaradan kaçarak uzaklaştı ve bütün aile onu izledi.

Eve girişte Büyükanne tamamen kendini kaybetmişti. Her şey karışırılmış ve kırılmıştı. Az sayıda mobilya parçası, çocuk beşiği ve kırılmış kap-kacak, her şey bir yığın oluşturmuştu. Hatta pencere çerçeveleri bile sökülüp atılmıştı. Bir süre ağladıktan sonra kadınlar toplamaya başladılar. Zeminin altındaki

odada birkaç parça şeyi saklamışlardı, ilk ihtiyaçlarına bunlar cevap verebilirdi.

Geceleyin Apet geldi. Sanasan oğlunu kucakladı ve kulağına fısıldadı: “Yuvarnızı yıktılar oğlum! Biz artık sokaktayız!”

“Ağlama anne, üzülme. Yeni bir ev yapacağız” dedi Apet ve yaşlı kadını yatıştırdı. “Size çok teşekkür ederiz Takuyi teyze” diyerek Büyükanneye döndü, “Annemi kabul ettiğiniz için. Bu borcun altında kalmayacağım.”

“Böyle anlamsız şeyler konuşmak için şimdi doğru zamanda değiliz! Bunda teşekkür edecek ne var! Çevreye bak, zalimler halka ne yaptılar, kaç çocuğu öksüz bıraktılar!”

Herkes uyuyunca Siranuş dikkatlice dışarı, bahçeye çıktı. Orada onu Apet bekliyordu. Bir ağacın altına oturdular.

“Ruhumun nasıl yandığını bilebilseydin!” dedi Apet. “Şu anda Türklerin üzerine saldırmak, onları bir kurt gibi boğazlarından ısırmak istiyorum. Hayvan bunlar! Çocuk, yaşlı hiç kimseyi bırakmadılar.”

“Rica ediyorum, dikkatli ol Apet. Eğer sana bir şey olursa bunu kaldıramam, aklımı kaçırırım.”

“Korkma ışığım benim, bana hiçbir şey olmaz. Ruslar hemen gelecek. Ardından ben seni ve annemi alacağım ve bu lanetlenmiş ülkeyi sizinle birlikte terkedeceğim. Onların Erzurum önlerinde oldukları söyleniyor.”

“Ben çok korkuyorum! Onlar buraya gelinceye kadar bizden hiçkimse hayatta kalmayacak. En iyisi beni hemen yanına al. Sizin için yıkarım, yemek pişirim.”

“Nereyi kastediyorsun! Bu olmaz! Orada hergün çarpışma, ateş var.”

“Bundan korkmuyorum, burada her gün ölmektense o daha iyidir, orada senin yanında olacağım.”

“Hayır, hayır sevgilim! Biraz daha dayan, her şey iyi olacak. Rusya’ya gideceğiz.”

Doğuda tan kızılığı bir kor gibi yükseliyordu. Dağları kaplayan sis yavaş yavaş açılmaya başladı.

“Benim gitme zamanım geldi sevgilim, hoşça kal!”

Apet ayağa kalktı. Siranuş’u elinden tutarak ona uzun süre

baktı, sonra kendine çekti, kollarını ona doladı ve yüzünü, gözle-rini, dudaklarını öptü.

“Ne yapıyorsun!” Siranuş kendini korumayı denedi. “Annem mutlaka kalkmıştır, bizi görecek.”

“Bizi bütün dünya görmeli. Sen benimsin! Tamamen be-nim...” Siranuş onun kollarından güçlkle kurtulabildi.

“Hoşça kal sevgilim, gecikme, yine gel...”

Apet çitin üzerinden atladı ve enkazın içinde kayboldu.

Ermeni semti ölü gibiydi. Geceleyin hiç ışık yanmıyordu. Her gürültü, her ses insanları heyecanlandırıyordu. Hayat çekil-mez olmuştu.

Türklerin Ruslara bırakacakları bölgelerde hemen hemen tüm Ermeni halkı katlettikleri ve yaşayanları herhangi bir yere sür-dükleri dedikodusu şehirde dolaşıyordu. Katliamdan kaçabilmiş olanların dağ yollarında şaşkın biçimde dolaştıklarını gören bi-rinden söz ediliyordu. Akşam saatlerinde komşular, ayakta kala-bilmiş evlerin önünde toplanıyor ve birbirlerine fısıltıyla yeni duyulanları anlatıyordu. Katliamdan sonra Ermeniler artık gün-düzleri semtlerinden ayrılmıyorlardı. Orada büyük bir hapisha-nedeymiş gibi yaşıyorlardı.

Bir gün akşama doğru Gugas eve geri döndü. Yalnızdı, ker-vanı yoktu, üstü başı yırtık, sakalları vahşi biçimde uzamıştı. Oğlunu bu acınası durumda gören Takuyi ona koştu: “Ne oldu sana Gugas? Nereden geliyorsun?” diye korkuyla ve gözünü on-dan ayırmadan sordu.

“Sorma anne! Kendimi güçlkle kurtarabildim. Yolda jandar-malar bize saldırdı, bütün adamlarım öldürüldü, sadece Yunan olanlara dokunmadılar. Kurşun değiştirdikleri sırada ben kaçtım. Ama gördüğüm kadarıyla sizler de çok iyi durumda değilsiniz. Çocuklar nasıl? Perusa? Siranuş?

“Tanrıya şükür, yaşıyorlar.”

Gugas geceleyin kaleye çıktı, ailesi yine korumasız kaldı. Mu-rat, onu yanına alması için babasına yakardı, ama Gugas onu red-detti: “Annen, büyükannen ve çocuklar ne olacak? Onlar burada yalnız kalıyorlar. Sen evdeki en büyük erkeksin, onlarla ilgilenme-

lisin. Ben sizi ziyaret edeceğim, o zaman yeniden bakınız. Şimdi önemli olan zaman kazanmaktır, çünkü Ruslar yaklaşıyorlar!”

Türkler gün ortasında bir kere Gugas’ın evine girdiler. Murat onlardan ikisini tanıyordu. Onlar bahçede büyükbabayı öldüren Osman’ın oğullarıydı. Murat iyi bir şey olmayacağını sezerek evin önüne koştu. İri bir delikanlı kapıda kafasına öyle bir yumruk vurdu ki, yere düştü. Siranuş dışında evde kimse yoktu. Anne erkenden çocukları alıp akrabalara gitmişti, büyükanne ve Sannasan komşudalardı.

Osman’ın oğulları Siranuş’un başına siyah bir peçe geçirdiler, onu aceleyle evden çıkardılar ve kayboldular. Murat kendine gelince yola doğru koştu. Siranuş kaçırıldığında komşulardan biri gelmiş, bağırıyordu. Bağırış üzerine insanlar koştu, erkekler evlerin altında saklandıkları yerlerden çıktılar. Kaçan Türklere arkadan birkaç el ateş ettiler. Birini öldürdüler, bir diğeri yaralandı ama kızı kurtarmayı başaramadılar. Ermeni semtini Türk semtinden ayıran meskun alanda Osman’ın oğullarının semerli atları duruyordu. Yaralı oğlan Siranuş’u semerin üzerine yanına aldı ve onunla oradan kaçtılar.

Ateş üzerine jandarmalar gözüktü. Rastgele, önlerine gelene ateş ettiler. Sonra gaz döküp evleri yaktılar.

Bu kaçma şansını sadece çok az insanın bulabildiği korkunç katliamın başlangıcıydı.

Türklerin saldırısı başlar başlamaz Murat hemen kaleye çıktı, orada Haçik’i aradı. Onu babasıyla birlikte buldu.

“Siranuş kaçırıldı, herkesi öldürüyorlar!”

Silahlı bir bölüm dağdan şehre iniş yolunu tutuyordu. Gugas adamlarından birini, diğer kaçakları yardıma çağırması için dağa gönderdi.

“Onlara, sona gelindiğini söyle. Biz son kişiye kadar savaşacağız.”

Haçik’in bölüğü anında geldi. Küçük barakalarda oturan ser-serilerden oluşan kudurmuş kalabalığı ve onlara suç ortaklığı yapan jandarmaları Ermeni semtinden sürmeyi kolayca başardılar. Arkasından diğer Ermeni birlikleri yardıma geldiler. Birleşerek şehrin Türk bölümüne yürüdüler, kışlayı ve hapishaneyi işgal ettiler, tutuklu öğretmenleri ve Ermeni okulunun müdürünü kurtar-

dılar. Kışladan bir sürü tüfek ve fişek yağmaladılar. Akşamleyin şehir tamamen silahlı Ermenilerin elindeydi. Hayatta kalabilen jandarma ve memurlar acele şehirden kaçtılar.

Apet ve arkadaşları tüm gece boyunca Siranuş'u aradılar ama onu hiçbir yerde bulamadılar. Osman'ın oğulları da bulunamamıştı. Yaşlı Osman'ın evinde ihtiyar kadından başka insan yoktu. O kocasının ve oğullarının nereye gittiklerini bilmediğini söyledi.

Apet şehirde dolaştı, her Türk evine girdi, rica etti, tehdit etti fakat bir sonuca ulaşamadı. Tan ağarırken geri döndü, evin eşisinde yığıldı ve acıyla ağladı.

“Ayıp Apet! Ben seni adam sanıyordum.”

Gugas gerçekten de kızgındı. “Gözyaşlarıyla hiçbir şeyi değiştiremezsin. İntikam alınmalı. Annelerimiz, masum çocuklarımız için. Kızkardeşlerimizin gelinlerimizin yokedilen namusları için intikam.”

Sabahın erken saatlerine doğru yakın garnizondaki askerler şehre doğru ilerlediler. Şehirde, düzenli bir ordunun birliklerine karşı koymak alımlı karı değildi. Bu nedenle yaklaşık beş bin kadın, çocuk ve ihtiyar, dört yüz silahlı erkeğin koruması altında, duvarlarının arkasında korunmak için kaleye çekildiler.

Mümkün olan herşeyi, hatta uzun süre diğerleriyle birlikte kaleye çıkmak veya şehirde kalmak arasında tereddüt geçiren Manukyan'ın ambarlarındaki unu ve hâlâ geride kalabilmiş hayvanlarını da aldılar. O da, belki askerlerin onu da öldürecekleri düşüncesiyle, gitmeye karar verdi.

Askerler bir yıldırım hareketiyle kaleyi ele geçirmeyi denediler. Ama bu mümkün görünmüyordu. Üç saatlik ateşten ve karşı savunmadan sonra geri çekildiler ve dağın etrafında, bir kuşatmanın savaş sanatına uygun gelen tüm kurallarını uyguladılar.

Kafle lideri Gugas bu sıcak günlerde savunmacı ruhunu gösterdi ve herkes onun boyun eğmez isteğine itiraz etmeden uydu. Kendilerini sadece Gugas'ın yürüttüğü demir disiplinin kurtarabileceğini hissettiler.

Gugas ilk günden birkaç grup oluşturdu. Bakım-temizlik ve inşaa grubu, Türk ordusunda hizmet etmiş alt rütbelere de olsa subaylardan ve savaş tecrübesi olan erkeklerden oluşan bir savunma alayı.

Gugas'ın emri üzerine bakım grubunun liderliğini alan yaşlı Masmanyen ailelerin şehirden yanlarında getirdikleri tüm yiyeceklerle el koymak zorundaydı. O, burada özel açılmış çukurlarda bu yiyecekleri depolamak ve tayına bağlanmış bir iâşe sistemi organize etmek zorundaydı.

Çalışabilir durumda olan tüm insanlar izci grubu olarak organize edildiler. Bunlar en çok tehlike arzeden yerlerde koruma noktaları oluşturacaklardı. Duvarda oluşan hasarlar da zaman içinde onarılacak ve tek tek koruma noktaları arasında bağlantı hendekleri kazılacaktı.

Temizlik grubu doktorun yönetiminde temizlik ve düzeni sağlamak ve salgın hastalıkları önlemek için kampta mümkün olan her şeyi yapıyordu. Korunmalı bir yerde, yaralı ve hastaların bakılacağı hastane benzeri bir şeyin oluşturulması temizlik grubunun gayretleriyle başanılmıştı.

Gugas yorulmak bilmiyordu. Bütün işleri bizzat kontrol ediyor, grupların önderlerini seçiyor ve isimlendiriyordu. Savaşçıların yanına, koruma noktalarına iniyor ve onları cesaretlendiriyordu. Onlara öğütler veriyor, kurşunların doldurulmasını, kullanılan fişeklerin yeniden yüklenmesini kontrol ediyordu. Hatta manen çölmüş ihtiyar kadın ve erkeklere cesaret ve teselli verecek konuşmalar yapmaya bile zaman buluyordu.

Böylelikle Granit kaya üzerindeki kale kısa sürede ele geçirilemez bir duruma geldi.

KALEDE

Kaleyi fethetmede başarısız kalınması hemen ilk günden itibaren askerlerin mücadele azmini kırdı. İzleyen günlerde asker hemen hiçbir saldırı işareti vermedi. Kuşatmadaki askerler ara sıra tüfekleriyle kalenin duvarına ateş etmekle yetindiler. Akşam saatlerinde şehirde sağlam kalmış tek caminin şerefesinden müezzinin çağrısı şehre inince ateş tamamen bitiyor, vadide ölüm sessizliği hüküm sürüyor.

Her zaman olduğu gibi alışılmış saatten gizlenmek ve huzur bulmak için güneşin yüksek dağların arkasından yavaş yavaş batması bekleniyordu. Bu saatlerde dağlar, çayırılar ve otlaklar altın sarısı, yeşil, sarı, değişik renk ışıklar saçıyordu. Ama artık dağların yüksek sulu otlaklarında yağlı kuyruklarıyla otlayan koyunlar yoktu. Hiçbir çoban kavalından şarkılar duyulmuyordu. Her yerde her şey cansızdı. Güneş tamamen kaybolduğunda dağların tepeleri hâlâ altın rengi ışıklar yansıtıyor, içinde zamanı yakıyor, sonra bir vuruşta karanlık çöküyordu. Gökyüzünde yavaş yavaş ve arka arkaya sayısız yıldız parlıyor, sanki görünmez bir el onları oradan, yukarıdan saçıyordu. Vadiye gece uykusu düşüyordu. Artık hiçbir şey kuşatmayı, kanı ve canavarlığı hatırlatmıyordu.

Gecenin karanlığında ara sıra hüznü şarkıların tınısı çınılıyordu. Hem kalede, hem de kalenin eteğindeki asker kampında şarkılar söyleniyordu. Kuşatma altında olan hiçkimse şarkısına yüklediği anlamı açıklayamaz. O kahrolası bir aşkına mı ağlıyor. Yoksa feleğin darbesiyle gelen acı kaderine mi? Aynı anda dağın eteğinde de genç bir asker şarkı söylüyordu. Terkedip geldiği

küçük köyünü hayal ediyordu, ana ocağının dumanını içine çektiğine inanıyordu, derenin şırıltısını dinliyor, önünden sevdiklerinin yüzleri geçiyordu...

Ana sabah gün ağarır ağarmaz ateş, cinayet ve yok etme yeniden başladı...

Kuşatma altındakiler dış dünyadan, korkularından biraz uzak kalıp dinlendikten sonra, hiç alışık olmadıkları yaşam ilişkilerine geri döndüler. Her aile kendine uygun derinlikte bir çukur aradı, etrafını taşlarla ördü, ince duvarlı ev gibi bir şey yaptı. Belirli bir saatte kendilerine verilen yiyecekleri alıp getirdiler. Özellikle su temin etmek güçtü, artık kişi başına bir bardaktan fazla su yoktu. Kalede su yoktu, kuyular dağın güney yamacında bulunuyordu fakat yol bir çok yerden kuşatılmıştı. Türkler su taşıyanlara durmadan ateş ediyorlardı. Bu yüzden kuyulara gündüz gitmek imkansızdı, su sadece geceleri getiriliyordu, o da sınırlı miktarda, çünkü kuyuların içinde yeteri kadar su rezervi yoktu.

Gugas'ın ailesi tüm diğerleri gibi, Sanasan'la ortak bir çukura yerleşmişlerdi. Gugas orada neredeyse hiç görünmüyordu. Sadece ara sıra, eğer önünden geçiyorsa küçüklere birkaç dakika sevgi gösteriyor, karısını ve annesini teselli ediyor ve tekrar gidiyordu. Onun kaledeki herkes için sorumluluğu vardı. Bazen Apet de geliyordu, susarak çukurun yanına oturuyor ve düşüncelere dalıyordu. Geceleri kale duvarına yaslanarak öylece duruyor, aşağıya vadiye bakıyor ve şarkı söylüyordu. Güçlü, hoş bir sesi vardı, kaledekiler onun söylediği şarkıları severek dinliyorlardı.

Sabah saatlerinde Murat, diğer yeni yetmelerle birlikte duvardaki hasarların onarılmasına yardım ediyordu. Sıcak dayanılmaz hale gelince gençler korunaklı bir yere oturdular ve vadiyi gözlediler. Birbirinden hiç ayrılmaz arkadaşlar olan Muşeg, Kaças ve Aşot birlikteydiler. Katliam sırasında üçü bir sebze bahçesinde saklanmışlardı. Murat onlara daha sonra kalede rastladı. Aşot yalnız kalmıştı, annesi ve beş kardeşi katliamda ölmüştü. Burada Murat'tan uzakta, arkadaşı Kaças'ın ailesi yanında oturuyordu.

Gençler bir gün öğleden sonra bir kayanın altında oturmuş Türkleri gözetliyorlardı. Orada burada kurulmuş çadırlar arasın-

da askerler karınca gibi dolaşıyordu. Ağır arabalar oraya yanaşıyordu.

Kaças, “Şu anda arığa eğilmek ve doya doya bir kez içmekten başka bir şey istemezdim” dedi.

Aşot, “Evet, arkasından ağaca tırmanmak ve sulu bir armut koparmak” diye ilave etti.

“Bir tepside pide, kızarmış et ve ayran düşününce ağzımın suyu akıyor” dedi Muşeg. “Bir zaman her şeyi yemediğimize sadece şaşıyorum. Tepside yemeğin yarısı dururken ne kadar çok masadan kalktık. Kızkardeşim Astig’in asla işine gelmezdi: Bunu istemem! Her şeyi yemem! Ama şimdi en bayat pideler bile olsa!”

Birden bire kulakları sağır eden bir gürültü duyuldu. Bunu bir ısıklık izledi ve kayaya bir şey çarptı. Bu ağır bir top ateşiydi. Türkler karşiki dağlara ağır toplar yerleştirmişlerdi ve şimdi, kuşatmanın yedinci gününde yaşlı ve zayıf kale duvarına ateş etmeye başladılar.

Çocuklar aceleyle oturdukları çukurlara koştular. İnsanlar büyük bir korkuya kapılmışlardı. Taş parçacıkları yağıyordu, böyle bir ikametgaha isabet etmesi halinde burası bütün aileye mezar olurdu.

Yiyecekler azalıyordu. Artık su yoktu. Türkler su yolunu gece gündüz ateş altında tutuyordu.

Ağustos gelmişti. Yakıcı güneş ışınlarından korunacak hiçbir şey yoktu. Kalede ne bir ağaç, ne de gölge yapacak başka bir şey vardı. Kısa geceler de bir serinlik getirmiyordu. Gündüz kor haline gelen taşlar gece soğuyacak zaman bulamıyordu. İnsanları serinletecek tek şey suydı. Kuyulara giden yol ölümlerle dolmasına ve ay kaleyi gün aydınlığına çevirmesine rağmen insanlar yine de kuyulara gidiyorlardı.

Kuşatma altındakilerin durumu her gün daha da kötüye gidiyordu. Açlık ve hastalıklar görünüyordu. Masmanyan kişi başına sadece sayılı fasulye verebiliyordu. Aç kalanlar inlemeden, yakınmadan, sessizce ölüyorlardı. Hiç kimse ölenlerine ağlamıyordu. Sırası gelince bir çukur kazılıyor ve hemen oraya gömülüyordu.

Kaburgaları çıkmış bitkin insanların gözleri kuzeye çevrili-

yordu. Oradan Rus ordusunun gelmesi bekleniyordu, ama uzaklarda hiç Rus görünmüyordu. Gugas üç gözcü gönderdi, onlar yardımın uzakta olup olmadığını araştıracaklardı. Gönderilenler bir daha geri dönmediler, umut günden güne azalıyordu. Felaket Gugas'ın oturduğu çukuru da bulmuştu. Küçük Vasgen'in ateşi yükselmişti. Annesinin kucağında yatıyor ve kurumuş dudaklarıyla fısıldıyordu: "Su! Anne su!" Ama artık orada üç günden beri su yoktu.

Kardeşinin hastalanmasından sonraki üçüncü günde Murat çukurun köşesinde bir yerde kestiriyordu. Bir inleme sesi duymuş gibi geldi ona. Canlandı, çukura baktı: Duvarın yanında Büyükanne uyuyordu, onun yanında bir paçavranın üzerinde ve kollarını onun boynuna dolarmış vaziyette Nubar, Nubar'ın yanında Amestuyi yatıyordu. Çıkışın hemen yanında kıvrılmış uyuyan, Sanasan'dı. Perusa çukurun ortasında oturuyordu. Kucağında hasta oğlan vardı ve inleyen oydu. Solgun ve zayıflamış olan Perusa umutsuzluk içinde çocuğun yüzünü öpücüklerle boğuyordu.

Gökyüzünde hareketsiz duran ay yumuşak ve zarif ışıyla her şeyi yuvarlayarak yeni bir kalıba döküyordu. Uzaktan tek tük ateş sesleri geliyordu. Sonra yeniden ve daha güçlü şekilde başlamak üzere ateş sesleri kesiliyordu. Türkler kuyuların yoluna ateş ediyordu.

Murat nihayet uyanmıştı, kafasını kaldırdı, kederden donmuş gibi bakıyordu. Annenin yüzünden gözyaşları yavaş yavaş akıyordu. Anladı: Kardeşi öldü.

"Ağlama anne! Ben hemen koşup su getiriyorum!" diye ikircikli bağırdı ve çukurdan fırlayarak koştu.

Komşunun çukurundan atladı ve Kaças'ı uyandırdı: "Çabuk bana güğümleri ver, su getireceğim; kardeşim ölüyor!" diye bağırdı. Kaças uyku sersemiydi.

"Aklını mı kaçırdın?"

"Bana güğümleri ver diyorum sana! Konuşacak zaman değil!" diye Kaças'a çıktı. O da itaat ederek iki bakır güğümü getirdi.

Kuyulara giden yol keskin köşeli çakılla döşeliydi. Bunun üzerinde sürünmek çok acı vericiydi. Taşlar eti bıçak gibi kesiyor, eller ve dizler parçalanıyor, kanıyordu. Fakat o bunu başar-

malıydı. Murat sürünmeye devam etti. Çukur ve kuyular arasında yaklaşık yediyüz metre açık bir mesafe vardı. Burada duvarlar tamamen yıkılmıştı. Türkler açıkta sürünen bir insan gördüler ve ona ateş ettiler. Murat ateş bitene kadar hareketsiz kalmaya zorlanmıştı.

Uzun süre böyle sürünmek zorunda kaldı, temposunu kaybetmişti. Dizleri ve elleri tamamen parçalanmış ve kana bulanmış şekilde nihayet kuyulara ulaştı.

Aç gözlülükle soğuk suya attı kendini. Dinlendi, tekrar içti ve bunu defalarca yaptı. Sonra güğümleri suyla doldurdu ve hemen geri döndü. Geri dönüşte sürünmek daha kolaydı. Türkler artık ateş etmiyorlardı. Zaman zaman atlamaya ve kısa mesafelerle koşmaya bile cesaret etti.

Artık kale duvarı da oradaydı. Son bir gayret daha ve o kendini güvenliye buldu. Aynı anda bakışları, ona tamamen tanıdık gelen bir elbisenin üzerine takıldı. Kalbi çarpıyordu. Dişleri titriyordu. Mümkün olabilir miydi? Murat kendinden tamamen geçmiş şekilde öne fırladı. Yolun ortasında. Ölü kardeşin kollarında annesi hareketsiz yatıyordu. Murat onu kaldırmaya çalıştı, yardım çağırdı, ama annesi ölmüştü ve ona artık hiç kimse yardım edemezdi. Uzun süre iki ölünün, annesi ve kardeşinin yanında yattı. Onları kucakladı. İçini çekti ve bağırdı, onları uyandırmak için yalvardı, ama boşunaydı. Murat onların ölümünden kendini sorumlu hissediyordu, annesi onu bu umutsuz girişimden caydırmak ve kurtarmak için arkasından gelmişti, bu kesindi..

Hava aydınlanmaya başladı. Şimdi gitmek zorundaydı. Ağır yükünü omuzlarına alarak Murat çukura koştu. Orada herkes uyanmıştı ve endişe içinde dönüşünü bekliyorlardı. Murat onlara herşeyi anlattı. Büyükanne yüksek sesle ağladı, diğerleri de ona katıldılar. Çukuru umutsuz, acı feryatlar dolduruyordu.

Ertesi gece gömmek için Perusa ve Vasgen'in cesetleri içeri alındı. Gugas mezarı kazmıştı, ölümler içine konuldular. Büyükanne gözyaşları içinde dualar mırıldandı. Kızkardeşi bir çok kez şuurunu kaybetti; aklıktan o kadar zayıf düşmüştü ki artık bacaklarının üzerinde duramıyordu, mezarın yanında yığıldı kaldı. Definden sonra Apet onu kaldırdı ve oturma çukuruna taşıdı.

Büyük, güçlü Gugas yıkılmış, küçülmüştü. Mezarı kazarken

gözü yaşlı değildi ama ağlıyordu, sadece dudakları yavaştan dua ediyordu.

Murat için dünya bomboştu, çevresi onu ilgilendirmiyordu. Sık sık ve amaçsız, kule arasında, tehlikeli yerlerde dolaşıyordu. Yamaç üzerindeki kapının yanındaki surların arkasına, Apet'in grubuyla birlikte beklediği hendeklere bakıyordu. Babasına önceki gibi, nadiren rastlıyordu. Gugas sadece savunmayı düşünüyordu. O durumun gittikçe umutsuz hale geldiğini, kalenin günlerinin sayılı olduğunu biliyordu ve vahim saatleri geciktirmek için sadece bir insan olarak elinden geleni yerine getirmeye çalışıyordu.

Murat bir kere daha Apet'e gelmişti, o sırada babası da onun yanındaydı. Gugas onun eline birkaç buğday tanesi koydu, ona Büyükanneyi ve çocukları sordu. Murat geri dönerken Gugas ona eşlik etti.

"Umutsuzluğa kapılma Murat". Sevgiyle oğluna döndü, "Yalnız değiliz; bak kaç öksüz çocuk var burada, etrafımızda!" Ve biraz sustuktan sonra kederli biçimde ilave etti: "Biz, sen ve ben bu dünyaya doğru zamanda gelmedik. Bu nedenle yapılacak bir şey yok, bize sadece bir şey kalıyor, sabretmek ve sonuna kadar mücadele etmek."

"Amestuyi'nin durumu kötü, o artık hiç kalkamıyor" dedi Murat. Gözyaşlarını babası görmesin diye döndü.

"Biliyorum, bunun nedeni açlık. Kalemizin üzerinden kuşlar bile uçmuyorlar, yoksa biri vurulabilirdi."

"Zavallı sen. Sen kendin acaba daha ne kadar sürünebileceksin?" diye kendi kendine fısıldadı Gugas ve görevine gitti.

Yolda Manukyan'a rastladı. Onu uzaktan tanımıştı ve ona kötü kötü baktı. Birbirlerine yaklaştıklarında durdu: "İyi günler Gugas! Nasılsın? İşler nasıl gidiyor?" diye sordu, sesi alaycıydı.

"Teşekkür ederim. İşler önceden tahmin edildiği gibi gidiyor, ne daha iyi, ne daha kötü."

"En büyük kazanca sen ulaştın, büyük bir kudret sahibi oldun, bir lider oldun. Ben sadece senin yanında ölümlere bile emretmekten korkuyorum."

Gugas, "İnsanları kurtarmak için elimden geleni yapıyorum" diye cevap verdi. Öfekelenmişti. "Ama sen halkının felaketine

sevinmek yerine ona yardım etmeyi seçebilirdin. Herkesin yaptığı gibi, görev yerlerinde mücadele edebilirdin.”

“Ben silahlarımı bütün bir imparatorluğa karşı kullanacak kadar deli değilim. Biz hâlâ sorumluluk duymak durumundayız.”

“Hayır, deli değilsin ama alçak bir korkaksın! Yaşadığın sürece gözümünden ırak dur!” diye bağırdı Gugas. Öfkesinden dizginleri koyvermemek için arkasını döndü ve oradan uzaklaştı.

Yiyecekler tükenmişti. Sadece hâlâ görev yerlerinde çalışanlar Masmanyan’dan bir avuç kavrulmuş buğday alıyorlardı. Geri kalanlar hiçbir şey almıyordu. Suyu sadece şanslı birkaç kişi getiriyordu. Sıcak her zamanki gibi dayanılmazdı. Acıkan, zayıflayan insanlar çaresiz oturma çukurlarında yatıyordu. Açlıktan ölenler o kadar çoktu ki, onları gömmeyi başaramıyorlardı. Adım başı, çürüyen ve kalenin havasını bozarak hastalıklara davetiye çıkaran cesetlere rastlanıyordu.

Gugas birgün ailesine, oturma çukuruna geldi. Beze sarılmış bir şeyi dikkatli biçimde taşıyordu.

“Bir kartal vurdum!” diye bağırdı sevinçle ve taşıdığı bohçayı annesine verdi. “Onu pişirmeyi dene, belki eti yenilir.”

“Onu nasıl pişireyim? Odun ve su nerede?” diye sordu Takuyi. Tamamen bitkindi.

Kalenin iç avlusunda bulunan tek tük ağaçlar çoktandır yok olmuştu. O zamandan beri kalede hiç ateş yakılmamıştı. İnsanlar herhangi bir şey pişirmekten vazgeçmişlerdi.

Arnestuyi başını kaldırdı ve büyük bir açlıkla, tüyler içindeki kartala baktı, kurumuş ve açılmış dudaklarını yalayarak tükürüğünü yuttu. Ama Nubar kuşun yanına gitti, kafasını kopardı ve kanlı kütleyi çiğnedi.

Murat Apet’in yardımıyla kurumuş ot topladı. Çocukların yanlarında getirdiği birkaç kitap buldular. Bu şekilde bir ateş yakıldı ve kartalın eti kızartıldı.

Kızartma kokusu aç komşuları buraya çekmişti. Ateşin etrafında, biraz uzakta çömeldiler. Alevli gözlerle ete bakıyorlardı. Ama sonra farkına varmadan, yağ kokusunun yayıldığı yere doğru kaydılar. Bir an daha geçse bir düzine kemikli el eti kavrayabilirdi...

Takuyi yıldırım hızıyla kartalın bir kanadını küçük parçalara

ayırıldı ve aç insanlara verdi. Yaklaşanlar geri durdu. Ateşi söndürdü ve etin geri kalanını sakladı. Gugas'ın ailesi kemikleri gizlice kemiriyordu. Murat iki parça et sakladı ve onları daha sonra Muşeg'e götürdü.

"Al Muşeg, bu senin ve Astig için." dedi. "Babam bir kartal vurdu!"

Astig çukurdan çıktı. Korkunç zayıflamış, yanakları sarkmıştı. Önceleri hep gülen gözleri bulanıklaşmıştı. Gözlerinin altında siyah denebilecek kadar koyu lekeler vardı. Ama Astig diğer bir çok kişi gibi kendini koyvermemişti. Kısmen daha cesur duruyor, imkanları ölçüsünde temiz giyiniyor, saçlarını tarıyor ve düzenli öriyordu. Gözlerine bakarak küçük elini Murat'a uzattı.

"Zavallı Murat! Sen Muşeg'ten ve benden daha kötüsün". Duygulu bir şekilde, "Ben Amestuyi'nin çok kötü olduğunu duydum" dedi.

"O şimdi daha iyi, hatta bugün bir kere ayağa kalktı. Ona bir kez uğra, seni diğerlerinden daha çok sever, bugün seni sordu."

"Benim için yürümek çok zor, yaşlı bir kadın gibiyim, hep aynı yorgunluk var üzerimde, üç adımdan daha fazla atamıyorum. Bugün fena değilim. Muşeg bize geceleyin su getirdi. Hepsini içmiş olmamıza üzıldüm, yoksa sana biraz verebilirdik."

"Su getirmek çok mu zor oldu?" diye Muşeg'e sordu Murat, "Bu gece ben de oraya gitmek istiyorum."

"En iyisi gitme Murat, orada bir çok ölü yatıyor, korkunç!"

"Ama ne yapabiliriz? Yiyecek hiçbir şey olmayınca su da gerekmiyor, fakat biz şimdi yedik, su içmemiz gerekir. Keşke bir yağmur yağsa! Büyükanne bu mevsimde bazan fırtına olduğunu söyler."

"Çok susarsan ne yapacağını biliyor musun?" diye sordu Astig.

"Ne?"

"Ben ağzıma demir bir tas alacağım."

Vedalaşırken Murat bir kere daha rica etti: "Astig, kardeşimi ziyaret et. Eğer sen gelirsen onun için daha kolay olacak."

"İyi Murat, yarın, belki de bugün akşama doğru. Eğer sıcak biraz azalırsa size kadar gelmeyi deneyeceğim, ona benden selam söyle."

Murat oturma çukuruna giderken, suyun en iyi nasıl getirile-

ceğini düşünüyordu. Ona, kızkardeşi eğer doya doya su içer ve yıkanabilirse hemen iyi olacaktı gibi geliyordu.

Daha otuz adım uzaklaşmadan yanından bir top mermisi uçarak geçti, sonra ikincisi. Her zamanki top ateşi başlamıştı. Murat alışık olduğu şekilde kendini taşların üzerine attı, ateş başladığı gibi, sanki birden bire duracaktı gibi. Ama başka türlü oldu. Dakikalar geçiyor ama atışlar dolu taneleri gibi kaleyi giderek artan yoğunlukla vuruyordu. Murat yatmaktan bıkmıştı. Ailesine koşmak için kalktı. Bu esnada gözü tesadüfen kale duvarına ilişti. Orada, kayaların arkasında saklanan askerlerin yamaca doğru sokulduklarını gördü. Askerler kalabalıktı. Murat korktu. Askerleri gözetleyen eğer tek kişiye bu nasıl olacaktı? Eğer bunlar sezdirmeden duvara ulaşırlarsa kaleye girecekler ve tekrar bir katliam olacaktı. Korkuya kapılan Murat bağırdı: “Haçik amca! Türkler geliyor! Askerler yamaca tırmanıyor!” Murat Haçik’in bölüğü tarafından savunulan kalenin girişine koştu. Yorgunluktan yalpalayarak, derin nefes alarak nöbet yerine ulaştı.

Haçik ona, “Bu saatte burada ne arıyorsun?” diye kızarak sordu.

“Ben askerlerin yamaca tırmandıklarını gördüm. Çok yakındalar, bak işte orada, sizi uyarmak istedim.”

“Böyle keskin gözlerin olması iyi. Ama şimdi hemen kaç, yakında burada yemesi kolay bir çorba pişecek!”

Mücadele arkadaşlarından biri “Haçik şimdi tam zamanı” dedi.

“Bırak biraz daha olgunlaşsın. Onları bombalarla karşılamak daha kolay olacak” diye Haçik cevap verdi. Umursamaz görünüyordu, el bombalarını atışa hazır hale getirdi.

Aynı anda komşu çukurlardan dışarıya bombalar uçuyordu. Bir süngüleşme başladı. Murat’ın geri dönmeye vakti olmadı, böylelikle istemeden umutsuz bir kuşatmanın tanığı oldu.

Gerçi ilk askerler ölü ve yaralıları yamaçta bırakarak geri çekiliyorlardı, fakat onların yerini yenileri alıyordu. Patlayan bombaları ve yakından ateşe rağmen onlar buna aldırmadan inatla mevzilere yaklaşıyorlardı.

Her geçen dakika savaş daha acı oluyordu. Haçik adamları kendi yaptıkları el bombalarını ve bu amaç için hazırlanmış büyük taşları dağdan aşağıya, yaklaşanların kafalarına atıyorlardı.

Bir Türk başını kaldıracak olsa, onu hemen bir kurşun vuruyordu. Fakat askerler pes etmiyorlardı. Bir emir üzerine küçük bir ara verilip geri çekiliyor, kayaların arkasına saklanarak yuvarlanan taşlardan korunuyorlardı. Top ateşi yeniden başladı. Ateş giderek daha da yaklaşıyordu. Üç adam mermi parçalarıyla yaralandı. Haçik'in yoldaşlarından biri ölü yatıyordu. Haçik'in yüzünden kan akıyordu ama o bunu hissetmez görünüyordu.

“Hazırlanın çocuklar!” diye emretti, “Onlar yeniden saldıracaklar!”

“Ermeniler, teslim olun!” diye bağırdı bir Türk, ama bağırarak görünmüyordu.

Haçik, “Önce bize yaklaş, sonra konuşuruz!” diye bağırdı.

“Sizin için daha kötü olur. Hepiniz öldürüleceksiniz. Liderinizi verin, silahlarınızı verin. Bunu yaparsanız size dokunmayız.” diye aynı ses duyuldu.

Haçik, “Onları sana teslim edeceğim!” dedi ve el bombasını öfkeyle fırlattı.

“Haçik! El bombaları bitiyor!” diye küçük bir yan çukurdan bir ses duyuldu.

“Mesrop, Gugas’a koş, burada durumun zorlaştığını söyle, bize yardım göndermeli, her şeyden önce el bombaları. Çabuk!” diye emretti Haçik ve elinde bombalar, yandaki çukura süründü.

Bomba kırıntıları, kurşun sesleri ve yaralıların inlemesi bir savaş gürültüsü haline geldi. Türkler çok yaklaşımışlardı. Murat içine süründüğü çukurdan onların konuşmalarını açıkça duyuyordu.

“Hey. Hüseyin, gavurların işi bugün bitecekmiş gibi görünüyor!” dedi biri.

“Herşeyi Tanrıya bırak!” diye cevap verdi bir diğeri.

“Sağa dönün! Sağa!” diye emir verdi biri.

“Daha çok ilerleyin! Sizi eşek kulaklılar! Ne tekrar mı yaptınız? Gavurlardan mı korkuyorsunuz?”

Murat birdenbire, askerlerin Haçik'in de içine süründüğü çukura koşmak için nasıl sıçradıklarını gördü. Kesin ki Türkler direnişin o noktada gevşediğini hissetmişlerdi ve bu fırsattan yararlanmak istiyorlardı. Askerler tek tük düşüyorlar, ama geriden gelenler çukura atlıyorlardı. İlerleyenler üç savunma adamı tarafından ateşle durduruldular, ama başanlı olunamadı. Türkler, umutsuz bir yakın

dövüşün sürdüğü girişteki yarılma noktasına daha çok abanıyorlardı. Birbirleriyle dövüşüyorlar, tüfek kabzaları düşüyor, kafatasları çatırdıyor, kırılan kemiklerin sesi duyuluyordu.

“İleri! Beni takibedin!” diye yüksek bir ses gürültüyü bastırarak cınladı.

Murat babasını tanıdı. Kalbi çarpıyordu...

Gugas adamlarıyla birlikte fırtına gibi, Türkler tarafından işgal edilen çukurlara koştu ve orada eski düzeni hemen yeniden oluşturdular. Onyediyi asker esir alınmıştı.

Saldırganlar yavaş yavaş geri çekildiler ve aceleyle, savunmacıların görüş mesafesinin dışına çıktılar.

Haçık hâlâ oradayken, savaşın ayrıntılarını Gugas’a rapor etmek için bir haberci geldi ve bağırdı: “Türkler kuyuları işgal ettiler. Nişan’ın bölüğü son adamına kadar öldürüldü. Apet askerlere kalenin yolunu kapattı ama durumu askıda, mevziler zayıf, sayıları az ve yardım bekliyorlar.”

“Ha! Yani Türkler bizi orada yanılttılar, Haçık! Bizim dikkatimizi çeldiler ve biz burada savaşırken onlar kuyulara saldırdılar.”

“Bırak onları! Geceleyin savaş güçlerimizi toplayacağız ve onları oradan çıkaracağız.”

“Ben ikimizin etrafında hangi savaş güçlerini bu gece toplayacağımızı bilmek isterim. Her görevde sadece on, oniki adam... Ama sağlık olsun, ben Apet’e gidiyorum. Saat onbire doğru bana gel. Adamları toplayalım ve ne yapacağımızı düşünelim.”

Gugas adamlarıyla birlikte acele ederek uzaklaştı. Oğlunun hemen yanındaki bir kayanın arkasında çömeldiğini farketmemişti.

KUŞATMANIN SONU

Gugas'ın çevresindeki en yaşlılar toplanıp görüştükten sonra bir direnişe devam etmenin anlamsız olduğu görüşünde birleştiler. Her gün yüzlerce insan açlık ve hastalıktan kıvranıyordu. Yiyecek malzemesi artık kelimenin tam anlamıyla yoktu, kuyular Türker tarafından işgal edilmişti ve cephane bitmişti.

Gugas dava arkadaşlarına, "O halde ne yapalım?" diye sordu. Korkusuz savaş adamları başları önlerine düşmüş vaziyette oturuyor ve susuyorlardı.

"Teslim olmak mı?" diye sordu Gugas yeniden.

"Ben teslim olmadan önce çocuklarımı ve karımı öldürecek ve kendimi başaşağı kayalıklardan aşağıya atacağım" diye cevap verdi Haçik.

"Önerdiğin şeyi uygulamak kolay Haçik, bunun için ne büyük bir cesarete, ne de özel bir akla ihtiyaç var. Benim görüşüme göre bir insan hayatta olduğu sürece savaşmalı. Ben başka bir plan öneriyorum: Tüm savaş gücümüzü yumruk gibi bir araya toplamak, kuşatmayı yarmak ve bütün herkesi dağlara güvenliğe götürmek. Orada yiyecek bulmak daha kolaydır ve Ruslar gelene kadar dayanabiliriz."

"Ya hastalar, yaşlılar ne olacak? Onları geride mi bırakalım?" diye yaşlı bir bölük komutanı sordu.

Gugas bitkin durumdaki kadın ve çocuklara, kendi hasta kızına baktı. Kalbi Türklerin kaleyi basıp saldırdıkları ve bu bahtsız insanları öldürdüğü düşünceyle sıkıştı.

"Onları kaleden taşıyıp çıkarmayı denemeliyiz."

Komutanlar birbirlerinden ayrıldılar, herkes kendi görevine

gitti. Gugas ve yardımcıları geride, derin düşünceler içinde kaldılar.

Gugas Türk ordusunda tugay komutanı sekreterliği yapmış eski bir subay olan yardımcılarından birine “Kartlarını şimdi göster” dedi.

“Gel, oyalama saldırılarını nerden yapacağımızı ve esas vuruşu nereden gerçekleştireceğimizi düşünelim...”

Manukyan ve Karakosyan’ın geceleyin kaleden kayboldukları ertesi gün erkenden duyuldu.

Gugas, “Onlar kendi postlarının güvenliğinin bedelini bizim kanımızla ödeyecekler” dedi Haçik’e

“Onlardan başka bir şey beklenmezdi. Ben sana onları halletmeyi sebepsiz önermedim. Biliyor musun, daha o zamanlar, ilk günden teslim olmayı konuşuyorlardı?”

“Elbette, bunu biliyorum. Ama o zamanlar elim kalkmadı. Onlar hemşerimizdi, biz beraber büyüdük.”

“Ama onlar hiç düşünmeden ellerini kaldırdılar, bir veya iki değil, binlerce hemşerilerine karşı.”

“Şimdi niçin hâlâ bu konuda laf tüketelim? Çok geç. Biz saldırıyı ertelemek zorunda kalacağız. Türkler herşeyi biliyorlar ve bizi bekliyorlar.”

“Saldırının hiç yapılmayacağı emrini ver. Bir, iki gün bekleyelim. Türkler Manukyan’ın yalan söylediğine inanırlar, belki de onu vururlar.”

“Öyle ya da böyle, her halukârda vurulacaklar. Bu önemli değil. Türkleri gafil avlamak, gecikmeden saldırmak için her şey oluyor, biz bu saldırıyı kesin kazanacağız.”

Gugas, kaleden dışarıya asla çıkılmayacağını duyurmuştu, fakat bu habere kimse inanmadı. Panik ve korku bahtsız insanları ele geçirmişti.

Akşamleyin Gugas kale duvarının yanına dikildi, durdu ve ovaya son bir kez baktı. Geçmiş uzun zamanların anıları hafızasında canlandı. Orada aşağıda, içinde doğduğu ve büyüdüğü, ailesinin büyük bir beraberlik içinde yaşadığı evin molozları duruyordu. Evin çevresinde, içinde akranları için kardeşleriyle birlikte ceviz ve incir kopardığı, gölgesinde oynadığı dolgun fakat şimdi yanmış ağaçların da bulunduğu bahçe uzanıyordu. Uzakta,

dağların aşağı kısmında bir çağlayan ve kıyısında, Perusa'yla sık sık buluştuğu bir göl vardı. Orada nice mutlu gün geçirmişlerdi! Kendi ocağını tütürmek, çocuklarını yetiştirmek, anne babasından daha da mutlu bir hayat geçirebilmek için ne çok uğraşmış, nice çalışmıştı! Bu niyet ve hayallerden bugün geriye ne kalmıştı?.. Her şey, ama her şey bir daha geri gelmeyecek şekilde yok olmuştu. Gri kayaların ortasında, garip bir mezara benzeyen taştan çukurda sessiz ve sevgi dolu Perusa'sı ve küçük oğlu yatıyor. Yaşlı, çaresiz annesi ve çocukları bir deliğin içinde ikamet ediyor. Tek kızı açlıktan ölmek üzere. O kadar zayıf ki yeniden ayağa kalkması çok zor olacak. Ya Murat, gururu ve umudu? O nasıl görünüyor? Derisi kalmış bir iskelet gibi! Parlayan anlamlı gözleri kaybolmuş, sadece dolaşıyor. Hassas bir kalbi, yaşı için çok gelişmiş bir anlayışı var. O herşeyi görüyor ve anlıyor. Binlerce yaşından çok daha ağırbaşlı. Ve o bir baba olarak artık çocukları için ne yapabiliirdi? Hiçbir şey, evet hiçbir şey. Ve şimdi, bir veya iki gün sonra onlar kaçmayı deneyecekler. Hasta kızını kurtarmak mümkün olacak mı? Diğerleri, annesi, Nubar ve Murat kurtulabilecekler mi? Ya kendisi? Kendini kurtarması, hayatta kalması mümkün olabilirdi, ama çocuksuz, sevgisiz, kalbi bitmez acılarla dolu bu hayat onun neyine yarayacaktı!

Sert adamın başı göğsüne düştü, büyük ve güçlü ellerini çaresiz biçimde saldı.

Güneşin son ışıkları da kayboluyordu, hafif bir rüzgar esti. Ama Gugas ağır düşüncelere dalmıştı, birbirini izleyen yoğun ateş sesleri ve patlamalar güçlü bir alev hayallerine son verinceye kadar hiçbir şey farketmedi. Türkler tüm geçitleri aralıksız bomba atışıyla sarsmışlar, hedefe gözetmeden tüfekleriyle ateş ediyorlardı.

Gugas yavaş yavaş mevzilere gitti. Apet Türklerin büyük bir harekate giriştiğini gördüğünü bildirdi. Gugas bir kayanın üzerine atladı ve kaya aralığından düşmanı gözetledi. Gerçekten de askerler beyaz çadırlar arasında gayretle oraya buraya koşuyordu. İki birlik sıra halinde kaleye doğru ilerliyordu.

Halk kaderini sana bağladı! Gugas kendine gel. Birkaç dakika önce üzerine çöken ağırlık kayboldu. Hemen kendini toparladı, el bombalarını hazır tutarak bekleme emri verdi. Ve aç savaş-

çılar liderlerinin yüksek sesisinin yankısını duydukları her yerde tüfeklerini omuzlarında daha sıkı tuttular.

Yirmi yedinci gün gece yarısı yarma savaşı başladı. Gugas tarafından yönetilen esas güç yavaş yavaş ana kapıdan ileri doğru hareket ederken, silahlı adamların bir bölümü Apet'in önderliğinde Doğu istikametinde saldırmayı denedi. Bu kafileyi silahlı bir grubun koruduğu kadınlar ve çocuklar izlediler. Amestuyi sallanarak Büyükannenin omuzuna yaslandı. Bir ayağını çok yavaş biçimde öbürünün önüne atıyordu. Murat korkmuş kardeşinin elinden tutarak götürüyordu.

Daha sonra aşağıda bir şeyler oluyordu. Kfile durdu. İşken-ce gibi geçen birkaç dakikadan sonra korkudan şuurunu yitiren kalabalık kaleye geri döndü. Ne olmuştu?

İlk bölükler gafil avlanan askerleri püskürtmeyi ve böylece kuşatma çemberinde bir gedik açmayı başarmışlardı. İnsanlar gediği zorlayıp dağlara kaçarak kendilerini kurtarmak istiyorlardı. Ama bu uzun sürmedi. Türkler ne olduğunu çabuk anlamışlardı. Esas güçlerini yanılma yerinde topladılar ve kaçanları en yakın noktadan çevirmeye başladılar. Yol hemen cesetlerle doldu, arkadan gelenler tökezlediler ve kalkmamak üzere onların üzerine düştüler. Ermeni savaşçılar askerleri geri püskürtmek, kadınları ve çocukları kuşatmadan kurtarmak için umutsuz denemelere giriyorlardı. Ama onların gayretleri başarısız kalıyordu. Karmakarışık durumdaydılar, kumandanları yoktu. Ortak planı unutarak herkes kendi yumruğunu vuruyordu. Apet'in bölümü yarmaya karar vermişti. Apet Türk hattında, kendi durumunu hiç hesaba katmadan zayıf bir yer buldu ve büyük kayıp vermeden adamlarını bahçelerin bölgesinden dışarı çıkardı. Bu durum onu Gugas'ın birliğiyle birleşmekten alıkoymadı, ama şu andan itibaren bağımsız, kendi sorumluluğuyla davranmak zorunda kalmıştı.

Bahçeyi terkedip dağlara geri çekilmeden önce Siranuş için tasarladığı intikam planını uyguladı, bunu kalede geçen uykusuz gecelerinde düşünmüştü. Orada, kaçış başarıya ulaşırsa yaşlı Osman'ın evine girmek ve oğullarıyla hesaplaşmak konusunda arkadaşlarıyla sözleşmişlerdi. Şimdi beklenmedik biçimde bahçelere geldikleri için iyi bir fırsat çıkmıştı. Açlıklarını bastırmak

için tehlikeye aldirmeden önce meyvelere saldırdılar. Apet düzeni yeniden sağlamaya çalışıyordu. Hepsi kenarda duran bir bahçede toplanmalı, nöbette olmalıydılar. Kendisi, aceleyle ve arkadaşlarıyla birlikte Osman'ın evine gitti. Kapıyı sessizce açtılar ve eve girdiler. Ali ve Ahmet evdeydiler, endişesiz uyuyorlardı.

“Uyanın!” diye bağırdı Apet. “Sizi öldüreceğim!”

Kardeşler doğrulmaya vakit bulamadılar. Anında bıçaklandılar.

Bir elinde kanlı bıçağı, diğeriyle yaşlı Osman'ın sakalını tutarak “Kız nerede!” diye bağırdı.

Başka zaman çok gururlu olan ihtiyar tır tır titriyordu. Dişleri birbirine vuruyor, anlaşılır tek bir söz edemiyordu.

“Kız nerede? Konuş! Yoksa seni bir köpek gibi gebertinceye kadar döverim!”

“Orada, haremde”, diye fısıldadı sonunda Osman.

Apet eve daldı. Kaybedecek zamanı yoktu. Haremin kapısında Siranuş duruyordu.

“Apet!” diye bağırdı ve onun göğsüne yığıldı.

“Haydi gençler, yiyecek toplayın ve beni takibedin!” diye bağırdı Apet. Siranuş'u elinden tuttu ve birlikte dışarı çıktılar. Apet'in grubu dağlarda uzun süre dolaştı, Gugas'ı ve insanların izini bulmaya çalıştı. Bu dolaşmaları sırasında hiç de az olmayan sayıda jandarma öldürdüler ama gruptan erkeklerin de büyük bir bölümü öldü. Sadece çok azı cephe hattını aşmayı ve Ruslara ulaşmayı başardı. Siranuş ve Apet bunlardandı.

Gün doğmuş, ateş kesilmişti. Kalede ölüm sessizliği hüküm sürüyordu. Kadınlar, çocuklar ve erkekler nefeslerini tutmuş bekliyorlardı. Teslimiyet işareti olarak kulenin tepesine Türk bayrağı ve beyaz bayrak asmışlardı. Ama Türklerin bilinmeyen bir nedenden dolayı kaleyi işgalde acelesi yoktu. İnsanlar altı saatte iştence dolu sabırlı bir bekleyiş içindeydiler.

Sabahleyin Murat küçük kardeşinin elinden tutarak Büyükanesini ve kardeşini zahmetsizce bulmuştu. Onlar oturma çukuru-nun zemininde birbirlerine sarılmış, yatıyorlardı.

“Oh, çok şükür, birbirinizi buldunuz!” diyerek derin bir nefes

aldı Büyükanne, ama aynı anda kaşlarını çatdı: İçeriye bakarak, “Biz birarada olmalıyız” dedi.

Büyükannenin tavsiyesi ile, Amestuyi Astig’e, Murat da Kaças’a gitti. Takuyi küçük Nubar ve Sanasan’ı yanında tuttu.

Beş bölük asker tahminen saat onbirde kaleye girdi. İnsanlara bakmadan ana girişleri işgal ettiler. Bir sinyal verildi ve asıl savaşçı güçler saldırıya geçtiler. Onlardan hemen sonra çevre köylerden başıbozuk gruplar kaleye girdiler. Köşe bucak her yeri araştırdılar. Korkudan şaşkın insanları yakaladılar, kadınları dövdüler, küpelerini kulaklarından kopardılar ve bir yüzük alabilmek için parmaklarını kestiler. Süt çocuklarını annelerinin göğsünden alıp kale duvarından aşağıya attılar. Taşlarla ihtiyar erkeklerin kafasını kırdılar. Bu kan gölü birkaç saat sürdü.

Nihayet kalede yüksek rütbeli bir Türk görüldü. Cinayet ve yağmalama sona erdi. Bu Türk’ün emri üzerine tüm ihtiyarlar ve onüç yaşın üzerindeki oğlanlar oradan sürüldü. Hayatta kalan kadınlar ve çocuklar dağın altındaki ovaya götürüldü ve kiliseye kapatıldılar.

Murat ve Kaças sürülenlerin arasındaydılar. Bir yamacın kenarında durdular ve diğerlerini beklediler. Duyguları körleşmişti, bu olaya zayıf bir tepki gösterdiler. Etrafta olanlar onları ilgilendirmiyormuş gibiydi. Murat yüreğinde bir acı hissetti.

Askerler ihtiyarları ve çocukları çiftler çiftler sıraya dizdiler ve onları dağdan aşağıya sürdüler. İlk çiftler dağın eteğine ulaştığında dar geçidin her iki tarafına toplanmış olan kudurmuş bir Türk güruhu tarafından taşlarla karşılandılar. İki arkadaş orada, aşağıda olup biten her şeyi görebiliyorlardı. Kendinden geçen kana susamış insan güruhu manzarasını gören Murat aniden uyanmış gibi oldu. Kaças’ın elini tuttu ve başkaları farketmeden ayrılıp uçuşuma kaydılar. Dik olmayan bir yerden yamacın aşağısına inmeyi denediler, ama bir adım sonra başaşağı, derinliğe yuvarlandılar. Yara bere içinde, kalenin eteğinde sağ salım durdular. Dağın dibindeki çalılıkta gizlendiler. Yakındaki meyve bahçesi dayanılmaz gücüyle orada duruyordu. Açlık ve susuzluk onları oraya çekti, ama akıl durdurdu; bahçeye ancak karanlık bastırdıktan sonra gittiler.

Eriklerin bulanık suyu ile susuzluklarını giderdikten sonra

oğlanlar meyvelere saldırdılar. Seçmeden yiyorlar ve açgözlülükle yerde duran yarı çürümüş elma ve armutlara saldırıyorlardı. Giderek daha çok seçici oldular, sadece ağaçlardan olgun meyveleri koparıp yediler. Yeniden dereye gittiler ve bunu bir çok kere tekrarladılar. Açlıkları gidip tek bir erik veya bir damla su yutamayacak duruma gelince çitin yanına uzandılar, ne yapmaları ve nereye gitmeleri gerektiğini düşündüler.

“Gel dağlara çıkalım, Ruslara giden yolu herhangi bir şekilde buluruz”, diye önerdi Kaças.

“Ekmeksiz ve yolu bilmeden nasıl gideriz?” diye cevap verdi Murat.

Kaças düşündü.

“Ama biz sonsuza kadar burada kalamayız!” dedi Kaças, “sabah erkenden bahçe sahibi gelir ve bizi kendisi öldürmezse mutlaka jandarmalara teslim edecektir.”

“Eğer öleceksek diğerleriyle beraber ölmeliyiz. Bizimkilerden uzak düşmek istemiyorum.”

Kaças anlamıştı.

Cepleri elma dolu, çölleşmiş şehirden geçtiler ve kimseye görünmeden kiliseye kadar vardılar. Yanmış bir evin duvarının arkasına saklandılar ve nefeslerini tutarak bakındılar.

Geniş kilise kapısı önünde, dizlerinin arasında bir tüfekte, uzun bıyıklı ve yaşlıca bir Türk oturuyordu. Sakince uyuyordu. Baş yavaş yavaş önüne düşüyordu, ama çenesi göğsüne dokununca tekrar kaldırıyor ve yarı açık gözlerle etrafına bakınıyordu. Şüpheli hiçbir şey farketmeden yeniden uykuya daldı.

“Bu durumda biz burada hava aydınlanana kadar durabiliriz” diye fısıldadı Kaças.

Murat duyulur duyulmaz bir sesle, “Hadi gel” diye cevap verdi “Önce sen gidiyorsun ve susuyorsun, ben senin arkandan geleceğim, eğer gerekirse onunla konuşacağım.”

Kapıya yöneldier. Korkudan yürekleri ağızlarına gelmişti, dilleri kurudu. Kapının önünde yanyana dururlarken nöbetçi uyandı ve ayaklarının üzerine sıçradı,

“Durun! Kim var orada?” diye tehditle bağırdı.

“Biziz ağa” dedi Murat, sesine mümkün olduğunca kesinlik kazandırarak.

“Biz, kim?”

“Subay bizi şehre gönderdi.”

“Bu ne zaman oldu?”

“Tahminen iki saat önce.”

“Bu benim nöbetimden önceydi, ben kısa bir süredir nöbetçiyim. Sizi niçin gönderdi?”

“Biz dağdaki hayatımızı büyük komutana anlatmak zorundaydık”, diye yalan söyledi Murat. Kendinden emindi.

“Peki ne anlattınız?”

“Her şeyi anlattık.”

“Bu ilginç, siz kalede geçen günler içinde neler yaşadınız bakalım? Rusların size uçaktan yiyecek ve mermi attıkları söyleniyor. Gerçi ben hiç uçak görmedim. Söyleyin, bu nasıl oldu?”

Murat yumuşak bir sesle, “Biz de görmedik ağa.”

“Peki, orada kaç insan sıkıntı çekmeden öldü! Bunların hepsi gençler. Onlar halkı yanlış yönlendirdiler. Sultana nasıl karşı çıkılabilir? O tek bir parmağıyla bütün bir orduyu ezebilir. Onun emri üzerine ırmakların akışının, denizlerin geri çekilmesinin durduğu söylenir ve siz bahtsızlar ona karşı öfke kusmaya cesaret ediyorsunuz!”

“Ağa ben bu konuda hiçbir şey bilmiyorum!”

“Sözkonusu olan sen değilsin zaten. Komutan size en azından yiyecek bir şeyler verdi mi, onu söyle?”

“Hem de nasıl! Hatta bize elma hediye etti”. Murat nöbetçiye iki elma verdi.

Nöbetçi bunları almakta tereddüt etmedi. Murat arkadaşının kaybolduğunu farketti. Kaças sohbet sırasında kiliseye süzül-müştü. Bu nedenle tehlikeli sohbeti bitirme zamanı gelmişti. Ama muhatabı sohbeti sürdürmekten vazgeçmedi.

“İyi Türkçe konuşuyorsun.” dedi “Bir katip gibi. Bunu okulda mı öğrendin?”

“Orada öğrendim, hesap yapar, yazı da yazabilirim.”

“Bu harika! Sen İslama dönmelisin ve insan gibi bir hayata başlamalısın. Hatada ısrar etmek iyi değildir.”

Murat sustu.

“Ancak İslama girersen sen bir insan olabilirsin. Müslümanlar dışında tüm halklar pislikten başka bir şey değildir.”

“Bizimkilere gidebilir miyim aa?” diye rica etti Murat. “Onlar uzun süredir beni bekliyorlar, kesin endişe ediyorlardır...”

“Git ama benim sözlerimi iyi düşün. Senin iyiğilini düşünüyorum. Sen uyanık bir gençsin, sana yazık olacak.”

En son noktasına kadar insanlarla doldurulmuş avluda ve kilisede Murat uzun süre aile fertlerini aramak zorunda kaldı. Onlar onu kaybettiklerini düşünerek ağlamışlardı. Ama şimdi Büyükanne ona sarıldı. Murat’ı hiç bırakmak istemiyordu. Murat gecenin kalan kısmını onun kollarında geçirmek zorunda kaldı.

KİLİSEDE

Kilisede insanlar çok sıkışık vaziyette yaşıyorlardı. Hastalar ve açlıktan zayıf düşenler çıplak taşların üzerinde yatıyor ve inliyorlardı. Bir çoğu son nefeslerini kullanıyordu. Sabah saatlerinde avluya öküze koşulmuş bir araba geldi. Gece ölenler odun misali arabaya istif edildiler ve mezarlığa götürüldüler. Ama buna rağmen kilisedeki hayat kaledekinden daha iyiydi. Burada tüfek takırdamaları, kurşun ısıkları, top patlamaları duyulmuyordu ve en önemlisi su vardı. İstedikğin kadar içebiliyordun. Günlük kişi başına yarım kilo siyah, yapışkan asker ekmeği de veriliyordu.

Nöbet tutan askerler gizlice et, sebze ve meyve getiriyorlardı. Bunları çok pahalı fiyatlara satıyor, pervasız şekilde zengin oluyorlardı.

Amestuyi'yi kurtarmak ve Nubar ve Murat'ı güçlendirmek için Büyükanne son parasıyla askerlerden yiyecek aldı.

“İnsan herşeye alışıyor”, dedi, “Biz de bu duruma alışacağız.”

Ve insanlar gerçekten de yeni hayatlarına uyum sağlamaya başladılar. Hatta birkaç aile ateş yakmayı ve yemek pişirmeyi başardılar.

Sadece tutuklu olmak yürekleri sıkıştırıyordu. Olgun meyve-lerle dolu bahçeler, yeşil çayırlar ve dağlar karşı konulmaz bir güçle insanları dışarıya, özgürlüğe çağırıyordu. Ama kilise çıkışları sıkı nöbetlerle bekleniyordu.

Murat ve arkadaşları taş duvarın parmaklıklarına dayanarak saatlerce duruyor ve karayolu istikametine, dağ patikalarına ve

evlerinin bulunduğu yangın yerlerine bakıyorlardı. Çocukların düşüncesi artık geri dönüşü mümkün olmayan, uzun süredir kaybolmuş eski mutlu günlere geri gidiyordu.

Bir gün onlar gene böyle dururken başlarının üzerinden bir taş fırlatıldı ve avlunun geniş taşına çarptı.

Aşot taşı kaldırdı, bir kağıda sarılmıştı.

Aşot şaşkın, “Bak Murat, üzerine bir şey yazılmış.” dedi.

“Ver bana.”

Murat okudu. Çok az kelime vardı.

“Gençler, bir pusula yazın, bir taşla sarın ve onu aşağı fırlatın. Hâlâ hayatta olan kimler? Nasıl muamele görüyorsunuz? Türkler size ne yapmayı düşünüyorlar? Bu kağıdı yok edin.”

Altında imza olarak sır dolu bir cümle, “Dağlardan bir Ermeni” vardı.

“Bizimkiler dağda!” diye bağırdı Murat. “Kimlerin olduğunu bilmek isterdim.”

“Bunu öğrenemeyeceksin” dedi Aşot, “Görüyorsun, yazan ismini saklamış.”

“Adam başımıza bir bilmece sardı!” Kaças Murat’ın elinden pusulayı aldı ve onu bir defa daha kendi okudu, sonra dedi ki: “Sağ kalan kim varsa saymayı dene! Türklerin bize ne yapmak istediklerini de bilmemiz gerekiyor!”

Üçü birden dostlarına cevap yazdılar: “Onüç yaş üzerindeki tüm oğlanlar ve erkekler Türkler tarafından öldürüldü. Yeteri kadar su, biraz da ekmek var. Bize ne yapacaklarını bilmiyoruz!”

“Biz, orada dağlarda kimlerin bulunduğunu sormayacak mıyız?” diye sordu Aşot.

“Hayır bu olmaz. En iyisi biz onlara ulaşmanın bir imkanı olup olmadığını soralım” diye önerdi Kaças. “Buradan kaçmayı şu veya bu şekilde başaracağız.”

Bu şekilde yazılarını yazdılar “Size gelmek istiyoruz. Bize ne zaman ve nerede bulunacağınızı yazın.”

Kağıdı anlaşılmayacak şekilde imzaladılar: “Ermeni çocuklar.”

Oğlanlar duvarın kenarında günlerce boşuna beklediler. “Dağlardan Ermeniler” tekrar gelmedi.

Kaças tutukluluk günlerinde tam anlamıyla sessizleşmişti.

Önceki enerjisinden artık iz kalmamıştı. Yorgun ve asık suratlı dolaşıyordu. Buna karşılık Aşot sadece bir parça değişmişti. Hatta çevredeki genel yenilgi havasına rağmen o canlı sayılırdı. Her zaman birşeyler sağlamak, bir görevi yerine getirmekle meşguldü. Şaka yapmayı bile başarıyordu.

“Arap! Hayattan bıkmış gibi karanlık suratla dolaşma!” diye Kaças’a bağıyordu.

“Beni rahat bırak. Sevineceğim ne var ki? diye sertçe cevap veriyordu Kaças.

Muşeg artık arkadaşlarının yanında değildi. Kaleden kaçmaya çalışırken iz bırakmadan kaybolmuştu. Astig kardeşinin kaybolmasından çok acı çekiyordu. Sık sık ağlamaklı gözlerle Amestuyi’ye geliyor, onun yanına oturuyor ve kardeşinden söz ediyordu.

“O çok nazik ve yumuşaktı!” diye Astig habire tekrar ediyordu. “Ben çok kötüyüm. Onu çok az sevdim. Ah, eğer onu yenisinden hayatta görebilirim, artık kendim için hiçbir şey istemem!” Solgun yüzünde yaşlar yavaş yavaş, damla damla iniyordu.

Amestuyi arkadaşını “Ümidunu yitirmemelisin” diye teselli ediyordu. “Mutlaka kurtulmuştur ve dağlarda herhangi bir yerde yaşıyordur, belki de o orada bizim erkekleri de bulmuştur. Ama benim annem ve kardeşim asla tekrar gelmeyecekler.”

Astig’in ziyaretlerinden birinden sonra Murat “Ne düşünüyorsunuz gençler, Muşeg kurtuldu mu, kurtulmadı mı?” diye sordu.

Aşot, “Söylemek zor. Öyle bir karışıklık vardı ki, kimse bir başkası hakkında asla bir şey bilemedi.” diye cevap verdi.

“Simpad sağ kaldı ama. Bu korkağın bunu nasıl başardığı bir türlü anlaşılamadı.”

“Çok basit: Annesi ona kızkardeşinin elbisesini giydirdi ve başını bir bezle bağladı. Böylece onu kız olarak dağdan indirdi.”

Kaças, “Bu ona yakışır” dedi. “Ama Muşeg artık burada değil, ona yazık oldu.”

Onikinci günün sabahı çok erkenden askerler tutukluları yola, dışarı çıkardılar ve onları dörder kişilik sıralar halinde uzun bir kortej şeklinde dizdiler.

Katipler sıraları tam olarak sayıp listeye kaydedene kadar gü-

neş çoktan tepeye çıkmıştı. İnsanlar yakıcı güneş altında uzun süre durdular. Öğleyn onikiye doğru her biri küçük bir parça ek-mek aldı ve ardından kafil e atlı jandarmalar refakatinde hareket etti. Yavaş yavaş gidiliyordu.

İki saatlik yürüyüşten sonra küçük bir ırmağın kenarında ilk kez tam anlamıyla bir mola verildi. Yorgun insanların toplandığı kalabalığın ortasında refakatçi takımın komutanı olan cesur bir başçavuş beygirin üzerine sıçradı. O heybetli Sultan Selim'in su-reti gibiydi. Artık genç olmayan kısa boylu bir adam, kulaklarına kadar burulmuş bıyıkları, güneş yanığı geniş bir surat, suratının ortasında keskin kıvrımlı olağanüstü karga bir burun ile görünüşü saygı uyandırıyor du. Başçavuş dişlerine kadar silahlıydı. Geniş kemerinde eğri bir hançer ve kabzasından bir mavzer tabanca asılıydı. Bir tarafında bir süvari halıcı, diğer tarafında dev boyutlu eski bir tüfek. Bu silah deposunu daha bir tamamlamak için dizlerinin üzerine bir karabina koymuştu!

Başta, gümbür gümbür sesiyle "Ermeniler!" diye bağırdı. "Benim elime düştüğünüz için tanrıya şükretmelisiniz, yoksa sizin için çok kötü olurdu. Ben ve adamlarım, size başkalarının yaptığı gibi, işkence etmeyeceğiz. Sıkışmamanız için özen göstereceğiz. Sağ salım yerinize ulaşmanızı sağlayacağız. Benim himayem altında size tek bir köpek, bir kere bile olsun hiçbir şey yapamayacak. Başçavuş Nuri ağayı tanımayan kim var? Bana karşı çıkmaya kim cesaret edecek! Tahminen üç gün sonra Der-sim dağlarına ulaşacağız. Orada çeteler, korumasız insanlara saldırıp yağmalamak için bekliyorlar. Ama siz endişe etmeyin, biz buna izin vermeyeceğiz. Ben adamlarımla yanınızda olduğum sürece başınızdan tek bir saç düşmeyecek."

Komutan akıcı bir dille kalbinin derinliklerinden konuşuyordu. Ona inanmamak imkansızdı. Son sözlerine her taraftan teşekkür edildi. "Tanrı uzun ömür versin ağa. Şefkatini sizden esirgemesin!"

Başçavuş, kalabalığın üzerinde kurduğu egemenliğ e uygun bir havada gitti. Bu kez onun yerinde yerden bitmiş gibi, nöbetçi birliğinden uzun bacaklı bir jandarma duruyordu. Üzengisi üzerinde doğrularak kırbacıyla vuruyor ve bağıırıyordu: "Ermeniler! Cesur komutanınızı dinlediniz. İşimiz ve size karşı olan iyi ni-

yetimizden ötürü her birimize beş lira vermenizi öneriyor. Biz hepimiz yedi kişiyiz. Ayrıca komutan onbeş lira alacak, toplamı elli lira ediyor. Parayı toplayın, yarım saat içinde onu sizden alacağım.”

“Bu kadar çok parayı nereden bulalım? Sizde Tanrı korkusu yok mu?” diyen çekingen bir ses işitildi.

“Bunu bilemem. Ben tek bir şey biliyorum: Eğer onu toplamazsanız sizin için kötü olur, pişman olursunuz!” Ve jandarma kayboldu.

Bir hay huy geliyordu. Rahatsız olan kadınlar parayı nasıl toplayacaklarını bilemiyorlardı. Hiçbiri elindeki son kuruştan ayrılmak istemiyordu.

Yarım saat kaşla göz arasında geçmişti, jandarma yeniden duyuru yaptı: “Nasıl gidiyor bakalım. Parayı topladınız mı?” Sesi tehditkârdı.

Yaşlı bir kadın yalvararak, “Bize acıyın ağa! Biz bu kadar çok parayı nereden bulalım?” dedi. Bu esnada kadının biri bir adım öne çıktı. Jandarmayla pazarlık etmek niyetindeydi.

“Ne kadar topladınız anacığım?”

“Bizim artık hiçbir şeyimiz kalmadı ağa, Biz fakiniz, sahip olduğumuz hiçbir şey yok.”

“Dinle ihtiyar. Biraz indirim yapması için ben başçavuşla konuşmaya çalışacağım. Otuz lira ve ayrıca benim bu gayretim için üç lira toplayın. Fakat bilin ki bu benim son sözümüdür. Başçavuş gururlu bir adamdır, onunla dalga geçilmez, bir kere lazarsa o zaman sizi Allah korusun. Sizi derinize kadar soyar ve elinizdeki en son şeyi de alır. Tam on dakika sonra yeniden buradayım. O zamana kadar para burada olsun!”

Kadınlara başka seçenek kalmadı, parayı getirmek zorundaydılar.

Moladan sonra kafil yola koyuldu. Kısa bir süre önce çobanların çadırlarını kurduğu ve hayvan otlattıkları bilinen yerin manzarası görüldüğünde kadınlar adımlarını yavaşlattılar ve acıyla gülümsediler.

Yakıcı güneş altında sürüklenen bu bahtsızlar, itinayla çalışılmış korkunç bir plana göre 1915 sonbaharında tüm Türkiye’deki

birbuçuk milyon Ermeni halkın yok edilmeye başlandığını bilmiyorlardı. Kalede tüm dünyadan soyutlanmış şekilde, bir avuç cesur adamın onları askerlerin öfkeli saldırılarından korumaya çalıştığı günlerde, ülkede tüm onüç yaş üzerindeki erkek Ermenilerin öldürüldüğünden, korumasız kalan kadın ve çocukların memleketlerinden alınıp Musul ve Bağdat istikametine çöle ve böylece kesin bir ölüme sürüklendiklerinden haberleri yoktu. Savaştan sonra artık Doğu illerinde buraların Ermenilerin memleketi olduğunu hatırlatacak hiçbir şey yoktu.

İkinci Kitap
Kararsız Yaşam

KALENİN DÜŞMESİNDEN SONRA

Gugas tarafından yönetilen küçük, seçilmiş, cesur ve iyi silahlanmış olan erkeklerin bir bölüğünün görevi kalenin güney yamacını koruyan askerlere saldırmak, dağlara çıkmak ve sonra sözleşilmiş olan yerde onları izlemekte olan grupları beklemektir.

Kuşatma hattında özel herhangi bir güçlkle karşılaşmadan savaşmışlardı. Gugas vadiye hiç uğramadan adamlarını dağa götürdü. Yol çok zordu, dağa dimdik çıkıyordu, uzun zamandır çektikleri açlıktan bitkin düşmüş insanlar bu yolu zorlukla çıkıyorlardı. Birbirini karşılıklı koruyarak ve yardım ederek kayalıkları tırmanıyorlardı. Elleri parçalanmıştı, düşüyorlar, tekrar kalkıyorlar ve geçit vermez dağın zirvesine doğru sürükleniyorlardı.

Nihayet ilk sözleşilen yere ulaştıktan sonra Gugas diğer bölüğün gelişini beklemek için dur emri verdi. En küçük gürültüye bile dikkat kesiliyordu. Ama kendisi sessizdi. Sanki yaşam durmuş, ölmüş gibiydi. Sadece uzakta, kalenin altında ağız ateşi parlıyordu ama artık patlama sesleri bu kadar uzaktan duyulmuyordu.

Adamları biraz dinlendikten sonra Gugas devam emri verdi. Şimdi sessizce, dar, sadece birkaç avcının bildiği yamacı yürüyorlardı. Sonunda güçleri tükenmiş bir vaziyette, sözleşilen dördüncü buluşma noktasına ulaştılar. Ama burada da kimse yoktu. Adamlar kendilerini taşların üzerine attılar, ayaklarını uzattılar ve anında uykuya daldılar. Sadece Gugas ve Haçık uyanık kaldılar. Onlar hâlâ yoldaşlarının görünmelerini bekliyorlardı. Fakat hiçbir şey değişmedi, her şey sessiz kaldı. Gugas'ın kalbi acıyla sıkıştı: Gerçekten de herkes ölmüş olabilir mi? Gugas bütün umudunu onlara bağlamıştı.

Doğu'da tan ağarıyordu. Burada kalmak tehlikeliydi. Gugas adamlarını uyandırdı ve onlara en yüksek tepeye çekilmelerini emretti. Çıkış için son güçlerini de harcamaları gerekiyordu. Ancak sabah saatlerinde, güneş tepelerinin üzerinde yükselmişken zirveye ulaşmış, mola vermişlerdi. Buradan, tepeden enine boyuna tüm bölge görülebiliyordu. Kalenin yanı yarıya yakılarak tahrip edilmiş duvarları görünüyordu. Ana kulede teslim olduklarının işareti olarak, nefret ettikleri Osmanlı bayrağı dalgalanıyordu. Kalenin eteğinde bir moloz yığını duruyordu. Burası bir zamanlar şehirdi. Biraz yan tarafta çayırdaki beyaz asker çadırlarının kurulduğu farkediliyordu. Arka plandaki yeşil düzlüğün üzerinde birer deniz yelkenlisi gibi görünüyorlardı. Gugas uçuşunun kenarında gitti dürbünü gözlerine kaldırdı: Kale terk edilmiş göründü ona, insan yaşamından tek iz görünmüyordu. Kaçmaya vakit bulamayanlar oturma çukurlarının zemininde yatıyor, orada korkunç kaderlerini bekliyorlar gibi görünüyordu. Ve daha dün bu kale inatçı ve yenilmezdi, Gugas'ın aklından bu geçiyordu.

Bir taşın üstüne oturdu ve başını ellerinin arasına gömdü. Haçık yanına oturdu.

"Kederlendin mi?" diye sordu.

"Evet, bu çok zor."

Başları öne düşmüş halde orada uzun süre susarak oturdular. Her biri kendi düşüncelerine dalmıştı.

"Güçsüze es!" dedi Haçık kendi kendine, kendi düşüncesini cevaplıyormuş gibiydi.

"Hayır, biz zayıf değiliz! Kimin güçlü bir ruhu varsa, bütün bir imparatorluğa ve ebedi bir despota karşı sadece o direnebilir. Güçler eşitsiz gelişti." Gugas doğruldu ve kaşlarını çatı: "Haçık amca, şunu bil ki, bu henüz herşeyin sonu değil, eğer biz olmazsak zalimlerle çocuklarımız ve torunlarımız hesaplaşacak, haklı davamız zafere ulaşacak!"

Yanlarına Masmanyen geldi.

"Burada, uzak olmayan bir yerde bir dere keşfettik, ama yiyecek ne var, birimiyorum. İnsanlar tamamen güçten düştü. Hatta ikisi şişti, hareket edemiyorlar. Söyle Gugas ne yapalım?" diye sordu ihtiyar; tamamen şaşkıncı.

“Burada dağ keçileri ve yaban domuzları da olmalı. Birkaç kişiyi ava gönder. Geceleyin aşağıya inelim. Civarda bir Ermeni köyü biliyorum.”

İhtiyar hafif topallayarak uzaklaşınca Gugas Haçik’e döndü: “Yollara nöbetçi dik, onlar her sese dikkat kesilmeli, sonra bir tehlike halinde geri çekilebileceğimiz uygun bir yer ara.”

Haçik hafife aldı; “Ama buraya kimse gelmiyor.”

Gugas onu yana itti” “Ben hayret ediyorum, Haçik amca; sen tecrübeli ama çok naif bir adamsın! Gerçekten Türklerin bizi rahat bırakacaklarına inanıyor musun?”

“Şöyle çevrene bir bak, buraya gelmek o kadar kolay değil.”

“Biz geldiysek başkaları da gelebilir. Sözün kısası kendimizi şansa bırakmayalım. Katı bir düzeni sürdürmek zorundayız: Adamların yarısı uyurken, yarısı uyanık olmalı. Akse halde biz kaybederiz. Mermileri ve daha başka ne varsa say.”

“Mermimiz çok az, belki adam başına yirmi kadar; herkesin bir tüfeği var ve ilaveten de üç el bombası, hepsi bu.”

Gugas kendinde emin, “Mermi temin edeceğiz ve onları da Türklerden alacağız.”

“İyi o zaman, sen dinlenmeye git, nöbeti ben beklerim” dedi Haçik ve ayağa kalktı.

Gugas gölgede uzandı ve uyudu. Yorgun beyninde korkunç rüyalar uçuşuyordu ve diğerlerinin yaşadığına onu inandırıyorlardı: Türkler kaleye girdiler ve halkı katlettiler. Orada oturma çukurunun kenarında hasta kızı yatıyor ve inliyor. Orada biri dizlerinin üzerinde duruyor, ona ellerini uzatıyor ve bağıyor: “Yardım et Gugas, halk yok oluyor.” Bu Takuyi, annesi. “Dayan anne, ben sizden sadece çok kısa bir süre daha dayanmanızı istiyorum, dayan! Adamları etrafıma toplayacağım ve size yardıma geleceğim. Korkmayın, biz güçlüyüz, evet evet, hak bizden yana olduğu için güçlüyüz. Dur kim var orada? Dur Murat, önünde uçurum var, ölüme yuvarlanacaksınız!”

Gugas gözlerini açtı. Haçik onun üzerine eğildi: “Kalk, oraya bak, Türkler halkı kaleden çıkarıyorlar.” Gugas tüm bölüğün üzerinde toplandığı kayaya koştu.

Siyah sakallı cılız bir savaşçı tüfeğine yaslanmış, duruyordu, dedi ki: “İnsanlara ne yapmak istediklerini bilmek istiyorum.”

“Buradan bu nasıl öğrenilebilir?”

“Ama bunu öğrenmek zorundayız” dedi Gugas. “Gece hepimiz aşağıya en yakın köye ineceğiz. İçimizden biri vadiye aşağıya gitmek, bizimkilerin nereye götürüldüklerini ve Türklerin onlara ne yapacağını öğrenmeyi denemek zorunda. Belki herhangi bir bağlantı bile kurulabilir.”

“Oh, bu zor birşey!” dedi birinci adam, dönüp hiç kimseye bakmadan.

Gugas kesin cevap verdi; “Hatta çok zor bir şey ama yapılmak zorunda!”

Ava gönderilen iki adam ancak akşama doğru döndüler ve dev bir genç yaban domuzu getirdiler. Adamlar çabucak derin bir çukur açıp ateş yakılar, eti bir şişe geçirdiler ve kızartmaya başladılar. Yanan domuz yağının kokusundan başları döndü. Et yarı pişmişken ateşten alındı, bu arada hiçbir parmaklarının yanmasına aldırılmıyordu. Büyük parçalar halinde ağızlarına sokular ve neredeyse çiğnmeden yuttular. Daha bir parçayı tam yutmadan bir sonrakini koparıyorlardı. Birbiri ardına eller ete uzanıyordu.

Gece oldu. Ay hâlâ doğmamıştı, derin karanlık gökyüzünde sadece yıldızlar parlıyordu. Herkese huzur çöktü, hafif bir rüzgar dağları okşadı. Adamlar çok huzursuz bir şekilde uyudular.

Geceyarısı kalkılar ve sessizce, en yakın köye doğru yola koyuldular

Onlar bahçelerin yanına kadar sokuldular. Hiçbir insan ruhu bile gözükmüyordu ve herhangi bir yaşam işareti yoktu. Köye girdiler- yarı yıkılmış evler ve ölüm sessizliği vardı. Düz bir damın üzerinde iki ışık parlıyordu. Zayıf, vahşi bir kedi kamburunu çıkarttı ve rahatını bozan insanlara tısladıktan sonra bir örgü çitin üzerinden atladı ve karanlıkta kayboldu.

Bir sonraki eve girdiler, boş.

Masmanyen sorarak “İnsanlar nerede?” diye fısıldadı.

Ona kimse cevap vermedi.

Haçik Gugas’a yaklaştı.

“Kilise yanmış, kül olmuş, külde bir çok kömürleşmiş kemik var. Hiç şüphe yok, Türkler toplayıp kiliseye kapatmışlar, sonra da ateşe vermişler”, dedi.

Köyde onlar için yapacak hiçbir şey yoktu, dağa geri dönme-ye karar verdiler.

Genç Savan aşağı vadiye haber almaya gönderilmişti, daha geri dönmemişti. Gugas huzursuzdu.

Nihayet Haçık'e dönerek, "O ölmüş olabilir mi?" diye sordu. "Kimi kastediyorsun?"

"Savan için endişe ediyorum."

"Gerek yok, Savan becerikli bir oğlandır, geri gelir."

Ve gerçekten Savan tere batmış bir şekilde sürünerek bölüğe geldi.

"Ne haber var? diye her taraftan soruldu.

"Çok iyi değil. Tüm adamlar ve genç erkekler öldürüldü, kadın ve çocukları Türkler kiliseye kapattılar. Oraya girmeyi başaramadım, kapıda nöbetçi duruyordu."

"Peki onları ne yapmayı düşünüyorlar?"

"Bu konuda hiçbir şey bilmiyorum!" Savan su tenceresine eğildi, iştahla içti, yırtılmış elbiselerinin üzerine sular döküldü.

"Ovada çok asker var mı?" diye sordu Gugas.

"Pek çok. Benim düşünceme göre onlar tan vakti yola çıkmak istiyorlar. Bahçelerden geçerken çadırları topladıklarını gördüm."

"Rus cephesine gitmek için aceleleri var. Eğer elli adam daha bulabilseydik askerler gittikten sonra kiliseye saldırmaya cesaret edebilirdik. Bizimkileri de kurtarırdık", dedi Gugas.

Savan, "Biz bunu böyle yapmak zorunda değil miyiz?" diye sordu.

"Hayır, biz çok azız, sadece yirmi sekiz kişiyiz. Moloz yığını içinde hiçbir şey yapamayız. Keşke açık alanda olsaydı", diye cevap verdi Gugas.

Böylece birkaç gün geçti. Savan her gece vadiye iniyor, kilisenin çevresinde sürünüyor ve bir şey öğrenmeden tekrar geri dönüyordu. Bir kereşinde kapatılanlara bir pusula fırlatmayı ve cevap almayı başarmıştı. Ama kapatılanlar bundan sonraki kaderleri hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı.

Gugas bundan sonraki tutumlarının ne olacağına karar vermek için bir savaş meclisi topladı. Ne yapılmalıydı? Akıl Rus cephesine biraz daha yaklaşmayı ve Ruslara katılmayı gerektiri-

yordu. Ama burada, çok yakında, aile fertlerinin kapatıldığı ve onları neyin beklediği bilinmeyen yerden nasıl gidilebilirdi. Uzun tartışmalardan sonra vadinin yakınında kalmayı, kadın ve çocukların kaderi hakkında bilgi edinmeyi kararlaştırdılar.

“Her durumda, şimdi Ruslara katılsak da, kışı burada bekleyerek geçirecek olsak da biz cephanemizi düşünmek zorundayız. Kurşun, el bombası ve elbiseye ihtiyacımız olacak ve tüm bunları Türklerden alacağız. Biraz ilerilere gitmeyi, orada şansımızı denemeyi ve sonra tekrar buraya geri dönmeyi öneriyorum.” dedi Gugas. “Bu durumda Türkler bizi tamamen başka yerlerde arayacaklardır.”

Bu öneride herkes anlaştı.

Yiyecek artıklarını emin bir yerde sakladılar ve gece yola çıktılar. Masmanyan bölümü, sadece onun bildiği avcı patikasından götürüyordu. İki gece sonra altmış kilometreyi geride bırakmışlardı. Burada yolu bilen rehber kamp kurulmasını önerdi.

“Şose buradan çok uzaktan geçmiyor. Çevrede dağlar var, konaklamak için buradan daha iyi bir yer yoktur.” dedi Gugas’a.

Gugas adamlarını kayalara dağıtarak yerleştirdi ve kendisi Haçık’le birlikte aşağıya, caddeye indi. Buradan aralıksız olarak askeri birlikler, iase kafileleri, tek tek askerler veya eşekleri üzerinde en yakın şehre yiyecekler götüren köylüler geçiyordu.

Ancak ikinci gün sadece on askerin refakat ettiği küçük bir araba kafilesi geçti. Daha iyi bir fırsat kollamaya gerek kalmamıştı. Gugas savaşa hazırlık emri verdi. Araba kafilesi yeteri kadar yaklaşınca Gugas ilk arabanın önündeki atı bir ateşle yere serdi. Arabayı izleyen araçlar yolu tıkadı.

Gugas gürleyen bir sesle, “Askerler!” diye bağırdı. “Hepinizi öldürebiliriz, ama eğer araba kafilenizi savaşmadan bize bırakırsanız bunu yapmayacağız. Üç kadar sayacağım. Ben üç derdemiz silahlarınızı bırakın ve ellerinizi kaldırın. Başlıyorum: Bir... iki... üç!”

Şaşırان askerler silahlarını bıraktılar, çavuş ve bölük komutanı dağlara kaçmayı denediler. İki keskin atış bu denemeye son verdi.

Gugas’ın adamlarından birkaçı caddeye fırladılar, atları ve katırları çözdüler, onlara mümkün olan şeyleri yüklediler, ceple-

rinden kurşunları çıkardılar, etrafta duran tüfekleri topladılar ve anında kayaların arasında kayboldular.

Masmanyan adamlarını tekrar geri götürdü.

İhtiyar adam altmışın üzerindeydi, yüzü kırışıklarla doluydu, saçları beyazdı ama gözleri keskin ve kulakları işitiyordu. Onun için uçan bir kuşu ateş edip düşürmek veya kaçan bir antilopu vurmak kolaydı, yürüyüşte de diğerleri kadar dayanıklıydı.

Masmanyan Gugas'ı her zaman takdir etti, ama şimdi kaledeki olaylardan sonra ona çok özel bir sevgi besliyordu. Yürürken veya kısa bir mola sırasında Masmanyan Gugas'ın yanından ayrılmıyordu. Mümkün olduğu zaman onu korudu, uyuduğunda onu eski bir pelerinle örttü, ayakkabısını onardı, ona lazımlı etin en iyi parçalarını verdi.

Gugas Masmanyan için her şeyden önce yetkili biriydi, kuşku olduğunda sadece ona yöneliyordu. Gugas'ın sözü onun için kanundu.

Bu şimdi de böyleydi. Masmanyan Gugas'ın yanında duruyordu, ona düşüncesini açtı: "Söyle Gugas, dünyada halkların, düşmanlık olmadan birbirleriyle yaşayabilecekleri bir zaman asla gelmeyecek mi?"

Gugas adına cevap veren Haçik "Bu asla olmayacak" dedi. "Ben bir zamanlar böyle bir kitap okudum, oğlum okulda bundan öğrendi. İçinde halkların daima düşman oldukları ve kendi aralarında her zaman savaştıkları yazıyordu. Ben hangi halkın ne zaman hangi savaşı yaptığını öğrenmeye çalıştım, ne sanıyorsunuz? Kitabın her sayfasında bir savaş resmedilmiş. Ve en ilginç olanı, orada çarlar, imparatorlar ve generaller iyi savaştıkları ve ne kadar çok insanı yok ettikleri ölçüde övülüyorlar."

"Ve sen şimdi buradan, bunun sonsuza kadar böyle kalacağı sonucunu mu çıkarıyorsun?" diye sordu Gugas. "Ama ben sıradan halkın bu savaşlardan bir çıkarı olmadığını düşünüyorum. Onlara savaş yapmaları için emir verildi ve bu yüzden onlar da savaştılar."

Haçik, "Ama biz ikimiz de savaştık ve gene savaşıyoruz. Biz kimse savaşmamızı emretmedi." diyerek cevap verdi.

"Bizim savunmamız haklı bir savaş", dedi Masmanyan, biraz düşündükten sonra: "Biz uşak gibi yaşamak istemiyorduk."

Gugas “Tamamen doğru, bunu doğru söyledin!” diye bağırdı. “Bizim savaşımız haklı bir savaş! Bu yüzden ben tüm dünyada sıradan insanların ayaklanması, bir halkın diğer bir halka saldırmasından çıkarı olanlara karşı ortak bir savaşa girişmesi gerektiğine inanıyorum. İnsanlar, artık savaşların olmayacağı kadar ileri gitmelidirler.”

Hepsi sustular.

Masmanyen suskunluğu “Söyle Gugas” diyerek kesti, “İnsanlar daha sonra da bizlerden söz edecek mi? Bizim kendi döküğümüz kurşunlarla bir ay boyunca Sultan’ın kurşunlarıyla saldıran gözükkara askerlerin hücumunu engellediğimiz anlatılacak mı?”

“Kesin onlar bizden söz edecekler, hatta belki bu savaştan kurtulup eve dönenlerin, özgürlüğü bizden daha çok sevdiklerini yazacaklar.”

“Her şey söylenebilir, özgürlük kutsal bir kavram. Uşaklıkta yaşamaktansa özgürlükte ölmek daha iyidir” diye bitirdi sohbeti Haçık.

Akşama doğru ancak mola verilebildi. Yüklerde yararlı bir çok şey bulundu: Çizmeler, battaniyeler, üniformalar, çamaşırlar. Hepsini taşımak anlamsızdı. En gerekli olanları çıkardılar, diğerlerini bıraktılar ve yola çıktılar.

Savan vadinin aşağısında kaldı, diğerleri barındıkları yere sağ salım ulaştılar. Görev bölüşümü yaptılar ve uyudular.

Gece yarısı Savan tarafından uyandırıldılar. Görünüşüne bakıldığında o yolu hızla koşarak gelmişti.

“Kilise boş, insanlar sürülmüş”, dedi. Nefes nefeseydi.

Gugas, “Nereye götürüldüler, hangi yoldalar?” diye sordu

“Onlar evvelsi gün Beyaz otlaktan geçtiler, ama nereye, bunu öğrenemedim.” Savan yere yıkıldı.

“Dostlar, biz şimdi onları bulmaya çalışalım. İki gün içinde uzağa gitmiş olamazlar.”

Bölük yürümeye başladı...

ÖLÜM VADİSİ

Kiliseden yola çıkarılan kadınlar ve çocuklar ilk geceyi açık gökyüzü altında yürüyerek geçirdiler. Mola için rüzgardan koruyan yüksek bir kayalığın koltuğu seçilmiş olsa bile hava dağlarda çok soğuktu. Zavallı insanlar birbirlerine sıkıca sokuluyordu.

Tümün, bedenleri soğuk çiyden titreyerek sabaha uyandılar ve ısınmak için sabırsızlıkla güneşin doğuşunu beklədiler.

Yürüyüş başladı, yürümek daha kolaylaştı. Yol susuz, güneşten kavrulmuş dağlardan geçiyordu. Çatlamalarla yarılmış toprakta eşekdikeni ve bilinmedik bodur ot ve çalılardan başka bir şey yetişmiyordu. Bu bozların üzerinden tek bir kuş uçuğu görülmüyordu. Hiçbir kelebek, tek bir ateş böceği bile yoktu, ayakların önünde sadece sarı yeşil çekirgeler uçuşuyordu. Bu tarlalarda yürümek çok zordu. Sivri dikenler çıplak ayakları kanatıyordu, sıcak kum kızgın bir demir gibi tabanlarını yakıyordu. Büyükanne başörtüsünü Amestuyi'nin ayaklarına sarmıştı. Ağlayan Nubar'ı değiştirerek taşımak zorundaydı. Pek çoğu bayılıp yere düşüyordu. Düşenin yeniden ayağa kalkmasına hiç kimse yardımcı olmuyordu, bu vahşi bölgede yatıp kalıyor, geceleri çakallara yem oluyorlardı. Murat, atlı jandarmaların güçten düşen kadınları nasıl kırbaçlayarak sürüklediklerini korkuyla izliyordu. Yerde yatan ölülerine son olarak bir kez daha bakmak istiyorlardı.

Bitkin insanlar büyük bir Türk köyüne ancak akşam karanlık bastırınca ulaştılar. Lakin onların evlere girmelerine izin yoktu, boş ambarlara kapatıldılar.

Murat sırtını Büyükannesine dayamıştı. Şişen ayakları ateş

gibi yandığı için uykuya geçemiyordu. Zorlanarak ayağa kalktı ve ayaklarını oğuşturdu. Ayakları yara doluydu. Murat yarını düşünüyordu: Bu ayaklarla yürüyebilecek miydi? Yolda nasıl tek başına bırakılabileceğini düşünüyordu. Kalbi sıkıştı ve Büyükkannesine daha sıkı sarıldı.

“Neyin var canım, niçin uyumuyorsun?” diye kadın şefkatle sordu ona.

Murat güvensiz bir sesle “Ayaklarım şişti” diyerek cevap verdi. “Yara bere içindeler, ben yarın yürüyemeyeceğimden çok korkuyorum.”

“Olamaz! Beni niçin korkutuyorsun!” Takuyi oturdu, Murat’ın bacaklarına ve ayaklarına dokundu.

“Gece uyu, ayakların dinlenecek ve hiçbir şey olmamış gibi kalkacaksın.”

“Deneyeceğim.”

Murat gözlerini kapadı ve uyudu. Rüyada kendini önce evinde, sonra da kaledemiş gibi gördü. Oturma çukurunun kenarında babası duruyor ve ayıplayarak başını sallıyordu: “Ey, ey, ey! Senin bu kadar zayıf olduğunu bilmiyordum”, diyordu. “Ben daima senin kendine bakabileceğine inanırdım”. Bir eliyle Büyükkannesini, kız ve erkek kardeşini gösterdi. “Onların senden başka kimsesi yok.” Daha sonra bir kez Murat kendini havuzun kenarında buldu. Kıyıya oturdu ve ayaklarını suya salladı. Soğuk su acıyı dindirdi, ayaklarını giderek suyun derinine soktu.

“Bu iyi geliyor mu?” diye soran Büyükkannenin sesini duydu.

“Çok iyi!”

Murat gözlerini açtı. Büyükkanne orada oturuyor ve ayaklarına ıslak bez sarıyordu.

Ambarda gürültü ve ağlama işitildi. Sarhoş jandarmalar ellerinde fener, yatan kadınların arasında dolaşıyordu. “Ne oldu Büyükkanne?”

“Hiçbir şey oğlum, sakince uyumaya devam et.” Murat azıcık başını kaldırdı ve jandarmaların genç kızları dışarı sürüklediklerini gördü. Ertesi gün bir değirmenin yanından geçiyorlardı. Bu kızlardan biri suya atladı kocaman değirmen çarkları tarafından gözleri önünde ezildi.

Yeniden çölleşmiş, insansız bozkır. Soğuk kopresler Murat’ı

iyileştirmişti. Aksayarak da olsa, geride kalmaktan korkarak Büyükkannesiyile adım attı.

Ardından Sanasan hastalandı. Sürekli inliyor, sık sık duruyor ve eğer bir kere oturursa bir daha ayakları üzerine kalkamıyordu. Murat ve Büyükkanne her defasında onu koltukaltlarından tutarak büyük bir zahmetle yukarı kaldırıyorlardı. Ama Sanasan neredeyse bir bacağına ötekinin önüne koyabilecek durumda değildi. Kendisini bırakmalarını rica etti.

Takuyi ona, “Dayan Sanasan, bak önümüzde dağlar var, eğer oraya varabilirsek kesin daha iyi olacaksın”, dedi.

“Hayır, ben sona geldim!”

“Böyle konuşma, utan! Nasıl bir oğlan büyüttüğünü düşün.”

Murat Sanasan’ın kolunun altından tuttu ve onu yavaş yavaş sürükledi. Oğlundan söz etmenin ona kısa bir süre için de olsa yeni bir güç verdiği açıkça görülüyordu.

Sanasan titreyen dudaklarıyla “Murat canım, eğer sağ kalırsan ve bir gün Apet’i görürsen ona dualarımı götür ve ona bu lanet ülkeyi terketmesini söyle” diye fısıldadı. “Ona annesinin nasıl yol kenarında, hiç kimse kendisine bir mezar hazırlamadan ve onu düşünerek ölmek zorunda kaldığını, anlat.”

“Sanasan teyze, niçin böyle korkunç sözler ediyorsun?” Murat acı içinde fısıldadı. Dudakları titriyordu, neredeyse ağlıyordu.

Ama gün içinde sıcak dayanılmaz olunca tamamen güçten düşen Sanasan yol kenarına oturdu ve nihayet yeniden kalkmaya direndi.

Onu zorlayan Murat ve Takuyi’ye, “Hâlâ gücünüz varken, siz gidin” dedi zayıf bir sesle. “Ama ben tek bir adım dahi atmaya-
cağım.”

Takuyi yalvardı: “Sadece biraz daha Sanasan! Hemen akşam olacak, uyuyup dinlenebilirsin. Gücünü yeniden toplayacaksın.”

“Yarın yine aynı acıları çekmem için mi?.. Hayır, siz yalnız gidin” diye ısrar etti yaşlı kadın.

Amestuyi Sanasan’ın üzerine eğilmişti, gözyaşları içinde onu kaldırmaya yemin etti.

“Biz sensiz nasıl devam edebiliriz Sanasan teyze? Apet amcaya ve Siranuş’a ne söyleyeceğiz? Rica ediyorum, kalk!”

Sanasan yere yattı ve gözlerini yumdu. Etrafında neler olduğunu artık duymuyormuş gibi görünüyordu. Yanından sonsuz bir sefalet kafesi gelip geçiyordu. Bu şanssız insanlar, sürekli tekrarlanan bu manzaraya korkarak bakınıyorlar ve kendi dertlerine gömülerek yürümeye devam ediyorlardı. Jandarmalar atlarıyla yolun tozunu kaldırarak onlara refakat ediyordu. Bir karara varılmalıydı, ama Takuyi Sanasan'ı burada bırakıp devam etmek düşüncesini anlamıyordu.

“Ayağa kalk diyorum sana, biraz dinlendin, ama şimdi de ayağa kalk! Murat, tut!”

Uzaktan tek tek atışlar duyuluyordu. Ardında başkaları geliyordu. Atlı jandarmalar atış istikametinde dikkatliyidiler. Ateş sesleri daha yakına geldi, fakat hemen sona erdi, sessizlik yeniden oluştu.

Takuyi kafasını kaldırmıştı ve kulak kabartıyordu ama hiçbir şey anlamıyordu. Her şey sessizliğe bürününce yeniden Sanasan'ın üzerine eğildi. Sanasan'ı doğrultmayı denedi, ama boşuna. Sanasan hareket etmiyordu. Bu arada atlılar da ava gelmişlerdi. Her zamankinden daha öfkeliydiler. Kırbaçlarla insanların üzerine saldırdılar.

“Haydi ihtiyar, haydi, acele et!” diye bağırdılar. “Diğerleri kalacak, bu önemli değil, onu toplarlar!”

Nubar yüksek sesle ağlamaya başladı. Büyükanne koluna aldı, kendine bastırıp ve oradan uzaklaştı. Onun yanında Murat ve Amestuyi yürüyordu. Sessiz ağlıyorlardı.

Nihayet önde gidenlere ulaşır aralarına karıştıklarında Amestuyi, “Sanasan teyze ne olacak?” diye sordu.

“Onun için dua etmek lazım, kızım!” dedi Büyükanne ve bir dua mırıldanmaya başladı. Ama bu sırada aklından şu geçiyordu: Bu acılar bize niçin reva görüldü?

Sık sık yaptığı gibi, kendi kendine, bunun bir çok günahları nedeniyle Tanrının verdiği ceza olduğunu söyledi. Ama bu kez bu yaşlı kadın yüzünden Tanrı Takuyi'ye kinci ve adaletsiz göründü. Bu düşüncesi ona öyle bir korku saldı ki, üç kez hac çıkardı.

Böylece yavaş yavaş ilerlediler, zayıf ve güçten düşmüşleri

arkalarında, yol kenarında bıraktılar. Mola yerlerinde sayısız ölü verdiler.

Dersim dağına yaklaştıkça sıraları daha da sıklaştırdılar. İnsanlar bu dağların sakinlerinden, Türkler tarafından her zaman Ermeniler üzerine kıskırtılmış olan cüretkar zalim Kürtlere dair bir çok mezalim örneği anlatıyorlardı. Yol kenarında parlak insan kemikleri, kafatasları ve çürümüş cesetler görünüyordu. Bu, insanların korkusunu daha da artırıyordu. Korumasız kadınlar, onlara bırakılan çocukları kollarına alıyor, kederli kafilenin yanında dans eden atıyla aşağı yukarı dolaşan kahraman başçavuşa bakıyorlardı. Onlara kendilerini vahşi Kürtlerden o koruyacakmış gibi geliyordu. Hayatları onun elindeydi.

Ve sonunda oradaydılar; Fırat vadisinde. Çıplak ıssız dağlar, vadi su dolu ırmağın kıyılarını izleyen tek dar bir yolu çevreleyerek bir yarım daire çiziyorlardı.

Güneş dağların arkasında kaybolmuş vadi hemen yarı karanlığa gömülmüştü, hava rutubet kokuyordu. Büyük akbaba sürüleri taze cesetlerin üzerinde yüksek bir daire oluşturunuyordu.

Jandarmalar ve başçavuş birlikte bir yere kaybolmuş, kadın ve çocukları kendi hallerine bırakmışlardı...

Dağa ve insanların üzerine alışılmadık bir sessizlik çöktü. Her biri kaderine karşı susarak yürüyordu. Dağlar üzerinden çepeçevre birden bire Kürtler gözüktüler. Başlarının üzerinde yüksek sivri keçe başlıklar taşıyorlardı. Boyunlarında renkli inciler asılıydı ve dövme yüzleri parlıyordu. Yavaş yavaş vadiye indiler. Kalabalık geriye dar vadi girişine, doğru dalgalandı. Ama arkadan ateş ediliyordu, insanlar koşarak yeniden öne ilerlediler. İnanılmaz bir gürültü oluştu. Çocuklar ağlıyor, kadınlar ümitsiz şekilde yardım diye bağırıyordu.

Bahtsız Takuyi diz çökmüş, kollarını gökyüzüne kaldırmış, sıcak dualar okuyordu. Gri saçları dağılmıştı, Murat'a bir hayalet gibi görünmüştü. Amestuyi ateşler içindeymiş gibi titriyor, dişleri birbirine vuruyordu. Bir tek Nubar sakindi, açılmış gözleriyle sessiz duruyor ve hayret içinde bakıyordu.

Birkaç dakika içinde Kürtler korkunç ve vahşi savaş çılgınlığıyla korkudan oraya buraya kaçan ve ağlayan kadın ve çocukla-

rın üzerine yürümüşlerdi. Bu vahşi gürültünün yankısı dağlardan geri geliyordu. Kürtler insanları habire ırmağa itiyorlardı.

Uzun boylu, parlak siyah gözlü bir Kürt birden bire yandan bitmiş gibi, tuhaf milli kıyafeti içinde, Takuyi'nin yanında belirdi. Amestuyi'yi kolundan tutup kendine çekti. Büyükanne duasını kesti ve onun üzerine yürüdü. Ama adam eğri hançerini onun göğsüne sapladı. Kadın yere düştü. Bu sırada Amestuyi yaralandı, Fırat'a koştu ve suya atladı. Murat onun yüzemediğini biliyordu, hemen battığını görünce ona yardıma koştu. Güçlü akım kendisiyle birlikte Amestuyi'yi çekti. Battı ve yeniden çıktı Murat onu olağanüstü bir gayretle çekmeyi denedi ama akım onu yeniden sahile fırlattı. Sonunda son bir güçle akımı aşmayı ve suyun çok delice akmadığı, daha kolay yüzebileceği ırmağın ortasına gelmeyi başardı.

Kardeşini karşı kıyıda bir kamışa tutunmuş gördü, oraya yüzdü, Amestuyi'yi sahile itti ve büyük bir çabayla onu sudan çıkardı.

Ama yardım çok geç gelmişti, kardeşi ölüydü...

Gece geç vakit Murat uyandı. Elbiseleri ıslaktı, tüm vücudu titriyordu ve nerede bulunduğunu bilmiyordu. Etrafta ölüm sessizliği vardı, Fırat sakin fısıldıyordu, başının üzerinde açık gökyüzünde yıldızlar parlıyordu. Murat'ın bakışları yanibaşındaki Amestuyi'nin cansız bedenine takılınca son saatlerin korkunç olayı gözlerinin önünde yeniden canlandı. Doğruldu ve uzun süre karşıda duran sahili gözetledi. Kulağına en hafif bir gürültü gelmiyordu. Karşıda herşey çoktan susmuştu. Karşı kıyıda sadece birkaç şişkin ceset sazlıklara takılı duruyordu.

Dehşete kapılan Murat çevresine bakınmadan dağlara koştu...

BİLİNMEYENLE YÜZ YÜZE

Dersim dağına çıkan yol Türkler tarafından sımsıkı korunuyordu. Arabistan'a sürülen Ermeniler bu yolda felakete sürükleniyordu. Gece yürüyüşlerinde Gugas onları adamlarıyla birlikte izliyordu. Gugas ve adamları yola paralel giden güç geçilen patikayı kullanmak zorundaydı. İkinci gecede uzakta, etrafına yırtık pırtıklar içinde kadın ve çocukların toplandığı bir çok ateş görüldü.

Gugas, "Onları yakalayabilirdik" diye içini çekti. Hafifledi. "Git bak Haçik, nöbetçiler nerelere konulmuş, kaç kişidirler, gü-rültü yapmadan onları halledebilir miyiz?"

Haçik geri döndü ve açıkladı: "Jandarmalar en dıştaki ateşin kenarına kamp kurmuşlar ve akşam yemeğini yiyorlar. Toplam on kişiler ve hemen yanlarında atları otluyor."

Kısa bir görüşmeden sonra savaşçılar dört gruba ayrıldılar. Partizanlar sürünerek en dış ateşe doğru yaklaştılar. Sessizce nöbet yerine yaklaştıklarında Gugas yüksek sesle bağırdı: "Eller yukarı! Kuşatıldınız!"

Ancak jandarmaları sessizce halletmeyi başaramadılar. Gugas'a bir atış cevap verdi, arkasından bir daha. Ateşin aydınlatıldığı jandarmaların Gugas'ın adamları için kolay bir vurgun olduğu kısa bir çatışma oldu. On jandarmanın sadece üçü kaçabildi, geri kalanı öldürüldü. Gugas sadece bir adamını kaybetmişti.

Atışlardan çok korkan kadınlar bağıştılar. Ne olduğunu bilmeden, heyecanla uyuyan çocuklarının etrafını sardılar.

"Korkmayın bacılar, biz Ermeniyiz, sizi kurtarmaya geldik!"

diyerek Haçik ölümüne korkan bu insanları sakinleştirmeye çalıştı.

Kadın ve çocukların, onların aramış olduklarından tamamen başka bir şehirden oldukları anlaşıldı.

Genç zayıf bir kadına Gugas "Neredensiniz?" diye sordu.

Kadın "Erzurum'dan" diye cevap verdi. "Biz iki aydır Türkler tarafından dağlarda sürükleniyoruz, işkencemiz ne zaman son bulacak bilmiyoruz. Altıbin kişiden fazlaydık, şimdi hemen hemen dörtyüz kişiyiz, tüm diğerleri öldü."

"Peki, erkekleriniz nerede kaldılar?" diye konuşmaya Haçik karıştı.

"Türkler önce onların hepsini tutukladı, hapishaneye kapattı, üç gün sonra alıp onları herhangi bir yere götürdüler. Sonra kadın ve çocuklara büyük yolun kenarında toplanmayı emrettiler. Bizi sıraya soktular ve önlerine katıp sürdüler." Kadın bir süre sustu, sonra alçak sesle ilave etti: "Biz tüm erkeklerin öldürüldüğünü daha sonra öğrendik. Ah, nelere katlandığımızı bir bilseniz!" diyerek içini çekti ve yürek parçalayan bir sesle ağlamaya başladı.

"Sakin ol bacım! Bu sadece sizin başınıza gelmiyor, tüm halkımız aynı kaderi paylaştı" dedi Haçik.

"Bunu ben çok iyi biliyorum. Erzurum'dan buraya kadar olan bölgede siz tek bir Ermeni bulamazsınız. Köyler boş. Erkekler öldürülmüş, kadınlar sürülmüş. Yollar ölü dolu ve şimdi sıra bize gelmiş gibi görünüyor."

Gugas, "Erkekleriniz direnmeyerek teslim olmakla doğru yapmadılar. Kendilerini savunsalardı, siz Rus sınırına çok yakın bir yerde olurdunuz. Keşke sınırı aşmayı deneseydiniz" dedi. Kendi düşüncesine cevap verir gibi, "Biz istiyorduk ama!" diye devam etti.

"Peki ne oldu?"

"Savaş başlayınca çoğu şehrimizde bulunan Taşnaklar ayaklanmadan sözettiler, ama sonra beklenmedik bir şekilde Türklerle uzlaştılar, hükümet makamları nezdinde uslu çocuk rolüne girdiler ve bizlere silahları teslim etmemizi söylediler. Onlar bu durumda Türklerin bize bir şey yapmayacaklarını garanti ettiler."

Gugas, "Alçak herifler!" diye ağzından kaçırdı.

Partizanlar bütün yiyeceklerini kadınlara dağıttılar, bir süre daha bu talihsiz insanların yanında kaldılar, sohbet ettiler ve onları mümkün mertebe sakinleştirdiler. Tan kızılığının ardından tekrar dağlara çıktılar.

Ardından geçen iki günden sonra, partizanlar ailelerinin izlerini bulmayı başardılar. İz Dersim dağlarından uzakta değildi, korkunç ölüm vadisi girişindeydi.

Partizanlar sürgünlerin seyrekleşmiş sıralarına dikkatlice yaklaştılar. Gugas gündüz saldırmayı kararlaştırmıştı, ama o kadınların az bir zaman sonra ölüm vadisine girebileceklerini düşündü, ondan sonra artık onları kurtarma imkanı bulunamazdı.

Gugas'ın adamları yolun dar yerine vardıklarında onlardan en önde olanı bağırdı: "Geriye! Orada, arkada birileri yatıyor!"

Bir el ateş edildi ve öndeki adam uçuşurca yuvarlandı.

Yer savaşmak için uygun değildi. Sağda bir uçurum vardı, solda dağlar yükseliyordu. Partizanlar kendilerini yere attılar ve geriye doğru dikkatlice sürüklendiler. Türkler onlara kurşun yağdırıyordu. Partizanlar üç adam daha kaybettikten sonra nihayet kendilerini emniyete almayı başardılar.

Haçik, "Türkler bizi bekliyordu!" dedi, kızgındı.

Gugas, "Bu işi gece deneyelim!" dedi.

Masmanyen, "Çok geç olur. Jandarmalar çaresizleri akşam olunca ölüm vadisine sokacaklar. Bu durumda biz onları takip etmeye cesaret edemeyiz, Bu bölgede Kürt aşiretlerinin kampları var." diye açıklama yaptı.

"O zaman ne yapalım?"

"Geri dönmek en akılcısı olacak" diye cevaplandırdı Haçik.

Gugas'ın adamları yürekleri acı dolu geri dönmeye başladılar.

Onlar cephe hattına ne kadar çok yaklaştılarsa cadde ve patikalar aynı ölçüde işlek hale geldi. Dağlarda, kaçakları arayan Türk askerlerine giderek daha fazla rastlıyorlardı. Yürüyüş istikametini sürekli değiştirmeye ve daha yüksek dağlara çıkmaya mecbur kaldılar.

Gugas, bölüğünü farkedilmeden cephe hattına götürebileceği uygun yerler arıyordu. Bazen Rus mevzilerine üçyüz adım kadar yakın düşüyorlardı. Rusları açıkça görebiliyorlardı. İlk bakışta, kendilerini kurtarabilmek için bir sığına yapmalarının yeterli

olacağı izlenimi doğuyordu. Ama her defasında şu ses önlerini kesiyordu: Dur! Kim var orada? Ve hemen geri çekilmek zorunda kalıyorlardı. Diğer yerlerde onlar ateş altında kalıyorlar ve bu yüzden geri çekilmeye zorlanıyorlardı. Bu durum beş gece boyunca tekrar tekrar devam etti. Bu başarısız denemelerden sonra bölük cephe hattından kaçmaya ve korunma noktasına geri çekilmeye zorlandı. Erzaklarını burada bıraktılar.

Onlar şimdi artık sadece yirmibir kişiydiler, geri kalanı ölmüş, telef olmuştu.

Yağmur mevsimi gelmişti. Dağlardan bulanık su akıntıları iniyordu. Sert rüzgarlar esecek, kar düşecek, bütün yollar ve geçitler kapanacaktı. O halde vakit çok geç olmadan bir şeye karar verilmeli, bir girişimde bulunulmalıydı. Türklerin bir vahşiye saldırır gibi av yaptıkları bu yerlerde ne yapılabilirdi? Adamlar bütün umutlarını yitirmişlerdi, kellelerini düşündüler. Şaşmazlığını hâlâ koruyan, sadece Gugas'tı, gece gündüz düşünüyor, planlar yapıyor ve değiştiriyor, kurtulma imkanlarını arıyordu.

"Denize gidelim. Orası daha sıcaktır ve kış geçirmek daha kolay olacaktır", diye önerdi sonunda. "Sonra tekrar bakanz. Bizim durumumuzda kazanılan her gün bir zaferdir. Bir kere bu lanet olası savaş son bulmalı!"

Masmanyen, "Sanırım bu savaşın sonu henüz görünmüyor" dedi. "Ama sen haklısın Gugas, hayatımız için mücadele etmeliyiz. Ölmekten kolayı yoktur ve bunun için özel bir cesarete ihtiyaç da yoktur."

Yağmurlu bir gecede yola koyuldular. Patikalar çamurlu ve kısmen geçilmez durumdaydı. Bulanık su kütleleri gürleyerek dağlardan aşağıya akıyor, bütün yolları basıyordu. Ovaya dev taş parçaları yuvarlanıyordu. Tehlike adım adım yaklaşıyordu: çamura gömülme veya kayaların altında kalmak. Tek kelimeyle bu adamlar sevinçli ve üzüntülü anılarını yanlarına alarak memleketlerine dönüyorlardı. Aile, ev, büyük ve küçük mutluluklar, her şey onların arkasında kalmıştı. Bunlar geri getirilemez biçimde kaybolmuştu. Peki önlerinde ne vardı? Bilinmezlik! Hayvanlar için bile yürümesi zor kayalıklar üzerinden patikalara çıkmak, insanlardan saklanmak, ölmek için öldürmek. Bütün

bunlar niye? Bu soruya kim cevap verecek? Dünya büyük ama insanlara çok dar geliyor. Hayatın kanunlarının temeli yok.

Gugas'ın takımı altıncı günde iliklerine kadar ıslanmış ve çamura batmış vaziyette bir karayoluna çıktı. Şayet ölüm orada pusu bekliyor olsa bile onlar hayatla bağ kurmak için oturulacak sıcak bir yer bulmayı umuyorlardı. Ama her yerde sadece molozlar vardı.

Ermeniler sanki deprem olmuş da kaybolmuşlardı. Ama boşalan yağmur altında bir ateş yakmak imkansız, soğuk ve rutubet iliklere işlemiş olsa ve ısınmak, elbiseleri kurutmak, bir bardak sıcak su içmek istense bile Türklerin yanına gidilemezdi, bu çok tehlikeli olurdu.

Artık hiçbir şey takımın çoğunun hoşuna gitmiyordu. Yerde uzanmaya ve hiç kalkmamaya hazırđılar. Bırak ölüm gelsin, bugün veya yarın ölmenin farkı yoktur artık. Her şey kaybedildi, artık daha iyi bir gelecek umudu yoktur. Hatta gözüpek nöbetçi genç Savan bile diriliğini yitirmiş, tamamen mahvolmuş, elleri şişmiş ve derisi çatlamıştı. Her adımda sendeliyor, güçten düşmüş bir deve gibi yere yığılma riskiyle yüzyüzeydi. Gugas herşeyi görüyor, yoldaşlarının durumu ona acı veriyordu, ama onlar için ne yapabilirdi? Mola vermek zaman yitirmek olurdu, ayrıca yağmurda dinlenmek imkansızdı.

Ama sonuçta onlar kısa bir mola daha vermek zorundaydılar. Yorgun insanlar küflü yufkaları çiğnemekteydiler. Bir iki gün sonra onlar da bitecekti. O zaman bütün bu acılara bir de açlık eklenecekti.

Gugas alçak sesle, "Dinleyin dostlar" dedi, "Biliyorum, çok zordasınız, daha çok uzun bir yol, açlık ve başka tehlikelerin, hatta belki ölümün sizleri beklediğini de biliyorum. Buna rağmen biz yola devam etmek zorundayız. Bunca direndikten sonra cesaretimizi elden bırakamayız? Hayır, zayıf değiliz, pes etmeyeceğiz. Gördüğümüz ve yaşadığımız şeyleri dünyaya anlatmak için bile olsa biz yaşamak zorundayız. Türkler bizimle hesaplaşacaklar ama hepimizi yok edemeyecekler. Kimbilir, belki bizim hâlâ, içinde Ermenilerin bağımsızlıklarına sahip olacakları bir zamanı yaşama şansımız var. Bunlar boş hayaller değil, ben hal-

kımızın gücüne inanıyorum, Rusların düşmanlarımızı kuşatacağını ve bize yardım elini uzatacağını biliyorum...”

Gugas’ın sözleri adamlarını belirsizlikten uzaklaştırdı, yüzleri aydınlandı, vücutları gerildi... Savaşçılar yorulmaz. Düşünceleri Gugas’ın biraz önce sözünü ettiği zamanlara gitti. Evet, böyle bir gelecek için yaşamaya ve savaşmaya değerdi.

Gugas, “Sadece düşmanımız böyle istiyor diye ben ölmek istemiyorum” diyerek devam etti. “Aksine, azınlıkta olsak da onlardan daha güçlü olduğumuzu kanıtlayalım. Sonuna kadar mücadeleye edelim! Şimdi devam etmeye mecburuz. Kalkın ayağa!”

Ellerini birbirlerine güçlükle uzatarak ayağa kalktılar. Sadece bir savaşçı, gözleri kapalı yattı kaldı.

Ona, “Kalk Movuses! Ver elini bana, sana yardım edeceğim” dedi Gugas.

“Bağışla Gugas, ben artık yürüyecek durumda değilim” dedi Movuses. Zor nefes alıyordu. “Bırakın burada kalayım.”

“Neler düşünüyorsun? Biz daha ne yürüyüşleri birlikte yapacağız. Mavi denize çok yakınız. Güneş orada ısıtıyor ve ılık bir rüzgar esiyor.”

Gugas Movuses’in üzerine eğildi, omuzlarından tuttu, yukarı kaldırdı ve ayakları üzerine dikti. Hasta adam sallandı ve yentiden toprağa düştü.

“Çocuklar, bir sal, ama çabuk! Dallardan yapın.” diye emretti Gugas. Bacakları üzerinde zaten güçbela duran adamlar acele ettiler.

“Seni salın üzerine koyacağız ve yanımızda taşıyacağız. Bir iki gün yatarsın, ondan sonra herşey iyi olacak”, dedi Gugas. Ama Movuses orada tepkisiz yatıyordu.

Hastayı salın üzerine kaldırdılar ve onu yanlarında taşıdılar.

İkinci molada Movuses o kadar güçten düşmüştü ki, zaman zaman şuurunu kaybetti. Partizanlar yeniden yürüyüşe başlayınca Movuses, Gugas’ı yanına çağırdı.

“Ben artık işe yaramam. İnsanlara boşuna acı çekirme. Beni vur!” diye fısıldadı ve yüzünü çevirdi.

Gugas iyice düşündü. Movuses’ı taşımaya devam etmek arkadaşlarının gücü üzerinden oluyordu. Ama onu geride bırakmak imkansızdı. Mücadele arkadaşına karşı elini kim kaldırabilirdi ki?”

“Haçık tut! Haydi yoldaşlar, Movuses’ı yukarı kaldırmak için bize yardım edin, yarın kalabalıklara ulaşacağız, orada bir iki günlük mola yapar, dinleniriz.”

Akşama doğru Movuses öldü. Partizanlar bir çukur kazdılar ve arkadaşlarını gömdüler.

“Uysal Movuses, bir vuruşta öldü ve tüm acıları sona erdi, şimdi onu artık hiçbir şey korkutamaz. Ve şimdi sıra kimde?” dedi Savan, kendi kendine konuşur gibiydi.

Gugas Savan’a tehditkar bir bakış attı; “Eğer acımaya başlasan zaman kaybetmeden seni Movuses’in arkasından gönderirim! İleri Marş! Movuses’in tüfeğini tak, ona bizim daha ihtiyacımız olacak.” Savan itaat ederek tüfeği omuzladı, sallanarak arkadaşlarını izledi.

Gugas’ın dediği gibi, ertesi gün takım bir tepeyi örten yüzlerce kilometrelik bir çalığa ulaştı. Burada yabancı portakallar, limonlar ve narlar vardı. Onlar denize yaklaştıkça iklim daha da yumuşuyordu, sürekli çiseleyen yağmura aldırıyorlardı. Adamlar tamamen rastlantı, bir mağara buldular. İçeriye yağmur sızılmıyordu, toprak kuruydu. Bir ateş yakdılar, su ısıttılar ve elbiselerini kuruttular. Masmanyan ava gitti. Uzun sürmedi, büyük bir tavşan ve on keklik alıp getirdi. Zengin bir öğünden sonra uyumak için uzandılar. Sadece Haçık mağaranın girişinde nöbet bekledi.

Gugas takıma üç gün dinlenme verdi. Çalıktaki inanılmaz kadar çok av hayvanı vardı. Yazın yağlanmış keklikler neredeyse uçamıyordu, onları değneklerle düşürüyorlardı. Partizanların havası daha bir huzur verici olmuştu.

Gugas, “Savan, şimdi nasılsın? Hâlâ Movuses ile birlikte gitmek istiyor musun?” diye sordu.

“Nereye olduğuna bağlı. Eğer Movuses cennete gitmişse, bu hiç fena olmazdı” diyerek şakalaştı Savan.

“Hâlâ bundan kuşku mu duyuyorsun?” diye bir başka savaşçı söze kanıştı. “Onun ruhu bedenini terkeder etmez melekler aldı ve cennete götürdüler. Movuses bazı Türklere Muhammed’in başka bir çehresini gösteriyordu, bu ona büyük değer kazandıracak.”

Masmanyan, “Ah, sizi gidi allahsızlar!” diye inledi.

Üç günlük yürüyüşten sonra ıslak çalıktaki önlerinde düzgün ve geniş bir mavi deniz uzanıyordu. Denizi ilk defa gören savaş-

çılar, gözlerini açmış, büyülenmiş gibi, tek tek beyaz balıkçı teknelerinin yelkenlerinin uçtuğu ve bir sürü martının su üzerinde daire çizerek yemlerini gözledikleri uzaklara bakıyordu. Ormanda hep yeşil ağaçlar vardı, portakal kokuyorlardı ve derin bir sessizlik hüküm sürüyordu.

Masmanyen “Muhteşem!” diye içini çekti. “Sonunda insanların bu güzelliğın barışçı havasında huzur bulacakları günler gelecek mi?”

Haçık, “Dikkat et de senin manzaran daha büyük bir sevinci jandarmalara vermesin” dedi Masmanyen’i çalığa geri çekti.

Partizanlar iki ay boyunca meyve, av eti ve yakaladıkları balıklarla ganimet bulmuş gibi yaşadılar. Gugas gece sahili adınımlıyor, etrafı gözetliyor, hesap yapıyor ama dostlarına hiçbir şeyden söz etmiyordu. Uzun süre sisli Rus sahillerine, özgürlüğün bulunduğı uzaklara baktı.

Güzel bir günde Gugas, “Haçık!” diye bağırdı. “Biz iki fiçı bulmalıyız, bize yaklaşık yedi gün yetecek kadar av eti ekmek termin etmeliyiz. Bunu nasıl yapacağımızı düşünelim.”

“Ben nereden bileyim? Uzun süredir ekmeğın tadını unuttuğumuzu sen daha iyi biliyorsun.”

“Ama bunları bulmalıyız!”

“Farzedelim ki ekmek bulabildik, bu hiç fena olmazdı! Ama Tanrı aşkına bana söyler misin, fiçılara niye ihtiyacın var?”

“Onlara su doldurmak için.”

“Gugas, bana bilmece soruyorsun. Her yer suyla dolu, o halde yedeğini niçin düşünüyorsun? Eğer biz buradan gitmek zorundaysak fiçıları zaten yanımızda götüremeyiz.”

“Zamanı gelince öğreneceksin” diyerek gülümsedi Gugas, “Ama şimdi bana söyle, şehre kimi göndermemiz uygun olur, belki Savan...” “Savan uygun değil sanırım. Bunun için Masmanyen daha iyi; oradan parayla iki büyük fiçı, ekmek ve biraz da yiyecek alacak. Tek kelimeyle alabildiğini alacak, bir araba kiralayarak hepsini buraya getirebilir. Eğer sorulacak olursa buna balıkçıların ihtiyacı olduğunu söyleyebilir. Anladın mı?”

“Anladım ama ihtiyarın Türklerin tuzağına düşmesinden korkarım.”

“O bunu halleder, Masmanyen becerikli bir ihtiyar.”

“Gene de bu büyük bir risk.”

“Herkesin kurtulması için birinin riske atılması gereken durumlar vardır, buna karşı yapılacak hiçbir şey yoktur.

Masmanyen bu tehlikeli öneriyi soğukkanlı biçimde dinledi ve tereddüt etmeden onu uygulamaya hazır olduğunu söyledi. Gugas diğerlerine hazır duruma gelmelerini emretti. Onlar çamaşır yıkamaya, elbise temizlemeye, traş olmaya ve silah temizlemeye gittiler. Adamlar Gugas’ın ciddi bir şeyler düşündüğünü sezdiler.

Masmanyen başarıyla geri dönünce ve herşey hallolduktan sonra Gugas takımı topladı ve planını anlattı: “Burada artık bizim için yapılacak hiçbir şey yok, gitmek zorundayız. Cephe hattı üzerinden Ruslara gitmek bize nasip olmadı, şimdi artık bunun hiç imkanı yok, çünkü kar yağdı ve tüm yollar kapandı. O halde biz deniz üzerinden gitmeyi deneyeceğiz.”

Deniz yolculuğu konusunda şimdiye kadar sadece kulaktan dolma bilgisi olan adamlar şaşkındı.

“Neyin üzerinde gitmeyi düşünüyoruz?” diye bilmek istiyordu biri.

Gugas kısa keserek, “Bulunacak!” diye cevap verdi.

“Bizi kim götürecektir diye?” sordu biri.

“Denizciliğine güvenilen biri.”

“Denizde ölmektense memleket toprağında ölmek daha iyidir!” dedi bir üçüncüsü.

Gugas, “Kavgayı kesin!” diyerek sesini yükseltti. “Ben herşeyi düşündüm. Burada üç günde bir büyük bir motor kıydan geçiyor. Tayfaları tamamen silahsız beş adamdan ibaret. Onları susturmak basit bir şey. Kaptanı ve belki gemicilerden birini daha yanımıza alınız, ötekileri bağlayıp çalılıkta bırakınız. Su ve yiyeceği Masmanyen temin etti, hepsi bu.”

“Rus sahiline ulaşabileceğimizden de emin misin?” diye sordu gri bıyıklı, daha yaşlı bir savaşçı.

Gugas, “Umuyorum” dedi ve ekledi: “Ben kimseyi zorlamıyorum, cesaret edemeyen burada kalabilir.”

“Dur Gugas! Böyle konuşamazsın! Sen nereye gidersen biz sana uyarız” dedi gri sakallı.

Partizanlar koro halinde, “Nereye emredersen seninle oraya geliriz” diyerek onayladılar.

Bir kayanın arkasına saklanmış adamlar tüm geceyi motorun gelişini beklemekle geçirdiler. Gece karanlık ve sessizdi, sadece dalgaların yeknesak kuma vuruşu duyuluyordu. Tan vakti uzakta kırmızı bir ışık görüldü. Işık yalpalayarak yaklaşıyor, bazen alçalıyor veya tamamen kayboluyordu. Adamlar ışığı gözden ayırmadılar. Keskin pruvasıyla dalgaları yaran sandal sahile yaklaşıyordu. Gemiciler yelkeni indirdiler, sandal suyun üzerinde kaydı, altın gibi parlayan kumu yarı ve durdu. Tayfa karaya çıkınca Gugas'ın adamları arkadan sıçradılar ve üzerlerine saldırdılar.

Gemiciler öylesine şaşırmışlardı ki direnemediler. Masmanyan ve birkaç savaşçı, suyla dolu fiçıları ve erzağı bordoya yığdılar.

Kaptan ve yaşlı bir gemici çalıktan getirilip motora bindirildi. Gugas kaptan'a emretti: "Sen motoru Rus sınırına götüreceksin. Her şeyde adamların sana yardımcı olacaklar. Şunu bil ki ben denizde üç yıl yolculuk yaptım, pusulayı iyi bilirim. Türkiye'ye geri dönmeyi denediğin en küçük bir durumda seni vururum. Anladın mı?"

Kaptan korkuyla ve dişleri birbirine vururken, "Sizi oraya götürürüm" diye kabul etti.

Gugas kararlı bir şekilde, "Yelken aç, komut ver" diye talep etti. Onbeş dakika sonra sallanarak açık denize çıkmış bulunuyorlardı.

Yeşil sahiller geride kaldı, giderek daha çok uzaklaştılar. Gugas sandalın kıçında yüksekte, bir kahraman görüntüsü veriyordu. Gözleri, halkının yüzyıllardır üzerinde yaşadığı toprakları son kez selamlıyordu. Sıkılmış yumruğunu kaldırdı ve görünmez bir düşmanı tehdit ediyormuş gibi salladı.

"Bekleyin! Tekrar geleceğiz, erken veya geç, buraya yeniden geleceğiz, babalarımızın ve dedelerimizin oturdukları yere, her karış toprağı tenimiz ve kanımızla sulanmış bu yere yeniden döneceğiz. Bu bize kismet olmazsa...", gözleri kısıldı, yüzü sertleşti, "insan kanı içen ve politik oyunları için bütün halkı kumar masasına süren suçluları çocuklarımız şenlik içinde devirecekler. Halklar uyanacaklar ve artık sabretmeyecekler. Korkunç bir fırtına gelecek ve sizleri yabancı otlar gibi, dünya sahnesinden temizleyecek."

SAVAŞMAK İÇİN YAŞAMAK

İki günden beri sürekli yağmur yağıyordu. Murat dağlarda etrafa bakınıyor, ne soğuk, ne yorgunluk, ne de açlık hissediyordu. Bu dünyada yalnızdı, geçmiş ve gelecek onun için tam bir kabustu. Bir geleceği olup olmayacağını bilmiyordu. Dolaştığı herhangi bir yer ve yol, galiba ana yollardan uzak değildi, çünkü sık sık kervancıların şarholarını ve seslerini ve hayvanların çan seslerini duyuyordu; ama yola çıkmaya cesaret edemiyordu. Orada Türkler ve ölüm vardı!

Aradan bir gün daha geçip Murat iyice güçten düşünce yola çıktı ve karşıdan gelen zayıf bir atın çektiği tek bir arabanın arkasında ağır ağır yürüdü.

Çiftçi şüphyle ona, "Hey, sen kimsin?" diye bağırdı.

Murat cevap vermedi. Bacakları ona hizmet etmeyi reddediyordu, sert biçimde yüzüstü çamura düştü.

Çiftçi atı durdurdu, arabadan indi ve oğlana yaklaştı. Başını sallayarak onu döndürdü, Murat'ın zayıf vücudunun en küçük bir tepkisi olmadı. Önünde sadece insan benzeri acınacak bir şey yatıyordu!

Çiftçi alçak sesle, "İşte bir Ermeni daha" diye mırıldandı. Bastırılmış bir öfkeyle ve duyulmaktan korkar gibi devam etti: "Bu kahraman güruhlar insanları ne hale getiriyorlar!"

Murat'ın cansız gövdesini yukarı kaldırdı ve arabanın tahtalarını üzerine koydu. Üzerini torbalarla örttü ve atını kırbaçladı. Araba gıcırdayarak yola devam etti ve hemen sonra önce bir tekeri, sonra diğeri, derin ve bulanık su birikintisine battı.

Şehre girişte çiftçi öyle cesur bir adam olmadığını gösterdi.

Jandarmalar ona küçük bir yolcuyu sorduklarında bildiklerini telaşla anlatırken bunu yaptığına hayatı boyunca pişman olacağı-
nın da bilincindeydi.

Murat polis karakoluna götürüldü ve akşamleyin kendine geldiğinde onu Fırat kıyısında, daha önce depo olarak kullanılan barakalardan birine taşıdılar.

Baraka değişik yaşlarda, kir pas içinde ve bitkin durumdaki Ermeni çocuklarla doluydu. Duvar boyunca yanyana yatıyorlardı, bir kısmı da odanın ortasında sıkıca birbirine sokulmuş vaziyette ayakta duruyorlardı. Dumanlı, ağır ve boğucu bir hava mide bulandırıyordu.

Murat ayakta duran çocukların arasına sıkıştı. Gözleri karanlığa biraz alıştığında Aşot ve Smpad'ı karşısında gördü.

Aşot şakayla, "Seni de mi yakaladılar Murat? O zaman hoşgeldin!" diye bağırdı. Canlılığını burada da yitirmemişti. "Eğer Smpad da gevşerse üçümüz için daha eğlenceli olacak, ama ondan hiç ses çıkmıyor."

Smpad, "Şaka yapmak için doğru zamanı mı buldun!" diye bağırdı. "Ben buna sazlıkta saklanırken şehirden gençlerin Fırat'a götürüldüklerini ve boğulduklarını kendi gözlerimle gördüğümü anlatıyorum, ama bu onu hiç etkilemiyor! Bu gece sıra bize gelecek."

"Evet, bu tamamen böyle görünüyor!" dedi Aşot.

Smpad "Bu defa sona geldik!" diye ekledi.

"Felaket tellallığı yapmayalım, biz önce bekleyelim!"

Aşot kızmıştı. "Niye dudaklarını büküyorsun, durum zaten yeteri kadar kötü!"

Kapı açıldı ve içeri iki kişi daha getirildi. Bunlardan biri Murat'ın yeğeni Kaças'tı. "Kardeşinin arkasından senin suya nasıl atladığını gördüm", diye anlattı Kaças. "Senin kendini kurtarığndan emindim. Ben kendim bir kayanın arkasına saklandım ve gece Kürtler gidince dışarı çıktım."

Murat, Kaças'ın ne cevap vereceğini tam olarak bildiği halde, "Bizimkilere ne oldu? Küçük kardeşim nerede?" diye heyecanla sordu.

Kaças alçak sesle, "Herkesi, herkesi öldürdüler" dedi. "Önce bu

bana çok ağır geldi, onlarla birlikte ölmediğime üzıldüm. Ama sonra yavaş yavaş sakinleştım, şimdi artık ölmek istemiyorum.”

Sustular. Murat arkadaşlarına baktı ve sevindi. Artık şimdi yalnız değildi, yanındaydılar, yanmaya da, boğulmaya da gidebilirdi. Aklına babasının sözleri geldi: “Savaşmalı!” Ama kiminle? Kafasında son günlerin olayları net değildi, ama Murat için bir şey netti: Yaşamak zorundaydı. Murat yaşamalıydı. Babası böyle istiyordu. Evet o, mücadele etmek için yaşamalıydı!

Belli bir aradan sonra yüreksiz Smpad “Hepimiz hayatta kalmalıyız”, dedi “Ama bunun nasıl olacağını hiçbirimiz bilmiyoruz.”

“Dinle Smpad, susacak mısın sen, yoksa seni dövmele miyim?” Aşot bu defa gerçekten kızgındı.

“Kesin çocuklar, kavgaya etmeyin, bunun bize gerçekten bir yararı olmaz. Sen Smpad, en uzun sensin, oradaki yüksek pence-
renin parmaklığının açılıp açılmayacağına bir bak” dedi Murat.

Smpad anlamadan, “Niçin?” diye sordu.

“Göreceğiz, belki bu durumda geceleyin kaçılabilir.”

Aşot “Haklı” diyerek öneriyi onayladı.

“Denemek lazım, kimbilir belki sonunda kaçmak mümkün olur.”

Tahta parmaklık çürük görünüyordu, gerektiğinde fazla bir çaba harcamadan kolayca koparılırdı. Pencere açıklığı, arasından kaçmak için yeteri kadar genişti. Çocuklar karanlığı beklemeyi kararlaştırdılar.

Arkadaşlar kaçma niyetlerini birkaç oğlana daha anlattılar ama onlar birlikte gitmeyi reddettiler.

Karanlık bastırınca gençler işe koyuldular. Aşot dördünün üstüne çıktı. Smpad onun sırtına çıktı ve parmaklığı kopardı, kafasını aralıktan uzattı ve etrafına bakındı.

Smpad sevinçle; “Yüksek sayılmaz, birbuçuk metreden fazla değil, rahatça aşağıya atlanabilir, dışarıda hiç insan yok. Avlu dar ve çit de yüksek değil, üzerine tırmanmak kolay.” diyerek rapor verdi.

Kaybedecek zaman yoktu, çitin arka tarafında birbirlerini beklemek üzere sözleştiler.

“Aşot, sen en son atla. Çocukların burada gürültü etmemelerine dikkat et” diye görevlendirdi Murat.

Önce Kaças atladı, Murat onu izledi. Herşey yolunda gitti. Avluda hiç insan yoktu, farkedilmeden çitin üzerinden atladılar ve orada birbirlerini beklediler. Kısa sürede hepsi toplanmışlardı, yavaşça oradan sızdılar. Fırat boyunca uzanan bahçelerin yanında durdular ve bundan sonra ne yapacaklarını konuştular.

“Dar bir yer bulup karşı kıyıya yüzmeliyiz” diye önerdi Murat. “Orada kayalıklar var, kolay saklanabiliriz.”

Smpad; “Ben korkuyorum!” dedi, küçük bir çocuk gibi, ağlamaklıydı.

Aşot kızarak bağırdı, “O zaman sen burada kal, seni kimse zorlamıyor.” Smpad için, öyle ya da böyle, yüzmekten başka bir çare kalmıyordu.

Kalan çocuklar tüm gece boyunca jandarmalar tarafından köprüye getirildiler ve küçük köpekler gibi suya atıldılar.

Çocuklar sabahleyin bir oğlanı kıyıda buldular, diğer tüm çocuklar buğulmuş görünüyordu. Bu oğlanın kendi memleketlerinden olduğunu öğrendiler. Küçük Karo’ydu o. Zavallı, uzun süre sakinleşemedi, tüm vücudu titriyordu, kekeliyor ve en küçük bir gürültüde irkiliyordu.

Oğlanların hepsi çok açtı.

Murat, “Ben yola çıkıyorum, belki yiyecek bir şeyler bulabilirim, ama siz burada beni bekleyin.” dedi.

Yolun kenarındaki çukurda yatarak gözlüyordu. Değişik insanlar gelip geçiyordu, Ama Murat kalkmaya ve dilenmeye karar veremiyordu. Birden bire uzaktan bir kafilenin yaklaştığını gördü. Biraz daha yaklaştıklarında çan seslerini duydu, yüreği ağzına geliyordu. Parça parça cümleler duyabiliyordu, acaba bu bir rüya olabilir miydi?

Kervandakiler Yunanca konuşuyordu! Murat çukurdan çıktı ve Kervana doğru koştu. Önde genç bir Yunanlı yürüyordu. Bu babasının yol arkadaşı Teoredis’ti. Murat onu çok iyi hatırlıyordu, eskiden sık sık onlara misafir olmuştu.

Murat, Teoredis’in onu şaşkın izlediğini farkedince, “Sizi selamlıyorum. Yani amca! Beni tanımadınız mı?” diye sordu.

“Murat! Dostumun oğlu! Tanrım! Bu nasıl bir mucize! Anlat-sana, buraya nasıl geldin, bu bölgede ne yapıyorsun?”

Kervandakiler onların etrafını sardı. Murat Yunanca da konuşsa sustu, çünkü kafiledekiler onu tanımıyordu.

Teoredis “Korkma, burada biz bizyiz. Rahatça anlatabilirsin” diyerek Murat’ı sakınleştirdi.

Murat olup biteni kısaca anlattı, kendisi ve arkadaşları için yardım istedi.

Teoredis “Kaç kişisiniz?” diye sordu.

“Beş kişi.”

Kervanın şefi başını salladı.

“Hepiniz Yunanca biliyor musunuz?”

“Hayır, sadece iki kişi, kuzenim ve ben.”

“Ne dersiniz?” diye Teoredis kafiledekilere sordu.

Kimse cevap vermedi, düşünüyorlardı.

Teoredis “Ekmeğini her zaman benimle paylaşmış olan dostumun oğlunu zorda bırakmam imkansızdır. Ben Murat’ı yanıma alacağım, belki kuzenini de alabiliriz. Bizim dilimizi konuştukları için yurttaşlarımız olarak tanıtmamız daha rahat olacak, ama diğerleriyle neler olabileceğini kestirmek zor. O halde ~~ikinizi~~ yanımıza alıyoruz.” diye Murat’a önerdi.

Murat, “Hayır yani amca, diğerlerini zorda bırakamam. Lütfen hepimizi yanınıza alın, bizi kurtarın, yoksa öleceğiz!” diye yalvardı.

Kervandakilerden biri, “Yani, biz onların hepsini yanımıza alıyoruz, ne olaksa olsun” dedi.

Bir diğeri endişeli, “Yakalanırsak biz de ölürüz!” dedi.

“Evet... Kötü bir şey...” diyerek Teoredis içini çekti. “Beş yaşayan canlı... Kuşkusuz katlanılacak. Eğer cesaret edersek, Tanrının şefkatini kazanabiliriz, o bizden yardımını esirgemeyecektir. İkisini Yunan olarak tanıtır, diğerlerini yüklerin arasında gizleriz. Tamam mı Murat, çabuk ol, git arkadaşlarını çağır, şu anda yolda kimse yok.”

YUNANLILARIN YANINDA

Kervanbaşı Teoredis şoseden sağa, dar bir patıkaya saptı, patika düz tepeler arasından gidiyordu. Burası sessizdi, aşağıda, uçurumun dibindeki derenin şırıltısından başka bir ses duyulmuyordu.

Sis ufku kaplamıştı ve yaklaşanlara, geri kaçıyormuş gibi geliyordu. Arkada sadece, tepelerin zayıf bitki örtüsü üstündeki saydam çiğ damlaları kalıyordu.

Doğu yönünde açık pembe bir çizgi hafif ışık salıyordu. Giderek genişliyor ve uzaktaki dağların zirvelerini aydınlatıyordu. Doğa yavaş yavaş gece uykusundan uyanıyordu.

Yollardaki suskun ve düşünceli insanları kendine doğru çekiyordu. Murat'ın önünde yürüyen bir Yunanlı derin bir iç çekti ve bağırdı: "Tanrım! Tabiat ne kadar güzel ve barışçı, insanlar ne kadar kötü!"

İki saatlik bir yürüyüşten sonra güneş dağların arkasından görününce tepelerin arasından yoksul bir köy görüldü. Duman içindeki tek katlı kulübeler yere batmış gibi eğik duruyorlardı. Her şey yoksulluğun damgasını taşıyordu. Hatta kirişlerden yapılmış kilise düşecekmiş gibi yana yatmış, yukarıda kulesinin üstündeki kaba tahta haç her an aşağıya düşecekmiş gibiydi.

Kafilenin görünmesiyle birlikte herkes yola koştu. Soluk çatlammış yüzleri ve orantısız şiş kanılarıyla tahminen elli çocuk gelenleri kuşattılar. Beklenmeyen konukları şaşkınlık içinde gözetlediler. Murat ve arkadaşları gözlerini kapatmış orada hareketsiz duruyor ve koruyucularının geri dönmesini bekliyorlardı. Küçük kilisenin yanındaki, içinde kafiledekilerin ve köyün yaşlılarının

toplandıkları evin içinde kendi kaderleri hakkında karar verilmekte olduğu hissine kapıldılar.

Bir süre sonra Teoredis dışarı çıktı ve Murat'ı çağırdı. "Hey çocuk! İçeri gel, seni görmek istiyorlar."

Murat Yunanlının onu neden ismiyle çağırmadığına şaşırды, ama eve girince her şeyi anladı.

Teoredis gülerek "Senin ismin şu andan itibaren Nikolas!" dedi. "Sen Yunansın, şehirden benim yeğenimsin ve bizim yanımızda kalacaksın. Papaz senin kuzenini yanına alacak, diğerlerini göçici olarak çayirlara, çobanlığa götüreceğiz. Orada az insan var. Bugünden itibaren hepiniz Yunansınız. Sen bunu arkadaşlarına öğret ki onlar okulda gevezelik etmesinler. Teoredis yaşlı din adamlarına döndü ve "Nasıl, böylece her şey yoluna girdi mi?" diye sordu.

"Evet bunu böyle halledelim, yüce Tanrı bize yardımcı olsun!"

"O halde Nikolas hemen benimle geliyor, diğerleri sürüleri güdecek. Ayrıca en küçüğünüzün adını siz koyun, ne olsun?"

"Vaftiz edilmemiş birine böyle kutsal bir isim vermek günah olsa bile onun adı Georgis olsun."

"Ama sizden rica ediyorum babalar! Onların hepsi vaftiz edilmiş Hristiyanlardır!"

"Nasıl vaftiz edildiler, kimbilir. Gerçek inanç bizim Yunan inancıdır. Yunanlıları bizzat kurtarıcımız İsa vaftiz etti." "Bunun da bir çaresi bulunur babalar, onları vaftiz etmek için yeteri kadar zamanımız var", diyerek karşı çıktı Teoredis. Bu dini tartışmanın uzun sürmesinden korkuyordu.

Kaças'ı papaza bıraktı ve Murat'ı yanına alarak eve gitti. Tamamen siyahlar giyinmiş kambur bir kadın evin eşliğinde duruyor, sürekli başını sallıyordu.

Murat'ın refakatçisi anlaşılmaz şekilde utanarak, "Selam ane! Biz geri döndük" dedi.

"Geri döndüğünü görüyorum, yanında kim var?"

"Bu arkadaşımın oğludur, adı Nikolas, bir süre konuğumuz olacak."

"Hazine mi buldun yoksa? Yoksa herhangi bir şekilde zengin mi oldun da misafir getiriyorsun?"

Teoredis kınılmıştı, “Rahat ol anne, üç kişinin doyduğu yerde dördüncüsü de doyar” diye karşılık verdi. “Katlanacağız.”

“Senin sorunun, ne istersen yap.” İhtiyar kadın eve girdi ve kapıları arkasından öfkeyle kapadı.

Teoredis Murat’ın kulağına, “Onu ciddiye almamalısın; gerçi somurtkandır ama iyi bir yüreği vardır.” dedi

Alçak ama derli toplu odaya girdiklerinde güçlü yapılı, belki onyedi yaşlarında bir kızla karşılaştılar: “Hoşgeldin kardeşim! Uzun zamandır seni bekliyoruz! İyi ve sağlıklı mısın?”

“Sağol Marta, her şey yolunda. Buraya sana canın sıkılmasın diye bir kardeş daha getirdim. Sadece senden ona iyi davranmanı istiyorum, o çok kötü şeyler yaşamak zorunda kaldı. Yıkansın ve ona yiyecek bir şeyler bul, kısaca onunla ilgilen.”

Marta gülümsedi ve Murat’ı dostça selamladı. Akşam Marta’nın yatağının yanına oturduğunda ona yaşadıklarını fısıltıyla anlattı. Marta sessizce içini çekti ve gözlerinden akan yaşları sil-di.

Teoredis hemen yeniden yola çıktı. Şimdi Murat iki kadınla yalnızdı. Bütün gayretine rağmen yaşlı kadına asla yaranamadı. Sabah olur olmaz ırmağa suya koşuyor, ahır temizliyordu. Odun kesiyor, kendisine verilen her görevi yapıyor, ama tükettiği her parça ekmeği kadın onun önüne fırlatarak atıyordu.

Masaya oturduklarında yüksek sesle “Tembel! Sende utanma yok! Asıldın birinin boynuna, seni nasıl yemleyeceğine bakıyorsun!” diye söyleniyordu.

Murat çobanlığa götürülen arkadaşlarını Yunan köyüne geldiklerinden sonra bir daha görmedi, ama Kaças’la sık sık buluştu. O Murat’tan daha iyi bakılıyordu. Papaz ve karısı onu evlatlık edinmişti. Kaças’ı Yunan adetlerine göre vaftiz edip evlatlık formalitelerini tamamlamak için sadece herhangi belirli bir kutlama gününü bekliyordu.

Gençler bir araya geldiklerinde biri diğerinden daha fantastik planlar yapıyorlardı: Hemen şehre geri dönüyorlar, Yunan evlerini yeniden inşa ediyorlardı. Sonra Rusya’ya gidiyor, orada üniversiteye devam ediyorlardı. Murat babasının arzusunu yerine getirmek için doktor olmak istiyordu, ama Kaças için subay ol-

maktan başka bir şey yoktu. Kın duyduğu Türklerle savaşıacak, ünlü bir komutan olacaktı...

Ayrılrılarken Kaças her defasında şöyle diyordu: “Bizi vaftiz etmelerine izin verelim mi? Bu rezaleti gerçekten de üzerimize almak zorundayız. Sonuçta biz Türk değiliz!”

Murat filozofça, “Bırak, bizi vaftiz etsinler. Bununla artacak veya eksilecek değiliz” diyordu.

“Ben papazın karısına üzüliyorum, o çok iyi bir insan” diyordu Kaças, “Yoksa giderdim.”

“Nereye?”

Cevabı susmaktı. Her ikisi de çaresizliklerini görerek eve giderlerdi. Kaças yeni ebeveynine, Murat da cimri, yaşlı kadına.

Bir defasında Murat’ın yemiş bulunduğu bir parça etmek ve bir soğan için büyük bir tantana kopmuştu. Kızgın ihtiyar Murat’ı evden attı, o da geceyi açık havada geçirmek zorunda kaldı.

Murat ertesi gün, uzaktaki çayıra davar gütmeye gitmeyen köy çobanıyla arkadaş oldu. Çoban dilsizdi, bu nedenle Murat günlerce susmak zorunda kalmıştı. Her iki çoban yemeklerini çiftçilerden yeteri kadar alıyor, hiç kimse yediği ekmeği artık Murat’ın önüne fırlatmıyordu.

Marta da onlara zaman zaman yemek getiriyordu. Günler Murat için bayram günleriydi. Marta Murat’ın yanına oturuyor, köydeki tüm yeni gelişmeleri ona anlatıyordu. Anlattıklarını her defasında sevinçli bir haberle noktalıyordu. Kardeşi eve dönecek ve Murat’ı yeniden eve alacaktı. Marta’nın aceleyle eve gitmek zorunda olduğu zamana kadar sohbetleri sürüyordu. Murat, o tepelerin arkasında kayboluncaya kadar Marta’nın arkasından bakıyor, sonra sürüye geri dönüyordu.

Yaz ve sonbahar çabuk geçmişti. Kış geldi. Bir gece her yer karla kaplandı. Ertesi gün sürü yayılmaya götürülmedi. Çobanlar hemen dağlardan eve döndüler, onlarla birlikte Murat’ın arkadaşları da.

Çoban gençler oda gibi bir yer olan bir ahıra yerleştiler. Kaças dışında hepsi oradaydılar. Tüten bir lambanın bulanık ışığında akşamları çok iyi geçirdiler. Bazen köylüler de onlara katılıyordu. Murat şiir okuyor ve büyükannesinden dinlediği masalları anlatıyordu. Smpad kaval çalıyor, Aşot hüzünlü şarkılar söylü-

yordu. Sabahları ip ve baltaları alıyor, ormana gidiyorlardı. Ağaç kesiyor, çalı çırpı topluyor, akşamları köye odunlarla dönüyorlardı. Bunun için köy sakinlerinden para alıyorlardı.

Bir Cumartesi günü, yorgun ve üşüyerek dönerlerken Murat orman kenarında Marta tarafından durduruldu. Yanında Murat'ın tanımadığı bir kadın vardı.

Marta kadına "Murat bu" dedi ve onu gösterdi.

"Bir tanıdığın seni görmek istiyor Murat. Buradan çok uzak değil. Yarın ona gidebiliriz." dedi yabancı kadın.

Murat heyecanla, "Kimdir bu?" diye sordu.

"Sizin şehirden ve seni çok iyi tanıyor. Şimdilik diğer çocuklara bir şey söyleme."

"Kuzenime de mi söylemeyeyim?"

Kadın kesin bir sesle, "Hayır!" dedi.

Ertesi gün Murat yabancı kadınla birlikte gitti. Hava ılıktı ve kar oyukları olduğu için yürümek güçtü. Tahminen üç saat sonra, donmuş ırmağın kenarındaki terkedilmiş ve yıkılmış değirmenin yanına geldiler. Uzun, geniş omuzlu, uzun beyaz sakallı bir yaşlı adam onları selamladı. Eski masallardan fırlamış bir kaçık gibi görünüyordu. İhtiyar Murat'ı nazikçe öptü.

Alçak sesle, "Seni böyle gördüğüme sevindim Murat." dedi. "Seninle görüşmek zorundayız. Eve gel, çok üşümüştür."

Murat tanımadan ihtiyara baktı, duyduğu ses ona tanıdık geldiği halde adamın kim olduğunu çıkaramadı. Kulübede masanın yanında ikinci bir adam oturuyor ve aceleyle birşeyler yazıyordu. İçeri girenleri görünce ayağa kalktı ve onlara doğru geldi. Uzun lüle saçları olan genç bir delikanlıydı.

İhtiyar acı bir özlemle, "Düşünsene Sako, o beni tanımadı, zaman içinde çok değişmiş olmalıyım."

"Elbette! Şimdi sizi tanıdım!" diye sevinçle bağırdı Murat. İhtiyarın okul müdürü olduğunu anladı. Murat'ın gittiği okulun müdürü. Delikanlı onun oğlu Sako'ydu.

Bütün gece boyunca dumanı tüten ocak ateşinin yanında oturdular ve birbiri ardına yaşadıkları üzücü olayları anlattılar. Sürekli birbirlerinin sözünü kesiyor ve en küçük ayrıntıları soruyorlardı. Öğretmen ve oğlu çocuklardan çok daha zor şeyleri yaşamışlardı. Onlar kimseye görünmemeliydiler. Murat'ı buraya

getiren kadının sağladığı az bir şeyle beslenmek zorundaydılar. En büyük dertleri kağıt azlığıydı. İhtiyar Ermenice bir sözlük üzerine çalışıyor, bu arada oğlu da Ermeni halkının tarihini yazıyordu.

Murat yıllar boyunca, değerli öğretmeninin ona bu gece söylediği şu sözleri düşünmek zorunda kalacaktı: “Talihsiz ülkemizin üzerinde pek çok fırtınalar esti. Bir çok fetihçinin yolu gelip bizi buldu. Romalılar, Bizanslılar, Persler, Araplar, vahşi step Moğolları ve nihayet bugünkü Türklerin ataları, Selçuklular. Biri bizi kendi inancına zorlarken diğeri bizi basitçe dünya haritasından silmek istedi. Ne biri, ne diğeri niyetini gerçekleştirmeyi başardı. Gururlu Romalılar şimdi nerededirler? Bizanslılardan geriye kalan nedir? Hiçbir şey. Onlar toz olup gittiler. Ancak şüphe yok ki, halkımızın kanlı tarihi böyle bir katliam, bugün yaşadığımızı benzer bir zulüm tanımıyor. Ama inanın bana çocuklar, bu fırtına da geçecek, güneş bizim için yeniden doğacak, bugünkü zalimler, Türk cellatlar uygun bir zamanda cezalarını bulacaklardır. İnsanlık onların bu utanç verici olayını affetmeyecektir. Kendi halkları yüz yıllık uykularından uyanacak ve bunlardan hesap soracaktır. Bize Rus halkı yardım edecek. Sözlerime inanın: Er veya geç, halkımızın kurtuluşu kuzeyden, Rusya’dan gelecek.”

Murat kalbi ağırlaşmış biçimde sabah geri döndü. Bu güzel buluşma konusunda susmak ve daha sonra uygun bir fırsatta yeniden gelmeye söz vermek zorundaydı. Bu korkunç şartlar altında bir daha ne zaman görüşebileceklerini bilecek durumda değildiler.

Murat köye varınca herkesi heyecan içinde buldu. Yunanlılar telaşla hayvanlarını köyden kaçırdılar. Birkaç aile ev eşyalarından birkaçını yanına alarak, alabildikleri şeylerden oluşan ağır yükleriyle ormana çekildiler. Murat’a dönüp bakan hiçkimse olmadı. Sadece yaşlı bir adam ona öfkeyle bağırdı: “Kaç, kaç! Hepimiz için, kendin için kaç!”

Murat jandarmaların köye geldiklerini hemen anladı. Onların eline düşmemek için köyün sonundaki bir saman yığınının kadar sürüklenerek gitti ve içine saklandı.

Gece olmuştu. Murat bir şarkı duydu. Bu, ihtiyarlar evinde

içki içen jandarmalardan geliyordu. Daha sonra sessizlik hakim oldu. Murat kuzeni ve arkadaşlarının akibetini merak ediyordu. Samanlıktan sürünerek çıktı ve dikkatlice Teoredis'in evine koştu. Düz damın üzerine çıktı ve bacadan alçak sesle "Marta!" diye çağırdı. Kapı gıcırdadı, Marta bir örtüye sarılmış olarak dışarı çıktı.

"Pst.. sessiz ol!.. Jandarmalar seni arıyorlar. Birisi sizi ihbar etti. Arkadaşların yakalandılar. Onlar ihtiyar ve oğlunun da sözünü ettiler. Onlara haber ulaştırmak gerekirdi ama nerede saklandıklarını bilmiyorum. Eğer sen biliyorsan, çabuk onlara koş. Bekle sana ekmek getireyim."

Marta hemen geri döndü ve Murat'ın eline bir bohça sıkıştırdı.

"Dinle Nikolas. Köye geri dönme, bir süre kaç. En iyisi ormana git, jandarmalar oraya gelmez." diye fısıldadı. Kadının bütün bedeni titriyordu. Murat vedalaşmak için elini uzattığında kendini onun boynuna attı. Onu sıcak bir şekilde dudaklarından öptü.

Murat köyü dikkatlice terketti ve acele değirmene koştu. Öğretmeni ve Sako'yu, yaklaşan tehlike konusunda uyarmayı umuyordu. Karanlık bir geceydi.

Murat yolu kullanmadan, kestirmeden gitti. Karla örtülü ağaç kütükleri üzerinden geçerek, yalpalayarak ve çukurlara düşerek. Her yer buzlanmıştı. Eldivenlerinden birini kaybetti. Şapkası başının ancak yarısını örtüyordu. Soğuğu hissetmeden koştu.

Şimdi değirmenin yanındaydı. Değirmenin önünde noktacılar halinde küçük ışıklar parlıyor, yaklaşp uzaklaşıyorlardı. Murat bunun ne anlama geldiğini anlamadı. Birden bire uzun haykırış çınladı, ardından ikincisi, üçüncüsü. Çevredeki her şey haykırmıyormuş gibi geldi Murat'a. Tepeler, ormanlar, kayalıklar, her şey derin bir keder içinde uluyordu...

Kurtlar! Murat'ın aklından bu geçti. Korktu, geri dönmek istedi. Ama köy arkasında, çok uzaktaydı. Çevresinde kar yığınları ve aç kurtlardan başka hiçbir şey yoktu. Dans eden ışık noktacıları giderek yaklaştı, durdular, sağa sola döndüler, onun çevresini tamamen kuşattılar.

Birden bire önüne sarı bir ışık lekesi geldi ve aynı anda bir nida yükseldi: “Kim var orada?”

Murat rüzgara karşı kendini aşırı zorlayarak bağırmayı denedi:

“Benim, Nikolas! Hemen kaçın, kendinizi kurtarın! Jandarmalar köydeler!”

Aynı anda güçlü eller onu yakaladı. Murat fenerlerin ışığında bıyıklı, sarhoş, kötü gözlerle bakan çirkin yüzleri gördü. Bunlar jandarmalardı!

Murat’ın da götürüldüğü soğuk tahıl ambarında arkadaşları ve oğluyla birlikte öğretmen bulunuyordu.

Jandarmalar öğleyin onları dışarı, yola çıkardılar. Arka arkaya dizdiler ve hepsini bir iple bağladılar. İpin ucu bir atın eğrine bağlandı ve kafilе hareket etti. Önde arkadan bağlı elleri, göğsüne düşmüş güzel başıyla öğretmen yürüyordu. Rüzgar beyaz sakalını uçuşturuyordu. Sako başını gururla kaldırmış vaziyette onu izliyordu. Parlayan siyah gözleri ateş saçıyordu. Dağınık uzun saçları omuzlarına düşmüştü. Murat ve diğer gençler ikisinin arkasından yürüyorlardı.

Tüm köy halkı yolun kenarına dizilmişti. Sadece papazın cecur karısı yaşlı gözlerle koştu ve Kaças’a bir bohça verdi. Diğerleri tepkisiz, tınmamış gibi bakıyorlardı.

Murat’ın bakışları Marta’yı aradı. O damın üzerindeydi ve önlüğüyle gözlerini siliyordu. Bakışları birkaç saniye için buluştu, Marta el salladı ve ona birşeyler bağırdı. Ama Murat onu duymadı. Onun acı dolu yüzü uzun süre anılarında kalacak, kulaklarında bağrışları çınlayacaktı.

TOZLU YOLLARDA

Sivas, vilayet merkezinin dar eğri sokakları, iki katlı evleri ve parmaklıklı pencereleriyle büyük bir şehirdir. Yolların arasından geçerek dar, bulanık kirli suyuyla bir arık akar. Bunaltıcı ve toz-ludur. Her yerinde karpuz kabukları, çürümüş meyveler, çöp ve bunların üzerinde sinek bulutları görünür.

İki öküzün koşulduğu iki tekerlekli arabaların sesleri, eşek anırmaları ve hay huy sesleri sabah erkenden duyulur. Kadınlar renkli elbiseleri ve gri peçeleriyle kalabalığın içinde yürürler. Eskimiş asker elbiseleri içindeki, başlarında siyah saçaklı fesle-riyle yaşlı erkekler yol boyunca ağır adım yürürler. Çoğu fesini kirli bir bezle sarar, saygınlık işareti sayılan bir tür türban oluş-turur. Genellikle bunlar, şehre satmaya meyve, ayran, çalı çırpı ve odun kömürü getiren çevre köylüleridir.

Şehrin ortasında geniş bir alan pazar yeridir. Pazar yeri, du-var stülinde örülmüş yüksek minaresi, geniş fildişi oymalı kanatlı kapısı ve bu güzel kapıya çıkan granit basamakları olan büyük bir caminin önündedir. Caminin yanında dervişler kirli elbiseleri ve kürk şapkalarıyla bağdaş kurup otururlar. Kışları üzerinde ile-ri geri sallanarak mırıldanırken zeytin çekirdeğinden yapılmış uzun tesbihlerini parmakları arasında şıkırdatırlar. Birkaç adım ilerde irin toplamış yaralı bedenleriyle dilenciler görünür...

Murat ve arkadaşları Sivas şehrini böyle gördüler. Onlar artık saklanmadıkları gibi jandarma tarafından görülme korkuları da yoktu. Türkiye'nin şehirlerinde evsizlerin sayısı giderek artmıştı. Bu durum Erzurum veya Erzincanlı genç oğlanlar için geçerli iyi bir durum olduğu gibi, ebeveynleri Türk olanlar da vardı ve ni-

hayet savaş da olduğu için yersiz yurtsuz bir çok yetim çocuk şehirden şehire taşınıyordu!

Büyük caddelerde böyle pek çok evsiz genç oğlanı gördükten sonra bu düşünceler Murat ve arkadaşlarının da aklından geçti. Zaten Türk oldukları için kimse onları sormuyordu. Murat ve arkadaşları böyle bir çok şehri gezmişlerdi.

Jandarmalar onları şehre getirip bir polis karakolunun odasına soktuğunda Smpad büsbütün çıtkırdım biri olmuştu. Öteki oğlanlar da şimdi sonlarının geldiğinden başka bir şeye inanmıyorlardı. Sükûnetini koruyan sadece öğretmen olmuştu. Soğuk koğuşa ileri geri yürüyor, hoş ve sıcak sesiyle eski Ermeni şarkılarını söylüyordu. Arasına tüten demir sobanın çevresinde oturan çocukların arasına giriyordu. Sobayı, üzerinde uyudukları nemli samanlarla yakıyorlardı. Öğretmen çocuklara hafızasından alıntılar yaparak ortaçağ aşıklarından kalma eski Ermeni şarkılarını anlatıyordu. Sako onu kendinden geçmişçesine dinliyor ve olabildiğince dikkatle ona bakıyordu. Babasına duyduğu sevgide biraz hassaslık vardı.

Şehre geldiklerinden birkaç gün sonra jandarmalar geceleyin koğuşa geldiler ve öğretmeni oğluyla birlikte dışarı, avluya götürdüler.

Onlar koğuşu terketmeden önce Sako eğilip Murat'ın kulağına fısıldadı: "Sanırım bu son. Dinle ve dikkat et. Orada, değirmenin zemininde el yazmalarımı sakladım. Eğer hayatta kalırsan onları oradan çıkar ve insanlarınıza ver. Bu çok önemli. Sağlıcakla kal."

Oğlanlar küçük çocuklar gibi ağlamaya başladılar. Öğretmen iri gözleriyle, sessiz ve düşünceli, onlara baktı.

Sıcak bir sesle, "Böyle olmamalıydı" dedi. "Bunu sizden beklemezdim. Sizin ölümden asla korkmayan cesur savaşçıların oğulları olduğunuza inanıyordum. Siz beni gerçekten de hayal kırıklığına mı uğratmak istiyorsunuz? Kendinize gelin sevgili çocuklar, başınızı dik tutun, zayıflığınızı düşmana asla göstermeyin!"

Öğretmen jandarmaların seslenmesine aldırış etmeden vedalaşmak için her bir oğlanı kucakladı. Öğretmen onun omuzundan tuttuğunda ve şunu söylediğinde Murat onun gözlerine bakmak

istemiyordu: “Oğlum, en büyük ümidim sensin. Çocukları yönet, onlara hayatın zorluklarını nasıl yenebileceklerini öğret.”

Çocuklar gözlerini koğuşun duvarındaki çatlaklara dayadılar. Ay ışığı olan açık bir geceydi. Her şey görülebiliyordu. Öğretmen ve oğlunu koğuşun karşısındaki çite dayadılar. İki jandarma tüfeklerini onlara doğru yöneltti, bir üçüncüsü ateş işareti verdi. İki atış patladı. Sako babasını kendi bedeniyle örttü ve yere düştü, ama öğretmen gururla yukarı kaldırdığı başıyla öylece duruyor ve cellatların gözünün içine bakıyordu.

Daha sonrasına bakabilmek için gençlerin gücü tükendi. Koğuşun bir köşesinde toplandılar ve onları almaya gelip gelmediklerini duymak için her gürültüye titreyerek kulak kabarttılar; ama kimse görünmüyordu.

Böylece sabah oldu. Solgun yüzlerle, birbirlerine bakmadan orada yattılar ve kaderlerini beklediler.

Gün olunca koğuştan alındılar ve bir jandarmanın refakatinde, şehirden uzakta olmayan, şosenin kenarında bir inşaata götürüldüler.

Onları gözcüye teslim eden jandarma uzaklaştı. Sabahtan akşamın geç vaktine kadar burada çekiçle taş kırmak zorunda kaldılar. Aşırı korkulardan sonra onlara bu yeni durum çok hoş göründü ve büyük bir gayretle çalıştılar. Tekrar geri gönderilmekten korkuyorlardı. Ama onları yorucu ağır iş ve az besin zorlamaya başladı, sadece ekmek ve su vardı. Ciddi düşünceleri şuydu: Bunun sonu ne olacaktı?

Bir akşam Kaças, “Buradan kaçmak için biraz aransak nasıl olur?” diye önerdi. “Sen hiçbir yerde rahat etmiyorsun” dedi Smpad. “Nereye gideceğiz? Yunanlılara mı? Onlar bizi kabul etmezler, çünkü korkacaklar; burada ekmeğimiz var kimseden saklanmak zorunda değiliz.”

Ama bir süre sonra gençler bu konuşmaya geri dönmek zorunda kalacaklardı.

Gözcü Murat’ın okuma yazma bildiğini öğrenmişti, çok karmaşık muhasebesini tutması için onu yanına aldı. Bu sayede Murat yorucu işten kurtulmuştu ve hatta zaman zaman ekstra para alıyordu. Her zamanki gibi günün birinde kağıtlarına eğildi,

ekmek ve diğer yiyecekler için harcamaları topladı ve panonun arkasından gelen bir konuşmayı istemeden duydu.

Gözcü altını çize çize, “Ama onlar iyi çalışıyorlar, benim onlara çok ihtiyacım var” diyordu.

Murat kulak kabarttı, acaba kendileri hakkında mı konuşuluyordu?

“Biz olmadan başedebilecekler mi? Bu valinin emridir, onların hepsi toplanıp Egina’ya götürülmeli” diyordu tanımadık bir ses. “Ben bu konuda hiçbir şeyi değiştiremem.”

“Onlardan biri benim muhasebemi tutuyor. Onu götürürseniz her şey birbirine karışır. Biraz süre tanıyın, en azından bilançoyu tamamlasın” diye gözcü ısrar ediyordu.

“Bunun için ne kadar zamana ihtiyacın var?”

“Bir hafta.”

“Hayır, bu olmaz, üç günden fazla veremem.”

Konuşma burada kaldı, yabancı uzaklaştı.

Murat duyduklarını arkadaşlarıyla paylaştı. O gece çadırdan çıktılar ve kimseye görünmeden kampı terkettiler. Onlar Ermenilerin takip edilmediğini duydukları İstanbul’a kadar gitmeyi kararlaştırdılar.

Oğlanlar Sivas’ta durmak zorunda kaldılar. Bunun sebebi olarak iki şey konuştular. Birincisi, çok yorgundular ve dinlenmeye ihtiyaçları vardı ama daha sonra onlar yola devam etmek için bir miktar parayı bu büyük şehirde kazanmayı umuyorlardı. İş bulmayı Smpad onlardan daha iyi beceriyordu. Alışveriş sepetini taşıdıkları veya halılarını dövdükleri ve su taşıdıkları ev kadınlarını her zaman buluyordu. Onlara icat ettiği acı dolu masalları anlatıyor ve hoşlarına gitmeyi beceriyordu. Anlatıklarına bakılırsa Smpad’ın ailesi zengindi ve çok iyi bir yaşamları vardı fakat Ruslar geldi ve tüm aile yanlarına hiçbir şey alamadan sisli bir gecede şehri terketmeye zorlanmıştı. Annesi bu yokluğun sıkıntısına dayanamayıp ölmüştü. Babası şimdi herhangi bir yerde savaşıyor bir albaydı. Smpad onları bulamıyordu.

Türkler Smpad’ın hikayelerini dinliyor ve onun alçakgönüllü hizmetinin karşılığını cömertçe ödüyorlardı.

Diğer gençler nadiren birkaç kuruş kazanmayı başardılar, o

da zor ve kirli işlerden. Ama Sivas'ta bir hafta içinde yola devam etmek için gerekli parayı biriktirdiler.

Keyifleri yerine gelmişti. İşleri güzel umutlarla dolmuştu. Hepsi oldukça iyi Türkçe konuşuyordu. Gene etnik kökenlerini tespit etmek için bir ihbara uğrayabilirlerdi ama kimse onlarla ilgilenmiyordu. Savaş hâlâ devam ediyor bir yenilginin önüne geçilemeyecek gibi görünüyordu. Herkesin kendi endişesi, kendi derdi vardı.

Gençler yemek ve barınmak için köylülerin yanında çalışmak amacıyla sık sık yolların kenarında bulunan köy ve kasabaları ziyaret ediyorlardı.

İki hafta sonra büyük bir şehir olan Kayseri'ye ulaştılar. Bu onların işine gelmişti çünkü hem çok yorgundular, hem de yiyecek temin etmek giderek zorlaşmıştı.

Kayseri'de şansları azdı. İş yoktu. Hatta en becerikli olanı Smpad bile birkaç kuruş kazanmak için gayret gösterdi. Ama harcamalar beklenmedik şekilde artmıştı. Bir gün onlar şehrin yan sokaklarında amaçsız dolaşırlarken gözleri yarı kapalı, cılız, çitin kenarında yatan bir oğlana rastladılar. Uzun süreden beri yıkanmamış olan yüzünü sinekler örtmüştü. O kadar zayıftı ki sinekleri bir kez olsun kovmak için gücü kalmamıştı. Çatlamış dar yüzü Kaças'a herhangi bir yerden tanıdık geldi. Oğlanın üzerine eğildi ve sordu: "Sen kimsin?"

"Açım.." diye inledi oğlan

"Görüyorum, ama nerelisin?"

"Ş..şehrinden.."

Kaças kulaklarını kabarttı, bu onun da baba tarafından şehriydi.

"Adın ne?"

"Adım önceleri Muşeg'di, şimdi Muhammet."

Kaças boş bulunup "Çocuklar!" diye bağırdı.

"Bu bizim Muşeg!"

Muşeg inanılmaz zayıftı. Taşınmalıydı. Çocuklar önce onun kirli sinek kaynayan paçavralarını çıkardılar, ırmakta yıkadılar ve onu taze samanın üzerine yatırdılar. Aç birine birden bire çok şey vermemeleri gerektiğini biliyorlardı. Bir zamanlar kilisede ilk tutuklu kaldıklarında insanların doyana kadar ekmek yedikle-

ri için öldüklerini görmüşlerdi. Bu nedenle Muşeg'e geçici olarak az yemek vermeyi kararlaştırdılar.

Arkadaşları onun için mümkün olan her şeyi yaptıkları halde Muşeg yavaş toparlanıyordu. Yağ ve bal temin ettiler ve içmesi için ona süt verdiler. Muşeg iştahla yiyor ve yemekten hemen sonra uykuya dalıyordu. Bütün gün kendinden habersiz yattı. Sorulara istemeden, birkaç kelimeyle cevap veriyordu.

Gençlerin durumu günden güne kötüye gidiyordu. Bir parça ekmek bulabilmek için bile çok gayret gösteriyorlardı. Hepsini açtı. Rastlantıyla bazen kazandıkları üç beş bakır kuruşu Muşeg için harcamak zorundaydılar.

Bir gün, caminin girişindeki alçak taburede oturan üç heybetli, sakallı adam Murat'ın gözüne çarptı. Onlar arzuhalciydi. İşleri aceleydi. Her bir arzuhalcinin önünde cepheden aldığı mektubu okutmak veya cevap yazdırmak için bekleyen insanlar duruyordu. Bunlar yaşlı erkekler ve kadınlardı ve köylülerdi. Murat arzuhalcilerden birinin yanına yaklaştı. O, o anda kadına, yazdığı bir mektubu okuyordu. Gönderenin ismi ve yer ismi dışında tüm yazı ağdalı, anlaşılmayan, arapça ve farsça boş laflardan oluşuyordu ve hiçbir şey anlamamış olan kadın arzuhalciye şöyle sordu: "Ağa, çocuklarımızdan hiçbir şey yazmadın, niçin?" Adam kadına kötü kötü baktı. "Sen ne anlarsın aptal! Ben sana bir hafızın yazabileceği bir mektup yazdım. Git onu gönder ve Allaha şükret. Kocan bu mektuptan çok memnun olacak."

Zavallı köylü kadına onaylamaktan başka bir seçenek kalmadı. Arzuhalciye teşekkür etti ve ödeme yapıp gitti.

Murat arzuhalcilerin mektupları önceden hazırladıklarını farketti. Sadece isimleri ekliyorlardı. Murat'ın aklına bir fikir geldi: O halde niçin bir arzuhalci olmayı denemiyordu? O, köylü kadınların aile fertlerine söylemek istediklerini bu ihtiyarların kağıda dökebileceklerinden daha iyi yazabileceği konusunda kendine güveniyordu. Ama bunun için kalem, kağıt ve zarfa ihtiyaç vardı, bunlara nasıl ulaşacaktı? İnsanların bir ölçüde onun "aydın giyimi" önünde saygı göstermeleri ve genç yaşına rağmen ona güvenmeleri için iyi giyinmeliydi; ama bir elbiseyi düşünecek durumda değildi, bu ulaşılmaz bir rüya idi.

Murat bütün gece yatağında huzursuz döndü durdu ve planlar

yaptı. Ertesi sabah bir kırtasiye dükkanına gitti ve şaşırان satıcıyla konuştu: “Ağa!” diye başladı. “Sizden önemli bir ricada bulunuyorum: Bana borç olarak kalem, kağıt ve zarf verin. Fakir de olsam namuslu bir gencim, günlük ekmeğimi namusumla kazanmak istiyorum, bu yüzden arzuhalci olmak istiyorum. Güzel yazarım, herhangi bir hattat benim yazımı kıskanabilir. Bana ödünç verdiğiniz herşeyi geri vereceğim. Bir terslik olur ve iyi kazanamazsam, aldıklarımı aynen geri getireceğim. Sözüme güvenin ağa. Sizi dolandırmayacağım. Ben saygıdeğer bir anne-babanın oğluyum. Onlar bir şanssızlığa kurban gittiler ve ben yalnız kaldım. Bana yardım edin!”

Murat cevabı heyecanla bekledi.

Tüccar biraz düşündükten sonra “İyi” dedi “Sana arzu ettiklerini ödünç vereceğim, ama sen bana burada, bu kağıda birkaç kelime yazacaksın, böylece ben senin nasıl yazdığını göreceğim.”

Murat onun söylediği herşeyi özenerek yazdı. Tüccar bunu birkaç kez dikkatlice okudu, memnundu.

“Sen güzel yazıyorsun, gayretli bir delikanlısın! Ben sadece insanların sana güvenemeyeceklerinden korkuyorum, çünkü sen henüz çok gençsin ve ayrıca giyimin de böyle bir iş için kötü.”

Murat sıkıntıyla içini çekti: “Bunun önemi yok, ben cesaretli olmak zorundayım. Tanrı bana yardım edecektir!” Kalemı kuşağına soktu, kağıdı ve zarfları itinayla sakladı ve arkadaşlarına koştı.

“Gerekli olan her şeyi temin ettim. Şimdi pazarın yanındaki camiye gidiyorum. Orada basamaklarda oturacağım, kağıt ve zarfları önüme yayacağım, müşteri bekleyeceğim. Siz pazara gidin ve mektup yazdırmak isteyen insanları arayıp bulun ve onlara genç arzuhalciyi anlatın. Onu övebildiğiniz kadar övün ve hakkında fantazinizin yettiği kadar hikayeler bulun, onun bir valinin oğlu gibi bir şey olduğunu söyleyin. Ayrıca onun pahalı olmadığını, istenilen her şeyi tam yazdığını, makbul sayılan bir molladan daha iyi olduğunu açıklayın.”

Durumu ilk kavrayan Smpad, “Elbette!” dedi. “Biliyor musun, sana güvenmeleri için fesinin etrafına türban gibi beyaz bir şey sarmalısın.”

Aşot “Hayır!” diyerek kararlı biçimde karşı çıktı, “Türban dolamakla o daha güvenilir biri olmaz. Ne kadar basit olursa o kadar iyidir. Ayrıca kafaya bir türban sarmak büyük bir iş değil. Sen Murat’ın gerçek bir Türk olmasını mı istiyorsun? Türk isimleri almış olmamız yeterlidir, daha fazlasına göz yummayalım.

Oğlanlar eğlenerek pazar yerine gittiler. Murat kağıtları önüne serdi, kalemi bir kulağının arkasına taktı, ağırbaşlı bir eda ile caminin basamaklarına oturup bekledi.

Önce ona bir yaşlı kadın geldi. Çekingen bir şekilde yanına, basamağa oturdu. Oğluna az bir paraya bir mektup yazıp yazamayacağını sordu.

“Kesin yazarım nine. Sen önce bana yazmam gereken herşeyi anlatmalısın, yazdıklarının hepsini daha sonra sana okuyacağım ve eğer hoşuna giderse ödeyebildiğin kadarını ödersin.”

Murat ihtiyar kadının anlattığı dertlerini dikkatlice dinledi. Sonra basit kelimelerle mektubu yazdı. Ona yazdıklarını okuduğunda ihtiyar kadın tamamen kendinden geçti, hatta sevincinden ağlıyordu.

“Ah oğlum! Ne güzel yazıyorsun! Pazardaki gençler seni böyle boşuna övmemişler. Tanrı sana sağlık versin!” Bu sözlerle birlikte kadın ona titreyen eliyle on kuruş verdi. Başlangıç fena değildi.

Akşama kadar Murat beş mektup yazmış, yetmiş kuruş kazanmıştı. Demek ki bu iş pazarda dolaşmaktan ve ağır alış-veriş sepetlerini taşımaktan daha kazançlı bir işti.

Sanatçı arzuhalcinin ünü tüm pazarda yayılmıştı. Sıraya dizi-lenlere neredeyse yetişemez olmuştu. Murat mektuplar, dilekçeler, bildiriler yazıyordu ve insanlar ondan her zaman memnun ayrılıyordu. Çünkü anlaşılır bir dille yazıyor ve ayrıca bunun için düşük bir ücret alıyordu.

Borçlarını ödedikten sonra peşin ödeme karşılığı tüccardan kağıt ve kalemler satın aldı. Bir süre sonra kendisine uygun bir elbise, pazardan ayakkabılar aldı ve şimdi artık gerçek bir arzuhalci gibi görünüyordu.

Arkadaşlar parayı dikkatlice eşit biçimde kendi aralarında bölüşüyorlardı. Biraz para biriktirdikten sonra Aşot yola devam etmeyi önerdi.

“Bırak artık Murat, bütün paraları sen kazanacak değilsin ya, İstanbul’a gitmek için acele etmeliyiz. Hareket edelim.” diyerek Aşot zorlanmaya başladı.

Murat reddetti: “Biraz daha bekleyin. Biz yol için gerekli bütün parayı toplamak zorundayız. Bana bunun gibi bir ikinci fırsat sunulacağı da belli değil.”

Ama beklenmedik şekilde Murat işinden vazgeçmek ve yola devam etmek zorunda kaldı.

Yaşlı arzuhalçiler zaman içinde Murat’ı kıskanmaya başladılar. O ciddi bir rekabet yaratmış, fiyatları düşürmüştü. Murat işine devam ettikçe yaşlı arzuhalçilerin geliri günden güne azaldı. Murat diye adlandırdıkları bu genç porsukdan sonsuza kadar kurtulmak için, kalabalık bir müşterisinin bulunduğu bir pazar günü Murat’a saldırdılar. Yazı malzemelerini kırdılar ve kağıtlarını parçaladılar ve onu bayıltıncaya kadar dövdüler. Eğer onu caminin yanında bir kere daha görürlerse öldürmekle tehdit ettiler.

Şişmiş yüzü, bütün vücudunu saran mor lekeleri ve parçalanmış elbisesi içinde Murat eve gitti. Evde Muşeg’i yalnız buldu, diğerleri pazara gitmişlerdi. Ama arkadaşları Murat’ı cami basamağında bulamayınca kötü bir şey olduğundan endişe ederek geri döndüler. Murat’ın yaşadıklarını öğrenince öfkelenildiler.

Smpad, “Onları polise şikayet edelim”, diye önerdi.

Kaças, “Bir bu eksikti!” diye cevapladı. “Sorgulamalar ve araştırmalar... Hayır, bu olamaz, onlarla biz kendimiz hesaplaşmalıyız!”

“Biliyor musun!” dedi Aşot, “Onlara akşam eve gelirken sokulalım ve tek tek her birinin çenesini kuralım.”

Murat, “Hayır çocuklar, burada artık yapacak bir şeyimiz yok, hazırlanın, yarın çok erken gidiyoruz”, dedi.

“Ne? Onlar seni dövdüler ve biz korkaklar gibi, bir kez olsun intikam almayacak mıyız?” diye öfkelenildi Kaças.

Cılız sesiyle “Murat haklı” dedi Muşeg, “Burada yeni bir iş aramak doğru değil. Üzerimize öfke çekmektense sıkıntı çekmek daha doğrudur.”

Arkadaşlar bakıştılar ve soğuk sonbahar günleri başlamadan

önce İstanbul'da olabilmek için yola devam etmeyi kararlaştırdılar.

Ertesi sabah pazardan bir eşek satın aldılar, Muşeg'i bunun üzerine oturtular ve demiryolu hattı istikametinde şehri terkettiler.

Şimdi yol onları Orta Anadolu'nun korkunç diyarlarına, bindokuzyüz onbeş yılına kadar birçok Ermeninin oturduğu vilayetlere götürüyordu. Türkler gerçi halkı yok etmişlerdi, ama hâlâ Türk kültürüne kıyasla Ermenilerin ulaştıkları düzeyi gösteren anıtlar vardı. Yüksek dağların zor çıkılan tepelerinde mimari stili sadece Ermeni yapı sanatına uyan muhteşem manastır yapıları göze çarpıyordu. Eğer gençler çölleşmiş köylerden geçmekte iseler taştan büyük binalar görüyorlardı, bunlar içinde bir zamanlar Ermeni çocuklarının okudukları okullardı. Onlar sık sık böyle bir köyün içine de giriyorlardı. Herşey çölleşmişti, yaşamdan iz yoktu. Herşey yağmalanmış, parçalanmış. Bir süre kalpleri sıkışarak molozlar içinde dolaşırlar, sonra öfkeyle yola geri dönüp devam ettiler.

Yaz sonu yaklaşıyordu. Tarlalarda buğday ve arpaların ağır başakları sallanıyordu. Yolun iki kenarında sonsuz sıralar halinde karpuz tarlaları, meyve ve sebze bahçelerinin yanında köyler vardı. Görünen doğa manzarası ile verimli topraklar zengin bir hasat sunuyorlardı. Ama bu toprakları işleyenler yarı aç ve paçavralar içinde dolaşıyorlardı. Bütün bu araziler beylere ve kulaklara aitti.

Gençlerin zaman zaman yiyecek bulmak için girdikleri Türk köylerinde hiç genç erkek yoktu artık, hepsi orduya çağılmıştı. Bütün işler kadın veya ihtiyar erkekler tarafından yapılmak zorundaydı. İş yapacak eller eksikti ve köylüler severek çalışıyorlardı. Arkadaşlar köylerde sık sık birkaç gün daha kalıyor ve hasada yardım ediyorlardı. Türk çiftçilerinin yanında, tarlalarda çalışırken köydeki yaşamı yakından tanıyorlardı. Birden fazla memurların jandarmalar eşliğinde köye vergi toplamaya geldiklerine tanık oldular. Memurlar köylülerin her şeyini alıyor, direnen olursa dövüyorlardı.

Murat yavaş yavaş dünyayı başka gözlerle görmeye başladı. Türklerin tümünün aynı hayatı sürdürmediğini gördü. Örneğin

bu fakir köylülerin jandarma ve devlet memurlarından gördüğü muamele Ermenilerin gördüğünden daha mı iyiydi?

“Bak Aşot. Jandarma ve memurlar bu köylülere bizden daha farklı davranmıyorlar, ellerindeki en son şeylerini alıyorlar. Biraz önce sizin koyunlarınızı nasıl aldıkları geldi aklıma, olayı hâlâ hatırlıyor musun?” diye bir defasında sordu Murat.

“Elbette, hâlâ hatırlıyorum. Ama onlar kendi hemşerilerini ölesiye dövmüyorlar” diye cevaplandırdı Aşot.

“Hepsini öldürmeleri gerektiğini mi düşünüyorsun? Ama o zaman işi yapacak kimse kalmaz” dedi Kaças.

Murat, “Köylülerin, eğer karşı koysalar aynen bizim gibi öldürüleceklerine inanıyorum” dedi.

MUŞEG'İN MACERALARI

Muşeg sonunda dinlenmişti. O artık eşeğe binmiyordu, aksine arkadaşlarıyla birlikte canlı adımlarla ilerliyordu. Murat'ın yanında yürürken sık sık her ikisinin eski mutlu zamanları hatırladığı oluyordu. Birlikte okula gitmişler, sevgi ve saygı içinde kaynaşmışlardı. Bir keresinde sordu, "Söyle Murat annemin ve Astig'in nasıl öldüklerini gördün mü?"

"Hayır, görmedim."

"Bu gerçek mi?"

"Gerçek tabi... Ben senin kızkardeşini felaketten birkaç gün önce gördüm. Apet'in annesi yola yattıktan ve artık kalkamadıktan hemen sonra. Gece molası başlayınca Astig hemen bizi buldu, yanımıza oturdu yapabildiği kadıyla bizi teselli etmeye çalıştı. Onun nasıl iyi bir kalbi olduğunu bilirsin!"

"Bilsem ne olur ki!" diyerek Muşeg içini çekti.

"O senin kayboluşuna teselli bulamıyordu, seni bir kez daha görmekten umudunu kesmişti."

"Evet ve şimdi ben buradayım, ama o yok."

"Belki o da şu anda herhangi bir yerde seni düşünüyor. Bizim Amestuyi de artık yok, Büyükkannem de. Ben onların yaralarından nasıl kan aktığını bizzat gördüm, biliyor musun ben onların son anlarını kolaylaştırmak için oraya gitmediğim için kendimi affedemiyorum."

"Sen birşey yapamazdın, çünkü kızkardeşini kurtarmak istiyordun."

"Hayır, ben o gece korkaktım, yeniden karşı kıyıya yüzebilirdim, belki de onlar hâlâ yaşıyordu. Belki de ben erkek kardeşimi

de bulabilirdim. Nubar hayatta kalırsa onu Kürtler yanlarına almışlardır, o herşeyi unutacak ve Kürt olacak. Ben onu bir daha asla bulamayacağım.”

Her ikisi, tamamen derin düşüncelere dalmış, sustular.

Bir akşam gençler kısa bir mola vermişlerdi. Çimene sere serpe uzanmış, alçak sesle şarkı söylüyorlardı.

“Şimdi senin gümüş saatin bizde olmalıydı Smpad” diye şaka yaptı Kaças. “Saatin kaç olduğunu her zaman bilirdik.”

“Peh, saat! Bir saat küçük birşeydir! Eğer hayatta kalırsam ve İstanbul’a kadar gidebilirim, kendime sadece yeni bir saat almayacağım.”

“Bunu nasıl yapabileceğini merak ediyorum! Baban bir eşya mağazasını orada, arkasında bıraktı!” diye ısrar etti Kaças.

“Ben kendime dükkan açacağım!”

Aşot sordu ona, “O halde sen zengin olmayı düşünüyorsun?”

“Tabi, ya ne? Bu açık bir şey!”

Bu kez Muşeg, “Smpad, eğer zengin olursan beni unutma” diye şakalaştı.

Smpad şakaya şakayla karşılık verdi: “Korkmayın çocuklar, ben hepinizi yanıma alacağım.”

Böylece sohbet, Muşeg’in yaşadığı herşeyi arkadaşlarına anlatması ricasıyla başladı:

“Kalenin düşmesinden sonra ben ötekilerle birlikte aşağıya götürüldüm. Oğlanların ve yaşlı erkeklerin, kan döken insanların arasında nasıl götürüldüklerini gördüm. Oradan kaçmak imkansızmış gibi görünüyordu, ben korkuyla yan tarafa koştum. Arkamdan atışlar duyuluyordu, bunlar banaydı ama gördüğünüz gibi sıyrıldım. Yanı yıkılmış bir eve ulaştım. Etrafta hiç insan yoktu. Koşmaya devam ettim ve bir bahçeye geldim. Bahçenin ortasında, içinden ara sıra yaşlıca bir kadının dışarı çıktığı küçük bir ev vardı. Kadının yalnız olduğuna kanaat getirdikten sonra kapıyı çalmaya cesaret ettim. Kadın şaşırmamıştı, sanki beni bekliyordu. “Beni kurtarın..” Söyleyebildiğim tek şey buydu. Önünde neredeyse bayılmışım, o kadar bitkindim. ‘Zavallı çocuk!’ dedi ve beni eve götürdü. Süt ve bir dilim beyaz ekmek verdi, yıkayabilmem için sıcak su getirdi. Tekrar kendime geldiğimde şunu söyledi: ‘Şimdi yat ve uyu!’

Akşam kocası geldi. Ben uykulu halimle kalktım ve konuşmalarına kulak misafiri oldum. Karısının beni anlatmasından sonra 'Onu bize Tanrı gönderdi! dedi adam. Bizim yanımızda kalmak istiyor, eğer oğlumuz geri dönmeyecekse, onu evlat edinelim.'

"O uyanık bir oğlan, çok şeye sabretmiş olması dikkat çekici."

"Sabretmek az bile! Eğer onlara neler yapıldığını görseydin! Ben iş yapamadım, ellerim titriyordu!"

"Ben sana söyledim evden dışarı çıkma diye!"

"Ama başka türlü olmazdı. Ben çalışmak zorundaydım. Onu uyandır, nasıl görüldüğüne bir bakayım, bu arada ona biraz daha yiyecek ver!"

Ev sahiplerim inanılmaz iyi insanlardı. Bana kendi çocukları gibi baktılar. Adam marangozdu ve hergün şehre çalışmaya gidiyordu. Biz, kadın ve ben evde yalnız kalıyorduk. Ben ona ev işlerinde yardım ediyordum; su taşıyor, bahçeyi temizliyor, meyve ağaçlarının toprağını çapalıyor ve mümkün olan herşeyi yapıyordum. Talihimden memnundum. Bu insanların tek oğlu Muhammet askere alınmıştı ve ondan yarım yıldan beri hiçbir haber almamışlardı. Bu durum karı kocayı huzursuz ediyor ve onlara acı veriyordu. Kadın sık sık benden yanına oturmamı istiyor, acıyla ağlayarak bana oğlunu anlatıyordu. Adam her zaman içini çekiyor, ama kendine hakim oluyordu.

Ben bahçeden hiç dışarı çıkmadım. İhtiyarlar bana oğulları Muhammet'in adını vermeyi ve çocukları yerine kabul etmeyi kararlaştırdılar.

Bunun için birkaç formalite gerekiyordu. Ben de diğer başka çocuklarla birlikte İslama geçmeli ve sünnet olmalıydım. Karşı koyamadım ama başım zonkluyordu: Nasıl bir çıkış yolu bulunabilirdi? Kaçmaya karar verdim, ama ihtiyarlara da çok acıyordum; onlar o kadar iyiydi ve bana da çok iyi davranıyorlardı. Bir şeylerden sıkıntı çektiğimi farkedince sebebini öğrenmek için beni sıkıştırdılar. Hiçbir şey gizlemedim, onlara sıkıntımı açıkça anlattım.

"Oğul, eğer böyle ise o zaman biraz daha bekleyelim. Eğer annen veya babandan biri bulunursa seni tutmayalım. Belki o zamana kadar sen de bize alışsın."

Aşot hayran kalmıştı; "Bunlar alın gibi insanlar" dedi.

“Evet, bunu söylemek lazım” diye Muşeg onayladı ve anlatmaya devam etti: “Yani İslama geçme işi ertelendi. Ama bu konuşmadan sonra bana iyi davranmadıkları gibi bir şey aklınızdan geçmesin, aksine onlar şimdi her durumda ailemin yokluğunu gidermeye çalıştılar. Evde oğullarının sazi kalmıştı. İhtiyarları memnun etmek için bunu çalmayı öğrendim. Kış akşamları ihtiyar kadın örgü örüyor, adam elle oyma figürlerle çocuk oyuncakları yapıyordu. Ben saz çalıyor ve türkü söylüyordum. Böylece günler sessiz ve farketmeden geçiyordu. Benim varlığımı komşular hemen öğrendiler. Özellikle Osman, onu sen hatırlayacağını Murat, komşunuz, o beni görünce heyecanlandı.”

“Oğulları Büyükbabamı bıçaklamışlardı.”

“Doğru, oydu. O bizimkilerin kaleden çıkarıldıkları gece Apet’in arkadaşlarıyla birlikte Osman’ın evinde görüldüklerini ve her iki oğlunu bıçakladıklarını öğrenmişti.”

Murat heyecanla, “Aferin Apet!” diye bağırdı.

“Dinleyin! Bu Osman köyde bir Ermeni oğlanın varlığına katlanamayacağını açıkladı. Evin beyinden beni hemen polise teslim etmesini istedi, yoksa bunu kendisi yaparmış. İhtiyarlar ne pahasına olursa olsun benden ayrılmak istemiyorlardı, Osman’ın ve diğer komşuların tehditlerinden kurtulmak için beni de alıp Kayseri’ye çok uzak olmayan küçük bir köye göçtüler. Başlangıçta herşey iyi gidiyordu. Onlar beni orada oğulları olarak gösterdiler ve beni okula gönderdiler. Gerçi onların işi bu yeri çevrede çok zordu. Tek odalı bir evde yaşıyorduk, yaşlı adam sık sık hasta oluyordu ve bu yüzden para kazanamıyordu. Bir gün pazardan büyük bir endişe içinde eve döndü.

Karısı endişeli biçimde sordu ona; “Gene ne var?” diye.

“Tüm direklere valinin, Ermeni çocuk kabul eden ailelerin bunları polise götürmeye mecbur oldukları emri asılıydı.” diye anlattı endişeli karısına.

“Bundan bana ne? Bırak yazsınlar. Burada, bu şehirde Muhammet’in Ermeni olduğunu kimse bilmiyor.”

“Aksine, biliniyor” diyerek içini çekti adam.

“Şaka mı yapıyorsun? Bunu kim öğrenmiş olabilir?”

“Ben mollaya kendim söyledim.” dedi ihtiyar ve başı önüne düştü.

Kadın, “Sen ne yaptın?” diye yakındı.

Üç günü büyük bir huzursuzluk içinde geçirdik. Her kapı çalındığında kadın sanki onu asmaya götüreceklermiş gibi irkiliyordu. Ama her şey iyi gitti, hiçbir şey bizim rahatımızı bozmadı, ben de tekrar okula gittim.

Ama birgün okuldan döndüğümde kadın bana doğru koştu.

“Babamız polise götürüldü” dedi. Ağlıyordu. “Ne yapmamız gerektiğini bilmiyorum.”

Ben öyle orada kararsız dikiliyordum. İhtiyarlara üzüliyordum ama polisin eline düşmek de istemiyordum. Her şey hâlâ gözlerimin önünde canlı duruyor. İnsanların kale eteğinde taşlarla nasıl öldürülmüş oldukları gözümün önünden gitmiyordu.

Sonunda, “Polise ben kendim gideceğim, onlar da babamı serbest bırakacaklar” diye önerdim.

“Hayır! Hayır! Neler düşünüyorsun sen öyle! Seni orada öldürecekler. Burada, yakınlarda herhangi bir yerde saklan. Sana yemek getireceğim ve Tanrının izniyle her şey düzelecek. Onlar seni bulamadıkları için ihtiyarı serbest bırakacaklar, onu ne yap-sınlar ki!”

Bunda anlaştık. Molozların içinde saklandım ve bana hergün yemek getirdi. Zaman geçiyor, ama ihtiyar adam gelmiyordu. Sonra kadın da gelmedi. Gelmeyeli üç gün olmuştu. Ben huzursuzdum, açlık da zorluyordu. Ne olduğunu öğrenmek için geceleyin dışarı süzıldüm. Yaşlı kadın evde çok hasta, yatıyordu. Kocasının hapiste öldüğünü öğrenmişti. Kadın duyduğu acıdan hasta olmuştu.

“Ah oğul, sen bize felaket getirdin!” dedi. “Baba öldü. Şimdi ikimiz ne yapacağız?”

Elimden geldiği kadar onu teselli ettim. “İş arayacağıma ve ona bakacağıma söz verdim. Gece olunca o da öldü. Çevreme bakmadan evi terkettim ve Kayseri’ye giden bir köylü grubuna katıldım. Cebimde bir kuruş olmadan oraya vardım. Pazarda elbiselerimi daha kötülerıyla değiştirdim ve buradan birkaç gün su alabileceğim birkaç kuruş aldım. Sonra bana çöplerde aranıp beslenmekten başka seçenek kalmadı. Sürekli zayıflıyordum, o kadar zayıfladım ki, çitin altına yığıldım ve beni bulduğunuz yerde yatıp kaldım..”

DEMİRYOLU

İstanbul'u Bağdat'a bağlayan demiryolu hattına olaysız ulaşı-
tılar.

Garip bir şehrin kirli otellerinden birinde bir yer bulduktan sonra her şeyden önce hakkında çok güzel şeyler duydukları demiryolunu görmek için istasyona gittiler. Ama onun önüne geldiklerinde hayal kırıklığına uğradılar, kızdılar. Gerçeklik çok basitti, bunda mucize bir şey yoktu.

İssız çevrede uzaklaşarak kaybolan raylara uzak olmayan bir yerde, üzerinde "gişe" yazılı küçük tek pencereci kirli bir ahşap baraka vardı.

Gençlerin karşısında yaşlı parlayan mor elbiseli bir Türk yağ pas içindeki sıradan güçlkle kalktı ve sordu: "Burada ne arıyorsunuz?"

"Biz İstanbul'a gitmek istiyoruz ağa. Lütfen bize trenin ne zaman geleceğini söyleyin" diye mütevazı bir sesle Smpad cevap verdi.

"Çok şey isteyebilirsiniz. Ama siz istediğiniz zaman binip hareket edeceğinizi mi sanıyorsunuz?"

Gençler şaşkın kalakaldılar. Yola devam etmeleri için onlara yeni bir engel mi çıkıyordu?

Smpad alçakgünlü bir tavırla, "Evet, biz bunun için ne yapmalıyız ağa? İstanbul'da ailelerimiz var. Onlar bize mektup yazıp gelmemizi istediler" dedi.

"Onayınız nerede?"

"Bir onaya mı ihtiyacımız var?"

"Elbette, başka nasıl olacak! Siz gişenin sadece polis onayı

ile bilet sattığını bilmiyor musunuz? Ayrıca çoktan beri yolcu treni çalışmıyor, biz de bilet satmıyoruz.”

“Ne yapmamız gerekiyor ağa? Bize yardım edin, tavsiyede bulunun lütfen.”

“Tavsiye için ben ne alacağım?”

Gençler birbirlerine baktılar.

“Eğer İstanbul’a yolculukta bize yardım ederseniz size elli kuruş veririz, daha fazla paramız yok”, diye Murat söze karıştı.

“Bu durumda siz İstanbul’a asla gidemeyeceksiniz.” diyen Türk aldırılmaz bir şekilde köşesine geri gitti ve yeniden sıranın üzerine uzandı.

İşlerin ters gitmesinden tamamen yıkılan gençler susarak caddeye geri döndüler.

Aşot, “Önemli değil çocuklar, cesaretinizi kırmayın! Bir yol buluruz, bana sadece zaman verin, bu demiryolu denen şeyin nasıl bir şey olduğunu öğrenmem için bana biraz zaman verin.” dedi.

Aşot’un canlılığı genel havayı bir parça iyileştirdi, yeni bir umutla raylar boyunca yürüdüler. Bir süre sonra çekiçlerle taş kıran yırtık pırtık bir grup insan gördüler. Yaklaşınca çalışanların askerler tarafından beklendiğini farkettiler.

Kaças birden bire “Bu bir mucize!” diye bağırdı.

“Bak Murat, oradaki senin eski beyin Teoredis’e benziyor! O da bizi tanıdı, gözlerine inanmamış gibi buraya bakıyor.

Smpad çok heyecanlandı, “Bizi ihbar etmese!” dedi.

Murat araştırmacı gözlerle ona baktı. Gerçekten o Teoredis’ti. Paçavralar içinde olmasına rağmen Yunanlı’yı tanıdı. Teoredis’e susması gerektiğini hatırlatmak için parmağını ağzına götürüp işaret yaptı. Teoredis anladı, çünkü başını salladı. O halde tehlikeye geçti. Ama Murat buraya nasıl geldiğini öğrenmek için Teoredis’le konuşmak istiyordu.

Hiç yoktan keşfedilmeyi önlemek için Murat arkadaşlarını otele geri gönderdi. İşçilerin yanından birkaç kere geçti. Hiç kimsenin dikkatini çekmedi. Sadece Teoredis ara sıra ona bir bakış fırlatıyordu.

Nihayet öğle arası geldi. İşçiler ellerinde kap kaçak, yorgun argın şantiye mutfağına doğru yürüyorlardı. Her biri bir tas dolu-

su sıvı ve bir dilim siyah ekmek aldıktan sonra yemek için çeşitli yerlere oturmaya başladılar.

Murat Teoredis'in yanına oturdu: "Dinle Teoredis! Ben Türküm ve arkadaşlarım da Türk. Sen bizi tanıımıyorsun, anladın mı?"

Teoredis yorgun bir sesle, "Anlıyorum" diye fısıldadı.

"Buraya nasıl geldiğini anlat hele."

"Anlatması uzun. Ermenileri bitirince Türkler biz Yunanlılara yöneldiler. Bizim köyü yıktılar, annemi öldürdüler ve Marta'yı sürdüler, ben o anda evde değildim ama onlar beni de buldular ve jandarmalar eşliğinde buraya çalışmaya getirdiler. Acilen işgücüne ihtiyaçları olduğu için, niçin öldürsünler? Önce çalıştırmak, zaten yavaş yavaş öleceğiz. Tüm arkadaşlarım dizanteriden öldüler, ben geçici olarak hâlâ yaşıyorum..."

"Kaçsaydın?"

"Kimliksiz nereye? Tek kuruş param ve tanıdığım tek bir insan yok. Hayır dostum, burada kaçmak bir fayda getirmez, hemen yeniden yakalanır ve orada asılırsın, yeteri kadar böyle olaylar yaşadık!"

Teoredis içini çekerek sustu. Murat onun bir zamanlar güzel, erkeksi olan yüzüne dikkatlice baktı. Güneş yanığı derisinin altından kemikleri keskin biçimde dışarı çıkmıştı. Gözleri hummalı biçimde parlıyor, elleri titriyordu. Bir ihtiyar gibi görünüyordu ve Murat sormadan önce uzun süre onu izledi.

"Sana nasıl yardım edebilirim?"

Teoredis düşündü.

"Nasıl yardım edersin? Eğer paran varsa bana bir ekmek, birkaç zeytin, biraz tütün ve kağıt al."

"Mutlaka temin edeceğim. Nerede gecelediğinizi bana söyle ve ben bunları akşam sana getireyim. Ama ben başka bir şey kastediyorum. Seni nasıl kurtarabileceğimi bilmek istiyordum. Ben ve arkadaşlarım sana hayatımızı borçluyuz."

"Evet, eğer bana kağıt getirebilseydin. Ama hayır, onlar benim asker kaçağı olduğumu düşünecekler ve cepheye, bir ceza bölüğüne götürecekler. Bu benim için ölüm olurdu. Hayır, bırak kalsın, zamanla herşey yoluna girer. Biz orada yukanda, çadırda uyuyoruz, bizde durum o kadar sert değil. Askere haber verisen

ve o da beni çağırırsa, ekmeğin ve tütünün yarısını ona vermek zorundayım.”

“Ben onun için de birşeyler getireceğim!”

“Hey siz, oradakiler! Kesin! Haydi çalışmaya!” diye birinin sesi duyuldu.

Teoredis kalktı ve sallanarak işyerine gitti.

Murat akşamleyin ona söz verdiklerini getirdiğinde düdük çalarak ve üslayarak bir tren barakanın yanından geçti. O küçük istasyonlarda durmuyordu. Murat durdu ve hızla geçip giden trenin arkasından baktı. Teoredis ekmeği iştahla yedi ve zeytinleri yuttu.

Teoredis şaşkın, “Trenin arkasından niçin böyle bakıyorsun?” dedi.

“Biz İstanbul’a gitmek istiyoruz.

“Kağıtlarınız var mı?”

“Hayır.”

“Peki o zaman nasıl gideceksiniz?”

“Çok basit, binmek ve gitmek. Bize kim kağıt soracak. Asker kaçmak için biz daha çok genciz.”

“Haklı olabilir, riske atılabilirsiniz. Sizin zaten kaybedecek bir şeyiniz yok.”

“Onaysız bilet satılmaması aptalca bir şey.”

“O zaman trenin çatısına tırmanacak ve böyle gideceksiniz. Ben sık sık askerlerin vagon çatısında oturduklarını görüyorum. Siz sürekli istasyonda beklemek zorundasınız. Tren birkaç dakika durur, o da belirsiz bir zamanda.” Teoredis düşünceye daldı. “Demek ki siz gideceksiniz, peki ben buradan nasıl kaçacağım?”

“Bizimle gel. Zaten sıkı gözetlenmiyorsunuz. Kaçmak zor değil.”

“Ve ilk istasyonda yakalanacağım, arkasından sen.”

“Seni yakalayamayacaklar. Biz seni saklayacağız, altı adamız biz.”

Teoredis “Düşünmeliyim” dedi. O kararını vermeden onlar ayrıldılar.

Murat zavallı adama gönülden yardım etmek istiyordu. O babasının bir arkadaşıydı, onlara, çocuklara çok zor durumdayken yardım etmişti.

Otele geri döndüklerinde Murat gerçlere Yunanlıyla konuşuklarını anlattı. Bir vagonun damında seyahat etmek onların hoşuna gitti.

Aşot şaka yapmaya başladı; “Bütün yol boyunca açık havada olursak, sağlığımız için iyi olur.” “Tren durunca dama çıkınız, kağıtsız ve masrafsız hareket ederiz. Böyle bir yolculuk benim hoşuma gider.”

Kaças, “Dam üstü aslında daha iyi.” diye ilave etti. “Orada yer bulunur!”

Smpad itiraz etti. “Ama ben aynı fikirde değilim. Tehlikelidir. Kendini sağlama almadan uykuya dalar, düşersin.”

“Ama biz nöbetleşe uyuyabiliriz. Ayrıca senin vagona gitme imkanın varsa bu çok iyi olurdu. Bizi de yanına al. Örneğin beni hizmetçin, Kaças’ı muhafızın, diğerlerini arkadaşların olarak.”

“Seninle asla ciddi konuşulamaz Aşot. Her şeyi alaya alıyorsun” dedi kızarak Smpad.

Murat bu arada, “Biz gideceğiz ama zavallı Teoredis burada kalıp ölmek zorunda. Ona nasıl yardım edilebilir ki? O hep şunu söylüyor: ‘Beni kağıtsız yakalayıp asacaklar’” dedi.

Smpad kararlı bir biçimde, “Ben ona kağıt temin edeceğim” dedi, ama gençler sadece güldüler “Bana inanmıyor musunuz? Güzel, o halde göreceğiz!”

Sabahleyin istasyon civarında bir tekne buldular ve içini oturulacak şekilde düzenlediler. Yağmur yağmaması iyiydi. Çıplak toprakta yatmaya uzun zamandır alışıktilar ve artık hiçbir şey onlara koymuyordu.

İki gün geçmişti. Zaman zaman trenler geçiyor ama durmuyorlardı. Sadece bir kez bir askeri tren durmuştu, ama uzun süre değil ve tam o sırada Smpad herhangi bir yere kaybolmuştu ve onu geride bırakmaları imkansızdı. Smpad şimdilerde sık sık kayboluyordu. Dertli dertli dolaşiyor, ama arkadaşlarına hiçbir şey söylemiyordu.

Onlar onun suskun tarzını bildikleri için ona ne düşündüğünü sormuyorlardı. Sadece Aşot ona şaka yapmadan duramıyordu.

“Smpad, yoksa sen yeni bir nakil vasıtası keşfetmeyi mi planlıyorsun? Bize her an uçan bir halı sunacakmış gibi derin ve anlamlı bir tavrın var.”

Smpad sessiz kalıyordu. Ama onun yüzünden treni kullanamamak zorunda kalmak Aşot'un ona ciddi biçimde saldırmasına neden oluyordu. "Niçin sürekli pazarda dolaşıyorsun? Orada ne arıyorsun? Biz burada oturmuş damda uyuma planları yaparken senin "soylu" babanın veliahtını bekliyoruz, ama sen yeniden insanların aklını karıştırıyorsun."

"Hey, hey! Ben insanların aklını karıştırıyorum ama olmayan şeylerle değil!" Smpad bu defa gerçekten kızmıştı. "Sen sadece şarkı söylemeyi ve fırsat bulursan kavga etmeyi bilirsin. Ama sen bununla çok uzağa gidemezsin. Bugün bu kafa ütülemektir."

Gündüz Karo şaşkın şekilde arkadaşlarının yanına geldi. Karo onların en küçüğüydü, her zaman sessiz ve sakin dururdu. Herkes onu korur ve kardeşi gibi severdi. Onu böyle şuarsuz halde görünce yerlerinden fırladılar.

"Karo, canım neyin var?" diye bağırdı Kaças. "Ben seni böyle bir durumda ilk defa görüyorum. Biri sana bir şey mi yaptı? Paramı mı aldılar, ekmeksiz mi geldin?"

"Daha kötüsü! Caminin yanından geçerken Smpad'ın mollarının evinden çıktığını gördüm. Benim onu orda görmem üçüncü kez oluyor... Ama bugün çok korktum ve bunu size söylemek için mümkün olduğunca çabuk buraya koştum. O ya gerçekten İslama döndüyse ve bizi ihbar ederse? Sonra ne olur? Kaças kendinden emin; "O bunu yapmaz! Bunun arkasında başka bir şey var" dedi.

"Arkasında ne olduğunu şeytan bilir!" diye kızdı Aşot. "Ya şimdi Smpad Müslüman olmak istiyorsa? O kurnaz ve korkaktır, aynen babası gibi. Böylelerinden her şey beklenir."

Muşeg, "Sen arkadaş hakkında bu kadar kötü bir karar vermemelisin" diye cevap verdi. "Önce olay açıklık kazanmalı."

"Burada açıklanacak ne var? Onun mollayla işi ne? Sen söyle, buna onu zorlayan nedir?" diye, her şeye kolay köpüren Aşot ısrar etti.

Murat da Smpad'ın davranışına hoş bakmadı. Ama Smpad'ın özel bir şey planladığı konusunda bir sezgisi vardı. Smpad bencil bir şekilde bir dostluğu yok edecek insan değildi... Murat arkadaşlarını yatıştırmak için şunu önerdi: "Önce Smpad'ı

bekleyelim çocuklar ve ondan açıklama isteyelim, ona ne yapacağımıza sonra karar verimiz.”

Aşot asla sakinleşemiyordu. “Kararım kesindir!” dedi, “Onu aramızdan çıkaralım, nereye isterse gidebilir!” dedi.

Birden bire yerden bitmiş gibi orada duran Smpad, “Bu ne nankörlük!” diye bağırdı. “Onlar için çabala, ama o birine bak ki, seni dışlamak istesin! Evet ben molların yanındaydım! Bir dua ettim! Önemli bir şey! Sanki bunu yapmakla kadife pantolonumu mu kırlettim? Bu ne saçmalık!”

“Sen alçak bir insansın, bunu sana söylemek zorundayım.” dedi Kaças. “Sen nasıl olur da camiye gitmeye yeltenebilirsin!”

“Bu benim sorunum!”

“O zaman şeytan alsın seni! Artık dostumuz değilsin!” Aşot yumruklarını sıktı ve Smpad’ın üzerine yürüdü.

Muşeg yeniden söze karıştı. “Bu böyle olmaz Aşot” dedi. “Önce onu dinlemek zorundayız.”

“Şimdi ben size hiçbir şey söylemeyeceğim. Beni iki saat bekleyin.” diye bağırdı. Smpad kınılmıştı, oradan uzaklaştı.

Gençler sabırsızlıkla Smpad’ın dönmesini beklediler. Bir saat sonra Smpad tekneye atladı ve zafer kazanmış gibi iki mühürlenmiş kağıdı Aşot’un ayakları önüne fırlattı: “Al, bir dahaki sefere çeneni tut!”

Murat kağıtları yerden aldı ve okudu. Birinde onların namuslu ailelerin çocukları olduğu, gerçek Müslüman oldukları ve İstanbul’a, ailelerinin yanına gidecekleri yazıldıydı. Birinde Smpad İsmail olmuştu, gerçek bir kahraman olan bir albayın oğluydu, albay ise hayatını inancı ve sultan uğruna adanmıştı, bu yüzden molla yerel idare organından çocuklara her türlü yardımı yapmasını rica ediyordu. İkinci kağıtta ise güvenilir bir bekçi olarak Dursun’a çocukları İstanbul’a götürmek üzere bir ay izin onayı vardı.

“Üç kere dua etmeye, inançlı bir Müslüman görünmeye ve bunlarla yaşlı imamın kafasını esaslı biçimde sabunlamaya değer miydi, değmez miydi, şimdi söyleyin? Bunlarla hiç rahatsız edilmeden İstanbul’a gidebilmek ve Teoredis’inizi de kurtarmak imkanına sahipsiniz.”

Gençler sustu.

Smpad'ın olağanüstü bir beceriklilik gösterdiğini gördüler. Şimdiye kadar hiç kağıtları olmamıştı, onların sözlerine sadece şehirde oldukları için inanılmıştı. Ama şimdi önlerinde demiryoluyla gitme imkanı vardı, burada daha sert kurallar geçerliydi.

Hâlâ sakinleşmemiş olan sadece Aşot'tu.

"Ama ben bu ödül karşılığı camide asla dua etmezdim!"

"O zaman kendini trenin altına at, zaten seni kimse iki gün daha hayatta tutamayacak. İçinde bulunduğumuz durumda seçici olabilmek için başka neden bulamıyorum." diye ona Smpad cevap verdi. Kırındı.

Murat nihayet arkadaşlarını barıştırmayı başarmıştı, hararetle seyahat için hazırlanmaya başladılar. Ama Smpad'ın temin ettiği dökümanlar da onlara bilet almalarında yardımcı olamadı. Yine bir vagonun damına tırmanmak zorundaydılar. Teoredis onlarla birlikte gitti.

Konya istasyonunda Smpad askeri kumandandan bir bakım belgesi almayı başardı. Onlar hastaneden cepheye dönmekte olan askerlerle dolu bir vagona gittiler. Bunlar arasında, demiryolu jandarmalarının nezaretinde iteklenerek sıraların altına sokulan asker kaçakları da vardı.

Tren yeniden hareket edince vagonun şurasına burasına yerleştiklerinde askerler tren durunca kestikleri sohbetlerine tekrar başladılar. Onlar önce alçak sesle konuşuyorlardı ama gençlerin mümkün olduğunca kendi yolculuklarının rahatlığıyla ilgilendiklerini görünce dikkati elden bıraktılar. Tekerleklerin yeknesak vuruşu da onların iştmesini engelliyordu.

Ama askerlerin tartışması giderek daha canlandı. Gençler daha fazla kelime yakaladılar.

Dört adam tartışıyordu: Artık yaşlanmış olan, elini yaralı göğsünde tutan çok temiz giyinmiş olan asker, daha genç görünen bir adam, hasta olduğu izlenimini veren zayıf bir asker ve kırmızı yanaklı bir çavuş. Öteki askerler tartışanların etrafını çevirmişti. Konuşanı dinlerken araya girip ya onaylıyor, ya da kızıyorlardı.

"Hayır, önce bana şunu söyle" diyerek kırmızı yanaklı çavuşu zorladı yaşlı asker: "Ermeniler senin neyine engel oldu? Kuşkusuz onlar ticaretin ve zengin olmanın peşindeler. Ben de, Sul-

tan' da bilmeliyiz ki, onlar işsiz güçsüz kalamazlardı, ticareti ve zanaatı ellerine almak zorunda kaldılar. Ermeniler her şeye sahip oldular, ama bu konuda kendi aralarında, bizimkilerden daha iyi anlaştıkları için. Memur veya subay olamıyorlardı, bu konuda ne yaparlardı? Bu nedenle onlar ticaret yaptılar veya zanaatkâr oldular. Sonrasında bizim zenginlerimiz de aynı işlere yöneldiğinde artık bütün alanlar tutulmuştu. Ermeniler onların engeliydi. Peki Ermeniler senin yolunu nerede kestiler?"

Çavuş alnında biriken teri silerken, "Ama onlar gavur, İslamın düşmanları." diye cevap verdi.

"Dünyada başka gavur mu yok, niçin onların hepsi yok edilmiyor?" diye, kendine yakışan şekliyle sordu yaşlı asker. "Bizim saygıdeğer müttefikimiz Almanlar, onlar gavur değil mi? Onlar da İslamın düşmanları, ama bu durum onlar tarafından kumanda edilmemizi engellemiyor."

Konuşmaya karışan hasta asker, "Bu kadar çok konuşulacak nesi var!" dedi. "Mesela Arapları ele alın, onlar gerçek Müslümanlardır, ama siz onların çölde bize nasıl davrandıklarını görmeliydiniz! Bizi İngilizlerin mi dize getirdiğini sanıyorsunuz? Bizi arkadan vuranlar, kuyumuzu kazanlar, develerimizi sürüp götürönerler her zaman Araplar oldu. Ve bizden kim onların eline düştüyse, onu orada bir köpek gibi vurdular..."

Genç gönüllü asker, "Ama buna onları İngilizler zorladı", dedi.

Yaşlı asker yeniden, "O zaman görüyorsunuz, iyi gavurlar ve kötü Müslümanlar da olabilir" diyerek sözü aldı. "Ya biz, biz ne yaptık? Biz tüm Ermenileri bir yığın halinde yok ettik. Bütün illerden binlercesinin nasıl toplandığını ve çöle sürüldüğünü ve orada merhametsizce öldürüldüğünü ben kendi gözlerimle gördüm. Hiç kimse rahat bırakılmadı, ne çocuklar ne kadınlar. Bunun için Tanrı bize küsecektir, bunu herkes görüyor, bunun için biz her yerde uğradığımız yenilgileri gizliyoruz."

Gönüllü olanı, "Evet, tam da bu, bizim onların yakasını bırakmamızı gerektiren nedendir", dedi.

"Bu nasıl olacak? Bize bunu açıkla. Sen eğitimli bir adamsın, kitaplar okudun, her şeyi iyi biliyorsun."

"Eğer dinlemek isterseniz bunu size açıklamak isterim" dedi

genç gönüllü. Kerevette rahat oturdu, sigara çıkardı ve dinleyenlere ilham etti ve konuşmaya başladı. Gençler biraz daha yaklaştılar. Sorunun açıklamasını bir de Türklerden duymak kendileri için ilk kez yakıcı bir ihtiyaç haline gelmişti.

“Her şeyden önce”, diye başladı, “Aydınların inançlarla ilgilenmediklerini anlamalısınız. Bu zamanlar çoktan geçti. Bir ittifak eğer diğerlerine karşı yararlı olacaksa Hristiyan devletle de yapılıyor. Bugün biz şimdi Almanlarla birlikte İngilizlere, Fransızlara ve Ruslara karşı bir savaş yürütüyoruz. Bu her zaman böyle olmuyor, biz Bulgarlarla savaşın eşiğindeydik, ama bugün onlar da bizim müttefikimiz. Buna politika deniyor. Aynısını düşmanlarımız da yapıyor. Onlar Ermenileri, bize karşı çıkarları olduğu için kıskırttılar... Ermeniler uzun zamandan beri öldürülmüş, toprakları, evleri ellerinden alınmış, biriktirdikleri bütün zenginliklere el konmuş. Ama bunu barış zamanlarında yapmak çok kötü olurdu. Ama bu gün bu bambaşka bir şey. İnancın bununla ilgisi yok.”

Daha yaşlı olan asker “O zaman bu iyi!” dedi. “Buradan anlaşılıyor ki inanç sadece sıradan halk için söz konusudur.”

“Bu tam doğru değil. Ben de Müslümanım ve inancımızın tüm diğerlerinden daha iyi olduğundan eminim. Kendi inancının üstünlüğü, Kur'an dışında da Hristiyan halkı birbirine karşı kıskırtma politikasının temelini oluşturur.”

“Bu kadar çok insanın ölümüne yol açtığı için bu politika benim hoşuma gitmiyor.” Hasta asker bir süre düşündükten sonra. “Peygamber şahittir ki ben bunu kendime bile açıklayamam. Yeryüzünde yeteri kadar yer yok mu veya insanlar birbirlerini yemek zorunda kalacak kadar, kurtlardan daha mı kötü? Ben her zaman bunun inanç adına yapıldığına inandım. Yönetici molla da bize bunu böyle öğretti, ama şimdi ben karmakarışık durumdayım ve artık hiçbir şey anlamıyorum.”

Yaşlı asker, “Bunu anlamak için yeterince zamanın olacak.” dedi.

Çavuş tekrar söze karıştı, “Burada anlaşılacak bir şey yok” dedi “Bir askerin hiçbir şey anlamaya ihtiyacı yok. Bize savaş yapmak emredildi. Biz zaten savaşıyoruz. Gönüllü bey çok doğ-

ru söyledi: Bu güruh sonsuza kadar temizlendi ve böyle olması iyi! Bir daha böyle fırsatın çıkıp çıkmayacağı belli değildi.

Bu tartışmalar üzerine gençler derin düşüncelere daldılar. Onların böyle karmaşık sorunları anlamak için gerekli olan hayat tecrübeleri henüz çok azdı.

Üç gün sonra sabah erkenden treni terkettiler. Burada deniz-yolu için bilet aldılar. İstanbul Boğazını geçtiler ve “Büyük köprü” iskelesinde karaya çıktılar.

Ama ne sonbaharın altınsı süslemeleri, ne parlayan büyüleyici sahil çizgisi ne de boğazın açık mavi akıntısı veya Ayasofya'nın yüksek minareleri gençlerde hayranlık duygusu uyandıramadı, çünkü onların aklı İstanbul mucizesine odaklanmamıştı...

Onlar hedefe ulaştıktan sonra, bu yabancı büyük ve şaşkın sürgünlerle dolu şehirde bundan böyle kime yöneceklerini bilmiyorlardı.

Sabah sisinde köprüde bir süre daha durdular, sonra da rengârenk insan akımının içine karıştılar, şaşkın ve suskun, gelecek için ve kaderleri hakkında herhangi bir umutları olmadan yürüdüler.

İSTANBUL'DA

İstanbul, adım adım kavranması olanaksız mucize: İnsan boyu mankenleriyle dev vitrinler, eski zamanlardan kalma muhteşem su kemerleri, Bizanslıların inşa ettiği eski İstanbul şehrinin sahili boyunca uzanan yüksek güçlü kale duvarları ve bin dört yüz elli üç yılında II. Mehmet'in ordularının şehre girdiği ve orada aynı zamanda imparatorluk sarayını korumakla görevlendirilmiş üçbin kişilik son savunma ordusunu yendiği büyük işgal yeri idi.

Sultan Ahmet camii. İstanbul boğazının kıyısında ve Ayasofya'nın yanındaki, içinde bir zamanlar imparatorluk avlusunun kalburüstü bayanlarının gezindikleri muhteşem bahçe labirentleri. Üzeri örtülü ve açık pazarlar, orta halli İran kilisesi ve başka her şey muhteşem.

Gençler pek çok nedenle yorulduklarında ancak akşama doğru her şeyden önce geceleme işini halletmek zorunda olduklarının bilincine vardılar. Bunun çok kolay olmadığı anlaşıldı. İlk olarak onlardan bir ikametgah belgesi istendi. Gençlerin şimdiye kadar hiç bilmedikleri bir kavramdı bu. Smpad'ın onlara temin etmiş olduğu kağıtlar şimdi geçersizdi, çünkü içinde İstanbul'a akrabalarına gitmek üzere yolda olan çocuklar, yazılıydı. Onları kabul etmeye tek bir han bile hazır değildi. Onlara sahile gitmekten başka bir seçenek kalmıyordu. Çok düşünmeden oraya bağlanmış olan kayıkların içine süzöldüler ve böylece zaman kaybetmeden hoş bir geceleme imkanı buldular. Başlarının üzerinde binlerce parlak yıldız, mavi gökkubbede ışıldarken hafifçe sallanan kayıklar onları bir beşik gibi sallıyordu.

Kayık sahiplerinin bir sürpriziyle karşılaşmamak için sabah çok erken kalktılar ve önce denizde yıkandılar. İyi bir uykudan ve deniz banyosundan sonra açlık kendini hiç olmadığı kadar gösterdi. Ama paraları yoktu. Pazarda iki saatlik bir gezi sırasında sergilenen harika yiyeceklere bakarken açlık daha da büyüdü.

Bir fırının tezgahında ince uzun bir somun ekmeği gören Aşot, “Bir somun ekmeği alamaz mıyız?” diye sordu.

Murat, “Bu arada bir de polisin eline mi düşelim? Bir bu eksikti! En iyisi hemşerilerimizi bulmaya çalışalım, onlar bize mutlaka yardım edeceklerdir.” dedi.

Bu öneri herkesin hoşuna gitti, ama burada İstanbul’da, herkesin başında bir fes taşıdığı, herkesin aynı giyindiği ve herkesin Türkçe konuştuğu yerde bir Ermeni’yi tanımak nasıl mümkündü? Ses yumağı içinde gayret ettiler ama tek bir Ermenice sözcük duyamadılar.

Bir kere daha bir fırının önünden geçmekte iken Ermenice bir tabela gördüler. Fırının kapısını sevinerek çaldılar. Kasada, kafasında pis bir fesle, şişman ve yaşlıca bir adam olan dükkan sahibi oturuyordu.

Çekilerek, “Siz Ermeni misiniz ağa?” diye sordular.

“Evet ama, bunun sizi niçin ilgilendirdiğini sorabilir miyim?”

“Sizinle konuşmak istiyorduk.”

“Ben bu konuşmaları bilirim! Sizin gibilerden burada bir sürü var. Benim bedava ekmeğim yok.”

Fırının bu açık ters davranışına aldırmadan, “Biz daha dün geldik. Burada hiçkimseyi tanımıyoruz. Hemşerilerimizi bulmamızda belki siz bize yardımcı olabilirsiniz?” dedi çocuklar.

“Nereden geliyorsunuz?”

“Ş... şehrinden.”

Fırının yüzü kısa bir süre için aydınlanmış göründü, ama hemen bir önceki ters ifadesini takındı.

“Bize söylendiğine göre oradaki herkes öldü. Siz nasıl kaçmış olabilirsiniz?”

“Bu uzun bir hikaye, ama biz dünden beri hiçbir şey yemedik!” dedi Kaças, sesi öfkeliydi.

“Hemşerilerimizi veya herhangi bir işi nerede bulabileceği-

mizi, eğer biliyorsanız bize söyleyin, başka bir defasında buraya gelir ve size herşeyi tam olarak anlatırız.”

“Tamam, tamam, yani siz şimdi nereye gideceğinizi bilmiyor musunuz? İyi, peki hangi işi yapabilirsiniz?”

“Her işi.”

“Peki, şimdi size yanımda çalışmayı önersem ne dersiniz? Gerçi benim işçiye ihtiyacım yok, ama eğer yardımcı olacaksan kendi insanına yardım etmelisin. Tamam mı? Siz benim yanımda fırında yatacaksınız ve yiyeceğinizi ben vereceğim. Tanrı bana ben size, anlaştık mı?”

Gençler hep bir ağızdan, “Anlaştık!” diye bağırdılar.

Böylece onlar için hareketli İstanbul’da hayat, iyiliksever bir hemşerilerinin yanında başladı.

Bir süre yaşayıp gördükten ve şehrin gürültüsüne alıştıktan sonra gençlere kaldırımlarda yaralı çıplak ayaklarıyla koşuşturmak ve hemşerilerinin fırınındaki hayat yol yapımında çalışmaktan daha kötü görüldü. Ama bir çıkış yolu yoktu, buna katlanmak zorundaydılar.

Savaş sona ermişti. Bir sabah itilaf donanması İstanbul boğazına girdi. Başta uzun beyaz dolaklarıyla Amerikan gemicilerinden başlayarak başlarında kalın türbanlarıyla Hintlilere kadar, İstanbul’u değişik ulusların askeri gücü doldurdu.

Günlerce bütün meydanlarda askeri bandolar çaldı. Vatandaşlar lokanta ve barlarda askerlerle birlikte içtiler. Her yerde mütefiklerin bayrakları satılıyordu. Yunanlılar heyecanlıydı, sürekli şarkı söylediler. “Sito, sito, Venizelos!”*

Fakat açlıktan zayıf düşmüş olan gençler sürekli ve hâlâ hemşerilerinin yanında çalışıyorlardı.

Bir gün Aşot, “Savaş bittiği için artık ben bu şekilde çalışmak istemiyorum.” dedi. “Beyimiz bize başka işçiler gibi çalışma karşılığı ücret ödemek zorunda, aksi halde çalışmayalım.”

Fırın sahibine gittiler. O onların isteklerini dinleyince vahşileşti. Zaten kırmızı olan yüzü daha koyulaştı, kan bürümüş gözleri korkunç görünüyordu.

* Yaşasın, yaşasın Venizelos

“Ücret mi?” diye bağırdı. “Önce yediğiniz yemeğin karşılığı için çalışın!”

“Çalışmadık mı?” diye sordu Kaças.

“Hayır, teşekkür ederiz! Eğer o zamanlar siz bizi kurtardıysanız, yaşatmak için değil, bizi şimdi öldürmek için. Bize iyi bak, nasıl görünüyoruz! Ama siz bilirsiniz, ücretsiz artık çalışmıyoruz.

Fırıncı öfkeden kudurmuş gibi “Hepinizi şeytan alsın!” diye bağırdı ve onları dışarı attı.

Ceplerinde tek kuruş olmaksızın yeniden sokakta kaldılar. Ama zaman değişmişti. Artık her geçene korkuyla bakmak, etnik kökenini saklamak gerekmiyordu “Ermeni kaçaklar için yardım komitesi” diye gösterilen bir yere başvurdular. Kendilerini anlattılar ama uzun süredir İstanbul’da olduklarını gizlediler. İyi giyimli, burnunun üzerinde gözlükle genç bir adam hikayelerini dinledi ve onları bir Amerikan yetimevine gönderdi. Orada onların saçları kesildi, yıkandılar, yeniden giydirildiler ve değişik sınıflara dağıtıldılar.

Yetimevindeki tok, huzurlu yaşam gençlere fırıncının yanındaki angaryadan sonra başlangıçta harika göründü, ama hemen “altın kafes” bir hapishaneye dönüştü. Eğitimcilerin büyük bölümü Amerikan kolejinde eğitim görmüş Ermenilerdi. Hepsi birbirine benziyordu: Olağanüstü nazik, yumuşak, yüzlerinde sonsuz bir gülümsemeyle aritmetik, tarih veya edebiyat olsun tüm ders saatleri aynı öğretmenler tarafından veriliyor, öğrencilere itaat, yetişkinlere saygı ve tanrıya inanç öğretiliyordu.

Bir defasında atılğan Aşot, tabiat bilgisi öğretmenini öğrencilere herşeyin Tanrıdan geldiğini anlatırken ona dikkatsizce bir soru sordu.

“Söyleyin lütfen”, dedi, “Türklerin bu kadar çok Ermeni’yi kesmeleri, bu Tanrının isteğiyle mi oldu?” Öğretmen alışıldık gülümsemesiyle düşünmeden cevap verdi: “Kesinlikle, Tanrı Ermenileri günahları nedeniyle cezalandırdı.”

Kaças aynı özensizlikle, “Eğer insanları bu kadar zalimce cezalandırıyorsa bu Tanrı çok kinci olmalı!” dedi.

Gençler daha sonra tartıştılar, onlar öğretmenin Kaças’ı cezalandıracağına ve sınıftan atacağına inanıyorlardı. Ama hiçbir şey

olmadı. Eksik olmayan gülüşüyle öğretmen sadece, “Tanrının sık sık insanların sabrını denediğini” söyledi ve Ermenilerin büyük bölümünün yanlış olan gregoryan inancı içine düştüklerini söyledi. Gerçek Hristiyan öğretisi protestanlıkmuş. Ve o protestanlığın avantajları üzerine bolca açıklamalar yaptı.

Öğretmenle olan bu tartışmasından hemen sonra Kaças, kendisine bakan eğitimcilerin hoşgörüsüzlüğünü hissetti. Sürekli izlendi ve her ufak olaydan dolayı cezalandırıldı. Bir düğme ilklenmemişse, yatağın kırıksıklığı yeteri kadar düzeltilmemişse ve bunun gibi bütün düşüncesiz davranışlarında arkadaşları Kaças’ı korumak için çaba harcadılar.

Buna karşılık Smpad büyük ilerlemeler kaydetti. Alçakgönüllülüğü ve her zaman hizmete hazır oluşundan dolayı müdürlüğün ilgisini çekti. Herşeyden önce o yatılıların en yaşlısıydı ve bir süre sonra eğitimcinin yardımcısı ve bölük başkanı oldu. (Scout* ilkesine göre çocuklar bölüklere ayrılmışlardı) Gençler Smpad’ın karakterini iyi bildikleri için artık onunla ilgilenmiyor, sadece onu sık sık, aralarındaki konuşmaları öğretmenlere ihbar etmemesi konusunda uyarıyorlardı. Bu gibi olaylarda Smpad her defasında hasta bir insan tavrı ~~talani~~yordu.

Daha üst sınıflardaki oğlanlar sık sık çok değişik Amerikan girişimlerinde ve depolarda çalışıyorlardı ki, bunlar savaştan sonra İstanbul’un her yerinde yerden mantar biter gibi olmuşlardı. Bunları Ermeni müteşebbislerin atölye ve fabrikalarına da dağıtmışlardı. Bu yapılırken çocukların rızası alınmamıştı. Kaleminden izin alındıktan sonra çocuklar sıraya diziliyor ve eğitmenin gözetiminde işyerlerine götürülüyordu.

Yetimevinde büyük bir dedikoduculuk yaygındı ve özel bir itibar görüyordu. Bu tip çocuklar daha sonra protestan misyoner olarak eğitiliyordu. Onlar Ortadoğu için ajan olmak zorundaydı. Yetimevinde kulaktan kulağa, bu çocukların eğitimlerine devam etmek için Amerika’ya koleje gönderilecekleri dolaşıyordu. Ama böyle öğrenciler çok azdı. Yetim çocukların çoğu herhangi

* Yeni yollar açmaya çalışan ilim.

bir mesleği öğreniyor, atölyelerde çalışıyor, avluda telaşlı dolaşiyor ve günde üç kez, hamileri Amerikalılar için dua ediyorlardı.

Sadece öğretmenlerden biri diğerlerine göre farklıydı. Bu Nasaretyan'dı. Uzun boylu, güçlü ince vücut yapısıyla o bir Ermenice öğretmeninden çok bir köylüye benziyordu. Bu öğretmen her zaman biraz kenarda duruyor, meslektaşlarıyla alay ediyordu ve evdeki tüm yetimlere duygusal davranan tek insandı. Derste sık sık heyecan yaratıyor ve büyük Ermeni yazar ve şairlerin eserlerinden notlar yazdırıyordu.

Gençler bu öğretmeni seviyor ve onun derslerine severek katılıyorlardı. Murat ve Nasaretyan arasında dostça ilişkiler kurulmuştu. Tenefüslerde ikisi sık sık bahçenin ağaçları altında dolaşıyor veya akşamları havuzun kenarındaki bankta oturuyorlar ve bitmez konuşmalar yapıyorlardı. Nasaretyan tanığı olduğu olaylar hakkında soru sormaktan yorulmuyor, dikkatlice dinliyor ve defterine notlar alıyordu.

Bir gün Murat'a Paronyan'ın bir cildini getirdi. Akşamleyin gençler yatak odalarının kapısını kilitlediler ve büyük mizahçının ölümsüz eserlerinden birbiri ardına okudular. Bu arada gülmekten yataklara düştüler, çünkü Paronyan İstanbul geleneklerini ve zenginleşen Ermenilerin hayat tarzını çok komik bir şekilde anlatıyordu. Bir başka seferde Nasaretyan Murad'a Raffi'nin "Samuel" cildini getirmiş ve ondan dikkatli olmasını rica atmıştı, çünkü Amerikan yetimevinde Paronyan, Raffi ve diğer Ermeni klasiklerini okumak yasaktı.

Gençler okumaya o kadar derin dalmışlardı ki, nöbetçi eğitimcinin bu kez kilitli olmayan kapıya yaklaştığını hiç farketmemişlerdi. O kapıda durarak bir süre Aşot'un okumasını dinledi, sonra ayak ucundan yaklaşıp kitabı elinden aldı.

Dostça sordu ona, "Bu kitabı nereden aldın?" diye.

Murat, "Eğitimci bey, bu kitap bana ait, onu ben getirdim" diyerek araya girdi.

Eğitimci ısrarla sordu, "Sen gerçeği söylemiyorsun. Yetimevine girişinizde herşeyinizin alındığını iyi biliyorsun. En iyisi, bu kitabı kimin verdiğini söyle."

"Size söyledim ama..."

"Ay, ay, ay, yalan söylemek ne kadar da güzel! Tanrı bunun

için sana gücenecek ve seni cezalandıracak. Bu kitabın nereden geldiğini içinizden hiç kimse söylemek istemiyor mu bana?”

Cevap susmaktı.

“İyi ben yarın müdür beye rapor edeceğim.”

Bu arada eğitimci dışarı çıkmıştı. Murat yataktan fırladı ve onun yolunu kesti.

Tehdit ederek, “Kitabımı bana geri veriniz!” diye bağırdı.

Eğitimci Murat’a anlamadan baktı ve kapıya doğru bir adım attı.

“Bay eğitimci! Ben sizden kitabı bana geri vermenizi rica ediyorum. Onu vermeden önce odadan bırakmam sizi.”

“Bu da ne demek oluyor? Tehdit mi, ayaklanma mı? Nerede bulunduğunu unutuyorsun oğlum!”

Bu defa Murat konuşmaktan çok bağırarak “Ben hiçbir şeyi unutmuyorum. Bana kitabımı geri veriniz!” dedi.

Öğretmenle Murat arasındaki kavgayı endişeyle izleyen Kaças ve Aşot yataktan atladılar ve Murat’ın yanına geldiler.

“Kitabı geri vermenizi sizden, biz de rica ediyoruz” dedi Kaças ve eğitimcinin elinden kitabı zorla aldı.

“Görülüyor ki siz eğitilemezsiniz, siz daha çok sokağa alışmışsınız. Ben sizin yeniden ait olduğunuz yere, sokağa geri dönmeniz için uğraşacağım!”

Ve eğitimci aşağılayıcı bir gülümsemeyle kapıya yürüdü.

Oturduğu yataktan, “Niçin herkesi dışarı atıyorsunuz?” dedi Smpad, “Biz suçlu muyuz bay eğitimci?”

“Evet, kitabı nereden aldığınızı söylemezseniz, hepiniz suçlusunuz!”

“Ben bunu söylemek istiyorum. Bu ve diğer kitapları Murat Ermenice öğretmeni bay Nasaretyan’dan alıyor” dedi Smpad.

Eğitmen kendi kendine, “Bunu biliyordum” diye mırıldandı ve yatak odasını terketti.

Aşot “Muhbir!” diyerek Smpad’ın üzerine saldırdı. “Pis insanların en azından bir eksik olması için seni boğmak gerekir!” Smpad’a acımasızca vurdu.

Kaças ve Karo da Aşot’a katıldılar. Smpad bağınıyordu: “İmdat! Beni öldürüyorlar! İmdat!”

Kapıya adımlar yaklaştı. Gençler yataklarına yatılar ve hiçbir şey olmamış gibi yaptılar.

Eğitmen yatak odasına girdi.

“Burada ne oluyor?” diye sordu.

Murat cevap verdi: “Özel bir şey yok bay eğitimci, biraz kavgaya ettik biz.”

“Yalan söylüyor!” diye bağırdı Smpad. “Size gerçeği söylediğim için onlar beni boğmak istediler. Beni başka bir odaya almanızı rica ediyorum, yoksa beni öldürecekler.”

“Kim bunlar, kimden sözediyorsun?”

“Eski arkadaşlarım, Aşot, Muşeg, Kaças ve Murat.”

“Murat’ın bununla ne ilgisi var? O bir kez olsun kavgamıza karışmadı!” diye Aşot bağırdı.

“Bay eğitimci, ona inanmayın. Murat onların lideri, onun sözü bunlar için kanundur, müdürden daha çok onu dinlerler, bütün bunları o, gizlice yapıyor. Bütün gün boyunca bize o kumanda ediyor. Buradan da bir şey çıkmayacağına inanıyor. Hayır, dostum, ben artık bıktım!”

Kaças “Ah, seni alçak herif!” diye bağırdı. “Senin köpeksi hayatını kurtardığına minnet duyacağın yerde hâlâ ona iftira ediyorsun! O haklı bay eğitimci, onu buradan çıkarınız, içimizden hiçkimse bu muhbirle aynı odada uyumaya razı değildir, onun babası da bir muhbirdir.”

Smpad dışarı çıkarıldı. Eğitimci arkadaşlardan artık huzur ve düzen sağlamalarını istedi.

“Sizin hoş olmayan davranışınızı ben yarın müdüre haber vereceğim, size ne yapılması gerektiğine o karar verecek” dedi ve dışarı çıktı.

Gençler çok sarsılmışlardı, hiçbiri uyumak istemiyordu.

“Gün başlamadan önce bu pislikten kurtulmamız daha mı iyi olurdu?” diye önerdi Aşot. “Biz zaten atılacağız.”

Kaças, “Bırak bu bir geceyi kuş tüyü yataklarda uyuyarak geçirelim” diye şakaştı.

“Sanırım biz tüm suçu üzerimize almak zorundayız, Karo ve Muşeg’i oyun dışında bırakalım” dedi Murat

Aşot içmelercesine, “Ezme püresi de istemezler mi?” diye sordu. “Yalnız Kaças ve ben suçluyuz, öyle mi?”

Kaças kızdı, “Sen ileri gidiyorsun Aşot!” dedi. “Murat’la Smpad’la konuşurmuş gibi konuşuyorsun. Bumu bu kadar havada olmak ileri gitmek olmuyor mu?”

Murat, “Sakin olun!” dedi. “Söze girmeme izin verin! Karo bizim en küçüğümüz, Muşeg de çok zayıf, sokakta açıkta yaşamak ikisi için de zor olacak. Biz onları bu akibetten korumaya çalışalım, eğer öyle olacaksa, biz üçümüz, kendi başımızın çaresine bakalım.”

“Bizim dışarı atılacağımızdan hâlâ kuşku mu duyuyorsun?” diye sordu Kaças.

“Hemen hemen hiç.”

Karo ve Muşeg itiraz ettiler, ama aynı yanıtı aldılar ama ilk uygun fırsatta onları yetimevinden alacaklarına söz verdiler.

Sabahleyin kahvaltıdan önce gençler müdürlüğe çağrıldılar. Müdür altın gözlüklü değerli bir beyefendiydi. Kırk dökük Ermenicesiyle onlara iliklerine kadar bozulmuş olduklarını ve bu nedenle burada evde kalmaya devam etmelerinin mümkün olmadığını açıkladı. Gençler kendilerini savunmaya çalışmadılar. Sadece Murat, Karo ve Muşeg’i affetirmek için birkaç söz söyledi.

“Müdür bey! Adalet adına ve daha sonra vicdan azabı çekmemek için önünüzde, Tanrı önündeymiş gibi bu iki oğlanın suçu olmadığını, sadece üçümüzün suçlu olduğunu söylüyorum.” Murat eliyle Kaças ve Aşot’u gösterdi. “Eğer ceza vermek istiyorsanız üçümüzü cezalandırın.”

Müdür kendi kendine, “Sizin öğütlerinize ihtiyacım yok” diye gürledi.

“Ayrıca ben, bizim namussuz hiçbir şey yapmadığımızı da eklemek zorundayım. Biz kendi yazarlarımızın eserlerini okuduk.”

Müdür kızdı.

“Amerikalılar size para harcıyor. Siz Amerikalıların bu ev için doğru bulduğu düzene uymakla yükümlüsünüz. Sadece size tavsiye edilen kitapları okumak, nereye gönderildiyseniz orada çalışmak, tek kelimeyle size söylenen herşeyi yapmakla yükümlüsünüz. Asla keyfilik yok! Anlaşıldı mı?”

Murat nezaketle, “Affedersiniz müdür bey! Biz Ermeniyiz ve

kendi dilimiz var, çok sevdiğimiz ve eserlerini kendi dilimizden okumak istediğimiz kendi şair ve yazarlarımız var.” dedi.

“Siz kendi dilinizde sadece dini kitaplar okuyabilirsiniz.”

Kaças öne çıkarak, “Kendimi Murat kadar iyi ifade etmeyi bilmiyorum.” diyerek başladı. “Ama ben Ermenilerin yarısını katliamdan geçirmiş olan Türklerin bile bize anadilimizi unutturmayı başaramadığını görüyorum. Ben bunu ‘yardıma’ rağmen sizin de başaramayacağınıza inanıyorum. “

“Dışarı!” diye gürlledi Müdür. Murat, Kaças ve Aşot’u dışarı attı.

Karo ve Muşeg yetimevinde kaldılar.

Yeniden sokaklar, ama sokak olarak değil, yeniden açık mavi gökyüzünden bir çatı, yeniden sabah, gündüz ve gece hiç değişmeyen korkunç, acı veren aynı düşünce: Bir parça ekmeği nereden almalı?

İLK POLİTİK DERS

Üzerinde güneşin parladığı gürültülü sokaklar çocukların içinde bir mutluluk hissi uyandırıyor. Onlar şimdi nihayet, ağır bir ikiyüzlülüğün hakim olduğu çevrenin dışına çıkmışlardı.

Aşot, “Özgür olmak ne güzel şey!” dedi sevinçle. “Sadece cebimizde tek kuruş para olmaması kötü. Küçük bir kahvaltı hiç fena olmazdı.”

Kaças, “Ve gece için bir yatak olduğunu bilmek.” diye ekledi.

Onlar yarım gün sokaklarda avare dolaştılar, düşüncelerinde tek bir şey vardı: “Nerden alınır?”

Aşot kesin bir üslupla, “Ben ölüm açlığı duyuyorum, her şey pahasına yemek zorundayım.” dedi

“Onlar şimdi, şu anda öğle yemeğini yediler. Zavallılar cansız bir duayı afiyetle okumak zorundalar, ama buna karşılık tok-turlar, düşüncelerini ise en cesur rüyalarında dolaştırabilirler. Ben bir parça ekmekten başka hiçbir şey düşünmek istemiyorum.”

“Bir kereliğine olsun oraya gitsek nasıl olurdu?” diye önerdi Kaças. “Belki Muşeg ve Karo en azından bize parmaklığın arasından bir küçük parça ekmek vermeyi başarırlar.”

Yetimevinin öğrencileri o anda bahçede oynuyorlardı ve Aşot için Karo’yu çağırmak böylece kolay oldu. Arkadaşlarının kötü durumunu duyunca o ve Muşeg yemekhaneden, ellerinde bir çok parça ekmek ve pişmiş et getirdiler.

Aşot gözleri parlayarak gençlerin yanına döndü ve yakın ilk evin merdiven basamaklarında getirilenleri öğütmeye başladılar.

“Biliyor musunuz?” dedi Aşot birdenbire, “Her defasında bu-

raya gelmek olmaz: Birincisi lanet yetimevine her defasında tırmanmak zor ve ikincisi de, görülebiliriz ve dostlarımız müşkül durumda kalır! Pazara gitmemiz ve elbiselerimizden bazılarını satmamız daha iyi olmaz mı?"

Bunu yaptılar da.

Ceplerinde yeniden birkaç lira görünce gençler kendilerini yeniden hafif ve sorumsuz hissettiler. Ekmek ve zeytin satın alarak günün geri kalanını ve geceyi kayıklarda geçirmek için aşığıya, denize indiler. İstanbul boğazının kıyısında eski Bizans surlarının altında sırtüstü sessiz yatarak güneşin harika batışına hayran kaldılar.

Güneş batarken akşamleyin İstanbul güzeldir, gün yavaş yavaş biter ve karanlık bastırınca gökyüzünde yıldızlar parlar.

Ama İstanbul sabah erken de, altın parıltılı güneş ışıkları İstanbul boğazının geniş ufku üzerinde kayarak yavaş yavaş yükselir ve neredeyse farkedilmeyen sisi yokedip kendini hissettirdiği zaman da güzeldir. Sulanan verimli bahçeler sevinçli kuş cıvıltılarıyla doludur, hava gül ve deniz kokmaktadır. Bulutsuz mavi gökyüzü her zaman Haliç sularında yansır ve mavi bir pırıltı yansıtır.

Memurlar arka arkaya gelen gürültüye uyanırlar: Vinçler gıcırda, liman işçilerinin gürültüsü daha da artar. İnsanların su yoluna koşmaları duyulur. Başlayan işgünü ile birlikte gecenin sır dolu sessizliği uzaklaşır.

İstanbul karnı tok olanlar ve başını sokacak bir damı olanlar için harikadır, ama Murat ve arkadaşları için şehrin güzelliği, ceplerindeki son kuruş da tükenince bir serap gibi akıp gitmişti.

Başları eğik, Kaçaklara Yardım Komitesi'ni aradılar. Oradaki gözlüklü genç adam tarafından yeniden kabul edildiler. Bakışlarıyla onları baştan ayağa süzdü ve alaycı bir şekilde gülümseyerek yağlı sesiyle sordu: "Size nasıl yardımcı olabilirim baylar?"

Gençler ne söylemeleri gerektiğini bilmiyorlardı.

"Siz kesin yeniden para zorlukları içindesiniz ve bu yüzden buraya geldiniz. Öyle değil mi? Ama yeter artık, çaresizleri oynamayın, ben herşeyi biliyorum! Ben sizin özgür bir yaşamı özleyerek yetimevinde nasıl bir skandal yarattığınızı ve nasıl dışarı atıldığınızı biliyorum... Amerikan dostlarımıza sonsuza kadar

minnettar olmak yerine, onların iyiliğine bu karşılığı verdiniz Sizin buraya bir kere daha gelmeye ihtiyacınız yok!”

Aşot mütereddit, “Bu tamamen farklıydı” dedi

“Biliyorum. Biliyorum. Siz tam bir kahramanlık masalı uydurdunuz. Kırılmış namus duygusu vesaire. Ama sizi dinleyecek zamanım yok. Gidin. Kaçın!”

Bu anda iyi giyinmiş, keçi sakallı bir Ermeni odaya girdi. Önüne düşmüş başlarıyla orada duran oğlanları görünce sekretere sordu: “Neler oluyor burada bay Krikor?”

“Bunlar dört gün önce çıkardıkları hırgürden dolayı yetimvinden kovulan afacanlar.”

Yabancı odayı ileri geri adımlarken, “Hım, evet... yazık, değerli ve onurlu halkımızın evlatlarının Türkler tarafından böyle dejenere edilmiş olması çok yazık!” diye başladı uzun konuşmasına. “Ama şimdi bizim, onlara şon bir şans vermeden ve onları bu kötü hayatın pençesinden kurtarmadan bırakmamız doğru olmaz. Bu, düşmanlarımızın elinde hayatı trajik şekilde bozulmuş bu çocukların saygıdeğer anne ve babalarına karşı bir cinayet olurdu. Hayır bu olmaz.” Derin düşünceler içinde yürümesini durdurdu ve birden bire ne karara vardığını sekretere söyledi: “Herbirine beş kuruş yol parası veriniz ve onları Beykoz’a, arkadaşım Mister Adams’a, ‘Standart Oil Company’ müdürüne gönderin, orada kalırlar ve iş bulurlar. Siz çalışmaya alışmalısınız, sevgili genç dostlarım” dedi gençlere dönerek. “İş sizin üzerinizde olumlu etki yaratacaktır, sizi ıslah edecektir, itaatkar olun, çalışın, elleriniz asla boş kalmasın, çünkü biliyorsunuz, Mister Adams’ın gözündeki itibarı olan sadece ben değilim, Taşnak partisinin de bu itibarı. Çatışmalara asla katılmayın, diğer uluslardan işçilerle arkadaşlık kurmayın. Biz Ermenilerin kendi görevlerimiz var: Biz Büyük Ermenistanımız adına ulusal yaralarımızı sarmak için mücadele etmeliyiz”

Bu bayın kendilerine anlattıklarının yarısını bile anlamadan gençler nasihate aynen uyacakları sözünü verdiler ve hemen Beykoz’un yoluna koyuldular.

Geniş fabrika avlusunda bir sürü işçi iş elbiseleri içinde büro-
nun önünde bekliyordu. Yüksek sesle kavgaya bir görüşleri

vardı. Gençler yaklaşıncı kalabalıktan biri bağırdı: “Şimdi sıra çocuklara geliyor! Onların ırzına geçilmesi lazım!”

Hiçbir şey anlamadan büroya girdiler. Mister Adams yazı okuyor ve gülümsüyordu, yeni gelenlerle ilgilenmesi için sekreterine emretti.

“Siz beşinci barakada yatacaksınız, orası iyidir”, dedi onlara sekreter. “Size iş elbisesi ve çizmeler verilecek. Üstünüzü deşin ve zaman kaybetmeden işe gidin. Size çavuş öğüdü veriyorum”, diye ekledi ve bunu yaparken yüzüne bir gülümseme oturdu. “Buradaki olaylara karışmayın. Dışarıdaki insanlar iş bıraktılar, ücret artışı ve sekiz saatlik çalışma istiyorlar. Onlar komünist propogandaya bulaştılar ve şimdi aylaklar gibi davranıyorlar. Biz Ermenilerin böyle şeylerle uğraşmaya ve dostumuz Amerikalıları gücendirmeye hakkımız yok. Bizi daha çok sevmeleri için herşeyi yapmalıyız. İşçiler size yaklaşıp iş bırakmanızı isteyecek olurlarsa onları dinlemeyeceksiniz, anlaşıldı mı?”

Gençler hep bir ağızdan “Anlaşıldı” diye cevap verdiler.

“Ha, sizin ücret ödeme gününe kadar yaşamak için paranız kesin yoktur, size avans verilmesini sağlayacağım.”

Elbiselerini giyindikten sonra yanında büyük bir benzin tankeri dayanmış olan iskeleye gittiler. Nöbetçi onlara geminin çeklik bölümünde hâlâ duran nefis renkli kovaları benzinin boşaltılmasından sonra dışarı çıkarmaları emrini verdi.

Gençler dizlerine kadar petrol yağı içinde çalışmaya başladılar. Depolar gaz doluydu, baş dönmesine neden oluyordu ve keskin yağ kokusu bulantı yaratıyordu.

Çalışma bittikten sonra nöbetçi onları durdurdu. “Dinleyin gençler”, dedi, “Eğer isterseniz daha çok kazanabilirsiniz, mesai ücreti iki misli ödeniyor, gidin birşeyler yiyin ve sonra tekrar gelin!”

Murat “Ne kadar ödeniyor?” diye sordu.

Cevap “Bir lira”, idi, “Yani mesailer için iki liradır.”

Bu büyük bir tecrübe olmuştu. Hayatlarında çalışmalarını karşılığı ne kadar kazanacaklarını önceden bilmeleri ilk kez oluyordu. Bu yüzden, yorgunluklarına rağmen çalışmaya devam etmeye karar verdiler. Günde üç lira az değildi, buna kim karşı koyabilirdi?

Akşam yemeğinden sonra gemiye geri döndüler ve sabaha kadar çalıştılar. Bayılıcı petrol yağı kokusundan sarhoş olmuş vaziyette uyumak için barakalarını aradılar. Orada grev yapan işçiler tarafından karşılandılar.

Yüksek bir kerevetten aşağı inen işçilerden biri "Utanmıyor musunuz?" diye sordu.

Aşot şaşırmıştı, "Niçin utanmalıyız?" diyerek gençler için anlaşılabilir olan soruyu cevapladı.

"Siz ne demek istiyorsunuz?"

"Peki dinleyin, işçiler grev yapıyorlar, ücret artışı istiyorlar, ama siz çalışıyorsunuz ve böylece kendi sınıfınıza ihanet ediyorsunuz!"

"Biz ücretlerden memnunuz, ayrıca biz Ermeniyiz. Bizim dışımızdaki sorunlar bizi ilgilendirmez", diye umursamadan cevap verdi Aşot.

Bu arada bir diğeri, "Ermeni değil, satlıksınız" diye bağırdı.

Bir üçüncüsü, "Boşver, zamanını böylesi yaratıklara harcamama" diye söze karıştı. "Bu buluşa ermemişlerin dalkavuktan başka bir şey olmadıklarını görmüyor musun? Eğer işlerine öyle geliyorsa, bırak çalışsınlar. Onlarla bir yere varılamaz baylar."

Gençler işçilerin aşağılama ve tehditlerine aldırmadan çalışmaya devam ettiler. Vücutlarının derisi sertleşti. Elleri ve ayakları şişti, yüzleri simsiyah oldu. Artık gölge gibi dolaşıyorlardı ama burunları sürtülmemişti. Cumartesi günü ücretlerini almaya gittiler. Onlardan iş elbiseleri ve barakada uyudukları için para kesildi, kalanını kişi başına bir buçuk liradan aldılar.

"Ammma da küstahlık!" diye kızdı Aşot. Bu, üstümüzdeki pisliği temizlemek ve şişleri indirmek için bile yetmez. Bir ay daha aç aç çalışmak zorundayız.

Kalplerinde bir acı barakanın yoluna koyuldular. İşe gitme hevesleri bir darbeye kınılmıştı.

Kaças çok kararlı, "Böyle işi şeytan alsın!" dedi. "Bu bütün katliamlardan daha kötü, biz burada yok oluyoruz çocuklar!"

"Şakayı bırak, ben bunun ne anlama geldiğini anlamıyorum: Bütün hafta bir eşek gibi çalış ve eline birbuçuk lira sıkıştırırlar?"

Arkadan bir ses işitiler: "Uzun süre de anlamayacaksınız."

“Sizinle konuşmaya çalıştığımızda gururla şöyle dediniz: ‘Biz Ermeniyiz ve yabancıların sorunlarına karışmayız, Ermeni olunca fabrika sahibinin akrabaları gibiydiniz. Anlayın gençler, bu dünyada insanlar uluslara ayrılmıyor, aksine zengin ve fakir diye ayrılıyor. Bunu anlarsanız her şey açıklık kazanır. Böyle gün ağarınca kadar petrol içinde çalışmak ve buna karşılık hiçbir şey almamak güzel oluyor mu?’”

Murat, “Elbette kötü” diye cevap verdi.

“Peki, o halde! Biz de bunu kötü buluyoruz. Burada siz hâlâ yalnız bulunuyorsunuz, buna herhangi bir şekilde dayanabilirsiniz. Ama bizden çoğunun ailesi var, onların da geçinmesi gerekir, ama kazanç bir kişiye yetmiyorsa, bu nasıl olur? Sadece grevle! Ama eğer böyle sizler gibi ihanet edenler olmasa. Beyler o zaman bizim çalışmamızın karşılığı olan ücreti ödemek zorunda kalırlardı. Gemileri boşaltmak, petrol yağını işlemek zorundalar ama biz olmaksızın bunu nasıl yapacaklar?”

Kaças, “Başkalarını işe alırlar” diye cevap verdi.

“Peki bu diğerleri de bedava çalışmayı reddederlerse sonra ne olur?”

Aşot pek emin olmadan “Siz haklısınız gibi görünüyor” dedi.

“Yavaş yavaş anlıyorsun galiba. Onlara işgücünü bir süre daha bedava sun o zaman her şeyi daha iyi anlayacaksın.”

“Yani şimdi bizim çalışmamamız çok şey anlamına geliyor öyle mi?” diye sordu Kaças.

“Elbette değil.”

“Peki, biz neyle yaşayacağız? Herbirimiz sadece birbuçuk lira aldık. Sadece kuru ekmek yesek bile bu üç günden daha fazla yetmez bize.”

“Bizim gibi yaşayacaksınız. Grev komitesi bir süre yardım ediyor, sonra duruma yeniden bakılacak.”

Gençler ertesi gün işe gitmediler.

Ama üç gün sonra petrol dolu üç gemi aynı anda yanaşınca müdüriyet işçilerin taleplerini yerine getireceğini açıkladı ve iş yeniden başlatıldı. Gençler bir ay rafineride çalıştılar. İş yavaş yavaş alıştırıldı ve işçilerle dostluk kurdular. İş zor da olsa akıntıda yaşamaktan daha iyi ve hoştu.

Bir ödeme gününde kasiyer onlara kazandıkları parayla birlikte bir hesap kapama kağıdı da verdi.

Murat, “Bu ne demek oluyor kasiyer bey” diye sordu.

Cevap olarak kasiyer kısaca, “Bu üçünüz için ortaklığın bittiği anlamına geliyor” dedi.

Gençler burada bir hata olması gerektiğini düşündüler ve bir Ermeni tercümana gittiler. Müdür onları dostça bir gülümsemeye kabul etti. Kaçaklar Komitesinden aldıkları kabul yazısını gösterdiler!

Murat tercümana nazikçe, “Bizim işten atılmamız kesin olarak bir yanılsa dayanıyor” dedi. Büroya girdiklerinde kasiyerin verdiği kağıdı uzattı.

“Hayır, hata yok.”

“Evet ama bu niye?”

“Çok basit: Yeni yetmelerle uğraşmak bizim için yararlı değil. İşlerimiz azaldı. Ama ayrıca size gösterilen güveni iyi kullanmadınız, greve katıldınız.”

“Ama hiç kimse çalışmadı. Düşününüz sevgili bayım, biz Ermeni yetim çocukları, nereye gideceğimizi bilmiyoruz. Çalışmaya devam etmemiz için bize yardımcı olunuz.”

“Burası huzurevi değil, bir fabrika. Ayrıca sizinle sohbet edecek zamanım yok, şimdi gidin!”

Yeniden sokaktaydılar ve bu defa hiçbir çözüm göremiyorlardı. Buna rağmen, hâlâ ceplerinde birkaç lira varken, iş imkanlarını araştırmak zorundaydılar.

YALNIZLIK

Ermenilerin oturdukları Kumkapı semtinde gençler eski yapı bir ev buldular ve bu evin bir odasında kaldılar. İç duvarları yoktu, yarım bir tavanı vardı ve oraya çıkan çürük bir merdivenin basamakları titriyordu. Aşağıya düşmek ve boynunu kırmak her an mümkündü. Bu duruma rağmen geceyi burada geçirmek kayıklarda geçirmekten daha iyiydi.

Aşot bir yerden bir döşek, Kaças su için iki kazan getirdi, hâlâ paraları vardı ve kendilerini iyi hissediyorlardı. Kendilerine ara sıra küçük yemek ziyafetleri verdiler. Akşamları birkaç zeytin, soğan ve taze ekmek. Harika pastaların baştan çıkaran görüntüsüne, özel Doğu tatlılarına veya kavrulmuş kestanelere rağmen onlar çok idareli yaşamak zorundaydılar, bunların keyfini ancak gözleriyle çıkarabiliyorlardı! Ama çok seyrek de olsa Aşot'un tiyatro tutkusu bir mutluluk sebebi oluyor, en ucuz biletlerden alarak onunla birlikte tiyatroya gidiyorlardı.

Aşot oyundan sonra her defasında "Eğer bir gün çok param olursa hergün tiyatroya gideceğim" diyordu.

Kaças, "Sadece kitap alabilseydik!" diye içini çekti, "Son bir şey okuyalı uzun zaman oldu. Deniz kenarında bir ağacın altına uzanmak ve kitap okumak ne güzel olurdu! Param olsaydı en çok sevdiğim macera romanlarından kendime bir kütüphane kurardım."

Diğer ikisi de kitapları olsun isterlerdi, az bir para karşılığı eve bir kütüphane aradılar ve buldular. Kitaplar edinip üçü birden sürekli okudular.

Günler daha kısaldı ve gençler görülmedik bir lüks elde ettiler: Bir gaz lambası.

Yaşam bu haylazlıkta elbette uzun sürmedi. Para eridi. Sonu geciktirmek için gençler imkanları ölçüsünde tayınlarını kısıtılar. Önce zeytini bıratılar, sonra soğandan vazgeçtiler ve sadece ekmekle yetindiler. Buna rağmen para hergün biraz daha azalıyordu.

“Çocuklar! Biz birşeyler yapmalıyız, birkaç gün sonra ekmek satın alacak paramız kalmayacak. Kitapları da bize parasız biraz zor verirler.”

Murat'ın sözleri Kaças ve Aşot'u tatlı uykularından uyandırdı ve onları gerçekle yüzleştirdi.

“Peki ne öneriyorsun?” diye sordu Aşot.

“Bir kazanç kapısı bulmalıyız, mümkünse hemen.”

İş aramak için İstanbul'u günlerce karış karış gezdiler. Hemşerileri onlara sırt çevirdiler, her türlü yardımı reddettiler. Gençler, haylaz ve tembel olarak kötü ün yapmışlardı.

Yanında iş bulmak için yokladıkları küçük bir fabrikanın sahibini ikna edebilmek için, “Ama biz kimseye hiçbir şey yapmadık, birşey çalmadık,” dedi Murat.

“Ah, söyleyene bak! Başka yalan bulamadınız mı? Ben bilmiyorum muymuş sanıyorsunuz! Fırıncı Markos sizi işe almadı mı? Sizi açlıktan kurtarmadı mı? Siz ona nasıl teşekkür ettiniz? İş bıraktınız, açıldınız ve gittiniz! Yetimevine konulmadınız mı? Evet! Orada ne yaptınız? Dışarı atılmanız için kavga ve skandal çıkarmadınız mı? Ya rafineri de? Orada ne yaptınız? Gündüz hırsızları gibi beleşten para kazanmak istediniz. Hayır hayır. Artık hiçbir şey beklemeyin. Gidin!”

Murat hemşerileriyle tekrar tekrar tartışmayı denedi, kendine ve arkadaşlarına yüklenen suçların asılsızlığını açıklamaya çalıştı. Sonunda Aşot onu bundan vazgeçirdi.

“Bu tok insanlarla konuşarak zaman harcamaktan bıkmadın mı!” dedi. “Cimriliklerini haklı göstermek ve artık yardım etmek zorunda olmadıklarını göstermek için bütün bunları uydurduklarını hissetmiyor musun! Bırak onları, şansımızı başka yerde deneyelim.”

“Hemen böyle köpürme Aşot”. Murat onu azarlamaktan ken-

dini alamadı. “O bizim hemşerimiz, belki de ona bizim hakkımızda gerçek dışı şeyler anlatılmıştır.”

“Bırak onlar şeytan üçgeninde yok olsunlar! İşçi o zaman doğru söylemişti: Ne Ermeni, ne de herhangi başka bir ulus var, sadece fakirler ve zenginler var. Bizim paramız veya en azından zengin akrabalarımız olsaydı, onlar bizi her yerde saygıyla kabul edeceklerdi!”

Kaças, “Kavga etmeyi bırakın” diyerek söze karıştı. “Yaşamak istiyorsan sadece kendine güveneceksin! Artık hiçbir komite önünde, hiçbir alçak herifin önünde aşağılanmayalım. Ciddi bütün başvuru imkanlarını kafamızdan geçirelim. Aksi halde biz, Kayseri’de Muşeg’in başına geldiği gibi, bir çitin altında açlıktan ölebiliriz.”

“Dinleyin çocuklar! Biz herbirimiz birer sırt sepeti alalım ve aşağıya, limana gidelim. Birçok insan deniz yoluyla yolculuk ediyor, biz hammal olalım”, diye önerdi Murat. “İçimizden biri gündüz biraz para kazanacak olursa ortaklaşa yaşarız, ölmeyiz, merak etmeyin.”

Aşot Murat’ı onayladı, “Neden olmasın? Her halükarda kamu tok timsahlardan yardım dilenmekten veya bir rafineride dizine kadar neft içinde çalışmaktan daha iyidir.”

Kaças, “Sonra hatta akşamları kitap bile okuyabiliriz, değil mi Murat?” diye sordu. “Fazla şeye ihtiyacımız yok, günde bir lira üçümüze yeter değil mi?”

“Yetmez” diye cevap verdi Aşot. “Bizim yeni çamaşırlara ihtiyacımız var. Korkarım yakında paçavralarımıza sinekler üşüşecek, birer çift ayakkabı da hiç fena olmazdı.”

Kaças, “Yün bir takım elbise ve kafana da bir şapka istemez miydin? Bu tamamen saçma, ayakkabısız da olur, çamaşıra evet, buna acilen ihtiyacımız var” dedi.

Sabahleyin sepetlerini sırtladılar ve limana gittiler. Ama orada onları yeni bir hayal kırıklığı bekliyordu. Orada çalışmakta olan hamallar onları iskelenin yanından kovdular.

“Bu böyle evet!” diye kızgın bağırdı Aşot. “Nereye dönsek her yerde engelleniyoruz, her yerde yolumuza birileri çıkıyor. Bu nereye varacak?”

Murat onu “Bu hiç de şaşılacak bir şey değil” diyerek yatış-

tırdı. “Onlar da yaşamak istiyor, fakat biz onların kazancını ellerinden alıyoruz.”

“Öyle mi? Peki biz ne yapalım? Ne yiyelim?”

“Bir defa biz liman dışında duralım, belki orada bizim için birkaç iş çıkar” diye açıkladı Murat. “Hamal tarifesine göre ödeme yapmak istemeyen birkaç cimri bulunur, biz zaten tarifersiz çalışacağız..”

“Başka bir ifadeyle biz fiyatları düşüreceğiz” dedi Murat.

“Başka seçeneğimiz var mı? Başka bir çözüm mü var?”

Bütün gün boyunca sadece beş kuruş kazanabildiler, ama cesaretlerini yitirmediler.

Sonraki üç ay boyunca hergün limanda durdular ve cimri yolları beklediler. Zaman zaman gemilere kömür yükleme işinde de çalıştılar. Bu iş en kirli ve en aşağılık işlerdendi ve aslında sadece serseriler ve liman ayyaşları tarafından yapılıyordu, ama gençler buradan kazandıkları paraya seviniyorlardı.

Bu durumda suyun üzerinde güçlük çekiyorlardı. Aç uymak zorunda kaldıkları da oluyordu. Hatta kitap okumaktan da vazgeçtikleri oluyordu. Gaz pahalıydı, hava aydınlıkken de okumaya zamanları yoktu. Onlar gün boyunca sırtlarında sepetleriyle yük hayvanları gibi İstanbul sokaklarında birkaç kuruş için solumsuz dolaşıyorlardı.

Kaças bir gün çok geç geri döndü. Gönüllü olarak Yunan ordusuna katılmak ve Türklere karşı savaşmak istediğini açıkladı.

Murat ve Aşot’a “Birlikte gidelim çocuklar” dedi. “Düşmanlarımızdan intikam alalım ve ülkelerini geri almaları için Yunanlılara yardım edelim.”

“Sen delirmişsin!” dedi Aşot. “Yunanlılardan sana ne! Türklerden paramparça olmuş bir toprağı alacaklar, sıra nereye gelecek? Bu bizi tatmin etmez.”

“Haklısın ama beni Yunanlılar ilgilendirmiyor. Ben Türklerle hesaplaşacağım. Onlar bütün bu cinayetlerin sorumluluğundan sıyrılınsınlar mı? Haydi, benimle birlikte gelin, sizden rica ediyorum” diye yalvardı Kaças. “Ben onların komitesindeydim, her şeyi öğrendim. Yunanlılar iyi niyetli, herkesi alıyorlar, Üniforma ve ayakkabı veriyorlar. Ben elbiseleri gördüm, hepsi yeni, İngilizlerin aynısı ve yeni.”

Murat, "Biz gönüllü olmuyoruz." dedi. Kesin kararlıydı. "Sana da bunu yapmamayı tavsiye ederim. Biliyor musun, o zaman vagondaki asker, politikanın zor anlaşılır bir şey olduğunu söylerken haklıydı. Ben önce politikada yolumu bulmaya çalışacağım, kararımı daha sonra vereceğim. Yok yere ölmek istemiyorum. Şimdi hiçbir şey için ölmek istemiyorum. Tüm bu acıları aşmak için ölmek için o uzun ve ağır yolu arkada bırakmadık mı?"

Kaças pes etmedi: "Ama Yunanlılar Hristiyan! Onlar da Türkiye'de aynen bizim gibi boğazlandılar. Onlar da düşmanımızdan nefret ediyorlar, o halde onlar bizim için dostturlar."

"Beni arkadaş sayma! Sen bir delisin Kaças! Kaçak komite-sindeki uzun boylu, keçi sakallı beyi hatırlıyor musun? O bize dostluk ve sevgi üzerine çok uzun bir konuşma yaptıktan sonra nereye gönderdi? Grev kırıncı olarak petrol rafinerisine. Ya bizim kendi zengin hemşerilerimiz? Hayır, kardeşim, yeniden burnumuzu sürtmeyelim. Murat haklı, biz önce nereye ait olduğumuzu bilelim. Ondan sonra karar verelim. O zamana kadar ortalıkta sadece fakir ve zengin olanlar var. Asla dostlar ve düşmanlar yok, anladın mı?"

"Ne isterseniz yapın, ben gidiyorum", diyerek Kaças ısrar etti.

Kaças onlara veda etmek için yeni bir İngiliz askeri üniforması içinde geldi. Murat ve Aşot, İzmir'e kalkan gemiye kadar ona refakat etiler. Uzaklaşan geminin arkasından uzun süre baktılar, güverteye yaslanan arkadaşlarını neredeyse tanıyamaz oluncaya kadar arkasından el salladılar, Aynalık onlara çok zor geldi, her nefes alışta onlara eksik gelen Kaças'sız eve geri döndüler. Kendilerini yeniden yetim kalmış gibi hissettiler.

Kaças'ın gidişinden sonra hiç para biriktirebilmiş değillerdi. Aşot bir tiyatro bileti getirmişti Ama paçavra elbiseleriyle içeri alınmadılar. Aşot dünyanın bu haksızlığına küfretti ve daha iyi bir elbise kiralamak için gitti. Murat ise herşeyi akışına bıraktı ve yeniden çok sevdiği kitaplarına gömüldü. Ara vermeden sabah erkenden akşam geç vakte kadar, akli durana kadar okuyordu. Bu durumda paraları bitince iş aramaya gittiler.

Ara sıra herhangi bir tatlı satın alıp yetimevindeki dostlarını ziyarete gittikleri oluyordu. İçeri sokulmuyorlardı, ordaki arka-

daşlarıyla gizlice buluşmak zorundaydılar. Muşeg ve Karo da orada çok mutlu sayılmazlardı.

Muşeg çekingen, “Size taşınalım mı?” diye sordu.

Murat “Hayır, geçici olarak bir süre daha burada kalın” diye öğüt verdi. “İşimiz düzelince biz sizi burdan çıkarırız.”

Günler geçti, ama işler düzelmedi. Böyle çalışmak açıkça Aşot’un hoşuna gitmiyordu. O kalıcı bir iş bulmak istiyor, bunun yolunu arıyordu. Bütün düşüncesi tiyatroydaydı, oyuncu olmak istiyordu. Bu durumda dostların çıkarları yavaş yavaş çelişiyordu. Herkes kendi yoluna gidiyordu.

Sonunda Aşot da sürekliliği olan bir iş bulmayı başardı. Tanıştığı bir oyuncunun tavsiyesi üzerine “Robert Kolej”de ateşçi olarak işe girdi. Murat yalnız kalmıştı.

Şimdi o büsbütün yalnızdı. Günlerce birisiyle tek söz etme fırsatı bulamamıştı. İçten konuşabileceği hiç kimse yoktu yanında. Limanda dolaşanlarla konuşabildikleriyle sınırlanmıştı. Meyhanelere gitmek zorunda kaldı. Bu arada Murat rakıdan panik derecesinde bir korku duyuyordu. Gün be gün gözleri önünde sarhoş insan trajedileri yaşıyordu.

Artellerde* toplanmış çok az sayıda hamal dışında İstanbul limanlarında hiç daimi işçi yoktur. Diğerleri orada tesadüfen bulunan insanlar vatansız hizmetlilerdi. Onlar şehirden şehre, limandan limana taşıyorlar, eğer zorda kalırlarsa her işte çalışmayı deniyorlardı. Sebze ve balık ticareti yapıyorlar, kazandıklarını alkole yatırmışlarsa çalışmaya yeniden başlıyorlardı.

Onlardan çoğu, sadece cumartesi akşamı kafadar serseriler toplanıp içmek için haftayı ağır işlerde çalışarak geçiriyorlardı. Son kuruşlarını da harcadıktan sonra sarhoş şekilde sokağa atılıyorlar, sabah meyhanenin önünde titreyen elleriyle, en azından bir kadeh rakı daha alabilmek için dileniyorlardı.

Murat’ın sık sık tanık oldukları, dizginsiz sarhoş kavgalarıydı. Koluna girilen veya öpülen insanlar çoktan unuttukları hakaretleri birden bire yeniden hatırlıyor, birbirlerine saldırıyor, kanlar içinde ve sakatlanıncaya veya lağım çukuruna düşüp orada yatıp kalana kadar kavgaya ediyorlardı. Murat onların hiçbir kötü

* Ataerkil yoldaşlık temelinde beraberlikler vardı.

niyeti olmaksızın, tamamen mantıksız biçimde böyle ölümüne düşüklerini görmüştü.

Murat meyhaneye gitmekten mümkün mertebe sakındığı için limanda hiç dostu yoktu. İşçilerin yanında ama onlarla aynı değildi. Yalnız kalıyordu ve bundan dolayı çok acı çekiyordu. Küçükasya'nın uçsuz bucaksız yollarında arkadaşlarıyla birlikte, ulusal aidiyetini büyük bir korkuyla herkesten gizledikleri korkunç günler ona şimdi bayram günleri gibi görünüyordu. O zamanlar sevinç ve üzüntülerini paylaşabildiği dostları vardı, ama şimdi burada, yaşam tehlikesi yaşamadığı yerde, o yalnız ve mutsuzdu.

Murat güçlü vücut yapısı olan sağlıklı bir gençti. Ağır çalışma koşulları onun sağlığına zarar vermedi, aksine kasları daha da gelişti ve çelikleşti. Ama tekdüze, hedefsiz bir çalışma onu manevi bakımdan tatmin etmiyordu. Oburca yuttuğu kitaplar onu yavaş yavaş zincirlerinden kurtarıyordu. Başka bir hayat daha bulunduğunu belli belirsiz hissediyor ve o yaşamı hayal ediyordu, ama durumunda hiçbir şeyi değiştirmeyi başaramıyordu. Birçok kere, uzak deniz gemilerinden birinde gemici olarak çalışmak için başvurdu. Babasının da yaptığı gibi, dünyayı görmeyi çok isterdi. Ama ne kimlik kartı, ne de tavsiye edeni olduğu için her defasında reddedildi.

Murat'ın sohbet edebildiği tek insan, ondan kitaplar aldığı sıksa miyop kütüphaneciydi. Ama o sürekli müşterilerle konuşmak zorunda olduğu için sohbetleri kesiliyordu. Ayrıca o hayata tamamen ilgisiz kalan tam bir kitap kurduydı ve Murat sık sık onun dünyasını da sıkıcı buluyordu.

Sonuçta yaşam Murat'ın hoşuna gitmez olmuştu. Yaşamaya değip değmediğini giderek daha sık düşünmeye başladı. Ama çözemediği bir güç onu engelliyor ve bu cesaretsizliğine kızırıyordu.

“Sen bu kadar çok engeli yendikten, bu kadar çok sınavı başarıyla geçtikten sonra nasıl olur da ölümü isteyebilirsin? Cesaretin, direncin nerede kaldı?” diye içinden bir ses konuşuyordu. Murat bu sallantılı ruh hali içinde varlığının en vazgeçilmez düzeyini bile garanti edemeyen bir işle yaşamını uzatıyordu.

Bir gün bir adam ondan valizini taşımasını istedi. Yolda ona

kimmiş, neymiş diye sormaya başladı. Murat hiçbir şeyi saklamadan anlattı.

“Peki niçin bir meslek öğrenebileceğin herhangi bir işe girmeyi kabul etmiyorsun?” diye sordu ona yabancı adam.

“Her şeyi denedim. Burakın herhangi bir atölyeyi, bir gemiye gemici olarak bile alınmadım.”

Yabancı ona “Benimle eve gel” diye önerdi, “Senin için bir şeyler düşünüyoruz.”

Murat onunla gitti. Yabancı yolda Murat’a Türkiye’yi boydan boya başı boş gezmelerini, İstanbul’daki hayatını, Amerikan yetimevini, petrol rafinerisini, yaşamıyla ilişkili herşeyi öğrendiği sorular sormayı ihmal etmedi. Eve ulaştılar. Küçük bir bahçeyle çevrilmiş, küçük, tek katlı bir evdi. Bahçe kapısı orta yaşlarda güzel bir kadın tarafından açıldı. Çok temiz ve çok zevkli giyinmiş mütevazı bir kadındı. Murat iyi bir gözlemciydi, en küçük ayrıntıyı kaçırmıyordu. Uzun süreden beri, insanların karakter özelliklerini iyi teşhis edebildiğini anlıyordu. Gözlem onun uzun boş saatlerinde tek uğraşı olmuştu. Murat burada zengin olmayan ama iyi insanlarla birlikte olduğunu anlamıştı. Hayal kırıklığına uğramamalıydı.

“Satenik! Ben sana, burada bakmak zorunda olduğumuz bir genç getirdim. Şimdi bir kurt gibi saldırganlaşan halkımızın, hayatını gemilerde yıkamış gerçek bir evladı. Onun hayatı büyük bir roman sayfalarını doldurabilirdi; ama tabi bir farkla ki, okuyucusuna kendini çok sevdirmiş olan, yüzyılımızın gerçek hayatı İranlı Hacı-babanın harika maceraları olmasaydı.”

Satenik Murat’ı bir anne gibi kabul etti. Ona bir banyo hazırladı, kocasının temiz çamaşırlarını, eski bir takım elbisesini ve bir çift ayakkabı verdi. Bunlar gerçi biraz büyüktü ama zaten onu giyen insanın dikkatleri üzerine çekeceği kadar yakışan ayakkabılardı.

Murat için, hayatında bir dönüm noktası olacak, bu kadar çok önem verildiği bu akşamda rahat bir odada masaya oturdular. Murat, diğerleri büyük bir dikkatle ve istekle dinledikleri sürece uzun uzun anlattı.

Senekerim yazardı. Savaş öncesinde taşındığı Fransa’dan, kısa bir süre önce karısıyla birlikte İstanbul’a geri dönmüştü. O da hayatın acılarıyla dolu tabağından kendine önemli bir payını yut-

mak zorunda kalmıştı. Fransız lejyonunda Türkiye'ye karşı sa-
vaşmış, yaralanmıştı. Arabistan hastanelerinde yatmıştı. Suri-
ye'nin işgali sırasında burada Fransızların himayesinde bulun-
muş, cesareti kınıldıktan sonra halkına daha yakın olmak ve ge-
çimini kalemiiyle kazanmak üzere İstanbul'a geri gelmişti.

Karısı yatmadan önce "Onu nereye yerleştirmeyi düşünüyor-
sun Senekerim?" diye sordu.

"Onu matbaada denemek istiyorum, orada tanıdıkları var,
bize de uzak değil, öğrendiği sürece bizim yanımızda oturabilir.
Buna itiraz etmeyeceğini umarım?"

"Aksine, ben çok sevindim" dedi kadın, "Bana onun için
matbaa en uygun yermiş gibi görünüyor. O yazmayı biliyor, iki
dil biliyor, demek ki hemen dizgici olabilir."

Bu gece Murat kendini, yumuşak bir yatakta yatan bir by-
c zengin hissetti. Yeni dostlarına gerçekten sevgi ve saygı his-
sediyordu. Alışık olmadığı uzun konuşmalardan sonra yorulan
beyninde tamamen yeni düşünceler uyanıyordu. şimdiye kadar
insanlar hakkında haksız bir yargıya vardığını kavramaya başla-
dı. Yani iyi, namuslu ve bencil olmayan insanlar hâlâ vardı.

Gelecek bir gökkuşağının bütün renkleriyle birlikte gözünün
nne gelirken son ayların tüm dayanılmaz acılarını ve yalnızlı-
ęını şimdi arkada bırakmış görünüyordu. Hemen derin bir uyku-
ya daldı.

Üçüncü Kitap
Büyüleyici Ortam

ROBERT KOLEJİ

Kan emici Sultan Hamit zamanında becerikli bir misyoner olarak Hristiyan çocuklar, özellikle yetim ve fakir çocuklar için bir çok Amerikan okulu açmayı başarmıştı. Bunu yapabilmesi için Türkiye'deki Amerikan elçiliğinin desteği ve büyük bir rüşvet, Babı-Ali'den izin almakta ona yardım etmişti. Bu tür okullar İzmir, Van ve Harput'ta açılmıştı. Amerikalılar İstanbul'da, hemen bir yatılı okula dönüşen Robert Kolejini bizzat kurmuşlardı. Bu koleje sadece, hem Hristiyan hem de Müslüman, en yüksek çevrelerin çocukları kabul ediliyordu. Ayrıca Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan gibi birkaç Balkan devletinden gençler de alınıyordu.

Çocukların sayısı sınırlıydı ve kolejde eğitimi ücretsiz alıyorlardı. Bunlar daha önce bir Amerikan okulunu bitirmiş olan yetimlerdi. Özel cemiyet evlerinde oturuyorlar Türkiye'de ve Doğu'da, yazılmamış ve söylenmemiş başka amaçlar için ve protestan kilisesinin misyonerleri olarak eğitiliyorlardı.

Böylece birçok ülkede, Çin'de, Japonya'da, İran'da ve başka birkaç ülkede "Robert Kolejleri" oluştu. Amerika'da bu okullara uygun bir cemiyet kuruldu.

Bu cemiyet İstanbul'da Bebek sırtlarında, muhteşem manzarası olan büyük bir arazi parçasını satın aldı. Bu arazinin çevresine yüksek bir duvar örüldü ve üzerine büyük bir bahçe kuruldu. Işıklandırma yapıldı. Laboratuvarı ve yatakhanesi, derslikleri, spor tesisleri ve atölyeleri bulunan dev bir okul binası inşa edildi. Gölgeci bahçenin değişik yerlerine Amerikalı öğretmenler için lojmanlar yerleştirildi.

Bütün diğ er hizmet personeli gibi işçiler, ah ılar, çamaşırcı kadınlar, kaloriferciler, bahçıvanlar tümüyle Ermeni halktan oluyordu. Onlar, arazinin en son bölümünde olan barakalarda yaşıyorlardı. Çok sayıda bekçi Karadağlıydı. Onlar otantik ulusal kıyafetler giyiyor ve tamamen ayrı bir hayat yaşıyorlardı.

Açık, güneşli bir günde Aşot, cebinde bir tavsiye yazısıyla kolej yönetimine çıktı. Çalışma personelinin işe alımına bakan adam yerinde değıldi. Aşot onu beklemeye karar verdi, avluya çıktı ve bir bankın üzerine oturdu.

İki sıra a a la çevrilmiş yüzeyi düzgün avluda öğrenciler geziyorlardı. İçlerinden birkaçı hararetili biçimde konuşuyor, diğ erleri tek tek yürüyorlardı. Ellerinde sayfaları açık bir kitap, ağaçların gölgesinde ileri geri yürüyor, başka birileri bahçe duvarına yaslanmış, İstanbul boğazının mavi dalgalarını izliyorlardı.

Öğrencilerin hepsi şaşırtıcı biçimde birbirine benzer görünüyorlardı, kısa saçlı, temiz traşlı, güçlü, al yanaklı, şık takım elbiseleri içinde gururlu ve kurumlu bakan gençlerdi. Aşot'a birden bire bu, içinde insanların yaşamda şimdiye kadar rastlamış olduklarından tamamen farklı oldukları, yabancı bir dünya imiş gibi göründü. Hatta hava burada bir başkaydı, çok açık ve temizdi. Hatta Aşot'un şimdi içine geldiğı bu tok ve huzurlu ortamda, o korkunç, insanların günbegün bir parça ekmek ve yaşama hakkı için ümitsiz bir mücadele yürüttükleri yaşamla bağılantısı olan her şey unutulurdu.

İnsanı heyecanlandıran acılar, üzüntüler ve kırgınlıklar bu yoğ n duvarların çok uzağında herhangi bir yerde azmaktaydı.  mitsiz, çaresiz insanların haykırışları ve ağılamaları, bu tesis ve güzel binaların sakinlerine kadar hâlâ ulaşamamış görünüyordu. Burada endişesiz, ne dert ne acı tanıyan bir yaşam nefes alıp veriyordu.

Kanıyla ve teriyle kazandığı en son parayı ve Murat'ın da son kuruşunu, buraya bir  l de uygun bir keten gömlek ve bir çift ayakkabı almak için harcayan Aşot bu çevreyi, kendisi ve yaşamın zorluklarıyla savaşmak ve boğuşmak zorunda kalan ve bozulmamak için, açlıktan  lmemek için direnen arkadaşları için incitici olarak hissediyordu. Geçmiş zamanlarda yaşanan olaylar uzun bir zincir gibi gözlerinin önünden geçiyordu: Hiçbir suçu

olmadığı halde öldürülen babası, geride küçük çocuklarıyla birlikte yoksulluğun pençesine düşen anne, okulu bırakmak ve ağır ve ezici bir çalışma içinde geçen çocukluk. Ve nihayet bütün aile fertlerinin kurban düştüğü ve onu dünyada tek başına bırakan korkunç katliam. Ve bir parça ekmek için tekrar tekrar, bitmek bilmez bir mücadele. Bu karnı tok gençler onun yakından tanıdığı o yaşamın acaba yüzde birini tanıyorlar mı? Aşot'un çektiği dertlerin en küçük bir parçasını bu gençler öğrenmişler midir? Aşot'un, dünyanın niçin bu kadar haksız olduğu, niçin bir yanda herşeyi bulunan, diğer yanda hiçbir şeyi bulunmayanların bulunduğu bir dünya olduğu sorusunu sorması ilk kez oluyordu. Bunun sırrı ne idi? Derin düşüncelere dalıyordu ama bu masalımsı, ızdırap veren karmaşık sorunun cevabını bilemiyordu. İstmeden içine düştüğü bu ağır düşünceden onu bir ses uyandırdı: "Burada kimi bekliyorsunuz, genç adam?"

"Muhasebeci bayı bekliyorum."

"Buyurun, emrinizdeyim."

Aşot acele ayağa fırladı ve tüm umutlarını bağladığı yazıyı ona verdi.

Önündeki adam sırk gibi uzun boylu, Amerikan traşı olmuş, iyi elbiseler içinde beyaz yakalı ve kravatlı daha yaşlı duruyordu. O bir muhasebeciden çok bir bilgine benziyordu.

Sakin bir sesle, "Daha önce herhangi bir yerde çalıştınız mı?" diye sordu.

"Hayır... yani ara sıra."

"Nerede çalıştınız? Son işyerinizden bir belgeniz var mı?"

"Limanda ayakçılık yaptım."

"Ayakçılık" gibi kibar bir sözcük muhatabının yüzünde belli belirsiz bir gölge uçurdu ve Aşot, daimi bir meslek öğrenme hayallerinin nasıl kırılıp kaybolduğunu hissetti. Derin bir nefes aldı ve aceleyle konuştu:

"Bay Muhasebeci, ben katliamdan şansım sayesinde kaçıp kurtulandan biriyim. Dost ve tanıdık torpili olmadan, ekmeğimi namusumla kazanmak için her işi yapmak zorundaydım."

Muhasebeci, "Sizi anlıyorum" diyerek onun sözünü kesti ve "ama bakınız, şu anda insana ihtiyacımız yok. Belki bir süre

sonra bir kez daha konuşuruz. Ayrıca önemli bir tavsiye olmak-sızın.. bilmiyorum..."

"Sizden rica ediyorum, beni göndermeyiniz. Ben boş bir yer bulana kadar parasız çalışmaya hazırım. Başka çarem yok."

"Neden anlarsınız?"

"Arzu ettiğiniz her şeyden. Ben her işe razıyım,"

Muhasebeci Aşot'u aşağılayıcı, soğuk bir bakışla bir kez daha süzdü. Bir süre düşündükten sonra dedi ki; "Bu kadar umutsuz bir durumda olduğunuz için size yardım etmeyi deneyeceğim. Tanrı bize en yakınlarınızı zorda bırakmamayı emreder. İkinci kalorifercimiz hastalandı müdürümüz bay Rodgers'in talimatı üzerine ona maaşını ödemeye devam ediyoruz. Bay Rodgers çok cömerttir!" Burada iktisatçı sofuca bir gözkırpmayla içini çekti. "Kaloriferci bugün yarın, dönecek ama son açıklamaya kadar siz burada onun yerine çalışabilirsiniz. Gerekli eşyalarınızı, bir yatma yeri ve iaşenizi alacaksınız. Eğer o daha sonra işine dönmezse siz görevi devralırsınız, ücret aylık onüç liradır. Eğer o zamana kadar iyi yönlerinizi gösterirseniz size başka bir görev verilmesi de imkansız değil."

Aşot aceleyle "Buna çalışacağım!" diye bağırdı. Her ne pahasına olursa olsun, şimdi artık fakir, yıkıntı eve ve pis limana geri dönmek istemiyordu.

Muhasebecinin emriyle güneş yanığı bir delikanlı onu barakaya götürdü.

"Ona ne kadar verdin?" diye sordu delikanlı.

Aşot refakatçısına anlamadan baktı.

"Korkmana gerek yok, senin gibi, burada yeni işe başladım, bahçıvanın yardımcısıyım."

Aşot sakin, "Korkacak bir şeyim yok, senin ne sorduğunu anlamadım."

Delikanlı kahkahayla güldü.

"Ne garip adamsın. Şuna bak! Anlamak istemiyorsun! Yaşlı kertenkelenin seni buraya rüşvetsiz aldığına inanan olur mu sanıyorsun?"

"Ona bir mektup getirdim."

"Peki zarfa ne kadar para koydun?"

"Hiç."

“Bu bir mucize! Sen her halükârda buraya rüşvetsiz giren ilk kişisin.”

“Muhasebeci çok iyi idi, bana acıdı.”

İmalı bir şekilde “Sen bir Amerikan uşağından iyilik bekliyorsun, çok yanılıyorsun!” dedi oğlan. “Bunun arkasında başka bir şey var ama, bu asla acıma ve iyilik değildir. Böyle şeyler burada satılmıyor...”

Onlar uzun, yarı karanlık bir odaya girdiler. Duvarlar boyunca demir karyolalar diziliydi ve odanın ortasında beyaz bir örtüyle örtülmüş uzun bir masa vardı.

Dört köşeden birini, “Yatağın burası” diye gösterdi oğlan. “Senden önceki burada yattı, burada fıtık oldu, işyeri doktoru ameliyat etti ve açıkça perişan etti. O şimdi hastaneye gönderildi. Valizini getirirsen yatağın altına koyarsın, burada hiçkimse başkasının malını çalmaz.”

Aşot açık kalplilikle, “Benim ne valizim var, ne de herhangi bir eşyam” dedi.

Delikanlı ona inanmadan baktı.

“O zaman şöyle diyebilirsin: Sadece üstümdekilere sahibim!”

“Evet, böyle bir şey.”

“Sanırım sen bir beyefendisin! Yani senin, tarlamızın bir çileği olduğun çıkıyor ortaya. Peki, o zaman bir tanışalım!” Delikanlı Aşot’a elini uzattı. “Benim adım Levon, ben çölden kaçtım. Dostum iki yıl boyunca Arapların yanında yaşadım, onların develerini güttüm.”

Aşot ismini söyledi ve ekledi: “Ben de katliamdan kaçtım.”

“Biliyor musun Aşot, burada dilini tutmalısın. Her falsolu söz muhasebeci’ye ulaştırılır. Biz ona mısah deriz. Onun hiç tereddüdü yoktur, iyi insanları birer ikişer dışarı atar. Anladın mı?”

“Anladım.”

“O halde dikkatli ol. Bizim de arkadaşlık kurabileceğin uslu insanlarımız var. Seni onlarla tanıştıracam. Başkalarının yanında tek hece yok. Böyle, sen şimdi gel, ben seni çamaşırhaneye götüreyim, orada senin çamaşır kazanın var, ama dur! Sen aç mısın?”

“Önemli değil, daha dayanırım.”

“Neden! Bir dakika, bunu hemen halledelim.”

Levon Aşot'u yalnız bırakıp oradan ayrıldı. Aşot masanın yanındaki bir sıraya oturdu ve bu yeni tanıdığı söylediğini aklından geçirdi. Burada da yeniden kibarlığın, acıma duygusunun ve iltifatın altında bir aldatmaca olup olmadığını anlamak zorunda kalmıştı. Kime inanmalıydı? Gerçek neredeydi?

Levon çorba dolu bir kase ve büyük bir parça beyaz ekmele ve kızarmış etle geri geldi.

"İşte, önce kendine gel, sonra gideriz."

Aşot bütün aç kalan insanların yaptığı gibi, dudakları ve dili yandığı halde buna aldırmadan çorbasını aceleyle içti. Çorba bitmek üzereyken kızarmış ete saldırdı ve onu yuttu.

Onu seyreden Levon, "Senin tamamen aç kaldığın görülüyor" dedi.

"Ben sıcak sudan başka bir şey yemeyeli neredeyse bir yıl oldu." dedi Aşot.

Çamaşırhane yolunda Levon Aşot'a başka davranış kurallarını da aktardı: "Çamaşırhane yaşlı bir Yunanlı kadın tarafından yönetiliyor. O seninle tatlı dille konuşur ama ona güvenme. Yanında çalışan kızlara işkence ediyor. Bu yaşlı cadı bazı oğlanları kendinden tiksindiriyor."

"Peki kaloriferci?"

"O uslu bir adamdır, uzun süredir burada çalışıyor, tımsah bile ona saygı duyar."

Gölgeli kestane ağaçları boyunca yürüdüler.

Birdenbire önlerine panoramik bir manzara çıktı. Küçük bir derenin yanında, oldukça uzakta, kırmızı kiremitli damıyla küçük iki katlı bir ev duruyordu. Yanında tüten bir baca yükseliyordu.

Levon, "Orası çamaşırhane" dedi.

"Biraz uzak."

"Baca gece gündüz tüter ve çamaşırhane sürekli buhar çıkar. Her şeyden bu kadar uzakta olmasının sebebi bu."

Gri saçlı, tahminen kırkbeş yaşlarındaki lop yüzlü bir kadın olan Yunanlı, yeni işçisini sanki uzun süredir özlediği bir konukmuş gibi içten selamladı. Levon göz kırptı. Onun kurnaz bakışı şunu demek istiyordu: Sana demedim mi! Ama yüksek sesle şu-

nu söyledi: “Artık siz burada ben olmasam da yolunuzu bulursunuz, akşam lokalde görüşürüz.”

Geri döndü ve sevinçle ılık çalarak okul binalarına geri döndü.

Yunanlı kadın Levon’un arkasından bir süre baktı, “Bozulmuş herif!” diye mırıldandı kendi kendine ve Aşot’a döndü: “Böylelerine kendini teslim etme. Bunlarla dostluk hayır getirmez.”

Çiçekli yüzüyle dost bir ihtiyar olan kaloriferci Ogan geldi, Aşot’u kazan dairesine götürdü. Karanlık bodrumda bir kazan çalışıyordu. Kömür bir çukurdaydı ve oradan sepetle taşınması gerekiyordu.

Ogan Aşot’u yeni işine götürmeden önce ona kim olduğunu ve buraya nasıl geldiğini sordu.

Aşot hikayesini bitirdikten sonra, “Boşver, her şey yoluna girer” dedi. “Gördüğüm kadıyla güçlü bir delikanlısın ve bu iş sana oyuncak gibi gelecek. Bu olayda en önemli şey titizliktir. Kazan susuz kalmamalı ve basınç hep aynı düzeyde kalmalı, yoksa kazan patlar. Ben asıl olarak buhar yönetimiyle ve kazan tamiriyle uğraşırım, çok işim vardır. Sen sadece burada bulunmak zorundasın. Sabah yedi ve akşam onda tüm lojmanlarda sıcak su bulunmasına dikkat et. Gündüzleri çamaşırhane ve revirin buhara ihtiyacı vardır. Kışın her iki kazan da çalışır.”

Kaloriferci ve Aşot gece geç vakti bir duş aldılar ve barakaya gittiler. Güç işlere alışkın olduğu halde Aşot’un kolları ve sırtı ağrıyordu ve çok yorgundu. Kömürü derin çukurdan çıkarmak ve ağır kürekle almak Ogan’ın ona anlattığı gibi, o kadar kolay değildi.

“Bu alışılmadık bir şey başta herkese böyle olur, tahminen on gün sonra artık hiçbir şey farketmeyeceksin.” İhtiyar onu ikna etti. “Ama ücrete gelince muhasebeci doğru yapmadı. Bekle, ben onunla bir konuşurum.”

“En iyisi sen hiçbir şey söyleme, beni kovmasından korkuyorum?” diye yalvardı Aşot.

“Bana güven, ben onunla nasıl konuşulması gerektiğini biliyorum.”

Barakada tahminen otuz adam toplanmıştı. Bazıları çoktan

yatmıştı. Diğerleri masada oturuyor ve kitap okuyorlardı. Her birinin tek başına oluşu Aşot'un dikkatini çekti. Hiçbiri diğerinin işiyle ilgilenmiyordu. Toplanma odalarının bilinen ve hiçbir zaman eksik olmayan sohbetleri ve şakaları yoktu.

Levon Aşot'u uzaktan gördü ve ona geniş ve kumaz bir gülümsemeyle, canlı biçimde başını salladı.

"Senin yatağını benimkinin yanına koydum," dedi, "Yanyana uyuyacağız."

Aşot fısıldayarak, "İşçiler neden bu kadar sessiz Levon?" diye sordu.

"Bunlar farklı insanlar. Bazıları ispiyoncu ve duydukları her şeyi timsaha ulaştırıyorlar, o da müdüriyete bildiriyor. Diğerleri de bundan korkuyorlar. Herkes hayatını kendisi için yaşıyor."

Ertesi gün öğle vakti Aşot yemekhanede tuhaf bir olaya tanık oldu: Birkaç kişi kaseleriyle birlikte mutfakta kayboldular, geri geldiklerinde diğerlerinden ayrı oturdular ve yemeklerini orada yediler.

Levon onlara göz kırptı.

"Ne oluyor?"

"Sana sonra söylerim."

Yemek salonunu birlikte terkettiler.

"Mutfakta öğrenci yemeklerinden çok artık oluyor" diye açıklamaya başladı Levon, "Bir çok öğrenci lokantada veya evde yemeyi tercih ediyor, ama buna rağmen hepsi için yemek pişiriliyor."

"Kalanları sonradan niçin işçilere dağıtmıyorlar?"

"Bu yakışık almaz, onu domuzlara veriyorlar, sadece tek tek işçiler bu ayrıcalıktan yararlanıyor."

"Peki niçin böyle?"

"Burada bir süre kalırsan bunu anlarsın. Al burada", Levon Aşot'a bir sigara uzattı.

"Ben sigara içmiyorum" diye reddetti.

"Bunu iyi yapıyorsun. Senin yararına olacak. Bizim beyler sigara ve içki içmeyen işçileri tercih ederler. Ama kendilerinin nasıl sarhoş olduklarını bir görmelisin."

"Fikrim yok."

"Ama bu çok ilginç. Amerikalı öğretmenler kamuoyu önünde

asla içmezler, evde toplanırlar ve orada ayyaş oluncaya kadar içerler. Onlar buna 'iyi ses' derler. Bir etiket, bir tabela, anlıyor musun?"

Daha önce hiçbir fikir sahibi olmadığı şeyleri "Robert Kolej'de görecek ve zamanla çok şaşıracağı şeylere tanık olacaktı. Kurumun bütün işçileri pazar günleri inanç farkı olmaksızın ibadethaneye gitmekle yükümlüydüler. Org sesleri arasında incil okumak ve vaaz dinlemek zorundaydılar. Orada Amerikalılar tarafından kurulan düzen bunun böyle olmasını istiyordu. Vaazlarda yüce ve adaletli Tanrının katında tüm insanların eşit olduğu söyleniyordu. Ama bizzat burada, "Tanrının evi"nde işçiler için banklar en arkaya konulmuştu ve bir işçinin, öğrencilerin yanına oturmasına izin verilmiyordu.

İnançla ve dinle ilgili olan hiçbir şey Aşot'u ilgilendirmiyordu. O ibadethaneyi sadece işini kaybetmemek için ziyaret ediyordu. Levon ona, duadan kaçınan her işçinin Tanrısız olarak düşünüldüğünü ve kolejde çalışamayacağını anlatmıştı. Aşot başlangıçta Amerikalıların yüksek geleneksel özelliklere sahip olduğuna inanma eğilimindeydi. Onun, tüm davranışlarını buna göre kurmuşlar, insanların acılarını dindirmek, onları hatalardan kurtarmak ve onlara gerçeğin yolunu göstermek gibi görünüyordu.

Aşot'un arasına karşılaştığı Amerikan öğretmenler her zaman dürüst ve naziktiler, kontrollerini asla yitirmiyorlardı, katiyyen küfretmiyorlardı, yüksek sesle tek bir kelime bile konuşmuyorlardı. Bir sineği, böceği yanlışlıkla ezmekten korkmuş gibi yumuşak ve dikkatli bir yürüyüşleri vardı. Aşot'a onlar, Tanrıyla her daim ilişki içindeymişler, onun isteklerine göre hareket ediyorlarmış, mahkemeyi kübrada verecek hiçbir hesapları yokmuş gibi geliyordu. Ama onları farklı bir yönden tanımak imkanını çabuk buldu.

Bir akşam Aşot tam işini bitirmek ve barakasına gitmek üzereydi, bir lojmandan bir ses geldi. Kalorifercinin orada oturan yaşlı Teoloji öğretmeni Mister Jackson tarafından banyosundaki boruyu hemen tamir etmesi isteniyordu. Birinci kaloriferci burada değildi. Bu nedenle isteği Aşot yerine getirmek zorundaydı. Banyoya ulaşmak için onun yatak odasından geçmesi gerekiyordu. Aşot Amerikalı öğretmenlerin boş zamanlarını nasıl geçir-

diklerini burada gördü. Yemeklerle dolu büyük bir masa, üzerinde bir sürü şarap ve rom ve konyak şişeleri. Kıpkırmızı olmuş ve terlemiş durumdaki Mister Jackson iki yarı sarhoş kızın yanında oturuyordu.

Aşot saç köklerine kadar kızardı ve banyonun kapısını arkadan kilitlediğinde rahatladı. Ama boruyu tamir ederken yandan kesilen konuşmaları ve sarhoş kahkahâlarını duyuyordu. Kazan dairesine geri döndüğü yolu koşarcasına gitti.

Gördükleri onu çok sarsmış olsa bile ibadethaneyi her pazar günü ziyaret etmeyi sürdürdü.

MATBAA

Matbaanın odaları, meydan ve rıhtımların genişliğine alışmış olan Murat'a çok dar geliyordu. Makinalar burada aralıksız uğulduyordu. Bu gürültüden başı ağrıyor, boya ve zıncı kokusu onda baygınlık hissi uyandırırken, şakaklarında zil çalıyordu.

İlk salonda hantal baskı makinaları vardı. Bir panonun arkasında biraz aydınlık bir odada iki sıra halinde, başında mürettip-lerin karşılıklı ve susarak çalıştıkları mürettip tahtaları vardı. Onlar inanılmaz bir beceri ve hızla gerekli harfleri ve işaretleri arayıp buluyorlardı. Murat onların parmaklarının çevik hareketlerine hayranlıkla bakıyordu.

Dizgicilerden biri Murat'ın şaşkın yüzünü görünce, "Genç adam, gördüğün kadıyla aydınlanmanın büyük davasına kendini adamaya karar mı verdin?" dedi

Sonra tüm salona dönüp, "Kardeşler, bir yeni yetmeyi takdis törenine bir kez tabi tutsak nasıl olur?" diye bağırdı.

Mavi tulumlu, daha yaşlı bir işçi onun sözünü kesti ve "Yapın!" diye bağırdı. Sonra yumuşak bir sesle "Bu oğlan bir takdis-ten daha fazlasını yaşamak zorunda kaldı, artık onun için bu kadarı yetsin" dedi. "Gel, burada dur, hangi harflerin ve işaretlerin hangi bölümde olduklarına dikkat et", diye ilave etti ve yana çekildi.

Murat'ın çıraklığı böyle başladı.

Sabahleyin Satenik ona iş için gerekli olan herşeyi hazırladı. Ona çay verdi ve cebine beyaz temiz bir peçeteye sarılmış kahvaltısını soktu.

“İyi, şimdi gidebilirsin canım, ben sana başarı diliyorum. Dikkatli ol ve etrafına dikkat et” dedi. “Her zaman!”

Murat ona gülümsedi ve yola çıktı. Kendisine gösterilen bu özen onu çok mutlu ediyordu.

Öğle yemeği sırasında, “Nasıl, öğrenmeyi ilerletiyor musun?” diye sordu Senekerim “Gayretli ol, her insan meslek sahibi olmalı, yoksa mahvolur.”

Senekerim akşamları yazı yazmak için kendi köşesine çekiliyordu. Ama Satenik ders kitaplarını getiriyor ve Murat’a ders vermeye çalışıyordu. Ona dilbilgisi, matematik, tarih ve coğrafya öğretiyordu. Aradan uzun zaman geçmiş olmasına rağmen Murat okuldayken öğrendiklerini yeniden ve hemen hatırlıyor, Satenik’i hayran bırakan bir ilerleme kaydediyordu.

“Biliyor musun Murat, senin mükemmel bir hafızan var ve olağanüstü yeteneklisin. Sana kolay gelen her şeyi öğrenmelisin. Her zaman öğrenmeyi düşünmelisin.”

Senekerim’in seçme kitaplarla dolu büyük kütüphanesinde bir çok orjinal Ermeni kitabı, dünya klasiklerinden çeviriler, ders kitapları, tarihi risaleler ve çeşitli sözlükler vardı.

Satenik Murat’ın okuyacağı kitapları kendisi seçiyordu. Tarih dersi için okusun diye ona romanlar veya uygun seyahat kitaplarını veriyordu. Yazarnın kitapta bazı fikirleri tartıştığı bölümleri ona özellikle gösteriyor, Murat’la yazarn içinde yaşadığı ve eserini yarattığı çağın koşulları üzerine konuşuyordu. Bütün bunları basit sözcüklerle, açık, anlaşılır bir konuşmayla yapıyordu. Sofada sık sık derin konuşmalara dalıyorlardı. Bu konuşmalara zaman zaman Senekerim de katılıyordu.

Murat’ın yaşamı memnun edici olmaktan da öte iyiydi, hergün yeni şeyler öğreniyor ve bu sayede kendini daha güçlü ve daha da iyileşmiş hissediyordu. Matbaada herşey arzuladığı gibi gidiyordu. Yeni çevresine çabucak alışmıştı, dizgicilik mesleği hoşuna gidiyordu. Daha yaşlı olan dizgici ilk günde onun için çalıştığı Missak’la birlikte öğrenmesi ilerliyordu. Missak ona dizgi tablasının nasıl yerleştirileceğini anlatıyor, işin hızla elden çıkarılması için açların nasıl ele alınması gerektiğini gösteriyordu. Murat’a vizite kartlarının ve plakaların nasıl yerleştirileceğini öğretiyor, diğer işçiler de Murat’a iyi ve arkadaşça davranı-

yordu. İnsanlar arasında Murat kendini ilk kez insan olarak hissediyordu.

Murat aylık on liralık çıraklık kazancını kurallı olarak Satenik'e veriyordu. Satenik'e ev işlerinde de yardımcı oluyor, cumartesi günleri iki arkadaşıyla birlikte sinemaya veya tiyatroya gidiyordu. Bu durumda Murat gerçekten de mutluydu. Ara sıra Aşot'la buluşuyordu. Aşot ona Robert Kolej'deki yaşamından, çevresindeki insanlardan söz ediyor, Aşot'un hayatından memnun olmadığını anlattıklarından açıkça farkediliyordu.

Bir pazar günü, Aşot yeni arkadaşı Levon'u Murat'ın yanına getirdi.

"Kendini tanıt Murat, benim kolejdeki tek arkadaşım. O da Türkiye'yi boydan boya gezdi, hatta Arapların yanında kaldı, develere bindi, kısaca o tecrübeli bir genç."

"Tamam, tamam" diyerek gülümsedi Levon. "Ben Arapların arasına sürgün edildim, ama develere gelince, ben sadece onları göttüm ve nasıl tükürdüklerini seyrettim."

Levon uzun boylu, geniş omuzlu bir delikanlıydı, Modern, kareli, göğüs cebinde ipek bir mendil olan bir takım elbise ve sarı iskarpinler giyiyordu. Geniş kenarlı şapkasını başına tamamen özel bir biçimde oturtmuş, biraz enseye doğru itilmiş, biraz da yana yatırılmış olarak.

"Şimdi biz birer kadeh içsek nasıl olur gençler?" diye önerdi Levon.

Murat, "Sağol, ben içmiyorum" diye çekingen davrandı.

"Siz ikiniz çok alçakgönüllüsünüz çocuklar. Ben ısrarla Aşot'a sigara içirmeye çalışıyorum, ama beceremiyor. Çok az içiyor ve her defasında yüzünü buruşturuyor."

Murat Aşot'a azarlıcasına baktı, "İçiyor musun yoksa?" dedi.

"Öyle böyle, takma kafana sen" diye Aşot utangaç homurdandı.

"Ama ben iki kadeh yuvarlamayı tercih ederim. Eğer sıkıntı basmışsa birini, rahatlatır, kalbe de iyi gelir. Bütün derter, sanki hayatında hiç kötü şey olmamış ve bugün de yokmuş gibi, uçup gider. En zengin züppe veya en akıllı kafa seninkiymiş gibi olur, özlemini duyduğu her şeye yollar açılmış gibi gelir. Böylesi anlarda bütün insanlar iyidir, hatta timsah bile kötü görünmez."

“Bu kim, sizin tımsah mı?”

“Oh.. o ender rastlanan bir örnek. Yeryüzünün böyle bir yarattığı nasıl olup da taşıyabildiğine şaşırarak lazım. Yirmibeş yıldan fazladır o, Amerikalılara hizmet ediyor. İçki ve sigara içmiyor, bütün düşüncesi, efendilerine nasıl yaranabileceğine, bu sayede düzenli olarak alabileceği paraya odaklanmıştır. Böylelikle hakikaten iyi bir duruma geldi, ev sahibi oldu, iyi bir düzeni var, ama ona bu da yetmiyor. Öyle fazla olmasa da rüşvet almadan kimseyi işe almaz, Azıcık da olsa, her defasında o işçiyi dolandırır ve eğer kutlama günlerinde biri ona hediye getirmeyi unutmuş ise, kolejdeki günlerinin artık sayılı olduğundan kesin olarak emin olmalıdır. Tek kelimeyle insan görünümünde bir akreptir.” Levon başını eğerek düşündü. “Ama bırak öyle kalsın, eğer oradaki işten bir gün bıkarırsam, ona tüm hayatı boyunca unutamayacağı bir madalya takacağım!” diye, kin dolu bir biçimde ilave etti.

“Senin işin nasıl gidiyor?” diye sordu Murat.

“Teşekkür ederim, fena değil, alıştım. Ne yazık ki çok az zamanım kalıyor. Bu arada okumaya zaman kalmıyor, oysa çok iyi kitaplar var.”

“Nereden?”

“Onları bize bir öğrenci veriyor; onun sosyalist olduğu söyleniyor.”

“Sosyalist, ne demek oluyor bu?”

“Bu bir parti. Onlar eşitlik için mücadele ediyorlar. İnsanlar kendi aralarında eşit olmalıymış.” diye Aşot’un yerine Levon cevaplandırdı. “Ama ben onlara inanmıyorum. Bizzat kendileri altın içinde yüzüyorlar. Havanda su dövüyorlar.”

Satenik’in penceresinin önündeki bahçenin yanına gelmişlerdi. Satenik onları gördü ve pencereyi açtı.

“Arkadaşlarını niçin içeri, eve çağırılmıyorsun Murat?” diye sordu.

Levon reddetti: “Teşekkür ederim, benim hemen gitmem lazım.”

Vedalaşırken birden bire Aşot’un aklına bir şey geldi:

“Neredeyse unutuyordum! Geçen pazar yetimevinde, arka-

daşların yanındaydım. Muşeg onu oradan çıkarmamızı istedi, çok kötü durumdaymışlar.

“Biliyorum, benden de rica etti bunu. Maalesef bizim matbada artık çırak alınmıyor; yani onu oraya yerleştirmeyi düşünüyordum, ustayla konuşmuştum.”

“Ben timsahı yumuşatmayı deneyeceğim, belki onu işe alır.”

Dostlar ayrıldılar.

Yarım yıl geçmişti. Murat, usta bir dizgici için gerekli sayılan, dokuz saatte onüçbin harf dizme kriterini yakalamıştı. Missak öğrencisinin bu başarısına seviniyordu.

Birgün ödeme sırasında Murat kasiyerden otuzbeş liralık bir ikramiye aldı. Sevincinden zıplamak istiyordu. Parayı aldıktan ve bir hata olmadığını anladıktan sonra yaşlı dizgiciye koştu. Çok isten bir sesle, “Size teşekkür ederim Missak amca” dedi.

Missak, “Ne oldu?” diye sordu.

“Benim maaşım arttı, otuzbeş lira aldım!” Murat ücret kesesini ona verdi.

“Öyle mi... Sen bunu çalışarak hakettin, benimle bir ilgisi yok.”

“Ama bana siz öğrettiniz, Missak amca.”

“Ben olmasaydım bunu bir başkası yapardı. Patronun birden fazla dizgiciye ihtiyacı var. Ne diyorsun?”

“Elbette, ihtiyacı var.”

“Sen bunun için çırak olarak işe alındın. Aslında onlar sana yeterli zammı yapmadılar. Sen kriterleri yerine getirdiğin için diğer dizgicilerin aldığı ücreti alacaksın!”

“Durun Missak amca. Ben limanda bunun yarısını bile kazanmamıştım.”

“Sen bir delisin! Orada sen basit bir hamaldın, yani kalifiye olmayan bir işçi, ama şimdi kalifiye bir dizgicisin. Ama bildiğin gibi, bir dizgicide sadece eller çalışmaz, aksine kafa da çalışır. Sen beyni sağılan bir ineksin: Patrona kazandırıyorsun. Senin beynin üzerinden kaç para kazandığını biliyor musun?”

“Hayır, bunu bilmiyorum.”

“Yüzelliden az değil.”

Murat yaşlı dizgiciye inanmayan gözlerle baktı.

“Evet, evet, daha az değil” diye tekrarladı Missak.

“Bana suya düşmüş tavuk gibi bakma. Kendin düşün: Ben, sen ve diğer tüm işçiler burada çalışmasaydı, ortaya bir kazanç çıkarmıydı? Sen henüz gerçsin, bir çok şeyi anlamıyorsun ama zamanla anlayacaksın, Ne kadar erken anlarsan o kadar iyi olur.”

“Neyi anlamalıyım?”

“Önce bütün zenginliklerin, ikimizin elleri gibi, tüm işçilerin elleri sayesinde yaratıldığını. Zenginlerin akşamları barlarda harcadığı ve kumar cehenneminde döndürdükleri paralar bizden geliyor. O paralar kanuna bakılırsa bize ait, ama biz onları alamıyoruz.”

Ama Murat o gün o kadar mutluydu ki, konuştuğu kişinin sözlerinin anlamını kavrayamadı.

“Ama şimdi boş ver, koş ve seninkileri sevindir. Bay Seneke-rim’e benden selam söyle. Ona kitabını gelecek hafta içinde bitireceğimi ilet.”

Murat parayı avucunda tutarak eve koştu. Daha merdiven-deyken eve yüksek sesle bağırdı: “Madam Satenik! Maaşım artı-rıldı! Otuzbeş lira aldım!”

“Gene mi ‘madam’! Senden bana sadece Satenik demeni kaç kere rica ettim!”

“Tamam, Satenik, işte para!”

“Senin adına sevindim. Çabuk yıkan, yemeğin soğuyacak!”

Yemek sırasında Murat Senekerim’e Missak’ın selamını ilet-ti.

“Kitabınız gelecek hafta tamamlanacak.”

“Kitap hazır olacak ama baskı parasını nasıl ödemem gerekti-ğini bilemiyorum.” dedi Senekerim.

Satenik, “Kitapçı onu senden satın almayacak mı?” diye sor-du.

“Hayır, onlar kitabın satışından komisyon alacaklar, bunun için ben kağıt ve baskı parasını ödemek zorundayım.”

Murat çekinerek, “Bunun için çok paraya gerek var mı?” diye sordu.

“Çok değil ama en azından üç-dört-yüz lira tutar. Ama biz ar-tık bunu konuşmayalım. Buradan gitmek ve yeniden ressamlığa başlamaktan başka çare kalmıyor. Bugüne kadar hiçbir Ermeni yazarın, yazdıklarıyla geçinmesi mümkün olmadı. Ben nasıl ba-şarabilirdim ki?”

Murat kulak kesildi: Yeniden yalnız mı kalacaktır?

“Murat şimdi artık kendi ayakları üzerinde durabiliyor” diye devam etti Senekerim. Murat’ın düşüncesini okumuş gibiydi. “O şimdi kalifiye bir işçi ve iyi para kazanacak.”

Satenik, “Bağımsız yaşamak, güzel değil mi Murat?” diye sordu. Murat önüne bakıyordu.

“Niçin susuyorsun?”

“Bilmiyorum.. Ben sizinle birlikte yaşamak istiyordum.”

“Bu mümkün olmayacak Murat, yakında ayrılmak zorunda kalacağız. Biz Fransa’ya geri döneceğiz.”

Satenik’in gözlerinde yaşlar vardı. Bunu farketmemek için tabakları aldı ve yemek odasını hemen terketti.

“Ayrılmak bize de zor geliyor. Sana çok alıştık. Ama bize başka seçenek kalmıyor. Sana bir oda arayacağız. Sen yetenekli bir oğlansın ve ben senin başaracağından eminim. Sen her konuda Missak’ı dinle, o iyi ve namuslu bir insandır.”

Murat onların gideceğine inanamıyordu. Sükunetini kaybetmişti, üzgün şekilde önüne bakıyordu, çok az konuşuyordu, belli belirsiz bir umuda kapılıyordu. Ama tahminen ondört gün sonra onlar zaten gittiler.

Seyahate çıkmadan önce üçü birden, ışısız, karanlık bir eve gittiler. Satenik burada ona küçük bir oda kiraladı.

Oda dar ve uzundu, yukarıda tavanda oldukça küçük bir penceresi vardı. Oda kirli bir koridorun sonundaydı. Döşeme kötüden de daha kötüydü. Demir bir karyola, bir masa, üç iskemle ve kapının yanındaki duvarda bir elbise askısı vardı.

Satenik odaya göz gezdirdikten sonra “Fena değil.” dedi. “Sadece yatağı düzenlemek lazım. Yastığım var, diğerlerini satın alacağız.”

Şişman, yaşlı, kırmızı burunlu ev sahibiyle anlaştıktan sonra birlikte bir mağazaya gittiler. Satenik bir yorgan, çarşaflar, kılıflar ve havlular satın aldı.

“Hepsi bu kadar” dedi ve sevgiyle Murat’ın omuzuna vurdu. “Biraz para biriktirebilirsen, kendine bir takım elbise al ve kepi de bir şapkayla değiştir.”

Murat onlara Sirkeci nıhtımına kadar eşlik etti. Kaptan geminin uzun düdüğünü çaldı. Küçük bir kotra demir atmış bir çok

geminin arasından, suları yararak ustalıklı yaklaştı ve gemiyi açık denize çıkardı. Murat uzun süre rıhtımda durdu ve uzaklaşan geminin arkasından baktı. Karanlık odasına geri dönmek istemiyordu. Geminin dumanı görünmez olunca o zaman geri döndü, rıhtım boyunca yavaş yavaş yürüdü ve Pera'ya çıktı. Orada ana caddede, bir çok şık insan modern mağazaların önünde geziyordu. Murat hiçbir şeye dikkat etmedi, insanlar ona çarptıklarında yana çekilip yoluna devam etti.

Bu insan kalabalığında tek bir tanıdık yüze, aynı hissi paylaştığı tek bir bakışa rastlamadı. Yalnızlık üzerine yeniden ve çok güçlü biçimde düştü. Kulaklarında hâlâ Senekerim'in son sözleri çınlıyordu: "Cesaretini yitirme Murat, başını dik tut ve daha iyi bir geleceğe olan inancını asla kaybetme!"

Söylenmesi kolay, "Daha iyi bir geleceğe olan inancını asla kaybetme!" Neye dayanarak umutlu olacaktı, hâlâ neye inanabiliirdi?

Murat ancak gece geç vakit, yorgun ve dünyadan tümüyle hoşnutsuz odasına girdi ve soyunmadan kendini yatağın üzerine attı. Ama uykusu kaçtı. Gözleri açık, öylece uzun süre yattı. Koridordan çürümüş balık kokusu geliyordu. Bağran sarhoş sesleri, çirkin laflar eden kadınlar, ara sıra ciyak ciyak ağlayan çocuk sesleri duyuluyordu.

Sabahleyin tamamen yorgun ve yüzü solgun biçimde kalktı ve matbaaya gitti. Missak görünüşünden heyecanlandı.

"Neyin var Murat, hasta değilsin ya?"

Murat başını salladı.

"Ha anladım! Seninkileri uğurladın, yalnız kaldın. Ama bu hiç önemli değil. Sen artık yetişkin bir insansın, bağımsız bir hayat sürdürmeyi öğrenmenin zamanı gelmiştir. Canın sıkıldığında benim eve gel, sohbet ederiz."

"Teşekkür ederim, evet, gelirim bir kere."

"Niçin bir kere! Gel, bugün gel mesela, işten hemen sonra. Buradayım, uzakta oturmuyorum."

Ama Murat Missak'a gitmedi. Kimseyle konuşmak istemiyordu. Önceden kitap aldığı kütüphaneye gitti.

Kütüphaeci onu görünce sevindi.

"Bu kadar zamandır neredeydin?" diye sordu ve miyop gözleriyle Murat'ı süzdü.

“Bir matbaada ıraklık yapıyordum. Lütfen bana okumam için iyi bir kitap verir misiniz?”

“Anlıyorum, konuşmaya niyetin yok. Bunu ben kendimden bilirim. Sana nasıl bir kitap tavsiye edebilirim ki? Gel kendin seç.”

Kütüphaneci raflardan bir çok kitap indirdi ve Murat’ın önüne koydu.

Murat baktıktan sonra, “Bunların hepsini okudum” dedi.

“Oha! O zaman sen vaktini boşa geirmemişsin. Bu durumda sana ne vereyim? Dur! Tolstoy’dan bir şey okumak ister misin?”

“Adı *Savaş ve Barış*. Kitap harika bir eserdir, iyi de tercüme edilmiş.”

Kolunun altına kalın ciltli kitabı yerleştiren Murat eve, odasına gitti. Masaya oturdu ve küçük elektrik ampulünün bulanık ışığında okumaya başladı, üzerindeki yalnızlık duygusu yavaş yavaş uzaklaştı. Canlı insanlar kitabın sayfalarından ona bakıyorlardı. Murat’ın önünde, ona tamamen yabancı olan yeni bir dünya, bilemediği başka bir yaşam açıldı ve onu kendi büyüsü içine çekti.

NEREYE AİT OLDUĞUNU ASLA UNUTMA

Aşot her geçen gün biraz daha yeni arkadaşının etkisi altına giriyordu. Farkında olmadan ve yavaşça, Levon'un dayatmacı olmayan tarzını kabul ediyor, onun tavsiyesi üzerine kendine göz kamaştırıcı kravatlar satın alıyordu. Onun gibi giyiniyor, saçını uzatıyor ve gerekli olmadığı halde hergün traş oluyordu. Para da vardı, çünkü kalorifercinin muhasebeciyle yaptığı konuşmadan sonra ona verilmekte olan düzenli ücreti Aşot almaya başladı ve mutlu oldu.

Öğleden sonra dörtten akşam saat dokuzu kadar Aşot boştu ve Levon da boş saatlerini bu zamana denk düşecek şekilde düzenliyordu. Kıyafetlerini değiştiriyor, sayısız eğlence yerlerinin, açık hava bahçelerinin ve yüzen bir lokantanın bulunduğu Bebek'e birlikte gidiyorlardı. Şehrin tüm dertsiz insanları akşamleyin orada toplanıyordu. Rıhtımda da sürekli gezinen insanlar vardı.

Aşot ve Levon bu insanların arasına karışıyor, umursamaz bir tavır içinde tesisler arasında dolaşıyorlardı. Ara sıra yüzen lokantaya da gidiyorlardı. Levon tıpkı zengin biriymiş gibi, haftalık bütün ücretini harcayacağı, şaraplı nefis bir akşam yemeği ısmarlıyordu ve bu onun umurunda bile değildi. Birer sigara yakıyorlar ve gezmeye devam ediyorlardı. Çakırkeyif oldukları zaman kadınları taciz ediyorlardı. Bu nedenle kavga çıkardıkları ve eve, morluklar içinde döndükleri de oluyordu.

Sürekli sıkıntılar içinde yaşamış olan Aşot'un böylesi bir dingsiz yaşam hoşuna gidiyordu. Akşam gezintileri sırasında ken-

dini dertsiz ve özgür hissediyordu. Kadınların kendisine ilgi duyduklarını farketti ve bu onun ruhunu okşadı.

Son zamanda Aşot giderek erkekleşti. Uzun kirpikleri ve parlayan gözleri, güneş yanığı yüzüne özel bir anlam veriyordu. Bunu sık sık çevresinden de duyuyordu. Hatta çamaşırhaneyi yöneten yaşlı kadın bir gün ona şöyle dedi: "Sen ne güzel bir adam-sın, yeni elbisen sana ne çok yakıştı, kızlar sana deli oluyorlar, seni gidi şakacı seni!"

Aşot şımarmıştı, kendini beğenmiş bir şekilde gülümsüyordu.

Eğer Aşot yeni bir tutkuya, spor tutkusuna yakalanmamış olsaydı, bu başıbozuk hayatının nasıl bir sonu olacağını kim bilebilirdi.

Öğrenciler hergün okul binasının arkasındaki alanda toplanıyorlardı. Onlar barfiks ve İsveç merdiveninde antreman yapıyorlar, kroket ve basketbol oynuyorlardı. Asıl uğraşları spormuş gibi görünüyordu. Burada pazar günleri diğer okullara karşı maçlar da oluyordu. Aşot ve Levon'un gezmek için paraları olmadığı günlerde trübünde çatık kaşlarıyla oturuyor ve maçların akışını izliyorlardı.

Aşot sporların içinde en çok futboldan hoşlanıyordu. Oynamayı öğrenmek isterdi, ama işçilere spor alanında oynama izni verilmiyordu. Aşot genç işçilerle anlaştı ve kendi futbol sahâlarını kurmayı kararlaştırdılar. Çamaşırhanenin çok yakınında uygun bir arazi parçası aradılar. Zemini düzlediler, kum getirttiler, futbol sahası artık hazırды. Antremana başladılar. Aşot hemen gözle görünür başarılar gösterdi. O iyi koşabiliyor, topa hakim olmayı beceriyor ve daha da önemlisi, tutulması imkansız goller atıyordu. Giderek işçilerin maçları genel dikkati üzerine çekmeye başladı. Hatta seyirciler arasında bazen öğrenciler de bulunuyordu. Aşot takımından çok şeyler istiyordu. Oyuncular tek tek bütün kombinasyonları en az on kere tekrar etmek zorundaydılar. Kendi keşfettiği birkaç şey daha bunlar arasındaydı. Hayalinde bir gün kolej takımıyla karşılaşmak vardı.

Kolej takımının kaptanı Arzuruni işçilerin spor sahasında antremanda görüldü. Öğrenciler Aşot'un takımının oyununu dikkatle izlediler.

Antrenör, “Biliyor musunuz” dedi, Aşot’u göstererek, “Bu oğlan hayranlık verici yeteneklere sahip, o doğuştan futbolcu!”

“Evet, ayrıca formda da. Onun nasıl hızlı koştuğuna ve kendinden emin attığı gollere bakınız” diye onayladı Arzuruni.

Maç bittikten sonra Aşot’u yanlarına çağırdılar. Kaptan onu övdü ve şunu teklif etti: “Bizim futbol sahasına gel, orada seninle birlikte antreman yapmak istiyoruz.”

O günden itibaren Aşot kendini tamamen spora verdi. Şafak vakti kalkıyor, işe gitmeden önce, çamaşırhanenin etrafında, kesinleştirdiği bir yol üzerinde koşuyordu. Jimnastik yapıyor, atlıyor, ağırlık kaldırıyor ve antrenör ile kaptanın nezaretinde top çalışması yapıyordu. Antremanlar sonucu Aşot kolej takımına yedek oyuncu olarak alındı. Bu durumda o maçların çoğuna katılıyordu.

Aşot’un mutluluk hissi sınır tanımıyordu. İçten içe ünlü bir futbolcu olmayı hayal ediyordu: Belki profesyonel bir takım onu alırdı veya muhteşem oyununu gören müdür onu öğrenci olarak okula alır ve böylece o da öğrenim görme imkanı bulurdu...

Kolejin futbolcuları İstanbul Üniversitesiyle yapacakları geleneksel karşılaşmaya hazırlanıyorlardı. Her iki takım arasındaki bu mücadele her zaman çok çekişmeli geçirdi. Geçen yıl Üniversite öğrencileri önemli bir zaferi 4:1’lik bir skorla kazanmışlardı. Kolej öğrencileri şimdi yapılacak olan maçta ne pahasına olursa olsun rövanşı almak istiyorlardı. Bu düşünceyle yatıp kalkıyorlardı. Giderrek spor sahasında antremanlar durduruldu, esas takım ile yedekler arasında deneme maçları yapıldı. Aşot bu oyunlara yedek takımın santraforu olarak katıldı. Karşılaşmadan yaklaşık üç hafta önce yedek takım arka arkaya üç kez, asıl takıma karşı zafer kazanmıştı ve bu esnada çoğu goller Aşot tarafından atılmıştı.

Asıl takım tedirgindi.

Antrenör takım kaptanına “Önümüzdeki maçta bu oğlan asıl takıma alınsın mı?” diye sordu.

“Ama o öğrenci değil.”

“Ne olmuş? Önemli olan onun kurtarılmaz goller atması.”

“Ben sadece maraza çıkmasından korkarım” diye düşüncesini özetledi kaptan.

“Saçma! Bu çocukla biz her halükârda kazanınız Bizim santraforumuz çok çabuk pes ediyor, çok hata yapıyor.” Yapılacak

karşılaşmada Aşot'u santrafor olarak oynatma kararı alındı. Bu konuda kaptan tarafından bilgilendirildi. Aşot kulaklarına inanamıyordu. Bu kadar önemli bir müsabakada ünlü "Robert Kolejinin" gıpta edilen takımına girmek şans değil de nedir?

Karşılaşma günü yaklaşıyor ve Aşot'un heyecanı artıyordu. Düşüncelerini Levon'a anlatmayı denedi ama Levon bu konuyla ilgilenmiyor, sadece zaferden kuşkusu olduğunu ifade ediyordu. Aşot o anda, Murat'ın herşeyi kavrayan düşünme yeteneğinin şimdi eksik olan şey olduğunu kavradı. Oyuna çıkışı sanki buna bağlıymış gibi Murat'la görüşmeyi düşündü. Murat'a yaklaşan maç hakkında bir rapor yazdı ve şunları ilave etti: "Benim başarılarıma senden başka sevinen kimse yok. Maçı seyretmen benim için çok önemli. O halde lütfen pazar günü dışarı çık. Senin benim maçımı izlediğin hissi gücümü katlayacak ve mutlaka yeneceğiz."

Antrenörün tavsiyesi üzerine Aşot'un belirleyici olduğu, dört oyuncudan oluşan bir kombinasyon alıştırması yaptılar ve Aşot her defasında kendi görevini mükemmel olarak yerine getirdi. Bu dörtlüyü izleyenler kolej takımının yaklaşan maçtaki zaferinden artık kuşku duymuyordu.

Karşılaşma günü gelmişti. Stadyumda seçkin bir izleyici kitlesi toplanmıştı. Esas olarak çoğu öğrenci aileleriydi.

Rüzgarsız sıcak bir gündü. Büyük stadyum tamamen dolmuştu. Bütün tribünlere alışılmadık bir heyecan hakimdi. Murat yerini aradı ve oturanların konuşmalarını duydu.

"Kolej takımına bugün ilk kez genç bir oyuncu dahil edildi, onun parlak bir futbolcu olduğu söyleniyor" diye anlatıyordu, gözlüklü ve iyi giyimli bir adam.

"Bunu ben de duydum. Sanırım o santrafor" diye cevap verdi ona güzel bir kız.

"Öğrenciler için bu büyük bir sürpriz olacak. Kalecileri bu yeni oyuncunun hücum taktiğini bilmiyor, yani çok zor durumda kalacaklar."

"O gerçekten de bu kadar iyi bir oyuncu mu, yoksa hepsi dedikodu mu?" diye sordu kız.

"Ben onu tanımıyorum, ama antrenör böyle bir oyuncu görmediğini garanti ediyor. Futbol oyunu için şaşırtıcı bir sezinleme

yeteneği varmış. Sol ayağıyla da aynen sağ ayağıyla olduğu gibi vurabiliyor.”

“Bu kimdir? Nereden geldi?”

“Kesin yeni bir öğrencidir, taşradan sanırım.”

Murat konuşulanlara istemeden kulak verdi. O, bir işçiden sanki iyi bir futbolcu olamazmış gibi Aşot’un öğrenci sanılması-nı hakaret kabul etti, ama sustu.

Kız sabırsızca, “Artık başlasalar!” dedi “Heyecanlanmaya başladım!”

O anda hakem iki yan hakemle birlikte oyun sahasına girdi. Takımlar oyun sahasının ortasına kadar yürüyüp durdular. Hakem topu yere koydu ve düdüğu çaldı. Her iki takım aynı anda çıktılar.

Murat’ın sağından biri “Bu o yeni oyuncu!” diye bağırdı.

Genç kız yanındakinden, “Çabuk, onu bana gösterin!” diye rica etti.

“Orada, uzun saçlı, uzun boylu adam. Dokuz numara giyiyor.”

“Onu görüyorum, çok güzel!”

Oyun sahasının çevresi boşaltıldıktan sonra kaleciler kalelerine koştular ve hakemin yeni bir düdük işaretiyle oyun başladı. Her iki takım da sanki önce karşı takımın zayıf yönlerini keşfetmek için temkinli oynuyordu. Ancak yavaş yavaş maç gerginleşti. Üniversite oyuncuları iki kez tehlikeli hücumlarla rakibin kalesine indiler ve ceza sahasına girdiler. Savunma hücumları güçlölükle önledi. Bu hücumlar seyircide üniversite takımı güçlüymüş izlenimi uyandırdı.

Böyle bir pozisyonunda kolej takımının oyuncularından biri topu ele geçirdi ve hemen santrafora pas verdi. Aşot topu aldı ve fırtına gibi rakip sahaya soktu. Her iki savunma oyuncusunu geçti ve uygun bir anda, isabetli bir vuruşla kaleye gönderdi. Aşot kendi sahasına geri koşarken kaşla göz arasında top geri geldi. Aşot bekletmeden kafayı çaktı, kaleci yukarı sıçradı, ama çok geçti, top ağlardaydı.

Stadyumu kulakları sağır eden bir gürültü doldurdu, alkış hiç durmuyordu. Murat da diğer seyirciler gibi yerinden sıçradı ve yüksek sesle bağırdı: “Bravo Aşot! Bravo!”

Goller peşpeşe gelmeye başladı. Oyunda gerilim ve kalite do-

ruğa çıktı. Bunu izleyen yirmi dakika içinde her iki takım rakip kaleye başarısız hücumlar yaptı. Skor değişmedi. Aşot iki rakip oyuncu tarafından sürekli marke edildi. İlk yarının bitmesine beş dakika kala Üniversite takımının sol açığı savunmanın bir hatasından yararlanarak eşitliği sağladı. Murat'ın kalbi sıkıştı ve kolları çaresizlik içinde yana düştü.

Oyun yeniden başladı.

Kolej savunmacılardan biri güçlü bir vuruşla topu ileriye gönderdi. Aşot bu topu göğsüyle yakaladı, bir önceki kombinasyonu tekrar edecekti ki rakiplerinin onun niyetini anladığını farketti. Oyunculardan biri sağa koşu, diğeri onun önünü kesti. Aşot topa birlikte ceza sahasına yaklaştı. Rakip savunmacı yaman bir adamdı, topu almayı denedi ama Aşot onu çalımlayarak kaleye yöneldi. Savunma oyuncusu arkada kaldı. Aşot kaleciyle karşı karşıya kalmıştı. Tüm stadyum nefesini tuttu. Saniyeler geçiyordu, hakemin düdüğü ilk yarının bittiğini duyurmadan saniyeler önce Aşot basit bir vuruş bekleyen topa dokundu ve onu boş kaleye yuvarladı. Kolej takımı ilk yarı 2:1 önde sahayı terketti.

Murat ne pahasına olursa olsun Aşot'u görmek istiyordu. Her iki takımın dinlenmeye çekilmiş oldukları pavyona, aşağıya indi. Kalabalık kapıyı zorluyor, kapıcı hep aynı şeyi tekrar ediyordu. "Olmaz baylar, kimseyi içeri sokamam."

Murat kalabalığı yardı ve kararlı adımlarla kapıya yürüdü. Kapıcı onu kendilerinden biri sandı ve Murat engellenmeden pavyona girmeyi başardı. Aşot bir dinlenme yatağının üzerinde oturmuş, ayakkabılarını bağlıyordu. Murat susarak ona elini dokundurdu.

Aşot anlayarak, "Teşekkür ederim." dedi. Yüzü heyecanlıydı, ıslak saçları alnına yapışmıştı, gözleri parlıyordu.

"Tüm stadyum sadece seni konuşuyor. Buna ben cesaret diyorum! Onlara kendini göster! Onlar bizi tanımalı" dedi Murat.

"Çalışacağım, birkaç gol daha atabilseydik!"

"Başaracaksın!"

Takım kaptanı kızgınca "Dışarı çıkın!" dedi, "Oyuncuların dinlenmesi gerekiyor"

"Maç sonunda seni yukarıda bekliyorum" dedi Murat

Bu güneşli günde hayat Murat'a mükemmelden de öte görü-

nüyordu. Yolda Levon onu durdurdu: “Ah, sen de buradasın.” Murat’ın elini sıkıca tuttu. “Gördün mü, mükemmeldi! Bekle ikinci yarıda o ana kuzularına sınıfın ne olduğunu gösterecek.”

Oyunun ikinci yarısında tempo düşmedi. Her iki taraf da oyuna asıldılar. Aşot’un uzun boyu hemen görüldü. Oyun alanında kenarda duruyordu. Rakibin iyi planlanmış enerjisi hücumlarını geri çevirmede savunmasına yardım etti, rakip takım oyuncularının başarısını engelledi. Böylelikle zaman geçti fakat yeni bir gol olmadı.

Oyunun bitmesinden beş dakika önce Aşot takımının üçüncü golünü attı ve 3:1’lik zafere ulaştılar.

Alkış stadyumu inletiyordu.

Robert Kolej müdürü kemik gözlüklü, uzun boylu, gri saçlı bir Amerikalı idi. Uzakta duran muhasebeciyi yanına çağırdı.

“Bu kim?” diye sordu müdür ve Aşot’u gösterdi.

Muhasebeci müdürün kulağına, “Bizim kaloriferci” diye fısıldadı.

Amerikalı yüzünü buruşturdu ve aşağılayarak başını salladı.

“Onu oyuna almakla büyük bir hata yaptınız. İşçiler kolej takımında oynayamaz. Bu bir emsal teşkil edebilir.” diye fısıldadı.

Muhasebeci saygıyla başını salladı.

Oyunun sonunda tahminen on yaşlarında bir oğlan oyun sahasına atladı ve Aşot’a büyük bir gül buketi verdi. Seyirciler onu ayağa kalkarak alkışladılar.

Murat’ın yanında oturan, “Hiç kuşku yok, bu oğlan futbol sahasında doğan yeni bir yıldız”, dedi yüksek sesle. “Aslında takımına zaferi o tek başına kazandırdı.”

Genç kız “Adolfe, beni onunla tanıştırsın” diye rica etti.

Murat üst çıkışa gitti.

Takımın kaptanı Arzuruni, Aşot’u genç kıza tanıştırmak için yanına çağırdı.

“Ona işçi olduğunu söyleme, hazırlık sınıfında öğrenci olduğunu söyle, anladın mı?” diye Aşot’a fısıldadı.

Yarım saat sonra Aşot genç kızla Murat’ın yanından geçti. Kızın elinde Aşot’un çiçek buketi vardı, her ikisinin önünde şişman bir adam ve yaşlı bir kadın, onların yanında da kızın Adolfe

diye hitap ettiği adam vardı. Aşot kızla konuşmayı o kadar derinleştirmişti ki Murat'a bakacak zaman bulamadı.

Gerçi Murat dostunun başarısına seviniyordu, ama Aşot'un onu bu kadar çabuk unutmuş olmasına kırlmıştı. "Başarının uzun kanatları var." Bir kitapta okuduğu bu cümle şimdi aklına geldi. Asfalt kaldırımında yavaş yavaş yürüdü. Bu arada Aşot'un kızla birlikte nasıl bir arabaya binip uzaklaştığını da gördü.

Karşılaşmadan sonraki günün sabahında çok erkenden muhasebeci kazan dairesine girdi. Aşot'un kömür küreğini nasıl becerikli ve hızlı biçimde kullandığını istemeden gördü ve ona hayran kaldı.

Aşot ocağı doldurmayı bitirdikten sonra alındaki teri sildi ve döndü. Muhasebeciyi ancak o zaman gördü.

"Sen futbolla ilgileniyor musun?" diye sordu ona.

"Evet, çok."

"Ama bu haksızlık, öğrenci takımına girmek zorunda mıydın?"

"Benden bunu onlar bizzat istediler."

"Böyle olmuş olabilir. Ama öğrenci takımında oynamak bir işçiye yasaktır. Bay Rodgers çok rahatsız olmuş, kimbilir ne yapacak?"

"Bu onu niçin ilgilendiriyor?" diye Aşot öfkeyle sordu.

"Burada herşey onda biter. Sence burada bey kim: O mu sen mi? Burada olan herşey onu ilgilendirir."

"Evet, ne istiyormuş?"

"O herkesin nereye ait olduğunu bilmesini istiyor. Eğer sen işçiysen öğrencilerin arasında işin yok. Eğer istiyorsan, kendin gibi olanlarla istediğin kadar oyna, ama öğrencilerden uzak dur."

"Sporda ne işçi, ne öğrenci vardır. Kim ne kadar beceriyorsa oynar."

"Ta-ta-ta! Görüyorum ki sen herkesten daha çok biliyorsun ve hâlâ dilin uzun."

Muhasebeci döndü ve dışarı çıktı. Aşot kazan dairesinin ortasında şaşkın duruyordu. Hiç net düşünemiyordu. Timsahın söyledikleri kafasından silinmemişti.

Yüksek sesle, "Herkes nereye ait olduğunu bilmeli", dedi kendi kendine. Ve çaresiz şekilde bir banka oturdu.

ÜLKÜ VE YAŞAM

Aşot muhasebeci gittikten sonra uzun süre düşüncelerini toplayamadı. Belki on dakika boyunca orada tepkisiz biçimde kendinden geçmiş olarak oturdu ve yanan kömüre baktı. Sonunda bakışlarını monometreye kaydırды, basıncın hızla düştüğünü farketti, kalktı ve hiç düşünmeden, mekanik bir şekilde kömürü doldurdu. Ateşin önünde küreğe dayanıp uzun süre durdu. Düşünceleri karmakarışıktı, çünkü oyunu düşünüyordu. Büyüleyici alkışları, tanımadığı insanların ona içten mutluluk dileklerini, güzel kızın hayranlıkla bakışını. Güzel geçen maçtan başka hiçbir şeyin konuşulmadığı akşam yemeğine davet edilmişti.

Ve şimdi her şey bitti! diye geçti kafasından, kolları yana düştü.

Birden bire boğulacakmış hissine kapıldı. Kazan dairesindeki hava ona yetmezmiş gibi geldi, küreği attı ve avluya çıktı.

Kazan dairesinin yanında canlı küçük bir dere akıyor, tepenin düzlüğünde akıyor ve sürekli şırıldayıp köpüren suyu yakındaki denize taşıyordu. Sahilde, tepelerinde leylek yuvaları bulunan kavak ağaçları vardı; zarif bir çayırın biraz ilerisinde, sulakta yeşil otların içinde çok sayıda çiçek parlıyordu. Hayallere daldığı bu sükunet içinde denizin dalgalarının monoton sesi çınılıyordu. Bunlar Aşot'u memleketinin vadisine götürdü ve çok uzakta kalmış hoş anılarını uyandırdı.

"Nereye ait olduğunu asla unutma"

Kaloriferci ona doğru geldi, keyfi yerindeydi.

"Mükemmel bir adamsın sen, onlara göstereceğini dün gösterdin!" dedi ve Aşot'un omuzuna vurdu.

“Bu dündü” diye cevap verdi Aşot, kızarak döndü.

“Sonra ne oldu?”

Aşot muhasebeciyle arasında geçen konuşmayı tekrarladı.

“Evet, dostum, bizlerden biri eğer onlardan daha yetenekli ise bu onların hiç hoşuna gitmez.”

“Başka bir ifadeyle, bizden biri asla hiçbir şey yapamayacak?”

“Bu niçin böyle. Aslında tam da biz emeğiyle yaşayan dürüst insanlarız!”

“Ben bunu kastetmiyorum. Ama örneğin beni alalım. Ben tam bir futbolcu olmak, yeteneğimi kanıtlamak için iyi takımlarda oynamak istiyorum, ama bütün bunları fakir olduğum, bir kaloriferci olarak çalıştığım için yapamıyorum.”

“Doğru, bundan o çıkıyor.”

“Evet ama bu haksızlık!”

“Sen çıldırmışsın. Adalet istiyorsun! Önce zamanını bekleyeceksin. Adalet sonra gelecek.”

“Ne zaman gelecek?”

“Bunu sana söyleyemem ama ben böyle bir zamanın kesin olarak geleceğini biliyorum.”

“Ben o zamana kadar ihtiyarlarım ve o adaletten artık yararlanamam. İyi bir futbolcu en çok yirmi yedi, veya otuz yaşına kadar oynar, sonra ayrılır. Bunu kitapta okudum.”

“Sen olmazsan diğer işçiler oynar, kim olduğu önemli değil.”

Aşot bir boşver işareti yaptı ve kazan dairesine geri döndü.

Huzursuzluk onu akşama doğru yeniden sardı. Genç kız onu rıhtıma çağırmişti ama Aşot şimdi kendi kendisiyle mücadele ediyordu. Gitmeli miydi yoksa gitmemeli mi? Ona ne söylemeliydi? Karşısına geçip, öğrenci olmadığını, bir kaloriferci olduğunu ve bu yüzden oynamasının yasaklandığını mı? O sırtını dönüp gidecektir. Ama onu hayal kırıklığına uğratmanın anlamı var mıydı? Er ya da geç, gerçeği öğrenecekti. Aşot gitmemeye karar verdi ve kendini yatağa attı. Ama saat beşe on kalayı gösterdiğinde kalktı ve dışarı çıktı. Yolda takım kaptanı Arzuruni'ye rastladı, ama o sadece başını sallayıp geçti.

Şuşanik, kızın adı böyleydi. Henüz gelmemişti. Aşot onu kal-

bi sıkışarak bekledi. Bir kızla randevulaşması ilk kez oluyordu, sadece bu yüzden heyecanlıydı.

Şuşanik'in zayıf slüeti uzaktan göründü, aceleyle, neredeyse koşar adım yürüyordu. Aşot ona doğru gitti.

Güçlkle nefes alarak "Zorlukla çıkabildim!" dedi. "Bugün annem özel olarak sofrayı kaldırmadı ve ben evden kaçmak için bir bahane bulmak zorunda kaldım."

Şuşanik bunu, annesini aldatması yeni bir şey değilmiş gibi anlatıyordu.

Önce uzun süre bahçede gezindiler, sonra kendilerine sessiz bir yer aradılar ve bir banka oturdular. Şuşanik devamlı evden, yaptıklarından söz ediyordu. Okumayı küçümsüyordu.

"Niçin işkence çekmek, okulu sonuna kadar bitirmek zorundayım! Zaten öğretmen olmak istemiyorum" diye ilave etti. Kendini haklı çıkarmak gayretindeydi. "Ben roman okumayı çok seviyorum. Özellikle Fransızca. Bizim Ermeni yazarlarımız hoşuma gitmiyor; onların anlayışı kıt ve çok cansıkıcı şeyler yazıyorlar."

Sonra sanki aklına çok önemli bir şey gelmiş gibi, tamamen farklı bir konuya geçti: Kız arkadaşlarını tanıştığımızı öğrenince, kesin Adolfe söyledi, beni bugün çağırdılar ve seninle onları tanıştırmamı rica ettiler.

Güzel kızın bu yakınlığına şaşırın Aşot, kelimelerin anlamını kavramadı, susarak dinledi ve gizlice kızın yüzüne baktı...

Daha sonra hemen hergün buluştular. Bahçede, liman tesislerinde. Aşot her defasında yola çıktığında kıza gerçeği anlatmaya niyetleniyordu, ama bunu asla yapmadı. Gerçi o sık sık, fakir ve kimsesiz olduğunu, aslında görüldüğü gibi olmadığını anlatmaya tam başlıyordu, ama Şuşanik onun sözünü kesip her defasında şöyle diyordu: "Biliyorum, hepsini biliyorum! Yeter! Siz, olduğunuz gibi benim hoşuma gidiyorsunuz. Güçlü ve cesursunuz, ben kendimi sizin yanınızda iyi hissediyorum."

Aşot takımdan çıkarıldığında hissettiği acıyı yavaş yavaş unuttu. Mutlu bir kaderi olacağına ciddi biçimde inanmaya başladı. Kıza derinden aşık olmuştu ve geleceği hiç düşünmeden

kendini sevgisine veriyordu. Arkadaşlarını da tamamen unutmuştu.

Levon buna kızıyordu. Hatta bir keresinde vicdanına konuşmayı denedi: "Tabi, şimdi sen benimle dostluk kurmaktan utanıyorsun, senin başka bir çevreye ihtiyacın var, sen artık bir ünlü oldun!"

"Kes Levon! Seni eskisi kadar seviyorum!" diye itiraz etti Aşot. Ama akşamleyin işten sonra Levon'a hiçbir şey söylemeden kayboldu.

Murat da Aşot'un onu aramasını boşuna bekledi. Hatta bir çok akşam, Aşot gelir de onunla görüşemem diye evde kaldı. Ama Aşot gelmedi. Murat bundan inciniyordu ama buna rağmen onu affetmek için bütün nedenleri saklı tutmayı deniyordu.

Aşot'un başarılarından Missak ve matbaanın diğer işçileri de büyülenmişti. Murat onlara en küçük detayına kadar her şeyi büyük bir gururla anlatmıştı.

"Bütün işçi futbolcular bir takımda toplanmalıydılar. Sınıfın ne olduğunu maçlarda onlara gösterebilirlerdi!" diye Türk İsmail heyecanlandı.

Murat, "Evet, Aşot da onların kaptanı olmalı" dedi.

"Siz takımınızı hangi parayla kurmayı düşünüyorsunuz, bilmek isterdim" dedi Missak.

"Çok basit: Biz kendi spor kulübümüzü veya derneğimizi organize edeceğiz, üye aidatlarını toplayacağız ve takım yeteri kadar güçlenince, kendisi ödemeleri yapacak. Derneğimizin adını ne koyacağımızı biliyor musun?"

"Ne?"

İsmail düşündü, etrafına toplanan işçiler onun ne diyeceğini susarak beklediler.

"Evet, İstanbul İşçi Spor Derneği 'Kızıl Yıldız'."

"Bu derneğe kim girecek olursa ekmeğini yanında götürmeli!" dedi işçilerden biri.

"Bu niye?"

"Polis 'Kızıl Yıldız' sözünden kırmızı bir bezden boğanın korktuğu gibi korktuğu için. Daha yumuşak bir isim seçmen iyi olurdu, mesela 'Kızıl Gül' diyelim."

"Hayır, bu uygun değil. Biz onun bir işçi derneği olduğunun

alınır çizmeliyiz. Başka bir isim yoksa biz 'Çekiç' diyelim" dedi İsmail.

"Siz delisiniz! İsim kavgası yapıyorsunuz. Gerçekte hiçbir şeyiniz yok. Sadece özleminiz, hayaliniz var. Düşünün bir kere, bir spor derneğinin öğretmene, demirbaş ve nihayet bir stadyuma ihtiyacı var. Öğretmeni buldunuz diyelim, demirbaş da alınır. Peki size stadyumu kim verecek? Hayır, bir spor derneği kurmaya gitmeden ve bir takım oluşturmadan önce güçlü bir işçi örgütlenmesine, bir sendikaya sahip olmak lazım, mesele budur. Eğer bu olursa diğerleri de yapılabilir." diyerek Missak sözünü bitirdi. Onun haklı olduğu su götürmezdi.

"Sendika" sözü geçince birkaç işçi tartışanların arasından çekildiler. İsmail onların arkasından göz kırptı.

Murat sendika konusunda hiçbir şey bilmiyordu. Bu kelimeyi ilk defa duyuyordu. Ama bir işçi örgütü oluşturma fikri, kendi takımını yaratabilecek, içinde Aşot'un kaptan olabileceği bir organizasyon düşüncesi çok hoşuna gitti. Bu yüzden ertesi gün mola esnasında Missak'a yaklaştı. Bu sırada Missak İsmail ile birlikte dikkatlice bir gazeteye bakıyordu.

"Missak amca, biz takımımızı nasıl organize edelim?"

"Bize kendi takımımızı kurmamıza izin vereceklerini gerçekten sanıyor musun? Oku bak, burada arkadaşın hakkında neler yazıyor?"

Missak "Spor Haberleri" gazetesini ona uzattı.

Sütunlardan birinde Murat şunları okudu:

'Robert Kolej'in futbolcularının akıl almaz tutumu. Geçen pazar günü Ropert Koleji futbol takımı kendi stadyumunda İstanbul Üniversitesi takımına karşı oynadı. Kolej takımı geçen yılki maçı 1:4 kaybetmişti. Bu sene de bir zafer kazanamayacağının bilincinde olan takım, spor terbiyesinden yoksun bir yola başvurdu. Kendisine boğa gibi güçlü bir işçi buldu, onu çalıştırdı ve onu santrafor olarak oynattı. Zaferini sadece bu olaya borçludur. Her üç golü de bu işçi attı. Şutları neredeyse öldürücüydü. En iyi oyunculardan olsa bile hiçbir kaleci bu şutları tutamazdı.

Muhabirimizin edindiği bilgiye göre bu ünlü orta oyuncu Kolej'in kazan dairesinde kaloriferci olarak çalışıyor.

Kolej müdürünün bir işçinin öğrenci takımında oynamasına

izin vermesi üzücüdür. Böyle giderse çok geçmeden tüm liman işçilerinin futbol oynaması beklenmelidir.'

Murat bu haberi, anlamını tam olarak kavrayamadan iki kez okudu. Sadece arkadaşının aşağılandığını anladı.

Safça "Bir işçi futbol oynayamaz mı?" diye sordu.

"Gördüğün gibi, bunu yapmaması söylenmiş. Burjuva beyler buna izin vermiyorlar" dedi İsmail. Sonra da Missak'a döndü. "Bu böyle kalmamalı, bu bütün işçi sınıfının aşağılanmasıdır."

"Sanki senin, içinde bu burjuva yazarcıkların sevdikleri yayın organından daha güçlü bir gücün varmış gibi konuşuyorsun: Biz ikimiz ne yapabiliriz, sen onu söyle?"

Bir an bile tereddüt etmeden, "Biz binlerce protesto ilanları basalım ve bunu bütün şehirde dağıtalım", diye cevaplandırdı İsmail.

"El ilanları sadece politik bir sorunu açıklamak için basılır. Ama burada önemsiz bir durum var!"

"Bu konuda katiyyen haklı değilsin! Sorun ilk bakışta önemsiz görünüyor ama aslında işçilerin temel hakları söz konusu. Biz eğer bu sorunu çözmek için uğraşırsak bir yığın sempatizan kazanacağız."

Böylece İstanbul'da ilk el ilanı görünmüştü. Bunun gerçekleşmesinde bizzat Murat'ın rolü olmuştu. Bu bildiride "Spor Haberleri"ne şu sözlerle biten keskin bir cevap verilmişti: "Bizde, Türkiye'de bilincini günden güne geliştiren ve güçlendiren, kendisi için bir işçi sınıfı oluşuyor. Burjuvazinin bunu tanıma zamanı gelecek, istesin veya istemesin, bu gerçeği kabullenecek."

Bildiri polis makamlarını ciddi şekilde uğraştırdı. Başkentte çıkan pek çok gazete bu olaya değişik biçimde tepki gösterdi.

İstanbul'da kendi sınıfından birine yöneltilecek aşağılamayı bilinçlice ciddiye almış olan az insan olmadığı anlaşıldı. Şimdiye kadar hiçkimse, ne bildiri basabilecek durumda olan böyle insanların ne de böyle bir örgütün varlığından haberdardı. Olay Aşot'u başka çevrelere çekti, her yerde onun hakkında konuşuluyordu.

Murat iki bildiri aldı ve Aşot'un işyerine, Bebek'e koştu. Onu barakada, yatarken bulduğuna şaşırdı.

Endişeyle yanına oturarak, "Hasta mısın?" diye sordu.

Aşot kısa cevap verdi, "Hayır".

“O zaman niçin yatakta yatıyorsun ve niçin hâlâ giyinmedin?”

“Keyfim yok, başka bir şey değil.”

“Benimle dışarı gel, sana çok önemli bir yeni gelişmeden sözedeceğim.”

Aşot istemeden kalktı ve parkın içinde birlikte uzaklaştılar. İstanbul boğazının mavi yansımalarının görülebildiği yükseklikte bir yer bulduktan sonra oturdular.

“Bak Aşot, önce bir kere bunu oku. Biz seni aşagılایانlara, onların gözlerini yuvalarından çıkartacak bir cevap verdik” dedi Murat. Bildiriyi Aşot’a uzattı.

“Ne gibi aşagılایانlar, neden söz ediyorsun?”

“Sen hiçbir şey bilmiyor musun?”

“En ufak bir fikrim yok.”

“O zaman önce bunu oku”. Murat “Spor Haberleri”ndeki yazıyı gösterdi.

Aşot gazete yazısını okuduktan sonra, “Herşey anlaşıldı!” diye bağırdı.

“Görüyorsun, önceleri bu senin için anlaşılır bir şey değildi.”

“Bunu kastetmiyorum.”

“Peki, o zaman neyi?”

Aşot tereddüt etti

“Niçin susuyorsun?”

“İyi o zaman. Bunu sana söylemek istiyorum. Ne pahasına olursa olsun, bir başkasına söylemezdim.”

Aşot Murat’a Şuşanik’ten bahsetti. Arkadaşlığından, buluşmalarından, sevgisinden...

“Peki sonra?”

“Tahminen iki saat önce ben her zaman olduğu gibi, onunla buluşmaya gitmiştim. Gelmedi.”

“Peki bunda ne var?”

“Nasıl ne var? O her şeyi öğrendi.”

“O zaman sebebi budur. En iyisi sen bizim onlara verdiğimiz cevabı oku.”

Aşot bildiriyi gözden geçirdi. Ama Murat arkadaşının yüzünden, onaylamadığını anladı. Bildiri onda hiçbir etki yapmamıştı.

Birlikte susarak ana kapıya gittiler. Konuşmadan vedalaştılar.

Gazetelerin Aşot'un adı etrafında yaratıkları gürültü hâlâ yatışmıyordu. Birkaç liberal gazete "Spor Haberleri"ne kızılıyordu, yazıları düşüncesiz olarak tanınılıyordu. Murat bu makaleleri heyecanla okuyor, ama tüm bu olayın Aşot yönünden ne gibi sonuçlar doğuracağını düşünmüyordu. Arkadaşının intikamının alınmasına seviniliyordu. Ama Aşot'un ruhi yaşamını önemsiz buluyordu. Murat Aşot'un kendine karşı davranışından incinmiş olsa bile onun eninde sonunda bunu anlayacağından ve geleceğinden emindi. Ve Aşot gerçekten, bir daha gitmemek üzere geldi.

Aşot valizini bir köşeye koydu, susarak bir iskemleye oturdu derin bir iç çekti. Murat ona dikkatlice baktı.

"Anlat, hangi iyi rüzgar seni bizim denize attı?"

"Herşeyden sadece sen sorumlusun" diye patladı Aşot. Kızgındı. Murat şaşırdı.

"Evet, senin yüzünden" diye tekrarladı Aşot. "Avukat buldular! Sanki sizden bu aptalca bildirileri yayınlamanızı rica etmişim gibi. Eğer sen olmasaydın benim varlığımdan kimsenin haberi olmayacaktı. Nasıl bir gürültü koparıldığına bak."

"O halde söyle, sen kendi özgürlükleri pahasına seni aşağılayanları haşlamış olan insanların varlığından rahatsız mısın?"

"Buna sevinmeli miyim? Sokağa fırlatıldım. Şimdi siz beni besleyecek misiniz?"

"Eğer bu gerekli olacaksa ben seni besleyeceğim. Ayrıca sen sakat değilsin. Ama söz konusu olan bu değil, en iyisi sen bana neler olduğunu anlatır mısın?"

"Anlatacak ne var, her şey çok basit! Timsah beni çağırdı. "Gidin çıkışınızı alın" dedi. Ona sordum: "Evet ama neden?" "Biz küstah ayaktakımından olan çevrelerden işçi çalıştırmayız. Burası saygıdeğer bir öğretim kuruluşudur ve bizim sadece akıllı başında işçilere ihtiyacımız olur." diyerek bana cevap verdi. Ben hiçbir şey bilmediğimi, hiçkimseye yanaşmadığımı isbat etmeye boşuna çalıştım. O ısrar etti: "Ücretiniz verilsin ve anında koleji terkedin."

"Levon'un tavsiyesi üzerine müdüre, Amerikalıya gittim, o bana yardımcı olmalıydı. Yanına girer girmez koltuktan fırladı, parmağıyla göğsümü itti ve sordu: 'Futbolcu musun?' Ben kafamı salladım, yani evet dedim. O zaman beni dışarı kovdu. Kabul odasında Smpad'a rastladığımı da söylemeliyim, o koleje alındı."

“Smpad’ı şeytan alsın! Ben senin niçin bu kadar umutsuz olduğunu öğrenmek istiyorum. Sanki tahtını kaybetmiş gibi yapıyorsun! Bir başka basit işe girersin, olur biter.”

“Senin için söylemesi kolay, mesleğin var ve sürekli kazanıyorsun, ya ben? Ben böyle bir işi tekrar nerde bulurum? Ayda yirmi lira ve her şey serbest.”

Aşot büyük ve güçlü ellerine üzülererek baktı. “Paçavralar içinde ve yalınayak, bütün İstanbul’u eşek gibi dolaşp iş aradığımızı, aç uyumak zorunda kaldığımızı unuttun mu?”

“Bu artık olmayacak. Bunu hiç düşünme. Daimi bir iş bulana kadar benim yanımda kalıyorsun. Benim kazancım ikimize rahat yeter.”

“Bir dilenci gibi senin boğazına oturmak... Hayır teşekkür ederim!” Aşot yumruğuyla masaya vurdu ve bağırđı: “Bekle, ben onların gırtlğını daha sıkacağım!”

Ama sonra tekrar yerine oturdu. Başı ellerinin arasına düştü, omuzları titredi, ağlıyordu.

Murat şaşkındı. O arkadaşının çok zor durumlarını görmüştü, ama onu asla ağlarken görmemişti. Aşot’un işini kaybetmekten daha ağır bir şey kaybettiğini anlıyordu.

FELAKET

Sıcaklar azalmıştı. Denizden hoş bir serinlik esiyordu. Rıhtımdaki ağaçların ışıltılı yeşil yaprakları sararmaya başladı. Sonbahar kendini hissettiriyordu.

Aşot karanlık ve suskundu. O dar odasında günlerce ileri geri yürüdü ve kendi kendine, hüznü dolu şarkılar söyledi. Murat'ın bütün sorularına tek kelimeyle, “evet” veya “hayır” diye cevap veriyordu. Böylece her konuşma başlamadan bitiyordu.

Murat evde geçirdiği saatleri, Aşot'u ne edip edip kendine getirmek için kullanıyordu. Ona matbaadaki yaşamı, şehirdeki yenilikleri anlatıyordu. Ama gayreti boşunaydı. Aşot her şeye umursamaz kalıyordu. Hatta Murat'ın ona kütüphaneden getirdiği kitaplara dokunmuyordu.

“Bugünlerde bana hiçbir yerde iş yok. Tüm beyler, sözleşmiş benden yüz çeviriyorlar.” Bir gün Murat eve gelince ona bunları söyledi.

“Acele etme, er ya da geç sana uygun bir iş bulunacak.”

“Ve ben bütün zamanımı senin cebinden mi geçireceğim? Teşekkür ederim. Hayırsevere bak.”

Murat incindi, “Bunu söylememelisin!” diye bağırdı. “Biz arkadaşız, hatta daha fazlası, kardeşiz! Aramızda hesabını veremeyeceğimiz ne olabilir ki? İyi bir kazancım olduğunu sen de biliyorsun ve yakında daha da artacak. Çünkü Missak bana davetiye ve vizite kartlarının nasıl yapıldığını öğretti. Bu zor bir iş olsa bile bir şeyler kazandırıyor. Ben işleri doğru yapmak için müşteriye bakmam, doğru olduğundan emin olduğum şekilde yaparım. Örneğin yeni başlayan bir doktor için vizite kartları mutlaka al-

tın çerçevesi yapılmalı. İsmi mümkün olduğunca büyük harflerle yazılmalı. Ama bu arada kaba olmamalı. Bir bakkalın kızının düğün davetiyesinde tumturaklı satırlar bulunmalı ve yukarısında mutlaka, elinde çelenk olan bir melek yer almalı.”

“O zaman sana sadece başarılar dilerim” dedi Aşot. Umursamadı ve yeniden odada dolaşmaya başladı.

Murat Aşot’a mümkün olduğunca yumuşak davranmaya, tüm davranışlarında önceden düşünmeye gayret gösterdi. O Aşot’un ağır acılar çektiğini ve bu durumun onu incitebileceğini hissediyordu. Bu yüzden Murat da artık Aşot’un eve geç gelmesine şaşırmıyordu. Onu sorularla sıkıştırmamak için Aşot’un hareketlerini umursamaz görünüyordu. Ama bir gün Aşot ona para verdi.

“Al Murat, masraflarımız için.” dedi utangaçça.

“Parayı nereden aldın?”

“Birkaç şey sattım.”

“Biliyorsun, bu sorun değil. Harçlığın da var. Elbiselerini satmak zorunda değilsin!”

Aşot kızarak, “Eğer parayı almazsan yarın senden giderim” dedi

Birkaç gün sonra Aşot, kirli elbiseler içinde, şapkasız, ölü benizli ve tamamen sarhoş geldi. Murat hiçbir şey farketmemiş gibi yaptı. Ama hemen ertesi gün onunla ciddi biçimde konuşmaya karar verdi. Eğer bütün konuşmaları sonuç vermez ve Aşot içmeye devam ederse ondan ayrılmaya kararlıydı. Aşot bir süre yatağında tepkisiz oturdu, başını ellerinin arasına aldı, sonra Murat’a döndü ve mırıldandı: “Kaybetmiş bir insan olduğum, bir sarhoş olduğum için beni aşağılıyorsun, benden yüz çeviriyorsun.”

“Bırak Aşot, uyuyalım artık, geç oldu. Yarın erkenden konuşuruz.”

“Nasıl susabilirim! Buramda neyin nasıl yandığını kime anlatmalıyım?” Aşot göğsüne vurdu. “Ben bugün onu gördüm... Neşeli öğrenci topluluğu içindeydi, biliyormusun... ve Smpad da oradaydı. Tenis alanından gelmiş görünüyorlardı. Bana baktı ve öğrencilere birşeyler söyledi, sonra yüksek sesle güldüler... Bunun ne anlama geldiğini kavıyor musun?”

Her sarhoş’un yaptığı gibi, uzun süre ağladı.

Sabahleyin birbirleriyle iyi konuştular ve Aşot artık içmeme-ye karar verdi, ama akşamleyin eve gelmedi. Ertesi gün de ortalıkta gözükmedi. Murat huzursuz oldu ve onu aramaya gitti. Uzun dolaşmalardan sonra onu bir liman meyhanesinde buldu. Sarhoş gemicilerin arasında bir mermer masada oturuyordu. Elbisesi kirliydi, gözleri şişmişti. Murat kapının arkasına saklandı ve gözetledi.

Salonda bir hamal, “Hey Aşot bize katıl, bir veya iki kadeh yuvarlayalım!” diye bağırdı.

“Bizimle de, bizimle de” diye yan masalardan bağırdılar.

“Üç gol, bu bizim tarzımızdır!” diye bağırdı hamallar bir daha.

Aşot kalktı ve sallanarak hamalın oturduğu masaya gitti. Murat onun yolunu kesti ve alçak sesle fısıldadı: “Bugün için yeter Aşot, eve gel!”

Aşot kararsızlık geçirdi. Murat bunu farkettiler, onu elinden tutarak zorla dışarı çektiler.

İstanbul’un ıssız yollarından susarak geçtiler. Bu geç saatte çok sayıda restoran ve barlardan hıçkırarak caz müziğı ve sokak köpeklerinin havlamasından başka bir ses duyulmuyordu.

O akşamdan sonra Aşot artık içmedi.

O sadece nadiren evden çıkıyordu ve her zaman bastırılmış bir rahatlık içindeydi. Eski yaşama cesaretinden artık iz kalmamıştı. Murat Aşot’un hasta olduğunu hissediyordu, ama neyi olduğunu bilmiyordu. Aşot’a nasıl yardım edeceğini bilememekten dolayı da onun durumundan kendisi sorumluymuş gibi acı çekiyordu. Böylece bir ay geçti. Bir akşam Murat yanında bir şişe rakı getirdi. Böylece Aşot’a bir hoşluk yaptığını düşünüyordu.

Ama Aşot çok kararlı şekilde içmeyi reddetti.

“İçersem sıkıntım iki kat daha artıyor, yaşama hevesim kalmıyor. Hayır içmek istemiyorum.”

şişe dokunulmadan dolaba konulmalıydı. Murat Aşot’a nasıl yardım edebileceğı konusunda beynini zorladı. O arada Kaças beklenmedik şekilde geri döndü. Çok değışmişti, daha erkeksi olmuş, koyu teni açılmış görünüyordu.

Eski dostunu görünce Aşot’un yüzünde bir an için bir gülüm-

seme belirdi, ama hemen tekrar soldu ve her zamanki gergin haline döndü.

Kaças, “Nihayet sizi buldum. Sizi iki gündür anyorum. Yetimevinin hâlâ eski yerinde olması ve Muşeg’in bana evinizi söylemesi iyi oldu.” diye sevinçle bağırdı. “Bizim kulübeye kıyasla siz burada kötü yaşıyorsunuz. Ne yaptığınızı anlatın.” Murat anlatmasını bitirince, “Sen, Murat, büyük bir ciddiyetle proletaryanın ordusunun saflarına katıldın. Niçin olmasın, bu fena değil”, diye şaka yaptı Kaças.

“Ve Aşot, anlattığın gibi işten ayrıldı veya onu kovdular, bu fena değil, daha iyi! Ünlü olmak mı istiyordu? Kutsal saflara kabul edilmek için nefsin isteklerini kırmak işe yaramıyor kardeş, orada tüm yerler dolu, böyle bizim gibiler için orada boş yer yok.”

Murat Kaças’ın daha çok şey söyleyip Aşot’u daha çok gücendirebileceğinden korktuğu için, “Kaças şakayı bırak, en iyisi sen kendini anlat” dedi.

“Ne anlatayım? Her şey olması gerektiği gibiydi. Biz savaştık. Türkler bizim mümkün olduğunca çoğumuzu öldürmeye çalıştılar, biz de tersinden, onları öldürmeye çalıştık. Türkleri önce geri püskürttük, sonra onlar bizi. Yeteri kadar kan aktı. Savaş Türklerin bizi denize dökmeleriyle son buldu. Bu defa onlar ülkelerini savundular, ocağını savunan halk bizzat ayaklandı...

Oyunun kaybedildiği anlaşılınca her birimize birbuçuk yıllık tüm hizmetimiz karşılığı on iki lira ödendikten sonra bizi lüzumsuz eşya gibi dışarı attılar. Ayrıca ben orada vaadlerine kapılmadım. Bizi Afrika veya Avustralya için kullanmak istiyorlardı. Bize dağ gibi altın sözü verdiler ama ben gitmedim. Her şeyden önce sizi özlemiştim ve nasıl olduğunuzu öğrenmek istiyordum. Bu sürede bir çok şey öğrendim. Bugün artık eski Kaças değilim. Bugün artık kimse bana hiçbir şey yapamaz, bu geçti. Niçin orada öyle sirke küpü gibi oturuyorsun Aşot? Yeniden buraya döndüğüme sevinmiyor musun?” Kaças birden bire, onu boş boş dinleyen Aşot’a döndü:

“Ama elbette! Senin iyi ve sağlıklı olarak dönmene sevindim. Senin hayatından anlatıkların, bir umut, bir çıkış yolu bulunmayan bir çıkmaz sokak gibi, beni bu gülümsetiyor.” dedi Aşot.

Kaças darılarak, “Bana bugün çok fazla ukalalık ediyorsun”, dedi.

Ama Murat ona Aşot’u rahat bırakması için göz kırptı.

Ve yeniden üçü birlikte yaşamaya başladılar. Aşot önceden olduğu gibi gene her şeye kayıtsız kaldı, bir türlü canlı ve enerjik bir çizgi tutturamıyordu, her zaman bir bahanesi oluyor, bir şeyler düşünüyordu.

Kaças ise iyi uyuyordu ve iştahı da aynı şekilde iyiydi. Soğuk havaya rağmen her sabah denize yüzmeye gitti. İş aramadaki ilk başarısızlıklar onu kötü duruma itmedi. Ve güzel bir günde eve çok neşeli geldi. Balıkçılar gibi ayaklarında deniz çizmeleri vardı, çizgili bir gemici süeteri ve bir denizci şapkası giymişti.

“Hatırlıyor musun Murat, çocukken kervanbaşı mı yoksa kaptan olmak mı daha iyidir diye nasıl kavga ederdik? O zamanlar ben Kervanbaşı olmaktan yanaydım. Bu bölgelerde, burada kervanlar dolaşmıyor. Kaptan olmak için öğrenmek ve bizde olmayan ve hiçbir zaman olmayacak olan para sahibi olmak zorundasın. O zaman ben gemici olarak çalışmaya karar verdim, zaten bu kaptanlığa giden bir adım.”

Kaças’ın hem hayatla, hem de yeni mesleğiyle barışık olduğu hissediliyordu. İşten eve her zaman neşeli geldi, deniz havasından uçuyordu. Bazı pazarları Murat’ı da yanına alıyor ve denize birlikte çıkıyorlardı. Aşot bu yolculuklardan kaçınıyordu ve evde yalnız kalıyordu.

Bir keresinde Murat hastalandı. İş bitiş saatinden önce eve gitti. Aşot evde değildi, Kaças da daima geç geliyordu. Murat arkadaşlarını beklemeden yatağa yattı. Gece geç vakit onu Kaças uyandırdı.

“Neyin var Murat? Neden böyle zor nefes alıyorsun?” diye sordu.

“Soğuktan titriyorum. Kesin, son defasında denizde üşüttüm.”

“Ah seni şımkank çocuk seni! Bir rüzgarcık mı çarptı seni? Peki Aşot nerede? Neredeyse sabah oluyor ve o burada yok. Sana bir şey dedi mi?”

“Onu görmedim.”

“İlginç! Ona bir şey olmuş olmasın? Son günlerde gerçekten komikti.”

Kaças bir kibrit çaktı, sigarasını yaktı. “Dur”, diye bağırdı, “onun yatağının üzerinde bir not var!” Her ikisi birden kağıda uzandılar. Kaças lambayı yaktı. Murat okudu:

“Sevgili Murat!

Yazının size acı vereceğini biliyorum, ama bugüne kadar düşüncemde tereddüt olduysa size dert yaratmaktan çekindiğim içindi. Ama artık gücüm yetmiyor. Bana artık tüm kapıların kapandığı ve iyiye gideceği umudu olmayan bu dünyada bulunmamın ne anlamı var! Bana miskin bir serseri olmak ve herhangi bir yerde yoldaki bir çukurda bitip gitmekten başka çare kalmıyor.

Hayır, bunun için yaşamaya değmez. Eğer yapabilirsiniz beni affedin. Kaças’a en içten selamımı söyle. O harika bir adam ve ben onu bir kardeşten daha çok seviyorum.

Sizin Aşot.”

Murat titreyen bir sesle son kelimeleri okurken Kaças “Bu ne demek oluyor?” diye sordu.

“Bu bizim, onun acısını hafife aldığımız, konu çöküşten kurtarmak gerektiğini anlamadığımız anlamına geliyor. Her birimiz kendimizle meşgul olduk!” diye ilave etti Murat. İçi acı doluydu.

“Gerçekten bir şey yaptı mı?”

“Kesin.”

“Evet, biz niçin hâlâ burada duruyoruz? Gel, onu aramaya gidelim. Belki hâlâ fırsat bulamamış veya fikrini değiştirmiştir!”

Sabaha kadar bütün rıhtım kuruluşlarını gezdiler. Bütün meyhanelere baktılar. Ama onu hiçbir yerde bulamadılar.

Üç gün sonra Aşot’un şişmiş, morarmış cesedini şehir morgunda buldular.

Aşot’un cenazesine Muşeg ve Karo da gelmişlerdi.

Ölüye Hristiyan geleneğine göre ayin yaptırmasını rica ettikleri papaz bunu yapmayı reddetmişti. Aşot’un intihar etmekle bir günah işlediğini açıkladı. Aynı nedenden dolayı ona mezarlıkta bir mezar yeri de vermediler, Aşot’u mezarlığın kenarındaki bir çukura defnettiler, bir zamanlar kalede kuşatılmışken aile fertlerine yaptıkları gibi.

Mezarın yanında bir süre ağladıktan sonra eve geri döndüler. En çok üzülen Muşeg'di.

"Ağlamayı kes Muşeg" diye onu teselli etmeyi denedi Kaças.

"Bu sonucu değiştiremezsin! Nihayet biz hepimiz öleceğiz, birimiz daha önce, birimiz daha sonra!"

Muşeg içini çekerek, "Hepimizin öleceğini biliyorum, ama bizim Aşot ölmedi, öldürüldü!" dedi.

Arkadaşlar durakladılar. Bu düşünce şimdiye kadar onların aklına hiç gelmemişti.

"Evet, bu bir gerçek. Aşot ölmedi, o öldürüldü" diye Murat tekrarladı.

Tamamen üzgündüler, susarak düşüncelere dalmış şekilde yürüdüler.

Aşot'un ölümü son zamanlarda yaşadıkları kısmi huzuru yoketmişti. Omuzlarına tamamen yeni bir endişe çökmüştü. Amerikan yetimevi kapatılmış, aralarında Muşeg ve Karo'nun da bulunduğu binlerce yetim kendilerini sokakta bulmuşlardı.

Türkler yavaş yavaş ağır darbelerden vazgeçmişlerdi, ancak onların cezasız kaldıklarını farkettilerinde yeniden eski taktiğe başvurmaya başladı. Yapabildikleri yerde Ermenileri sıkıştırdılar. Onların okulları kapatıldı, gazeteleri yasaklandı, yüzlerce insan eften püften nedenlerle cezaevlerine atıldılar veya yeni kurulan cumhuriyetten sınırışı edildiler.

"Ermenilerin koruyucuları" denilen İngiliz ve Amerikalılar hiçbir şeyin farkında değillermiş gibi davrandılar. Bu arada iktidar sahiplerinin keyfi davranışlarına karşı soğuk bir mırıldanmanın bile Türkiye'nin içişlerine karışmak olacağını ve bunu yapamayacaklarını, ama istenmeyen Ermenilerin veya Rumların Afrika, Brezilya veya Avustralya'ya göç etmelerine yardımcı olabileceklerini açıkladılar. Başvuranları Ermeni ve Yunan kaçaklarla ilgilenen komiteye yönlendirdiler. Bu komitenin görevi huzur örtüsü altında ucuz işgücü sağlamaktı. Kaçak yığınları başına çatı ve yiyecek aramak için yeniden yabancısı oldukları ülkelerde dolaşmaya başladılar.

Matbaada işler giderek azalıyordu. Bir çok gazete artık çıkmıyordu, diğerleri tirajlarını azalttılar. Matbaa sadece dört gün çalışıyordu. Ama bütün bunlar yetmiyordu, saat ücretleri üçte bir

düşürüldü. Muşeg ve Karo hiçbir işe giremedikleri için Murat'ın yanında kaldılar.

“Biz istemeden yük oluyoruz. Sizin için de mutlaka kolay değildir, ama aklımıza başka bir çözüm gelmiyor.” dedi Muşeg, çok üzgündü.

“Kesin öyle. Yetimevinin kapanmasından sonra bize Brezilya veya Avustralya'ya gitmemiz önerildi, ama o zaman korktuk. Buraları bize çok yabancı, bilmediğimiz yerler.”

“Ve siz gitmemekle iyi yaptınız” dedi Kaças onlara. “Bizim burada uzun süre kalamayacağımız anlaşılıyor, birlikte gideceğiz. Birlikte daha sağlam durulur!”

KEYFİYET

Yeniden eski aç yaşam. Murat ve Kaças'ın kazandıkları kendi ihtiyaçlarına zor yetiyordu. Ama şimdi diğer ikisi de bakılmak zorundaydı. Küçük bir odada dört kişinin yaşaması kolay değildi. Bir ölçüde sığabilmek için yatakları dışarı atmak ve yerde uyumak zorunda kaldılar. Yeni gelenler için iş yoktu, çünkü Ermeniler hiçbir yerde işe alınmıyordu. Hatta bunların dışında kalan Ermeniler, yani kendi işleri olan beyler imkana göre iktidar sahiplerine yaranmak için sadece Türkleri çalıştırıyorlardı.

Yetimevindeyken müzik öğretmeni Muşeg'de iyi bir kulak tespit etmişti. Bunun üzerine Muşeg flüt dersi aldı, bu konuda oldukça ilerlemişti. Özellikle halk melodilerini iyi çalışıyordu. Şimdi akşamları arkadaşlar yan yana oturunca Muşeg flütünü kılıfından çıkarıyor ve çalabildiği herşeyi çalışıyordu. Ardından koridordaki kapılar açılıyor evde oturanlar onun çaldıklarını dinliyor, ama onu övemiyorlardı.

Bir akşam eve giderken Kaças birdenbire iyi tanıdığı flüt sesleri duydu. Muşeg, bir liman meyhanesinin kapısı önünde, başını geriye atmış şekilde duruyor ve flüt çalışıyordu. Onun yanında elinde kepiyle solgun Karo duruyordu. İkisi birlikte trajik bir manzara sunuyorlardı. Sarhoş gemiciler ve liman işçileri geçerken Karo'nun kepine bozuk paralar atıyorlardı.

Kaças'ın kalbi sıkıştı. Bu kadar çok sevdiği arkadaşları, yetenekli ve okumuş Muşeg ve küçük Karo bir meyhanenin kapısı önünde dilenci gibi para topluyorlardı!

Kaças yumuşak bir sesle, "Yeter, kesin!" dedi.

Muşeg itaatkar biçimde çalmayı kesti ve Kaças'ın yanına yürüdü, arkasından Karo gitti.

"Bunu niçin yaptınız?" diye sordu Kaças ve bu arada Muşeg'in gözlerinin içine baktı.

"Bize başka seçenek mi kalıyor?" diye kendini haklı çıkarmak için Muşeg başladı. "İş yok. Bu arada senin ve Murat'ın ne kadar zorda kaldığınızı görüyoruz. Bu yüzden biraz kazanmaya karar verdik, nasıl olursa olsun farketmez."

"Hayır Muşeg, bu şekilde para kazanmak olmaz. Bunun kâr getirmediğini sen kendin anla."

Karo, "Bunda kötü ne var?" diye şaşkın halde söze karıştı. Kaças'a anlamadan bakıyordu, incinmiş gibiydi.

"Gelip geçene elini açmak bizim işimiz olmamalı."

"Ama karşılıksız hiçbir şey istemedik! Muşeg onlara birşeyler çaldı!"

"Bu asla mazeret olamaz."

Murat işten eve döndü. Kaças ona olanları anlatınca başını eğdi ve zor bastırdığı bir öfkeyle, "Hayatımıza lanet olsun!" diye fısıldadı.

"Ne yapacağız?"

"Gidiyoruz!" diye cevap verdi Murat.

"Nereye gideceğiz, bize kimin ihtiyacı var?"

Murat kesin bir dille, "Rusya'ya, Sovyet Ermenistanına" diye açıkladı

Düşüncesi uzun süredir bununla meşguldü, görüşlerini şimdi arkadaşlarına anlattı.

Gençler bilgilendikten sonra, kendilerine Rusya'ya seyahat edebilecekleri pasaport verilmesi için polise başvurdular. Cevabı öğrenmek için beklerken Rusça öğrenmeye başladılar.

Polisin cevabı gecikti. Murat oraya iki kez gitti ve kuşkularının sebebini öğrenmeyi denedi, ama her defasında memurlardan sert cevap aldı: "Zamanı gelince haber alırsınız. O zamana kadar beklemek zorundasınız."

Murat'dan dostlarının Rusya'ya gitme niyetinde olduklarını öğrenen İsmail Murat'ı bir kenara çekti ve ona bir kitap verdi: "Kimseye gösterme, polise hemen yakalanırsın, Onu evde okuyun, sizin için çok önemli."

Ciltli ince kitabın kapağında şunlar yazılıydı: “Komünist Parti Manifestosu”.

Arkadaşlar için politik, tarihi ve felsefi derin düşünceleri anlamak kolay olmadı. Harika kitabın bütün sayfaları bunlarla doluydu. Her şeyi doğru anlayabilmek için tüm kavrama yeteneklerini kullandılar. Murat zor yerleri yeniden ve yeniden okuyordu. Ama kitapta sadece onların anlamaktan zorlandıkları şeyler değil, aksine hatta kendileri için yazılmış denebilecek sayfalar da vardı. Hatta denebilir ki, bütün sayfalar böyledi. “Lakin burjuvazi sadece onları öldüren silahları yapmıyor, o bu silahları kullanacak insanları da yetiştiriyor, modern işçileri, proletaryayı.”

Açılmış gözleriyle dinleyen Kaças “Oku, okumaya devam et!” diye zorladı.

“Kısmen satın alınması gereken bu işçiler diğer bütün ticari mallar gibi bir maldırlar ve bu yüzden rekabetin tüm gelişme süreci içinde mal gibi bir değerle piyasanın çalkantıları içine terk edilmişlerdir.”

“Bir bak hele! Sanki bizim tarafınızdan yazılmış gibi!” diye bağırdı Muşeg. Şaşkındı. “Biz kendimizi mal olarak satışı çıkarmazsak, bizi kimse satınalmak istemez mi?”

“İçeriğine göre proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesi son tahlilde ulusaldır. Her ülkenin proletaryası tabi önce kendi ülkesinin burjuvazisini alaşağı etmek zorundadır.”*

Zaman uçup gitmişti, tan kızılığının soluk ışıkları pencereden sızıyordu, ama Murat hâlâ okuyordu: “..Hakim sınıf komünist bir devrim karşısında titrer. Proletaryanın zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi yoktur. Ama kazanabileceği koskoca bir dünya vardır.

Bütün ülkelerin işçileri birleşin!”*

“Bu durumda burada yazılan her şey Sovyet Rusya’da yerine getirildi mi?” diye Kaças sordu.

“Orada artık burjuvazi de, bey de yok mu?”

“Ama bu harika!” diye bağırdı Muşeg.

Kaças tekrar, “Ne düşünüyorsun Murat, orada işçilerin bütün

* Dietz yayınevinin 1948 yılı yayınının çevirisinden alınmıştır.

hakları varsa bu benim orada okuyup kaptan olabileceğim anlamına gelir mi?" diye sordu.

Kaças kendini artık kaptan köprüsünde görüyordu. Fantazisi ateş gibi çalışıyor ve ona en harika fotoğrafları çiziyordu.

"Ve ben konservatuvara giderim" dedi Muşeg, büyülenmiş gibiydi.

"Neden olmasın. Siz işçisiniz, fakir insanlarsınız, orada size bütün kapılar açıktır. Bizim dizgici İsmail orada bulunmuş ve herşeyi kendi gözleriyle görmüş. O gerçi Türk ama Aşot küçük düşürüldüğü zaman gazetede ilk olarak Aşot'u o savunmuştu."

"Ama dur!" diye bağırdı Kaças. "Ermenistan'da deniz yok, ben orada kaptanlığı nasıl öğreneceğim?"

"Rusya'ya git!"

"Peki dil?"

"Öğreneceksin. Biz şimdi daha çok Rus diline sarılmak zorundayız. Hergün en azından on kelime öğrensek nasıl olur?"

Bir gün Missak Murat'ı yanına çağırdı ve ona şöyle dedi: "Biliyor musun Murat, buraya İstanbul'a Ermenistan'dan Taşnak lideri geldi, daha doğrusu o oradan kovuldu. Orada iktidarlarını kaybettikten sonra Ermeniler üzerinde oynadıkları oyunları dış ülkeler üzerinden oynamak istiyorlar. Bunun için hiçbir araçtan kaçınmıyorlar. Kendilerini sosyalist olarak sunuyorlar. Önümüzdeki günlerde onlar İstanbul'da Ermeni işçileri için bir toplantı düzenliyorlar, kendilerini ortaya koyacaklar. Biz Taşnaklara karşı durabilmek için gerekirse bu toplantı konusunda bir çok bilinçli işçinin dikkatini çekmeyi düşünüyoruz. Bunun nasıl olduğunu sen bilirsin. Taşnaklar saf insanlara hiç bilmedikleri şeyleri anlatıyor, yalan söylüyorlar. Ama bu yalanlar, peşin para ile birlikte alınabilirler. Ben senin arkadaşlarının da bu toplantıya gidip gidemeyeceklerini düşündüm?"

Murat sevinçle, "Elbette oraya gideriz!" dedi. Kendini mutlu hissediyordu, ona ciddi, politik bir uygulama için güven duyulmuştu.

Missak'a, "Peki toplantı ne zaman?" diye sordu.

"Gelecek salı, akşam saat altıda, 'Variete Tiyatrosu'nda."

Salı günü Variete'de kalabalık bir insan kitlesi toplanmıştı.

Toplantı “işçi toplantısı” adıyla düzenlenmiş olsa da isim yapmış tüccarlar, İstanbullu zenginler ve Taşnak hareketinin parti kodamanları salonu doldurmuştu. Murat, Kaças, Muşeg ve Karo insan kalabalığı arasından sahneye doğru yaklaştılar ve orada duvarın yanında durdular. İyi beslenmiş, mükemmel giyimli konuşmacılar yüksek sesle, neredeyse bağırarak gibi konuşuyorlardı. Kollarını sallıyorlar ve iktidarlarını çalmış olan Bolşevikleri tehdit ediyorlardı. Tekrar tekrar Bolşeviklerin uyguladıkları mezalimden söz ediyor ve intikam çağrılarını yapıyorlardı.

İlk bağışmalardan sonra başkan artık Taşnak partisinin ünlü bir liderinin konuşacağını müjdeledi. Ön sıralarda dolaşan ve Murat’a kadar gelen konuşmalar, akşamın olayının bu konuşma olacağını haber veriyordu.

Uzun boylu, göbekli bir bey konuşma kürsüsüne doğru yürüdü. Önce elini su bardağına uzattı ve birkaç yudum içti. Sonra birkaç kağıt tomanını önüne koydu ve kafasını ensesine yaslayarak konuşmaya başladı. Açıklamalarına göre Ermeni halkı bir aşiret değilmiş, Ağrı vadisinin sakinleri aslında Ermeni değilmiş, aksine tarihin şafak vaktinde şimdiki Ermenilerin atası olan değerli savaşçı Ermeniler tarafından boyunduruk altına alınmış olan barbar aşiretlerin devamı imiş. Bu aşiretlerin egemen Ermenilerden daha hızlı çoğalması ve itaati reddetmesi kötü olmuş. Bu dizginsiz yarı vahşi kitlenin ayaklanma ve değerli beyleri kanda boğma günü gelmişmiş.

İşçilerin sıkışık vaziyette durdukları galeriden aşağıya inen bir ses, “Bu durumda biz kimiz?” diye sordu.

“Biz değerli Ermeni halkının gerçek temsilcileriyiz. Bu yüzden bu büyük halkın yüksek idealini ve büyük hedeflerini de biz temsil ediyoruz!” bağırdı konuşmacı. Sesi heyecanlıydı. “Bizim görevimiz yarı barbarları yeniden uygarlaştırmak, Ağrı’dan Mezopotamya’nın aşağı bölgelerine kadar aşiret olan halkları egemenliğimiz altına almak ve böylece denizden denize uzanan eski büyük Ermenistan’ı yeniden inşa etmektir. Ama biz bu görevi herşeyden önce değerli müttefiklerimiz İngiltere ve bilhassa Amerikalıların yardımıyla yerine getirebiliriz. Biz halkımız arasında ikilik çıkaranlara karşı amansız bir mücadele yürütmekle görevliyiz. Gerçek Ermeniler arasında ne sınıf, ne de çıkar farkı

vardır, biz tamamen yüksek fikirlerimizin gerçekleşmesi için azimle savaşılmaya kararlıyız. Şimdi iktidara gelmiş olan Ağrı valisinin o yarı barbarları biz olmadan maddi zenginlik yaratma yeteneğine sahip değillerdir. Mevcut olanları yiyip bitirdikten sonra çekirgeler gibi yakında karşılıklı olarak birbirlerini yiyeceklerdir..”

Salonun arka sıralarından orta yaşlarında bir adam, “Sizin orada yeniden kurmak istediğiniz iktidarınızda, bu yeni Ermenistan’da bizler bugüne kadar olduğu gibi gene sizler için çalışmak zorunda kalacak mıyız?” diye sordu.

“İnsanların eşitliği bir delilik rüzgârıdır. Her zaman ve her yerde çalışanlar ve hükmedenler olacaktır. Bu olayların değiştirilmesi mümkün olmayan doğasıdır. Hakim bir ulusun kayıtsız şartsız egemenliği altında bu ulusun üyeleri olarak gerçek Ermeniler az gelişmiş aşiret ve halk toplulukları pahasına en geniş imkanlara kavuşacaklardır.”

“Kısa konuşalım, siz diğerlerini boyunduruk altına alma niyetindesiniz ve biz işçilerden size yardımcı olmamızı istiyorsunuz öyle mi? Sizi böyle mi anlamalıyız?” Bu defa soru soran Missak’tı. Murat onu hemen sesinden tanıdı.

“Bu sorunun sadece kısa bir cevabı vardır. Bunu soran kişi Bolşevik bir ajitatördür ve hemen hapishaneye atılmalıdır.”

“Hapishane kötü bir ödül!” diye bağırdı biri kapıdan.

Atmosfer giderek gerginleşti. Salonda gürültü yükseldi ve başkan sükuneti güçlkle sağladı.

Sessizlikten yararlanan Missak yerinden konuşmaya devam etti. “Yoldaşlar! Bizim Ermeni burjuvazisi güneşte sıcak bir yeri garantilemek ve büyük haydut devletlerin uyguladıkları gibi, zayıf aşiret halkı baskı altına almak istiyor. O bizden ulusumuz ve ulusal çıkarlarımız adına, sınıf çıkarlarımızı unutmamızı ve kendilerinin sömürgeci cumhuriyetini desteklememizi isteyecek kadar arsızdır. Fakat bu artık mümkün değildir ve gelecekte de olmaz. Biz işçilerin kendi çıkarlarımız vardır ve biz kendi yolumuzu biliriz.”

Yeniden muazzam bir gürültü ve bağırış koptu. Ama bu defa gürültüyü koparan ön sıraların ziyaretçileriydi. Başkan düzeni sağlamak için boşuna uğraşıyordu.

“Bugün siz Ağrı ovasının işçilerini, sadece sizin tarafınızdan orada kurulmuş kanlı düzene başkaldırdıkları için vahşi damgasını vurdunuz. Ve sizi oradan dışarı attıkları için artık onlar Ermeni de değiller. Yarın siz hepimizi, sermayemiz olmadığı için, işçi olduğumuz, emekçi olduğumuz için alçak bir ırk olarak ilan edeceksiniz!” diye bağırdı Missak, Gürültüye aldırmandan konuşuyordu.

“Kahrolsun o, kahrolsun!”

“Salondan dışarı!”

“Polise, polise!”

Beyler böyle bağınyordu.

Birkaç adam Missak’ın üzerine saldırdılar ve ona vurmaya başladılar.

“Ona dokunmayın! O iyi bir insandır!” diye bağırان Murat Missak’ın yardımına koştu. Onu gençler izlediler ve oraya koştular. Taşnak gençlerini püskürtmeyi başardılar.

Murat, “Missak gerçeği konuştu!” diye bağırdı salona. “Bakın, biz katliamdan kurtulan Ermeni gençleriz, biz iş için dileniyoruz, ama bize iş verilmiyor. Biz eğitim hayali kuruyoruz, ama öğrenim görmemize izin yok. Sizinle bizim hangi ortak çıkarımız olabilir? Hayır, bizim çıkarlarımız tamamen farklı!”

Cevap olarak bağırıp çağırılar yeniden yükseldi.

“Polis buraya, polis!”

“Çeteler defolsun!”

“Onları vurun!”

Polisler salona koştular, acil çıkışı açtılar ve Missak’ın etrafına toplanmış olan işçileri sokağa atmaya başladılar. Salonda dövüş pek çok noktada daha şimdiden başlamıştı.

İyi giyimli bir bey Murat’ın yüzüne bir yumruk vurdu. Kan fışkırdı. Diğer vuruşlar Murat’ın üzerine indi. Başına, sırtına, ayırdetmeden her yerine vuruldu. Kaças kendini Murat’a saldıranların üzerine attı. Ama aynı anda onlar dışarı, sokağa atıldılar.

“Ama şimdi bacaklarınızı çabuk açın! Polise yakalanmayın!” diye bağırdı Missak. Emreder tonda konuşuyordu ve bir gencin çabukluğuyla en yakın paralel sokakta kayboldu.

Onu örnek alan yandaşları da çeşitli istikametlere dağıldılar.

Hemen ardından Murat polise çağrıldı.

Komiser hangi nedenden dolayı onların Rusya'ya gitmek istediklerini öğrenmek istiyordu.

"Biz Ermeniyiz komiser bey ve memleketimize, Ermenistan'a geri dönmek istiyoruz. Başka nereye gidelim ki?"

"Sorularını kendine sakla, aksi takdirde senin fizyonomini bozarım! Burada soruları soran benim, anladın mı? O halde; Sch. şehrinde doğdun, memleketinin Erivan'da bir yerde olduğunu mu iddia ediyorsun? Bu ikisini aynı şapka altına nasıl getirdiğin ilginç. Başka bir ifadeyle, sen ve arkadaşların, Bolşevik misiniz?"

"Hayır komiser bey, biz Bolşevik değiliz!"

"O zaman bana Sovyet Rusya'ya gitmeyi size kimin tavsiye ettiğini söyleyin."

"Hiç kimse, biz buna kendimiz karar verdik."

"Senin kurnaz bir oğlan olduğunu görüyorum, ama sen beni ışığın arkasına götürme. Bu saflığı biz yeteri kadar biliriz! O halde oyuna son ver ve itiraf et. Bundan sonra siz benim hatırım için Bolşevik İmparatorluğunuza seyahat etmek için vize de alabilirsiniz!"

"Ben gerçeği söyledim, komiser bey."

"Evet ama senin aleyhine açık deliller varken ve sen böyle inat edersen ben, ben gerçeği söyleyinceye kadar seni zorlarım."

Murat'ın tüyleri ürperdi. Bir daha Türk polisinin eline düşmek, hiçbir şey buna değmez. Haklılığını ispat edecek kelime bulamadı, sadece sordu: "Ne gibi deliller komiser bey?"

"Dinle! Sen, herkesin oradan kaçtığı bir sırada Sovyet Rusya'ya gitmek istiyorsun, İstanbul sokaklarında Rusya'dan kaçmış hiç insan görmedin mi?"

Evet, Murat oradan kaçanlar olduğunu biliyordu, çünkü kısa bir süre önce arka arkaya bir çok gemi İstanbul'a bir sürü Rus getirmişti, ama bunların hepsi zenginler veya beyaz askerlerdi.

Murat tutuklandı. O komünist olduğunu itiraf etmeliydi, İstanbul'daki komünist örgütlerin üyelerinin adlarını, İstanbul sokaklarında tekrar tekrar görünen bildirileri yazanların kimler olduğunu söylemeliydi. Ama o ilk ifadesinde direndiği için dayakla yola getirilmeye çalışılıyordu.

İki gün bir hücrede tutulduktan sonra yeni herhangi bir delil ileri sürülmeden ellerine kelepçe vurularak başka bir polis karakoluna nakledildi. Burada da bir sonuç çıkmadı. Murat bu şekilde bir ay boyunca İstanbul'un yirmiyedi polis karakolunu tanımıştı. Ona henüz hüküm giymemiş muamelesi yaptıkları, ilk geceki dayaktan sonra bilinçsizce yatarken parası alındığı için nakiller sırasında, açlıktan ölmemesi için polisler yolculardan para toplayıp ona cömert davrandılar. Bunlar İstanbul polisinin adettiydi. Ama Murat elleri bağlı şekilde insanlara yaşarmaktan ve onlardan sadaka dilenmekten ölümüne utanıyordu.

Murat'ın çekingenliğini farkedenden deneyimli polis memurları onu Ermeni dükkanlarına götürüyor ve onun adına bizzat yardım istiyorlardı. Ama Murat öne eğilmiş başıyla sabit bir noktaya bakıyor, sadece bu korkunç alçalmayı yaşamamak için açlıktan yere düşüp ölmeyi tercih eder görünüyordu.

Murat'tan polisler nihayet bıkmıştı, ama onu nasıl göndereceklerini bilmiyorlardı. Büyükdere'de komiser onu yanına çağırıldı ve ona bir teklifte bulundu: "Kendine iki kefil bul ve buradan çık."

Ama Murat'a kim kefil olabilirdi ki! Gençler hesaba katılmazdı, geriye sadece matbaadaki işçiler kalıyordu. Ama onun içinde bulunduğu bu durumda arkadaşlarından, onları töhmet altına sokmadan destek istemesi mümkün değildi. Tüm bunları kafasından geçirdikten sonra, kendisine kefil olabilecek kimsesi bulunmadığını söyledi.

"Seninle nasıl uğraşacağız?"

Komiser düşündü.

Sonra "Biliyor musun?" dedi, "Hadi gel koridorda pencereden atla ve kaç, biz seni yakalamayacağız."

Murat düşünmeden, "Bunu yapmam" diye itiraz etti.

"Neden yapamazsın?"

"Şunun için: İlk fırsatta ben yeniden tutuklanacağım ve polis karakolundan kaçmış olmaktan dolayı yargılanacağım."

"Sen delisin! Bizim seni kolayca bırakamayacağımızı anlamıyorsun, çünkü böyle emir yok!"

Murat yeniden hücreğine götürüldü. Karakolda odaları düzenli tutma, bahçedeki yolları temizleme ve tüm kirli işleri yap-

ma görevini ona yüklediler, ama bırakılmadı. Arkadaşları niha-yet onun izini buldular, eşyalarından birkaç şey sattılar, ona para ve temiz giysi getirdiler.

Bir defasında komiser Murat'ı bahçede çalışırken gördü ve yanına gitti.

"Seninle nasıl uğraşacağım ben? Sen burada başımıza belalı bir iş açtın, köpekoğlu!" diyerek dişlerini sıktı. "Ben hayatımda ilk kez, bütün bir şehirde ona kefil olacak iki kişi tanımayan ama karakolu gönüllü terketme niyeti de olmayan bir tutuklu görüyorum. Bir garip adamsın sen, cılız bir adam ve tutuklu değil!"

"Ben nereye, niçin gitmem gerektiğini bilmiyorum", diye cevap verdi Murat. Ses tonu monotondur. "En azından burada hava iyi, deniz kokuyor."

Komiser öfkeye kapıldı.

"Defol haylaz!" diye bağırdı. Murat'ı bahçe kapısından sokağa itti.

Tutuklamadan sonra Murat matbaadan kovulmuştu. İşi olan tek kişi Kaças'tı. Ama onun kazancı dört adamı besleyebilmek için çok azdı. Bir karar vermek gerekiyordu.

Murat, "Yunanistan'a gidelim çocuklar" diye önerdi. "Dili biliyoruz ve bütün ipler koparsa sonuçta Teoredis de Atina'da bir yerde oturuyor, onu buluruz."

Kaças "Hayır" diyerek kesin bir dille reddetti. "Ben Yunanlıların yanında bir kere bulundum, her ne pahasına olursa olsun ikinci kere gitmem!"

Böylece gençlerin üçü Atina'ya gitmeyi kararlaştırdılar.

Hareketten önce Murat orada çalışan arkadaşlarıyla vedalaşmak için matbaaya gitti. Yaşlı dizgici uzun süre ona el salladı.

"Bizler de burada uzun süre kalamayacağız. Yollarımız dünyanın herhangi bir yerinde mutlaka yine kesişecektir Murat", dedi Missak.

Ama vedalaşma sırasında İsmail sadece zoraki gülümsedi. O sanki vatandaşları adına utanıyormuş gibiydi. "Cesaretini kaybetme, Murat, senin Türkiye'ye, ama yeni bir Türkiye'ye geri döneceğin zaman gelecek ve bu zaman çok uzakta değildir."

İsmail döndü ve oradan uzaklaştı.

Hareket günü geldi.

Kaças, içinde son kuruşunun olduğu keseyi Murat'a iskelenin hemen yanında verdi.

"Bunu al Murat, buna ihtiyacınız olabilir!"

"Peki sen?"

"Benim paraya ihtiyacım yok, hemen yarın yola çıkan her hangi bir gemiye sızacağım ve şansım iyi giderse buradan kaçacağım, Amerika'ya veya Fransa'ya. Benim için hepsi bir."

"Peki ben size, nereye yazacağım? Herhangi bir imparatorluğa, bir çar imparatorluğuna, benim sevgili arkadaşlarıma. Adres buna benzer bir şey olmalı?"

"Şakayı bırak Kaças, Atina'ya posta adresini yaz. Biz senin nerede kaldığını bilmek zorundayız!"

"İyi, yazacağım, tabi o zamana kadar yazacak bir şeyim olursa"

Muşeg artık kendine hakim olamadı, yaşlar yüzünden akıyordu. Üzüntüsünü göstermek istemeyen Murat güverteye çıktı. Sadece Karo üçüncü siren sinyaline kadar Kaças'ın yanında, rıhtımda kaldı.

YABANCI GÖKYÜZÜ ALTINDA

Yük gemisi dar ve rahatsız ediciydi. Bitkin düşmüş bir sürü adam ve sıska, cansız küçük çocuklu kadın, kir pas içindeki kamaryayı doldurmuştu. Hepsi, nerede ve nasıl biteceği bilinmeyen bu sonsuz sürüklenmenin sonucundan habersiz yabancı ülkelere gidiyorlardı. Buhar, deniz ve insan kokusunun birbirine karıştığı kamaranın havası mide bulandırıyor. O kadar dayanılmaz bir havaydı ki, Murat arkadaşlarını güverteye davet etti.

Gri suları hafif bir rüzgar dalgalandırıyor. Gemi yavaş yavaş ilerliyor ve arkasında açık köpüklü bir yol bırakıyor. Akşamın serin havasında martılar geminin etrafında bir daire çiziyordu. Yiyecek aramak için denizin üzerine iniyor, sonra aynı şekilde bir kere daha dalmak üzere dik bir istikamette göğe yükseliyorlardı. Güvertede hava soğuktu, ama gençlerin hiçbiri kamaryaya girme hevesi duymuyordu.

Arkadaşlar hayatlarında ilk defa denizin üzerindeydiler ve sınırsız uzaklığa bakmaya doyamıyorlardı. Dirseklerini güverte parmaklığına dayamış, bakışlarını sonsuzluğa çevirmişlerdi. Orada, yabancı bir gökyüzü altında kendilerini nelerin beklediğini tasavvur etmeye çalışıyorlardı.

Kayalıklarla kaplı bir sürü adanın yanından geçtiler. Gemi yolda biraz daha fazla yük alabilmek için bütün fırsatları kullanıyordu. Gemiciler demiri atar atmaz, yırtık pırtık içindeki bir yığın insan kendini eski siyah kayıklardan geminin içine atıyordu. Karşılıklı bağırıp çağırma ve kavgalarla iş kapmaya çalışıyorlardı. Çok az bir para için yapılan bu kavga, arkadaşların gelecekle-ri hakkındaki endişesini artırıyor.

Dördüncü gün gemi Pire limanına demir attı. Onları resmi kuruluşların yanı sıra, değişik diller konuşan bir çok halktan renkli bir kalabalık bekliyordu. Buraya gelmemiş kimse yoktu! Türkler, Araplar, İtalyanlar, Mağripliler, Tunuslular.

Hamalların ve seyyar satıcıların bağırışları, gemicilerin yüksek sesle konuşması, buna alışık olmayan her yabancıyı sağır edebilecek nitelikteydi.

Bu karınca gibi insan kalabalığının ezdiği Muşeg, “İşte artık buradayız, şimdi ne olacak?” diye sordu.

Murat, “İş bakacağız ve eğer uygun bir iş bulamazsak Atina'ya gideceğiz. Nasıl olursa olsun, her durumda biz şimdi artık bir Hristiyan imparatorluğunun toprağındayız” diye cevap verdi ve bağırıldı: “Valizim!” Valizini alıp götüren yırtık pırtık birinin arkasından bağırıyordu. Murat hırsızın arkasından koşarken başka bir hırsız Karo'nun bohçasını aşırı.

“Hey arkadaşlar! Burada bu iş İstanbul'dan daha kolay oluyor, yani gözümüzü açık tutmamız lazım” dedi Muşeg.

Karo, “Son çamaşırlarım da çalındı” diyerek yakındı.

Gürültü limanın dışında da aynıydı. “Altın demir”, “Denizcinin rüyaları”, “Londra” veya “Marsilya” gibi tumturaklı isimler altında çok sayıda kahve, lokanta, bar. Bildik meyhanelerin önlerinde, kaldırım taşlarıyla döşeli caddelerde sarhoş gemiciler yuvarlanıyorlardı. Bir çok süslü genç kız denizcilerin etrafında dolaşıyordu.

Kaldırımlar üzerinde çizgili güneşliklerin altında basit mermer masalarda, görünüşü çok dürüst insanlar oturuyordu ve domino oynayarak eğleniyordu.

Arkadaşlar Pire'de üç gün geçirdiler. İş aralamaları tamamen sonuçsuz kaldı. Gemici olarak çalışmak istiyorlardı, ama orada onlar yeni bir talihsizlik yaşadılar: Gemi şirketleri gemici iş cüzdanı istiyorlardı. Onlarda bu yoktu. Nereden olsun ki? İlk geceyi kamuya ait bir bahçede geçirmeye karar verdiler. İnsanlar çekildikten sonra banklara uzanır uzanmaz birden bire yerden bitmiş gibi bir polisin tehditkar görüntüsü belirdi. Yukarı sıçradılar.

“Burada uyumanın yasak olduğunu bilmiyor musunuz?” diye sordu.

“Gece kalacak yerimiz yok” dedi Murat.

“Bu beni ilgilendirmez. Orada bir gece yurdu var, oraya gidin.” Polis eliyle, uzun ahşap bir binayı gösterdi.

Gece yurdunda bir yatak için üç drahmi alınıyordu. Çıplak zeminde bir drahmiye uyunuyordu. Gençler yüreklerine otursa da dokuz drahmi ödediler ve pis bir odaya girdiler. Bir panonun arkasında duran yatağa gidebilmek için yerde yatan üç insanın üzerinden geçmek zorundaydılar. Gece yurdunun havası ağır ve dumanlıydı.

Alçak sesle, “Herhangi bir yerde açık havada uyumak bu cehennemde uyumaktan daha iyi olurdu” dedi Muşeg.

Karo gündüzki sonsuz koşuşturmadan o kadar yorulmuştu ki, ayaklarının üzerinde zor duruyordu. Arkadaşlarının başka bir şey düşünmelerinden korkarak yalvardı: “Bir gece burda kalam, benim yerimden kıpırdayacak halim yok.”

Sabah olunca bir kere bile olsun çevrelerine bakmadan gece yurdundan kaçtılar.

Muşeg taze havayı birkaç kere içine çektikten sonra, “Ne olursa olsun oraya bir daha gitmem! Yük gemisinin kamerası daha iyiydi!” diye bağırdı.

Gündüz şehir civarında, geceleyebilecekleri bir yer aradılar. En son yerleşim yerlerinin arkasında kısa bitki örtüsüyle çıplak tepeler vardı. Tepeler arasındaki vadilerde zeytinlikler, küçük sebze bahçeleri, tütün tarlaları ve küçük köyler vardı.

“Türkiye’deki Yunan evleri gibi!” diye bağırdı Muşeg.

“Tamamen değil, orada ormanlar, dev bitkiler vardı, ya burada? Kum ve taşın başka bir şey yok,” diye Murat’tan bir protesto geldi.

Otlar üzerinde bir süre oturup dinlendikten sonra tekrar geri dönmek üzereyken başında geniş kenarlı büyük hasır şapkasıyla köylü kıyafeti içinde yaşlı bir adam yanlarına geldi.

Yaşlı adamı selamladıktan sonra, “Söyler misiniz lütfen, burada geceleyebilir miyiz, yoksa bizi kovalar mı?” diye sordu Murat.

İhtiyar üçünü birden dikkatle süzdü, sonra geniş şalvarının cebinden bir tütün kesesi çıkardı, piposunu doldurdu ve içmeye başladı.

Sonunda “Siz kimsiniz?” diye sordu.

Hepsi adına cevap veren Murat, “Biz Türkiye’den geldik, oradaki katliamdan kaçtık ve şimdi iş arıyoruz.”

“Öyle mi? Anladım! Benim tek oğlum da orada, İzmir yakınlarında öldü. Savaşı düşünen herkese lanet olsun! Burada mı geceleme istiyorsunuz? Neden olmasın, burada geceleleyebilirsiniz. Orada benim çadırım var, içine girin ve uyuyun, ama bilmeniz gerekir ki, geceler şimdi soğuk olur, üşüyeceksiniz.”

“Önemli değil, biz alışkınız.”

“Siz iş aradığınızı söylememiş miydiniz? Bu zor, çok zor! Her taraftan pek çok insan bize akın etti. Hepsi çalışmak istiyor, ama burada çok iş mi var? Büyük tütün tarlalarına işçi aldıklarını işittim. Oraya otuz kilometre mesafe var. Bu tarafta, tepenin üzerinde” diyerek ihtiyar onlara istikamet gösterdi ve gençleri bir kere daha süzdü. Bunu deneyin, belki şansınız vardır, siz henüz genç ve güçlüsünüz; şüphesiz beni artık kimse işe almaz, çalışmak benden geçti artık.”

Tütün tarlalarından gerçekten hâlâ insanlar aranıyordu ve onlar işe alındılar.

“Kendinize bir çadır kurun ve içine girin” dedi onlara nöbetçi. “Sonra erkenden işe gelin, size işin ne olduğu gösterilecek.”

Sadece kısa pantolon giyinmiş, başlarında geniş hasır şapkalarla yetmiş adam tarlada sıra halinde çalışıyordu. Terlemiş sırtları güneşte parlıyordu. Amerikadaki pamuk tarlalarında çalışan köle siyahiler gibi görünüyordardı. Birkaçı yeni gelenlere kaçamak bir bakış fırlattılar ve hemen işlerine döndüler. Murat’a hiçbir dostça gülümseme görünmedi, yüzler karanlık ve gergindi. En azından Murat böyle görüyordu.

Öğle yemeği için paydos bir kazığa asılı bir saca tek bir vuruş yapılarak duyuruldu. İşçiler yorgun bellerini bükerek ağır adımlarla çeşitli yönlere gittiler. Her biri tek tek çıplak toprağa oturarak yanlarında getirdikleri, bir parça ekmek ve bir soğan ve biraz da kırmızı biber karıştırılmış tuzdan oluşan kahvaltılarını yediler. Küçük öğünlerini bitirince çadırların gölgesinde kısa uykuya yattılar. Güneş batıp akşam serinliği çevreye yayılınca işgünü sona erdi. Yorgun işçiler sallanarak çadırlarına gittiler. Bir şeyler pişirmek için biri veya diğeri ateş yakıyor, ama ne sevinç-

li bir gürültü, ne de canlı konuşmalar duyuluyordu. Burada herbiri kendi hayatını yaşıyordu.

Murat yeni iş arkadaşlarının niçin böyle birbirinden uzak olduklarının nedenini kavradı. Onların herbiri cumartesi günü ücretlerini alınca tarlayı terk ediyor, herhangi bir yerde daha iyi bir iş bulmak için gidiyorlardı. Gidenlerin yerine pazartesi yenileri geliyordu ve bu böyle devam ediyordu. Bu kısa süre içinde insanlar birbirlerini tanıma fırsatı bulamıyorlardı.

Murat ve arkadaşları için çalışmaya devam etmekten başka çare yoktu. Burada, bu yabancı ülkede başka bir iş bulma umutları yoktu, ne arkadaşları, ne tavsiye veya yardım alabilecekleri bir tanıdıkları vardı. Bu nedenle zor da olsa dayanacaklardı.

Ama nihayet onlar da yola düşmek zorunda kaldılar. İş bittiği için işten atıldılar. Birkaç gün daha Pire’de dolaştılar, sonra Atina’ya gittiler.

Pirenin gürültülü, renkli limanından sonra Atina onlara daha cazip göründü. Geniş alanlar, güzel parklar ve çok katlı evler şehri süslüyordu. Ama burada da yollara panolar, lokanta ve şık otellerin tabelaları hükmediyordu, sanki bütün şehir lokantalardan oluşuyordu.

Caddeler çoğunlukla yabancılar, İngiliz ve Amerikalılar, kuyruklu şapkalı ve çok lüks elbiseli kadınlar ve hareketli Fransızlar tarafından doldurulmuştu...

“Evet, burada insanlar yaşıyorlar!” diye bağırdı Muşeg, büyülenmiş gibi şaşkındı.

Murat sıkılmış gibi, “Haklısın, insanlar yaşıyorlar, ama bizim nasıl yaşayacağımız belli değil!” diye cevap verdi. O kafasını düşünce ve endişelerle patlatıyordu.

İlk günlerini şehri gezerek geçirdiler: Eski çağ anıtları, müzeler, Akropolis. Eskiçağ tarihi hakkında derste öğrenmiş oldukları şeyler kafalarında canlandı. Ama ceplerindeki, çok zor kazanılmış para eriyince endişeleri arttı.

Bir keresinde tam yanında “Posta ve Telgraf” yazan bir binanın önünde duruyorlardı, o zaman akıllarına birden bire Kaças geldi. İçeri girdiler. Bir gişe penceresinin arkasında süslü bir kız, bir sandığın içinde uzun süre arandı, sonunda sararmış bir zarf çıkardı ve onu Murat’a verdi.

Murat, “Çocuklar! Bir mektup!” diye bağırdı sevinçle ve Kaças’ın mektubunu hemen, postanenin yanında okudu.

16 Temmuz 1926 Marsilya. Fransa

“Sevgili arkadaşlar!

Sizin nerede ve nasıl olduğunuzu bilmeden, tahminen yazıyorum. Düşünüp taşınmadan sizden ayrıldığım için bazen kendime küfrediyorum. Yabancı bir ülkede yalnız yaşamaya mecbur olmak zor. İş arkadaşlarım olan Fransızlar uyumlu arkadaşlar olsalar bile birbirimizle anlaşmamız iyi değil, dilden çok ellerimizi kullanıyoruz. Bu tamamen tuhaf bir durum: Etrafımda bir sürü insan var ama ben yalnızım. Şimdi çalıştığım fabrikada birkaç Ermeni var. Ama onlara yaklaşmayı başaramadım. Onların benden sürekli olarak sırt çevirmelerinin sebebini bilmiyorum. Ama sanırım mektubumda anlattıklarımın anlamını anlayacaksınız.

Siz hareket ettikten bir hafta sonra demirlemiş bir gemiye girdim ve kamarada saklandım. Bana inanmayacaksınız ama, ben önce bu geminin nasıl bir gemi olduğunu ve nereye gittiğini sormadım. Sadece bereketli İstanbul’dan kaçıyordum, o kadar.

Gemi Çanakkale boğazını geçip açık denize açılırken saklandığım yerden çıktım. Artık korkacak bir şeyim yoktu, en kötüsü yola devam edemezdim, yanaştıkları ilk limanda beni tekrar karaya çıkartırlardı. Ama bu defa hayatımda ilk kez şanslıyım. Geminin kalorifercisi hastalanmıştı, kaptan yardımcısı benim denize dayanıklı olduğumu öğrenince bana kalorifercinin işini verdi. Benim uzun süre kendime yalvarmayacağımı bilirsiniz. Ama kaloriferci iyileşti ve böylece ben Marsilya’da gemiyi terketmeye karar verdim. Kaloriferciliğe o kadar alışmıştım ki, gerçi zordu ama genelde kabul edilebilir bir işti. Gemi teknisyenine, kalorifercilik işinde iyi olduğumu gösteren bir belgeyi bana vermesini rica ettim. Kaloriferci olarak mı devam etmek istiyorsun diye sordu bana. O zaman bizim yanımızda kalabilirsin dedi. Böylece ben bir Fransız gemisi olan Rosenoir’in kalorifercisi oldum. Marsilya’dan Afrikaya gidiyordu. Biz o sıra İskenderiye’deydik. İstanbul’a da iki kez uğradık. Bu yolculuklarda çok ilginç olaylarla karşılaştım. Bunları size eğer bir cevap alabilirsem, başka bir zaman yazarım. Her şey gayet iyi gidiyor ve ben artık denizci

olarak kalmaya kararlıyım. Sebebini bilmiyorum ama diğerlerinden daha az para aldığımı bir vesileyle öğrendim. Sadece zenciler kadar ücret alıyorum ve bu normal bir gemcinin kazancının sadece yarısıdır. Şubat ayında Marsilya önlerine geldiğimizde teknikerden bu eşitsizliğin sebebini bana açıklamasını rica ettim.

“Kağıtsız bir gemici bir zenciden daha değersizdir” dedi. “Eğer memnun değilsen nereye istersen gidebilirsin.” Bana gitmekten başka çare kalmadı.

Seyahatler sırasında dost olduğum bir gemici beni şimdi perçinci olarak çalıştığım, daha doğrusu işi öğrendiğim doka götürdü.

Burada bir çok işsiz var ve herkes işi üzerine titriyor, her an kapıya konulabilir. Ama bu herşeyden önce bizler için, göçmenler için korkunç bir şey. Çünkü işsizlik parası alamadığımız gibi, bizi koruyan bir kanun da yok.

Yani benim durumum böyle. Sizin nasıl olduğunuzu, nasıl barındığınızı ve nasıl bir hayat sürdüğünüzü bilmek isterim. Kesen siz benden daha iyi imkanlara sahipsinizdir, Siz zaten Yunancayı Yunanlılar gibi konuşuyorsunuz. Bana hemen yazmalısınız çocuklar, bana hayatınızı detaylı olarak anlatın. Sabırsızlıkla cevabınızı bekliyorum.

Sizin Kaças.

Not: Murat, eğer kötü durumdaysanız bana hemen yazın. İlk elden size yaklaşık ikiyüz frank gönderebilirim. Sizi buraya çağırmak isterdim ama bu konuda değişik düşüncelerim var. Birincisi bir vize almak çok zor. (Benim gibi seyahat etmeyi göze alıyorsanız başka) İkincisi ve esas olanı, ben sizin burada, dil bilmediğinizden iş bulamayacağınızdan korkuyorum. Yaz!

K”

“Kaças’a bak! Harika bir adam o, bizden tamamen farklı biri! Kendine bir hayat yarattı ve bize de para vermek istiyor!” dedi Muşeg. İçi hayranlık doluydu.

“Bu uzun zamandır böyle! Buraya bak, mektup onaltı Temmuzda yazılmış ve bugün kasımın sonu. Bu süre içinde o işini on kere kaybetmiş olabilir.” dedi Murat. Bu da arkadaşı Muşeg’in Kaças’a olan hayranlığını azalttı.

“Böyle olsa bile Kaças ölmez, ben bundan eminim.”

“Biz de ölmeyeceğiz. Cesaretinizi yitirmeyin. Gelin biz Teoredis’i arayalım, belki o bize yardım edebilir. Biz eğitimli değiliz, her işi yaparız, arkası gelir.” Böylece Murat korkan arkadaşlarına cesaret vermeyi denedi.

Nüfus müdürlüğünde Teoredis’in adı kayıtlı değildi.

İyi niyetli kadın kartları uzun süre karıştırdıktan sonra, “Sizin tanıdığınız olan adam kesinlikle dışarıda, işlenmeyen bir arazide oturuyor. Orada evlerin numarası yoktur ve sokaklar da yoktur. Siz onun Atina’da olduğundan eminseniz ve yerini biliyorsanız, öyle arayın” diye onlara öğüt verdi.

Şehrin dışında bahçesi olmayan bir sürü fakir evler, kapısı ve penceresi bulunmayan sandık tahtalarından yapılma kulübeler, eski araba kasaları ve başka bir çok toprak kulübe vardı. Bütün bunlar uzaktan büyük bir çingene kampı gibi görünüyordu. Burası Atina’nın fakir semtiydi.

Uzun ve zor bir soruşturmadan sonra Murat Teoredis’i tanıyan birini bulmayı başardı.

“Onu tanıyorum! Aynı ayrı bölümlerde olsa da biz onunla aynı tekstil fabrikasında çalışıyoruz. Onun şimdi vardiyası var, oraya gidin ve giriş kapısındaki bekçilerden rica edin; onu dışarı çağırmaları mümkündür,” dedi işçi ve onlara fabrikaya giden yolu gösterdi.

Giriş kapısından geri çevrildiler, yolun üzerinde durmamaları onlardan nahoş şekilde istendi. Buna karşı yapabilecekleri bir şey yoktu. Fabrikanın karşısındaki kaldırımın kenarına çöktüler. Sabırla vardiya değişimini beklediler.

Tahminen iki saat sonra uzun bir boru sesi onlara vardiya değişimini haber verdi, çok geçmeden fabrika giriş kapısında, katır sürücüsü eski tanıdığın eşkali görüldü. Oldukça yağlı bir iş elbisesi giyyordu. Murat uzaktan bağırdı: “Yani amca!” Teoredis bu sürprize şaşırды ama kendini hemen toparladı ve sevinçle arkadaşları selamladı.

“Ama bu çok büyük bir rastlantı. Sizi burada göreceğimi asla ummazdım!” Uzun süre Murat’ın elini sıktı ve salladı. “Sizi sadece üç kişi görüyorum, diğerleri nerede? Bizim papazın yanındaki o kara, sanırım uzun boylu olan yeğenin?”

“Uzun boylu olanı artık hayatta değil. Esmer olanından ise biraz önce bir mektup aldık, o Marsilya’da.”

“Bana gelin, orada bana herşeyi anlatırsınız.” diye Teoredis onlara teklif etti. “Ayrıca sizi nerede barındıracağımızı da konuşuruz. Eğer siz de istiyorsanız tabi. Bu, kaderin bizi üçüncü defa buluşturması oluyor!”

Teoredis bütün yol boyunca aralıksız konuştu. Nalbantlık yaptığını, demirci olmayı düşündüğünü anlattı.

Sonunda, “Biliyor musun Murat, ben evlendim.” dedi. “Karım da fabrikada çalışıyor, dokumacı olarak.” Ardından mahçup bir tavırla ekledi: “Yakında bir çocuğumuz olacak!”

“Sizin adınıza sevindim Yani amca!” dedi Murat, içten bir sıcaklıkla.

Bu arada Teoredis’in karısıyla birlikte oturduğu evin önüne gelmişlerdi.

Teoredis’in karısı yuvarlak yüzlü kısa biriydi, konukları dostçe selamladı.

“Yani bana sizin hikayenizi bir çok kere anlattı, o zamanlar sizi nasıl kurtardığını, köyüne götürmesini, orada nasıl yaşadığınızı, daha sonra ona demiryolunda rastlamanızı ve birlikte İstanbul’a gidişinizi,” dedi kadın.

Gençler memleketi, gururlu Gugas’ın kervanını, Yunan köyünü, Teoredis’in annesini, kızkardeşi Marta ve çocukları, onları mutlaka vaftiz etmek isteyen papazı hatırladılar. Sohbet sırasında Teoredis’in karısı mütevazı bir sofraya hazırladı ve herkesi doyurdu.

“Şimdi birlikte fabrikaya, yönetime gidelim. Sizi işe alıp almayacağı konusunda ne söyleyeceğini öğreneyim” diye öneride bulundu Teoredis.

Yönetici şiş göbekli, görkemli bir adam Murat ve Muşeg’e, birini dokumacı, diğerini tamirhaneye çilingir çırağı olarak hemen işe alacağını söyledi ve onları oturacakları lojmana gönderdi. Ama Karo’yu istememişti.

“Dokuma tezgahı için çok küçük, diğer iş içinse çok zayıf”, dedi.

Murat onunla konuşmayı boşuna denedi. Yönetici acımasız-

dı. Yöneticinin yanından mutlu olarak ayrıldılar, ama Karo üzüntülüydü.

“Önemli değil, Karo, cesaretini yitirmemelisin. Önce bizim yanımızda kalırsın, sonra senin için de bir şeyler bulunur,” diyerek onu Murat teselli etti.

Ertesi gün içine taşındıkları baraka lojmandaki oda onlara Pire’deki gece barınağını hatırlattı, sadece bir farkla ki, burada karyola yerine ranza konulmuştu. Evli işçilerin kaldıkları bölümler diğerlerinden bir basma perdeyle ayrılmıştı. Ranzalar arasındaki koridorlarda kadınlar yemek pişiriyor çamaşır yıkıyorlardı. Burada ayrıca yarı çıplak çocuklar koşuşturuyordu.

Murat ve Muşeg kendilerine boş ranza aradılar, eşyalarını Karo’ya emanet edip fabrikaya gittiler.

Murat daha önce bir tekstil fabrikasında hiç bulunmamıştı. Fabrikada yüzlerce takırdayan dokuma tezgahlarının gürültüsü kulaklarını sağır ediyordu. Yokmuş gibi ustanın arkasında duruyor, inanılmaz bir hızla dönen bu makinaların yanına yaklaşmaktan korkuyordu. Kaşları ve kirpikleri, tıpkı çöpçüler gibi tozdan beyazlaşmış erkek ve kadınlar dokuma tezgahlarının başında şaşkıncu bir çabuklukla çalışıyorlardı. Köşelerde ham iplik yığınları duruyordu. Murat kendini bir yeraltı mağarasına girmiş gibi hissediyor, her şeyin gürültü çıkardığı ve insanların hiçbir yerinde sükunet bulamadığı bir yerde hissediyordu.

Usta onu daha güçlü bir dokumacının yanına götürdü, önce ona bir şey söyledi ve arkasından Murat’ın kulağına bağırdı: “Burada bekle, o sana ne yapacağını gösterecek”.

Murat akşam barakaya tamamen bitkin bir şekilde döndü. Başı korkunç ağrıyordu, kulaklarında hâlâ bir beden acısı gibi hissettiği makina gürültüsü çınlıyordu.

“Şimdi nasılsın?” diye sordu Karo.

“Sağır olmazsam iyidir. İşin kendisi karışık değil, kolay öğreniliyor. fakat orada olmak çok farklı bir şey.”

Muşeg eve yüksek duygular içinde geldi. Kirli ve yağlıydı. Elbiseleri, elleri ve yüzü, her şeyi yağ içindeydi.

Çok keyif verici olmayan bir yemek yediler, ranzanın üzerindeki tek yorganı açtılar ve bitkin vaziyette yattılar. Ama uykuya geçmek sandıkları gibi kolay değildi. Barakadaki yetişkinler ara-

larında yüksek sesle konuşuyorlardı. Çocuklar ağlıyordu. Gece yarısı her şey sakinleşmiş görünürken o anda sarhoş bir işçi karısını dövmeye başladı. Kadın yardım diye bağıyor, ama şaşılacak biçimde hiçkimse karışmıyordu. Burada bu olayların günübirlik olduğu çok açıktı.

“Uyuyor musun Murat?” diye sordu Muşeg.

“Düşünmek bile mümkün değil, şakaklarım zonkluyor, patlayacak diye korkuyorum.”

“Attığımız her yeni adım geçmişi aratıyor, sana da böyle görünmüyor mu? Orada, tütün tarlasında en azından sükunet vardı ve hava temiz ve sağlıklıydı.”

“Görmek için önce bekleyelim; belki de hemen buradan kaçmak zorunda kalabiliriz.”

“Kaçmak kolay olsaydı tüm insanlar burada, bu cehennemde kesin kes oturmazlardı.”

“Teoredis çıktı ama; onun oturduğu kulübe yoksul bile olsa, kendisininindir.”

Uykuya ancak sabaha doğru daldılar. Ancak onları işe çağıran uzun bir boru sesi uyandırdı. Tamamen uykusuz geçen bir gecenin ardından bitkin durumda olan Murat ve Muşeg giyindiler ve fabrikaya gittiler. Onlar için yeni bir hayat başlamıştı, fabrika işçiliği.

KARO

Cansıkıcı monoton günler sürüyordu. Sabah sabah uzun bir boru sesi, gürültülü atölyede bitmek bilmez saatler, tahtakurusu kaynaşan tıklım tıklım dolu barakada uykusuz geceler. Günleri böyle geçerken, fabrika duvarları dışında herşeyden önce şehir merkezinde neşeli dans müziği, sinemaların ışıklı reklamlarıyla hareketli bir hayat vardı.

Murat ve Muşeg kötü, yırtık elbiseleri ve eski ayakkabılarıyla şehre gitmeye utanıyorlardı. Ama işi ve kaygısı bulunmayan Karo bütün gün Atina'da dolaşıyordu. O zaten gürültüye ve kalabalığa alıştı. Sokaktaki birkaç gençle arkadaş olmaya da zaman bulmuştu. Onlardan birinin tavsiyesi üzerine gazete satmaya başladı. Yeni çıkmış, hâlâ matbaa mürekkebi kokan gazetelerden bir tomanı kolunun altına sıkıştırarak yalınayak fırtına gibi sokaklarda dolaşüyor ve fantastik yenilikler keşfediyordu. "Ekstra baskı, ekstra sayfa! Gazete alın! Gazete alın! Sarsıcı yenilikler var. Kıskaç bir adam karısını bir baltayla öldürdü!"

Bir sonraki sokakta şöyle bağıyordu: "Elli bin dolar çalındı!"

Karo koşar adım giderken para alıp vermesini öğrenmişti. Gazete sorulan ve aranan yerlerde bulunmayı da biliyordu. Örneğin varyetenin çıkışında veya lokanta ve barların giriş kapıları önünde. Böylece o sabah erkenden akşam geç vakte kadar koşuyordu. Karo herşeyi, dostu Papandopulo kadar iyi yapmak için gayret içindeydi. Her ikisi de aynı anda gazete satmaya başladıkları halde onun kazancı her zaman Karo'dan fazlaydı.

Papandopulo bir keresinde yanında az kazandığından yakınan Karo'ya, "Sen ne dağıtıyorsun?" diye sordu.

"Sen ne dağıtıyorsan."

"O zaman kendine başka bir şey ara, çünkü böyle giderse sen iflas edersin."

"Anlamadım.." Karo sıkıntıdan küçük gözlerini kırpı.

"Aklını çalıştır. İnsan başında şapka taşırsa, düşünebileceğini mi sanıyorsun?"

"Evet, ama bunda düşünecek ne var?"

"Bir gazete satıcısı bir bankerden daha çok düşünmeli. Banker yerinde rahat oturuyor ve parasını sayıyor Ama bizlerden biri müşterisini ilk bakışta doğru olarak tahmin edebilmelidir. Onun gerçekten zengin mi yoksa öyle görünen biri mi olduğunu, cömert mi yoksa cimri mi olduğunu görmek zorunda! Eğer bir adam bir kadına eşlik ediyorsa ve biraz küçük görünüyorsa ondan alabileceğinin yarısı kadar fazlasını alırsın. O bakmadan parayı cebine sokacaktır ve mesele tamamdır."

"Peki ya sayarsa?"

"Bu da sorun teşkil etmez. Nazikçe özür dilersin ve kalanını ona ödersin, yanlışlıkla yapmış gibi gösterirsin. Tabi hemen döven utanmazları da vardır, ama olsun, yapsın ne olacak!"

Karo giderek sokak yaşamundan daha çok hoşlanmaya başladı, şarkılar söylüyor, şakalar yapıyor, dişlerinin arasından tükürüyordu. Sık sık sinemaya gidiyor, dahası sırtı bir türlü yere gelmiyordu. Hatta sürekliliği olan bir müşteri garanti etti. İş en çabuk, Königsplatz'daki "Grand Hotel" in holünde gerçekleşiyordu. Şişman bir Yunanlı olan otel sahibi Karo'yla şakalaşmayı seviyordu, keyfi yerindeydi: "İşler nasıl gidiyor bay satıcı?"

"Çok iyi, paralarımı nereye yatıracığımı bilemiyorum: Bir dükkan mı açsam yoksa kendi gazetemi mi çıkarsam?" diye cevap veriyordu. Otel sahibi Karo'ya sürekli takılıyordu.

"En iyisi bir gemi almak olur!"

"Bu aptallıktır. Gemi batır ve para uçar gider. Bir gazete daha iyi. Aklına gelen herşeyi yaz, mal da ucuz."

Bu capcanlı delikanlı otel müşterilerinin de hoşuna gidiyordu. Onun şakalarına içten gülüyorlardı.

Otel sahibi bir defasında Karo'yla her zamankinden daha

uzun bir sohbet yaptı ve ona sordu: “Bay satıcı, yanımda çalışmanı sana önersem, ne derdin?”

“Teşekkür ederim derdim ve sizin beni ortaklığa kabul etmenizi sineye çektiğim için sorardım: Bu nasıl bir iştir ve bunun için ne kadar ödemem lazım?” Karo kabına sığmıyordu.

“Başının üzerine düşme delikanlı! Uzun uzun kelime arama” dedi otel müşterilerinden biri, “bundan bir şey çıkmaz”

“Bir asansörcüye ihtiyacım var. Eğer istersen bu işi sen üzerine alabilirsin” dedi bu defa otel sahibi ciddi olarak.

“Mükemmel bir iş midir? Ben her zaman asansöre binmek istemişimdir ama nasip olmadı. Reddetmezdim ama şartları ne olacak?”

“Ücret ve üniforma. Burada uyuyacaksın.” Otel sahibi ona girişteki bir özel bölmeyi gösterdi. Konuklardan biri bazen geç kalabilir. Senin aldığın her şey sana ait.”

“Yani bahşiş mi?”

“Doğru tahmin ettin.”

“Peki bu çok olur mu?”

“Bu sana bağlı, anlayacağın gibi, müşterilerin hoşuna gitmiş olmak!”

“Evet, şartlar fena değil. Anlaştık. Ne zaman başlayabilirim?”

“Yarın!”

“İyi, erkenden gelirim.”

Karo arkadaşlarına veda etti, barakayı sevinç içinde terketti ve otel kapısı arkasındaki özel bölüme taşındı. Parlak düğmeli bir üniforma giydi ve asansörcü oldu.

Murat fabrikadaki yeni işinde, aynen matbaada olduğu gibi, başarılı oldu ve bir tezgahta bağımsız çalışmaya başladı. Muşeg için daha zordu. Zayıf olduğu gibi çabuk yoruluyordu. Çekici sık sık ellerine vuruyordu. Ya da parmaklarını kesiyor, ama her şeyi susarak, sabırla götürüyordu. Tecrübeli tamirci ustalarının el tutuşuna dikkatle bakıyor, koruma ve işleme grubunda tezgahta iş almaya çalışıyordu. Grup lideri Triondophilas uzun zayıf bir adamdı, Muşeg’in çabalarını farkediyordu ve ona yapabileceği işlerde yardım ediyor ve daha kolay işleri veriyordu.

Teoredis bazen ögle paydosunda tamirhaneye geliyordu. O hâlâ demirci olmak ve daha yüksek yaşam ilişkilerine geçmek hayali içindeydi.

“Benim çocukluktan demirci olduğum söylenebilir. Gugas’ın kervanında da ben demirciydim. Hayvanları nallama işini Gugas her zaman bana yaptırırdı.” dedi Muşeg’e.

Geçmiş günleri anmak Teoredis’i üzerti. Derin bir iç çekti ve gözleri buğulandı.

“Bazı günler kırk kilometreyi arkamızda bırakırdık ve hiçbir şey hissetmezdik! Sanki bütün gün yumuşak çayırdan yatmış gibi, ne yorgunluk ne de bacaklarda çekilme veya ayak ağrısı, hiçbir şey olmazdı. Şimdi sen bana inanmayacaksın ama geceleri uyuyamıyorum, kemiklerim çok ağrıyor.”

“O zamanlar daha gençtiniz Yani amca.”

“Haklısın, otuzbeş yaşında bir ihtiyar gibi görünüyorum. Beni hayat bu hale getirdi.”

Bir cumartesi günü Teoredis, hemen farkedilebilir şekilde havalı tarzda barakaya geldi.

“Çocuklar!” diye bağırdı sevinç içinde. “Yarın öğleyin bana geliyorsunuz!”

Murat “Bu davetin sebebi ne Yani amca?” diye sordu.

“Sebebi ne mi? Bir oğlum oldu! Adını Nikolas koyduk, bir zamanlar senin köydeki adın gibi, hatırlıyor musun? Yarın vaftiz var. O halde gelin ve Karo’yu da getirin, onun başka kimsesi yok. Karım dün söyledi: ‘Arkadaşlarını davet et, böylece onlar doğru dürüst bir yemeği yeniden yiyebilirler. Benim karım çok iyi kalplidir.’”

“Teşekkürler Yani amca, mutlaka geleceğiz ve senin Nikolas’a bir şeyler getireceğiz.”

“Hediye ihtiyacım yok, gereksiz. Ben vaftiz babası olarak seni istiyorum ama papaz izin vermiyor. ‘Yunanlı değil!’ diyor”

Pazar sabahı Murat ve Muşeg, onu almak için Karo’ya gittiler. Ama o reddetti.

“Orada ne yapacağım? Öğle yemeğini burada da alıyorum, hatta belki senin Teoredis’in vereceğinden daha iyisini.”

Murat şaşkın şaşkın Karo’ya baktı.

“Sen Muşeg ve benim oraya yemek için gittiğimize mi inanıyorsun?”

“Peki başka niçin?”

“O bizim hemşerimiz. Bir zamanlar bizim hayatımızı kurtardığını ve bize burada da yardım elini uzattığını unuttun mu? Ve nihayet o yalnız bir adamdır, bizden bütün yüreğiyle kendisini ziyaret etmemizi rica ediyor.”

“Bütün bunlar için ona teşekkür ederim, ama İstanbul’a gelmesinde de biz ona yardımcı olduk, yani ödeştik!”

“Dinle Karo! Artuk seni tanıyamıyorum! Yani sen dünyada herşeyin alacak-verecek olduğunu, dostluk ve bağlılık gibi şeylerin olmadığını mı söylemek istiyorsun? Teoredis’e sadece küçük bir mutluluk tatarmaktan başka ne yapabiliriz.”

“Lütfen bunu sen yap, kimse seni engellemiyor!” dedi Karo. Artuk çekinmiyordu, saygısızdı.

“Beni üzüyorsun. Buradaki bu uşaklık seni insanlıktan çıkarmış.”

Murat döndü ve gitti.

“Ütanmıyor musun?” diye sordu Muşeg.

“Niçin utanmam gerektiğini bilmiyorum. Kimseden bir şey çalmadım. Bana uşak demek yerine Murat kendi çizmelerine baksa. O kadar çok gururlanmasın.”

“Seni uyarmak lazım, bu gidiş iyi değil.”

Günleri berbat olmuştu, oradan üzgün vaziyette uzaklaştılar. Suskunluğu ilk Muşeg bozdu: “Bu adi herif kozasından çıktı! Onu ne kadar sevmiştik ve bütün yol boyunca şımartmıştık. Bize bunun karşılığını nasıl ödedi.”

“Suçlu olan o değil, ona kızmamak lazım.”

“Nasıl suçlu değil!”

“Düşün bir kere, önce sokak çocuğu ve şimdi de bağış ve bahşişlerle bu lanet otel. Afacan bozulduysa bu bir mucize değil!..”

Bir çingirdak satın aldılar ve Teoredis’e gittiler. Karısı henüz doğum sarsıntısını üstünden atamamıştı ama onların gelmesine çok sevindi.

“Benim Yani’nin hiç akrabası yok. Siz onun en yakınlarısınız ve gelmenize çok sevindim. Oturun, o da hemen burada olacak.”

Teoredis geldi. Tüm yüzü ışıldıyordu. Ardından tümü fabrika işçisi olan diğer konuklar da göründüler. Grup başkanı Triondophilas, çilingirler ve dokumacılar. Teoredis onlara oğlunu gururla gösterdi.

“En taze Herkül: Onun ne kadar güçlü olduğuna bir bakın! Büyüyünce bir demirci olacak.”

“Bir bu eksikti, demirci!” diyerek genç anne itiraz etti. “Bizim Nikolas daha iyi bir hayat standardına sahip olmalı, tüccar olmalı.”

“Tanrı ihsan eylesin ama ben henüz fakir insanların çocuklarının tüccar olduğunu duymadım. Bırak tam bir demirci olsun”, diye ısrar etti mutlu baba.

Yavaş yavaş heyecanlı bir sohbet oluştu. Konuklar fabrika düzeninden düşük kazançlarından yakındılar. Çoğu Triondophilas’a yükleniyordu. Murat birden onun tam bir zamanlar matbada Missak ve İsmail’in konuştuğu gibi konuştuğunu düşündü.

“Sadece bir toplu ikamet evi olan barakayı ele alalım. Bu insani bir oturma mı? Bazı efendilerin domuz ahırını bile bundan temizdir.”

Murat istemeden, “Bu doğru!” diye bağırdı.

“Madem ki o kadar kötü, niçin orada kalıyorsunuz?” diye, Teoredis’in komşusu olan bir kadın sordu.

“Nereye gitsinler?” diye sordu Triondophilas. “Gelirin tamamı neredeyse yemeğe gidiyor. Bir oda için kira ödemek imkansız.”

“En iyisi şurada, dışarıda bir kulübe yapmaktır, herkese yetecek kadar yer var” diye önerdi Teoredis. “Ciddiyim Murat, bunu bir düşün.”

Murat Muşeg’e baktı. Teoredis’in sözleri onu şu düşünceye getirmişti: Niçin biz Teoredis’in yaptığı gibi bir kulübe yapıp müstakil oturmayalım?

“Burası da pek akıllıca bir iş değil. Ne hava, ne ışık, sonbaharda buradan geçilmez. Bir insan böyle mi yaşamalı?” diye, yeniden sordu Triondophilas.

“Bekleyin, ben demirci olayım, kulübeyi yeni baştan yapacağım”, diyerek direndi Teoredis.

Bir süre sonra Murat ve Muşeg, boş bir arazide bir ev inşa et-

meve başladılar. Her ödeme gününde pazara gidip az parayla, kuşaklı portakal ve sabun sandıkları, kullanılmış paslı çivi, teneke ve demir parçaları satın aldılar. Bir çukur açtılar ve içine bir tür köpek kulübesi diktiler. Hatta pencereye benzer bir açıklık bıraktılar. Sadece kapısı hantal ve çok alçaktı. Kulübenin içine girmek için neredeyse yere kadar eğilmek gerekiyordu. Ama ayrıca onlar yaptıkları eserden çok memnundular. Burası sakindi ve geceleyin iyi uyunabiliyordu. Kötü olan sadece tek şey vardı: Yağmur yağınca dam süzgeç gibi damlıyordu ve duvarların çatlaklarından rutubetin girmesi engellenemiyordu.

Ama yavaş yavaş bunlara da alıştılar. İçi ot döşek ve bir gaz lambası aldılar ve ayrıca odaya bir masa ve iki iskemle koydular. Murat yeniden okuma cesareti buldu, kütüphaneden kitaplar aldı ve Fransızca öğrenmeye başladı. Muşeg daha çok teknikle ilgileniyordu. Uzun bir süre dokuma tezgahının teknik çizimleri üzerinde duruyor, hesaplar yapıyor ve kendisi de çizimler deniyordu. Zaman zaman flütünü alıyor ve üflüyordu. Böyle anlarda Murat kitabını kapatıyor ve yarı kapalı gözlerle bildiği eski metodilere kulak kabartıyordu. Düşünceleri onu uzaklara, memleketinin dağlarına taşıyordu, gözlerinin önüne unutulmaz resimler getiriyordu. Flüt tınısıyla birlikte babasının yüksek sesini işittiğine inanıyordu: “Hey!..Hey!.. Gugas’ın kervanı geliyor!”

Bir keresinde buna benzer bir olayda, “Biliyor musun Muşeg, biz yakında sadece memleketimizi değil, anadilimizi de unutacağız” dedi

Muşeg, “Birbirimizle Ermenice konuşalım” diye önerdi.

Ermenice konuşmayı bir çok kereler denediler. Ama her defasında farkına varmadan Yunancaya kaydılar, ana dillerini artık hemen hemen hiç kullanmıyorlardı.

GREV

Korkunç bin dokuz yüz yirmi yedi yılı geldi. Amerikayı sarsan ekonomik kriz Avrupa'ya sıçradı ve küçük Yunanistan'a ulaştı. Depolar mal doluydu ama satın almalar azalmıştı. Pazar ucuz Amerikan mallarıyla dolmuştu. Yerli fabrikalar ve atölyeler rekabete dayanamadılar ve birbiri ardı sıra kapanmak zorunda kaldılar. Bu esnada bir sürü insan sokağa atıldı. Köylüler şehirlerle ~~alın~~ ettiler. Fabrika ve diğer işletmelerin önünde bir sürü insan ücret ne olursa olsun bir iş yapmak için saatlerce bekleyordu. Her yerde, otel ve lokantaların önlerinde, parklarda ve sokaklarda işsizlere rastlanıyordu. İşlerinden bazıları, "Eski savaş muharibi, her işi yapar" gibi yazılar yazıp pankartlar asmıştı. İs-sız arazilerde tamamen yeni kulübelerden oluşan semtler ortaya çıktı. Bir kulübe yapacak kadar bir şeyi olmayanlar toprağa basit çukurlar kazıyor ve aileleriyle birlikte köstebekler gibi bu nemli çukurlarda oturuyorlardı.

Günden güne düzinelerce insan fabrikalardan atılıyordu. Hâlâ işi olanlar da bugün ya da yarın sıranın kendilerine geleceği korkusuyla yaşıyorlardı. Ustalar insanlara para cezası kesmek için bahaneler arıyordu. Niçindi bu ücret kesme cezaları: Iskarta üretim için, işe geç gelmeler için, alet ve tezgahlara verilen zararlar için, izinsiz sigara içmeler için! Cumartesi günleri kasiyerin çevresinde yakınmadan başka bir şey duyulmaz olmuştu. Kadın işçiler ağlarken ve çocuklarını neyle besleyeceklerini sorarken, alacağı ücretin sadece yarısı ödenmiş olan işçiler, yüksek sesle küfrediyorlardı. Sabırları taşımak için yönetim şimdi, yüzde yir-

mi ücret kesintisi yapılacağını ilan etmişti. Bu çok fazlaydı! En sakın ve çaresizlikten en çok korkanlar bile kızdılar

Öğle arasında tamirhane bölümü işçileri mekanik atölyesinde buluştular. Murat Muşeg'le birlikte kahvaltı etmek için orada bulunuyordu. Görünen, sadece karanlık yüzlerdi. Teoredis mısır ekmeği ve koyun peynirli pakekini getirdi, iştahsızca çiğniyor ve hiç durmadan homurdanıyordu.

"Bu böyle nereye varacak? Yüzde yirmi daha az! Ben kanımı ve oğlumu ne ile besleyeceğim? Zavallı hâlâ hasta ve çalışmıyor. Söyle Triondophilas, yoksa bunda bir yanlışlık mı var? Beşte bir ücret kesintisi, olamaz?"

"Bunda bir yanlışlık yok. Beyler krizi bizim üstümüzden atlatmaya karar verdiler, hepsi bu" diye cevap verdi.

"Peki biz nasıl yaşacağız?" dedi işçilerden biri.

"Bu senin sorunun. İster yaşa ister öl, buna kimse alırdığı yok"

"Ama bu haksızlık! Ben çalışmamın karşılığı olarak ücretimi tam almak istiyorum!" diyerek işçi geri adım atmadığını gösterdi.

"Söylenmek yerine mücadele etmek lazım. Protesto etmeli hatta gerekirse greve gitmeli!" diye bağırdı çilingir Mavromatis.

Teoredis korkuyla "Sen ne diyorsun!" diyerek ayağa kalktı.

"Gıkını çıkarmayı dene, hemen sokakta kalırsın. Hayır, benim görüşüme göre, susmak gerekir, işler düzelinceye kadar herhangi bir şekilde gideriz."

Bir çilingir öfkeyle bağırdı: "O halde ulumayı kes. Köpek kulübende otur ve ekmek yerine ayı gibi başparmağını em!"

Karanlık ovaya bakmakta olan bir tornacı, "Benim görüşüme göre bütün bunlar, çok sayıda yabancı halk buraya akın ettiği için oluyor" dedi ve Murat'la Muşeg'e baktı.

Triondophilas, "Bununla ne demek istiyorsun?" diye sordu.

"Kulağı olan kişi ne dediğimi anlar."

"Şakayı bırak! Biz burada işçilerin arasında 'Büyük Yunanistan İçin' veya 'Yunanistan Yunanlılara' gibi saçmalıkları ve ulusal fikirleri, burjuva sınıfına ait olmadığımız için, yayamayız! Bunlardan bıktık!" dedi Triondophilas, çok kızgındı.

"Herhangi bir göçmen yüzünden yerli Helenler açlıktan öle-

cek, ücretlerinin aşağıya çekildiğini görecekseniz, elbette öfkesini göstermekte haklı olacaktır!”

“O zaman öfkeni önce burjuvaziye kus!” diye bir çilingir yerinden bağırdı.

Murat yavaş yavaş kalktı. Sapsarı olmuştu, dudakları titriyordu. Uzun zamandır beynini kemiren şeyi sanki şimdi ifade edekmiş gibi geldi ona.

“Bugünün dünyasında insanlar fakirler ve zenginler, proletarya ve burjuvazi diye ayrılıyorlar, Karl Marx böyle dedi”, diye başladı ve kendisine zorla hakim olarak, “Ve bu doğrudur, etrafınıza bir bakın, diğer Helenler sarsılmadan, lüks içinde bol bol yiyip içerken aynı anda kaç Helen açtır. Bunun göçmenlerle asla alakası yoktur. Bizzat burjuvazinin kendisi işçileri bölmek, bizi diğerine karşı kışkırtmak için bunu söylüyor. Ben bunu böyle anlıyorum.”

Toplananların çoğu, “Bravo! Bravo” diye bağırdı.

“Ps..st! Yavaş sesle konuşun! Yönetimin kulağına gitmesin. Biz sizin aptalca konuşmalarınızdan dolayı sokağa atılmayalım. Benim karım ve oğlum var” diyen Teoredis kapıya gitti.

“İşte sizin bilinçli proletaryanız!” diye bağırdı tornacı ve Teoredis’i gösterdi.

“Herkes sen ve onun gibi değil” diye konuştu Mavromatis.

Daha sonra Triondophilas iş saatinde Muşeg’i yanına çağırdı: “Arkadaşın anlayışlı bir oğlana benziyor. Önceleri neler yaptı?”

“O İstanbul’da dizgicilik yaptı, bildiriler de bastı.”

“Okumuş biri olduğu hemen farkediliyor.”

“Evet, o çok akıllıdır; orada İstanbul’da bize kitaplar okudu, bunlardan birinin adı Komünist Manifesto’ydu. Gerçekleri anlatan bir kitaptı”

“Söyle Muşeg, bu bir vicdan sorusudur, arkadaşına güvenilebilir mi?”

“Nasıl bir soru bu! Bir taş duvar kadar sağlamdır!”

“O halde git ve arkadaşına söyle, Mavromatis hemen ona gelecek, tezgahı onarmak için, ama o, o sırada atölyede benim yanıma gelmek için başvuracak, anladın mı?”

“Elbette.”

Çilingir Mavromatis Murat'a gitti, eğildi ve uzun süre dokuma tezgahını inceledi.

"Dinle delikanlı! Dokuma tezgahını götürmek zorundayız, bütün gün için iş var, git bunu ustaya haber ver." dedi ve dokuma tezgahını sökmeye başladı.

Murat atölyeye gidince orada Triondophilas'tan başka üç kişi daha buldu. Alet odasında, eğilmiş, yarı gürültülü, bir şey hakkında sohbet ediyorlardı.

Triondophilas Murat'a, "Biz insanları greve hazırlamaya karar verdik" dedi. "Komitede bir göçmenimiz olursa iyi olur. Burada göçmenlerden çok kişinin çalıştığını sen biliyorsun, onlar bu olayı bozabilirler. Yapacağımız iş herşeyden önce birlik ister. İstersen bize yardımcı olabilirsin."

"Memnuniyetle, yapabileceğimi yaparım" diye açıkladı Murat. Düşünmeden anlaşıyordu.

"O zaman akşam eve gel, orada her şeyi konuşacağız".

Triondophilas Murat'a üzerinde adres yazılı bir kağıt uzattı.

İki gün sonra fabrika greve çağrıldı. Murat grev komitesine seçildi, grev paralarını yönetti. Murat kendisini verilen göreve adadı: O paraları topluyor, ailelere yardımları yönetiyordu. O grevcilerin yaptıkları toplantılarda da konuşmak zorundaydı.

Murat ve Muşeg'in durumu da diğerleri gibi kötüleşmişti. Artık hiç paraları yoktu ve bir parça suyun üstünde yüzebilmek için herhangi bir şekilde aldıkları ne varsa sattılar. Eski pantolonlar, çamaşırlar, havlular. Yiyecek olarak sadece ekmek vardı, ama bazen aç da kalmak zorundaydılar, çünkü ekmek için de para olmuyordu. Grev üçüncü haftayı doldurmuştu. Sıkıntılara aldurmıyorlardı, atmosfer arzu edildiği gibiydi. Sınıf mücadelesinin ön saflarında olduklarını ilk kez hissettiler.

Patronlar işçilerin direngenliğinden ciddi biçimde rahatsız olmuşlardı. Hiçbir provokasyon grevcilerin azmini kıramadı. Grev gözcüleri fabrikanın tüm girişlerini tutmuştu, kimse çalıştırılmıyordu. Patronlar grevcilerle barışçı yoldan başa çıkamayacaklarını anladıktan sonra grev gözcülerini tutuklatmak için jandarmayı çağırdılar.

Bir gün fabrika kapısı ardına kadar açıldı ve jandarma bölüğü fabrika avlusuna girdi. İşçilerin üzerine coplarla saldırdılar. Grev

gözcüleri direnmeyi denediler, ama boşuna. Bugün Muşeg gözcüler arasındaydı. Atölyenin yolunu jandarmalara kapatmak için çalışırken başına bir darbe aldı ve yere yıkıldı. Jandarmalar çekildikten sonra arkadaşları Muşeg'i ağır yaralı olarak eve götürdüler. Aynı günün akşamı jandarmalar her iki gencin evine geldiler ve bir ev araması yaptılar. Şüpheli hiçbir şey bulamadıkları halde Murat'ı tutukladılar ve hemen götürdüler. Muşeg yalnız kaldı.

Sonbahar sisleri Atina'nın üzerindeydi, ince bir yağmur yağıyordu, kulübe soğuktu. Sakalları çirkinleşmiş ve aç kalmış olan Muşeg nemli otlar üzerinde yatıyor, hafiften inliyordu. Susamıştı. Kurumuş diliyle dudaklarını yaladı ve elini su testisine uzattı. Ama o çoktandır boştu. Muşeg biraz su bulmak için kalkmayı denedi, en küçük harekette başı öylesine ağrıyordu ki, geri düştü ve inlemeye başladı. Gördüğü korkunç rüyalar ona herşeyden daha fazla işkence ediyordu. Kendini hemen kalede, su yolunda gördü, ardından Kayseri'de çitin yanında ölümüne yatıyordu, daha sonra tekrar ve birdenbire ~~laz~~kardeşi Astig ona bir bardak dolusu köpüklü ayran verdi, ama o daha elini bile ~~uzatmadan~~ Astik elindeki bardakla birlikte oradan uzaklaştı. Bu böyle sonsuza kadar devam ediyordu.

Muşeg gece gözlerini açtı. Kulübe karanlıktı, ışığı yakamıyordu. Artık uzun süredir gaz alacak para yoktu. Yağmur damlaları monoton bir sesle dama vuruyor ve kulübenin içine ~~sızı~~yordu. Bu sesler onun suya olan isteğini dayanılmaz hale getiriyordu. Sınırsız bir gayretle döşekten aşağıya indi ve kapıya doğru süründü. Avlu ıslaktı, soğuk bir rüzgar esiyordu. Ama Muşeg bunların hiçbirini hissetmiyordu. Islak yerde sürünerek bir su birikintisine ulaştı ve çamurlu suyu ağgözlüce içine çekti. Soğuk su onu bir ölçüde ferahlattı. Duvara tutunarak doğruldu ve birkaç adım attı, ama yeniden başı döndü ve bayılıp yere yıkıldı.

Muşeg yeniden kendine geldiğinde yatağında yatıyordu. Aydınlıktı, tek pencerenin kirli camından sabahın sisli, bulanık ışığı giriyordu. Muşeg sıcaklık hissetti: Üzerine bir yorgan örtülmüştü, elleri ve yüzü yıkanmıştı, başucunda su dolu bir testi duruyordu. Muşeg şaşırdı. Yeniden rüya gördüğünü sanıyordu, ama ardından uyanık olduğundan emin oldu. Testiye uzandı ve yanan

dudaklarıyla hırsıyla içti. Murat geri mi gelmişti? diye geçti kafasından ve yattığı yerde yana döndü, yatak boştu.

Muşeg tekrar uykuya daldı. Ama ayak sesleri onu hemen uyandırdı. Tanımadığı bir kadın eğilerek kulübeye girdi, ellerinde buhardan şişmiş bir başörtüsü vardı.

“Tanrıya şükür, uyandın!” dedi dostça yabancı kadın. “O halde kısa sürede tamamen iyileşeceksin. Ama şimdi biraz sıcak çorba iç”

“İstemiyorum” diyerek itiraz etti Muşeg.

“Hiçbir şey istemiyorsun! Ama sen yemek zorundasın. Uzun süredir ağzına hiçbir şey koymadın.”

“Bilmiyorum; ama kesin uzun bir süre değildir, burada kaç gündür yattığımı bilmiyorum.”

“Görüyorsun işte! Anlaşıldığı kadıyla hafızanı kaybettin.”

Muşeg kendini birkaç kaşık çorba içmeye zorladı. Sıcak sıvı boğazından aşağıya geçtikçe kendini daha iyi hissetmeye başladı.

“Siz kimsiniz ve beni nereden tanıyorsunuz?” diye sordu Muşeg.

“Dün fabrikadan birileri geldi ve seni aradılar ve seni dışarıda, otların içinde yatarken buldular. Ben de fabrika işçisiyim, burada yakında oturuyorum. O zaman onlar bana geldiler, para verdiler ve benden sana bakmamı rica ettiler.”

“Fabrikada durum nasıl, grev bitti mi?”

“Henüz tamamen değil. Birkaçı çalışıyor ama çoğu hâlâ işe gitmiyor.”

“Triondophilas ve arkadaşım Murat, onların durumu ne?”

“Hâlâ birlikte”. Kadın ürkekçe baktı ve elini yana salladı. “Birazdan doktor gelecek, yeteri kadar soru sordun, artık sessizce yat.”

Muşeg yavaş yavaş dinlendi. İşçiler tarafından sık sık ziyaret edildi, ona ilaç getirdiler. Onlardan grevin sonuçsuz kaldığını, birçoğunun tutuklandığını, grev komitesinin akıbeti hakkında, söylentilerin ve mahkemeye çıkarılacakları haberinin dışında hiçbir şey bilinmediğini öğrendi. Yabancı kadın hâlâ Muşeg’e geliyor ve onu sıcak yemeklerle besliyordu.

Muşeg birgün ayağa kalktı ve giyindi. Çok zayıftı, dizleri tit-

riyor, başı dönüyordu. Ama buna rağmen Murat'ın akıbeti hakkında daha doğru şeyler öğrenmek için fabrikaya gitti. Personel bölümünde ona, kendisinin ve arkadaşı Murat'ın işten çıkarıldıkları bildirildi. Muşeg bitkin vaziyette fabrikayı terketti. Kaldırımın kenarına oturdu, düşünceleri karıştı: Onun gibi hasta ve cebinde tek kuruşu olmayan biri nereye gitmeliydi? Gerçekten yargılandıysa, Murat'a ne olmuştu?

Muşeg uzun süre orada öyle oturdu ve bu soruların cevabını aradı. Birdenbire aklına Karo geldi. Ayağa kalktı, yavaş yavaş sallanarak onun çalıştığı otele gitti. Anırede büyük bir aynaya baktı ve acınacak görünüşünden korktu. Deriyle kaplı bir iskeletten ibaretti, gözleri değişmemişti, ama tüm diğer organları ona yabancıydı.

Karo onu dinledikten sonra gürlledi: "Sizi ilgilendirmeyen olaylara niye karışıyorsunuz?" Muşeg'e birkaç kuruş verdi. "Hepsi bu kadar. Dün bütün paramı kumarda kaybettim."

Karo'nun sözleri Muşeg'in içini sızlattı. Parayı geri vermek üzereydi, karşısında duran tamamen yabancı bir kişiydi, ama sonra Murat aklına geldi, açtı, hapisteydi.

Susarak parayı aldı ve bu arada Karo'nun gözlerine bakmaktan kaçındı ve hemen dışarı çıktı.

Muşeg bir somun ekmek, biraz zeytin aldı ve hapishaneye, Murat'a gitti. Cevap olarak Murat'tan birkaç satır aldı:

"Endişe ettiğin için teşekkürler, tekrar iyi olmana sevindim. Ben kendimi iyi ve canlı hissediyorum. Yakında tekrar görüşürüz. Murat"

Ve gerçekten birkaç gün sonra Murat hapisten bırakıldı. Ama üç gün içinde Yüyanistan'ı terketmek kaydıyla.

Murat Muşeg'e, "Nereye gidebilirim?" diye sordu.

"Birincisi gidebilirim değil, gidebiliriz! Sensiz burada kalabileceğime mi inanıyorsun?"

"Bu sözkonusu bile değil. Önemli olan hemen gitmemiz. O halde nereyi düşünelim!" diye tartışmayı kesti Murat.

"Suriye'ye gidelim. Orada büyük bir Ermeni grubu olduğu söyleniyor. Kendi insanlarımızın arasında olmak daha iyidir."

"Peki o zaman Suriye" diyerek Murat onayladı.

Seyahatten önce arkadaşlarına veda etmek için bir kere daha

fabrikaya gittiler, Triondophilas, Sokratis ve onlarla birlikte bir-buçuk düzine işçi hâlâ hapisteydiler, ama en aktif olanlarından birkaçı serbest bırakılmıştı. Çilingir Mavromatis, onların gelmesine sevindi ve ellerini dostça sıktı.

“Demek olaylar böyle!” diye içini çekti. “Ama hayırlısı olsun, başlangıç adımı atıldı, erken veya geç, sonunda zafer bizim olacak!”

“Biz veda etmek için geldik” dedi Muşeg.

“Biliyorum, duydum, yani gidiyorsunuz?”

“Gitmiyoruz, kovuluyoruz.”

“Doğru, peki para durumunuz nasıl?”

“İşsizlerin ne kadar parası olabilir..”

“Anlıyorum, ne zaman gidiyorsunuz?”

“Yarın erkenden Pire’ye, oradan kaçak yolcu olarak Suriye’ye gitmeyi umuyoruz.”

“İyi, bu akşam beni bekleyin, size bir kere daha geleceğim.

Mavromatis akşam arkadaşlarına geldi ve Murat’a bir demet para verdi.

“Çocuklar, yolda başınıza bir şeyler gelir, bu bizden, Yunanlı işçilerden! Size başanlar dilerim”, diye ilave etti ve her ikisinin elini hararetle sıktı.

Muşeg şaşkın biçimde paraya baktı ve Mavromatis gidince sordu: “Buna ne diyorsun Murat? Onların kendi paraları yoktu.”

Murat kısaca, “İşçi sınıfı dayanışması” dedi.

Murat’ın grev komitesindeki görevi nedeniyle Yunanistan’dan sürüldüğü haberi Teoredis’i şaşırtmıştı. Hiçbir açıklama bulamadı, yüksek sesle küfretti, dünyaya egemen olan adaletsizliğe kızdı. Grevin başladığından bu yana Teoredis zayıflamıştı, geniş omuzları daralmış ve çökmüştü, gözlerinin altında derin çizgiler oluşmuştu. Grev, zaten zor durumda olan ailesini sarsmıştı!

Murat ve Muşeg’in Suriye’ye gitmek istediklerini çilingirden öğrenince geminin kalkışına yetişmek için acele limana gitti. Teoredis Murat için kendini suçlu hissediyordu. Murat’ın kendisi yüzünden bu duruma geldiğini sanıyordu. Onu bulunca elini tuttu: “Gitmek zorunda olmanıza çok üzülüm Murat, sevgili hemşerim benim.” dedi. Murat’ın elini bir süre bırakmadı. “Dünyada

neler olduğunu zaten şeytanlar biliyor, namuslu bir insanın artık yaşama imkanı kalmadı. Triondophilas'ın gerçekleri söylediğini ben ancak şimdi anlıyorum.”

“Sevindim Yani amca gerçeğin nerede olduğunu nihayet kavramış olmana” diye Murat sakince cevap verdi. Sessiz bir gülümsemesi oldu. “İnsanların başına gelenlere bakılırsa artık bu kavranır” dedi Teoredis. Sıkıntılıydı, denizin uzaklıklarına bakarak daldı.

OLAMADIĞIN YER HER ZAMAN GÜZELDİR*

Murat ve Muşeg, sıcak bir öğle vakti ellerinde bohçalarıyla yeniden liman kalabalığının ortasındaydılar. Bu defa Beyrut'ta.

Bu şehirde de tıpkı Pire'de olduğu gibi her ulustan insanlara rastlanıyordu. Geniş beyaz şalvarları içinde başlarında fesiyle yarı çıplak Araplar, kalın dudaklı ve kıvrık saçlı zenciler, Ermeniler ve Yunanlılar, yarı Avrupalı, yarı doğulu kıyafetleri içinde, uzun burunlu şişman Türkler, ki bu Türkler kısa süre öncesi-ne kadar bu ülkenin efendileriydiler, ve nihayet çok sayıda Avrupalı. Sadece insanlar ve giyimleri değil, tüm şehir yeni ile eskinin, Doğu ile Batı'nın bir karışımıydı. Ermeni semtinin çarpık ve eğri sokaklarında bir mucize eseri ayakta kalabilmiş alçak kulübelerin yanında geniş asfaltlanmış caddelerde çok katlı taş binalarıyla ağaçlıklı yollar şehri kaplıyordu. Burada sömürgeci güçlerin çeşitli enstitüleri bulunuyordu: Bankalar, ticaret firmaları, sigorta şirketleri, lokantalar, barlar ve çokça mağazalar. Ama bu geniş caddelerde modern limuzinlerin yanında, onlarla alay edercesine deve kervanları, asla aksamayan bir sükunet içinde, önde sandık kılavuzları olan gri eşekler, öylesine gidiyorlardı. En son Paris modasına göre beyazlar giyinmiş Fransız kadın ve erkekleri kaldırımlarda yarı çıplak, peçe örtünmüş yalınayak Araplarla yanyana yürüyorlardı.

Murat ve Muşeg gözlerini kalabalığa diktiler ve amaçsız şekilde şehri gezdiler. Sirtunda ip olan orta yaşlı, yırtık pırtık içinde bir adama çarptılar. Onun bir Ermeni olduğunu gördüler ve ko-

* Rus atasözü

nuştular: “İyi günler hemşerim! Burada nasıl iş buluruz?” Adam şaşkın onlara baktı ve sordu: “Nereden geliyorsunuz?”

“Yunanistan’dan.”

“Orada da yaşamak zor mu?”

“Daha da beter” diye cevap verdi Murat.

“Evet, bizden zavallı bir adam için neresi kötü değil ki! Boshuna söylenmemiş: ‘Bulunmadığın yer her zaman güzeldir!’ diye. Siz şimdi iş mi arıyorsunuz? Düşündüğünüz kadar kolay değil. Bilmelisiniz, her taraftan gelen onbinlerce Ermeni burada toplandı. Hepsi iş arıyor. Örneğin ben fırıncıyım ama ne iş yaptığımı gözlerinizle görüyorsunuz.” Adam sırtındaki ipi gösterdi. “Ben hamal oldum.”

Muşeg şaşırmuş vaziyette, “Biz ne yapabiliriz?” diye sordu.

“Tanrı huzurunda ben size ne cevap vermem gerektiğini bilmiyorum...” Şansınızı bir deneyin, Ermeni kilisesine gidin, orada avluda kaçaklar için bir komite kuruldu. Bir yaranı olacağını sanmıyorum ama belki şansınız vardır. Cesaretinizi kaybetmemelisiniz, herhangi bir şekilde baş edeceksiniz! Siz yalnızsınız, benim gibi bir sürü çocuğunuz yok.”

Murat ve Muşeg tanımadıkları adama teşekkür ettiler ve kilisenin bulunduğu yukarı şehre çıktılar. Orada, kilise avlusunun arka tarafında, piskopos mezarlarının fayanslarının bulunduğu tarafta tek katlı bir binada şu tabela asılıydı: “Kaçaklar ve savaş kurbanları için Ermeni yardım komitesi.” Her iki arkadaş önce tabelaya baktılar, sonra içeri girdiler ve birkaç dakika sonra arkasında heybetli bir adamın oturduğu bir masanın önünde durdular.

Bu adam yerinden kalkmadan, “Bir mesleğiniz var mı?” diye sordu.

“Ben dokumacıyım, ondan önce de dizgici olarak çalıştım, arkadaşım kalifiye çilingirdir” diye Murat alçak sesle cevap verdi. İçinde bir parça umut uyanmıştı.

Ama komite başkanının söylediği sözler onlara soğuk bir duş gibi geldi: “Zor, şu anda iş çok zor. Üretim bir krizin içinde ve binlerce işsiz var.” Kalemine sarıldı ve not defterine birşeyler yazdıktan sonra devam etti: “Zaman zaman uğrayın, belki bir iş bulmak mümkün olur.”

Dışarıda avluda Murat acı konuştu: “Ben daha İstanbul’dayken bir daha artık asla bu lanet komiteye gitmemeye karar vermiştim, orada aşağılanma dışında hiçbir şey bulamayacağımızı biliyordum, şimdi bunu deneyip bir kere daha emin olmak zorunda kaldım.”

Bugün hiçbir şey yememişlerdi. Murat cebini karıştırdı, birkaç küçük para buldu ve pazara gidip yiyecek birşey satın almayı önerdi. Muşeg susarak onu izledi. Kalbi hiç olmadığı kadar ağırlaşmıştı.

Onu inceleyen Murat “Aklından ne geçiyor?” diye sordu.

“Sevinecek bir şey değil elbette. Biz sahipsiz iki köpek gibiyiz...”

“Cesaretini yitirme Muşeg! Biz daha zorunu atlattuk. Her şey o kadar kötü değil, burada da bir yolunu bulacağız.”

“Bir zamanlar çocuktuk ve daima daha iyi bir gelecek için umudumuz vardı. Ya bugün? Yirmibeş yaşında, yetmiş koca-man adamlarız. Bu yaşta başka insanların artık ailesi ve çocukları var. Ama biz dilenci fakiri serserileriz. Sık sık kendime soruyorum: Niçin, hangi amaçla dünyadayım?” Muşeg sustu ve daha derin düşüncelere daldı.

“Bunları duyunca insanın yaşamak hevesi ciddi biçimde kalmıyor.”

“Bu konuda sen nasıl düşünürsün bilmem Murat, ama gerçekçi söyleyecek olursam ben böyle bir hayattan bıktım, bana zor geliyor artık, dayanamıyorum!”

“O halde ne öneriyorsun? Denize gitmek, atlamak ve boğulmak mı?”

“Bilmiyorum...”

“Bu öfkeyi bırak Muşeg, ben çocukluğumdan hatırlıyorum, eğer büyükannem Takuyi kötü bir haber alsaydı ve yakınıp Tanrıdan canını almasını istese babam daima fenalaşır ve ne kadar ağır olsa da hayatın ölümden daha iyi olduğunu söylerdi. Ben onun haklı olduğunu söylemek zorundayım.”

“Onun için bu böyle olabilir” diye asık suratlı Muşeg cevap verdi.

Gürültülü pazara gelmişlerdi. Meyveler, yere yığılmış sebze dağları, kasaplar, en ilkel el zanaatı işletmeleri, taşıtlar, develer,

seyyar satıcılar: Her şey tuhaf tarzda birbirine karışmıştı. Satıcılar sesinin yettiği kadar mallarının fiyatlarını bağırıyordu. Bir çay ocağının yanında atlar nallanıyor, hemen yanında bir berber, yere çömelmiş müşterisini, sakallarını tükürükle ıslatarak traş ediyordu.

Arkadaşlar iki salkım üzüm, biraz koyun peyniri ve birkaç pide aldılar ve yakındaki bir parka gittiler. Orada bir anığın kenarında kahvaltıya oturdular. Parkın arkasındaki bir tepede, yeşillikler içinde yüzen, garip mimarisi olan beyaz villa ve saraylar, Avrupalıların ve yerli zenginlerin ışığını saçıyordu.

Akşam olmuştu.

“Nerede uyuyacağız?” diye sordu Muşeg.

“Canın nerede isterse. Biz ikimiz özgür insanlarız ve diğer bir çok insandan farkımız, belirli bir yere bağlı olmayışımızdır. Eğer istersem, ben burada böyle uyurum, orada bir ağacın altında. İstersen kilisenin avlusuna gidelim.

“Evet oraya gidelim.”

Kiliseye geri döndüler, avluya girdiler, orada mezar taşlarının üzerine uzandılar ve başlarının altına bohçalarını koydular. Uzun süre uykuya dalamadılar.

Murat sırtüstü yattı, yıldız dolu karanlık gökyüzüne baktı, kaderin cilvesini düşündü, insanları demir bir mengeneye sıkıştıran ve nereye kaçarsa kaçsın yakasını bırakmayan hayatın zalim kanunları geldi aklına. Muşeg karnına çektiği dizleriyle yan yatıyordu, düşünceleri önceki gibi karanlıktı. Onu bu durum sıkıştırıyor, yaşamak, mücadele ona anlamsız geliyordu.

Elinde bir sopayla gezen kilise bekçisi tarafından gece uyanıldılar: “Burada yine insanlar nı uyuyor? Tanrım, bu bir ceza nı! Siz insan dilinden anlamıyor musunuz? İzin yok demek, izin yok demektir! O halde niçin içeri sızıyor, insanları rahatsız ediyorsunuz?” diye küfredi bekçi ve Murat’ın elbisesini yırttı.

Murat uyandı, uyku sersemliği içinde gözlerini ovuşturdu ve mezar taşının kenarına oturdu. Şaşkınca sordu: “Ne istiyorsun?”

“Hâlâ soruyor! Buradan defol, hem de çabuk!” “Bizim mermer parçalarına zarar vereceğimizden veya ölüleri rahatsız edeceğimizden mi korkuyorsun?”

“Korkum yok. Ama bu yasak, anlıyor musun?” dedi bekçi. Bu defa dostçaydı.

“Ah amca! Herhangi bir yerde kalabilseydik seni burada rahatsız edeceğimize inanıyor musun?”

“Siz yeni mi geldiniz?” dedi bekçi. Şimdi acıyordu.

“Biz gemiden bu sabah erkenden indik, Yunanistan’dan geliyoruz, ne tanıdığımız var burada ne de bir dostumuz. İş bulmayı umuyoruz.”

“Kesin Türkiye’densiniz, oradan katliamdan kaçtınız?”

“Evet, tüm Türkiye’yi baştan aşağıya dolaştık, şimdi de dünyayı dolaşıyoruz ve her yerden kovuluyoruz.

“Ah, zavallı bir insanın yabancı elde işi zordur!”

Konuştular. Bekçi onların Ş. şehrin’nde doğduklarını öğrenince gözlerini kırptı: “Dur! Ş şehriden mi diyorsunuz? O zaman yaşlı Şnorik senin hemşerin mi? Onun yanında genç bir kız var, onlar da bir mucize eseri sağ kaldılar.

Şimdiye kadar Murat ve bekçi arasındaki sohbeti katılmadan dinleyen Muşeg yerinden fırladı: “Onların soyadı ne, bunu biliyor musun?” diye bekçiye sabırsızca sordu.

“Hayır, soyadını sana söyleyemem, ama onların sizin şehrinizden olduklarını tam olarak biliyorum. İhtiyar kadın bize, sizin masum insanların bir ay boyunca kaleyi nasıl savunduklarını ve Türkleri içeri bırakmadıklarını tüm detaylarıyla anlattı. Rusların zamanında gelememiş olması yazık ve Van’daki insanlar gibi, siz de tümüyle kurtulurdunuz.”

“Bir iyilik yap amca, bizi oraya götür.”, diye yalvardı Muşeg.

“Götürmeyeyim daha iyi! Sizi bu kadar geç bir saatte yabancı bir eve nasıl götürebilirim!” diye reddetti bekçi. “Sabaha kadar beklemek zorundasınız!”

Bekçinin açıkça canı sıkılıyordu ve sohbet ona çok iyi geldi. Altına aldığı bacağıyla mümkün olduğunca rahat oturdu, bütün kesesini çıkardı, bir sigara sardı ve dostlarına Türklerle savaşın detayları, kalenin ünlü kahramanı Gugas hakkında soru sormaya başladı.

“Bu büyük bir adam olmalı! Yaşlı kadın ondan söz edince sürekli ağlıyor. Onun kurtulduğunu veya öldüğünü bilmesi ilginç olurdu?”

Babasının adı geçtiği sırada Murat'ın kalbine kramp girdi. Babası için büyük bir gurur duydu. Burada, uzak Suriye'de bu yaşlı bekçi onu biliyor ve yaptıklarından büyülenmiş gibi sözediyordu. Kısa bir zaman içinde bütün Ermenilerin Gugas adını minnetle anıp anmayacaklarını kim bilebilir. O halkına zulmedenlere karşı isyanı yönetti.

Yaşlı adam şaşırarak, "Niçin susuyorsun? Gugas'ı tanımadın mı?" diye sordu.

"Tanıdım hemşerim, iyi tanıdım ama akıbetini bilmiyorum, mutlaka öldü!". Murat başını eğdi.

Sabah erkenden ailesi uyanınca bekçi genç adamlara içmek için süt verdi ve çıplak ayaklı oğlu onları yaşlı Şnorik'in evine götürdü.

"Ona selamlarımı ve adamları benim gönderdiğimi söyle!" dedi arkadan ihtiyar.

Oğlanın onları götürdüğü büyük kirli avluda yarı yıkılmış kulübenin biri diğerine yaslanıyordu. Dayanılmaz çürük çöp kokusu, hemen kapının önüne bir yığın yapılmış, mide bulandırıcıydı. Tüm avlu boyunca üzerinde yırtık ve uzun süre giymekten sararmış çamaşırların asıldığı ipler gerilmişti. Oğlan bir kulübenin önünde durdu, eliyle gösterdi ve dedi ki:

"O burada oturuyor."

Kapı çalınınca beyaz saçlı, kırışık yüzlü ve kambur bir yaşlı kadın dışarı çıktı.

"Ne istiyorsunuz?" diye sordu dostça.

Arkadaşlar dikkatle ihtiyar kadına baktılar, ama bu bir muma gibi kurumuş yaratıkta tanıdık bir hat bulamadılar.

"Onlar sizin şehirden" diye cevap verdi küçük elçi. Yabancılar için, "Babam onları gönderdi ve sana selam söyledi."

İhtiyar kadın elçinin dediklerini duymuştu, gelenleri süzdü.

"Hayır, ben onları tanımıyorum. Nasıl tanıyayım ki, gözlerim çok zayıfladı! Kim olduğunuzu kendiniz söyleyin?"

Onlar adlarını söylediler. Şaşkın ihtiyarın heyecandan başı titredi.

"Gerçekten sen misin Muşeg?" diye bağırdı, inanıp inanmayacağını bilemeden. "Ne kadar büyüdün! Senin gelmen artık

şansız Saruyi'yi yaşatamaz. O gece ve gündüz durmadan seni düşündü ve senin için ağladı. O senin öldüğüne inanmıyordu.”

Muşeg, annesinin adı söylenince kalbi durdu.

“Anneme ne oldu? Kızkardeşim nerede? Onlar gerçekten bu şehirdeler miydi?” Muşeg yaşlı kadını sorulara boğdu.

“Sen de yetişkin oldun Murat, bir adam oldun” diye, Muşeg’in sorularını duymamış gibi devam etti ihtiyar kadın. “Senin kurtulduğunu ve hayatta kaldığına inanmadım. Türkler senin babanın kim olduğunu bilselerdi seni parçalara ayırırlardı. Şükür ki yaşıyorsun! Ama içeri girin, neden burada dışarda duruyorsunuz!”

“Teyze, sen benim sorularıma cevap vermedin” diye bağırdı Muşeg. İçine şüphe düşmüştü.

“Ben sana bu kadının söylerim. Her şeyin sırası var, önce size bakayım. Senin burada olman bir şans, Astig artık dayanılmaz bir yere geldi, kendini çok yalnız hissediyor.”

“Astig burada mı?” Muşeg ihtiyarın eline sarıldı.

“Değerlim, burada burada, ama sakın ol, bu kadar heyecanlanma! Şimdi o işe gitti, fabrikada, hemen gelir.”

“Fabrika nerede? Bana yolu göster veya beni oraya götür! Anla ne olur, o zamana kadar bekleyemem.”

“İyi, eğer bekleyemezsen ben aldırırım, bir kız gönderirim ona.”

Murat tamamen şaşkıncı, kenarda durdu. O burada, bu uzak şehirde hemşerilerini bulabileceğini hiç beklemiyordu. Astig’i hiç değil, sık sık aklına gelen ve büyük bir üzüntüyle düşündüğü Astig’i

Tahminen dokuz yaşlarında bir kıza “Zozig!” diye bağırdı ihtiyar kadın. “Fabrikaya koş, Astig teyzeni ara ve ona hemen eve gelmesini söyle, önemli bir şey olduğunu da ekle, izin almalı ve buraya gelmeli.”

Kız başını salladı ve avluya koştu.

“Ama siz şimdi içeri girin, uzak yoldan geldiniz, dinlenin.”

Yarı karanlık oda, hava deliği gibi tek pencere, tamamen boş. Tek bir mobilya parçası, burada insanların oturduğuna dair tek bir işaret yoktu.

İhtiyar kadın onları “oturun” diye davet etti, tek köşede sarıl-

muş bir dölşęđi gösterdi, sonra herhangi bir yerden iki sert sandık sürükleyip getirdi.

“Yani annem burada mı öldü?” diye sordu Muşeg, sıkışmıştı.

“Evet burada. Tahminen iki yıl önce. Uzun süredir hastaydı. Yiyecek hiçbir şeyimiz yoktu. Yaşamak için herhangi bir yerden yardım da gelmiyordu. Önceleri, hâlâ sağlıklıyken çamaşıra gidiyordu. Kendisi işinde yemek yiyor, eve de birkaç parça getiriyordu. İyi kalpli insanların Astig’i fabrikaya almaları için yardım etmeleri bir şans, yoksa biz ne olurduk, bilmiyorum”

Muşeg düşüncelere dalmış şekilde ihtiyar kadının anlattıklarını dinledi.

“Düşün Murat, biz onlara bu kadar yakındık.. Annem yarı aç öldü” dedi. Dudakları titriyordu.

Yaşlı kadın içini çekti ve şöyle konuştu: “Burada hepimiz açlık çektik, bugün de tamamen bundan kurtulmuş değiliz. Ah, o kadar çok zor şeyler atlattık ki.”

Kapı gıcırdayarak açıldı. Genç bir kız, basit keten elbisesi içinde, başında bir şapkaıyla eşikte durdu. Murat ve Muşeg aynı anda dölşekten fırladılar.

“Ne oldu Şnorik teyze! Beni niçin getirttin?” diye sordu Astig ve şaşkın vaziyette yabancılara baktı.

Muşeg, “Astig, bizi tanımadın mı?” diye bağırdı ve kızkardeşine koştu.

Astig ona heyecanla ve şaşkın baktı.

“Ben, kardeşin Muşeg ve bu Murat Saryan, hâlâ hatırlamıyorumsun?”

Astig bağırdı ve ağlayarak kendini Muşeg’in göğsüne attı.

Murat yanında duruyordu ve kardeşlerin sevincine kıskanarak bakıyordu. Astig’in bir kez bile dönüp bakmaması onu incitmişti

“Ne acılar çektik, ne kadar çok gözyaşı aktı!” diye fısıldadı Astig içini çekerek. Sonra ağlayan gözlerle Murat’a baktı. “Ah seni gördüğüme sevindim Murat! Ben senin ölmeyeceğinden her zaman emindim.” Elini Murat’a çekingen uzattı.

Astig’in ne kadar zayıfladığını şimdi ancak anladı Murat. Bu yüzden gözleri daha büyük görünüyor, sağlıksız bir ateş içinde yanıyordu. O zamandan beri derisinde parlayan kırışıklar oluş-

muştı. Astig bir genç kızdan çok bir genç yaşlıya benziyordu. Yanaklarındaki gamzeler Murat'a yıllar önce tanıdığı kızı hatırlattı.

Yaşlı kadın ağlaya sızlaya döşegin üzerine bir yemek hazırladı. "Tanrı ne verdiyse" dedi davetkar bir el hareketiyle. Tanrının çok cimri olduğu kabul edilmeliydi. Buraya bayat pideler ve kurumuş koyun peyniri ihsan etmişti.

Arkadaşlar çok aç olsalar da, çok az ve yavaş yavaş yediler, çünkü heyecandan iştahları kapanmıştı.

Arkadaşlar tekrar tekrar, onun sadece tek heceyle cevap verdiği, sorularla boğdular, hatıralar ona ağır geliyordu.

Yarı karanlık odada uzun süre oturdular ve sohbet ettiler. Murat ve Muşeg kesintili hayatlarından, Aşot'un kaderinden, Karo ve Kaças'dan anlattılar. Astig onları susarak dinledi ve sadece ara sıra üzülerek başını salladı.

Akşamleyin hava karınca Astig yere bir yaygı koydu, iki arkadaşı üzerine yatırdı ve onları, gündüz odayı ayıran keten bir perdeyle örttü. Yaşlı kadın kötü yanan bir lambayı yaktı, köşeye oturdu ve çorap ördü.

"Bize anlat Astig, o zamanlar ölüm vadisinde Kürtlerden nasıl kurtulabildiniz ve daha sonra neler oldu?" diye rica etti Muşeg.

Genç kız, "Oh, eskiye değinmekten hoşlanmıyorum!" diyerek için çekti.

Murat arkadaşının ricasını, "Bu çok önce oldu" diye bağladı.

"Şimdi de hissedilir iyi şeyler çok az" diye başladı Astig. "Ben o zamanlar sık sık, katliamdan kurtulmasaydık daha iyi olurdu diye düşündüm. Şimdi yıllarca unutamayacağımız işkenceleri yaşamamış olurduk. Bu düşünce beni hiç bırakmadı, özellikle annem hasta ve yatalak olduğu zaman. Hastalığında sık sık yanına oturdum, cansız ellerini tuttum ve ağladım. Yiyecek bir şey yoktu, su yoktu. Anneme baktıkça yüreğim parçalanıyordu. O hergün biraz daha eriyordu ve ben onu artık ebediyen göremeyeceğimi hissediyordum." Astig'in sesi titriyordu, gizlice gözlerini sildi ve uzun bir suskunluktan sonra devam etti: "Bana fabrikadaki işi bulan iyi insanlar vardı. Ölüm gününe kadar herhangi bir şekilde dayanmak gerekiyordu. Ama her yere borçlan-

mışsanız ve hiçbir bakkal artık hiçkimseye ödünç vermek istemiyorsa bu nasıl yapılabilirdi? Ben işe gidiyordum ve annemi yalnız bırakmak zorundaydım, sadece öğle arası ona yiyecek bir şey vermek için hızla eve koşuyordum. Fabrikadaki iş de çok iyi gitmiyordu, düşüncelerimi toplayamıyordum, aklım annemde kalıyordu. Sürekli bir, eve döndüğümde onu yaşarken bulamayacağım korkusu vardı.

Böylece zaman korku ve umut arasında geçti. Korkumuzun daha da beter olmaması için umudumuz hiç yoktu. Altı aylık kira borcumuz vardı, sokağa atılmayı beklememiz gerekiyordu. Gün geçtikçe bakkalın bizi şikayet edip hapse attıracağına inanıyorduk. Bize ara sıra annemi görmek için gelen, her gelişinde onun daha iyi beslenmesi ve ilaçlar alması gerektiğini söyleyen doktora da borçlanmıştık. Artık sokağa çıkmaktan çekiniyor, insanlarla karşılaşmaktan korkuyordum.

Ancak ekmeğe ve lambaya gaz almaya yetecek kadar az kazanıyordum. Gerçi günde on saat çalışıyordum, buna rağmen açlığa mahkum edilmiştik. Anneme götürdüğüm şeyleri o asla tüketmiyor, geriye benim için bir şeyler bırakıyordu. Ama ben her zaman az yiyerek anneme daha çok yiyecek kalmasına özen gösterdim. Bu nederle yemeğimiz sık sık bozuluyor, ikimiz birden aç kalıyorduk. Ben gençtim, dayandım, ama annem yaşlı ve hastaydı, gözlerimin önünde eriyordu.

Biz bazen geceler boyu uyumadık, sadece sohbet ettik. Düşüncelerimiz hep bizim vadide, dağlarımızda, akrabalarımız ve dostlarımızın yanındaydı. Annem senin hâlâ yaşadığından emindi Muşeg ve bizi er veya geç bulacaktın. Ben buna tam olarak inanmıyordum ama onun umudunu yok etmek istemiyordum. Böylece annem, senin dönüşüne kadar kendisine ömür vermesi için uzun süre Tanrıya sıcak dualar etti

Benim tek umudum ona güç verecek, ölümü kovacak olan sendin, böyle düşünüyordum. Ölümünden önceki gece annem yanına oturmamı istedi. Elimni uzun süre okşadı ve geçmişin bütün detaylarını anlatmaya başladı: Senin ne kadar sakın bir çocuk olduğunu, Muşeg, senin ilk kez ne zaman güldüğünü, ellerini çırdığını ve konuşmaya başladığını, sonra nasıl okula gittiğini, çalışkanlığını ve ödevlerini zamanında yapmanı, o ve baba-

mın senin vadimizin şanına yakışır büyük bir adam olacağına karar verdiklerini. O gece o seni de andı Murat, Muşeg’le dostluğunuzu ve muzipliklerinizi. ‘Murat ciddi bir oğlandır’ dedi, babasına çok benziyor.’ Gugas amcadan da çok güzel sözetti. Onu cesur ve uslu bir oğlan olarak tarif etti.

Sabah erken ben her zaman olduğu gibi işe gittim ve geri geldiğimde o artık yaşamıyordu.” Aştik yeniden içini çekti ve sustu

Odada sessizlik hakimdi. Yorganın altında Aştik’in sessizce ağladığı duyuluyordu.

“Ağlama Astig, ağlama. Biz hepimiz öleceğiz...” diyerek Muşeg kardeşini teselli etmeyi denedi, ama Astig onun sözünü kesti: “Biz hepimiz öleceğiz, bu kesin ama sen biliyor musun Muşeg, yabancı bir ülkede ve yokluk içinde ölmek ne kadar ağır? Eğer o zamanlar ilaç ve beslenme için biraz paramız olsaydı annemiz bugün yaşıyor olacaktı, bundan eminim.”

Astig sustu, Murat ve Muşeg de tek söz söylemediler. Her biri lambanın zayıf ışığında derin düşüncelere daldılar.

İŞ ARARKEN

İçinde, insanların bir türlü başarıya ulaşamayıp fakir düştüğü, gücüne inancını yitirmiş, aşağılandığına zorunlu olarak inandığı yaşam anları vardır. Murat bugün böyle bir ruh hali içinde bulunuyordu. Astig ona daha ne kadar bakacak! Sadece bir iki gün daha, sonuçta o da iş bulmalı ve sonra... Sonrasında Murat kesin olarak Astig'e borçlu kalmayacaktı. Ama günler geçiyor, iş bulamıyordu.

Murat her sabah, gün ağarır ağarmaz kalkıyor, Astig'in yanında kahvaltı yapmak zorunda kalmamak için evi terk ediyordu! Şehrin fabrika ve atölyelerini tekrar tekrar dolaşıyor, iş ve işçi bulmanın gışeleri önünde saatlerce, en iyi ilk işi almak için hazır bekliyor, fakat her seferinde sadece aynı cevabı alıyordu: "İş yok."

Ve akşamleyin Murat yorgun dönüyordu, içinde bayılıcı bir öfke, hangi işi bulsa yapmaya niyetli bir halde Astig'e geri dönüyordu. Döşeginin üstünde düzenli olarak yemek payını buluyor, aç olduğu için de yemeğe karşı koymak istemiyordu.

Muşeg daha iyiydi. Kardeşini uzun ayrılık yıllarından sonra bulduğu ilk yerde onun son ekmek parçasını alırkenki halinden ifade edilmez acıyı unutamıyordu. İlk günlerin sevinci gitmiş, onun yerini dayanılmaz gerçeklik almıştı.

Akşamleyin iki arkadaşı dış merdivenin çürük basamaklarına oturdular ve birbirleriyle tek söz konuşmadan Astig'in gelmesini beklediler. Ne konuşacaklardı ki? Ama Muşeg suskunluğu bir defa, hiddetle bozdu: "Ben karşılaştığım ilk zengin adamı yaka-

layıp boğabilirim! Bu herifler, biz açlıktan geberirken altın torbaları üzerinde oturuyorlar.”

Murat kızgınlıkla, “Saçma! Bununla hiçbir şey elde edemezsin; yakalanır hapse atılırsın, hepsi bu” diye cevap verdi.

“O zaman çözüm nerede?” diyerek ayaklandı Muşeg.

“Kişisel tek bir çözümün nerede olduğunu mu soruyorsun?”

Murat bir süre sustu. Gözünde birdenbire öğretmeninin katlediliş sahnesi canlandı. Türk çeteler Alman karabinalarının namullarını sevgili öğretmene çevirmişlerdi. O bundan sonra ne kadar yaşadı, bir saniye, bilemedin iki veya üç saniye. Ama o, aynen tarih dersinde sınıfın önünde durduğu gibi, sakin duruyordu. Murat kendi kaderinin de öğretmeninin kaderi gibi olacağına inanıyordu, herkes gibi, etrafında bulunan tüm insanların yaşamında, memleketinin yaşamında, kendi yaşamında oynanan şey, sadece okulda öğrendikleri nedeniyle değil, aksine ondan bağımsız olması gerektiği gibi, tarihi.

Murat alındaki bir saç tutamını okşadı, sonra Muşeg’in gözlerine baktı ve sordu: “Öğretmenimizin son sözlerini hatırlayabiliyor musun?”

Muşeg ani bir acıya tutulmuş gibi titredi ve uzun boylu düşünmeden cevap verdi: “Hatırlıyorum!”

“Kuşku yok ki çözüm bunun içindedir.”

“Ama biz mücadele ettik.”

“Ama yeteri kadar değil, daha doğrusu gerektiği kadar değil!”

“Şimdi artık sanırım ikimiz de her şeyi denedik.” Muşeg kaledeki günleri, yetim evini, Yunanistan’daki grevi düşündü. “Fakat sonuç ne? Yeniden hiçbir şey durumundayız.”

“Benim görüşüme göre tüm insanlık için sadece tek bir çözüm var: Bu yolu Rusya’nın işçi ve köylüleri açtı.”

Muşeg içini çekerek, “Burada Rusya’da olanlar olana kadar” dedi ve “Biz hepimiz on kere açlıktan ölürüz.” diyerek sürdürdü.

Murat alaycı bir şekilde, “Burada ne var? Konuşmaya bile değmez, benim durumumda örneğin, bana arkamdan ağlayacak kimsem yok.” dedi gülerek.

Tekrar sustular.

Murat Muşeg’le beraber geceleyin birlikte örtündükleri evde-

ki tek perdenin bu akşam kaybolduğunu gördü. Hemen ertesi sabah yaşlı kadınla Astig arasında geçen bir konuşmaya tesadüfen tanık oldu:

“İkisini birden nasıl besleyeceğini sanıyordun? Avans almayı dene, belki sana verirler.”

“Ah, Şronik teyze! Zaten bir aylık maaşımı avans olarak aldım, kızlar da bana biraz para verdiler. Şimdi artık nereden ne alacağımı bilmiyorum. Benim için bir parça daha satmayı dene” Son sözleri Astig neredeyse fısıldayarak söylemişti.

“Ah, yüce Tanrım, artık hiçbir şeyim kalmadığını anlamıyormusun!”

“Bu hayata üç kere lanet olsun!” diye bağırdı Astig. Gözyaşları içinde, kahvaltı etmeden işe gitti.

Murat kararını verdi, artık Astig’e gelmeyecekti. Ama gitmeden önce Kaças’a bir not yazdı, Astig için de döşeğin üzerine bir yazı bıraktı.

Bir dilim ekmek kazanabilmek umuduyla pazarda iki saat dolaştı. Daha önce Küçükasya’nın Sivas, Kayseri şehirlerinde yaptığı gibi ev kadınlarına, alışverişlerini eve kadar taşımayı önerdi. Ama o zamanlar yeni yetme bir oğlandı ve kadınlar onun hizmetini severek alıyorlardı. Ama bugün bakımsız, traşsız adama sadece bir bakış fırlatıyorlar ve ondan uzaklaşıyorlardı. Murat’ın bakışlarından kesin aç olduğunu anlayan bir köylü adam ona bir pideden bir parça verdi. Murat tereddüt ederek pide parçasını aldı ve pazarı terketti.

Açlık... Murat açlığın ne demek olduğunu uzun süredir biliyordu. Ama onun biraz önce karşılaştığı şey açlıktan daha korkunçtu. Bu, güçlü kuvvetli bir adamın çaresizliğiyle. O iş arıyordu, iş yoktu, açtı ama cepleri delikti, insanlara gidiyor ama insanlar ondan yüz çeviriyor veya ona bir sadaka veriyorlardı. Düşünceleri bir durumdan diğerine kayıyor, herhangi bir şeye konsantre olamıyordu. O limana yaklaşırken ne tek tek insanları, ne de her zamanki gibi olan yollardaki canlı kalabalığı farkediyordu.

Orada açık bir pencereden, ani olarak çağrıldı.

Murat şaşırıp kaldı. Ucuz, küçük bir lokantanın içinde Avru-

pai giysiler içinde bir adam oturuyordu. Önünde küçük bir masanın üzerinde bir rakı sürahesi ve mezeler duruyordu.

Murat'ın tereddüt ettiğini farkedenden yabancı geniş bir gülümsemeyle, "Sadece içeri gir, utanma" diye davet etti.

Murat salona girdi.

"Beni tanıyor musun? Biz eski tanıdıklarız. Evet, otur, sorun etme kendine." Yabancı ona yanında duran bir sandalyeyi gösterdi.

Murat duraksadı ve bu arada yabancının rakıdan kızarmış yüzünü inceledi ve "Affedersiniz, ama ben sizi tanımıyorum." dedi.

"Beni nasıl tanımazsın? Ölen dostum Aşot'u hatırlıyorsundur umarım?"

"Şimdi bildim, sen Levonsun, değil mi?" Murat'ın yüzünde zayıf bir gülümseme belirdi.

"Evet, benim otur. Rakı ister misin?"

"Hayır içmiyorum". Murat çok kararlı şekilde Levon'un elini sürahidenden geri çekti.

"Ama bu şimdi hiç olmaz! İçmek hayatın anlamına uyuyor."

Levon kadehini doldurdu.

"Sen bunu zor anlarsın. Ama kahvaltı, benimle kahvaltı edebilir misin? Gel, burada balık ve biraz da yeşillik var."

Murat açtı, uzun süre düşünmedi ve hemen yemeğe başladı.

"Dostum, senin geminin karaya oturduğunu görüyorum." dedi Levon. Biraz küçümseyerek Murat'ın yırtık pırtık elbisesine baktı.

"Ben Yunanistan'dan yeni geldim ve hâlâ kendime bir iş bulamadım."

Levon alaycı bir biçimde "İş!" diye bağırdı. "Ben üç beş kuruşa çalışmak gibi kötü bir alışkanlığı uzun zaman oldu bıraktım."

Murat şaşkınlıkla yemeği kesti ve "Evet ama yaşamak nasıl mümkün olacak?" diye sordu.

Verilen cevap "Bu tamamen sana bağlı" şeklindeydi.

Bir süre suskunluk oldu. Levon bir şeyler düşünürmüş gibi görünüyordu, ama ardından boşver hareketi yaptı ve yarı yüksek

bir sesle, biraz da aceleyle konuşmaya başladı: “Onlar bizi İstanbul’dan kovunca ben dünyanın yarısını mutluluk aramak için boşuna dolaştım. Nerelerde bulunmadım ki: Cezayir, Fas, Kahire! Hatta Kudüs’e kadar gitmiştim, ama orada azizleri anmak için değil, anlıyormusun? Çalışmak için denemediğim ne kaldı ki! Her yer aynı: Kim çalışıyorsa, o çok fakir, hayatı sadece hiçbir şey yapmayanlar yaşıyor. O zaman bende çalışmadan yaşamının nasıl bir şey olduğunu denemeye karar verdim!”

“Peki sonra?”

“Düşün, her şey yolunda. Bazı hoşnutsuzluklar da oluyor, kanunlar, polis gibi ama bunu sen de anlarsın, polis de nihayet yaşamak ister! O halde her şey, sadece nasıl yapıldığına bağlı.”

Murat utangaçça, “Hiçbir şey anlamıyorum” dedi.

“Ah sen delisin! Bunda anlaşılmayacak ne var? Ayrıca sen eskiden alimdin de ve görüldüğü kadarıyla da hâlâ öylesin. O halde dikkatle dinle: Benim gözüpek, yani hayatta ümitsiz kalmış ve etrafımda toplanmış, kaçakçılık yaptırdığım, benim için her girişimde bulunmaya hazır, birkaç delikanlım var. Anlaşıldığı gibi yapılan işe değişiyor. Arada terslikler de oluyor, ama genelde memnun kalınıyor. Eğer rast giderse bir gecede, senin tüm hayatın boyunca kazanamayacağın kadar büyük bir vurgun yapıyoruz!”

Levon Murat’a bakarak konuştu: “Seni bir yere yerleştireyim mi?”

Murat, “Hayır, teşekkür ederim, ben ekmeğimi namuslu bir işte kazanmaya alıştım” diyerek reddetti.

“Ama sana çalışma fırsatı verilmediğini sen kendin söyledin. Ayrıca bunu biliyor olmalısın.”

Levon bardağını doldurdu, başını geri atarak içti. Sonra kendini haklı göstermek için konuştu: “Beni bazen böyle bir sefillik sarar, o zaman içmeye başlarım.”

Murat susarak oturuyordu. Ne söyleyebilirdi ki? Bir sinek ordusunun masayı kuşattığı bu kirli küçük lokantada ona, hayatın kendisi konuşuyormuş gibi geliyordu. Onun yanında oturan sadece Levon değildi. Aksine Aşot, Karo ve çocukluğundan bütün arkadaşları, ölü veya diri. Evet bu oydu, bataklık gibi insanları doymak bilmez şekilde içine çeken büyümlü bir halka.

Uzun bir aradan sonra Levon, “Senin eski tanıdıklarından burada Beyrut’ta kimler var biliyor musun?” diye sordu.

Levon’un bu sözleri Murat’ın sınırlarının boşanmasına yetti.

“Hayır burada henüz hiç kimseye rastlamadım.”

“O zamanlar Aşot’u savunmak için bildirileriyle çok gürültü koparan ihtiyar.”

Murat sabırsızlıkla ve neredeyse sandalyesinden sıçrayacak gibi bağırdı: “Missak mı?” diye bağırdı.

“O çok garip bir adam! Her zaman herkes gibi, bir sınıf mücadelesinden söz ediyor, bazı sendika ve işçi derneklerini örgüt-lüyor.” Levon sandalyesini Murat’a yaklaştırarak fısıldadı: “Onun komünist olduğu söyleniyor.”

Murat onun sözünü kesti ve sabırsızlıkla “Levon, bana bir iyilik yap, Missak’ı nerede bulabileceğimi söyle?” dedi.

“Ben sana oturduğu evi de gösteririm. Ama laf aramızda, onunla sıkı ilişkilere girmeni tavsiye etmem. Beni anla, ihtiyar polisçe biliniyor, gözetleniyor.”

“Peki sen, sen gözetleniyor musun?”

“Bizim olayımız tamamen farklı. Biz politikayla uğraşmıy-ruz, polis bizden sadece yararlanıyor, ama polis komünistlerden, vebadan korkar gibi korkuyor. Benim poliste adamlarım var, bil-melisin.”

Murat kendi kendine konuşur gibi mırıldandı: “Polisi korkut-maları iyi.”

Levon kalktı, ceketini sandalyenin arkasından aldı ve koluna attı: “Ben seni uyardım, gerisi beni ilgilendirmez.”

“Gidelim mi?” dedi Murat’a.

Tüm yol boyunca sustular. Levon şehir kenarında durdu.

“Oradaki küçük evi görüyor musun?” Bir el hareketiyle gös-terdi. “Buradan itibaren üçüncü ev.”

“Görüyorum.”

“Eğer işin iyi gitmez ve bana ihtiyacın olursa, beni orada bu-lursun. Ben olmasam da orada geceleyebilirsin. İhtiyar kadına sadece şefin gönderdiğini söylersin, o herşeyi ayarlar.”

“Teşekkür ederim, senin yardımın olmadan başarmaya çalışa-cağım.”

“Öyle deme, hayatta bazen...”

Levon yanındakine sınıyarak baktı. “Düşünmene gerek yok dostum, Levon’un mahvolduğunu düşünmene hiç gerek yok; bir dost için bana hiçbir şey fazla gelmez, onun için herşeyimi veririm!”

Murat sıcak şekilde, “Sana inanıyorum” dedi. Yardım teklifi-ni reddettiği için Levon’un incindiğini anlamıştı.

Birkaç sokağı daha geçtiler, Levon bu defa tek katlı bir evin önünde durdu.

“Burası, senin ihtiyar bu evde oturuyor”, dedi, “Ama ben tekrar ediyorum, dikkatli ol. İçeri girmeden önce etrafını kolla. Bu evin etrafında her zaman ajanlar saklanır, yakalanmamaya dikkat et. Ve şimdi hoşçakal!”

Murat ona elini uzattı.

Missak, ihtiyar usta evdeydi ve Murat’ı hiç şaşırmadan selamladı, sanki onu uzun zamandan beri bekliyormuş gibiydi.

Murat’ın detaylı raporunu bir süre dinledikten sonra, “Sen yalnız değilsin, binlerce Ermeni emekçi yeryüzünde kararsız, kalacak bir yer bulmak için kararsız dolaşıyor. Kötü olan, insanın memleketinin olmaması, halkından uzakta yaşamaya zorlanmasıdır” dedi Missak. Ama sıra Atina’daki greve geldiğinde daha bir canlandığı farkedildi. “Görüyorsun, iyi ki yaptınız bunu, siz harika heriflersiniz!” diyerek bağardı sonunda.

“Bunda iyi olan ne vardı? Grev bastırıldı, önderleri tutuklandı ve ben ülkeden sürüldüm.”

“Ah, sen hemen ilk hamlede zafer kazanmayı mı bekliyorsun? Malesef hayatta bu yok, her zafer ciddi, hatta kanlı mücadeleler sonucunda kazanılabilir. Ama grev, sonucu ne olursa olsun insanları çelikleştirir, işçilerin sınıf bilincini yükseltir.”

“Siz asla boyun eğmiyorsunuz, Missak amca” dedi Murat. Yaşlı ustanın iyimserliğinden büyülenmişti. “Kıskanılacak bir karakteriniz var.”

“Sadece güçsüzler boyun eğer, ama biz zaferi kazanabilmek için güçlü olmak zorundayız.”

Missak Murat’ı gece yanında alıyordu ve ona bir iş bulmada yardım edeceğine söz verdi.

“Biz dizgicilerin eski bir geleneğı vardır. Eğer bizden biri işsiz kalmışsa, işi olanlardan biri bir iki günlüğüne işini ona verir.

Yani eğer uygun bir çözüm bulamazsak biz önce bu geleneği uygulayacağız. Buradaki matbaada bize yardım eden iyi bir mücadele örgütlenmesi var.”

Murat bu geleneği gerçekten de ilk kez kullanarak haftada iki, bazen da üç gün matbaada çalışmak zorunda kaldı. Ama bir gün Missak onu, bir notla birlikte bir tekstil fabrikasına, ustabaşına gönderdi. Adı Vartan’dı.

“Beye, usta yardımcısı olarak çalıştığını söyle” diye Vartan ona taktik verdi. “Bizim bir ustabaşına ihtiyacımız var, seni alacağını sanıyorum.”

Murat’ın mizacı yalan söylemeye uymuyordu; kendisinin iyi bir döşemecilik görevine layık olduğunu düşünüyordu.

“Korkma. Önce sana ben yardım edeceğim, sonra sen kendin yapacaksın, basit bir şey” diyerek Vartan onu sakinleştirdi. “Beyin kendisi mühendistir ama bizzat tezgahtan anlamaz. Cimridir, her şeyi bana bırakır, yani korkma, önemli olan işi almak...”

Abartılarak fabrika denilen atölye, Murat’ın Atina’da çalıştığı atölyeden daha fakirdi. Burada esas olarak Arap köylülerin giydiği kaba çizgili dokuma bir çuval işleniyordu. İşçiler kalifiye değildi, Murat kolayca ustabaşı oldu.

İşgünü sınırsızdı. Tan vakti iş başlıyor ve ancak güneş batarken bitiyordu. Bey işi gün ışığında çok yararlı buluyor, bu yüzden iki vardiya çalışmayı reddediyordu. Bu nedenle yaz aylarında onaltı, onsekiz, kış aylarında günde on saatten az çalışılmıyordu. Ödeme de kimsenin bilmediği bir sisteme göre yapılıyordu. İşçilerle pazarlığı bey şahsen kendisi yapıyordu. Bu esnada bir işçinin ne kadar çalıştığı, ne kadar dokuma ürettiği önemli değildi, günlük yevmiye altmış veya yetmiş kuruş kazanılabiliyordu. Bu para fakirce bir beslenme için bile yeterli değildi. Bey ücret ödemesi sırasında, kendisinin fabrikadan hiçbir şey kazanmadığını, hemşerilerine ve Ermenilere yardım etmek istediği için onları kovmadığını söylemeyi ihmal etmiyordu. Gerçekten de o sadece Ermenileri işe alıyordu. Hepsi de hayatın yokluklarını en çok çeken insanlardı, bunun onu iyiliksever bir insan gibi gösterdiğini anlıyordu. Vartan usta bunu yeterince bildiği için Murat’a gerekli bilgileri veriyordu: “Beye, Tanrı aşkına acilen bir işe ihtiyacın olduğunu gösterme! Sana istersen kal, istersen

git derlerse her şey çalışma şartlarına bağılı imiş gibi yap. Taleplerini net söyle: Günde yüzelli kuruş ve asla kesinti yok. Yazılı bir sözleşme talep et, çünkü sözünü tutmaması mümkündür.”

“Peki anlaşmazsa?” diye sordu Murat.

“Anlaşacaktır. Bir ustabaşı mutlaka almalıyız, bunun için seni olabildiğin kadar övmek istiyorum.”

İş şartları için pazarlık oldukça uzun sürdü. Murat tüm ciddiyetiyle, hiçbir şeye önem vermemeye ve yoluna devam etmeye hazır tavırdıydı, Murat’ın taleplerini son dakikada onaylarken, Murat’a bıkınlık gelmişti. Ama o yazılı sözleşme talebini çok kararlı biçimde reddetti.

Kendinden geçerek bağırdı: “Sen ne diyorsun! Aklını mı kaçırdın?” “Bir işçilerimi polise bildirmem eksikti! Bu asla olmaz!”

Murat tüm heybetini takınarak, “Ben uzman işçiyim ve işimin değerinin bilincindeyim”, diye cevap verdi. “Sizi uyanyorum, anlaşmamızı bozarsanız hemen işi terkederim. Ben her yerde iş bulurum!” Fabrika sahibinin odasından çıktı.

İş bitti, Vartan sözünü tuttu ve bir ustabaşında aranan özelliklere sahip olması için yardım etti. Şöyle ya da böyle, patron da onun söylediklerine ikna olmaya zorlanmıştı.

Yaşam davranışı olarak sıkı tutumluluğu sayesinde Murat şehir kenarında az bir para karşılığı bir oda kiralamayı ve kendini en sevdiği şey olan okumaya vakfetmeyi de başardı. Tekrar tekrar Astig’e gitmeyi ve ona karşı olan minnet borcunu ödemeyi de gündemine almıştı. Ama bu ziyareti her defasında ertelemek için yeni bir bahane buldu: Kendine uygun bir elbise satın almak mümkün olana kadar beklemek istiyordu. Astig’e bir hediye alabilmek için önce para biriktirmek zorunda olduğuna inanıyordu.

Ayrılmasından kısa süre sonra Muşeg’in bir garajda hem çilingir, hem de bekçi olarak işe girmeyi başardığını öğrenmişti. Bu durumda onlar şimdi biraz daha iyi olmalıydılar.

Bir pazar günü Murat birkaç şey satın almak için kolunda bir sepetle pazara gitti. Öğle yemeğini zaman zaman ucuza getirmek için kendisi hazırlıyordu. Yeşilliklerin satıldığı tezgahlarda Astig’e rastladı.

Astig kızardı, onunla zorlanmadan konuşabileceği duruma gelmek için belli bir süreye ihtiyaç duydu.

“Murat! İyi günler, yitik adam! En azından nasıl olduğunu ve ne yaptığını anlat! Gitmekle bizi çok incittiğini de biliyor musun?”

“Yanında daha fazla kalamazdım” diye cevap verdi Murat ve başını eğdi. “Senin zaten çok acın vardı, bir de biz ikimiz...”

“Konuşmaya değmez!” diyerek Astig onun sözünü kesti. “Ben ne senin ne de kardeşimin herhangi bir kusuru olmadığını biliyordum!”

Astig ona birlikte kahvaltuya gelmesini önerdi.

Muşeg eski dostunu sevinçle karşıladı.

Murat kahvaltıdan sonra uzun süre kaldı, işinden ve fabrika-daki durumundan sözetti: “Bir zamanlar yanında çalıştığımız, İstanbul’daki fırıncıyı hâlâ hatırlıyor musun Muşeg? O ve benim şimdiki patronum kardeş olmalılar. Oradaki bir ikiyüzlüydü, burada benim patronum tam bir yırtıcı hayvan.”

Muşeg’in de iyi durumda olmadığını özel olarak öğrendi. Çilingir olarak garaja girmişti ama bu esnada orada hiç çilingir işi yoktu. Muşeg günde elli kuruşa araba yıkamak, benzin ve yağ doldurmak, ayrıca gece bekçiliği yapmak zorundaydı.

Murat akşam geç vakit vedalaştı. Giderken hemen ve sık sık gelmeye söz verdi. Şehrin kalabalık ve gürültülü sokaklarından yüksek bir moralde geçip evine gitti.

YENİ SINAVLAR

Onlar nihayet bir kere daha Marsilya'dan, özledikleri bir mektup aldılar. Kaças her zaman olduğu gibi iyiydi, ama neredeyse kayıtsız hale gelmişti. Şöyle yazıyordu:

"...Sizi ne kadar özlediğimi söylemiyorum. Bir kez daha yanınızda olmak, doyasıya zeytin ve soğan yemek, soğuk su içmek ve akşam petrol lambası altında, birinin kafası şişene kadar Raffi okumak için herşeyi verebilirdim. Murat, canım, başını öne eğme, bir zamanlar çok sevdiğimiz, Dsha Wani'nin şarkısını hatırla:

Kış günleri öyle uzun can sıkılmaz burada
Başarısızlık günleri geliyorlar, gidiyorlar.
Kaybın acısı bize ızdırap versin; ama inan bana,
Belaları sadece saatler sürüyor,
Konuklar ordusu sadece sırasıyla seni
ziyaret ediyorlar: geliyorlar, gidiyorlar.

Dayan dostum, ilimizin de kaybedecek bir şeyi yok, ama biz bütün dünyayı kazanacağız, senin bana görüldüğün gibi, bu muhteşem dünyanın bir kısmını –Astig'i– bulduğundan daha fazla.

Benim hayatım katlanılırdır ama hayır, sadece çalıştığım için değil. Burada, Fransa'da bir çok yeni ve ilginç şeyler var. Çoğu cidden yol gösterici, bana burada dostlarım Fransızlar, hayatımızda olabilecek ne varsa o konuda yardım ediyorlar. Özellikle bunlardan birini sana fırsat buldukça anlatayacağım, Nodier'i.

Astig'e en içten selamlarımı gönderiyorum. Eğer durumunu-
zu düzeltmeniz gerekiyorsa yazın, durum iyi olursa ben size ye-
niden bir miktar gönderebilirim.

Sizin Kaças.”

Kuzeninın mektubunu okumayı bitirince Murat gülümsemek
zorunda kaldı, o asla yalnız değildi. Bunu nasıl düşünebilirdi!

Murat sevincini birine anlatmak için karşı konulmaz bir istek
duyuyordu. İşten sonra hemen Astig'e gitti ve ona Kaças'ın
mektubundan sözett. Lakin okuması için mektubu ona vermek-
ten çekiniyordu.

Astig dostça rica etti; “Bana mektubu göster.”

“Ben artık Kaças'ı tam olarak hatırlamıyorum.”

Murat sonunda mektubu ona verdi.

Astig; “Ben böylesine mükemmel bir dünyanın bir parçası ol-
duğumu bilmiyordum!” diyerek güldü. “Düşün ki bugüne kadar
bunu bana hiç kimse söylemedi.”

Murat üstündeki tutukluğu atarak, “Ben onu sana söyleyece-
ğim, en azından bu konuda öndeyim.” dedi.

“Sıralayacaksan eğer hâlâ Kaças birinci, sen ikincisin.”

Muşeg evde yoktu. Murat tüm cesaretini topladı ve Astig'den
şehir dışına bir gezinti yapmalarını istedi. O kabul etti.

Güneş çoktan batmıştı. Karanlık geceyi serinletmeye başladı
ama hâlâ gündüz gibi bunalıcı, en hafif bir rüzgar esintisi hisse-
dilmiyordu. Çevrede her şey ölü gibi tepkisizdi. Murat Astig'in
elini tuttu ve birlikte susarak, mümbit bahçelerin, villa ve büyük
çiftliklerin gizlendiği yeşil buruna çıktılar. Burada bir parça daha
kolay nefes alınıyordu.

Murat ve Astig bir tepenin üzerinde dinlenmeye karar verdi-
ler ve çayıra oturdular. Altlarında şehrin binlerce ışığı pırıldıyor,
hemen arkasında deniz, kıyısı olmayan bir düzlük gibi uzanıyo-
du. Aydan uzanan bir ışık olup neredeyse hiç titremeyen karanlık
suyun üzerinde uzanıyor, bu yol ara sıra bir bot tarafından kesili-
yordu.

Astig, “Burası ne kadar sessiz ve güzel!” diye bağrdı. Hay-
ran olmuştu, sanki denizi hayatında ilk kez görüyordu.

“Evet güzel, sadece insanların bu kadar mutsuz olmasına yazık” diye alçak sesle, bakışını uzaklara doğrultarak konuştu.

“Sen çok şey gördün, çok şey biliyorsun, söylesene, bu niçin böyle oluyor? Niçin biz neredeyse doğduğumuz günden beri acı çekiyoruz?”

Murat yüzünü Astig’e çevirdi ve gülümsedi. Kız karanlıkta onun gülüşünü farketmemiş olabilirdi, ama bu önemli değildi, o bir çok şeyi hakkında sadece bu kızla konuşmak arzusundaydı. Ama bunları çok basit ve anlaşılır biçimde söylemeliydi.

“Cevabı çok kolay değil. Bana göre bir yanda güçleri yettiğince çalışanlar, ama bir yanda da bu çalışmaya parmağını dokundurmadan sömürenlerin, yani fakir ve zenginlerin bulunmasından kaynaklanıyor.”

“Ama bu hep böyle değil miydi?”

“Olsa bile, bu böyle devam etmemeli, çünkü bu bir haksızlıktır. Yaşlı Missak İstanbul’da bana şöyle demişti: “Her şeyi bizim ellerimiz yaratıyor, ama bizler dilencileriz: O zamanlar ben bunu yanlış anladım, ama bugün” diyerek yumruğunu sıkı Murat. “Ama bugün”; ve sanki Murat yumruğunu Smpad’ın, Manukyan’ın ve İstanbul’daki fırın sahibinin, herkesin, Büyükbabasını ve Büyükkannesini öldüren, ondan babasını alan, onun çocukluğunu, bugününü ve geleceğini çalan herkesin omuzuna atarmış gibiydi. “Astig, bugün mücadele edilmeli! Zenginlerin herşeyi ellerinden alınmalı, hayat yeniden kurulmalı, o zaman herkes mutlu olacaktır.”

“Ama sen çok cesursun Murat! Ben senin için her zaman endişe duyuyorum. Kardeşim bana senin Atina’da grevi nasıl yönettiğini ve hapse girdiğini anlattı.” Astig sevgiyle dolu olarak yanındakinin karanlıkta kalan yüzüne baktı ve onun gözlerinde özel bir pırıltı gördü.

“Grevi ben yönetmedim, diğerleri gibi ben de katıldım...”

“Dikkat et Murat ve en azından burada herhangi bir greve katılma. Hayatımız zaten yeteri kadar acılı. Senden bunu bütün kalbimle rica ediyorum!”

“Ben eğer gerekiyorsa, gücüm yettiği kadar ve sürece mücadele edeceğim.”

Murat enginlere dalmaya başladı. Mutluluk için mücadelenin bir insan için ne kadar güç olduğunu düşündü.

Astig'in düşünceleri çocukluğuna, kendisinin öyle sandığı, tatlı rüyalar içinde yaşadığı memleketine, vadiye geri gitmişti. O zamanlar Murat'la başlayan düzeyli dostluğunu düşünüyordu. Ama şimdi o yanında oturuyor, fakat kendisinin cesaret edemediği konularda basit ve kesin konuşuyordu. Gözlerinin önünden sıra sıra, akrabası ve yakını olan insanların resimleri, sanki şu an hepsi hayattaymış gibi geçiyordu. Babası, annesi, arkadaşı Amestuyi, Murat'ın Büyükannesi, o sevgili Takuyi, Siranuş, Apet ve annesi Sanasan teyze...

Birden bire rüyalardan uyanarak "Ne düşünüyorsun Murat?" diye sordu, "Apet ne oldu. O acaba Ruslara ulaşabildi mi ve güzel Siranuş hâlâ hayatta mıdır?"

Murat hemen cevap vermedi. Ne zaman onun ailesinden söz edilse göğsünde dayanılmaz bir acı duyuyordu.

Derin bir iç çekmeyle "Bilmiyorum!" dedi sonunda. "Apet cesur bir adamdı ayrıca babamın aksine hâlâ gençti, onun kurtulması olasıdır. Ayrıca sana anlatmayı unuttum: Senin kardeşin, şehrimizde Türklerin yanında hâlâ yaşarken, Apet'in o korkunç gecede, kalenin düşmesinden sonra, Osmanın oğullarına kadar ulaşmayı, onlardan intikam almayı ve Siranuş'u kaçırmayı başardığını duymuştum. Türkler onu dağlarda öldürmüş veya açlıktan ölmüş olabilirler."

"Ama ben onların Ruslara kadar ulaşabildiklerine ve Ermenistan'da yaşadıklarına inanıyorum. İkisi birbirini ne kadar da sevmişlerdi!"

"Eğer hâlâ hayatta ve Sovyetler Birliği'nde iseler, onları kıskanmak gerek."

Murat yeniden uzaklara, denize baktı. Orada gökyüzü ile denizin buluştuğu yerde en sıcak özlemlerin ülkesi başlıyor olmalıydı. O bu ülkeyi ne kadar çok hayalinde canlandırmaya çalışmış, uykusuz gecelerinde ne kadar sık o ülkeye gitmişti!

"Biliyor musun Murat, zenginlerin o ülkeden ne kadar nefret ettikleri düşünülürse, orada fakirlerin ne kadar iyi oldukları sonucuna çıkarılabilir. Geçen yıl burada, kızılbayraklı bir gemi limana girdi. Şehirde ne olduğunu görmeliydin! Sabah erkenden gece

geç vakte kadar sahilde kalabalık bir insan topluluğu vardı. Sonra niçin olduğunu bilmiyorum, polisler geldi ve insanları copla kovaladılar.”

Murat alaycı bir şekilde gülümsedi.

“Onlar sıradan insanların Sovyetlere olan sevgisini copla kovabileceklerine inanıyorlar. Ama bunu başaramayacaklar. Gerçek daha güçlüdür. Sonunda mutluluk bize de gelecek ve biz gerçek ülkemize geri döneceğiz.”

“Umutla yaşamak da bir mutluluktur!”

Astig huzursuzlandı.

“Gel Murat! Artık geç oldu: Kardeşim kesin işten aç gelmiştir, ona yemek hazırlamak zorundayım.”

Tahminen dört gün sonra Muşeg Murat’a fabrikaya gitti, çok heyecanlıydı.

“En yeni haberi biliyor musun?” diye sordu.

“Hayır, ne oldu?”

“Heybetli rahip Smpad bizi burada, Beyrut’ta onurlandırıyor, yani o gerçekten Amerikan misyoneri olmuş.”

“Bana ne. Şeytan görsün onu! Bu kadar yeni ve önemli olan şey nedir? Bir köpek zaten köpek olarak kalmalı.”

“Saygın hemşerimizin niyetini bilseyin, böyle konuşmazdın.”

“Bizim küçük kafalı ve aşağılık yürekli Smpad’ın özel olarak ne niyeti olabilir? Faziletin yararları veya buna benzer başka bir şey üzerine vaaz verecektir.”

“Murat, çocuk olma! Amerikalılar böyle olmadık şeyler için para harcamazlar! Smpad’ın bu günlerde Ermenileri tüm gücüyle komünizme karşı mücadele etmeye ve kendilerini Amerikalıların iyi niyetine teslim etmeye çağırdığı yönünde ateşli bir konuşma yaptığı söyleniyor. Çünkü ülkeleri sadece onlar sayesinde kurtulabilirmiş.”

Murat arkadaşını böyle kararlı hiç görmemişti.

“Dur, dur! Ermeniler ülkelerini kimden kurtarmak zorundaymışlar?”

“Bolşeviklerden, öyle anlaşıyor.”

“Türkler tarafından yutulmak için mi? Dinle kardeş, bu eski bir şarkıdır, bu yeme artık bugün kimse yakalanmıyor!”

“Sen böyle görüyorsun! Bu tür konuşmalar ucuz yardımlarla

destekleniyor ve vaaz bu sayede aç insanlar için anlaşılır bir anlam kazanıyor. Smpad gündüzleri fakir insanları kulübelerinde ziyaret ediyor ve giyilmiş elbise ve ayakkabılar dağıtıyor, ama Taşnaklar Amerikan misyonerinin iyiliklerini övüyorlar.”

“Bunlar birbirleriyle temas mı kurdular?”

“Ya ne! Her şey uzun süredir sözleşilmiş ve roller senaryonun kurallarına göre dağıtılmış.”

“Alçak herifler! Aldıkları kana doymadılar! Şimdi biz de elimiz bağlı oturmayacağız. İşçileri ve yoksul insanları çevremize toplayacağız ve onlara gerçeği anlatacağız.”

“Bu senin düşündüğün kadar basit değil. Onların parası var, gazeteleri, matbaaları var, ya bizim neyimiz var?”

Murat tehditkar bir ifadeyle, “Kimin neyi olduğunu göreceğiz!” dedi. “Gerçek her halukârda bizim tarafımızda ve bizimkisi aynı zamanda gelecektir. Biz ikimiz yalnız değiliz, Missak burada, onun bir örgütü ve her yerde dostları var, hatta bizim fabrikada bile. Dayanışmak gerekir! Ben onunla ve Vartan’la konuşacağım ve sana haber vereceğim. Beni bu akşam garajda bekle.”

Murat ve Vartan akşam geç vakit Missak’ı bulup ona olanları anlattıklarında, iyi niyetle güldü.

“Siz uslu heriflersiniz, bu kirli propagandanın tehlikesini tam anlamadınız.” dedi sakince. “Biz onların gizli amaçlarını çok iyi biliyoruz: Taşnaklar yabancı ülkelere dağılan Ermenileri Amerikan emperyalizminin paralı askerleri yapmak istiyorlar. Ermeniler İngiliz ve Amerikalıların yardımlarını defalarca hissettiler ve onlara güvendiler ama bu Ermenilere pahalıya maloldu, milyonlarca insanın ölümüne maloldu. Bugün devir değişti, bizim bir işçi sınıfımız var, bir komünist partimiz var, her ikisi de benzeri olayların tekrarlanmasına izin vermeyeceklerdir.” “Missak amca, siz bu Smpad’ın nasıl bir yaratık olduğunu tasavvur edemezsiniz! O herşeye yeteneklidir, babasını satar vicdanı rahattır.”

“Kendi halkını Amerikalılara sattıysa, babasının lafı mı olur!” Missak kalktı, diğer odaya gitti ve elinde bir kağıt yaprağıyla geri geldi. “Biz şimdiden birkaç önlem aldık, bildirimleri baskıya hazırladık. Ayrıca büyük bir toplantı yapmayı kararlaştırdık.”

Murat bildiriyi çabucak okuduktan sonra “Harika basılmış!” diye bağırdı.

Vartan usta, “Bazılarını biz de alalım mı?” diye sordu.

“Basılınca siz de alırsınız, ama o zamana kadar işçileri küçük gruplar halinde toplar, onlara Taşnaklar hakkındaki gerçekleri ve bu Amerikalı provakatörleri anlatırsınız. İnsanları büyük toplantıya hazırlamış olursunuz.”

Missak’la konuştuktan sonra Murat Taşnaklara karşı ajitasyon yaptı. Öğle tatilinde iş arkadaşlarını çevresinde topladı ve onlara Smpad’ın hayatından detayları alaycı bir üslupla anlattı: Onun babasından, hain Manukyan’dan, oğlunun daha sonra Amerikan yetimevinde öğrenim hakkını ihanet ederek kazanmasından söz etti. İşçiler Murat’ı ilgiyle dinlediler ve öfkeyle başlarını salladılar.

Murat hemen her akşam Astig’e uğradı. Şehrin çevresinde birlikte gezintiler yaptılar. Eğer Muşeg evdeyse Astig’in katılmadığı ama parlayan gözlerle Murat’ı ve kardeşini izlediği bitmez tükenmez tartışmalara girdiler. Böyle bir akşamda Murat, “Senin de büyük işçi ordusunda bir mücadeleci olman çok güzel bir bilinç! Kaças, hayata ancak ve sadece mücadelenin anlam katacağı, aksi halde dünyaya boşuna gelinmiş olacağı iddiasında haklı” diye tesbit etti.

Astig alçak sesle, “Kutsal olan ne varsa onun adına, dikkatli olun! Ben sizin için çok korkuyorum” dedi.

Bildiriler basılmıştı. Missak Murat’tan sözleşilen yere gidip birkaç yüz adet bildiri almasını rica etti:

“Siz onları çalışma alanlarında dağıtacaksınız. Kahvelere yaşıtıracaksınız.” Murat sözleşilen yere gitmeye hazırlanırken, “Dikkat et Murat, dikkatli ol! Böyle bir işte kolayca yakalanabilirsin. Bizim için herkes tek tek çok önemlidir.”

Murat iki gün içinde bildirileri fabrikaya getirdi. Gündüzleri, alışıldık şekilde işinde, elektromontör Krikor tarafından gözetlendiği yerde görüldü. Dokuma bölümündeki işçilere bildirilerin bir bölümünü birlikte dağıttılar. Sonra boyama bölümüne indiler, ama orada kapıları kapalı buldular.

“Ne yapalım?”

“Öğle paydosunda boyacılar kantine giderler, onları orada buluruz” diye Krikor bir çözüm buldu.

Kahve duvarına birkaç bildiri yapıştırdılar, avluya gittiler ve orada vardiyanın başlamasını beklediler.

Fabrika avlusunda bir canlanma oldu. İşçiler akın etti. Aralarında yüksek sesle konuşuyor, şehirdeki yeni gelişmeleri, sebzelerin son fiyatlarını ve Türkiye’den yeni bir Ermeni kafilesinin gelişini, paylaşıyorlardı. Biri Amerikalıların fakirler için parasız bir öğle yemeği hazırlama niyetinde olduğunu yüksek sesle söyledi.

Tam saat yedide hepsi yerlerini aldı ve günlük çalışmaya başladılar. Dokuma bölümü işçileri etrafa dikkatlice baktuktan sonra konulan bildirileri alıp ceplerine soktular. Sabırsız olanları, orada rahatsız edilmeden okuyabilmek için sigara köşesine koştular. Murat tezgahına eğildi ve salondaki gidişatı izledi.

Günün ilk yarısı sakin geçti. Saat onikide ustanın uzun düdüğü çaldı, bu öğle paydosu işaretiydi. Makinist motorları durdurdu ve işçiler avluya çıktılar. Birkaçı, aslında bekar olanları kantine çekildi, ama çoğu sararmış ağaçların gölgelerinde herhangi bir yere çöktüler, bohçalarını önlerine aldılar ve küçük yemeklerini yemeye başladılar. Murat geri kalan bildirileri getirdi, onları işçi önlüğünün altına soktu ve boyama atölyesine indi. Ama orada her yer insan doluydu ve başarısız biçimde geri dönmek zorunda kaldı. Yavaş yavaş, yaşlı bir Yunanlı kadının ucuz meyveler ve balık sattığı kantine gitti. Kendine iki pide ve bir parça koyun peyniri aldı ve bir masaya oturdu. Yan masada yüksek sesle bir şey tartışılıyordu. Murat oraya kulak kabarttı.

“Ama onu oraya onlar soktular!” dedi daha yaşlı olan bir dokumacı.

“Evet ama Amerikalılar onları rahat bırakmalıydılar. Amerikalıların bugün gücü var, biz Ermenilerin de buna karşı çıkacak nedenlerimiz var. Fakirlere yardım etmekten kaçınıyorlarsa, biz ne yapalım?” dedi bir diğeri.

“Ah, iyi düşün! Bu yardımların bedelini biz biliyoruz! Amerikalılar bizi rahat bıraksınlar. Biz kendi sorunlarımızın üstesinden kendimiz geliriz, bu misyonerler defolup gitsinler!” dedi daha yaşlı olan bir dokumacı.

Yan masadan bir genç işçi söze karıştı; “Ben Amerikalıların yanında, bir naftalin atölyesinde çalıştım, onları oradan iyi tanı-
rım. Onlar Taşnaklar aracılığıyla bizi ajan olarak kullanmak iste-
diler, bizi her zaman başka ulusların, özellikle de Arapların işiş-
lerine karışmaya kışkırttılar. İşler kesat gidince bizi sokağa atıp
Arapları işe aldılar!”

“Fransızlar ve İngilizler de aynen böyle yapıyorlar. Ben onla-
rın yanında çok çalıştım, bunu iyi biliyorum”, dedi bir diğeri.

Bir demirci etrafına bakarak çekingen konuştu, “Evet ama siz
sadece Amerikalıların ve İngilizlerin mi böyle olduğuna inanı-
yorsunuz? Bizim beyefendiler daha mı iyi!”

Bizim bildiriler işini yapmıştı. Murat o bildiriler en azından
işçilerin dilini çözdü diye düşündü. Diğerleriyle birlikte o da
kantini terketti.

Murat avluyu geçince işçilerin küçük gruplar halinde toplan-
dıklarını ve fısıldaştıklarını gördü. Gözlerini dokuma bölümüne
dikmişlerdi. Krikor oradan dışarı çıktı. Murat’ın yanından geç-
ken sadece tek kelime söyledi: “Polis!” Acele mekanik atölyesi-
ne girdi.

Murat hâlâ yanında taşıdığı bildirileri yok etmek için koşarak
kazan dairesine indi. Ama aynı anda dokuma bölümünün girişin-
de fabrika sahibi, bir Fransız çavuş ve iki gizli polisle birlikte
göründü.

Fabrikatör koşmakta olan Murat’ı görünce arkasından yüksek
sesle bağırdı: “Tutun onu! O budur!”

Çavuş Murat’a doğru yürüdü ve elini onun omuzuna koydu.
“Bildirileri sen mi getirdin?” diye sordu ve yabancı bir bakış-
la Murat’ın gözlerinin içine baktı.

“Hangi bildiriler? Neden söylediyorsunuz?” diye sordu Murat,
sakindi.

“Ah, sen neden söz edildiğini bilmiyor musun?” diye güldü
çavuş. “Arayın onu!” diyerek polislerle emretti.

Suriyeliler Murat’ı kabaca yakaladılar, bildirileri kolayca bul-
dular ve çavuşa verdiler. Sonra Murat’a kelepçeler takıldı ve gö-
türüldü.

İşçiler susarak, Murat’ı bakışlarıyla takip ettiler.

Murat üç haftayı yalnız geçirdi. Her gün sorguya çekildi.

Sorgu hakimi başlangıçta onunla nazik ve neredeyse dostça konuştu: Murat Saryan korkmamalıydı. Hükümet makamları onun komünstlerin elinde kör bir oyuncak olduğunu tamamen biliyordu. Eğer ona bildirileri kimin verdiğini söylerse hemen serbest bırakılır, ayrıca iyi bir iş bulmasına yardımcı olunurdu. Sorgu hakimi bu tatlı nağmeleri okuyordu ama bunun hiçbir şeye yaradımı olmuyordu. Murat susuyordu. O zaman sorgu hakimi gülümsemeyi kesti. Murat dövüldü, ama dayandı.

Dördüncü hafta sonunda bir koğuşa götürüldü ve bir gün sonra bir paket aldı. Paket Astig'den geliyordu. İçinde kısa bir yazı vardı, Murat'ın sağlığını soruyordu. Astig'in bu dikkatliliği Murat'ı derinden sarsmış, keyfi yerine gelmişti. Evet, hatta şaka yapmaya, şarkı söylemeye başladı.

Astig her hafta muntazaman bir hediyeye getiriyor ve ona birkaç satır yazı ekliyordu. Murat bu çok değerli notları taşıyan kağıtları elinde tutarken hapishane duvarları arasında kendini terk edilmemiş hissediyordu.

Yavaş yavaş sorgular bitti ve Murat zamanla planlı şekilde unutulmuş olma hissine kapıldı.

Bir gün bir ziyaretçisiyle görüşmek üzere dışarı çağrıldı. Astig'i göreceğinden emin olarak hapishane avlusunu yüreği çarparak geçti. Burada hapishanedeki uzun süren ayrılık sırasında kızın ne kadar değerli olduğunun bilincine varmıştı. Ona göre dünyada Astig'den daha iyisi yoktu!

Şimdi ziyaret odasında idi.

Murat şaşkındı. Parmaklığın öte tarafında Levon duruyordu. Yüzünde zayıf bir gülümseme vardı. Temiz traş olmuş, yeni elbise giymiyordu ve gözalıcı değişmez kravatı da eksik değildi.

Levon sıcak kanlı bir şekilde "Selam arkadaş! Beni kesin beklemiyordun" dedi ve parmaklığa iyice yanaştı.

Şaşkınlığını saklamayan Murat. "İtiraf etmeliyim ki hayır" diye cevap verdi.

Levon, "Düşüncelerini biliyorum kardeş!" diye devam etti, "Ben sana söyledim, arkadaşım için herşeyi yaparım, her şeyimi veririm diye, ama sen benim bu sözümü eminim gösteriş sandın."

Murat sustu.

Levon nöbetçiye göz kırptı ve onlara sırtını döndü.

“Hemen özgür kalacaksın!”

Murat Levon'a baktı.

“Bu nasıl olacak?” diye şaşkın, sordu.

“Çok basit. Ben bunun pazarlığını yaptım. Güvenilir bir kefil ve biraz para isteniyor. Kefaleti üzerine ben alabilirim, masrafları da bulacağım. Olayı tahminen on gün içinde yoluna koyacağımı düşünüyorum. Sonra gelip seni alacağım. Ama bu defa benden kurtulamazsın, bunu ıslatacağız.”

Murat sustu.

“Çekingen olma dostum, bana güven, her şey yoluna girecek. Evet şimdi söyle, bunu kimle bildirmeliyim, zaman azalıyor.”

Murat kendini topladı.

“Kimsem yok!” diye sert bir üslupla cevap verdi, kafasından şu geçiyordu: Bu jurnalci olarak gönderilmiş olabilir mi?

“İyi, o zaman hoşça kal, hemen yeniden görüşmek üzere!” Levon hasır şapkasını giydi, nöbetçiye gülümsedi ve dışarı çıktı.

Murat homurdandı: Bütün bunlar ne anlama geliyor?

Aradan uzun bir hafta geçti. Nihayet Murat hapisane kalemine çağıldı. Orada onu Levon bekliyordu.

Neşeyle göz kırptı.

Formalitelerin yapılmasından sonra sokağa çıkarlarken, “Şimdi bana inanıyor musun?” diye sordu.

Murat, “Senin bu kadar güçlü olduğunu bilmiyordum” diye takıldı.

“Bunun güçle hiçbir ilgisi yok” diye ekledi Levon, “senin serbest bırakılman onların planına herhangi bir şekilde uyuyor, anlıyor musun?”

“Hiçbir şey anlamıyorum.”

“Çocuk olma!” Levon cidden kızdı. “Sen de biliyorsun ki ben politikadan anlamam, bu benim işim değil, ama bu basit işleri ben de anlıyorum. Şeytan alsın, onlar senin arkanda kimlerin bulunduğunu öğrenmek zorundadırlar! İçerdeyken bunlar onu senden kesin öğrenmek istemişlerdir, bunu başaramadılar. O halde onlar şimdi seni izleyecekler...”

“Evet ama, beni iş üzerine yakaladıkları halde, yargılayamadılar.”

“Bu onlara ne yarar sağlayacak? Seni yargılıyorlar ama örgüt kalıyor.”

Levon Murat’a eğildi ve kulağına fısıldadı: “Bunu bana polisler bizzat önerdiler.”

“Anlıyorum.”

“Eğer şimdi de anlaşılmadıysa!” dedi Levon ve “Kalacak yerin var mı?” diye birden bire sordu.

“Ben evime gidiyorum, orada hâlâ eşyalarım var.”

“Bilmiyor musun kardeş? Eşyalarını ev sahibi çoktan dışarı attı ve senin odanı başka birine kiraladı. Eşyalarını bir kız aldı, senin akrabaları olup olmadığını bilmiyorum, bana böyle anlatıldı.”

Murat, “Hemşerim o” diyerek onayladı.

“O halde karar ver, bana mı?”

“Teşekkür ederim ama hemşerilerime gitsem daha iyi olur.”

“Sen bilirsin, hoşça kal!”

Farklı istikametlere gittiler.

Rutubetli hücre havasından sonra Murat hafif bir başdönmesi hissetti, bacakları ona riayet etmiyor gibiydi, uzun bir hastalık döneminden sonraki durum gibiydi. Astig’in evine yaklaştıkça kalbi giderek sıkışıyor. Murat bunun bir zayıflık olduğunu kendine tekrar tekrar telkin etti... Böylece sonunda Astig’in oturduğu karşı sokağa döndü.

YENİDEN SAVAŞ

Yıllar geçti. Murat'ın şakakları gümüş tellere benziyordu, alnında derin çizgiler oluşmuştu, ama o hâlâ vatansız, yarı avare, yarı işçiydi.

Her yerde zor zamanlardan, şişen ticaret stoklarından, sanayi-deki fazla üretimden söz ediliyordu. Bu görüntüler için gerçeklikle ilgili olmayan çok çeşitli açıklamalar yapılıyordu. Gazeteler hergün manşetlerinde "Ekonomik güçlüklerle" uğraşüyor, küçük Suriye'nin bu kadar işsiz kalabalığa iş termin edecek durumda olmadığını açıkça yazıyorlardı.

Bu arada Ermeniler üzerine bir çok oyun oynanıyordu: Eğer göçmenler olmasaydı yerlilerin hepsi iş ve ekmek bulabilirdi. Hatta şovenist Arap örgütleri Ermenilerin Suriye'den sürülmele-ri için planlar yapıyordu. Gazeteler Suriye'nin en verimli toprak-larına Fransızlar tarafından el konulmasından, yabancı rekabeti-ne dayanamadığı için yerli işletmelerin birbiri ardına kapanma-sından hiç bahsetmiyor, böylece ne kadar "objektif" haber ver-diklerini gösteriyorlardı.

Sömürgeci Fransız gücü Arapların ulusal duygularını körük-lüyor, iş yavaşlatma eylemlerini Ermeni işçilerin sırtına yıkmaya çalışıyordu. Komünistlerin yönettiği Sendikalar Birliği hâlâ ama zayıf gücüyle Ermeni işçilerin uğradığı kötü muameleye karşı her ulustan işçilere gerçek politik durumu açıklamaya çalıştığı ümitsiz bir mücadele sürdürüyordu.

Bir Ermeni işçi için iş almak zordu. Ama Murat Saryan için daha zor olanı, polisin kara listesinde bulunmasıydı. Kazanması şimdi her zamankinden daha çok gerekliydi.

Hapisten bırakıldıktan hemen sonra Astig'le evlenmişti. Bir yıl sonra bir kızı olmuştu. Murat'ın Büyükkannesinin anısına çocuğa Takuyi adı verilmişti.

Küçük pembe Takuyi sık sık ağlıyordu. "Ekonomideki zorluklar" onu ilgilendirmiyordu. Suriye'de işsizlik de olsa, o basitçe, yemek istiyordu. Bu durumda Astig Takuyi'yi yabancı ellere bırakıp yeniden bir dikiş fabrikasında işe girmek zorunda kalmıştı.

Murat Beyrut'da kalıcı bir iş bulamadığı için hiç kimseyi tanımadığı, ona yabancı bir şehir olan Halep'te daha kolay iş bulacağı umuduyla oraya gitmişti. Ama bir fabrikada iş bulur bulmaz polisın uzun kolu onu hemen yakaladı. Murat işten atıldı. Bu vaziyet üzerine Suriye'nin hemen her kentini tanıdıktan sonra Beyrut'a geri döndü. Burada en azından ailesinin yanında olabiliyor, çocuğunun yanında kalbini dinginleştiriyordu. Ufaklık oldukça gelişmişti, yürüyebiliyor, babasına her baktığında kollarını uzatıyordu. Babasının dizlerinde rahat ediyor ve sallanmak istiyordu. Böylesi anlarda Murat bütün acılarını unutabiliyor, ufaklıkla yeni sohbet imkanları yaratıyordu. Onu omuzuna oturtuyor, odaya taşıyor veya hâlâ bir gençmiş gibi dört ayak üzerine eğilerek Takuyi'nin heyecanla sırtına tırmanmasını bekliyor, onu at gibi taşıyordu. Astig baba kız arasındaki bu sevgi dolu ilişkiyi izlemekten mutlu oluyordu. Fakirliğinden utanmıyordu, sadece kocasını ve çocuğunu doyurmak için son kuruşunu da harcıyor, sadece parası tükendiği zamanlarda mutafağa gidip ağlıyordu...

Murat karısının şişmiş gözlerini gördüğünde gözyaşlarının nedenini anlıyordu. Bazı işleri yapabilecek durumda olan ellerine çaresiz bakıyordu. Bazen Astig'in kederden bitkin düşmüş yüzünün görünüşüne dayanamayacağını anladığı zaman evi terk ediyor, ıssız deniz sahiline gidiyordu.

İnsanların "işsizlik" ve "yoksulluk" gibi şeyleri uzun süredir unuttukları uzak bir memleketten bölük pörçük haberlerin Suriye'ye kadar geldiği oluyordu. Bunları Murat da duyuyordu. Adını koyamadığı bir hasret kalbini sıkıştırıyordu. Böylesi durumlarda yeniden denize gidiyordu. Orada herhangi bir taşın üzerine oturup gözünü bilinmedik uzaklıklara dikiyordu. Ermenistan'ı, Siranuş ve Apet'i orada olması muhtemel kişileri hayal ediyor-

du. Belki babası da oraya gitmeyi başarmıştı, çünkü o güçlü bir adamdı! Murat orada halkıyla yaşamak ve çalışmak için bütün engelleri nasıl aşabileceği Sovyetler Birliği'ne kadar nasıl gidebileceği konusunda plan üzerine plan yapıyordu. Ama yıllarla birlikte bu umutları da kayboluyordu. Murat nadiren bir inşaatta toprak işçisi veya limanda hamal olarak iş bulabiliyordu. Branşında iş vermeyi hiçkimse düşünmüyordu.

İkinci dünya savaşı başladı. Başlamasından iki yıl sonra faşistler Sovyetler Birliği'ne saldırdılar. Suriye'de oturan Taşnaklar, kan kokusu almış kurtlar gibi kaskatı kesildiler. Silahlı birlikler oluşturuyor, gazetelerinde savaştan sonra başlayacak yeni dönem için deliller gibi bağırıyor, Sovyetler'e açıkça küfrediyorlardı. Faşizmi göklere çıkıyor ve Ermenistan'a geri dönmek için hazırlıklar yapıyorlardı.

Fransız olan iktidar sahipleri hiçbir şey görmemiş gibi yapıyorlardı, hatta fazlasını da, açıkça veya gizlice Taşnakları destekliyorlardı.

Beyrut'un eğri, kırılgan bir sokağında Missak küçük bir evde en yakın arkadaşlarını etrafına topladı. Pencerelere battaniyeler asıldı. İnsanlar, suskun bir ciddiyet içinde, söylediği her kelimeyi terazide tartar gibi sakın ve ayrıntılı konuşan Missak'ı dinliyorlardı: "Gerçi ben Kızıl Ordunun yardımı ihtiyacı olmadığına eminim ama buna rağmen biz Kızıl Orduya muzaffer Sovyet generali Bagramyan'ın adını taşıyan bir tank kafilesi gönderebilmek için Suriye Ermenileri arasında bir bağış kampanyası başlatmayı kararlaştırdık."

Odada bir hareketlilik oluştu. Biri bağırdı: "Bu iyi bir fikir!"

"Bütün namuslu insanlar bizim önerimizi severek onaylayacaktır. Bizden hiçkimsenin buna karşı çıkacağına inanmıyorum."

Uzun süre köşesinde susarak duran Murat kalktı. "Bu doğru. Halk bizi destekleyecek. Sorun sadece olayı en iyi biçimde organize edebilmektir."

Paranın nasıl toplanacağı konusunda fikirler alındı. Büyük bir toplantı yapılması kararlaştırıldı.

Katılanlar ayrılmadan önce Missak bir kere daha Murat'a

döndü: “Asla unutma Murat. Taşnaklar bizim çabamızı boşa çıkarmak için hiçbir şeyden çekinmeyeceklerdir.”

“Onları yeteri kadar tanıyorum, elimde bir karttan daha fazlası var.”

“Peki?”

“Onları tehdit etmek.”

“Korkakları geri püskürtmek onların en sevdikleri metodtur. O halde dinle: Sen arkadaşlarınla birlikte toplantının güvenliğini organize edeceksin.”

Murat başıyla “olur” diyerek onayladı.

Eve giderken, ülkesine yardım etme özlemi içinde olan namuslu insanların ne kadar güç durumda olduklarını düşünmek zorunda kaldı. Kaç beklenmedik engel, nefret, provokasyon etrafta pusuda bekliyordu. Ama en büyük aksilikler bile halkın Sovyetler Birliği’ne olan tepkisini sarsamazdı.

Murat geri geldiğinde Astig ve Takuyi hâlâ evde yoklardı. Düşüncelere daldı oturdu Kapı birden bire güçlü şekilde vuruldu. Postacıydı. Susarak deri çantasından büyük bir paket çıkardı ve Murat’a uzattı.

Murat şaşkındı, “Benim için mi?” diye sordu.

“Evet, sizin, Paristen, lütfen imzalayınız.”

Murat lambayı yaktı. Postacının defterine adını heyecanla yazdı ve titreyen elleriyle paketi tuttu. Kafasından kesin Kaças’tan diye geçirdi.

Savaş başladığından beri ondan hiçbir haber alamamıştı. Oturduğu adrese, Marsilya’ya gönderdiği birkaç mektup cevapsız kalmıştı. Ama böyle büyük bir paket, içinde ne olabilirdi?

Lamba sadece zayıf bir ışık veriyordu. Murat adresi inceledi. Üzerinde yabancı bir elyazısı vardı. Bu onu daha da heyecanlandırdı. İçindeki zarfı aceleyle yırttı ve paketi açtı. Önünde Kaças tarafından ince el yazısıyla yazılmış muşamba zarf içinde bir defter, küçük kağıt parçalarına Fransızca yazılmış mektuplar, sararmış gazete kúpürleri ve nihayet Murat Saryan’a hitaben bir yazı vardı.

Onun Fransızca öğrenmesi ne iyi olmuştu. Murat’ın bakışları heyecanla satırlar üzerinde dolaştı.

17 Mayıs 1943, Paris, Fransa

“Çok sayın yoldaş Murat Saryan!

Şahsen tanışmamış olsam da sizi kuzeniniz olan kocam Kaças’ın anlattıklarından tanıyorum. O bana La Santê hapishanesinden, günlüğünü size mutlaka göndermemi yazdı. Ben şimdi size günlükle birlikte aynı zamanda Kaças’ın tutuklanmadan önceki hayatına dair tüm kağıtları da gönderiyorum. Kuzeniniz, günlüğünün Ermenistan Sovyeti’ne ulaştırılmasının sizin tarafınızdan bir yolunun bulunmasını çok arzu ediyordu. O halkı nezdinde haklılığının anlaşılmasına hayati önem veriyordu. Günlük burada hâlâ sürmekte olan işgal koşulları nedeniyle benim yanımda güvence altında değildir ve benim için de tehlikesiz sayılmaz.

Kaças’ın son isteğini yerine getirmek için sizden istenen herşeyi yapacağınızı umuyorum.

Değerli dostum ve kocamın aydınlık anısını ben sonsuza kadar benliğimde koruyacağım. Benim görevim şimdi oğlumuzu muhteşem babasına layık biri olarak yetiştirmektir.

Saygılarımla.

Julie

Murat Kaças’ın artık olmadığını kavradı. Ağlamadı. Kanyına kadar dudaklarını ısırды. Üzerinde ilk sayfasında büyük harflerle “GÜNLÜK” yazılı muşamba kaplı defteri açtı ve okumaya başladı.

18 Nisan 1928

Beynimin içinde tuhaf düşünceler dolaşüyor ve huzurumu kaçırıyor. Bir çok şey beni harekete geçiriyor ama kendisiyle konuşabileceğim kimse yok. Tavan arasını paylaştığım arkadaşlarım Jean ve Nodier, bu güzel ve neşeli delikanlılar beni anlayamıyorlar ve bu onların diline iyice hakim olamadığım için değil, Marsilya’da kaldığım altı yıl boyunca çok iyi Fransızca öğrendim, onlara benim yaşadıklarım yabancı geliyor, özellikle çocukluk anılarım. Bu nedenle ben düşüncelerimi sadece yazabiliyorum.

Bunun düşüncelerimi kafamda taşımaktan daha iyi olacağını düşünüyorum. Önceleri bir insanın belli bir işi yeterli bir kazancı

olduğu halde nasıl mutlu olamayacağını anlamıyordum; ama bugün tok ve iyi giyimli olmama, başımın üzerinde de bir dam bunlmasına rağmen mutsuzum. Sadece şu soruluyor: “Daha neyin eksik?” Bunların yanısıra insanın çok önemli bir şeyi daha olması, ama ben bir kere olsun bunun ne olduğunu çıkaramadım.

Jean ve Nodier bana “Arap” diyorlar. Bu lakaba, kahverengi bir derim olduğu için ben daha çocukluğumda almıştım. Onlar bana karşı iyiler ve söylemeliyim ki, bu nazik insanlar bende oluşan acıyı daha kolay taşımama yardım ediyor.

19 Nisan 1928

Dün yazmak istediğim şeyi yazamadım. Arkadaşlarım odaya girdiler ve beni zorla dışarı çıkardılar. Ben gerçi karşı koydum ama aslında sevindim de. Nisan Marsilya’da en güzel aydır. Bulvarlarda kestaneler çiçek açarlar. Denizden okşayıcı bir rüzgar eser, yollarda bir araya gelmiş insan kalabalığı dalgalanır, her yerde gülme ve şarkı sesleri duyulur.

Fransızlar hayranlık duyulacak bir halktır. En ciddi şeyleri bile hafife alır, uzlaşırlar. Örneğin Nodier. Görünüşte hiçbir şey söylemeyen bir insandır, ama gerçekte ciddiye alınan bir delikanlıdır. İnanılmaz bir bilgisi vardır. Cevap veremeyeceği hiçbir soru yoktur. Jean ve ben ona “Ayaklı ansiklopedi” deriz. Bütün gecelerini kitaplarıyla geçirir, hem de ne kitaplar! Bir defa ben içine bakmayı denedim, ama isimler dışında hiçbir şey anlamadım. Kitabın birinin adı “*Materyalist Felsefe Tarihi*” idi. Benim felsefenin de bir tarihi olduğundan, açık söyleyeyim, haberim yoktu. Başka bir kitabın kapağında şöyle yazıyordu: “Ekonomi Politik”. Nodier her bilinçli proleterin bu kitabın içeriğini bilmekle görevli olduğunu söylüyor. Haklı olabilir, ama bundan hiçbir şey anlamıyorsam suçlu ben miyim? Bu zor kitaplar ama Nodier’in paramız olduğunda bizimle neşeli içki alemi yapmasına engel olmuyor.

Karakter olarak ben de neşeli biriyim, en azından insanlar benim böyle olduğumu iddia ediyorlar. Hayatı inanılmaz derecede seviyorum, ama her şeyden önce yalnızsam keder içine düştüğüm anlar oluyor. Belki de bu benim çok korkunç şeylere tanıklık etmiş olmamdan kaynaklanıyor.

2 Eylül 1928

Uzun süredir yazmadım, önemli nedenler beni engelledi. Onları nasıl yazmam gerektiğini bilemiyorum. Bu yüzden bunları başka bir deftere bırakıyorum!

Uzun zamandan sonra nihayet Murat'dan bir mektup aldım ve çok sevindim. O beni geçmişe bağlayan, bana en yakın tek insandır. Yollarımız bizi ayırsa da onu seviyorum. Sadece benim kuzenim olduğu için değil, Murat kalbimin de iyi dostudur.

Ben oğlanlara çok üzülüyorum. Zavallılar dünyayı dolaşıp duruyorlar ve hiçbir yere sığınamıyorlar. Yunanistan'dan da kaçmak zorunda kaldılar, şimdi Suriye'deler. Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla orada da durumları iyi değil

10 Eylül 1928

Şimdi yazmak istediğim şey çok önemli.

Julie güzel, zayıf bir kız, kestane rengi saçları ve gri gözleri var. O bana memleketimin kızlarını hatırlatıyor.

Bizi arkadaşım Jean tanıştırdı, daha doğrusu onun Julie ile birlikte çamaşır fabrikasında çalışan kız arkadaşı Susanne. Julie hemen ilk akşam benim konuşmamdan çok hoşlandığını, bütün işçileri ama en çok da metal işçilerini takdir ettiğini söyledi, ama buna karşın sallantıda bir hayat sürdürdükleri için denizcileri sevmediğini söyledi. Sonradan benim önceleri denizci olduğumu duyunca önce düşünceli davrandı, ama sonra gülerek şöyle dedi: "Bu bir zamanlardı, ama şimdi metal işçisisiniz."

Bu böyle başladı. Bir aydır her akşam buluştuk, tanıdıkça hoşlandım. Ailesi de iyi. Babasının bizim yanımızda tersanede elektrikçi olarak çalıştığı ortaya çıktı. Julie'nin annesi gayretli ve tutumlu bir ev kadını. Fakirlik içinde yaşasalar da evleri temiz ve düzenli.

Onlara ilk gittiğimde oldukça heyecanlandım: Beni nasıl karşılayacaklardı? Ben onlar için bir yabancıydım. Ama korkularım yersizdi. Anne babası beni kendilerinden biri gibi selamladılar. Julie'nin babası bay Rouge çok geniş yürekli bir adamdı, ben onun sosyalist olduğunu sanıyorum, ama tam bilmiyorum. Bana şöyle dedi: "İnsanları belirli bir ulusa aidiyetleri değil, sosyal durumu bağlar. Bir siyahi işçi bana bir Fransız kapitalistten daha

yakındır.” Ülkesinden kopmuş bir insan olarak bu sözler bana iyi geldiler. Julie’nin babası bu yüzden benim sempatiyi bir vuruşta kazandı.

Yani benim harika bir kız arkadaşım, istediğim zaman gidebileceğim ve içtenlikle kabul edileceğimi bildiğim bir aile evim var. Ayrıca mutlu olduğumu da eklemem gerekir mi?

6 Kasım 1928

Yarın büyük bir proleter bayramı, Rusya’da Büyük Ekim Devrimi’nin yıldönümü. Biz ona layık olmaya hazırlanıyoruz. Rouge bize bir koli kutlama bildirileri getirdi, onları arkadaşlarımızla birlikte vardiya öncesinde her yerdeki işyerlerine dağıtacağız. İyi fikir! Böyle bir günü kutlamak her işçi için hoştur! Ayrıca biz bütün bölümlerde konuşmalar yapacağız.

Büyük bir toplantı planlandı. Anılacak ve yapılacak çok şey var. Tersanelerde jurnalcılık kaynıyor. Yani şimdiden onbeş kişi tutuklandı ve hepsinin komünist olması garip. Polis sosyalistlere dokunmuyor. Ama misillemeler işçileri asla korkutmuyor. Ne olursa olsun, sosyalist devrimin yıldönümü en iyi şekilde kutlanacak!

11 Kasım 1928

Benim bugüne kadarki ilgi alanlarım, birkaç ay öncesine kadar ne kadar darmış! Hayatın hayal kırıklığına uğrattığı bir insandım, kişisel yaşamım içinde eşelenip duruyordum, yanıbaşımda çok daha değerli bir yaşamın bulunduğunu hissetmiyordum.

İtiraf etmeliyim ki benim değişmemde arkadaşlarımdan, ama özellikle de Nodier’in belirleyici rolü vardı. Bir defasında aynı odayı paylaştığım bizim tavanarasında –ki biz ona kulağa hoş-gelsin diye oda diyoruz– ve Julie’nin yanında çok bilgili ve akıllı bir delikanlı olduğuma dikkat çekildi. Rouge benim ifademe çok şey söylercesine gülmüsedti. O bu arada muhtemelen Nodier’le benim hakkımda bir şeyler konuşmuştu. Arkadaşım dün akşam bana takılmaya başladı: “Ama sen ukala bir dümbeleksin! İffetli bir adamı oynuyorsun ama bu arada kızları ayarlıyorsun, güzel Julie’ye kur yapıyorsun!”

Ben çok şaşırıyordum: Acaba o gerçekten Rouge’yi tanıyor muydu?

“Tanımak mı? Hey, dinle canım, onu Marsilya’nın yarıısı tandır! Rouge en azından yirmi defa grev yönetti ve bu nedenle çok hapis yattı.”

Bunu ne Jean, ne de ben şimdiye kadar biliyorduk. Nodier benim daha çok şeyleri bilmediğimi, yarı şaka, yarı ciddi, eğitimimle ilgilenmek istediğini söyledi. Jean hemen söze karıştı ve Nodier’in kitaplara olan tutkusuyla alay etti ve ikisi arasında benim de farkettiğim, sürekli tekrar eden bir kavgaya başladı.

“Sen Sorbon’un bütün güzide öğrencilerinden daha çok şey biliyorsun” diye kızdı Jean, “bunun neye yaradığını kendin söyle. Sen bugün nesin? Beşinci sınıf bir tornacı ve başka bir şey değil. İtiraf ediyorum, tahminen on yıl sonra iki derece yükselirsin, ya sonra? Hiçbir şey! Daha iyi bir toplum için sen hayvan gibi kalırsın.”

Nodier ciddi şekilde cevaplandırdı: “Söylemek istiyorum, bizim, proletaryanın herhangi bir başkasından daha çok bilmeye ihtiyacı vardır ve mevcut toplumsal düzen bize asla bu konuda imkan bırakmadığı için eğitimi kendi gücümüzle edinmeye zorlandık. Bizim herşeyden önce daha iyi mücadele etmek ve mücadelemizin hedeflerini daha berrak biçimde saptayabilmek için öğrenmeye ihtiyacımız var. Bilgiye, daha sonraki gelecekte toplumu sosyalist temelde yeniden düzenleyebilmek bakımından muhtacız...”

Onlar bu minval üzere uzun süre tartıştılar. Bunların çoğu benim için anlaşılmasız şeylerdi. Ama sonunda Jean sabırsızca elini salladı: “Yeter!” Tembelce esnedi ve başını yastığa koydu.

O akşamdan itibaren ben düzenli derslere başladım. Haftada iki defa Fransızca dilbilgisi ve birer saat matematik, tarih ve edebiyat. Ben çok okumak zorundaydım fakat öğrenmekten sevinç duyuyordum. Nodier yetenekli bir öğretmen, en zor şeyleri bile birine basitçe açıklamayı biliyor.

9 Aralık

Ben şimdi çok meşgulüm ve günlüklerimi ara vererek yazabiliyorum. Öğrenmenin dışında yaptığım bir sürü görevim var. Sendika üyesi oldum, Rougê ve Nodier’in bana bu konuda desteği oldu, çünkü göçmenler genelde pek hoş karşılanmıyorlar.

Julie’yle nadiren buluşuyorum. Dışansı soğuk, kuvvetli bir rüz-

gar esiyor ve böylesi havalarda sokaklarda uzun süre dolaşmak pek hoş değil. Onunla geleceğiniz hakkında bir çok kere konuştuk. İtiraf etmem gerekiyorsa, durum pek pembe değil. Geçici olarak evlenemeyiz. Her ilimizin kazancı bir oda kiralamak ve bir ölçüde döşemek için yeterli değil, aile çoğalınca bu yıkım olurdu. Ya işimi kaybedersem? Bu üstelik sadece benim için kötü olmazdı, öyle olsa bana vız gelirdi. Ben açlığa ve soğuğa alıştım, ama sevdiğim birinin yanımda aç kalmasını görmek zorunda kalmak, bu benim gücümü aşar. Lanet olası hayat! Bunu düşündünce öfkeden yumruklarımı sıkıyorum ama yapacağım bir şey yok.

Nodier'i bütün benliğimle kskanıyorum. Onun dokuz, benim bir karakterim var. O hayatın etkilerini büyük ölçüde kolayla alıyor, tabiri caiz ise düşünüyor. Onun görüşüne göre eğer bir insan üzerine bir görev almışsa, her şeyi hesabetmeye, ufak şeylerden dolayı kafasını bozmamaya gereksinmesi vardır.

22 Aralık

Bugün özellikle soğuk. Zemin odamız ısıtılmıyor. Sadece soğuk çok dayanılmazsa bir gaz sobası yakıyoruz. Şimdi tekrar köşede bir taburenin üzerinde duruyor ve bizim havayı zehirliyor, ama başka çaremiz yok, yoksa ertesi sabaha kadar donmuş olurduk.

Ben yalnız oturuyorum. Nodier, sır gibi sakladığı ve hakkında hiç konuşmadığı işyerine gitti. Sonunda ben Nodier'in Marsilya Komünist Partisi komitesinin üyesi olduğunu öğrendim. Bunu bana Jean, büyük bir sır olarak anlattı. Jean, biraz kuşkucu olsa da, iyi, paylaşımcı bir arkadaştır. Bu onun, çoğunlukla işçi hareketiyle ilgilense bile başka şeylerle ilgilenmesini engellemez. Ben ona sık sık "*Hümanite*" okurken rastladım. Onun komünistlere sempati duyduğunu ve sosyalistlere tahammül edemediğini sanıyorum. Sosyalistleri o yaşlılıkta huzurdan başka bir şey istemeyen, aşırı beslenmekten ötürü yağlanmış güreşçilere benzetmektedir. İşçilerin şöyle veya böyle hâlâ sosyalistlerin tarafında durmasını eski geleneklerin devamı'na ve sosyalist liderlerin işçileri aldatma yetenekleriyle açıklar.

3 Ocak 1929

Yeni yılı Rouge'nin evinde kutladık. Bunu Julie ayarladı. Benim dışımda Nodier, bir mühendis ve bir işçi, Lefebvre adında bir teknisyen de oradaydılar. Jean da davet edilmişti, o bunu reddetti. Anlaşıldığı kadar o, kulaklarına kadar Susanne'ye aşık ve akşamı onunla birlikte geçirmek istiyordu.

Ben Julie'ye bir hırka hediye ettim. Çok etkilendi ve uzun süredir böyle bir hırka hayal ettiğini itiraf etti.

Akşam yemeğinden sonra konuklar arasında ciddi bir konuşma başladı. Ben sadece dinledim. Dürüst olmak gerekirse, böyle önemli sorunların anlatıldığı konuşmalara katılmak için az bilgim olduğunu söylemek zorundayım. Rouge, işçilerin ancak iktidarı aldıktan ve kendi diktatörlüğünü kurduktan sonra anavatanın sahibi olabileceğini anlatıyordu. Ama Nodier başka görüşteydi.

"Ah dostum! Bu görüş bize uymaz" dedi. Sesi sakindi. Ben Nodier'in konuşmasını severek dinlerim, çünkü o her zaman herşeyi tam düşünür lüzumsuz tek söz asla kullanmaz. "Senin görüşüne göre biz iktidara gelmeden önce her türlü müdahaleden uzak durmalıyız. Burjuvazi kendi bildiği gibi mi hareket etsin? Böyle durumlarda onların Fransa'nın çıkarlarını pazarlıklarla nasıl sattıkları bilinir. Ülkemizin gerçek efendileri, her şeyi ellerinin hüneriyle yaratan ve ülkelerini ilgilendiren herşeye kendi ipiyle bağlı olan emekçilerdir. Burjuva hükümetinin Fransa'nın çıkarlarına karşı yöneltilmiş böyle bir siyaset izlemesini tüm gücünü kullanarak engellemek, yapmamız gereken şey budur."

Bir suskunluk oluştu. Gerçi Rouge'nin iyi bir politikacı olduğu görülüyordu, ama teoride zayıftı ve bu yüzden Nodier'e karşı uygun argümanlar öne sürecek durumda değildi. Ulusal sorun üzerine konuşmaya devam ettiler. Beni en çok ilgilendiren şey tam da buydu. Ben bunu uluorta söyledim. Nodier buna çok sevindi.

"Evet, bu konuda bugüne kadar niçin sustun?" diye sordu. "Ben kısa süre önce Stalin'in '*Marksizm ve Ulusal Sorun*' kitabını Fransızca okudum. Harika bir kitap! Orada seni ilgilendiren tüm sorunların çarpıcı cevaplarını bulacaksın."

"Elbette Marksist işçilerin bakış açısından" diye ilave etti Lefebvre.

Dün Nodier bana kitabı getirdi ve ben gece geç vakte kadar bunu okudum. Şimdiye kadar elime hiç bu kadar güzel bir kitap

almamıştım. Ya kitabın dili! O kadar basit ve anlaşılır ki, sanki özel olarak benim için yazılmıştı. Ben herşeyi anladım: Bir ulus nedir, hakim sınıflar niçin ulusal azınlıkları baskı altına alır, bir ulus diğer bir ulusa niçin kıyım ve katiamlar uygular. “Parçala ve hükmet”, tüm kışkırtma politikasının hedefi budur. Burada aptal sosyalistler de göçmen işçilere karşı yöneltilen hükümet politikalarını destekliyor.

Kitapta bu konu çok anlaşılır şekilde yazılmış: “İşçiler tüm ülkelerin işçi sınıflarının tek bir uluslararası işçi ordusu olarak birleşmesiyle ilgilenirler. Burjuva görüşe hizmet etmekten çabucak ve sonsuza kadar kurtulmakla, hangi ulustan olursa olsun sınıf kardeşlerinin tamamen özgür olmasıyla ilgilenirler.” Ve devam ediyor: “Bunun için işçiler en rafinesinden en kanlısına kadar, kışkırtma politikasının tüm biçimlerine karşı mücadele ediyorlar ve etmeye devam edecekler.”*

Her şey açık, bu bundan daha iyi söylenemezdi.

6 Ocak

Ben Muşeg ve Murat’ın Sovyet Ermenistanına göç etmeyi hayal ettiklerini, ama bugüne kadar bu rüyalarını nasıl gerçekleştireceklerini bilmediklerini öğrendim. Bana akıl danışıyorlar ama ben onlara ne cevap verebilirim ki? Benim görüşüme göre bunu gerçekleştirmek bu kadar basit bir şey değil. Ben şahsen bunu geçici olarak düşünmüyorum. Biz şimdi yabancı bir ülkede yaşadığımız için değil sadece, hayır, hatta içinde yaşanılan ülkenin proletarya saflarında mücadele etmek için de değil, özlenen günün yaklaşmasını hızlandırmak için aynı zamanda. Onlara bu manada cevap verdim.

Murat’ın şansı vardı. O Suriye’de tamamen beklenmedik bir şekilde Astig’e rastladı ve onunla evlendi. Hatta onların bir kızı var. Onları gerçekten kıskanıyorum! Jean da Susanne ile evlendi ve onun evine taşındı, korkak olan sadece benim, daha doğrusu ben değil, Julie. Ne zaman biz bu konuyu konuşmaya başlasak Julie reddini haklı göstermek için ısrarla çeşitli sebepler ileri sürüyor.

* *Marksizm ve Ulusal Sorun* adlı kitaptan çevrilmiştir; Stalin, bütün eserleri 2. cilt

“Eğer şimdi evlenirsek ikimizde günlük meşgaleler içinde boğulacağız, artık mücadelecı olamayacağız” dedi dün. “İnsanlar kendi kişisel mutluluklarından büyük fedakarlıkta bulunuyorlar” diye ilave etti arkasından, ama yumuşaktı. Julie harika ve akıllı bir kız ve ben onu herşeyden çok seviyorum.

Sanırım politikada yolumu bulmaya başlıyorum. Kanaatim, kendini işçi sınıfının partisi olarak adlandırmayı sadece komünistlerin hakettiğidir. Tüm diğer partiler (Bizim burada bunlardan çok var), anarşistler, sendikalistler, radikaller, sosyalistler ve tüm diğerleri öyle ya da böyle kapitalistlere hizmet ediyorlar ve burjuva toplum düzenini savunuyorlar. Geçenlerde komünistler yükselen tepkilere dayanan tek bir halk cephesi örgütlemeyi önerdiler. Ama sosyalist önderler ve diğer partiler, komünistlerle beraber olmaktansa kapitalistlerle birleşmeyi tercih ediyorlar. İşçilerin işverenlere karşı mücadelesinde sosyalistler her zaman işçi dayanışmasını parçalamayı deniyorlar. Komünistler işçileri kapitalizme karşı, polisin keyfi baskılarına karşı kararlı bir mücadeleye çağırırken sosyalistler onlarla ittifak yaptılar. İktidar sahiplerinin tüm misillemeleri komünistlere yöneltmiş olması gerçeği bir çok şey söylüyor.

Sosyalistler dün greve karşı oy kullandılar. Ama buna rağmen işçiler oy çoğunluğuyla grev yapma karar aldıklarında sosyalistler grev komitesine katılmayı reddettiler.

Benim artık hiçbir kuşum kalmadı: Benim yerim komünistlerin safı, bu kesin. Yarın dilekçemi vereceğim ve Nodier ve Rouge'den beni tavsiye etmelerini rica edeceğim. Sanırım onlar benim ricamı geri çevirmeyecekler. Ben bütün kalbimle geliyorum ve lanet kapitalizme karşı amansız bir mücadele ve sosyalizmin zaferi için yaşıyorum.

2 Nisan 1936

Nodier kısa bir süre önce Paris'te bulunmuştu. Geri dönünce, benimde katıldığım parti aktivistleri önünde detaylı bir rapor verdi. Partinin merkez komitesi durumun günden güne daha tehditkar hale geldiğini tespit etmişti: Tüm ülkelerin burjuva hükümetleri Sovyetler Birliği ve demokrasiye karşı şeytani bir tuzak kurmada birleştiler.

“Biz yerimizi sağlamlaştırmak zorundayız.” dedi Nodier. “Faşizme karşı savaş bizim savaşımız, biz komünistler buna aktif olarak katılacağız ve Fransa kanımızın son damlasına kadar savunulacak. Sovyetler Birliğine karşı savaş aynı zamanda bize karşı bir savaştır. Biz sadece savaşa katılmakla kalmayacağız, akla gelen her durumda kızıldordunun zafer kazanmasını isteyeceğiz.”

Nodier’in son sözleri üzerine salonda bir alkış koptu. Biri yüksek sesle bağırdı: “Yaşasın Sovyetler Birliği! Yaşasın Stalin!”

Çok sesli bir “Hurra” çınladı. Herkes ayağa kalktı ve “Enternasyonal”i söylediler.

Evet, Fransa’nın işçileri Sovyetler Birliğine karşı asla bir savaş yürütmeyecekler. Bundan kuşku duyulamaz.

Nodier ve ben hâlâ birlikte oturuyoruz. Nodier şimdi tersane işinden vazgeçti ve kendini tamamen parti faaliyetlerine verdi. O bir nevi profesyonel devrimci oldu, ajitator olarak atölye ve fabrikaların toplantılarına gidiyor, makale ve broşürler yazıyor, tek kelimeyle her yerde adamı var. Onun eskiden olduğu gibi çok okuduğu anlaşıyor. Yapabildiğim kadar ona yardımcı olmaya çalışıyorum. Bana karşı duyduğu dostluk ve güven duygusu benim için çok değerli.

10 Mayıs.

Bugünlerde Nodier’in adına Paristeydim. Orada harika bir insan tanıdım, Demokratik Ermeni gazetesinin redaktörü yoldaş Senekerim; O benden, özellikle göçmen işçilerin hayatı üzerine kendisine haberler göndermemi rica etti. Ben ona söz verdim ve gazeteye de abone oldum.

Taşnakların da Fransa’da ağlarını kurduğu ortaya çıkıyor, ben burada, bu kadar çok kanlı cinayetten sonra bu adı hiçbir insanın, eğer hâlâ onda vicdandan bir eser varsa, ağzına almaya istekli olmayacağına inandım! Ne kadar da naiftim! Bu kendi halkının canilerinin, bu cellatların yanında olacak bir vicdan nasıl düşünülebilir!

Senekerim ve dostları en azından gazeteleri aracılığıyla yarılmış hemşerilerinin bir kısmını Taşnak etkisinden kurtarmaya çalışıyorlar. Bu değerli bir görev ve ben ona bu işinde gücüm ölçüsünde yardımcı olacağım.”

Senekerim ismini okurken Murat'ın kalbi titredi. Gerçekten o olabilir miydi? Okumaya devam etti. Uzun bir zamanın günlükleri eksikti. İş, yeni yaşam, komünistler Kaças'ın artık günlük yazacak zaman bulamadığını gösteriyordu.

3 Eylül 1939

Zaman geldi! Savaş ilan edildi. Hükümet olağanüstü önlemler alıyor. Partimiz çözüldü; "Beşinci Kfile"ye karşı direnmek yerine, hükümet partiyi dağıttı, Nodier yeni burjuvazinin komünistlerden daha çok Hitler'e müsamahakâr olduğunu iddia ederken haklıydı. Ama hükümetin bu adımı her durumda ihanet kokuyordu.

Ben askere mi alınacağım, yoksa tersanelerde mi kalacağım konusunda gergindim. Fransız vatandaşı oldum. Rouge iktidar sahiplerinin ilk planda komünistleri askere çağıracağını iddia ediyordu, çünkü eğer askerlik altına sokulurlarsa onların daha kolay gemlenebileceğini kabul ediyordu. Şimdi ben şahsen savaş faşizme karşı yöneldiği sürece Fransa'yı savunmaya hazırım, dahası benim kaybedecek bir şeyim yok. Dostlarımdan ve her şeyden önce Julie'den ayrılmak bana zor gelecek.

5 Eylül

Benim celbim geldi, iki gün içinde orduya katılacağım.

17 Kasım

Daima yanımda, çantamda taşıdığım halde uzun süredir günlüğüme yazmadım. Neyle başlayayım? Nelerden bahsetmem gerektiğini aslında ben de bilmiyorum. Fransız ordusunun askeri olduğumdan bu yana epey zaman geçti. Önce sıkı bir talim dönemi oldu, sonra avcı hendekleri, hepsi bu. Biz Majino hattının arkasında bulunuyoruz ve rüzgar bekleyen bir gemici gibi düşmanı bekliyoruz. Ara sıra tek tük atışlar duyuyoruz. Bunlar faşistler. Bizim tarafımızdan onlar sevimli bulunmuyor. Burada bulunduğum sürece sadece üç asker öldürüldü ve onikisi yaralandı. Gerçeği söylemek gerekirse bu tamamen rastlantıydı. Önceki savaşa katılmış olan askerler şimdikini "tuhaf savaş" olarak adlandırıyorlar. Ve gerçekten burada herşey tuhaf: Dev bir insan kalabalığı burada toplanmış ama görünürde sadece eğlence olsun

diye. Yunanlılar bile ben onlara aptalca hizmet ettiğim zamanda daha iyi savaştılar. Ben Almanların bize tuzak kurabileceklerinden korkuyorum. Ama o zamana kadar biz vaktimizi hiçbir şey yapmamakla geçiriyoruz ve plağın sesi bozulana kadar dans ediyoruz. Zamanın ne getireceğini beklemek lazım!

3 Ocak 1940

Yeni yıl bizim için avcı hendeğinde başladı. Savaş, asla son bulmayan bir saklambaç oyunu gibi görünüyor. Eğer uzun süre böyle devam ederse sonunda Fransız ordusu savaş yeteneğini kaybedecek. Herkes zaman içinde tamamen unutkanlaştığı için düşmanın yüz metre ilerisinde olmasından endişe bile duymuyor.

Burada ciddi tartışmalar asla olamaz, herkesin kanaati bu. Arkadaşlar, bizim terhisimizin yaza kadar bekleyeceğini, o zamana kadar buralarda gezinmek zorunda olduğumuzu düşünüyorlar.

Ben buna inanmıyorum ama hiç kimse de kesin bir şey söylemiyor. Aldığım bütün mektuplar askeri sansürden geçiyor. Bu nedenle arkadaşlarımdan hiçbirinin orada neler olduğunu, yüksek siyasetin nerede yapıldığını bana yazmıyor olması anlaşılır bir şey. Nodier'i çok anıyorum! O bana her şeyi açıklayabilirdi! Savaş mahkemesi anında kurşuna dizdirmek üzere en küçük komünist eylemlerden karşısına gelecek olanları bekliyor. Sadece yüksek sesle politika konuşmaya cesaret ettikleri için bizim iki bölüğümüz mahkemeye verildi. Konuşanların hiçbiri komünist değildi.

10 Şubat

Julie'den yeni bir paket aldım, Jean'ın hâlâ Marsilya'da çalıştığını da ondan öğrendim. Onu askere almadılar. Nodier kayboldu, onun nerede olduğunu bilen yok. Ya illegaliteye çekildi, ya da daha kötüsü, hapiste. Rouge hiç rahatsız edilmedi, bu bir mucize, ya da belki çok yaşlı olduğu için. Ben iki kere keşfe çıktım. İlanı keresinde yaman bir adam olan bir Alman'a rastladık. Direnmeden bize teslim oldu. Onu subayımıza götürdük. Arkasından bir sansasyon çıktı. Gazete bizim "kahramanlığımızdan" söz etti. Yazacak bir şeyleri yoksa eğer savaş muhabirleri sivrisinekten fil yapmaya zorlanıyorlar.

Bu muhabirlerden biri bizim "kahramanlığımızı" bir efsaneye

dönüştürdü ve “*Paris Soir*” gazetesinde yayınladı. Orada neler yazılmıyordu ki! Biz, yani iki arkadaşım ve ben burada, komutanımızdan bir “dil” görevi aldığımızı oradan öğrendik. Sorgulaman için bir düşman askeri yakalayıp getirmeye burada böyle diyoruz. Düşmanın kurşunları altında biz Alman avcı hendeklerine doğru korkusuzca sürünmüş, çevrenin roketler tarafından gün ışığı gibi aydınlatılmasına hiç aldırmamışız. Avcı hendeklerine gelip içeri atlamışız, kabza ve kılıç darbeleriyle beş Almanı halletmişiz, altıncıyı da başına bir kabza vurup etkisiz hale getirdikten sonra alıp karargahımıza taşımışız... Bu pireyi deve yapmak değil de nedir? Bu makaleyi okurken arkadaşlar gülmekten kırlıldılar.

Ama bizi asıl şaşırtan, üçümüzün de madalya ile taltif edilmesi oldu.

15 Nisan

Kış ırkamızda bırakacaktık. Belirtmeliyim ki soğuk bizi oldukça rahatsız etti. Siperler sözde iyi tahkim edildiği için kışlık elbisemiz yoktu. Gerçi bulunduğumuz yer ılımandı ama dış göreve çıktığımızda donuyorduk.

Ama dış görev aldığımızda kaskatı donuyoruz. Güneş şimdi ısıttığı için askerler kalıbına sığmıyor, birbirleriyle savaşın sonucunu tahmin eden konuşmalar yapıyor. Gerçekten de bu savaş sona erecekse can sıkıntısından ermiş olacak. Alay kütüphanesinde bir tek iyi kitap yok, sadece bayağı dedektif hikayeleri var.

Bu arada ben hoş bir şey de yaşadım. Bunu yazmaya değer buluyorum. Bizim katolik din adamımız benim Ermeni-Gregoryan kilisesine ait olduğumu öğrenmişti ve beni katolikliğe döndürmek istiyordu. Ben ona, diğerleri gibi iyi bir hristiyan olduğumu ve bu yüzden yanlış inancımın dolaylı cehenneme gitmekten korkmadığımı anlatmayı boşuna denedim. Bunun bana bir yararı olmadı. Sonunda ondan kurtulmak için Tanrıya inanmadığımı söyledim. Papaz yakamı bıraktı ama beni kumandanın yaverinden (askerler onun subay değil, basit bir ajan olduğundan söz ediyorlar) öğrenmek istedi. O benim kim ve ne olduğumu ama gerçekten Tanrıya niçin inanmadığımı öğrenmek için sürekli şekilde bu ajanın önüne attı.

“Sen komünist misin?” diye sordu nihayet.

Bu durumda tamamen aptal gibi davrandım ve sordum: “Bu nasıl bir ulus teğmen bey?”

Kızgınca bir el hareketi yaptı ve gitti. Konuşmayı arkadaşlarıma anlatınca kahkahayı bastılar.

2 Temmuz

Ben karargahta oturuyor ve düşünüyorum. Ne kadar az zaman geçti ve ne çok şey değişti! Yedi günlük bir savaş için bir yıl boyu avcı hendekleri! Böyle rezalet bir sonucu kimse tahmin edemiyordu ve askerler tüm bunların nasıl olabildiğini bugüne kadar kavrayabilmiş değiller. Bizim ünlü tahkimcilerimizden hiçbir yardım görmedik. Faşistler çok basit bir kuşatmadan sonra arkamızda göründüler. Başkomutanımız teslim olma emrini verdi ve biz esir değilsek, bu bizim sıradan askerlerimizin albayı savaş yapmaya zorlaması nedeniyledir. Yedi günlük eşitsiz bir mücadeleden sonra biz tehlikeli bir bölgeye geri çekilmeye zorlandık.

24 Haziran’da ateşkes imzalandı.

Fransız hükümeti Vichy’ye çekildi. Bunları ben burada gazetelerden okudum, eve bırakılmıyoruz. Vichy’de ordunun kalanının düşmana esir vermek istendiği dedikodusu var. Onlardan herşey beklenir. Ama hayır, benim Alman esaretinde yaşamaya niyetim yok, yeter artık. Ben sadece askerden kaçmayı düşünüyorum ve mutlaka da ilk fırsatta kaçacağım. Hiç sivil elbisem olmaması kötü, yoksa niyetimi çoktan uygulardım. Buradan kaçmak o kadar zor değil. Kendi askerimiz tarafından bekleniyoruz ve onlar kaçana ateş etmiyorlar, ben bunu uzun süredir farkettim ve subaylar da görevlerini yeteri kadar yapmıyorlar, birçoğunun kaçmasına göz yumuyorlar.

12 Temmuz

Ben çok şanslıydım. Paris’deyim. Kendimin bile inanamayacağı beklenmedik bir şey oldu.

Her şeyi olduğunca yazmak istiyorum

Vichy’den bizi Almanlara teslim etme kararıyla ilgili dedikodu geldiği zaman karargahtan kaçmaya daha fazla tereddüt etmeyecektim. Dedikoduları doğrulayan tehlikeli işaretler heryer-

den geliyordu. Silahsızlandırıldık. Hatta subayların kişisel silahları bile alındı.

Karargahta Alman ordusunun temsilcileri göründüler, böylece kararımı kesinleştirdim.

8 Haziran sabahı çok erkenden dikkat çekmeyen hareketlerle girişe gittim ve hiçbir engelle karşılaşmadan nöbetçinin yanından geçtim. O bana sadece çok şey söylemiş gibi baktı, ama beni durdurmadı.

Kampa uzak olmayan bir çiftlikte kendime sivil elbise temin ettim ve hatta François Pineau adına, sözde bir çiftlik işçisi olduğumu gösteren bir kimlik de buldum.

Çiftlikten çıkıp doğrudan istasyona gittim, akşam trenine atladım ve Paris'e gittim.

En büyük ihtişamın ve en derin yoksulluğun çelişkisini yaşayan bu şehirde ben daha önce kısa süreler için üç kez bulunmuştum. Burada hiçbir tanıdığım yoktu. Önceleri bu gerekli de değildi, herhangi bir ucuz otelde kalınabiliyordu, ama şimdi...

Vakit erkendi. Montparnasse istasyonundan çıktım. Görebildiğim kadarıyla demir ökçeli çizmeleriyle yüksek sesle dolaşanların ilki Alman devriyeleri idi. Onların gözüne görünmemek için ilk kahveye süzüldüm, boş bir masaya oturdum, kendime bir fincan kahve ve bir ekmek ısmarladım. Sabah gazetelerini okurken kıt kahvaltımı mümkün olduğu kadar yavaş yedim. Gazeteler Paris'in askeri komutanının emirnameleriyle doluydu. Orayı terketmek zorunda kaldım.

Tanımadığım sokaklarda üç saat amaçsız dolaştım ve geceyi nerede geçirebileceğimi düşündüm.

Tam bir büfenin önünden geçerken birden bire Senekerim aklıma geldi ve onu aramaya karar verdim.

Senekerim beni dinledikten sonra her şeyi ayarlayacağını açıkladı. Tahminen bir saat sonra beni aldı ve "Philippe August" metro istasyonuna gittik. Orada bizi bekliyordu. Nodier! Onu önce tanımadım. Çok konuşulmadı. Ben onun adının şimdi "Latant" olduğunu ezberlemek zorundaydım ve Paris'te olduğu anlaşılan Jean'a gönderildim. Şimdi Jean'ın bana temin ettiği bir odada oturuyorum ve tüm bunları orada yazıyorum. Karısı Susanne evin kapıcısı.

Yeni odamda pinekliyorum. Jean bana güvenilir kimlik kağıtları temin etmeden önce sokağa çıkmayı kesin olarak yasakladı.

Odam büyük bir apartmanın beşinci katında bulunuyor, penceresinden komşu damı görebiliyorum. Burada güneş içeriye sadece öğleden sonra kısa bir süre giriyor ve sonra burası mezar gibi sessiz, içeri hiç ses girmiyor. Jean bana bu fırsattan yararlanmamı ve iyice dinlenmemi tavsiye ediyor. Bunun için teşekkür ederim! Ama eylemsizlik ve miskin bir yaşam bana göre değil. Sıkıntıdan bir kurt gibi uluyabilirim.

Nodier bu akşam bana geleceğini Jean'la ilettili. Onu sabırsızlıkla bekliyorum. İlk buluştuğumuzda sokakta hiçbir şey konuşmamıştık, ama ben çok şey, öncelikle parti konusunda olanları bilmek istiyordum. Partimizin çalıştığını biliyordum, hatta karargahta elimize bizi mücadeleye çağıran bildiriler geliyordu. Bildiri okumak, haberleri tam olarak öğrenmek ve daha başka şeyler. Bu mücadeleye katılabilmek için yaşıyorum! Nodier bunun için bana yardım edebilir mi?

Dün saat tam dokuzda Nodier Jean'la birlikte odama girdi. Hemen hemen hiç değişmemişti, savaş öncesinde tanıdığım gibi, hâlâ aynı şekilde kuvvetli ve büyüleyiciydi. Jean bir süre sonra bizi yalnız bıraktı ve Nodier hemen beni en çok ilgilendiren şeyi konuşmaya başladı: "Senin sorumluluk isteyen bir görev beklediğinden eminim ve bugünlerde güvenilir insanlara her zamankinden daha çok ihtiyacımız var. Ben dün yönetimle konuştum, diğer ulusların antifaşistleri arasında çalışman için anlaştık. Bildiğin gibi bunlardan Fransa'da çok var. Buna karşı çıkmayacağını umuyorum!"

"Partinin kararına nasıl karşı çıkılır?" diye sordum.

"Bak, yapacağın iş çok tehlikeli. Gerçi ölüm cezası şimdiye kadar henüz uygulanmadı ama hemen yakında bu da olacak, bundan şüphe yok. Üzerine ne aldığını ve seni neyin beklediğini bilmelisin."

"Ben partinin vereceği her görevi yerine getirmeye hazırım.

Ölüme gitmek gerekse de bundan tereddüt etmeyeceğim” diye-
rek Nodier’e garanti verdim.

“Bizler için ölümden kaçınmak zamanıdır. Örgütümüzü yok etmek sadece düşmanlarımızın özlemidir. Yüzbinden daha fazla yoldaşımızı toplama kamplarına gönderildi. Ama biz tek tek her yoldaşımızı hesaba katmak zorundayız. En yüksek dikkat içinde olmaya özen gösterilmelidir. Seni üçten fazla yoldaş tanımalı ve onlar da tam olarak sınanmış olmalıdır. Onlar da iki veya üç kadar alt örgütlerle ilişki kuracaklar. Böylelikle bir üye zinciri oluşturulacak, diğerleri sağlam kalacak ve çalışmaya devam edecekler.”

Nodier sonra bana görevimin ne olduğunu anlattı. Ben Paris’te çok az olmayan çeşitli ulusların antifaşistleri arasında bağlantı kuracağım. Burada bir grup İspanyol yoldaşımız var, bunlar Cumhuriyetçi ordunun muharıpleri ve subayları. Bu yoldaşların hepsi mücadeleci ve deneyimli. Bundan başka birkaç Polonyalı antifaşist, Ermeni komünist ve Çekoslovakya’dan yoldaşlar var. Bu insanlardan özel görevler yürütecek mücadele grupları oluşturmak gerekiyor. Bu mücadelenin kısa sürede kitlesel bir karakter kazanacağı anlaşılıyor, silahlı çarpışmalar yapan bir partizan hareketi. Buna ciddi biçimde hazırlanmalı.

Vedalaşırken Nodier şunları söyledi: “Tüm direktifleri ben-
den veya sana gönderdiğim insanlar aracılığıyla alacaksın, biz-
den başka hiçkimse bir şey bilmemeli. Yarın Jean kanalıyla ge-
rekli kimlik kartlarını alacaksın, ondan sonra sokağa çıkabilirsin.
Her ihtimale karşı şehrin diğer ucunda ikinci bir oda daha kirala-
yacaksın. İnsanlarla nasıl ilişkiye geçmen gerektiğini bir dahaki
buluşmamızda ben sana söylerim.”

Şaşırarak sordum, “Jean partide mi?”

Nodier hayır dedi, ama onun kendini bütün benliğiyle dava-
mıza vakfettiğini, ona ve karısına tam olarak güvenmemi bana
çabucak garanti etti.

Murat kapının nasıl açıldığını ve karısıyla kızının içeri girdi-
ğini duymadı. Astig kocasını hiç böyle görmemişti. Sakatmış,
sırtı kamburlaşmış gibi görünüyordu.

Endişeyle, “Neyin var sevgilim?” diye sordu.

Murat ona döndü:

“Yok bir şey... yani... Kaças...” dudakları titriyordu.

“Kaças’a ne oldu? Anlamadım!”

“Kaças artık...” Murat zorla konuşuyordu, gözyaşlarını saklamak için döndü.

Odadaki sessizliği kimse bozmadı.

Takuyi ve annesi susarak masaya oturdular ve gaz lambasının zayıf ışığında içine girecekmiş gibi günlüğe eğilmiş olan Murat’a baktılar.

22 Haziran 1941

Uzun süredir yazmadım. Nedeni basit, zamanım olmadığı için, ayrıca bu defter döşeme tahtalarının altında saklıydı ve onu sürekli dışarı çıkarmak zordu.

Ancak bir saat önce tehlikeli bir işten geri döndüm. Biz gerçi bundan kolay kurtulduk ama diğer grupların akıbetini öğrenmek için hâlâ beklemek zorundayız. Bu arada gün ağarmadan önce bağlantı adamlarıyla buluşmamız da imkansız.

Ama ben kendimi toparladım ve şimdi sırasıyla anlatmaya çalışacağım.

Bu sabah Place de la Concorde’yi geçince birden bir hoparlörün ciyak ciyak bağırın sesini duydum: “Bugün saat dörtte sabahleyin Alman savaş güçleri Sovyet sınırını geçti. Alman uçakları Kiev, Odessa ve Sivastopol’u bombaladılar.”

Ben kazık gibi kalakaldım.

Saat onda Nodier’le buluşmam gerekiyordu. Bütün kuralları uygulayarak yarım saat öncesinden buluşma yerindeydim. Orada öyle bekler ve duyduklarımı bir kere daha düşünürken o her zamanki gibi yavaş yavaş bana doğru geldi.

Nodier kendime olan güvenimi yeniden sağlamıştı. Almanların savaşın ne demek olduğunu ancak şimdi anlayacaklarını kararlılıkla ifade etti, SSCB sahil hükümetiyle Fransa değildi ve faşistlerin şişirilmiş başarıları bu olaydan sonra son bulacaktı.

Sonra bana parti görevlerini ilettiler: Bir demiryolu köprüsünü uçurmak, bir yakıt deposunu yakmak, Alman subaylarının oturduğu binalara bomba atmak ve yollarda birkaç gestapoyu öldürmek.

Son olarak şöyle dedi: “Bizim için tam bugün davranmak önemli. Almanlara Fransız halkının bütün kalbiyle Rusların yanında olduğunu ve faşist boyunduruk altında inleyen halkların

Kızıl ordu'dan kurtuluş beklediğini ve bunun için Kızıldurdunun her biçimde destekleneceğini anlatmak gerekiyor. Sovyetler Birliği'nin savaşa çekilmesiyle birlikte bizim mücadelemizin karakteri değişiyor, başka bir anlam kazanıyor ve faşizme karşı savaşan halklar şimdi artık güvenilir bir önderliğe kavuşuyorlar.”

Ayrıldık. Ben hemen mücadele gruplarının yöneticilerini görevden haberdar etmeye koyuldum. Böyle üç grubum vardı. Biri sıcakkanlı, kurban vermeye her an hazır İspanyollardan oluşuyor ve ben her zaman onların fırtına misali hızlarını kesmek için büyük gayret gösteriyorum. Onları İspanya Cumhuriyet Ordusunun subayı “Mark” yönetiyor. İkinci gruba beş Polonyalı, üç Ermeni, İki Bulgar ve Çek dahil. Bu grup illegal çalışmayı doğru dürüst yürüttüğü açıkça görülen hemşerim Suren tarafından yönetiliyor. Suren bir tilki gibi dikkatli ve bir aslan gibi korkusuz. Biz tanışmadan önce Merkezi demiryolu atölyelerinde çalışıyordu ve kendi insiyatifi ile bazı lokomotifleri bozdu. Çok göze çarpmıyor ve aptalı oynuyor, bu onun için en iyi kamuflaj.

Üçüncü grubu eski tanıdığım olan, kaba ve yavaş Marsilyalı teknisyen Lefebvre yönetiyor. O bir çok Avrupalı ulustan kişilerle oluşan bir gruba sahip; Fransızlar, İtalyanlar ve bir Lüksemburglu.

Ve asıl olarak benim bağlantı adamım, benim Juliem. Onunla Paris'te nasıl buluştuğumuzu asla unutmayacağım.

Varışından tahminen ondört gün sonra Nodier çok gizemli davranıyordu ve benim için bir sürprizi olduğunu söyledi. Gerçeği söylersek ben o zamanlar tamamen safım ve onun arkasında özel bir merakım olmadan dolaşıyordum. Dışarıda, hemen hemen şehrin sınırında, bir bahçenin ortasında küçük bir ev vardı. Bahçeye girdiğimizde Julie bana pencereden baktı, dışarı koştu ve Nodier'e aldırış etmeden kollarına atıldı. Tekrar tekrar öpüştük. Nodier bizi hoşgörölü bir gülümsemeyle izliyordu, ama sonunda sabrını yitirdi ve eve girmek isteyip istemediğimizi sordu.

Daha sonra öğrendiğim gibi Julie uzun süreden beri partimizin Paris örgütünde çalışıyordu, beni görünce grubumuzun irtibat adamı olarak görevlendirildi.

Hiçbir zaman olmadığı kadar bir hızla Julie mücadele gruplarının yönetimlerini haberdar etti.

Lefebvre benzin deposunun yakılmasını üzerine aldı, Suren

Paris Bordeaux hattındaki demiryolu köprüsünü havaya uçurmayı üstlendi. Mark ve ben uzun süredir gözlediğimiz şehir merkezindeki tedbirleri almayı kararlaştırdık.

Biz polis kulübü ve çevresindeki yolların tam bir planına sahiptik. Zemin katta geceleri Alman subayların gittiği bir lokanta bulunduğunu biliyorduk. Yolun köşesinde bir polis görevlisi duruyordu, kulübün girişi iki asker tarafından korunuyordu. Kulübün ziyaretçileri özel giriş kartlarına sahipti. İş olmayanlar için içeri girmek imkansızdı. Biz bu caddedeki diğer evleri de tam olarak biliyorduk. Tam kulübün karşısına gelen evde, içinde ne görevli ne de devriyenin gezdiği bir geçiş avlusu bulunuyordu. Bu evde Mark'ın bir arkadaşı oturuyordu, bizim mücadelemizi destekleyen yaşlıca bir tramvay biletçisiydi. Bu bizim için çok önemliydi. Gerktiğinde bizimkiler bir süre için oraya sığınabilirdi.

Bütün bunları uzun süredir biliyorduk. Ama bugün tüm detayları bir kez daha zihnimize yerleştirmek için caddeyi gezmeye karar verdik. Her şeyi tespit ettikten ve tam onbuçukta biletçinin evinde olmaya sözleştikten sonra ayrıldık.

Temin etmem gereken daha bir sürü şey vardı: Her durumda yaralıları için bir oda hazırlanmalıydı. Eylemin sonucu hakkında tam bir bilgi edinmeliydik. Ayrıca ben Julie'yi bir kere daha görmek istiyordum.

Herşeyi bitirince Nodier'le buluşacağım yere gittim. O benim raporumu dikkatle dinledikten sonra planımızı tamamen onayladı.

Tespit edilen saatte ben Mark'a merdiven sahanlığında rastladım ve birlikte biletçinin evine gittik. Mark çok heyecanlıydı. Şaka yapıyor ve her zamanki gibi içtenlikle gülüyordu. Bu adam hayranlık uyandıran bir rahatlığa sahipti! İlegal çalışmada ölümün onu adım adım kuşanmakta olduğu gerçeğine rağmen tanıştığımızdan beri ben onu bir kere olsun üzgün görmemişim. Ben Mark'ın öğle yemeklerini yemediğini çok sık aç kaldığını da biliyordum.

Yaşlı biletçi ve karısıyla biraz ondan bundan konuşup mümkün olan yardımlarını alacağımızı söyledikten sonra dışarı çıktık. Saat tam onbire yedi vardı.

Herşey çok hızlı geçti. İki İspanyol, yakındaki Kulüp girişinde bulunan iki askeri ateş ederek öldürdüler. Aynı anda arka arkaya, kulakları sağır eden iki patlayıcı sesi çınladı: Birkaç diğer

yoldaş çeşitli yerlerden el bombalarını restoranın pencerelerinden içeri fırlattılar. Camlar parçalandı ve kaldırım zangırdadı. Kulübün pencerelerden siyah duman bulutları çıkıyordu. İnanılmaz bir panik oluştu, bağırma, gürültüler, küfürler. İspanyollar koşarak kaçtılar ve avluda kayboldular. Kavşaktaki polis görevlisini engellemekle görevli daha üçünü beklemekteydi. Saniyeler korkunç yavaş geçiyordu. Subaylar ve yarı çıplak kadınlar yanan kulübün pencerelerinden atlıyorlardı. Çok yakında bir el ateş sesi duyuldu. Biri bir ısıklık çaldı, bunu bir ateş sesi daha izledi. Kaldırımında biri boylu boyunca yere serilmişti. Ben tüm bu olaylara baktım ve bekledim. Nihayet bir ayak sesi duydum. Bu Mark'tı. Önümden kaçarken bana bağırdı: "Çabuk, bir polis arabası!"

Ben görev yerimi terkedemezdim, çünkü iki yoldaş hâlâ eksikti. Şimdi biri kapı kubbesi altından çıkıp geldi ama ikincisine bir kurşun isabet etti. Artık kendimi mümkün olduğu kadar çabuk emniyete almalıydım.

Polis arabası yolda yatanların yanında birkaç dakika durdu. bu beni kurtardı. Avluyu geçtim ve arka yola gectim. Mark ve adamları artık orada değillerdi, kaçma fırsatı bulmuşlardı. Bir otobüs yaklaştı, ben ilk durakta hemen inmek üzere kapıya atladım, yolun en yakın köşesini dönünce indim ve olay yerinden hemen uzaklaştım. Kafamı sadece bir soru meşgul ediyordu: Yoldaşım ölmüş müydü yoksa ağır yaralı mıydı? Böylesi anlarda ben onun sadece ölmüş olmasını arzu ettim. Eğer o Almanların eline yaralı olarak düşerse, zaten öleceğinden emindim. Ama daha önce ona acı çektirilecek, olayın diğer failleri hakkında konuşması için ona işkence edilecekti. Soru şuydu: O işkenceye dayanabilir miydi? Arkadaşlarını ihbar edecek miydi? Mark dışında İspanyolların hiçbiri beni tanımıyordu. Yani sözkonusu olan ben değildim. Aksine tüm gruptu. Ben ne pahasına olursa olsun Mark'ı bulmak zorundaydım. Lousseau amcanın kahvesine, onu orada bulmak umuduyla gittim. Yolda yanımdan itfaiye bağırarak geçti. Yangın yerine gittiği kesindi.

Umudum boşa çıkmadı. Mark bir masada yalnız oturuyordu. Etrafıma bakındım ve yanına oturdum. Olup bitenleri ona kısa cümlelerle anlattım.

"Biliyorum" dedi üzgün. "Her şey onun ölü mü yoksa yaralı

mı olduğuna bağlı. Öldüyse tehlike yok. Adamların önce ceplerini boşaltacaklar, eğer yakalanırlarsa yanlarında kağıt bulunmayacak. Eğer o yaralıysa başka. Öyle ise durum elbette değişir.”

“İslik çalan genç öldü, bundan eminim. Benimle olan ikinci adam hakkında tam birşey bilemem. Ölmediyse şimdi ondan istenmiş ve senin adamlarını ele vermektedir. Onlar evlerini değiştirmeli, herşey belli olana kadar birkaç gün sokağa çıkmamalı. Tehlike durumunda ben yönetimle ilişkiye geçerim. Sizi başka bir şehre nakletmek zorundayız.”

“İyi, anlaşıldı.” Mark kalktı, tamamen sakindi. “Biliyor musun, o ikinci adam benim kardeşimdi” dedi ve hızla kahveyi terketti.

Ben taşlaşmış gibi yerimde kalakaldım.

Şimdi saat sabahın beşi. Ben daha bir saat beklemek zorundayım, ama artık yazamıyorum.

23 Temmuz

Herşey yolunda, Lefëbvre ve Suren görevlerini mükemmel şekilde yerine getirdiler..

Mark'ın kardeşinden hiçbir haber yok

1 Ağustos

Andrê, Mark'ın kardeşi hapishanenin hastanesinde öldü. Faşistler ondan tek bir kelime bile alamadılar.

11 Ekim

Paris'te sonbahar ne kadar güzel! Dün Julie'yle Elysée parkındaydım. Harika havaya rağmen neredeyse dışarda insan yoktu, sadece birkaç yaşlı adam ve çocuk. Bu sessizlik içinde biz kısa bir süre için tüm derter ve savaşı unuttuk.

Julie bir bebek bekliyor. Nihayet ben de baba olacağım. Faşistlerin başım için ellibin frank ödül koymaları önemli değil. Oğlum büyüyecek, bundan eminim.

“Biliyor musun sevgilim, çocuğumuz artık herşeyi görmeye ve bizim dayanmak zorunda olduğumuz şeyleri yaşamaya zorlanmayacak. O sosyalizmi kesin olarak yaşayacak!” dedi Julie ve yüzü sevinçle aydınlandı.

“Ve biz ona bizim hayatımızı ve mücadelemizi korkunç bir masal anlatır gibi anlatacağız?” diye ekledim aynı tonda.

“Peki adını ne koyacağız?” diye sordu Julie. Aklına bir şey gelmiş gibiydi.

“Eğer kız olursa ona ağır şartlar altında yaşamış olan annemin anısına Arşalus adını vermek isterim, ama oğlan olursa adı Suren olmalı! Biz Ermenilerin çok etkileyici bir bolşeviği vardı: Suren Spandaryan..”

9 Kasım

Düğüm giderek daralıyor. Görüldüğü kadıyla benim izimi buldular. Bugün eve gelirken birdenbire pencere kenarında bir çiçek saksısı farkettim. Bu bir tehlike işareti.

Mümkün olduğunca rahat bir tavır takındım ve kapıyı geçtim, ama köşede beni bir jurnalci bekliyordu. Onu çok geç farkettim ve o benim yolumu kesti. Bana yol kalmadı. Bıçağımı kullanmak zorundaydım, şansım onu sürekli elimde taşımamdı. Koşmaya başlayınca birdenbire nereden olduğunu bilemediğim bir ikinci kişi beni takibe aldı ama bir kasabın önünde kuyruk oluşturan bir sürü kadın tarafından engellendi. Kadınlar herşeyi görmüşlerdi ve ne olup bittiğini hemen anladılar. Bunun üzerine ben kaçmayı başardım.

13 Kasım

Daha sonra Julie’nin tutuklandığını öğrendim. Polis onu bir çeşit yem olarak ve geçici olmak üzere serbest bırakmayı kararlaştırdı. Ama yanlış hesap yaptılar! Benim Julie’m yer değiştirdi ve şimdi güvenlikte bulunuyor.

20 Kasım

Bütün dünyada tüm namuslu insanlar faşist vandallara karşı kendi yaşamlarını korumak için hiç tereddüt etmeden savaşırken Ermeni halktan bir avuç hain, Taşnaklar faşistlerin tarafına geçtiler ve açıkça polise yordakçılık hizmetine soyundular. Seneke-rim kısa bir süre önce bu konuda bir rapor verdi. O şöyle diyor-du: “Bunda şaşılacak bir şey yok, bu partinin geride bıraktığı rezil geçmişin mantıklı bir sonucudur bu. Şu sözüm üzerine düşü-

nün: 'Eğer Türkler Sovyetler Birliği'ne saldırarak olsalar, Taşnakların da onların yanında olacağı zaman geliyor.'"

Senekerim illegal çalışmaya geçti. Gerçi o parti saflarında değil ama bizim örgütümüze her türlü yardımı yapıyor.

24 Kasım

Biz faşistlerin korkunç reaksiyonunun acısını çekiyoruz. Evvelki gün bir gecede yüzyirmi yoldaş tutuklandı. Dün Jean'ı ve karısını da götürdüler. Nodier bir kere daha kayboldu. Parti yönetimi ile ilişkiler kesildi. Benim grubum zayıt vermeden kaldı. Biz geçici olarak kendi imkanlarımızla davranacağız.

27 Kasım

İşgalciler yeni bir barbarlık uyguladılar. Onbeş tutuklunun siyönetim kuralları gereği kurşuna dizileceğini ilan ettiler. Ama bununla bizi korkutamayacaklar. En son kişiye ve kanımızın son damlasına kadar savaşıcağız. Barbarlar kendi kanlarında boğulacaklar. Bu kanlı güreşte biz yalnız değiliz. Sovyetler faşist orduya aralıksız ve ağır darbeler indiriyorlar. Ne kadar zor olsa da zafer bizim olacaktır. Bundan kuşku yoktur."

Günlüğün notları burada sona eriyordu. Murat kalbi ağırlaşmış, defteri kapattı ve dağınık sayfaları aldı. Bunlar farklı mürekkeplerle yazılmış mektuplardı, çoğu basit bir dolmakalemle kağıt parçalarına yazılmıştı. Murat mektupları, masanın üzerindeki sararmış gazete küpürlerini ve basılmış küçük boy bildirileri yaydı ve tarihlerine göre tasnif etti. Julie'ye, ince bir kağıt parçasına Kaças tarafından yazılmış mektup ilk belgeydi.

18. Şubat, La Santê hapishanesi

Sevgili Julie!

Avukatım sana bu mektubu ulaştıracağını nezaketen açıkladı. Ben fırsatı kullanmak için acele ediyorum. Sana sürekli yazmak istiyordum ama şartlar buna izin vermiyor, bu nedenle kısa yazmak zorunda kaldım. Bay Manequeu'nın acelesi var, ayrıca kağıdım yok.

Aramızda bir hain var. Bunun kim olduğu hanüz tespit edile-

medi. Grubumuzun yirmiyedi üyesinin tümünün aynı zamanda tutuklanması başka türlü açıklanamaz. Burada sizin tahmin ettiğiniz kadar fena değiliz. Yoldaşlarımın tutumu mükemmel, özellikle bu Mark için, onun unutulmaz şakaları için geçerli. Şimdi ondan İspanyolca öğreniyorum. Sana bize parti edebiyatını temin etmen ve mümkün olduğunca olup biteni haber olarak göndermen konusunda yalvarıyorum.

Bugüne kadar hâlâ Fransız polisine teslim edilmemiş olmamıza çok şaşırdık. Bunun arkasında bir şeyler saklı. Eğer bu konuda birşeyler öğrenirseniz bize bildirin.

Lütfen Latan'a en iyi dileklerimi ilet. Ona bizim bir komünistten beklendiği gibi bizi bekleyen her akıbeti dik ve cesur karşılamaya hazır olduğumuzu söyle. Sevgilim, ama senden benim için endişe etmemeni rica ediyorum. Gelecekteki çocuğumuzun hatırına telaşlanma.

Seni sonsuz kere öpüyorum, senin değerli dostun olarak kalıyorum.

Kaças

21 Şubat. La Santa hapispanesi

Değerli dost!

Bizim için temin ettiklerine ve ilettiğin haberlere teşekkürler! Gazete için söz verdiğim notu gelecek sefere göndereceğim.

Size bizim aşağılanmaya katlandığımızı kim anlattı? Bu doğru değil! Biz her işçiye bir işletmede olduğu kadar ekmek ve çorba alıyoruz. Böylece benim yaralarım da iyileşecektir. Bedensel acıları çekmek, eğer insan onları felsefi bir bakış açısından görmeyi seçmişse, çok ağır değildir. Daha zor olanı, yoldaşlarımız dışarda herşeye acilen ihtiyaç duyarken bu lanet hücrede, eylemsiz kalma bilincidir. Sağlık durumundan niçin hiçbir şey yazmıyorsun? Kutsal bildiğimiz her şey adına seni kutsuyorum.

Senin Kaças

2 Mart, La Sante Hapishanesi

Sevgili Julie!

Nihayet kağıt elde etmeyi başardım. Artık senin merkalarını

gidermek istiyorum. Tutuklanmamın ayrıntılarını sana yazıyorum.

Bildiğin gibi ben, bir sürü belirtisi olduğu için polisin izimde olduğunu biliyordum. Bunlar görüşemediğimiz günlerdi. Ben çeşitli önlemler almıştım. Önce insanlardan tamamen uzaklaştım, tüm buluşma noktalarını ve zamanlarını değiştirdim. Kimlikleri yeniledim ve yeni bir eve taşındım.

Yeni yerimde hasta rolü oynuyor ve mümkün olduğunca sıkağa çıkmaktan kaçınıyordum. Ama bir defasında uzun süre evimi terketmek zorunda kaldım. Yeniden eve döndüğümde kapıcıdan, iki iyi giyimli beyin ısrarla “Bay Ovanes”i sorduklarını öğrendim ki bu benim yeni adımdır. Onlar benim, kendilerinin yakın tanıdığı olduğumu söylemişler ve odama götürülmeyi istemişler. Kapıcı iyi bir şeyler olmadığını düşünmüş ve onları engellemiş.

Hemen anlamam gereken bir şeydi bu benim için, polis kaldığım yeni yeri ve yeni adımı öğrenmişti. Acele odama çıktım, en gerekli şeyleri topladım ve hemen kayboldum.

Böyle durumlarda ben en akıllı şeyin, bir süre için senin bilmediğin bir yere gitmek ve orada gelişmeleri beklemek olduğunu düşünüyordum. Ama, dört Fransız polisin makinalı tüfeklerle beni çevirdiklerinde perona yeni gelmişim. Böyle kalabalık bir yerde direnmek düşünülemezdi, bu durumda ben kelepçe takmak zorunda kaldım. Götürüldüğüm polis karakolunda Suren, Mark, Lefëbvre ve diğer yoldaşlarla karşılaştığımda şaşkınlığım çok büyük oldu! Anlaşıldı ki biz hepimiz aynı gün içinde tutuklanmıştık.

Diğer şeyleri yazmamın anlamı yok. Böyle durumlarda yapılması gerekenler yapıldı: Sorgulamalar, kişisel yüzleştirmeler, tehditler vesaire. Dikkat çekici olan, sorgu hakiminin, neredeyse Fransa’ya geldiğim günden itibaren benim hakkımda herşeyi bilmesidir Ben yaptığım ve ölümle sonuçlanan eylemlerden ve yapmadığım bazı şeylerden suçlanıyorum. Bana yöneltilen tüm suçlamaları reddetmem ve kimseyi tanımadığımı söylemem fayda etmedi! Burada bir hainin parmağı bulunduğunu bir kere daha belirtiyorum, ama adını bilemiyorum.

Hepsi bu. Sadık dostun

Kaças

Canım sevgilim Julie!

Bu ne mutluluk: Artık bizim bir oğlumuz var! Nasıl bir çocuk, bunu yazmamış olman çok kötü. Kime benzediğini bilmek isterdim. Ona hangi adı vermemiz gerektiğini soruyorsun. Tabii ki Suren. Bu konuyu Elysee parkında, sonbaharda konuşmuştuk, hatırlıyor musun? Bir oğlum olduğu için çok mutluyum. Duygularımı sana anlatacak uygun sözleri bulamıyorum. Her ilânınızı de defalarca öpüyorum.

Sizin Kaças

Sevgili Julie'm

Adolf Hitler'in hempaları bir komedi hazırlıyorlar. Avukatım bugün bana bir devlet mahkemesi önüne çıkarılacağımızı bildirdi. Bugünkü ilişkilere bakılırsa bu işitilmemiş bir lüks, ama bununla ne yapmak istiyorlar? Bunun senin için zor olacağını biliyorum, ama senden bize herşeyi bildirmenin araç ve yollarını bulmanı rica ediyorum.

Sağlığın nasıl? Ufaklığımız nasıl? Sizi bir kere bile olsun görmeye çok şeyi feda ederdim.

Sizin Kaças

14 Mart

Sevgili annecik!

Çok uzun sürmeyecek, şöyle böyle iki yıl daha, o zaman oğlumuz seni böyle çağracak. İzin ver bugün sana bu nazik kelimelerle hitap edeyim.

Mahkeme duruşmaları hemen başlıyor. Bir teselli gibi olsa da biz haysiyetimizi koruyacağız ve kaderimizi metanetle kabul edeceğiz. Benim özlediğim tek şey var, mahkeme günü sizin yüzünüzü görmek. Bu soru beni şu anda, yargıcın tüm safsatalarından daha çok meşgul ediyor. Eğer duruşma açık olursa biz yaptıklarımızı inkar etmeyeceğiz. Bütün bu olanlardan sonra inkar etmek anlamsız bir zaman kaybı ve sahlmış basın bizi korkak olarak afiş etmesine yardım etmek olurdu. Biz duruşmaya cesur davacılar olarak çıkacağız. Biz değil, hainler titremeli. Bizim korkmak için hiç-

bir nedenimiz yok. Biz sadece namusluca görevimizi yaptık, başarılı olup olmadığımızı partimiz ve Fransa yargılamalıdır.

Dün ben Susanne'den birkaç satır aldım; onun da burada, kadınlar koğuşunda olduğu anlaşıldı. O beni havalandırmada gördü. Jean'ın nerede kaldığını bilmiyorum. Zavallı kadın şimdi beni nerede gördüğünü düşünüyor, artık kendinde değil, benimle konuşuyor ama cesaretini yitirmemek için. İnsanlar nasıl da değişebiliyorlar! Hangimiz daha zarif diye Jean'la sürekli uğraşan Susanne'nin böyle bir tutum sergilemesi beklenirdi. Onun yazdıklarını okurken gerçekten duygulandım. Ben tamamen sağlıklıyım, kendimi diri ve taze hissediyorum. Yarın biz Suren'le mahkemeye girmeden önce konuşacağız.

Mark ruhunda ebedileştireceğini düşündüğü İspanyol edebiyatının en iyi klasiklerini ezberliyor. O Fransız burjuvazisine şimdi bile, eski hesapları soracağını iddia ediyor. Bu burjuvazi zamanında İspanya-Fransa sınırını kapadı ve bu sayede Cumhuriyet ordusunun yenilmesine katkıda bulundu; bu yetmedi o cumhuriyetçileri iki yıl daha tel örgülerin arkasında, açık havada hapsetti. Şimdi ben de Fransa'da hükümet edenlere halkım adına hesap sormalıyım. Sadece bir veya iki kere değil, Fransız burjuvazisi Türkiye'de yaşayan Ermenilerin hamisi rolünde sadece sözcüklerle oynadı, gerçekte ise Türkiye'nin çok da uzun olmayan bir geçmişte uyguladıkları katliamın nedeni oldu. Onlar Kliky'a'da yaşayan Ermenileri provokasyonlarla isyana sürükledikten sonra onlara yardım etmek için parmaklarını oynatmadılar. Savaştan sonra Fransız ordusu Suriye ve Lübnan'ı işgal edince Arap ve Türk burjuvazisini sömürgeci politik amaçları için desteklediler ve böylece Ermenilerin acı çekmesi, öldürülmesi ve yağmalanması engellenmeden gerçekleşebildi. Kimlerin hangi alçaklıkları yaptığını bir bir saymamak imkansızdır.

Ama ben nerede olduğumu unutup fazla ileri gittim.

Lütfen en içten selamlarımı ve en iyi dileklerimi tüm dostlarıma ilet.

Sizi seven Kaças'ınız.

17 Mart

Sevgili Julie!

Nihayet hainin ismini tespit etmeyi başardım. Soruşturma hakimini boşboğazlık yaparak ağzından kaçırdı. O "Paul" takma adlı bir Fransız. Ben senden Latan'ı derhal aramanı ve ona mahkemeye çıkmadan önce bu adi köpeği cezalandırmanın bir yolunu bulmaya yemin ettiğimizi söylemeni rica ediyorum. Adaletin gerçekleşmesi için yapılacak bu olay diğerleri için de bir uyarı olmalı.

Benim çok acelem var. Duruşma için 20 Mart'a gün verildi. Bu çerçevede şimdi hapishane yönetimi sert tedbirler uyguluyor. Biz tamamen izole edildik. Bunun benim son mektubum olması mümkündür, ama huzursuz olma; iyi önlemler aldık, hapishane-deki yoldaşlar size olaylar hakkında herşeyi anlatacaklar.

Seni kalbime bastırıyorum ve bana verdiğin bütün mutluluklar için teşekkür ediyorum. Cesur ol. Oğlumuzu sağlam bir mücadeleciler olarak eğit. Sana istemeden yaşattığım tüm dertler ve incitmelerim için beni affet. Ben Julie'mi iyi tanıyorum, ne olursa olsun yıkılmayacağından eminim, o ünlü bir komünistin evladıdır ve bu boşuna böyle değildir.

Seni öpüyorum, unutulmaz dostum ve seni daimen en içten seven dostun olarak kalıyorum.

Kaças

Not: Ermenice yazdığım günlüğüm benim eski evimde pencerenin üçüncü tahtasının altındadır. Senden onu mutlaka çıkarmanı ve ilk fırsatta kuzenim Murat Saryan'a, Beyrut'a göndermeni rica ediyorum. Ona benim adıma bunu memleketimiz Sovyet Ermenistanı'na iletmesini de yaz.

Kaças

Bu mektupların yanında sararmış gazete küpürleri vardı.

En son bir mahkemeden birkaç gün önce Fransız faşist gazetesinde yayınlanmış olan ve uluslararası bir direnişçiler grubuna karşı yaklaşan dava hakkında bilgiler veren bir makaleydi. Bu makale açıkça, Fransadaki direniş mücadelesinin Moskova tarafından örgütlendiğini ve İspanyol, Ermeni, Polonyalı ve Çekler gibi göçmen unsurlar tarafından yönetildiğini telkin etmeye çalışıyordu.

Ve şimdi “Hümanite”den bir haber.

21 Mart. Paris. Dün adliye sarayında Paris bölgesinin aktif direnişçilerinin uluslararası antifaşist grubu hakkında açılan dava başladı. Sanık sıralarında yirmiyedi kişi oturuyor, grubun korkusuz lideri komünist yoldaş Kaças, kod adıyla “Arap”, başlarında dimdik duruyordu.

Bu mahkeme komedisini düzenleyenler, Fransız hainler ve onların Alman rejisörleri Fransadaki direniş hareketinin yabancılar tarafından organize edildiğini kanıtlamayı hedeflediler. Onlar kendi hayatlarını kurtarmak için herşeyi yapan korkak insanlarla karşı karşıya bulunduklarını sanıyorlar. Ama umutları boşa çıktı! Sanıklar ilk sözleriyle bunun ne kadar boşuna bir gayret olduğunu gösterdiler. Sanık sırasındakiler sanık değil, orada davacılar olarak bulunuyordu. Hakimler kendilerini savunmak zorunda kalacaklardı.

Duruşmanın kamuoyuna açık olacağı ilan edilmesine rağmen salona girmek ikânsızdı, davalıların en yakın aile fertlerine bile izin verilmedi. Tüm yerler polisin organizasyonu ile doldurulmuştu. Adliye sarayına çıkan bütün yollarda takviye edilmiş polis ve askeri komandolar devriye geziyorlardı.

İlk olarak yoldaş Kaças sorgulandı. Provokatif sorularla onu şaşırtmak isteyen hakim ve savcının çarpaz soruları altında bu cesur direnişçi soğukkanlılığını sonuna kadar korudu.

Hakimin “Suçlu musunuz?” sorusu üzerine yoldaş Kaças şöyle cevap verdi: “Bu duruma bağlı. Eğer benim burada Fransa’ya karşı görevimi yerine getirmem suç sayılıyorsa, ben kesin suçluyum.”

“Fransa’nın sizi niçin ilgilendirdiğini söyler misiniz? Siz yabancısınız” diye alaycı biçimde sordu hakim yoldaş Kaças’a.

“Benim size şu soruyu sormam daha yerinde olurdu: Siz Fransa’nın düşmanlarına hizmet ettiğiniz için, nasıl bir Fransızsınız?”

Hakimin tehditkar düzen çağrısı buna cevap olarak çınladı: “Burada soruları soran benim! Cevap veriniz: Fransa’nın işlerine karışmaya nasıl kalkışıyorsunuz?”

“Bu soru bana, Almanya’yı savunmak için savaşa gönderildiğim zaman sorulmadı. Avcı hendeğinde geçirdiğim zaman sırasında da tek bir kere sorulmadı.”

Hakimin çaresizliğini farkedene savcı soruyu devraldı.

“Söyle sanık, Moskova Bolşevikleri Fransadaki faaliyetleriniz için size kaç para verdi?”

“Herşeyden önce bay savcı, komünistlerin fikirleriyle ticaret yapmadıklarını bilmeniz gerekir, ayrıca Moskovalı Bolşeviklerin, ben henüz onlarla tanışma mutluluğuna ermediğim için çok üzgünüm, bize para ödemeye ihtiyaçları yok, burada olan herbirimiz kanımızın son damlasına kadar haklı davanın zaferi için savaşılmaya hazırız, çünkü bu zafer tüm demokratik insanlığın zaferi anlamına geliyor. Şimdi Alman faşistleri tarafından geçici olarak esir alınmış şanlı Fransız halkı için de bu geçerlidir.”

Sanıkların sıralarından gelen coşkun alkış sesleri hakimlerin küfür ve tehditlerini kesti.

Bugün sorgulanan on davalının hepsi de Kaças yoldaş gibi aynı muhteşem cesareti ve davranışı gösterdiler.

Ve 12 Mart tarihli “*Hümanite*”den bir alıntı daha:

Mahkemenin akşamki oturumu bir dizi ilginç gerçeği açığa çıkardı. Bu duruşma sanıkları harekete geçirmek için “mahkemelerin” kullandıkları çirkin metodlara ışık tuttu. Bu bağlamda özellikle Fransız işçisi *Lefêbvre*’nin konuşması çok dikkat çekiciydi:

“Siz benim suçlu olup olmadığımı soruyorsunuz? Dün duruşmadan sonra hapisshanede sizin tarafınızdan bu amaçla gönderilen bir bey bana aynı soruyu yöneltti. Bu arada o önce, benim tüm suçlarımı affedeceğini ve serbest bırakacağını söyleyerek beni etkilemeye çalıştı. Bunun bir yararı olmayınca beni iki iri delikanlının yardımıyla, şuurumu yitirene kadar dövdü.” Bu sözleri söylerken yoldaş *Lefêbvre*, vücudundaki korkunç mor lekeler gözükünceye kadar gömleğini kaldırdı. “Bilincimi yeniden kazanmam için üzerime bir kova soğuk su döktükten sonra bu bay bana, eğer istediği şeyi bugün söylemezsem beni ne gibi bir akıbetin beklediğini kolayca tahmin edebileceğimi söyledi. Bu uyarı üzerine bildiğim şeyi size söylüyorum: Sizin utanmaz haninler olduğunuzu biliyorum.”

Hakimin emri üzerine yoldaş *Lefêbvre* mahkeme salonundan götürüldü.

İkinci bir sanık yoldaş Mark tüm eylemleri için Fransız halkına sözünü ve cevabını vermeye hazır olduğunu söyledi, ama bu-

rada alçalmaya ve faşist uşaklarla artık konuşmayı düşünmediğini söyledi. Oda mahkeme salonundan uzaklaştırıldı.

Rahatsız olan hakimler, geri kalan sanıkları sorgulamadan önce istişare için geri çekildiler. Bu mahkeme komedisinin tam anlamıyla başarısızlığa uğradığını kavradılar. Beş dakika sonra hakimler geri döndüler ve duruşmanın belirsiz bir tarihe ertelendiğini bildirdiler.

Sanıklar anlaşarak, polislerin onları dayak yağmuruna tutmasına rağmen Enternasyonalî söyleyerek salonu terkettiler

Muhteşem yoldaşlarımızın manevî gücü hainlerin kanlı gücüne baskın gelmişti. Onların ölüm karşısındaki bu sınırsız cesareti tüm direnişçiler için, Fransa'nın bütün namuslu insanları için unutulmaz bir örnek olarak kalacak.

Murat titreyen ellerle Kaças'ın Julie'ye yazdığı son mektubu aldı.

1 Nisan

Sevgili Julie!

Şimdi sabahın üçü. Tam üç saat sonra kurşuna dizileceğiz. Hayatımın bu son saatlerini sana ve yoldaşlarıma adanmak istiyorum. Ben tamamen sakınam. Verdiğimiz kurbanlar boşuna olmayacak. Arkamızdan gelenlerin adımızı şükranla anacakları zaman gelecek ve o gün çok uzak değil. Oğlum haklı bir dava uğruna, sıradan temiz insanlar için, yüzyılların haksızlığına son vermek için, sosyalizm için mücadelede düşmek zorunda kalan babasıyla gurur duyacak, ama benim uzak ülkemde Sovyet Ermenistanında, benim burada yapabildiğim herşeyi faşizme karşı mücadelenin zaferi için yaptığımı, en değerli şeyi, hayatımı bu haklı davanın zaferi için verdiğimi öğreneceklerdir.

Sevgili Julie'm, ümitsizliğe düşme, senden rica ediyorum. Bak canım sonunda bütün insanlar ölümlüdür. Ama bu ölüm, milyonlarca insanın mücadelesine bigane olanların ölümüyle kıyaslanabilir mi? Hayır, bin defa hayır! Sen benim hayatı tutkuyla sevdiğimi biliyorsun. Ölmek zorunda olmak hiç kolay değil, ama görevimiz bugün bizden bunu istiyorsa, biz sonuna kadar sağlam kalmak arzusundayız.

Yoldaş Nodier'e benim içten selamlarımı götür. Ona buradaki

tüm yoldaşlarımızın bu faşist işkence odalarında dayanmak zorunda oldukları insanlık dışı tüm kötü muameleye aldırmadan komünistlere yakışan onuru koruduklarını söyle. Hepimiz ölüme dimdik gidiyoruz.

Harika oğlumuzu benim adıma son bir kere öp. Babanın ellerini sıkıyorum, seni kucaklıyor ve öpüyorum, herşeyden daha değerli Julie'm benim. Aydınlık bir resmimi, bir mücadelecinin resmini, yoldaşın ve arkadaşının resmini sonsuzluğa götürmek için yanına al.

Senin Kaças.

Murat Saryan mektubu okuduktan sonra daha uzun bir süre bulunduğu yerde hareketsiz oturdu. Düşüncelerini bağlayıp uzaklara götüren bu satırlara boş bakışlarla baktı. Kaças onun önündeydi, tıpkı hayatta olduğu gibi: Adaleli, koyu tenli ve parlayan gözleriyle, daima canlı ve hayat dolu. Ve sanki melodik sesiyle Murat'a şöyle diyordu: "Cesaretini kaybetme! Güneşin bizim için doğacağı zaman gelecek!" Bunu ne zaman söylemişti? Ah evet, İstanbul limanında, Murat, Muşeg ve Karo gemiyle Yunanistan'a giderlerken.

Yaz gecesi geçti, sabah oldu. Ama Murat ilk güneş ışıkları pencereden sızınca oturduğu yerden kalktı. Ellerini yumruk yapmıştı. Huzur içinde uyuyan Astig ve Takuyi'yi uyandırmamak için dikkatlice, parmaklarının ucuyla yatağa gitti, çabuk soyundu ve yattı.

Ama uzun süre uykuya dalamadı. Kuzeni ve yoldaşları, Kaças'ı, kahlmadığı halde onu da mutlu eden büyük olayları düşündü.

Birkaç gün sonra tank kafilesi için bağış toplama işine başlandı. Murat atölyeden atölyeye, fabrikadan fabrikaya koştu, uygun insanlar aradı, ad yazdırılacak listeleri dağıttı. Muşeg ilk olarak şoför ve kendi garajından teknisyenlerin arasında bağış topladı. Toplanan paraları taşıırken bu esnada edindiği tecrübeleri Murat'a anlattı.

"Ben hayatta böyle şey görmedim! Fakir insanların hiçbiri geride kalmak istemediler. Yaşlı şoför Pogos eski altın saatini getirdi. Annemden tek anıdır. Aç kaldım ama onu satmadım,

ama böyle bir şey için onu severek veririm' dedi. Ruştunyas'ın tüm ailesi geldi, baba, anne, oğlu ve üç kızı ve her biri bir şey getirdi: Bir yüzük, küpeler, para, en büyük kız kendi yaptığı incilerle süslenmiş tütün kesesini verdi, -işte burada, ne kadar güzel olduğuna bak-. İçinde de bir mektup saklı, tüm aile adına yazılmış. Kime yazılmış biliyor musun?"

"Onların Kızıl Orduda bir akrabası mı var?" diye şaşırmış şekilde sordu Murat. "Ben bunu duymamıştım."

"Hayır, onlar mektubu bizim en büyük akrabamıza, Stalin'e yazdılar. Oku bak."

Murat mektubu aldı, açtı ve okudu:

"Hepimizin babası, değerli Stalin! Sen bizim tek umudumuzsun, parlayan güneşimizsin. Düşman karşısında kartalını uçur, ona bir zamanlar David Sassunski'nin yaptığı gibi, ateş kılıcıyla vur, susamış insanlar mutluluk pınarından özgürlük içsinler. Biz gerçi senden uzağız, fikirlerimizle daima senin yanında olduğumuzu bil."

Murat baktı ve gülümsedi. "Biz bu mektubu çoğaltalım ve dağıtalım" dedi.

Toplantıdan önceki gece Murat Astig'in korkunç bağırmasıyla uyandı.

"Neyin var?"

Bir tuğlanın parçaladığı pencereden temiz deniz havası içeri esiyordu. Bir ateş sesi duyuldu, kaplar şıngırdadı.

Aştig, Takuyi'ye koştu. Aynı anda pencerenin önünden bir insan gölgesi geçti ve Murat koşarak uzaklaşan ayak seslerini duydu.

Sabah erken saatlerden itibaren Ermeniler güneşin hafiften ısıttığı tarlada toplandılar. Hepsi bugün sıkı bir çarpışma olacağını kavramışlardı. Her biri kendi iş ortamına göre buna hazırlanmıştı.

Meydanın ortasında tahtalardan bir çeşit trübün yapılmıştı. İnsanlar gruplar halinde yanyana durdular ve toplantının başlamasını beklediler. Missak Murat'ı yanına çağırdı ve sordu: "Sihahlı Taşnak gençlerinin insanların arasında nasıl gezdiklerini gördün mü?"

“Onları gördüm, dün de onlardan bir selam aldım” diye cevap verdi Murat ve geceki olayı anlattı.

“Kulağınızı açık tutun!”

Muşeg tarafından eşlik edilen garaj işçileri tribüne gidişleri dikkatle korudular.

Toplantı başladı. Missak'ın sakin sesi tüm alanda çınılıyordu, basit ve sade konuştu, halkına inanıyordu, sevgi dolu sözleri herkesin kalbine sızıyordu.

“Tank kafilesi İvan Kristoforowitç Bagramyan için toplantı başladı. Büyük Rus halkı bizlerin, memleketten uzakta yaşayan Ermenilerin bizim için herşeyden daha değerli olan ülkemiz için yaptıklarını unutmadığımızı bilmeli. Biz elimizden geldiği kadarıyla Kızıl Ordu'ya yardıma hazırız. Biz değerli yoldaşımız Stalin'e bir mektup yazacağız..!

Missak sonuna kadar konuşmadı. Bir ateş sesi duyuldu, ardından bir ikincisi. Bir kargaşa oluştu, insanlar sıkılmış yumruklarıyla tribüne koştular.

Murat tribünün yanında duruyordu. Missak'ın sözlerini duydu ve önündeki insan denizini gördü. Düşünceleri Sovyetler Birliğine sadece nefret duyan herkesi yoketmek isteyen halkının yanındaydı. Onların arasında Türkler ve İranlılar vardı. İnsanların kanının son damlasına kadar mücadele etmeye hazır olduklarını biliyordu.

O anda bir ateş sesi daha duyuldu..

Murat irkildi ve tribüne baktı. Onun bağırışı kalabalığa ulaştı. En iyi arkadaşı tribünün basamaklarında yatıyordu. Murat şakaklarındaki ince kan çizgisine baktı.

Gözleri karardı, ancak hiçbir şeyi hesap etmeden ileri atıldı. Tribündeydi ve acı dolu bir sesle Missak'ın sonunu getiremediği konuşmaya başladı. Önünde sadece kızgın yüzler ve sıkılmış yumruklar gördü. Kaç kişi olduklarını söylemek zordu. Murat'a onlar bu anda, dünya kadar geniş bir okyanus gibi göründüler. Konuşması, ölen dostunun huzurunda yaptığı bir yemindi.

“Savaşanlar ölmez; düşenlerin yerine öğrencileri, mücadele kardeşleri, sıradan insanların mutluluğu için savaşanların safına gelirler.”

Murat meydanı en uzak köşesine kadar dolduran binlerce in-

sanın kendisiyle birlikte ortak yemin ettiğini hissetti. Takuyi he-
yecandan sararmış olan annesinin boynuna sarıldı, bakışını ba-
basının durduğu trübünden ayırmak istemiyordu. Binlerce insan
onun sosyalizmin büyük ülkesinden, tüm dünyanın işçilerinin ül-
kesinden bahseden sözlerini duydu.

İlkbahar tüm ihtişamını kuşanmıştı, her yer yeşildi. Sıcak
Arap güneşi verimli yeşilliği acımasızca yakmaya henüz zaman
bulamamıştı. Akşamleyin denizden hoş, serin bir rüzgar esti, ko-
lay ve rahat nefes alınıyordu ve kalpler sıkıntısız atıyordu. Çün-
kü Sovyet savaş güçleri Berlin'i işgal etmişti. Savaş sona erdi.
Uzun süredir dünya halklarının üzerine çökmüş olan korkunç
karabasan sonunda bitmiş görünüyordu.

İnsanlar buna inandığı gibi Murat Saryan da inanıyordu. Bir-
likte olduğu insanlarla beraber o da sokaklarda vakit geçiriyor,
nefes alırken tam anlamıyla özgür olduğunu hissediyordu. Ağaç,
deniz, açık gökyüzü, hatta kendi adımlarının yankısı bile onu se-
vindiriyordu. Onun Sovyet hükümetinden bir giriş vizesi istedi-
ğinden bu yana iki hafta geçmişti. Gerçekten de izin alabilecek
miydi? Böyle bir şansı kavramak bile zordu. Namuslu insanların
mutlu olabilmek için bütün olanaklara sahip bulundukları bir ül-
keye gitmek için izin alması ne büyük sevinç kaynağı olurdu.
Nihayet en içten dileği geri geliyor, memleketine geri dönüyordu!
Ama hareketine kadar çalışacaktı. Murat, ailesini geçindir-
mek için Astig'in ne gibi bitmez gayretler içinde olduğunu bili-
yordu. Savaş yıllarında o, Murat'ın selameti için hergün onaltı
saatlik çalışmasında ve bitmez tükenmez endişeler içinde gücü-
nü tüketmişti.

Böyle güzel planlar yapmak ilk bakışta onu gerçekleştirmekten
daha kolaydır. Ama tüm Suriye'de, faşizme karşı mücadelesinden
dolayı tanınan bir insan için mesleğinde iş bulmaktan daha basit bir
şey olmadığı kabul edilebilirdi. Ama bunun böyle olmadığı anlaşı-
ldı. Tam savaş öncesi olduğu gibi matbaadan hiçkimse veya her-
hangi bir fabrika sahibi riske girmek istemiyordu. Murat önceden
olduğu gibi Astig az kazancıyla ailesini geçindirmeye çabalarken
işçi bulma kurumunun eşiklerini aşındırmaya devam ediyordu.

Murat bir gün bir şans yakaladı. Kısa süreli bir söndürme

işinde birkaç kuruş kazanmayı başardı. En sevdiği şarkıyı kendi kendine mırıldanarak evine gitti. Şaşırarak kapıya baktı, kapı yarı açık duruyordu. Hızla odaya girdi ve orada karısını sobanın yanındaki bank üzerinde yatarken buldu.

Şaşkınca “Astig” diye bağırdı. Karısının bu saatte fabrikada olması gerektiğini iyi biliyordu.

Kadın başını biraz kaldırdı.

“Heyecanlanma canım, işten atıldım. Sadece biraz dinlenmek istiyordum.”

Murat kolunu Astig’in boynuna sardı ve saçlarından hafifçe öptü. Uzun süredir korktuğu şey olmuştu.

Astig şaşkın, “Şimdi ne yapacağız, nasıl yaşayacağız?” diye sordu. “Hiç paramız yok.”

“Dert etme, umutsuzluğa kapılma” diyerek yanında titreyerek oturan karısını sakinleştirmeyi denerdi Murat. “Yakında vizelerimiz gelir ve biz memleketimize gideriz. Ama orada...”

Murat bunu yarı kapalı gözlerle söyledi. Eğer hep bundan konuşacak olursa, onu ve ailesini Sovyet Ermenistanında bekleyen büyük mutluluk hayali çizmeyi denerdi.

“O zamana kadar Takuyi’yi fabrikaya yerleştirmeye çalışalım mı? Bu bize biraz destek olur”. Astig bunu yumuşakça söyledi.

“Hayır, Takuyi okusun, günlük herhangi bir iş bulacağım. Belki tekrar limanda hamal olarak veya toprak işçisi olarak. Kızımı fabrika denen bu cehenneme bırakmam” diye kararlı şekilde açıkladı Murat. Ve Takuyi’yi karşılamak için yola çıktı.

Beklenmedik şekilde karşılaştığı bu yeni talihsizliğe aldırma-yan Murat güvenini yitirmedi. Yüksek bir enerjiyle dolaştı. Sonunda tüm bu acının biteceğini, namuslu bir insan için burjuva dünyanın dayanılmaz ızdırabının arkada kalacağını kesin olarak düşünüyordu.

Ve gerçekten de tahminen bir ay sonra tüm demokratik gazeteler Sovyet hükümetinin Ermenilerin vatanlarına geri dönmelelerine onay verdiğini duyuruyordu.

Murat kısa süre içinde kendisi ve ailesi için vize aldı ve onlar ilk geri dönüş kfilesiyle birlikte memlekete, Sovyet Ermenistanı’na gittiler.

Dördüncü Kitap

Memlekette

*İtilaf devletleri ve Taşnakların yüzünden açlığa,
parçalanmaya ve nüfusunun ülkeden kaçmasına maruz
kalan çok acı çekmiş, sert sınavlardan geçmiş Ermenistan,
tüm dostları tarafından aldatılan Ermenistan bugün kendi
çözümünü kendi sovyet devleti olarak belirleyerek
bulmuştur.*

*Onunla ilgilenen herkes Sovyet iktidarının “Ermeni”
sorununu çözecek durumda olduğunu bilmelidir, ki
bu sorun emperyalist diplomasinin eski kurtlarının
kafasını çok patlatmıştır.*

J.W. Stalin.

APET'İN AİLESİ

Tren Erivan'a yaklaştı. Sabah güneşinin parlayan ışıkları Ağrı Dağı vadisinin üzerine düşüyor, yanyana dizilmiş uçsuz bucaksız bahçelerin yanından hafif sallanarak geçen ekspres trenin yeni vagonlarının camlarında parlayan damlalar gibi kırılıp yakıcı sıcaklıkta geri dönüyordu.

Dağlardan esen hafif rüzgar, tüm Ermenistan'da çiçeklerin açtığı bu mevsimde trenin açık pencerelerinden içeri alıyordu. Hava Haziran ayının sarhoş eden kokusuyla doluydu. Uzakların pembe altın süslü buğulu hatlarında şehrin çevre çizgileri fark edilebiliyordu.

Tahminen yirmi yaşlarında iri yapılı, beyaz gömlekli, sık siyah saçlı bir genç vagonun penceresinden dışarı sarılmış, neşeli ve mutlu bir gülümsemeyle uzaklara bakıyordu.

Tren hızını kesti, kolay bir yokuşu tırmandı. Genç cebinden itinayla katlanmış bir yazıyı çıkardı ve onu şimdi birkaç kere okudu: "Onbeş Haziran'da kızkardeş okulu terk ediyor. O konservatuvara gelmeden önce iyice dinlenmeli, çünkü zavallı oldukça gergin. Aynı anda baba da yıllık iznini almak istiyor. Biz seni de bekliyoruz, sevgili Murat. Bize gerçekten büyük bir sevinç vereceksin..."

"Şimdi o ne kadar sevinecek!" Murat annesinin iri gözlü güzel yüzünü gözünün önüne getirdi, her zaman olduğu gibi ona berrak ve iyilikle gülümseyen yüzünü.

Ve istasyonun ün yapmış çevresi güneşin parlaklığında göründü. Murat valizini aldı ve aceleyle vagondan ilk çıkan oldu.

Perona atladı ve aynı anda kendisine bağırان sesi duydu:

“Murat!” “Baba!” Murat yıldırım hızıyla döndü ve kendini yanı askeri elbise giymiş güneş yanığı dev bir adamın kollarında buldu.

Genç bir kız, elinde büyük bir gül demeti tutarak, ısıldayan sıcak yüzüyle koşarak her ikisinin yanına geldi.

“Sanasan!” diye bağırdı Murat ve kıza doğru koştu.

“Bunu sana annem gönderdi.”

“Kendisi nerede?”

“Evde kaldı, seni karşılamak için feodal bir kahvaltı hazırlıyor. Seni ne kadar sevdiğini bilirsin!” Sanasan susarak gülümseyen Murat’a bir süre baktı, sonra yavaş sesle ekledi: “Sen hâlâ diken üstünde gibisin, ben de öyle.”

Şoför arabayla önde gidiyordu. Murat’ın babası, Apet şoförün yanında oturuyordu. Murat ve Sanasan arkadaşydı. Araba hareket etti, dışarı Lenin meydanına çıktı ve şehrin sokaklarında yoluna devam etti. Baba Sanasan’a döndü, bir baş hareketiyle Murat’ı gösterdi ve şakayla karışık şunu söyledi: “Yahu kardeşine bak, tam bir adam olmuş!”

Sanasan tüm yol boyunca güldü. “Peki bıyığı nasıl! O benim kız arkadaşlarımla yüreğini hoplatacak.”

“Hayır, o asla bir zampara değildi.” Apet sigara tablasını çıkardı ve bir sigara yaktı.

“Şimdi sizin orada işler nasıl? İlerliyor musun? Sen mektubunda bize tam olarak anlatmadın.”

Murat çiçek tutan elini dizine koydu ve çekingen cevap verdi.

“Her şey daha iyi, ben hâlâ ekipbaşı olarak çalışıyorum. Onlar beni usta olarak çalıştırmak istiyorlardı ama ben reddettim. Benim görüşüme göre usta olarak çalışabilmek için önce dokuma tezgahlarını tam olarak tanımalı.”

“Haklısın, acelesi yok. Boks nasıl gidiyor, vazgeçtin mi?”

“Neler düşünüyorsun! Şehir şampiyonaları hemen başlayacak, ben orada şansımı denemek istiyorum.”

Sanasan kardeşine ayıplayarak baktı: “Ben bu çirkin spora katlanamıyorum. Bu da nedir ki: İki yetişkin insan, açıkça, dünyanın gözü önünde dövüşüyorlar!”

“Peki yüksekokul. Bu sene oraya gitmeyi düşünüyor musun?”

“Yüksekokula kesin olarak gitmek istiyorum ama teknik okuldan sonra bir işletmede en az iki yıl çalışmanın tavsiye edildiğini biliyorsun.”

“Mutlaka, bu durumda sen iyi bir mühendis olacaksın!” diye baba onayladı ve Murat cevabının onun hoşuna gittiğini hissetti. “Anne beklemekten hasta oldu ama önemli değil, o kartal gibi oğlunu görünce her şey yeniden düzelecek.”

Murat babasını çok iyi tanıyordu, o övmeyi sevmezdi. Bu nedenle onun övgülerinden iki kez mutlu oluyordu. Murat şimdi babaların oğullarına nasıl baktığını hissedecek yaşıydı, aynı şey ona da geçmişti.

Evde Siranuş Murat’ını sevinç gözyaşlarıyla karşıladı. Oğlunun ellerini bırakmadan, onu tekrar tekrar kendine çekerek bir çocuk gibi odadan odaya götürdü. Sanki onunla böyle elele bütün dünyayı dolaşmak istiyormuş gibiydi. Sonunda kibarca şunu söyledi: “Gelmen iyi oldu oğlum, seni nasıl da bekledim!”

Aile bir saat sonra yuvarlak, çiçeklerle süslenmiş bir masaya oturmuştu. Murat annesinin yanında oturuyordu ve hayran bakışlarını ondan ayırmak istemiyordu.

O hiç yaşlanmamıştı, güneş gibi sonsuz gençti, Murat’ın aklından böyle geçti.

Siranuş başını hafifçe geri atmıştı, sevinçli bir gülümsemeyle masada oturanlara bakıyordu. Herkesi hareketlendiren yüksek bir sesle şöyle konuştu: “Şimdi bütün aile toplanmış olduk!”

Gözlerine yeniden yaşlar doldu, Apet kadehini kaldırdı.

“Sevgili çocuklar, biz yıllar boyunca sizinle aynı masada yetişmenizi kutlamak için birlikte oturacağımız zamanın hayalini kurduk: Anneniz mutluluktan ağlıyor. Şimdi bu mutluluğun şerefine içelim.”

Sanasan piyanoya oturdu. Birkaç akort çaldı ve neşeli bir şarkı söyledi.

Böylece kahvaltı geçti, bir yemekte olduğundan daha çok konuşuldu, gülmüdü. Baba şehir komitesine gitti. Siranuş örgü bir sepet alarak pazara gitti. Murat ve Sanasan yalnız kalmışlardı.

“Anlat bakalım Sanasan, nasıl yaşıyorsun ve gelecekle ilgili ne gibi planların var?” diye başladı Murat ve kanepeye, kardeşinin yanına oturdu.

“Benim planlarım değişmedi. Okulu bitirdim, biliyorsun kim-ya ve trigonometriden “iki” aldım. Sonbaharda konservatuvara gitmeyi düşünüyorum, dilekçeyi çoktan verdim. Moskova’ya gitmek isterdim, ama annem bunu istemiyor. Bunda ısrar etmedim, onu yalnız bırakmak beni üzüyor. İşyerin Erivan’da olsaydı başka olurdu, o zaman mutlaka giderdim.”

“Gelecek sene ben Moskova tekstil enstitüsüne gidiyorum, o zaman oraya naklini yaptırabilirsin.”

Sanasan düşündü.

“Bizim buradaki konservatuvarımız da kötü değil, iyi profesörlerimiz var. Sadece Büyük Tiyatroyu ziyaret etmek ve en iyi şarkıcılarımızı dinlemek için bir süre Moskova’da yaşamak isterdim.”

“Sen bunu kışın tatil sırasında da yapabilirsin. İki hafta için Moskova’ya gidersin ve hepsini izlersin. Söyle Sanasan, şimdi babam senin sahneye çıkmanı onayladı mı?”

“Bana niçin karşı olsun ki?”

“Sana müzik okuluna gitmeyi bir zamanlar nasıl yasakladığını biliyorsun. Öğretmen olmanı isterdi.”

“Bu öncedendi. Öğretmenim ona benim müziğe yetenekli olduğumu ve iyi bir sesim bulunduğunu söylediği zaman o üç gün bunu düşündü. Sonunda beni çağırıldı ve dedi ki: “Eğer şarkıcı olmaya karar verdiysen ben buna karşı değilim.”

“Babam harika bir herif!”

“Ona çok üzülüyorum. İlkbaharda bacağındaki yara tekrar açıldı, bastonla yürümek zorundaydı, ama tek gün yatakta yatmadı, buna asla zamanı olmadı. Bu yüzden annem tamamen çöktü, onu çok seviyor ve onun için her zaman öyle bir korku hissediyor ki, babamı kıskanıyorum.”

“Babamı mı?”

“Elbette! Birbirlerine ne kadar nazikler, baksana, yeni evliler gibi!”

“Onların önceleri birbirleriyle romantik bir hikayeleri vardı, deyim yerindeyse mutluluklarını savaşarak kazanmak zorunda kaldılar.”

“Ben de benzer şeyler duydum, ama bunun hakkında tam ola-

rak bir şey bilmiyorum. Buna değinilmesini istemiyorlar. Sen daha yakın birşeyler biliyor musun?"

"Hayır, en azından çok değil. Bir keresinde babamın anıları elime geçti. Küçük bir grupla bir zamanlar Ruslara yardımcı oldu, o zaman annem de yanındaydı. Bir çok arkadaşı Türk jandarmalarıyla savaşıırken ölmüştü, diğerleri dağlarda açlıktan öldüler ve sadece dördü kurtulabildi. Arkadaşlarından biri daha sonra topçu süvari birliğindeyken öldü. Sadece dördü kurtulabildi. Babam iç savaşa yoktu. Geriye üçü kaldı: Annemiz, babamız ve senin arkadaşın Kalust, onu tanıyorsun, hayvan sovhozunun müdürü. Babamın annesinin anısına sana Sanasan ismini koymaları bundan. Ama annemin bir yeğeni, kardeşi Gugas'ın oğlu vardı, onun adı Murat'tı ve bu yüzden bana da bu isim verildi."

"Evet, bizim ihtiyarlar zor şartlarda yaşadılar."

"Babam en azından hayatıyla gurur duyabilir. Ama biz, sen ve ben, söyleyecek neyimiz var ki?" Murat şüpheyile gülümsedi ve kalktı.

Odada yavaş yavaş, ileri geri yürüdü. Sanasan düşünceye daldı: Murat babasına ne kadar benziyor! Her ikisi de her zaman çok az şey yaptıklarına inanıyorlar. Murat teknikerliği bitirdi, şimdi Ermenistan'ın en büyük tekstil kombinasında çalışıyor. En iyi ekipbaşlarından biri olarak anılıyor. Buna benzer bir şeyi şehir komitesinin sekreteri babama söyledi. Yakında o yüksek okula gidecek, yani o doğru bir hayat yaşıyor ama bütün bunlar ona yetmiyor. O benden sadece birbuçuk yaş büyük...

Ve düşüncelerine cevapmış gibi Sanasan kararlılıkla bağırdı: "Çok... çok! O halde sen yeni bir yaşam, yeni bir toplum yaratmayı düşünüyor, bunun için aktif çalışmak istiyorsun, bu hiçbir şey değil mi?"

"Öyle alsan. Bu ilginç. Ben kahramanlıklardan sözediyorum, anlıyor musun?"

Kapı çaldı. Siranuş pazardan geri dönmüştü ve böylece kız ve erkek kardeş arasındaki gizli konuşma kesildi.

İlk günlerde Murat özgürlüğün ve huzurun tadını çıkardı. Sabahleyin çok erken kalktı, boks eldivenlerini giydi ve uzun süre hırslı antrenmanlar yaptı. Kahvaltıdan sonra şehre gitti. Buraya sanki ilk kez gelmiş gibi herşey ona yeni görünüyordu. Geniş

alanlar, evler, caddeler, parklar... Şehirde böyle dolaşırken Murat neredeyse bilmeden, bir zamanlar arkadaş olduğu, kızkardeşinin arkadaşı Anajid'e rastlamayı umuyordu. Ama o hiçbir yerde görünmedi; onu evine gidip görmek Murat için ürkütücüydü. Murat akşamları annesini memnun etmek için evde kalıyordu. Babası işten şimdi her zamankinden daha geç geliyordu. İzin öncesi ifade ettiği gibi, "kuyruğu kaldırmak" zorunda olduğu iddiasındaydı. Tüm aile babayı yemek odasında toplanıp bekliyordu. Siranuş oğlunun hayatı ve işi hakkındaki bütün ayrıntıları bilmek istiyordu. Murat ona sabırla ev sahibini, arkadaşlarını, nerede nasıl yediğini anlatıyordu.

Hava kararmaya başlayınca Sanasan piyanoya oturuyordu. Sesi muazzam gelişmişti.

Sanasan'ın sınıf arkadaşları, Cumartesi günü okulu bitirme kutlamasını onlarla birlikte yapmak istiyordu. Saat yirmide yaklaşık on kadar hayat dolu genç kız ve oğlan toplanmıştı. Gürültü yapıyor ve gülüyorlardı. Her birinin kurulmuş büyük gelecek planları vardı. Bazıları Moskova veya Leningrad'a gitmek istiyordu, diğerleri Erivan üniversitesine gitmeye karar vermişlerdi. Tek tek meslek tercihleri üzerine bir tartışma başladı. Herbiri en iyiyi seçmek istiyordu. Kıvrıkcık saçlı uzun boylu bir delikanlı radyotekniğin en iyi bölüm olduğunu ispata çalışıyordu. Sanasan bir soruyla onun lafına girdi: "Senin bize elektroteknik ve fizik üzerine bir konferans vererek bu arkadaşlarını seninle Leningrad'a gelmeleri için ikna etmeye niyetin mi var?"

"Sen hep böylesin!" diye bağırdı Kakig, kızılmıştı. "Bir insanı asla sonuna kadar konuşturamıyorsun. Ama bu da anlaşılır bir şey. Eğer teknik gibi kuru şeylerden konuşulursa, geleceğin bir şarkıcısını dinlemek zorunda kalmaktan sıkıntı duyulduğunu gösterir bu. Siz bu alanda bilim adamlarımızın ne harika buluşlar yapacağını göreceksiniz!"

"Sonuçta senden olmayacak ya?" diyerek Sanasan iğneledi.

"Neden olmasın? Sen de ünlü bir şarkıcı olmak istemiyor musun?"

"Kavgayı bırakın şimdi! Sizin hepinizin kendi branşında ünlü olacağına inanıyorum. Ama şimdi masayı hazırlamaya yardım edin, geç oldu" dedi Siranuş.

Hepsi kalktı. Kızlar masayı hazırladı, tabak ve bardakları dizdiler, oğlanlar çaresiz masanın etrafında dolaştılar ve kızların ayaklarına dolandılar.

“Dinleyin gençler, siz bir yere oturun, masayı biz hazırlarız!” diye bağırdı kızlardan biri.

Birdenbire kapının zili çınladı. Murat sofadan fırladı ve Sanasan’ın kurnaz gülüşüne aldırmandan hole koştu. Uzun süredir, Anajid’in niçin gelmediğini hiçkimseye sormadan, diken üstünde oturuyordu. Ve şimdi... Bu gerçekten o muydu? Heyecanla kapıyı açtı ve hemen bir adım geri çekildi. Yüzünün yandığını hissetti. Önünde koyu mavi elbiseler içinde uzun, zayıf bir kız duruyordu. O bir buçuk yıl önceki kızdan tamamen farklı birisiydi.

“İyi akşamlar Anajid”, diyerek ona güçlü kahverengi ellerini sevinçle uzattı.

“Murat!”

“Evet, seni bekledim!”

Anajid gözlerini indirdi, ama hemen arkasından bakışlarını gene Murat’a çevirdi ve utangaç bir ifadeyle sordu: “Çok mu geç kaldım?”

Siranuş genç konuklarından dolayı sevinçliydi, bir an için uzak memleket şehrini gözlerinin önüne getirdi. Çekingen, haksız, erkeklerle bir masaya oturamayan ve onların yanında konuşmayan kadınlarıyla o şehri. Her şey nasıl da değişmişti!

Apet işten eve döndü. Küçük parti nedeniyle her zamanki yarı askeri elbise giyme alışkanlığından vazgeçmişti. Lacivert elbise içinde kravatlı olarak bugün genç görünüyordu. Konuklar onu fırtına gibi selamladılar. Birçoğu Sanasan’ın babasını zaten tanıyorlardı, diğerleri de şehir sovyeti seçimlerinde heryere asılan resminden biliyorlardı.

Sanasan babasına koştu ve kulağına fısıldadı:

“Baba açılış konuşmasını sen yap, okulu bitirdikleri için arkadaşlarıma mutluluk dile, bu herkesin hoşuna gidecek.”

“Yapabilirim ama ne hakkında konuşayım? Sen benim uygun sözler bulmada zorlandığımı biliyorsun.” “Ama baba senden çok rica ediyorum!” diye zorladı Sanasan.

“Tamam, tamam, deneyeceğim.”

Apet masaya gitti ve emretti:

“Kadehlerinizi şarapla doldurun ve size neler söyleyeceğimi dinleyin. Ben sizin yeni bir hayata başlamanızı kutlamadan önce birkaç söz söylemek istiyorum.

Siz harika bir zamanda doğdunuz ve yetiştiniz. Bugün önünüzde bütün kapılar açılıyor ve sizlerden herbiri, bir ölçüde istediği hedefe ulaşabiliyor. Ama siz bugünlerin nice kurbanlar pahasına savaşarak elde edildiği bir yerde bulunduğunuzu biliyor musunuz? Tarihimizin her sayfası kan ve gözyaşıyla sulanmıştır. Bugün yüksek akademilerde ilkçağ heykelticilerinin kalıntı eserlerinden sarhoş olmuş vaziyette, coşkun övgülerle geçmişimizden harikalar yaratanlara inanmayın. Onlar halkımızın gerçek tarihine bakmıyorlar. Binlerce insan eşitsiz koşullarda yaşamını varedebilmek için mücadele etmek zorundaydı. Sonunda Ermeniler yok edildi, yeryüzünden silinip süpürüldü, yok olan halkın kalan kesimine yardım eden tek bir kardeş eli uzandı. Rus devrimci proletaryası, bayrağına tüm halkların kardeşliğini yazan Sovyet iktidarı bizi yok olurken yalnız bırakmadı. Halkımızın büyük dostu Stalin bize acilen yardıma yetişti ve bizi ebediyyen yok olup gitmekten kurtardı. Bu nedenle biz ilk kadehimizi Sovyet iktidarının şerefine, partimizin şerefine kaldıralım ve sizlerden herbiri kalbinde babamız ve kurtarıcı yoldaşımız Stalin’e olan tükenmez sevgisini korusun.”

Apet, yukarı kaldırdığı kadehiyle büyülenmiş gençlerin ortasında duruyordu. Düşünceleri kuzeye, yüksek kulelerin üzerindeki yakut yıldızların parladığı yere uzandı.

Siranuş hayranlıkla kocasına baktı, eğer konuklar olmasaydı onun boynuna sarılacakmış gibi görünüyordu.

Bir süre masada birlikte oturduktan sonra Apet ve Siranuş geri çekildiler, Murat onları izledi.

“Sen niçin kalmadın? Kendini artık yaşlılardan mı sayıyorsun?” diye ona sordu babası.

“Ben seninle yarın yapacağımız turu konuşmak istiyordum. Yarın gidiyoruz değil mi?”

“Elbette, saat onbire doğru. Sevan gölüne kadar arabayla gideriz, adada biraz dolaşınız, yüzeriz, birkaç taze alabalık yeriz ve sonra yola yaya devam ederiz.”

“Annem için bu çok fazla olmayacak mı?”

“Canım, annen yüzlerce kilometre yürüdü, buna alışkındır.”

“Evet ama bu uzun zaman önceydi!”

Sıranuş gülererek, “Beni paslanmış demir sayman hoş değil” dedi, “Yürümede kimseden geri kalmam.”

“Afedersin anne! Namusum üzerine diyorum ki ben seni incitmek istemedim, sadece sana fazla gelebileceğini düşündüm.”

“Bizim oturmuş hayat tarzımız içinde biraz yürümek iyi gelir” diyerek Apet lafa noktayı koydu.

Murat dışarı balkona çıktı. Şehir binlerce ışığıyla parlıyordu, her taraftan gülmeler ve yüksek sesli şarkılar yükseliyordu. Açık pencerelerden müzik sesi geliyordu.

Murat uzun süre şehri seyretti ve ona sanki kendi hayatı da bu parlak ışıklarla dolu ve asla sönmeyecek gibi geldi. “Burada mısın?”

Murat döndü, Anajid’di.

“Evet, biraz temiz hava almak istedim.” diye safça cevap veremeyi denedi önce.

“Bizim topluluğumuz senin için kesin can sıkıcıdır” dedi Anajid ve Murat onun sesinden hafif bir incinme duyduğuna inandı.

“Başkalarıyla belki ama seninle asla canım sıkılmaz, sen bunu çok iyi biliyorsun.”

“Bilmiyorum.”

“Anajid!” Murat elini açtı.

“Bak, nice ışık var! Bana sanki biz onların hepsini kendi ellerimizle yakmışız ve sonsuza kadar öyle ışık vereceklermiş gibi geliyor. Bugün kendimi sonsuz mutlu hissediyorum. Ya sen?”

Anajid ona yakınlaştı ve gülererek yüzüne baktı. Hafif akşam rüzgarı onun dalgali siyah saçlarını savuruyor ve kızın saçları sanki onun yanan yüzüne dokunuyordu.

“Ben hayatta çok şeyler başarmak istiyorum!.. Böylece daha çok ışık, daha çok müzik ve şarkı olsun!” Anajid’in sesi heyecandan titriyordu. Murat bakışını kızın yüzünden ayırmadı. “Ben karar verdim”, diye devam etti Anajid, “cerrah olacağım. Bir çok kişi bunun kadın işi olmadığını iddia ediyor. Ama ben onla-

ra bunu ispatlamak istiyorum, Murat. İyi bir cerrah olacağım, bana inanıyor musun?"

"Evet."

Birdenbire Sanasan'ın sesini duydular: "Ah, siz buradasınız!" Devam etti, "Haydi çaya gelin, sizi gidi kaçaklar!"

Dans ve eğlence gece geç vakte kadar devam etti. Ancak sabah olunca ve ilk güneş ışıkları hafif sis arasından görününce ve yüksek evlerin damlarına düşünce konuklar ayrılmaya karar verdiler. Murat Anajid'e eve kadar eşlik etti.

Geri dönünce uyumak için yattı ama uzun süre huzur bulamadı, açık gözlerle öylece yattı ve Anajid'i düşündü. Kızın kendisine, ona inanıp inanmadığını soruşunu hatırladı. Gülümsedi ve kendi kendine neşeyle cevap verdi: "Kesinlikle" Uykuya dalınca yine sordu: Bu gerçek bir aşk mıydı?

Yan odada telefon çalıyordu. Siranuş yanı uykulu kalktı ve ahizeyi aldı. Telefon partinin şehir komitesinden geliyordu. Apetle mutlaka konuşmak isteniyordu. Kocasının çıktığını söylemek istiyordu ama telefondaki ses ısrarlıydı ve huzursuzdu. Siranuş içini çekti ve kocasını uyandırmaya gitti.

Apet ahizeyi aldı ve Siranuş onun konuşmasını duydu: "Hemen geliyorum. Tüm çalışanları acilen toplantıya çağırın. Burada pazarda neymiş! Hemen oradayım!"

Şimdi gene ne olmuştu? Siranuş yüreğinde bir ağırlık, düşündü. Biz bugün gezmek istiyorduk.

Apet yavaş yavaş ahizeyi yerine koydu ve sanki kendi kendine konuşur gibi alçak sesle, "Demek savaş!" diye mırıldandı.

Siranuş ona anlamadan baktı ve yanı uykuda gibi sordu: "Nasıl bir savaş, sen ne diyorsun?"

Ama aynı anda söylenenlerin bilincine varmış görünüyordu. Kocasına koştu ve ona açık cevap bekler şekilde korkusuz baktı.

"Evet sevgilim, faşistler ülkemize saldırdılar."

Murat babasının bu korkunç sözlerini uykuda bilinç altında imiş gibi duydu. Yataktan fırladı ve yemek odasına koştu. Açık güneş ışığı odayı dolduruyordu, rüzgar perdelerle oynuyor, yüzlerine çarpıyordu. Rüzgarın çiçek kokulu taze serinliği ile ortalık sessizdi. Görünen hiçbir şey olmamıştı. Apet balkona çıktı, şehre baktı ve hemen geri döndü.

“Ne huzur, ne güzellik!” Sesi sertleşti. “Orada Kiev’de çocuklar ölüyor!” Sakince ilave etti: “İyi o zaman, biz savaşacağız, bunu  ğrendik!”

“Baba, ben derhal eve dönmeliyim” dedi Murat ve acele ceketini ilikledi.

Siranuş korkarak, “Sen evindesin oğlum!” dedi ve ünün sözünü kesti.

“Ben kombinaya demek istiyordum” diyerek düzeltilti Murat ve Siranuşa giderek kolunu omuzuna koydu, nazikçe, “Huzursuz olma sevgili annem!”

Telefon tekrar çaldı.

“Benim şehre gittiğimi söyle, oradan arasınlar!” dedi Apet yüksek sesle ve kararlı adımlarla kapıya gitti.

Murat ertesı gün Leninakan’a gitti. Ona sadece Siranuş refakat etti. Apet meşguldü ve Sanasan okulun komsomol komitesinin bir toplantısında ydı.

Siranuş uzun süre peronda durdu ve giden trenin arkasından baktı. Gözyaşlarına bulanmış bakışında derin ve sessiz bir keder vardı.

YOLCULUK

Murat çağrı komitesinin haberini bekledi. Bu arada otuz iki tezgahla iki vardiya çalışma kararı verdi. Ona iki çırak verildi, çok gayretli ama tezgahların çalışmasından Murat kadar anlamayan iki çevik kız. Bu Murat'ın canını sıktı, çünkü kızlara gerekli şeyleri öğretmek çok zaman ve zahmet gerektirecekti. Atölyede on saatlik çalışma zamanından sonra Murat usta yardımcılarının bir toplantısını yönetti. Askeri talime katılmak üzere savaş komitesinin talim alanına gitti.

Günler geçiyordu, ama bir haber gelmedi. Arkadaşları çoktan cephede veya askeri okullardaydı, onların birkaçı yaşadıkları ilk savaş eylemlerinden sonra mektup yazmışlardı, ama o hâlâ fabrikada çalışmak zorundaydı.

Murat huzursuz oldu: Onlar beni herhangi bir tesadüf sebebiyle unutmuş olmasınlar? Bazen işçi kadınlar ona azarlıcasına bakıyorlarmış gibi geliyordu. Onlar içlerinden kesin şöyle düşünüyorlardı: O burada oturuyor, bizim kocalarımız çoktan gitti. Bu saçma düşünceler nedeniyle korkak addedilebilirdi. Bu düşünce Murat'ın üzerine kaynar su gibi dökülüyordu.

Bir gün en iyi arkadaş, çilingir ve vücut geliştirme kültürü için seksiyon başkanı Choren Grigoryan onu görmek için atölyeye geldi.

“Peki sen ne zaman gitmeyi düşünüyorsun?” diye sordu Murat’a ve bir cevap beklemeden ekledi: “Aynı birliğe düşseydik ne güzel olurdu! Ben kendimi gözlemci olarak yazdırdım.”

Murat onun önünde tamamen şaşkındı ve ne cevap vereceğini bilemiyordu.

Choren'in hareketinden sonra durum Murat için tamamen çekilmez oldu. Oturdu ve savaş komitesine bir yazı yazdı, onu cepheye göndermelerini istiyordu.

Bu günlerde o babasından da bir mektup aldı.

"Mektubumun sana, Leninakan'a ulaşır ulaşmayacağından emin olmadığım için ve cephede olup olmadığını bilmediğim için, tahmin üzerine yazıyorum" diyordu ona. "Ben bir piyade tümenine alay komiseri olarak katıldım. Ben eski bir süvari olduğum için süvari bölüğüne gitmek isterdim, ama maalesef bu olmadı. Tahminen üç gün sonra yola çıkıyorum."

Murat bu mektubu okuduktan sonra daha da heyecanlandı. Ona sanki babasının beklentilerini hayal kırıklığına uğratmış gibi geliyordu.

"O benim çoktan cephede savaşmakta olduğumu kabul ediyor. Evet ben savaşıyorum! Ama Almanlarla değil, tezgahlarımızla. Hayır, bu böyle devam edemez, ben herhangi bir şeye karar vermek zorundayım."

Oradaki sekreter iri yapılı iyi bir adam, tamamen grileşmişti, onu hemen kabul etti.

"Adın ne? Kuyumciyan? Apet Kuyumciyan'ın oğlu mu?" diye sordu ve dikkatlice Murat'ı süzdü.

"Evet, babam cepheye gitti, ondan yeni mektup aldım."

"Yüzhatlarını ondan almışsın, güçlüsün de ama bu böyle olmaz."

"Onu tanıdınız mı?"

"Hem de nasıl. Yirmi yılında biz burada, Leninakan'da birlikte ayaklanmaya katıldık. O zamanlar ben demiryolu atölyelerinde çalışıyordum. Daha sonra birlikte savaştık biz. Ben onun yanında komiserdim. Kahraman bir insan! Ama yeter şimdi. Bana söyle, seni bana ne getirdi?"

Murat ona heyecanla herşeyi anlattı: Cepheye gitmek istediğinden, savaş komitesine dilekçe vermesinden, babasının mektubundan...

Sekreter düşündü.

"Savaş sanatına uyan bir mesleğin var mı?" diye direkt sordu adam.

“Ben bir arabayı sürebilirim, ayrıca boksla ilgilendim.” dedi Murat.

“Bütün bunlar olmaz. Sen teknik okulu bitirdiğini söylememiş miydin? Şimdi seni tank okuluna gönderirler, anlaştık mı?”

“Ben hemen cepheye gitmek istiyorum, tüm arkadaşlarım oradalar. Ben eğitimi bitirene kadar savaş sona erer!”

“Geç kalmaktan mı korkuyorsun?” diyen sekreter gülümsedi. “Korkma, zamanında gidersin!”

Sekreter savaş komitesine telefon etti: “Onun tecilini geri alın ve onu son sevkıyla birlikte tank okuluna gönderin. Böyle biri artık cephe arkasında duramaz... Anlaştık, ben bunu müdürle bizzat konuşacağım.”

“Savaş komitesine koş, orada bekleniyorsun” dedi sekreter ve ahizeyi kapattı. “Sana başarılar dilerim. Babana benden selam yaz.”

Murat sabahleyin postaneye gitti. Yolculuktan önce annesi ve kardeşiyle konuşmak istiyordu. Bağlantı arızasızdı. Hatta Murat annesinin inlemesini bile açıktan duyabiliyordu. Ona kuzeye, Ural’a gideceğini anlatınca Siranuş’un son sözlerle gelindiğinde neredeyse sesi kesilmişti. “Hoşça kal canım, sık sık yaz..”

O bir şey daha söyledi ama üç dakika geçmişti.

Evine geldi, en gerekli eşyaları topladı ve bir trenin hareketine kadar uzun bir vakti olduğu için birkaç mektup yazmaya karar verdi. Bloknotunu önüne aldı ve önce kısaca babasına yazdı. Ona Ural’a, tank okuluna gideceğini bildirdi ve babasına şehir komitesi sekreterinin selamını iletmeyi de unutmadı. Biraz düştündükten sonra Murat tekrar kaleme sarıldı, Anajid’e bir mektup yazmaya karar verdi. Ama ona nasıl hitap etmeliydi? Kıza bu ilk mektubuydu.

“Değerli Anajid!” diye yazdı. Ama bunu uygun bulmadı. Kısaca yeniden başladı ve şimdi basitçe şöyle yazdı:

“Anajid!

Bu gece Kuzeye gidiyorum. Geçici olarak önce bir savaş okuluna, ama hemen ülkemizin kaderini belirleyecek olan yerde olmayı umuyorum.

Bu heyecanlı günlerde seni düşünmekten asla vazgeçmedim. Her defasında seni görmek, sana yakın olmak isteğimi yakıcı bi-

çimde duydum. Böyle olunca, senden ayrılırken şimdi, nerede olursam olayım her yerde, bana pek uymasa da daima seni düşüneceğimden eminim...”

Yazmaya devam etmedi, duygularını mektupla ifade etmek istemiyordu.

“Varır varmaz sana adresimi bildireceğim ve sabırsızlıkla senden cevap bekleyeceğim” diye bitirdi ve kalktı.

Akşam geç vakit Murat sırtında torbasıyla ıssız sokaklardan geçerek istasyona gitti.

Tren ölçülemez uzaklıklara kavuşmak için acele ediyordu, uçsuz bucaksız manzara Murat’ın şaşkın bakışları arasında uzanıyordu. O şimdiye kadar küçük ülkesinin sınırlarından dışarıya hiç çıkmamıştı. Her çeşit eşya ve savaş donanımı yüklenmiş trenler aralıksız karşılarından gelip yanlarından geçiyordu. Bu arada sayısız birlikler naklediliyordu. İstasyonlarda en büyük sandıklarla tahıl, hayvan istifleri vardı. Her yerde adım başı, bütün bir ülkenin en kısa sürede dev bir savaş deposuna dönmek zorunda kaldığı hissediliyordu. Bu huzursuz günler esnasında Murat’ın aklından pek çok şey geçti. Memleket! Biz seni çocuklar gibi sevdik. Basit ve dürüstçe. Niçin olduğunu bilmeden. Biz seni sonsuz genişliğin, güneşin, şarkıların ve bize vermiş olduğun tüm mutluluklar için sevdik. Ama bugün biz yetiştik ve seni sadece çocuklar gibi sevmiyoruz. Biz bunu bilinçli insanlar olarak yapıyoruz. Seni sonsuz seviyoruz. Kalbimiz göğsümüzde attığı sürece seveceğiz.

Seni altın zenginliğinde yaşayabildiğimiz, bir daha asla ve hiçbir yabancı halka namusunu satmadığın ve içimizdeki büyük gücü bize verdiğin, korkusuz insanlara yardım ettiğin ve her neslin kahramanlıklarını şehirlerinin meydanlarındaki anıtlarla hafızalarımıza kazdığın için, her basit ve sade insanını açık ve aydınlık fikirlerle güneşin altına ve hayat yoluna çıkardığın için seni seviyoruz.

Güneş balçıkla sıvanmaz! Sen dünyanın bir güneşisin!

Murat’ın bindiği vagonda mavi gözlü bir genç akordiyonla içten melodiler çalıyordu. Orada iş yapmadan oturmak istemeyen hayat dolu Murat dört duvar arasına sıkışmıştı. Hatıralar onu üzüyordu. En çok da annesi için üzülmüyordu. Bunca zaman ken-

dilerine bir yurt aradıktan sonra şimdi yeniden endişe ve yalnızlık içine düşmüştü. Murat ona hergün, en azından acısını biraz hafifletir diye bir kart yazdı.

Bu böyleydi de. Siranuş kocası ve oğlundan ayrıldığı için acı çekiyordu. Evde bir gölge gibi dolaşıyordu ve geceleri Sanasan'a göstermeden ağlıyordu. O sık sık kanepede saatlerce oturuyor aralıksız geçmişti ve bugünü düşünüyordu. Evdeki herşey ona Apet'i hatırlatıyordu: Orada, saatlerce oturup çalıştığı yazı masasının yanındaki koltuk, kılıfındaki av tüfeği ve odasının köşesinde asılı fişeklik ve uyuduğu yatak. Geceleri dokunulmamış çarşafı, gevşemiş döşekleri ve Apet'in severek başının altına ittiği küçük yastıkları inceliyordu. Siranuş içini çekti ve hep aynı şeyleri düşündü: O şimdi nerededir, neyin üstünde uyumaktadır? Siranuş'un hayalinde cephe, bir zamanlar, bin doküzyüz yirmi yılının sonundaki seyahatinde gördüğü cephe gibi, gürültülü avcı hendeklerinden oluşuyordu. Başka türlü düşünemediği için ona göre Apet rutubetli çukurun zemininde, sadece paltosuna sarılmış yatıyordu...

Bir defasında Siranuş evde yalnız kalmıştı. Sanasan sabahleyin gitmiş, hâlâ geri dönmemişti. Murat'tan bir mektup geldi. Siranuş her şeyin bu kadar hızlı gelişmesini kavrayamıyordu. Hep birlikte masada oturdukları ve mutlu oldukları günler ona sanki dünmüş gibi geliyordu. Ve bugün ikisi de, çok mu çok uzaklardaydı. Mektubu tekrar tekrar okudu ve buna rağmen sözcüklerin anlamını kavrayamadı. Murat tank okuluna gittiğinden beri üç ay geçmişti ve şimdi o acaba cephe yolunda mıydı? Hoparlör haberleri veriyordu. Siranuş irkildi, kelimeler katı ve zalimdi: Düşman Moskova önlerinde. Siranuş bu sözlerin bilincine varınca her şey onun için basitleşti.

...Dışarıda, pencerenin önünde bir sonbahar akşamı iniyordu. Güneş ufuğun arkasında yarı yarıya saklanmıştı ve herşey kan kıvılcı bir rene bürünmüştü.

Biraz Batıya doğru çekilen bulutlarla birlikte gökyüzü bir ateş gibi yanıyordu.

Birdenbire Siranuş'un gözünde o acımasız zalim akşam, Türkün evinde pencereden yanan şehre baktığı akşam belirdi. İçinde

uzun diller, siyah dumanlardan alevler gökyüzünü yalıyordu ve bu bitmeyen ateşler ona herhangi bir yerde acı bir savaş olduğunu düşündürüyordu. Onlar kurtulabilecekler miydi veya yanan evin yıkıntıları altında mı kalacaklardı? Apet şu anda nerede? O Gugas'la dağlara çekildi. Apet şehirde olsaydı bu hapishanede oturmazdı, kocası onu kesin kurtarırdı.

Ve sonra o bir gece Apet'in yüksek sesle emreden sesini duydu. Kadının önünde parlayan gözleri ve kanlı hançeriyle duruyordu, bilincini kaybetti..

Korkunç hatıraları kovmak için Siranuş ellerini gözüne koydu, ama fayda etmedi.

Yaşamın vahşice sürdüğü, ekmeksiz ve susuz, dağlardaki dolaşma günlerinde olduğu gibi kendini gizlemek zorundaydı. Her adımda jandarmalarla çatışma, ölümler, yaralılar.. Bir kan gölü içinde yatanların ellerini son bir kez arkadaşlarına uzatmaları, bizi vurun diye yalvarmaları... Bunları gördü, ama hiçkimse bu yapmaya cesareti yoktu, insanlar geriye dönüp bakmadan yola devam ettiler.

Sonunda onlar Rusların yanındaydılar, kurtulmuşlardı. Günlerden kalma olaylardan sadece kötülerini hatırlıyordu. Açlıktan ve dağlarda uzun süre dolaşmaktan o kadar bitkindi ki bir çok gün hiç tepki vermeden yattı. Geceleyin iki taraftan, kollarından tutularak taşındı. Gündüzleri herhangi bir yerde bir çukurun içinde kuru ağaç yaprakları üzerine yatırılıyordu. O ancak birkaç yaşlı askerin ona çok iyi baktıkları ve sütünü içirdikleri bir Rus çadırında tam olarak kendine gelebilmişti. Bunun üzerine Ruslar hemen gitmişlerdi, memleketlerinde yapacak çok işleri vardı. Ermenistan'da Taşnaklar iktidara geldiler, yeniden korkunç bir hayat başladı. O günlerde Taşnaklar acı çekmiş Ermeni halkın geri kalanını sonunda yok etme görevini üstlenmişler gibiydi. Kanlı bir terörle Ermenileri komşularıyla savaşa sürüklüyorlardı. Yağmalyorlar ve her yeri çölleştiriyorlardı. Binlerce damsız insan açlık ve hastalıklardan pazarlarda veya çitlerin dibinde ölmek zorunda kaldılar. Siranuş bir kez daha Apet'in ona o zamanlar söylediği şeyi duyduğunu sanıyordu: "Sadece Lenin ve Stalin ülkemizi kurtarabilirler." O zamanlar Apet tüm kalbiyle Rus bolşeviklere katılmış hissediyordu kendini.

Şimdi de bin dokuz yüz yirmideki, İskenderun'daki ayaklanmanın anıları geldi. Apet atla birlikte "Vartan Soravar" ile mücadele ediyordu. Ama Taşnaklar tüm yol kavşaklarında Bolşeviklerin Bakü'yü işgal ettiklerini ve Ermenilere savaş ilan ettiklerini bağıyordu. Bolşevikler oyuna gelmiş Türk ajanlanıymış ve Şirag eyaleti Ermenileri üzerinde Türklerle ortaklaşa katliam uygulamışlar gibi anlatıyorlardı. Kandırılmış Türkiye Ermenileri arasında bulunan Ataman Sebuha, isyanı bastırması için yardım ediyorlardı. O zamanlar Apet'in hayatından ne kadar endişe etmişti, onu bu savaştan geri tutmak istemişti! Ama Apet inancından asla vazgeçmedi.

Böylece Apet başka bir çok kişiyle birlikte Taşnakların hapishanesine girdi. O günlerde ne kadar acı çekmişti, sabah erkenden gece geç vakte kadar diğerleriyle birlikte Apet'ten bir yaşam işareti alabilmek amacıyla beklediği hapishane kapısı önünde ne acılara dayanmıştı! Hayvani muameleye maruz kalmıştı, ona kocasının bir hain olduğu, kendini Türklere sattığı söylenmişti. Bir subayın omuz silkesinden cesaret alan bir haydut ona Apet'in bugün olmazsa yarın mutlaka vurulacağını bağırmıştı. Aç, tamamen güçten düşmüş şekilde eve geri dönmüştü. O zamanlar Apet'e bir parça ekmek veya hapishaneye biraz tütün getirecek parası yoktu. Sonra kaçış başladı. Ruslara, Bakü'ye yolculuk, iç savaş, açlık, tifüs.

O zamanlar aç Ermeni halkını ebediyyen batmaktan koruyacak ve bozulan ekonomiyi tekrar yaratacak durumda olan bir güç bulunduğuna inanılmıyordu. Ama böyle bir iktidar bulundu. O Sovyet hükümetiydi. Ermenistan çiçek açmış bir bahçeye dönmüştü. Apet yaratıcı, yapıcı bir işe girdi. Eski katır sürücüsü yetenekli büyük bir organizatör olarak kendini gösterdi. O enerjisini, geleceğe olan ateşli inancını, tüm varlığını yaşamın hizmetine sundu ve sanki bunu yapmakla kendini yeniden bulmuş gibiydi.

Günler öncesine kadar ulaşılmaz bir masal gibi görünen şey birdenbire yerine getirildi: Onlar mutluydular, başka herkesten daha mutluydular. Çocuklar yetişti. Siranuş kendi çocukluğunu Sanasan'ın çocukluğuyla kıyasladı. Ama kıyaslanmaz iki şey nasıl kıyaslanırdı? Kızı cesur, girişken bir kız olarak yetişti. O Ermenilerin dünyasını evinin dört duvarı arasında kapatmış olan

korkunç kanunları tanımıyordu. Sanasan, annesi ona eski yaşamdan birşeyler anlattığı zaman ona inanmak istemiyordu.

O böyle bir hayat olabileceğini basitçe hayal edemiyordu. Ya onun Murat'ı? Bu dürüst, fırtına gibi, kendine güveni olan genç... Oğlunu düşününce Siranuş'un kalbi sıkıştı. Acaba oğlu şimdi neredeydi? Anne kalbinin onu nasıl özlediğini biliyor muydu?

Dışarıda şehrin üzerine karanlık çöktü, güneş çoktan dağların arkasında kayboldu. Ama Siranuş hâlâ hareketsiz oturuyordu. Düşüncelere dalıp gitmişti.

Belki yeğen Murat da, iyi, uyanık bir gençti, bilinmedik bir yerde. Yok hayır, o kalede kesin ölmüştü veya daha sonra açlıktan ölmüştü. Eğer katliamdan kaçmış ve hayatta kalmışsa bile devam eden hayattan bekleyecek neyi kalmıştı?

En iyisi lanet olası geçmişi düşünmemekti! Siranuş'un düşünceleri bugüne, Apet'e ve oğluna geri döndü. Mutluluğunun niçin parçalandığını aklına getirmek istemiyordu. Mutluluğu niçin parçalanmıştı? Siranuş şimdi son yıllardaki hayatının detaylarını hafızasına geri çağırmaya başladı. Evet, o mutlu olmuştu, gerçekten de mutlu ve bu büyük mutluluğun kaynağı Apet, çocuklar ve özgür yaşamaktı.

Dışarıda, koridorda adımlar duyuldu.

Sanasan odaya geldi. Annesini böyle, yarı karanlık odada yalnız oturur görünce üzerine eğildi ve sordu: "Anne, yine mi ağlıyorsun?"

"Hayır, ağlamıyorum, burada oturuyorum ve düşünüyorum."

"Biliyor musun anne, bize Belarus ve Ukrayna'dan yetim çocuklar getirildi. Biz Anajid'le istasyondaydık ve hepsini gördük. O kadar küçük ve sevimliyidiler ki!"

"Zavallılar! Onları nereye götürecekler? Bunu öğrendin mi?"

"Onlar otobüslere bindirildi ve partinin şehir komitesine götürüldüler. Şimdi oradalar."

Siranuş kalktı ve omuzlarına bir örtü attı. Artık gözlerinde yaş yoktu.

"Gel gidelim!" dedi kesin bir dille. Sanli önemli bir karar almış gibiydi.

SİRANUŞ

Siranuş yol boyunca çarpan yüreğiyle birlikte yürüdü. Sürekli, annesi, akrabası olmayan bu mutsuz çocukların hayatını nasıl kolaylaştırabileceğini düşündü. Aklına bir zamanlar bu aynı sokakta Ermeni kaçakların nasıl aç ve bitkin sürünmüş oldukları geldi. O zamanlar özellikle bir çok yetim çocuk vardı. Onlar kirli ve cılız ellerini titreyerek yoldan geçenlere uzatıyor ve sadaka istiyorlardı, ama bu bahtsızlarla ilgilenen kimse yoktu. Tok, pembe yanaklı beyler ve şık bayanlar onları sanki birer sineklemiş gibi umursamadan kovuyorlardı. Sonra sabahleyin şehir yönetiminin arabaları yollardan geçti ve gece ölenlerin cesetlerini topladı.

Otobüsler partinin şehir komitesinin yanında durdular. Çocuklar başlarını pencerelerden uzattılar ve merakla tanımadıklarını, gelen insanları süzdüler. Siranuş onları sadece kaçamak bir bakışla süzdü ve acele binaya girdi. Sanasan şaşkınca onu izledi. Annesi bugün ona bir bilmece gibi görünüyordu, onu asla böylesine heyecanlı görmemişti.

En alt merdivenin basamağında şehir komitesinin sekreteri başörtüsüz duruyordu ve ona gelen insanlara birşeyler açıklamaya çalışıyordu: “Evet, böylece sonunda bizim bu çocukları basitçe dağıtamayacağımız anlaşılıyor; ebeveynleri hâlâ hayatta olabilirler, belki hatta yeniden çıkıp gelebilirler.”

“Olsun, bunda ne var? Onlar bulunursa daha iyi olur! Biz onlara çocukları geri veriz” dedi orta yaşlı gücenmiş yüzlü bir kadın.

“Hayır, hayır, bu bu kadar basit olamaz!”

“Bunda kötü olan nedir? Ben de, bakmam için bana bir oğlan veya kız çocuk verilmesi için geldim.” Siranuş bunları söyleyerek sekretere biraz daha yaklaştı. “Benim aile fertlerim cepheye gittiler, ben kızım ile yalnız kaldım, evimiz büyük. Biz terk edilmiş çocukları eğitemeyecek durumda mıyız?”

“Bu çok övgüye değer yoldaş Kuyumciyan. Belki biz daha sonra sizin ricanıza bir cevap verebiliriz, ama biz önce bu çocukları topluca barındırmalıyız. Kendilerine gelmeleri için onları dinlendirmek zorundayız. Diğer işler sonra olur.” Sekreter bu sözlerle kapıya yürüdü. Ama birdenbire Siranuş’un yanında durdu: “Siz belki bize birkaç yardımcı getirebilirsiniz ve çocukların yatırılmasına el atabilirsiniz. Çocuklar için yataklar düzenlendi, eski çocuk senatoryumunda.”

“Neden olmasın, ben yapabileceğim herşeyi gönülden yaparım.” diye cevap verdi Siranuş ama biraz şaşkınlıktı.

“Bu harika, hemen benimle gelin.”

Sekreter Siranuş’un arabaya binmesine yardım etti ve otobüs şoförlerine kendisini takip etmelerini emretti.

Sanasan kaldırımında duruyordu ve uzaklaşan arabanın arkasından donuk baktı. Sonra hemen kendini toparladı. Nark istikametinde onların arkasından koştu.

Çocuk senatoryumunun iki katlı geniş binası gölgeli bir bahçenin ortasında Nark varoşundaydı. Savaşa kadar burada Erivanlı işçilerin çocukları dinleniyor ve tedavi görüyordu, şimdi otobüsler en hızlı şekilde yoldan gelen yetim çocuklar kullansın diye düzenlenmişti. Gelen motorların sirenleri uzaktan duyulduğu kadıyla doktorlar, hemşireler ve çocuk bakıcıları yola çıktılar.

“Sizi selamlarım yoldaşlar”, dedi şehir komitesi sekreteri. “Her şeyi hazırladığınızı umarım.”

Uzun sakallı gri saçlı bir doktor “Her şey hazır” diye cevap verdi. “Kaç çocuk olduklarını bilmiyoruz.”

“Çok! Doksan tane!”

“Bunlar biraz çok, korkarım hepsi için yeterli çarşafımız yok” dedi doktor, düşünceli ve kendi kendine konuşur gibiydi.

Siranuş hemen söze girdi: “Çaresi bulunur. Size çarşafları biz temin ederiz, sadece kaç tane çarşafa ihtiyaç var, onu söyleyin” dedi.

“Ben tamamen unuttum... Bu arada, tanışın. Bayan Apet Kuyumciyan size yardımcı olmak için geldi.”

“Çok hoş”. Doktor Siranuş’a elini uzattı. “Kocanızı iyi tanırım. Bildiğim kadarıyla o cephede?”

“Evet cephede.”

Otobüsler gelip evin önünde durdular. Çocuklar indiler ve ürkek ürkek etrafa bakındılar.

Doktor dostça çocuklara dönerek “Hoş geldiniz!” dedi ve personele dönerek Ermenice. “Önce sizi yıkayacağız ve ancak ondan sonra yemek yiyeceksiniz” diye ilave etti,

Bir sürü kadın ve çocuk senatoryuma toplanmıştı. Merakla yabancı çocukları gözetlediler.

“Küçük yetimler!” dedi genç bir kadın.

“Zavallılar!” diye içini çekti bir diğeri.

“Aranızda izciler var mı?” diye sordu şehir komitesi sekreteri, yüksek sesle.

Bir çok ses aynı anda “Evet!” diye cevap verdi.

“İzciler öne çıksın!” dedi sekreter.

Tahminen otuz çocuk, kız ve oğlan kalabalıktan ayrıldılar ve sekreterin önüne geldiler.

“Ben izcilerin bize baştan itibaren disiplin sağlayabileceklerini umuyorum. Yarın biz size bir izci lideri göndereceğiz, o zaman daha neşeli olacak. Bugün için siz arkadaşlarınızı gruplara ayırın ve onları duşlara götürün, orada en küçüklerin yıkanmasına yardım edin, Anlaşıldı mı?”

“Anlaşıldı.”

“Adın ne?” diye sekreter birdenbire arkada, son sırada dalgın duran tahminen onbir yaşında kalkık burunlu bir oğlana sordu.

“Volodya.”

“Çok hoş, önce tanışalım. Ben yoldaş Movsesyan, bunu aklında tutabilir misin?”

“Tutabilirim.”

“Bu iyi Volodya. Ben seni en büyük olarak görüyorum, burada huzur ve düzenin hakim olmasına dikkat et, anladın mı?”

“Anladım.”

Volodya gerildi, başını kaldırdı ve Movsesyan’ın yüzüne baktı, sonra emin olmayan bir sesle bağırdı:

“Haydi, çift sıra olun!”

Çocuk kalabalığına can geldi, itiştiler, sıraya girmeyi denediler, ama sıra sürekli bozuluyordu.

“İzciler! Orada ne duruyorsunuz, öyle hiçbir kampta bulunmamış gibi! Diğerlerine sıra olmalarında yardımcı olun!”

Siranuş ince bir gülümsemeye dokuz-on yaşlarındaki çocukların daha küçüklerle nasıl ilgilendiğini izledi. Onları ellerinden tutuyor ve sıraya diziyorlardı.

Çocuk bakıcısı kızlardan biri eve koştu, bir borazan ve davul getirdi ve onları ilk sırada duran iki oğlana verdi.

Borazanı almış olan oğlan utangaçça, “Ben yapamam” dedi.

“Kim borazan çalabiliyorsa öne çıksın!” dedi Volodya. Beyaz kısa pantolonlu, sarışın ve tozdan tamamen simsiyah olmuş gömleğiyle bir oğlan sıradan çıktı ve borazan çalamayan oğlanın elinden borazanı aldı.

Herşey sakinleşince Movusesyan, “Volodya, marş komutu ver”, dedi.

“... Uygun adım marş!” Volodya ardından aşağıya indi.

Bölük bahçeye geçti ve eve girdi. Kadınlar davul eşliğinde yürüten çocuklara eşlik ettiler.

Kadınlardan biri kalabalıktan ayrılıp kapının önünde duran Siranuş’a yöneldi.

“Söyleyiniz lütfen, bunların hepsi gerçekten yetim çocuklar mı?” diye sordu kadın, gözleriyle uzaklaşmakta olan çocukları gösterirken.

“Evet, bunlar yetim çocuklar!” diye cevap verdi Siranuş ve soru soran kadını süzdü.”

“Çocuklar Rus mu?

“Değişik... Rus, Ukraynalı, Belarus.”

“Zavallı çocuklar! Ama burada, bizim memleketimizde iyi olmalılar.”

“Elbette onlar iyi olacaklar”, diye onayladı Siranuş. “Sadece yeteri kadar çarşafınızın olmaması kötü, daha az çocuk hesap edilmişti.”

Kadın endişeyle, “Peki şimdi ne olacak?” diye sordu.

“Henüz bilmiyorum, bir gece böyle uyumak zorunda kalacaklar, biz yarın gerekli olanı temin edeceğiz.”

“Ama bu olmaz!” Kadın düşündü... “Şimdi çamaşır toptasak kabul edilir mi?” diye sordu.

“Neden olmasın! Kesin kabul edilir, doktora bir sormalı.”

“İyi, biz size hemen çarşaf, yastık kılıfları ve diğer şeyleri getiriyoruz.” Ve o ağaçların altında duran kadınlara baktı.

Çocuklar birbiri ardına yıkandılar. Tahminen dört yaşındaki bir kız yüksek sesle ağlamaya başladı.

Siranuş çocuğa koştu ve onun başını okşadı: “Niçin ağlıyorsun? Ağlamamalısın.” Çocuğu sakinleştirmeyi denedi, bu arada Rusça kelimeleri mümkün olduğunca doğru telaffuz etmeye çab gösterdi.

Ama kız yabancı kadını yanında görünce daha yüksek sesle ağladı. Siranuş çocuğa eğildi, onu kucığına aldı ve banyoya taşıdı. Orada çocuğu yıkadı ve ona temiz çamaşırlar ve temiz bir elbise giydirdi. Kız giderek sakinleşti ve ağlamayı kesti. Siranuş sıraya oturdu ve onu kucığına aldı. Siranuş’un küçük kızı oturduğu yere daha çok çocuk geldi. Onlarla Rusça konuşamıyordu, bunun için oynamayı denedi. Uzun sürmedi ve çocuklar güldüler.

Siranuş’un yanına gelen Movsesyan, “Siz çabuk dost oldunuz” dedi. “Buradaki yönetimi üzerinize alsanız nasıl olur yoldaş Kuyumciyan? Çocukların herşeyden önce anne sevgisine ihtiyacı var. Siz başka kadınları da buraya çekerdiniz... Bu konuda ne düşünüyorsunuz?”

“Gerçekten bilmiyorum, çünkü benim Rusçam çok az.”

“Öğrenirsiniz.”

Üç kadın büyük bohçalarla bahçeye girdiler. Onlar hemen Siranuş’un yanına gittiler: “Burada çocuklar için birkaç şey var, daha fazlasına ihtiyaç duyarsanız söyleyin lütfen..”

“Size teşekkür ederim kardeşler” dedi Movsesyan. “Artık siz uğraşmayın; çocuklar için devlet gerekeni yapacak.”

“Bunu biliyoruz, ama devletimizin şimdi yeteri kadar sorunları var” dedi kadınlardan biri. Tekrar gitmek istiyorlardı, Siranuş onları geri çağırdı: “Onları yedirmek ve yatırmak için bize yardım edin, uzun yoldan geldiler, yorgunlar.”

Çocuklar yemek salonuna götürüldüler. Şehir komitesi sekre-

teri doktoru yanına çağırdı ve onunla yarı yüksek sesle bir konuşma yaptı.

Sanasan çocuk senatoryumunun avlusuna girdiğinde hava tamamen karanlıktı. Elbisesi toz içindeydi, dağılan saçları alına yapışmıştı. Sekreteri doktorla birlikte görünce bir an kararsız kaldı.

“Annemin nerede olduğunu biliyor musunuz acaba?” diye sordu Sanasan.

Movsesyan, “Yemek salonunda, çocukları yediriyor” diye cevap verdi ve karanlıkta Sanasan’ı süzdü. “Niçin senin de burada çalışmak istediğini söylemedin? Seni arabaya, yanımıza alabilirdik.”

“Sizin nereye gitmek istediğinizi bilmiyordum! Ama annem yetim çocukları görünce o kadar heyecanlandı ki, kendi kızını unuttu.”

“Bu çok kötü bir şey değil, kızı büyük, kaybolmaz.”

“Tabi ki olmaz. Ama affedersiniz, anneme gitmek istiyorum.”

Sekreter kızın arkasından, “Lütfen, lütfen. Eğer şehre gidecekse acele etmesi gerektiğini söyleyin annenize” dedi.

Üç dakika sonra Siranuş terasta gözüktü.

“Teklifiniz için teşekkür ederim, ama ben burada kalıyorum. Lütfen bize Rusça bilen birkaç kişi daha gönderin. Çocuk bakıcısı kızlar hiç Rusça bilmiyorlar.”

“Kızınız Sanasan Rusça bilmiyor mu?”

“Elbette, Rusça konuşuyor, ama bundan ne çıkar?”

“Siz onu burada alıkoyun.”

“İyi, Sanasan burada kalıyor.”

Siranuş’un çocuk yurdundaki faaliyeti böylece başlamış oldu. Alıştıkları hayattan böyle zalimce koparılan ve tüm yakınlarını kaybetmiş çocuklarla sürekli ilişki içinde olmak açıkça Siranuş’un kendi dertlerini azalttı. Onun da dediği gibi, “çocuklarıyla” bütün gün süren bakım ve çalışma sayesinde Siranuş’un oğlunu ve kocasını düşünecek zamanı kalmamıştı.

O yorulmak bilmiyordu. Sabah erkenden akşam geç vakte kadar o merdiven aşağı, bu merdiven yukarı koşuyor, her detayla ilgileniyor, yemeğin çocuklar için lezzetli hazırlanmasına ve kü-

uklerin rahat yatırılmasına dikkat ediyordu. Çok sık olarak nede-
deni belli olmadan ağlayan çocukları teselli etmek ve onların
üzücü anılarından uzaklaşmaları için yeni oyunlar düşünmek zo-
runda kalıyordu. Çocuklar onu seviyorlardı. Siranuş'un güzel
yüzü, gözlerinin sıcak bakışı, yumuşak hareketleri, sade ve doğ-
ru olan konuşması onların hoşuna gidiyordu.

Siranuş özellikle küçük, mavi gözlü, geldikleri gün ağlayan
kıza, Taneçka'ya bağlanmıştı. Aynı şekilde, Volodya'nın sarı
saçları ve kalkık burnu ile ona oğlunun küçükkenki ciddi duru-
şunu hatırlattığı için ona da bağlanmıştı. Siranuş farlına varma-
dan küçüklerden Rusayı öğrendi. Çocukların en büyük eğlence-
si, onun sık sık Rusça ve Ukraynaca kelimeleri karıştırmasıydı.

Sanasan ilk izci yöneticisi oldu. Onun dışında Rusça bilen iki
genç kız daha ocuk yuvasında çalışıyordu. En esaslı eğitim işini
komsomolun bu kızları yürütüyordu. Onlar avluda oyunlar dü-
zenliyor, daha büyük çocuklarla da şehrin yakın çevresinde gezi-
ler yapıyorlardı.

Böylece ders yılı yaklaştı. Çocukların ders programı hazırlan-
mak zorundaydı. Gerçi yerli bir okulun üst katı onlar için ha-
zırlanmıştı ama Rusça öğretilenler ve gerekli olan okul kitapları
eksikti. Tüm bunları düşünmek gerekiyordu.

Bir çok kadın hergün ocuk yuvasının kapısına geldiler, ře-
kerleme ve meyve getirdiler. Siranuş'u, tekrar ev hayatında bu-
lunsun diye, işleri cumartesi ve pazar günleri kendilerine devret-
meye zorladılar. Siranuş enfeksiyondan korkuyordu bu nedenle
bu ricaların hiçbirini kabul etmedi.

Böylece ilk savaş yılı geçti.

Siranuş nadiren evine gitti, o da toz almak ve oradan birkaç
şey getirmek için. Cepheden gelen üçgen mektupları postacılar
ona hemen, Nark'a getiriyordu. şehirden dönüş yolunda Siranuş
her defasında bir taşın üzerinde kısa bir mola veriyordu. O za-
man düşünceleri uzaklara dalıyordu. Orada herhangi bir yerde,
karanlık ufkun arkasında, uzakta, batıda kocası ve oğlu düşmana
karşı savaşıyordu. Nerede olabilirlerdi, acaba kendisini düşünü-
yorlar mıydı? Siranuş'un kalbi sıkıştı ve gözlerine yaş doldu.
Böyle anlarda üzerine böyle bir zayıflık çöküyordu ki, oturduğu

taşın üzerinden kalkamayacağına inanıyordu. Böylece orada tepkisiz oturuyor ve düşüncelerini serbest bırakıyordu.

Apet sık sık, ama genellikle mücadele arkadaşları ve yoldaşları hakkında yazıyordu. Kendisinden pek söz etmiyordu. Sadece mektubun sonunda sağlıklı ve canlı olduğunu bildiriyor ve Siranuş'tan, oğlu hakkında bilgi vermesini rica ediyordu.

Murat Güney'de bir yerdeydi. Mektupları Ukrayna'dan geliyordu. Bazen her gün, sonra bazen haftalar geçtikten sonra ondan mektup geliyordu. Bir defasında bir mektup geldi, o her zaman ki gibi üçgen değildi, aksine beyaz bir zarf içine sokulmuştu.

Murat Ural'da iki hafta kalmıştı. Yeni bir tank teslim almıştı ve oradaki işçilere, bu tankla Berlin'e kadar geleceği üzerine yemin etmişti. Murat yaşlı bir çelik dökümcüsünün o mutlu günde kendisini nasıl öptüğünü ve tank mürettebatına yolda mutluluklar dilerken gözlerinin nasıl yaşardığını anlatıyordu. Daha sonra küçük yerlerden veya büyük şehirlerden bilinen üçgen mektuplar geldi. Arkasından gene acı veren ve gece gündüz huzur bırakmayan suskunluk. Oğluyla ne kadar gururlanıyordu! Murat'ın teğmen rutbesi taşıması ve tankın komutanı olması veya Kızıl Ordu'ya katılmasından dolayı bu hep böyle kalacaktı.

Büyük Ağrı'nın zirvesini hafif bir sis kaplamıştı, yavaş yavaş ülkeye karanlık basıyordu. Siranuş içini çekerek kalktı. Burada yalnız olmak ve düşünceleriyle başbaşa kalmak ona iyi geliyordu ama gitmek zorundaydı, çocuklar onu bekliyordu. Yavaş yavaş Nark'a gitti.

Günler inanılmaz bir hızla geçiyordu. Çocuklar yeni çevreye alışmışlardı. Gözlerindeki üzgün ifade sevinçli bir ışığa dönüşmüştü, yanakları sert dağ havasından pembeleşmişti. Okul onlara yeni ilgiler kazandırıyor. Sanasan konservatuvardaki eğitimini çocuk yuvasındaki işiyle bağlamıştı. Sanasan onlarla yeni şarkı alıştırmaları yapmak için piyanoya oturunca çocuklar her defasında seviniyorlardı.

Senatoryumun büyük salonunda çocuklar renkli bayraklarla çizdikleri bir cephe hattı haritası asmışlardı. Volodya kağıttan küçük bir tank kesmiş, onu renkli kalemle boyamış ve raptiyeyle haritaya tutuşturmuştu. Murat'tan her mektup geldiğinde o tank birliğinin nerede olabileceği sorusuyla uzun süre uğraşıyor

ve sonunda sorunun doğru çözüldüğünden emin olunca haritada uygun yeri arayarak kağıt tankı raptiyeyle oraya yapıyordu.

Ermenistan'ın en güzel olduğu, güneşin havayı bile altın renge boyadığı sonbaharda Siranuş Murat'tan artık hiç mektup almadı. Sık sık büyük haritaya yaklaşıyor, diğer bayraklar sürekli yer değiştirirken kımıldamadan aynı yerde duran Volodya'nın tankına endişeyle bakıyordu. Bakışı her defasında, ona korkuyla bakan oğlanın bakışıyla karşılaşıyordu ama çocuk genellikle bakışını yere düşürüyor, durumdan kaçmak istiyordu. Ama kadın onu kendine çekiyor, yumuşak sarı saçlarını okşuyordu. Bu ona sevgili küçük Murat'ını seviyormuş gibi geliyordu.

Aradan bir gün daha geçti. Sürekli kendi kendine şöyle diyordu: Yarın bir mektup gelecek! Ama "yarın"lar ona bir mektup getirmeden sürekli geçiyordu. Siranuş kendini sakinleştirecek her çareye başvuruyordu: Biz saldırı durumundayız, yazmaya vakti olmuyor. Ama geceleri istemeden gözyaşları akıyor, yastığı ıslanıyordu. Onun annelik duygusu kötü bir şeylerin olduğunu haber veriyordu.

Birgün Anajid geldi. Sanasan şehirdeydi ve ancak akşama dönecekti. Anajid beklemeye karar verdi. Üzgün görünüyordu ve soru sorulunca gönülsüz cevap veriyordu. O da Siranuş'a açıkça bakmaktan çekiniyordu. Kalbinde bir şey varmış ve konuşmaya cesaret edemiyormuş etkisi yaratıyordu.

"Bugün çok komiksin Anajid, neyin var?" diye sordu sonunda Siranuş.

"Özel bir şey yok, sadece çok yorgunum. Gündüz eğitim, geceleri hastanede nöbetim var. Şimdi de uyuyabilirim. İzin verirseniz kanepeye yatayım ve Sanasan geri gelene kadar biraz uyuyayım."

"Elbette!" dedi Siranuş, onu örttü ve odayı sessizce terketti.

Ama Anajid uykuya dalamıyordu. Bir süre sonra tekrar kalktı, bir kitap aldı ve bununla bahçeye çıktı. Giriş kapısına uzak olmayan bir sıraya oturdu ve açık kitabı dizine koydu. Siranuş onu uzaktan izliyordu: Anajid okumuyordu. Düşüncelere dalmış, orada hareketsiz oturuyordu.

Sanasan geri gelince Anajid ona doğru koştu, elinden tuttu ve onu bahçenin içine doğru götürdü. Orada her iki kız uzun süre

birbirleriyle fısıldaştılar. Anajid Siranuş'a veda etmeden kapıya gitti.

Sanasan ağır adımlarla annesine, yukarıya çıktı. Yüzü sapsarıydı, elleri titriyordu.

"Birbirinizle neler fısıldaştınız? Bir şey mi oldu? Anajid bugün çok tuhaftı."

"Dün gece hastanede genç bir komutan öldü, bu onu çok sarstı."

"Ama bunu bana söyleyebilirdi!"

"Ne kadar komiksin anne! Onsekiz yaşındaki bir kızın sana herşeyi anlatmasını istiyorsun!"

Ve Sanasan yere bakarak odayı terketti.

Siranuş onun arkasından uzun süre baktı ve kendisinden bir şey gizlediğini anladı.

Bu gece kötü uyudu. Sürekli huzursuz eden rüyalar onu korkuttu. Sabah çok erken, baş ağrısıyla birlikte kalktı.

Postacı avluya girdiğinde pencerenin yanındaydı ve aynı anda Sanasan da onun yanına koştu. Çok açtı, kız ondan önce davranmak istiyordu. Elinde bir mektup, etrafına korkuyla bakarak acele eve geri döndü. Siranuş bir uyurgezer gibi yavaş yavaş merdiveni indi. Kalbinde acı bir kasılma hissetti, ayakları onu neredeyse taşımak istemiyordu. Dikkatle kapıyı vurdu ve Sanasan'ın komsomol arkadaşlarıyla oturduğu odaya girdi. Sanasan sırtı kapıya dönük pencerenin yanında duruyor ve dikkatlice bir mektup okuyordu. Adımları duyunca döndü ve alçak sesle bağırdı.

"Onu bana ver!" dedi Siranuş ve elini mektuba uzattı.

Mektup Murat'tandı. Tanıdığı yazıyı görünce derin nefes aldı. O halde o yaşıyor!

"Sevgililerim! Ben Kuibyşev'den yazıyorum. Şaşırmayın ve korkmayın. Omuzumdan bir sıyrık aldım ve burada askeri hastanedeyim. Uzun süre yazamadım, sağ kolum çalışmıyordu, ama şimdi hepsi geçti ve görebildiğiniz gibi tekrar kalem oynatabiliyorum. Yakında taburcu olacağım ve izin alırsam sizi görmeye mutlaka geleceğim. Bugün sizden bir sürü mektup aldım. Cepheden dostlarını onları bana buraya gönderdiler. Küçük kızkardeşim Taneçka'nın doğum gününü kutlarım, ama Sanasan'ın

mektubundan Volodya benimle hangi akrabalık ilişkisi içinde bulunuyor, anlayamadım! Küçük bir erkek kardeş sahibi olmaya karşı değilim. İtiraf etmeliyim, biraz incindim. Babama Taneçka'nın bir resmini gönderdiniz ama bana göndermediniz. Bizim ihtiyar çok büyülenmiş: 'Saf bir güzellik!' O bana o zamandan beri her mektubunda böyle yazıyor."

Mektubun şaka tonu Siranuş'ta bir hayal kınılığı yaratmıyordu. Ama o Murat'ın ağır yaralı olduğunu anladı. Bir sıyrıktan dolayı cephe gerisine, uzağa kesin götürülmezdi. Kolunu kullanamaz hale getiren küçük bir sıyrık da hiçbir şey söylemiyordu. Mektubu cebine soktu ve tek söz söylemeden tekrar odasına çıktı.

Bugünden sonra Siranuş hiçkimseyle görüşmedi ve kimseyi içeri sokmadı. Çocuk yuvasında alışılmamış bir sessizlik hüküm sürüyordu. Çocuklar birbirini uyararak konuşuyordu: "Yavaş sesle! Yavaş sesle! Siranuş teyzenin oğlu cephede yaralandı."

BATIYA GİDEN YOL

Murat tüm kışı askeri hastanede geçirdi. Kırılan kemikleri gerçi yeniden kaynamıştı ama kol uyum göstermiyordu. Murat uzun saatlerini pencerenin yanında geçiriyor, dışanya, onu, bağımsız ve yenilmez gücüyle kendi kıyılarına çeken akıntının yüksek sahillerine bakıyordu. İlkbahar güneşinde kaygan sonsuz uzaklıkların manzarasından kopmak zordu. Özellikle sabahın ilk saatlerinde bu resim Murat'a güzel görünüyordu.

Gecenin karanlığı yavaş yavaş yükselen güneşin ışıkları tarafından aydınlanıyordu. Sonunda her şey açık aydınlığa dönüşünceye kadar bu ışık göz kamaştırıyordu: Caddeler, bahçeler, yüksek sahil, tüm toprak, bunların hepsi son anda sanki yanmış gibiydi. Alevli ateş sütunları içinde gökyüzüne kadar yükseliyorlardı.

Murat geniş bir zamandan sonra bunları yeniden açmak ve böylece bu dev alevi daha iyi görebilmek için gözlerini kapadı. Ama güneş daha da yükselmişti, gökyüzü çemberinde kendine çizdiği yolu sürekli katediyordu ve kaynayan sıcaklığını kendisiyle birlikte uzak steplere götürüyordu.

Murat hastaneden taburcu olmadan önce doğrudan içinde ona sınavların hemen başlayacağını ve bununla sadece bir öğrenim yılı öne geçeceğini bildiren Anajid'in mektubunu aldı. Anajid mektubun sonunda onun en azından birkaç gün izin almasını rica ediyordu.

Ama Murat bu konuda farklı düşünüyordu Bu belirleyici olacak olan, cephede bu kadar ihtiyaç duyulan günlerde böyle bir lüks yapabilir, eve gidebilir miydi? Hepsi, annesi, Anajid ve tu-

gaydan arkadaşları mektuplarında izinden söz etseler bile, Murat için bu ancak savaş sona ererse ve o herkesle birlikte zafer için kadeh kaldırabilecekse eve dönmenin sevincini yaşamak sözkonusu olabilirdi.

Kızıldunun Akdeniz'den Karadeniz'e kadar, tüm cephelerde kahramanca saldırıya geçtiği büyük günlerde o yine mücadele hattında bulunuyordu.

Romanya'nın köy ve şehirlerinin içinden geçen yollarda Murat çevresindeki herşeyi büyük bir dikkatle gözlüyor ve kendi memleketindeki hayata çok benzemeyen bu yabancı insanların hayatını anlamaya çalışıyordu. Keskin çelişkiler görüyordu. Nereye bakılsa korkunç bir yoksulluğun yanında bitmez tükenmez bir ihtişam, başkalarının çalışmasıyla birilerinin avare yaşamı görünüyordu. Murat bazen nüfusunun yüz yıl geri kalmış olduğu, onun ve arkadaşlarının geldiği dünyaya kıyasla başka bir gezegende bulunduğu inancına kapılıyordu.

Tank birliği bir gün geniş bir ovada mola verdi. Yorgun ve sıcağın sınırlı insanları temiz hava solumak için tanklarından çıktılar. Tank sürücüsü Awdyev, eski kolhoz başkanı, yol kenarına oturdu ve menekşe tütünlü kesesini çıkardı. Bir büyük "keçi bacağı" sardı, onu menekşe tütünüyle doldurdu ve susarak keseyi yanında oturan arkadaşına verdi.

Yoldan tahminen elli adım uzakta çıplak ayaklı kaba beyaz keten gömleli, kafalarında geniş kenarlı şapkalar, bir grup köylü çalışıyordu. Awdyev bu köylülerin tahta sapanla toprağı nasıl kazdıklarına baktı ve derin düşünceye dalarak şöyle dedi: "Bu insanlarınki de bir hayat. Yalın bakan birine güçsüz bir hayatmış gibi görünecek!"

Uzun bir ara verdikten sonra anlatmaya başladı: "Bizim kolhozda bir dul kadın vardı, Awdotyaydı adı, biraz tembeldi, en kısa çalışma gününe yazılmıştı. Kolhozcular onu daima istismar ettiler. Ama ben bu köylülere bakınca bizim Awdotyay'ın bile bunlara nasıl çalışması gerektiğini öğreteceğinden eminim."

"Bir kıyaslama daha! Buralarda sadece kapitalizm yaşandı!" Bu arada konuşmacı başka bir tankçı, eliyle Rumenleri gösterdi:

* Genellikle gazete kağıdından sarılmış ve bir çeşit lüle yapılmış sivri külâh.

“Sizin Awdotya nasıl olmak isterse istesin bir kolhoz köylüsüydü, yani biraz tembel olsa bile sosyalist bir toplumun üyesi. Ayrıca en sonunda sen suçlusun: Eğer kolhoz çalışanlarının arasında böyle Awdotya gibi insanlar varsa, onları sen kötü eğittin.”

“Haklı olabilirsin”, Awdyev anladı. “Eğer eve dönersem, ben işi yeni baştan organize edeceğim, onlara buradaki yaşamı da anlatacağım.”

“Hah! Ajdeyeviç, sevgili dostum! Biz evde bütün işlerimizi yeniden düzenleyeceğiz. Eğer üç kişi çalışmak zorunda değilse iki kişi için bir yeniden istihdam yaratılacak. Biz bunu başaracağız! Önce savaş bitsin, sonra işler insanların elinden ne büyük bir sevinçle çıkacak, göreceksin!”

Bir piyade birliği tankların yanından geçti. Üstü başı toz içinde genç bir asker bacıklarını arabadan uzatmış ve aydınlık sesiyle şarkı söylüyordu:

“Hey can, Erivan.

Sen benim şehrim..”

Murat iyi bildiği melodinin tınısıyla ayağa fırladı.

“Merhaba hemşerim!” diye bağırды ve el salladı. “Yolun uzun mu daha?”

“Çok değil teğmen yoldaş. Berlin’e kadar ve sonra eve, Erivan’a geri dönüş.”

“Yolun açık olsun, Berlin’de görüşürüz!”

“Berlin’de olmasa da savaştan sonra Ermenistan’da mutlaka!” diye bağırды Ermeni asker ve atları sürdü.

“Yerinize!” diye çınladı emir. Tank kafilesi oturdu, bir toz bulutu kaldırarak yeniden hareket etti.

Geniş, sonsuz bir şose. Çukurlarda küflü top boruları, tarlalarda yere çakılmış namlular, savaş dışı kalmış Alman tankları görülüyor. Siyah haçlar üzerinde panter ve kaplan işaretleri ve yağmurla yıkanmış Almanca yazılar...

Onlar Bükreş’e yaklaşıyorlar. Yolun her iki kenarında uzun esir kafileleri geri istikamete gidiyor ve Kızıl Ordunun yeni alayları sürekli yaklaşıyorlar. Başına düşen iktidarın gücü altında yabancı toprak titriyormuş gibiydi.

Murat başını lombardan dışarı uzattı ve yola baktı. Yol çelik uğultusu, keskin sözler ve şarkı tınlarıyla dolmuştu. Güneş ya-

kıyor, gri ve kuru bir toz tarlaların üstüne sürükleniyordu. Murat tekrar tekrar Awdeyev'e bağıyor: "Gaz ver, gaz ver!"

Değişik askeri birlikler Bükreşte buluştular: Piyadeler, izciler, tank kafileleri, topçular. Bu yabancı şehirde, memleketten binlerce kilometre uzakta sık sık, bir hemşerinin diğerine, babanın oğula, kardeşin kardeşe rastladığı görülmüyordu. Sonra cadde üzerinde birdenbire bir ses çınlıyordu: "Semyon, sen misin? Bu kimin aklına gelirdi!" Ve sevinçli bir gülümseme yüzleri aydınlatıyor, kaba savaşçılar birbirlerinin boynuna sarılıyor ve öpüşüyorlardı. Savaş onları yeniden başka istikametlere çekip ayırmadan önce bu insanlar herhangi bir yerde başlarından geçen olaylardan bahsedebilecekleri bir yer arıyorlardı.

Murat da tanıdıklarını aradı, babasına rastlamayı umuyordu, çünkü onun yakınlarda bir yerde olduğuna inanıyordu. Uzaktan uzun boylu bir subay görürse adımlarını daha da hızlandırıyor, tanımadığı bir yabancı olduğunu anlayınca da hayal kırıklığına uğruyordu. Ama pes etmiyor, en son anda başka birine yaklaşıyordu. Bu o kadar acayip bir duyguydu ki, kimseyi bulamadı ama kendini buldu.

Bir gün tanıdığı bir ses ona seslendi: "Murat!" Başını çevirdi: Caddenin karşı tarafında subay Choren Grigoryan duruyordu. Yüzü yanmış ve küçülmüştü, Murat'a eskisinden daha katı görünüyordu, sadece gözleri hâlâ önceki gibi çapkın bir isyankarlıkla parlıyordu.

"Choren!" Murat ona koştu: "Seni buraya ne getirdi?" diye, arkadaşının elini bırakmadan sordu.

"Seni ve başkalarını ne getirdiyse, o!"

İki arkadaş tam bir saat son yıllardaki yaşamları hakkında sohbet ettiler.

"Başlangıçta ben tam da istediğim gibi, keşif uçaklarına gelmişim. Leninakan'da seninle vedalaştığım sırada bundan söz ettiğimi hatırlıyor musun? Bu ince bir olaydı, başka bir şey söylemez ve biz yetişkinler için bunda ne vardı ki! Ben onlardan çok şey öğrendim. Bir yıl sonra deniz teğmeni oldum. Kısa süre önce parti bürosu sekreteriydim... Sen partide misin?"

Murat bir süre sustu, sonra sakince cevap verdi: "Ben partiye Moskova önlerinde girdim."

“Sen harika bir adamsın! Baban sevinecek. Ağır mı yaralandın?”

“Bir patlamada omuz kemiğim parçalandı.”

“Ben şanslıydım; hep öndeydim ve bir kez olsun bir sıyrık almadım.”

“Rus geleneğine göre sol omuzun üzerinden üç kez tükürmelisin!”

“Önemli değil, böyle de olur! Fritzliler sadece dişlerini gösteriyorlar. Onlar şarkıyı bitirdiler!”

Bir defa da Murat sordu: “Söyle Choren, evden mektup alıyor musun? Orada bizimkiler nasıl?”

“Düzenli olmasa da bazen alıyorum. Yaşlı annem yeniden fabrikada çalışmaya başlamış. Ben ona raporumu gönderdim ve evde kalmasını tavsiye ettim. Ama nereye düşünüyorsun! Mektubunda böyle bir dönemde çalışmamanın günah olacağını yazıyordu bana. Bu arada o artık elliye geçti. Bizim kombina tam vardiye çalışıyor, ama işçiler eksik. Hinterland’dakilerin işi de kolay değil.

“Savaşta sonra yeniden oraya dönecek misin?” diye sordu Murat.

“Evet, ya ne, tabi oraya tekrar döneceğim. Sen ne istersen diyebilirsin, bizim kombina bir harika. Sadece bizim hâlâ apre bölümümüzün olmaması kötü. Sen oraya geri gitmek istemiyor musun?”

Ertesi gün saat on ikiye sözleştiler. Grigoryan caddeden aşağıya indi, Murat uzun süre onun arkasından baktı.

Bu beklenmedik karşılaşma onda memleket anılarını uyandırdı, tanıdıkları, kombinayı... Murat ilk kez evini ne kadar özlediğini, onu barışçı yaşama bağlayan şeylerin önemini anladı. Yavaş yavaş ve mahzun bir şekilde birliğinin karargah kurduğu eski Rumen subay okuluna gitti.

Onlar ertesi gün yeniden buluştular ve konuşmaya dalarak şehrin caddelerini uzun süre dolaştılar. Oldukça pis bir caddede birdenbire durdular. Yüksek bir tuğla yapının açık pencerelerinden dokuma tezgahlarının karakteristik sesi onlara kadar ulaşıyordu.

“Duyuyor musun Choren? Bu başka bir şey olamaz, bu bir dokuma atölyesi!” diye bağırdı Murat.

“Evet, onlar da bizimkiler gibi takırdıyorlar, içeri girelim, bir bakalım.”

“Olur mu?”

“Neden olmasın? Bakmak için rica ederiz; burada nasıl çalıştıkları ilginç olabilir mi?”

Büroda bir cam kapının üstü gösteriliyordu ve orada şefin, fabrika sahibinin bulunduğu anlaşıyordu.

Görünür bir göbekte orta boylu, daha yaşlı bir adam iki Sovyet subayını görünce rahatsız olarak kalktı, yanlarına yürüdü. Yağlı yüzünde kibar bir gülümseme vardı. Kırk dökük Rusça kelimeler arasına Fransızca kelimeler katarak mümkün olduğunca kibar görünmeye gayret ediyordu.

“S’il vous plait, Musjeh russ Offizier!” Bu esnada acayip hareketler yapıyordu: Sağ elini hemen kalbinin üzerine koydu, sonra onu tekrar alına götürdü, muhtemelen tüm bunlar bir Doğu selamı olmalıydı.

“Sizin fabrikanızı gezmek istiyorduk” dedi Grigoryan. Adamın araştıran anlamaz bakışlarını görünce hiçbir şey anlamadığını kavradı ve kısaca parmaklarıyla gözlerini gösterdi ve arkasından da eliyle tüm fabrika binasını: “Bakmak, anladınız mı? Biz de tekstil işçileriyiz, bizi çalışmanız ilgilendiriyor.”

“Ah..je compromê, textile koroscho, beaucoup koroscho.”

Murat cebinden Almanca bir sözlük çıkardı ve onun yardımıyla fabrika patronuna gelişlerinin amacını açıkladı.

Onun refakatinde her tür kirli ve eski püskü eşya ile doldurulmuş avluya girdiler. Orada hammadde paketlerinin yırtılmış torbaları, kırılmış makine parçaları ve boş sandıklar vardı. Fabrika sahibi her iki subayı açıkça yönetim organlarının temsilcisi olarak addetti ve onların hoşuna gitmek için akla gelebilecek bütün gayretleri gösterdi.

“Koroş, Boston, Indigo”, o muhtemelen tek tek malları sayıyordu.

Fabrika çok küçük, Nuh öncesinden kalma donanımıyla bir el zanaatleri işletmesi gibi görünüyordu. İkinci katta, yarı karanlık

dar pencereleri olan ve havalandırması bulunmayan bir odada yaklaşık otuz tezgahta yarı yetişkin insanlar çalışıyordu.

Murat ve Choren bir toplama kampına benzeyen işletmeye bakarlarken patronun emri üzerine anlaşılmas bir Rusça konuşan gri saçlı bir adam onlara yaklaştı. İhtiyarın anlattıklarından onun Magyar doğumlu olduğu ve geçen savaşta birkaç yıl Rus tutuklusunu olarak kaldığı anlaşılıyordu. Onun da yardımıyla fabrika patronuyla anlaşma daha çabuk ilerledi.

“Patron eğer ona yün ve renkli kumaş gönderirseniz Rus ordusuna muhteşem mallar gönderebilecek durumda olduğunu söylüyor.” diye tercüme etti ihtiyar.

Grigoryan, “Yününlüz yok mu?” diye sordu.

“Biz esas olarak az yünle karışık selülozdan yapay yünle çalışıyoruz. Almanlar böyle tespit ettiler. Yünlerimizi kendileri Almanya’ya götürdüler... Eğer subay bey bize yararlı bir spariş almakta yardımcı olmak isterse patron ona bir iyilikle karşılık verecek,” diye beyin sözlerini ihtiyar tercüme etti.

“Patronunuza Sovyet subaylarının bu tür konuşmalara alışık olmadığını söyleyiniz,” diye Grigoryan kızarak cevap verdi.

Choren patronla sohbet ederken Murat tezgahların arasında dolaştı ve her şeyi tam olarak inceledi. Tezgahlar uzun süreden beri temizlenmemişti. Tek tek parçalar kötü takılmıştı. Mekiğin çıkmasını önlemek için tezgahlarda hiçbir önlem alınmamıştı. Akıllı bir işbölümü yoktu. Tek bir işçi tezgahta çalışıyor ve her işi kendi yapıyordu. Diğerleri buradan gelenleri hemen pencere pevazının üzerinde paketliyordu.

Murat arkadaşının yanına gelince “Bunlar burada niçin el zanaati düzeyinde çalışıyorlar Choren?” diye sordu yeniden. “Böyle bir işbölümü içinde onlar çok şey üretemezler.”

“Neye şaşırıyorsun! Bu tipik bir kapitalist fabrika, ayrıca geri bir ülkede. Burada işgücüne aşırı bir talep var ve bu yüzden de çok ucuz. Niçin o halde kafa yorsunlar yeni iş metodlarını uygulamak için! Patron burada parayı donanıma yatırdı, şimdi de sermayesini çıkarmaya çalışıyor! İşçilerin daha çok üretim yapmakta bir çıkarı yok, bu nedenle işte böyle çalışıyorlar.”

Kir pas içinde bir işçi onlardan iki adım uzakta, yerde boylu boyunca yatıyor ve tezgahın altında birşeyler yapıyordu.

Tercüman aşağıya, ona eğildi ve ona, subayların onunla konuşmak istediklerini açıkladı. İşçi öne çekildi ve ayağa kalktı.

“Ona bizim de tekstil işçileri olduğumuzu söyleyin. Ben teknisyenim ve dokuma atölyesinde usta yardımcısı olarak çalıştım, arkadaşım da bir tamirci çilingir.”

“Ne diyor?” diye sordu Murat tercümana. Tercümanın tereddüt ettiğini farketmişti.

“Çok hoş, diyor ama o sizin işçi olarak nasıl subay olduğunuzu anlamıyor. Acaba beyler fabrikada subay olarak staj mı yapmışlar?”

“Ne garip adam! Bizde işçiler veya kolhoz köylüleri olmayacaksa kim subay olacak?”

“Ona ülkemizde kapitalistlerin çoktan öldüğünü açıklayınız, artık yoklar, anılıyor musunuz?” diye ilave etti Choren.

Rumen subayların verdiği cevabı dinledi ve gülümsedi, ama fabrika sahibi yüzünü çevirmişti. Yeniden aşağıya, boya atölyesinin bulunduğu zemin kata indiler, ama burayı inceleyemediler, çünkü tüm oda yoğun, geçilmez bir buharla kaplıydı. Bu sisli havada lambaların ampulleri titreyerek yanıp sönen mumlar gibi görünüyordu.

“Bu cehennemden dışarı çıkalım!” diye önerdi Murat. “Çağımızda hâlâ böyle şartlarda çalışılıyor olmasını aklım almıyor.”

“Evet, buradan öğrenilecek hiçbir şey yok!” diye mınıldandı Choren, hayal kırıklığına uğramışlardı.

Yolda Murat kaybettiği bir düşüncesini bulmuş gibi söyledi: “Fabrika pis ve modası geçmiş olsa da bir vida anahtarıyla birisinin gelip el atmasını bekliyor!”

“Evet, tüm bu yıllarda iş yapmak önem kazandı. Eve gidilebilse, çalışılabilse!”

Bundan üç gün sonra Murat ve Choren Bükreş’i terkettiler. Tank kafilesi Kuzeybatıya doğru çekildi, Choren’in piyade alayı ise dümdüz Batıya.

YENİDEN EVDE

Savaşın sonunu Murat Berlin’de yaşadı ve sonbaharda askeri hizmetten terhis edildi. Bir ayını ailesinin yanında ve çevresinde geçirdi.

Apet savaştan sonra hemen eve gelmişti. Önünde bulduğu şehri yeniden inşa etmek için tam bir gerilim içindeydi. Şimdi işten geldiğinde sürekli taslak ve önerilerle dolu çantaları da yanında getiriyor ve onları gururla oğluna gösteriyordu.

“Bak Murat, ne muazzam fikirler! Biz savaşırken ülkemiz geleceği düşündü. Şehrimiz çok güzel olacak!”

“Erivan’ımız şimdi de güzel. Ben yüzlerce Rumen, Alman ve diğer ülkelerin şehirlerini gördüm, bana hiçbirisi Erivan’dan daha güzel görünmedi.”

“Bu doğru, ama Erivan her zaman tipik bir Doğu şehriydi, önceki yarı feodal ve yarı emperyalist yaşama tamamen uyuyordu, tek kelimeyle biz Rusya’nın kenar bölgesindeydik; ama şimdi sosyalist bir şehir inşa ediyoruz; çağımızın tüm görkemi burada ifade edilmeli. Bak, Stalin manzarasına bak... zafer köprüsü üzerine Sanga’nın sol sahiline gidilecek, biraz ilerde Bagramyan manzarası var ve geniş yeşil bir cadde şehir merkeziyle istasyonu bağlayacak; buraya yeni enstitüler geliyor ve tüm şehir kelimesi kelimesine elektrik ışığında yüzecek. Bu harika olacak!”

“Sen her şeyi gözünün önüne getirmekte ustasın baba, beklenmeyecek biçimde harika anlatıyorsun bunu.”

“Düşündüğünden daha çabuk görünecek bu.”

Alagöz’ün tepelerinden Anajid ve Murat güneşin batışına da-

ha çok hayran kalıyorlardı ve böyle anlarda Murat'daki mutluluk söze gerek bırakmıyordu. Bazen Sanasan da onlara katılıyor ve sonra birlikte Nark'a yürüyorlardı.

Günler sanki kanatları varmış gibi uçuşuyordu. Ay geçti Murat gerçekten de Anajid'e açıklayacağı tek kelime bulamıyordu, ama böyle bir açıklamaya ihtiyaç var mıydı?

Murat karşıkonusamaz şekilde kombinaya çekiliyordu. Uzun savaş yıllarından sonra o çalışmaya gerçekten özlem duymuştu. Arkadaşlarından aldığı, ona işyerinde ihtiyaç duyulduğu yönündeki mektuplar da bunu gösteriyordu. Choren Grigoryan geri döneli ve fabrikada çalışmaya başlayalı uzun zaman olmuştu. Mektubunda Murat'a itirazlarını yazıyordu: "Sen hayatını güzelleştirirken biz burada hiçbir şey bilmiyoruz, bizim kalifiye işçilerimiz eksik. Ekonomiyi bizden başka kimin yeniden yoluna koyabileceğini sanıyorsun?" Choren açıkça böyle yazıyordu.

Murat nihayet yola çıkmaya karar vermişti, beklenmeyen bir olay onu yeniden tereddüte soktu.

Sınır ötesinden Ermeniler Erivan'a gelmişlerdi.

Gazeteler uzun süredir yurtdışında yaşayan Ermenilerin memlekete geri dönüşünü yazıyordu ve Erivan da onları kabul etmeye hazırdı.

Bir gün akşam yemeğinde Apet sabah vatana ilk geri dönen bölümün geleceğini farkettiler.

Siranuş'un benzi attı ve tuhaf bir acele içine girdi. Karşısında oturan Murat onun gözündeki yaşları farkettiler.

"Neyin var Anne?" diye sordu. "Benim görüşüme göre sevinmeli ve eğlenmeli", Annesine bir bardak su verdi.

"Oh Murat! Zavallıların yabancı ülkelerde neler yaşadıklarını ve nelere katlandıklarını bir düşün, yeniden memlekete dönmek onlar için ne büyük mutluluk!" Siranuş mendille gözlerini sildi. "Ne diyorsun Apet, acaba geri dönenler arasında bizimkilerden birileri olabilir mi?" Siranuş'un sesinde yalvaran bir ton vardı.

Apet uzun süre cevap vermedi. Masadan kalktı, bir sigara yaktı ve odada iki kere ileri geri gitti. Onun da aynı Siranuş gibi heyecanlı olduğu görülüyordu.

Ağır bir sessizlik oluştu.

“Bahtsızlar! Onlar huzurlu bir yaşam olabileceğini bilemeden öldüler.” Siranuş bunu yavaş sesle söyledi ve odadan çıktı.

Sabahleyin Siranuş şehirde kalacağını ve istasyona gideceğini karar bir şekilde açıkladı. Murat ona, kendisine eşlik etmeyi önerdi. İstasyon meydanı insan doluydu. İlerlemekte zorluk çekiyorlardı ve perona kadar çıkma planlarından vazgeçtiler.

Siranuş oğluyla birlikte insan denizinde durdu ve çevredeki konuşmaları dinledi.

Daha yaşlı, enerjik yüzlü bir kadın yüksek sesle Türklere lanet okuyordu: “Bu barbarlar! Halkımıza neler yapmadılar ki? Ona ne acılar çektiler! Oğlunu anneden aldılar, kızkardeşi erkek kardeşten! Babamın, annemin, kız kardeşimin nerede olduklarını ve hâlâ yaşayıp yaşamadıklarını kim biliyor?”

Beyaz saçlı kambur bir ihtiyar kadın Murat’ın koluna dokundu ve sordu: “Oğullarım orada kaldılar, ben uzun süre onlardan hiçbir haber alamadım... Ne düşünüyorsun, oğlum, onlar geri dönenler arasında olabilirler mi?”

“Bunu söylemek zor nine”. Murat direkt cevap vermekten kaçındı; ihtiyara acı vermek istemiyordu, kimbilir sonunda oğullarını tekrar görme umudu onu hayatta tutan tek şeydi.

Murat aile fertlerinden zorla ayrılmış olan ve şimdi uzun yıllar sadece onları yeniden görme umuduyla yaşamak zorunda kalanların acısının ne kadar sınırsız olduğunu kavradı. O da kalabalığın sabırsız bekleyişinden etkilendi. Siranuş onun yanında duruyordu, solgun dudaklarını sıkıyordu.

Uzaktan gelen bir uğultu trenin yaklaştığını haber veriyordu. Bir vuruşla sağlanan sessizliğin etrafında sevinçli bir çılgılık oluştu: “Geliyor! Tren geliyor!”

İstasyon kapılarından arka arkaya çeşitli insanlar geliyordu: Arabistan’ın yerlileri arap ve Nil sahillerinin sakinleri gibi zayıf ve kurumuş başkaları. Murat’da gelenlerin değişik uluslardan oldukları izlenimi uyandı. Her türlü giysi ve başörtüsü taşıyorlardı: İngiliz ve Fransız asker etekleri, çok eski moda elbiseler, elli yıl önce Amerika’da giyilenler gibi, kepler, mantar şapkalar, Arap türbanları, Amerikan kovboylarının filmlerde gözüktüğü gibi geniş kenarlı hasır fotr şapkalar... Kadınlar biraz daha iyi görün-

yorlardı. Genç kadınlar renkli çiçekli ucuz suni ipekten elbiseler giyiyorlardı, daha yaşlıların omuzlarında siyah şallar vardı.

Bir orkestra çalıyordu.

Siranuş Murat'a eğildi ve fısıldadı: "Acaba biz de, baban ve ben böyle mi görünüyorduk? Bu artık asla tasavvur edilemez." Biraz düşündükten sonra ilave etti: "Bizim akrabalarımızdan birisi aralarında olsa bile onu nasıl tanıyacağız?"

Bu anda hoparlörden bir ses duyuldu: "Murat Saryan konuşacak, Suriye'den tekstil işçisi."

"Neyin var anne?" diye sordu Murat, huzursuz.

"Hiçbir şey, öylesine..." Siranuş'un gözleri önünde tanıdık şekiller duruyordu... "Sen kızlık soyadımın Saryan olduğunu ve Murat adının sevgili yeğenime ait olduğunu biliyorsun" diye oğlunun kulağına fısıldadı Siranuş.

Murat annesinin elini sevgiyle okşadı.

Daha yaşlı bir adam yavaş yavaş, zor nefes alarak trübüne geldi. Onun çok heyecanlı olduğu görülüyordu.

Siranuş Murat'ın omzuna dayandı ve daha iyi görebilmek için parmak uçlarına bastı. Mikrofon önünde, çizgileri ona tamamen yabancı yüzü, kırlaşmış saçlı bir adam duruyordu. "Bu o değil!" diye fısıldadı Siranuş. Hayal kırıklığına uğramıştı, yavaşça başını eğdi.

Saryan kolunu sallıyordu ve heyecanla konuşmaya devam ediyordu, ama Siranuş tek kelime duymuyordu. Düşünceleri uzakta, çok uzaktaydı. Konuşan kişiye bir kere daha kaçamak baktı. Kısa bir an için bu parlayan gözleri ve çukuru olan sivri çeneyi görmüş gibi geldi ona. Belki ağabeyi Gugas'da? Fakat bu düşünceyi aceleyle kendinden uzaklaştırdı.

Selamlar sona erdi. İnsanlar gelenlerin binecekleri araba ve otobüslere yöneldiler. Murat ve Siranuş bir tramvay durağına gittiler. Siranuş tüm yol boyunca sustu, sadece tek heceyle oğlunun sorularına cevap verdi. Bindiklerinde Murat'ın elini tuttu ve dedi ki: "Ben bu insanı araştıracağım. Beni oraya götürmek istemez misin? Bizim onu nerede bulacağımızı bilmeyişimiz kötü."

"Bunu öğrenmek zor olmamalı."

Murat postaneden geri dönüş komitesine telefon etti, ama yeni gelen Murat Saryan'ın nerede kaldığı söylenmedi. Nazik bir

ses soruşturma yapmayı rica etti ve ancak birkaç saat sonra aranmasını istedi.

Eve geldiklerinde Siranuş huzursuzluktan nereye geldiklerini bilmiyordu. Murat'a defalarca sadece şunu soruyordu: "Ne düşünüyorsun, komiteyi arama zamanı gelmedi mi?"

"Korkarım henüz erken" diye cevaplandırdı Murat. Sonunda Siranuş kocasına telefon etti.

"Apet! Geri dönenler arasında Saryan adında bir adam var, selamlama sırasında o konuştu... Nasıl olur. Bu ne demek oluyor.

Hayır, ona benzemiyor. Ama sevgilim o zamandan bu yana otuz yıl geçtiğini unutmamalısın, bu süre zarfında hepimiz değiştik... Evet, senden onun nerede bulunduğunu araştırmamı rica ediyorum... Telefonunu bekliyorum."

Siranuş bir süre sonra heyecanla oğlunun yanına gitti: "Düşün, baban araştırdı, o bizim Murat, yeğenim. Ona Murat Saryan'ın bizim şehir Ş... 'den olduğunu ve ailesiyle birlikte Sevan otelinde kaldığını söylemişler". Siranuş'un sesi titriyordu.

Tahminen onyediyi yaşında güzel bir kız oda kapısını açtı. Siranuş ve Murat'a şaşkın şekilde yol verdi, ama sonra hatırladı, konuklara kibarca gülümseyerek rica etti.

"Babam evde değil, o postaneye gitti, ama hemen gelecek", dedi kız ve bağırdı: "Anne! Ziyaretçimiz var, babamı soruyorlar."

"Lütfen, lütfen!" Oda kapısında orta yaşlarında bir kadın duruyordu. "Astig Saryan", diyerek kendini tanıttı, "bu da benim kızım Takuyi."

Siranuş büyülenmiş gibi yerinde duruyor ve bir anneye bir kıza bakıyordu. Tek söz söylemedi, dili damağına yapışmış gibiydi.

Annesinin şaşkınlığını farkedten Murat kendisini ve annesini tanıttı.

Astig'in göğsünden ağır bir inleme çıktı, sonra kendini Siranuş'un boynuna attı. Her iki kadın birbirlerine sıkıca sarılıp ağladılar.

Murat Takuyi'nin şaşkın bakışlarını yakaladı ve ona doğru

yürüdü. “Babanız annemin yeğeni, onlar çok uzun zaman önce ayrıldılar... Yani biz hepimiz akrabayız,” dedi gülümseyerek.

Takuyi, “Şimdi anlıyorum, babam sık sık en sevdiği halasından sözederdi.” dedi.

“Düşünsene Murat” dedi Siranuş oğluna, “Murat’ın karısının bizim Astig olduğu anlaşılıyor daha bu kadarken tanıyordum.” Gözyaşlarıyla birlikte gülen Siranuş yerden yarım metre bir yüksekliği gösteriyordu. “Ve şimdi boyları kadar kızları var! Bırak sana bakayım, Takuyi, kime benziyorsun? Babasının kopyası! Adını kimden aldığını biliyor musun Takuyi?”

“Biliyorum, bir akrabamın adıydı.”

“Bu benim annemdi”. Siranuş kıza sarıldı ve onu iki yanağından öptü.

Kapı çaldı, Takuyi açmaya gitti.

“Postanede Ermenice konuşuyorlar, bu insana tuhaf geliyor”. Dışarıdan, holden Saryan’ın sesi geliyordu, “Ve mektupların üzerindeki adresler de Ermenice yazılabiliyor..”

“Baba, tahmin et, bizi ziyarete kim geldi?” diyerek Takuyi onun sözünü kesti.

“Kim gelebilir ki?”

“Seni içeri bırakmıyorum, önce orada kimin olduğunu tahmin et!”. Takuyi güldü.

Saryan odaya girdi ve şaşkın kalakaldı. Anlam veremeden konukları süzdü.

“Murat, benim, Siranuş. Beni gerçekten tanıyamadın mı?” diye sordu Siranuş.

“Siranuş... Bu bir rüya değil mi?” Saryan ona koştu. “Buna inanamıyorum. Kaç yıldır bu mutlu anı bekledim!”

Saryan Siranuş’un saçlarını okşadı. “Ne acılar çektiğimize inanamazsın!”

“Biliyorum canım, ama biz geçmişten konuşmamaya söz verelim. En iyisi kendini tanıt, buradaki, bu benim oğlum, onun da adı Murat”, dedi Siranuş ve gururla oğluna baktı, “Benim bir Sanasan’ım da var”.

Saryan Murat’ın elini sıktı: “Çok uzun!”

“Dört yıldır savaştaydı, eve yeni döndü!”

“Her şey ne kadar değişti! Siranuş’un iki yetişkin çocuğu var... Peki Apet nerede?”

Kapılar fırtına gibi açıldı, eşikte Apet’in uzun slüeti duruyordu.

“Apet!” Saryan çivilenmiş gibi kalakaldı.

“Memleketine hoşgeldin” dedi Apet. “Astig de burada mı? Şanslıydın Murat, yani onunla evlendin”. Apet’in heyecanını gizlemek için çaba gösterdiği görülüyordu.

“Ah, lütfen oturun” dedi Astig konuklarına. “Size maalesef kahve pişiremiyorum, ama burada ısmarlamak mümkündür herhalde.”

“Zahmet etme Astig. Eşyalarınızı toplayın. Bize gidiyoruz, evde herşeyi konuşuruz”, diye ısrar etti Apet.

Murat Saryan kararsız Astig’e baktı.

“Ne diyorsun?”

“Bilmiyorum...”

“Bırakın bunları. Bizim büyük bir evimiz var, evde herkes için yer var. Çabuk toparlanın, arabam aşağıda bekliyor”. Apet sabırsızdı.

Arabada Apet sordu: “Sana bıçak fırlatmayı nasıl öğrettiğimi hatırlıyor musun Murat?”

“Bilmem mi. Ben büyükannenin, seninle sürekli olarak bahçede bulunduğu için Siranuş’a nasıl kızdığını da hatırlıyorum.”

“Sen de benim mektuplarımı Apet’e taşıydın” diyerek güldü Siranuş.

“Evet, o zamanlar Apet zeminin altında bir delikte saklanırdı. Ben onun bana ve gençlere, kaleye fişek taşımayı öğrettiğini de hatırlıyorum.” Saryan düşünceleri yitip gitmiş gibi gülümsüyordu. “Bana yeniden ders vereceğini umuyorum, ama bu defa bıçak fırlatmak değil, yeni hayatla ilgili dersler.”

“Bunun için benim yardımına ihtiyacın olmayacak, en iyisini kendin öğrenirsin.” diye gülerek cevap verdi Apet.

KOMBİNADA

Kombinanın dev pencereleri yeniden Murat'ın önüne ışık saçmaya başlamıştı, tezgahların gürültüsü kulaklarındaydı. Samimi biçimde atölyenin havasını içine çekiyordu. Dev kombina yaşamını, başarı ve başarısızlıkları, bugünü ve geleceğiyle ilgili konuları arkadaşlarıyla birlikte yaşıyordu. Buraya her taraftan insanlar akın ediyor, birlikte eskiden çalıştığı dokumacılar etrafını sarıyor, onu sebepsiz kucaklayıp öpüyorlardı. İlk selamlaşma heyecanı biraz yatışınca onu soru yağmuruna tuttular.

“Biz senin geri döneceğini biliyorduk!” dedi artık pek de genç olmayan dokumacı kadın Nartos.

Murat, “Bunu nereden çıkardınız Nartos teyze?” diye sordu.

“Sen çalışmaya burada başladın, el sanatını burada öğrendin, savaşa bizim için buradan gittin. Bize nasıl geri dönmezdin?”

“Eski işçiler bize sizden çok şeyler anlattılar. Biz de sizi bekledik!” dedi utangaç biçimde komsomolun yeni üyesi Araksi.

“Ben de buradayım! Tüm savaş yılları boyunca sizleri ve kombinamızı düşündüm.”

O zaman Araksi sevinçle sordu: “O halde bizim yanımızda çalışmaya devam edecek misiniz?”

“Kesinlikle!”

“Yine bizim ekipte mi?”

“Mümkündür. Buna müdür karar verecek..”

“Biz müdüre gidip kendisinden rica edeceğiz!” diye hep bir ağızdan bir çok dokumacı bağırdı.

Bir düdük çaldı, işçiler yerlerine döndüler. Murat müdüre gitti.

Kombinanın müdürü Mesropyan onun gelişine sevinir görün-
dü ve ona kombinanın hemen şimdi mücadele etmek zorunda ol-
duğu güçlükleri anlattı.

“Ülkenin giyeceğe ihtiyacı var, ama biz hâlâ üç vardiya çalış-
mayı başaramıyoruz. Üçüncü vardiyayı toplamayı denedik, ama
işçi eksik, özellikle kalifiye işçi bulamadık.”

“İnsanlarımız arka arkaya geri dönüyorlar ama. Ben atölyede
birçok eski tanıdığa rastladım.”

“Bazıları geri geliyor, doğrudur ama asla geri dönmeyecek
olan kaç kişi var?” Mesropyan içini çekti. “Buna rağmen bunu
başarmalıyız. Nerede çalışmak istiyorsun?”

“Eğer izin verirsiniz ekibime tekrar geri dönmek itiyorum.”

“Ama lütfen, niçin olmasın! Ne zaman başlamak istiyorsun?”

“Yarın.”

“Mükemmel! Ben atölye yöneticisine gerekli emirleri verece-
ğim.”

Ekibinin başına geçer geçmez Murat atölyenin bütün işletim
sistemini tam olarak gözden geçirdi ve üretim programını yeni-
den değerlendirdi. Bu sırada tazgahların bakımsızlıktan kısmen
harap olduğunu ve ekibin iş kapasitesinin savaş öncesine göre
önemli ölçüde azaldığını tesbit etti. Ekipte yeni ve acemi bir çok
dokumacı vardı.

İki yıl önce bir yaralanma üzerine malulen terhis edilen usta
yardımcısı Sarkis Tumanyan’nın Murat’a devir teslim yaparken
yüreği sarsıldı: “Kesin benim tezgahları temiz ve düzenli tutma-
yı bilmediğimi sanıyorsunuz. Bilmelisiniz ki seferberlikten önce
ben dört yıl ekipbaşı olarak çalıştım; hatta İvanwo’da bulundum,
orada ünlü Melange kombinasında* ustalaştım. Ama şimdi bir-
şeyleri düzeltmek için yedek parça yok, nasıl yapabilirim? Sen
de bilirsin, savaşta metal en önemli şeydir, sonuna kadar da kul-
lanıldı. Zorlanacaksın.”

“Göreceğiz!” diye keyifle cevap verdi Murat.

“Görüyorsun işte, herşey besbelli.”

“Ne belli?”

“Eksik parçalardan tek birinin elinin altında bulunmaması.”

* SSCB’nin en büyük ve en eski tekstil merkezi.

“Bunu biliyorum, ama bu yedek parçaları bulacağımı da biliyorum.”

“Sana başarı diliyorum ama bir şartla: “Yedek parçaları kendin yapmak zorunda kalacaksan beni de unutmamalısın.”

“Ben bunu düşünmüyorum, ama şaka bir yana, şöyle veya böyle zaten durumu düzelteceğiz. Eğer istersen müşterek çalışabiliriz. Birkaç parçayı birlikte eritelim, diğerlerini geçici tedbir olarak perçinleyelim, sadece yenileri gelene kadar, anlıyor musun?”

“Olur, ben buna karşı değilim”, Sarkis Tumanyan olurlu söyledi ama sesinin tonu Murat’a, önerisinin gerçekleştirilebilir olduğuna inanmadığını gösteriyordu.

Murat yarım günü tezgahları düzeltmekle geçirdi. Herşeyden önce dokumacılar makinaları temizletti. Sonra teneffüste birkaç yedek parça bulmak amacıyla mekanik atölyesine gitti. Kapıda Choren Grigoryan’a çarptı.

Grigoryan, “Gerçekten sen misin?” diyerek sevinçle onu selamladı.

Murat da sevinçle, “Gördüğün gibi, benim” diyerek cevapladı.

“Aman, buna çok sevindim! Çünkü sen konuşma adabını biliyorsun: Bizim idare böylece güçlenmiş oldu! Dün bana senin burada olduğun söylenmişti, ama seni nerede bulacağımı bilmiyordum. Haydi anlat, herşey yolunda mı?”

“Anlatacak ne var, iş iyi görünmüyor. Ben tekrar ekibimdeyim. Tezgahlar iyi değil ve en kötüsü onları tamir edemiyoruz, yedek parçalar eksik.”

Grigoryan göz kırparak “Peki, bütün derdin bu mu?” dedi.

“Bu az şey mi: Ekip üretim planını gerçekleştirmek zorunda. Eksik olan çok şey yok ama kollektifin önünde rezil oluyoruz!”

“Arak rezil olmayacaksın, korkma biz sana yardım edeceğiz!”

“Zaten bu yüzden sana geliyorum. Kiminle konuşacağımı düşünüyorsun?”

“İlla biriyle konuşmaya niçin ihtiyacın var? En acil nelere ihtiyacın olduğunu bir liste yap ve bana ver.”

“Sen atölyede yönetici misin?”

“Neden sordun? Önceden olduğu gibi, tamir ekibinin başındayım, kısa süre önce beni atölyenin parti organizatörlüğüne seçtiler... Eğer ben size yardım ederim diyorsam ederim de! Kendin söyle: Mekanik atölyesinin komünistleri, savaşta tank komutanlığı yapmış birinin planını uygulama durumunda olmasına ilgisiz kalırlar mı?”

“Sen hep böyle şakacı kal Choren!”

“Ne şakası? Gülmek bana en gerçek şeymiş gibi geliyor. Kombina ritminden düştü ve bugün neredeyse savaş öncesi üretimin ancak yüzde yetmişi üretiliyor...”

“Eğer öyle ise sana teşekkür ederim Choren.” Murat arkadaşının elini içten bir sevinçle sıktı.

Böylece Murat için kombinada yeni bir hayat başladı. Tezgahları birbiri ardına tamir etti. Bu büyük işti. Vardiya değişiminden bir saat önce atölyede oluyor, yeni vardiyanın başlamasından önce panik halinde çalışmasında aksaklık olan tezgahları düzeltmek için teslim alıyordu. Ama onun bu yoğun gayretlerine rağmen ekibin üretim planını yerine getirmede önceki kadar başarılı olamadığı anlaşılıyordu. Gerçi başlangıçta üretim artmıştı ama sonra yerinden oynamadı. İplikler zamanında getirilmiyor, argaçtaki eksiklik nedeniyle tek tek tezgahlar sık sık duruyordu. Dokumacı sayısı her halükârda istenen normlara ulaştırmıyordu. Murat bu başarısızlığın nedenini araştırmak için beyhude çile çekiyordu.

Bir keresinde o tek tek her dokumacıya on günlük hedeflerini benimsetti, bu arada eski dokumacı Nartos ve genç komsomol üyesi Araksi'nin hedeflerini gerçekleştirdiklerini, hatta bazı günler aştıklarını gördü. Murat her iki dokumacının tezgahlarının durma sürelerini saptadı ve gördü ki, diğerlerinininkiyle aynı idi. O halde burada olan neydi? Bir dokumacı eşit iş şartlarında hedefini gerçekleştiriyor, ama diğerleri bunu başaramıyorsa sebebi ne olmalıydı? Murat düşündü ve sadece tezgahta çalışan kişinin bu olayda belirleyici olduğu sonucuna vardı ve dokumacıların kalbine girecek anahtar bulmayı, onlara plan uygulamasının ruhunu aşlamayı amaç edindi. Bunun için ekipte şartlar mevcuttu, Nartos ve Araksi örneği herkesin gözleri önündeydi.

Böylece ekibi toplantıya çağırdı.

Bu, fabrikaya dönüşünden sonraki ilk toplantıydı, dokumacıların ekipbaşının onlara ne söyleyeceğini çok merak ettikleri anlaşıyordu.

“Ben çok heyecanlıyım, acaba toplantıda neler olacak?” diye sordu genç kırmızı yanaklı, kısa süre önce köyünden sanayiye gelmiş olan bir kız.

“Hep o eski plan şarkısı” diye mırıldandı Anuş. Kızın yanında oturan fakat artık pek genç olmayan bir kadın.

“Sen hep homurdanacak birşey bulursun”, dedi kızgın bir tonla diğeri

Murat içeri girdi ve hepsi sustular.

“Ben sizi buraya, sizinle birkaç kelime konuşmak için rica ettim”; diyerek başladı: “Bana burada, bizim kombinada tüm zorluklar üzerine çok konuşuluyormuş gibi geliyor. Ama bunları bizden başka hiç kimse yok edemez diye düşünüyorum. Elbette ki her başanın bir bedeli olmalı bu bedelin ödenmesi kaydıyla. Bu istek bizde bugün gözükmüyor. Sizlerden birkaçınız her aksilikte tezgahı durduruyor. Ama bütün bunları biz gücümüzü birleştirip aşmalıyız. Ama bütün bu zorluklara rağmen içinizden bazılarının hedefi aşması nasıl mümkün oluyor? Örneğin Nartos teyze ve genç Araksi gibi? Ama her ikisinin hedefi aşması diğerleri tarafından tüketiliyor ve sonuç da ekibin üretim planını gerçekleştirememesi oluyor... Ama bir girişimin, bir atölyenin, bir fabrikanın, bir kolhozun planı gerçekleştirmesi ülkemizin bize verdiği bir görevdir. Biz bu görevi yapmaya nasıl karşı çıkar ve nasıl sürekli zorluklardan bahsedebiliriz...”

“Asla!” dedi Araksi, herkes adına.

Yaşlı bir dokumacı gülererek, “Hatta kutsal kitapta yağlı şeyleri yutan zayıf ineklerden bahsedilir” diye bağırды.

Anuş kızdı ve “Kutsal kitapta yağlı şeyleri yutan zayıf inekle olayımızın ne ilgisini var?” diye itiraz etti.

“Sen hedefini yerine getirmediğin ve Nartoç teyzenin fazla üretimini erittikçe bizimle ilgisi var” diye ona cevap verdi Araksi.

“Başkalarına akıl vermek sana kalmadı! Sen çok gençsin, ben onbeş yıldır bu işlemede çalışıyorum”, Anuş kızmıştı.

“Ben bunun arkasına saklanılmasını hoş bulmuyorum! Gerçi

ben senin kadar uzun süredir çalışmıyorum, ama hedeflerimi başarıyorum.”

“Sakin olun, gürültü yapmayın!” Murat ikisini de susturdu. “Tüm inekleri, zayıfları ve yağlıları bir tarafa bırakalım. Basitçe daha iyi çalışmayı öğörelim. İsteki her zorluğu, küçük de olsa ciddiye alalım ve onu farkederek etmez, yok edilmesi için bizzat harekete geçelim. O zaman hedeflerimizi nasıl başardığımızı göreceksiniz!”

“Bunu başaracağız!” diye bağırdılar dokumacılar.

“Size inanmak istiyorum ama sözümüzün bir değeri olması için üzerimize somut görevler alalım ve her ekibi diğer ekiple sosyalist bir yarışmaya çağıralım.”

“Anlaştık!”

“Hangi ekibi çağıralım?” diye sordu Murat.

Görüşler farklıydı. Nartos teyze Sarkis Tumanyan’ın ekibini önerdi ama Araksi buna karşılık verdi: “Ben aynı fikirde değilim. O bizim ekipteyken hedefini asla gerçekleştiremedi. En iyisi biz Markar amcanın ekibini çağıralım; orada fena çalışmayan çok genç var.”

“İyi, onu çağıralım. Markar tecrübeli bir işçidir.”

“Biz onu hemen buraya çağırmayalım mı?” diye sordu Araksi.

“Neden olmasın, git ve ondan kibarca bir an için bize gelmesini rica et” dedi Murat.

Ona kombinada genel olarak Markar amca diye hitapedilir canlı, hep çalışan bir insandı. İlerlemiş yaşına rağmen hâlâ çalışıyordu.

O Murat’ı dinledikten sonra kurnazca şöyle dedi: “Katlıyoruz. Kurallarınız nasıl?”

“Başlangıç için yüzde beş” diye önerdi Murat.

“Ben katılmıyorum!” diyerek Araksi reddetti.

“Yüzde on, daha az olmaz! Rekabetse tam olsun!”

Markar başının arkasını kaşıdı. Dokumacılar güldüler. “Karar ver Markar amca!”

“Bakalım” diye Markar düşünceli cevap verdi. “Sizden daha fazla olmayacağımızı kimbilir?”

“Araksi, sözleşmeyi yap, yoksa Markar amca fikrini değiştirecek!” diye dokumacı kadınlardan biri şaka yaptı.

“Sana birşey söylemek istiyorum, civcivler sonbaharda sayılacak!” Markar gücendi ve vedalaşmadan dışarı çıktı.

“Şimdi kulakları dik tutma zamanı! Ben Markar amcaı tanı-
rım” dedi gülerek Murat. “Ben daha teknikte öğrenciyken stajı-
mı onun yanında yaptım. Dikkafalıdır, pes etmez...”

Toplantıdan birkaç gün sonra Murat eve mektup yazmak için
akşam geç vakte kadar oturdu.

“...Burada çok zorluklar olsa da ben hemen herşeyin yoluna
gireceğinden ve kombinamızın uzak olmayan bir gelecekte
Cumhuriyette yeniden eski şöhretini kazanacağından eminim.
Kuzenim Murat Saryan buraya gelmekte boşuna tereddüt ediyor.
Ben o zamanlar söyledim ve şimdi bir kez daha tekrar ediyorum:
Dokumayı seven bir tekstil işçisi için sadece bir tek şey vardır.
O bizim kombinada çalışmalıdır. Burada ona bütün imkanlar su-
nulur. Murat hemen gelmeli, sadece onu bekliyorum.”

Gece açık ve soğuktu. Herhangi bir yerden bir lokomotifin
düdüğü duyuluyor, rüzgar bir trenin dönen tıkrısını buraya taşı-
yordu. Kombinanın ışıkları parlıyordu. Murat dışarıda balkonda
Anajid’le sevgilerini ilk kez konuştukları akşamı düşünüyordu.
O zaman söylediği sözler geldi aklına ve kendisi için yeni bir ha-
yatın başladığını hissetti. Gerçi ciddi, zor ama tüm savaş yıllarında
hayalini kurduğu harika bir yaşam. Ve Murat Anajid’e
ikinci bir mektup yazdı.

İLK ADIMLAR

Biraz tereddüt ettikten sonra Murat Saryan sonunda Leninkan kombinasına gelmişti. Müdüriyet ona geniş bir oda verdi, ama Saryan bundan vazgeçti ve Murat'a gitti.

“Bir süre senin yanında kalayım” dedi kararsızca, “Sonra sizin kombinanızda kalmam gerekirse arkadan ailem de gelebilir.”

“Burada sürekli kalmakta hâlâ tereddüt mü ediyorsun?” Murat şaşırmıştı.

Saryan sustu.

“Ah Murat Gugassoviç, Sovyet ülkesinde bulunduğunuzu unutmayınız!”

“Evet, biliyor musun burada gördüğüm tüm mucizelere inanmak zor. Hayatımın en büyük bölümünü iş ararken geçirdim, kalanını da onu kaybetme korkusuyla.”

Murat Gugassoviç Saryan'ın ekibi Markar amcanın ekibinin yanında, onunla yanyana tezgahlara sahipti. O komşularını en samimi, ama eski olanın yeni gelenin çalışmasını gözlediği tarzı açık ederek, yeni ekip komutanını haksızlık etmemek için selamladı. Bakışı şunu söylemek istiyordu: Önce nasıl bir işçi olduğunu ve nasıl çalıştığını görelim.

Ama bu Murat Saryan'a güvenmemek için özel bir nedeni olmadığını gösteriyordu. O dakikasında atölyede görüldü, dolabın yanındaki perdenin arkasında sokak kıyafetini mavi işçi elbisesiyle değiştirdi, düşünceli ve kendinden emin bir şekilde işe başladı. Portatif alet sandığıyla tezgahtan tezgaha gitti ve hiç acele etmeden onları çalıştırdı. Bütün gün makinelerle uğraştı, atölye-

yi nadiren terketti. Ama düdük vardiya değişimini haber verdiğinde başladığı gibi, işi tam zamanında bıraktı.

Markar'ın tecrübeli gözleri yeni gelen kişinin olaya temelden hakim bir insan olduğunu gördü. Ama hepsi buydu. Yeni gelen işçi, eğer tezgahları zincir veya vida olmadığı için bir kere durursa veya birkaç dokumacı kadın işi kırıp daha az üretirlerse ilgilenmeyeceğini de gösteriyordu. Bir defasında Markar amca Saryan'ı ekibindeki eksiklikler konusunda dostça bir ses tonuyla uyarınca ona şaşırarak cevap verdi: "Benim görevim tezgahlarda eksiklik veya kırılma olmamasına dikkat etmektir, geri kalanı ustanın sorunudur."

"Hey, dinle kardeş, böyle olursa hedefini asla gerçekleştiremezsin! Usta yardımcısı bizde ekibin efendisidir herşeyle ilgilenmek zorundadır. Planı insanlar uygular, tezgahlar değil."

Yeni gelen kişinin ekibinde üretimde açık ara geri kalması Markar amca'yı atölye yöneticisine gitmeye zorladı.

"Ondördüncü ekipte durum kötü. Onlar geride kalıyorlar. Eğer böyle giderse biz hedeflerimizi gerçekleştiremeyeceğiz, hepsi bizim fazla üretmemizi engelliyorlar." Bu sözlerle o amacını ortaya koydu.

"Evet, ben onu gördüm, orada bir şey olduğu yok, ama bana kimse öğüt vermiyor. Adam tezgahları tanıyor ve onları harika çalıştırıyor. Ama bu arada ekip hedeflerini gerçekleştiremiyor. Ciddi bir yardım düşüneceksek bu ne olmalıdır?"

Markar amca işten sonra genç Murat'la buluştu. Alıştığı üzere o gözlerini kırptı ve olaya doğrudan girdi. "Akrabanla iş kötü gidiyor! Ben ona yapması gerekenleri ikaz ediyorum, ona yardımcı olmak istiyorum, ama o bana şöyle cevap veriyor: 'Beni ilgilendirmez, bunun için burada usta var. Ben onunla üretim planını konuşuyorum! O daha da şaşıyor! Ekibinde bir patrona çalışıyormuş gibi çalışıyor. Bu yeni gelenler nasıl insanlar!'" Markar'un yüzü Saryan'ı hor görüyormuş gibi buruştu.

"Onları bu kadar katı şekilde yargılamamalısınız Markar amca. Onların ne gibi ilişkiler altında yaşamak zorunda kaldıklarını unutmayın."

"Haklı olmalısın" Markar amca boş bakışlarla uzun süre pencereden dışarı baktı, yüz hatları karardı, sonra alçak sesle fısılda-

arak şunu söyledi: “Ben kendim bir zamanlar bu kadar renksizdim, gri gibi, bunu düşününce şimdi öfkeye kapılıyorum. Ayrıca Sovyetler iktidara gelmeden önce pek çok kişi böyle idi. O zamanlar böyle yaşayabildiğimize şaşıyorum.”

Tam o sırada atölye yöneticisi yanlarına geldi.

“Ne üzerine konuşuyorsunuz?” diye sordu.

“Sürekli aynı şey, yeni gelenden konuşuyoruz. Saryan’dan”, diye cevap verdi Markar. “Onun ekibine dokumacı olarak bir komünist verilmeli veya aktif bir komsomol üyesi. O insanları örgütlemeli ve usta yardımcısını ara sıra uyandırmalıdır. O da bu arada bizim sosyalist çalışma düzenimizi öğrenecek.”

Yönetici anlamıştı.

“Benim harika bir dokumacıım var”, dedi Murat; “Genç Araksı”.

Markar, “En doğrusu bu olurdu” diyerek onayladı.

“İyi o halde, benim için farketmez, onu yarın hemen dördüncü ekibe göndereceğim.”

Yönetici gidince Markar Murat’a şunu söyledi: “Önce Araksı’yla konuş, olayı doğru anlasın. Adam kolayca incinebilir.”

Murat Saryan uzun kış akşamlarında dar, halı kaplı dinlenme yatağında rahatladı ve Murat’a hayatının üzücü hikayesini anlattı. Arkadaşlarının ve dostlarının kaderinden de bahsetti. Aşot, Kaças, Karo ve hâlâ Suriye’de kalan Muşeg’den, onun da hemen gelmesini bekliyordu.

“Biz her zaman hayata bağlanmaya, sanki kurtlar sofrasındaymışız gibi mücadele etmeye ve herşeyi sadece açlıktan ölmek için yapmaya zorlanmışık. Orada kimsenin aklına değerli, özlem duyulan yüksek fikirler gelmiyordu! Bunun için bizim zamanımız yoktu.”

Saryan sık sık düşüncelere dalıyor ve geçmişini düşününce yüzü kararıyor, bugünden konuştuğu zaman yüzü aydınlanıyordu.

“Birçoğu bu sürekli mücadeleye dayanamadı ve öldü, diğerleri hayatın derinliklerine düşüp kayboldular; kısaca hain olanları da vardı. Bu Amerikan ajanlarından birinden, Smpad’dan sana söz etmiştim. Ama o aynı şekilde Almanlara veya Türklere de kendini satabilirdi. Böyle olması sadece tesadüf. Ama kim mem-

leketimizin adını duysa Marks ve Engels'ten güç alıyor, devrimci oluyor, en ön saflara atılıyordu. Benim kuzenim ve dostum Kaças böyle biriydi. O hayatta komünist olarak yerini aldı ve bir kahraman gibi öldü. Onun tuttuğu günlükleri yanımda buraya getirdim. Yaşamının son günlerinin tanıdığı diğer dökümanları da. Onu oku Murat ve doğru ellere ulaştır. Belki onu yayınlamaya değer bulacaklardır.”

Murat elinden gelen herşeyi yapma sözü verdi. Bunun için Erivan'a yazabilir, belki daha önce şehir parti bürosuna gidebilir ve yoldaş Anuşavanyan'a danışabilirdi. Ama önce o kendisi, tümünü okumak istiyordu.

Murat masa lambasını yatağın yanına, sandalyenin üzerine koydu. Okumaya başlamadan önce yatmak istiyordu. Saryan'ın anlattıkları onu üzmüştü. Ama günlüğü okuduktan sonra büyük bir komünist partisi üyesi olduğuna, ülkesi ve insanlığın mutluluğu için mücadele eden biri olduğuna tanık olduğu için büyük bir sevinç hissetti.

“Murat Gugassoviç, yas tutmayı bırakın!” dedi yüksek sesle hâlâ uyuyamamış olan Saryan'a “Bu olanlar asla bir kere daha tekrarlanmayacak. Tüm dünyada insanlar hayatın gerçeğini kavradılar, onların büyük mücadelesi yükseliyor, bu mücadelede siz ve ben de en ön saflarda olacağız.”

Bu gece ikisi de kötü uyudular. Saryan geçmişe dönük düşüncelerinden kurtulamadı ve huzursuz bir yandan öteki yanına döndü. Oh, keşke babası Gugas hâlâ yaşıyor olsaydı! Ömrünce yürüttüğü mücadelenin boşa gitmediğini görebilirdi, halkı özgür ve mutluydu. Sovyet Ermenistan'ı Aras'ın öte yakasında duran ülkelerden uzakta. Murat Apatoviç hâlâ kapitalizmin boyunduruğu altında inleyen milyonlarca basit insanı andı ve bu insanların bu durumu daha fazla taşımak istemediklerini kavradı. İnsan mutluluğu için bu büyük mücadeleyi zafere daha çabuk taşıyabilmek için birşeyler yapılması gerektiğini kavradı. Uykuya dalarlarken Anajid'i düşündü: Acaba şu anda ne yapıyordu, ne düşünüyordu?

Sabahleyin ondördüncü ekibe komsomol yöneticisi olan dokumacı Araksi Saryan'a gitti.

“Murat Gugassoviç onsekiz tezgahı üzerime almama izin verir misiniz?” diye sordu.

Saryan şaşkın cevap verdi, “Hangi amaçla?”

“Nasıl hangi amaçla? Buradaki dokumacı sayısı az, biz bu açıkla plan hedefimizi gerçekleştiremeyiz.”

“Peki bu senin sorunun mu? Sen kendi hedefini gerçekleştiriyorsun.”

“Tuhaf düşünceleriniz var! Bizim ekip diğerlerinin arkasına, kuyruğuna takıldı. Markar amca bize diğer ekiplerinin yarattığı değeri kemirgen oda tavşanları gibi yuttuğumuzu söylüyor. Kollektif bu şekilde nasıl düze çıkabilir, bu incitici sözler nasıl hazmedilebilir?”

Usta yardımcısı bir süre sustu.

“Ben daha bir dokumacının onsekiz tezgahı çalıştırdığını hiç görmemişim, ayrıca bir işçi için bu kadar çok çalışmak anlamsızdır.”

“Ama Murat Gugassoviç! Moskova ve İvanova fabrikalarında Stahanov işçileri kırksekiz ve daha fazla tezgahı çalıştırıyorlar. Bırakın bunu deneyeyim!”

“Anlamıyorum” dedi usta yardımcısı, büsbütün şaşkındı.

“Ben buradaki gibi insanlarla hiç çalışmadım. Dene, bunu yaparken sana yardım etmek isterim, ama başaramayacağumuzdan korkuyorum.”

Araksi tamamen inanmış olarak “Bunu başaracağız!” diye cevap verdi.

Çok heyecanlıydı, usta yardımcısının ricasını kabul etmeyeceğinden korkmuştu, ama şimdi hatta ona yardım etmeye bile söz vermişti, bundan iki kat mutluydu, büyük bir başarı kazanmış gibiydi. Kendini yeni bir güç elde etmiş gibi hissediyordu. Sonuçtan büyük bir memnunluk duydu.

Murat Saryan Ermenistan’da insanların ülkelerinin inşası için büyük bir mücadele yürüttüklerini biliyordu ve kendisi de bütün ruhu ve kalbiyle bunun içindeydi. O buraya bütün gücünü büyük bir davanın hizmetine sunmak için gelmişti. Atölye ve fabrikaların açan bahçe ve yetişen pamukların manzarasıyla birlikte o yapılan işin ne kadar büyük olduğunu kavramıştı, ama birlikte çalıştıkları insanların hayat felsefesini anlamıyordu. Saryan hafıza-

sında kıyaslama yapabileceği ölçüler arıyordu Ermenistan'a gelmeden önce birlikte çalıştığı insanların bu yeni Sovyet insanlarıyla hiç c.tak yanı bulunmadığı sonucuna vardı.

Güzel bir günde o bu bilgisini yaşayan bir örnekle onaylama imkanını da buldu.

Kombinanın başmühendisi atölyeye gelmişti. Kısa süre önce Kahire'den memleketine dönmüş olan tamirci çilingir Aslanyan gelenin önünde neredeyse yerlere kadar eğilmişti. Aslanyan, personelde her zaman varolan alçakgönüllülikle şefi selamlıyordu. Saryan o ana kadar bu davranışta bir özellik görmemişti, ama bugün mühendis atölyeyi terkettikten sonra Aslanya'na gitti ve ona bu davranışının aşağılayıcı görüldüğünü söyledi ve "Şeflerin önünde niçin bir uşak gibi eğiliyorsun?" diye sordu.

Aslanyan Saryan'a anlamadan baktı: "Evet, nasıl yapayım ki? O şimdi bir kere şef."

"Dostum sen Sovyet Ermenistanı'nda olduğunu ve Kahire'de olmadığını unutuyorsun" dedi Saryan ve şaşırان adamı ayağa kaldırdı.

Aslanyan Saryan'a, onun ne kastetmiş olabileceğini anlamadan baktı.

Hemen bunun üzerine Saryan başka bir tüyler ürpertici olayın tanığı oldu. Tamamen tesadüfen atölye yöneticisinin makam odasındaydı, Suriye'den gelen çilingir Arakelyan ve dört işçi içeri giriyorlardı. Arakelyan aşınmış elbisesi içinde ve parmağında altın yüzüğüyle, sözlü olarak kendini tanıttı, kendisi ve diğerleri için çalışmaya başlarkenki iş koşullarını öğrenmek istediğini söyledi.

"Ne kadar ödüyorsunuz?" diye sordu.

"Bu aslında size bağlı, işe göre" diye cevap verdi yönetici.

"Ama ben günlük ne alacağımı önceden bilmek isterim" diye çilingir ısrar etti.

"Peki, o halde diyelim ki ayda yediyüz ila dokuzyüz ruble arasında."

"Peki günlük?"

"Siz toplamını yirmidört işgününe bölün, günlük kazancınızı bulursunuz."

“Evet ama niçin yirmidört gün? Pazarları yemek yemeye ihtiyaç yok mu acaba?”

“Biz işin ücretinden söz ediyoruz!” diye kızarak cevap verdi atölye yöneticisi.

Adam dikkatli, “Bu çok az!” diye cevap verdi.

Sabır taşıyan Saryan, “Sizin kalitenizi henüz kimse bilmiyor” diyerek söze karıştı.

“İkiyüz ruble daha ekleyin şef yoldaş” diye, bu defa şımarıkça yalvardı çilingir.

Saryan öfkelenmişti.

“Burada kazanç konusunda pazarlık etmek olağan değildir!” diye bağırdı çilingire

“Bunda kötü olan ne var? Ben işgücümü satıyorum, şef onu satınalıyor, burada bir pazarlık niye olmasın ki?” diye sordu Arakelyan.

Saryan bir müddet sonra yolda çilingire rastladı. O bir yol kavşağında alüminyum tarak satıyordu. Saryan onun vicdanına seslenmeyi denedi.

“Niçin utanacak mışım?” diye sordu Arakelyan, şaşırarak. “Taraklar iyi ve ben onları ucuza satıyorum.”

Bütün bu olanlar Murat Gugassoviç’i düşündürdü ve kendisi için düşünmesine, içinde hâlâ böyle geçmişin kalıntıları saklı olup olmadığını kendine sormasına vesile oldular. Böylece içinde, kusursuz bir Sovyet insanı olma arzusu uyandı.

Saryan her işçinin daha iyi çalışmaya ve verimliliği artırmaya çaba gösterdiğini gördü. Bu onu, bu kaynayan hayata yeteri kadar katılamıyormuş gibi görüldüğü için paniğe soktu. Fena çalışmıyordu. Hatta onun tezgahları çalıştırmak için şimdi olduğu kadar eskiden gayret göstermediği söylenebilirdi, buna rağmen henüz kendinden memnun değildi.

Bir süreden beri o önceki gibi kazanmaktan daha başka ilgilere sahipti. Şunu söyleyebilmek için biraz özel şeyler yapmak arzusundaydı: ‘Size geç gelmiş olsam da sizin özverili çalışmanıza katılmayı başardım!’ Böylece o Markar amca gibi, kuzeni Murat gibi, Araksi gibi ve onlarla birlikte hergün çalışan diğerleri gibi olmak istiyordu.

Bir keresinde atkı ipliklerinin tartıldığı ve harcandığı yerden

geçiyordu. Saryan alışılmadık bir gürültü duydu ve içeriye bakmaya karar verdi. Üç yardımcı işçi terazinin yanında kavga ediyorlardı. “Ben bir Stachanov ekibindenim, ilk önce buna saygı duyulmalı” diye bağırıyordu Murat’ın ekibinden genç bir işçi kadın.

“Ben burada senden eskiyim, sırada önce ben varım!” diye cevap verdi bir diğeri.

“Siz öyle ya da böyle, hiçbir şey almıyorsunuz! Bizde tüm atkı iplikleri stokta kaldı. Tezgahların uzun süre nasıl durduğuna bakmaktansa kör olmayı tercih ederim!”

Sahneyi gülerek izleyen Saryan gülümseyerek dışarı çıktı.

Ertesi gün, o tezgahlara zincir iplik yapmış olan iki işçinin asansörün yanında kavga ettiklerine tanık oldu.

“Biraz sigara içelim” dedi işçilerden biri.

“Bunun için buldun uygun zamanı!” diye cevap verdi diğeri.

“Niçin?”

“Şundan! Sarkis Tumanyan’ın ekibinde tezgah yirmi dakikadır zincirsiz duruyor.”

“Niçin söylemiyorsun.”

“Şimdi söylüyorum! Orada insanlar plan hedefleri için sanileri hesap ediyorlar, biz burada zevk mi yapacağız? Haydi davran!”

Ağır zincirleri asansöre kaldırdılar ve kayboldular.

Saryan eskiden çalıştığı ekipteki işçileri düşündü. Mavromatis’i, Muşeg’i, usta Vartan’ı. Onlar şimdi burada olsalardı, sosyalist toplum insanından sevinç duyarlardı.

Sonra Astig geldi, Takuyi yanında yoktu.

Saryanlar kombinanın bir lojmanında geniş bir oda aldılar. Astig heyecanlıydı. Yollarda, evlerde, tiyatrolarda, müzelerde şimdiye kadar görmüş oldukları onu büyülemişti. Kelimenin tam anlamıyla Siranuş’a aşık olmuştu, kocasına onu anlattı: “Anlıyor musun? O herşeyi bir erkek gibi bağımsız yapıyor. Ben onun yanında, çocuk yurdundaydım. Onun orada herşeye nasıl kumanda ettiğini, orada nasıl bir temizlik ve düzenin hakim olduğunu görseydin, insan gözlerine inanamıyor! Ben yaşamak diye buna derim! Ve Sanasan! Ve Apet! Bizim Takuyi birlikte gelmek istemediği için onlara asıldı. O artık bir parça Rusça biliyor. Düşün

Murat, beş yıl içinde bizim Takuyi eğer enstitüyü bitirirse öğreten olacak! Oh, keşke daha önce buraya gelseydik! Belki ben de öğrenebilirdim.”

“Bu konuştukların birşey değil! Bunun için imkan olmadığını kendin de biliyorsun” diye cevap verdi Murat kızarak. “Ben hayatım boyunca öğrenmeyi hayal etmedim mi?”

Astig “Ben de çalışmaya karar verdim” diye kararlıca açıkladı. “Murat Apetoviç’den beni herhangi bir yere sokmasını rica edeceğim. Eğer özel alanımda, dikişte bir yer bulunamazsa ben fabrikaya giderim ve herhangi bir kursa katılırım; işsiz oturmayacağım.”

“İş bulunur. Ama sen çalışmak zorunda değilsin, benim kazancım üçümüz için yetiyor. Burası Suriye gibi değil!”

“Ama burada insanlar sadece para için çalışmıyorlar Murat. Ben hayatın, ikimizin de asla kavrayamadığı başka sevinçleri de olduğunu öğrendim.”

“Evet Astig, birçoğunu biz hâlâ anlamıyoruz ama o da gelecek. Ama sen çalışmaya kararlıysan, ben elbette ki buna karşı değilim.”

Birkaç gün sonra Astig bir konfeksiyon atölyesinde terzi olarak çalışıyordu.

REKABET DEVAM EDİYOR

Murat Saryan ve Markar amca aynı evde oturuyorlardı. Onlar sık sık karşılaşıyorlar ve işe de beraber gidiyorlardı. Son zamanlarda Markar hep düşünceliydi ve az konuşuyordu. Murat Saryan komşusuna değişen havasının nedenini sormaya cesaret edemiyordu.

Ama bugün Markar'ı görünce uzaktan çağırdı:

“Merhaba usta! İş nasıl gidiyor?”

“Teşekkür ederim, idare eder!”

El sıkıştılar ve beraber gittiler.

“Şimdi o bende iyi!” dedi Markar.

“Ne iyi Markar amca?”

“Sana söylemedim mi? Ben tezgahların hızını onbeşten yirmi vuruşa çıkarmaya karar verdim. Dışarıdan bakınca bu dünyanın en basit olayı: Dişlileri değiştiriyorsun, daha büyüğünü takıyorsun, iş tamam. Ama onbeş dakika sonra tezgahta işler yolunda gitmiyor, ilmekler başlıyor.”

“Böyle olması anlaşılır bir şey. Tezgahı planlayan mühendisler herşeyi hesapladılar ve tam vuruş sayısını onun için tesbit ettiler, bu asla aşılmamalı”, diye kendinden emin cevap verdi Saryan.

“Ama ben onları yükselttim!”

“Bunu çok kişi denedi Markar amca, ama bir tezgahın çalışma kapasitesi bu yüzden artmadı, aksine düştü. Böyle bir girişimden her defasında vazgeçildi.”

“Bekle, sana ne dediğimi dinle. Uzun uzun düşündükten sonra ben değiştirilen bir tezgahın sadece daha büyük bir hızda nor-

mal, yani önceki gibi yüzüymü vuruşta çalışabildiğini anladım. Tezgah numarası ikiyüziki tüm vardiyayı yüzelli vuruşla çalıştı ve bir kez bile durmadı. Vardiya sonunda dokumacı dedi ki; 'Anlamıyorum, bu tezgah nasıl olur da bu kadar iş çıkarır! Aca-ba sayaç mı yanlış gösteriyor?'"

"Bu ilginç!"

"Hem de nasıl! Bugün ben onu deneyeceğim ve iki tazgahı daha hızlı çalıştıracam. Ve eğer bu da iyi giderse yarın bütün tezgahları yüzelli vuruşa getireceğim."

"Sen bir vuruşta zengin bir adam olacaksın Markar amca, bol şans dilerim!"

Markar arkadaşına dönerek sordu.

"Bunun zenginlikle ne alakası var?" dedi, morarmıştı.

"Neden olmasın? Böyle bir kapasite artırım az şey değil, bunun için birçok mühendis kafasını patlattı..."

"Senin mühendisler hesabı kağıt üzerinde yapıyorlar ve tezgahın gidişatına dikkat etmiyorlar. Oradan da bir şey çıkmıyor. Zenginlik konusunda ise senin bir bilgin yok."

"Niçin çalışıyorsun o zaman?"

"Ne demek niçin? Daha fazla üretmek, kapasiteyi artırmak, plan hedeflerine ulaşmak için elbette. Bu senin için yeterli değil mi?"

"Ama sen keşfettiğin sistemi gizli mi tutacaksın?" diye Murat Saryan onun sözünü kesti.

"Aksine, bütün usta yardımcılarının bunu mümkün olduğunca çabuk uygulaması için çalışacağım. Sadece benim ekibim iyi çalışıyorsa bundan ne çıkar! Herkes aynı derecede iyi çalışmalı. Bu sosyalist ekonominin temel şartıdır!"

Markar daha sonra atölyede Saryan'a tezgahların yeni düzenini gösterdi. "Bütün olay, tezgaha gönderirken düğümleri çok sık çekmemektir, şimdiye kadar alışık olduğumuz gibi olmalı, gerilmeden aynı ölçüde yumuşak geçiş yapması için biraz gevşek bırakılmalı. Sonra karşı vida somunu aracılığıyla birkaç vida yeri sağlamlaştırılmalı. Burada, görüyor musun! Bu vidalama büyük bir baskıya maruz kaldı, bunun için kolay çıkmıyor."

"Markar amca, sen iyi bir doktor gibisin!"

"Ama kesinlikle. Yoksa iş nasıl gelişir?"

Saryan sükunetini tamamen kaybetmişti. Markar'dan işittikleri onu günlerce uğraştırdı. Düşündü, tahmin etti ve sonunda ekibini bundan bilgilendirdi.

“Araksi” dedi ekibinin komsomol yöneticisine, “ekip en cabuk nasıl toplanabilir, ben insanlarla konuşmak istiyorum.”

“Siz mi?” Araksi Saryan'ın alışılmışın dışındaki teklifine şaşırdı.

“Evet, ben, bizzat.”

“Bu çok basit Murat Gugassoviç. Bunu insanlara söylerim ve toplanırlar.”

“Hayır, öyle değil, onları topla ama kimse yokken.”

“Acaba bir sırnız mı var?”

“Hayır, sır değil ama bu sadece sizi ilgilendiriyor.”

“İyi Murat Gugassoviç, ben onları ustanın odasında toplayacağım, hemen işten sonra, siz oraya gelirsiniz.”

Saryan'ın ekiple konuşmak istediği haberi çevrede bir anda yayıldı. Herkes şaşkındı, dokumacı Mariam Araksi'ye bir kez daha sormadan oraya gidemedi: “Saryan'ın bizimle konuşmak istediği gerçek mi? Sen kesin yanlış duydun Araksi! O buraya geldiğinden beri tek kelime konuşmadı, herşeyi susarak yapar, eğer o memnun değilse kendi kendine homurdanır, ama kimse bundan tek kelime anlamaz. Bir kere küfür bile edemiyor.”

“Ben yanlış duymadım” Araksi gücendi. “O bana açıkça ekibi topla dedi.”

İşten sonra işçiler ustanın odasında toplandılar ve sabırsızlıkla Murat'ın gelmesini beklediler. Karşılıklı söz keserek çeşitli tahminlerde bulundular.

“Eğer o bizi çağırma bizzat kendisi karar verdiyse önemli bir şey olmalı” dedi Mariam.

“Bunda ne var. Diğer ekiplerde usta yardımcılarını her an bir toplantıya çağırıyorlar!” dedi bir başka dokumacı.

“Bu başka ekiplerde...”

Bu arada Murat Saryan itina ile yıkandı, sokak takımını giyindi ve sonra vakar ile usta odasına girdi. İşçiler sustular.

“O halde” diyerek başladı Saryan ve öksürdü. “Ben sizi toplantıya çağırmadan önce uzun süre düşündüm.” Bir süre sustu ve sonra konuşmaya devam etti: “Ben size başka bir dünyadan gel-

dim, orada başka gelenekler, başka insanlar var; işçiler biraraya toplandığında onları tutukluyorlar, işlerini kaybediyorlar veya hapse atılıyorlar. Ama şimdi burada bu söz konusu değil. Gelişimden sonra uzun süre insanların burada çalışmasına neyin neden olduğunu, şöyle söylersem, iyi işler yapmaya neyin sevkettiğini anlamadım... Gözledim ve şimdi onu anladığıma inanıyorum. Ülkesine yararlı olmak, halkına hizmet etmek, komünist toplumu inşa etmek arzusu. Şimdi gördüğüm gibi Sovyet insanını ileriye götürecek güç budur. Böylece ben ekibimin atölyede ilk, kombinada ilk sırada olması gerektiğine karar verdim. Bugün hepinizin iyi tanıdığı Markar amca, bizim komşu bana önemli bir icadını açıkladı. O tek tek tezgahlar için şimdiye kadar olmayan bir çalışma temposunu gerçekleştirdi. İnsanların yıllarca üzerinde kafa patlattığı bir olay... Ben ona bunu niçin yaptığını sorunca Markar amca bana basit bir cevap verdi: 'İş kapasitesini artırmak, daha fazla dokuma üretmek ve böylece plan hedeflerine daha iyi varabilmek için'. Ben şimdi onun yöntemini denedim ve onun doğru bir çözüm bulduğundan eminim. Ama ben bu yeni yönteme kendimden birkaç şey ilave ettim. Sandık servisini hafifletmek için yeni yaylar yaptım. Markar amca ekibiyle birlikte hergün yüzde elli fazla üretim yapmayı hedef seçti. Ben size iki katına çıkarmayı öneriyorum. Bunun için şimdiye kadar kimse kendini sorumlu saymadı. Eğer bana yardım etmek isterseniz biz günde iki katı üretimi sağlayabiliriz."

Murat'ın sözleri insanların nefesini kesti.

"Yardım edeceğiz" dedi Mariam.

Araksi, "Biz Markar amcanın ekibiyle rekabet edeceğiz!" diye bağırdı.

Dokumacılar toplantı salonunu heyecanla terkettiler.

"Bizim usta yardımcısına bak, sürekli sustu, şimdi darbeyi vurdu!"

"Ama o haklı, yeni tezgah hızıyla iki kat üretmek mümkün."

"O halde şimdi bunu kanıtlamak gerek! Markar'ın ekibine çalışma nasıl olurmuş, göstereceğiz!"

Murat Saryan eve yüksek bir havayla geldi. İlk adımı atmak zordu, onu şimdi atmıştı.

Yarım yıl sonra yurtdışından Ermeni vatanına geri dönenlerin ikinci bölümü geldi. Murat Saryan yeni gelenleri selamlamak için karısıyla birlikte istasyona gitti. Astig Muşeg'e rastlamayı umuyordu ama o geri dönenler arasında yoktu.

Murat Saryan oturdu ve Muşeg'e uzun bir mektup yazdı.

10 Nisan, Leninakan

“Sevgili Muşeg!

Yeni gelenler arasında yoktun. Ben çok huzursuzum ve seni orada tutan nedenleri tahmin etmekte zorlanıyorum. Hâlâ sizin ufaklığın hastalığı mı? Ama benim görüşüme göre onun yeniden iyileşebilmesi için yeteri kadar zaman geçti.

Sana gelişimizi ve ilk intibaları anlatmaya çalışacağım.

Batum limanında uzun süredir beklenen sevgili konuklar gibi karşılandık. Bir çok insan bizi heyecanlı bağışmalarla selamladı. Karşılama şenliklerinden sonra bizi minibüslerle özel bir trenin beklediği istasyona götürdüler.

İkinci gün sınıra vardık ve kendimizi nihayet kutsal Ermenistan'da bulduk. Sevincimiz sınırsızdı. Hemen ilk istasyonda insanlar vagonu terkettiler, diz çöktüler ve memleket toprağını öptüler.

Evet Muşeg, dünyada otuz yıl yurtsuz dolaştıktan sonra kalbimizde derin kökler salan özlemimiz yerine geldi. Biz ülkeye geri dönmüştük.

Trenimizin eteklerinden geçtiği dağların manzarasında kalbim atmaya başladı. Bu dağlar bana vadideki şehrimizi hatırlattılar. İşte orada, yolunu bulan canlı bir dere, köpürüp çağlayan şelale ve dağın daha yüksek yamacında sürüsüyle yaşlı bir çoban...

Tumanyan'ın nasıl şarkı söylediğini hâlâ hatırlıyor musun:

Hey dağlar, yeşillikler, benim çocukluk arkadaşlarım!

Sizi tekrar görüyorum, önümde çocukluğumun mutluluğu var!

Sevgili gölgeleriniz yanımdan geçiyor,
parlayan çiçek tarlaları gibi koşuyorlar,
Geçmiş ilkbaharda yamaçta açmış,

geçen karnın dereleri gibi akıyorlar..
Ben onları uzaktan yanıma çağırıyorum.
İlk anılar! Size bugün ruhumun selamı var!
O sizi arıyor dağlarda, tepelerde.
Sessizce sizi çağırıyor, titreyen sesiyle:
Çukurlardan, karanlıktan kalkıp dirilin!
Sizi görmek, işitmek, yeniden kucaklamak istiyorum, siz ilk-
baharda yeniden olmalı, nefes almalısınız.
Doldur beni sevinçlerin en büyüğü

O kadar çok bağırarak istiyorum ki, ama beni kimse duyma-
yacak, ayağa kalkmayacak!

Affedersin, ben konumun dışına çıktım.

Böylece biz Erivan'a geldik, eskisinin yanında tamamen yeni
bir şehir olan başkentimize.

Ve orada kime rastladığıma inanabilir misin? Babamın karde-
şi Siranuş ve kocası Apet! Sen tabi ki onu iyi hatırlarsın. Onlar
mutlu oldular. Kalenin düşmesinden sonra Ruslara gitmeyi ba-
şarmışlar. Apet komünist oldu, Ermenistan'da Sovyet iktidarının
kurulmasına aktif katıldı ve şimdi şehir yönetiminde çalışıyor.
Ne Apet, ne Siranuş ve çocuklarından birinin bizimle herhangi
bir benzerliği var. Onlar yeni ve bize yabancı bir toplumun in-
sanları ve dürüstçe söylemem gerekirse ben onları biraz kıskanı-
yorum. Siranuş'un oğlu, adı Murat, tekniği bitirdi ve usta yar-
dımcısı olarak çalışıyor. Beni de Leninkan tekstil kombinasına
götürdü. Burada düzen şöyle: Tüm dokumacılar ekiplere ayrıldı
ve usta yardımcısı sadece makinelerin düzeninden sorumlu de-
ğil, aksine aynı zamanda ekip yöneticisi.

Apet'in kızı Sanasan yakında Erivan konservatuvarında öğre-
nimini bitirmiş olacak, o bir şarkıcı. Benim kızım Takuyi onların
yanında geçici olarak oturuyor, o şimdi kurslara gidiyor ve gele-
cek sonbaharda pedagoji enstitüsünde okumayı umuyor.

Buraya gelmeden önce biz Sevan Gölündeydik ve bir pazar
günü Takuyi, Astig ve ben muhteşem, yeni Spendiraov tiyatro-
suna opera ve bale için gittik. Biz Bizet'in 'Carmen' operasını
Ermenice dinledik! Hayır, düşün Muşeg, Ermenicede! Ermeni

sahne düzenleyicileri operanın dekorlarını yaptılar. Orkestrayı Ermeni bir orkestra şefi yönetiyordu!

Rahat koltukta oturarak opera dinlerken ben yeniden memleketi, akrabaları ve hemşerileri düşünmek zorunda kaldım. Hâlâ hayatta ise onlardan biri, tüm bunların ona sunulabileceği söylene kim gözlerine inanabilir. Ben kendi kendime hep soruyorum: Fakir, yağmalanmış, parçalanmış Ermenistan nasıl oldu da bu kadar kısa zamanda kültür ve sanatı böyle yüksek bir yere taşıyabildi? Ve bugün onu biliyorum: Onu yaratan tek şey Sovyet iktidarıydı!

Bildiğin gibi Ermenistan'ın gururu Sevan Gölüdür. Bu gölle çok sıkı ilişkisi olmayan halkın dilinde kaç türküsü vardır! Ama yüzyıllarca onun güzelliğine hayran olundu, şarkılarda söylendi ve berrak suyunda tüm balıkların prensesi alabalık yakalandı. Mosrinsk vadisinden rüzgar estiğinde süt gibi bir sis düz mavi kabartının üzerine yayılıyor. Ama Sevan kabanır ve dev dalgalar kayalıklara peşpeşe çarpar ve manastır duvarlarını yıkarsa rahipler çanlarını çalar ve ayin yaparlardı...

Ama bunların yanı sıra Ağrı vadisinde binlerce hektar toprak güneşin yakıcı ışıkları altında kuraklıktan çatlardı. Ermeni köylü yağmur umarak yanan gökyüzüne bakar ve Sevan Gölünden şarkılar söylerdi. Ama gökyüzü sağırdı, çiftçinin yalvarışını duymazdı ve ekin mahvolurdu. Ve hiçkimsenin aklına Sevan Gölünün tükenmez ölçüde enerji yarattığı, susuz toprağın susuzluğunu gidecek durumda olduğu aklına gelmezdi. Oraya özgür insanlar geldiler ve bu değerli suyu adım adım ıslah etmeye başladılar.

Suyu alan yerde yeni güç atölyeleri oluşuyor. Ermenistan ucuz elektrik akımı alıyor ve Ağrı vadisinin toprağı Sevan Gölünün akıntısıyla sulanıyor, sonsuz yeni çiçekler açıyor.

Teknisyenlik mesleğinin burada çok arandığını sana yazmak zorundayım. Ayrıca burada reklamın aranmadığını. Herkes şevkle çalışıyor ve herbiri kendi alanında en iyisini ve en fazlasını yaratmaya özen gösteriyor. Ama en hayran olunacak şey yüksek bilinç ve Sovyet insanların ülkelerine olan sınırsız sevgisidir.

Başlangıçta bütün bunlara uyum göstermenin benim için zor olduğunu söylemeliyim. Ama şimdi, burada, Leninakan'da olu-

şunun üstünden beş ay geçtikten sonra birçok şeyi anlayabiliyorum ve yakında herşeyi anlayacağıma inanıyorum.

Yakında görüşmek üzere. Eğer seni alıkoyan bir sebep çıkarsa hemen yaz.

Karna ve tüm hemşeri ve tanıdıklara selam söyle. Ufaklığı benim adıma öp.

Senin Murat”

Ay sonunda atölyeden işçilerden bir grup öğle tatilinde üretim tahtasının önünde toplanmıştı.

“Bakın, genç Murat’ın ekibi tekrar hepimizden önde!” diye bağırdı Markar amcanın ekibinden genç bir dokumacı kadın.

“Bu bir şey değil! Ama Saryan’ın ekibi biz yerimizde sayarken ikinci sırayı alabiliyor!” dedi bir diğeri.

“Bu durumda onlar bizi yakında geçecekler” diye içini çekti bir üçüncüsü.

Markar amca ekibinin düşük sevincini farkedince kurnazca gülümsedi.

“Murat’a bir şey söylenemez, uyanık bir delikanlı, boşuna benim öğrencim olmadı; aranan dokumacıları var, her biri diğerinden üstün... İnsanların gayret sarfettiği görülüyor”, diyerek başladı Markar, “Ama Saryan geç de olsa iyi kıvırdı, şimdi önde gidiyor. Tezgahın yeni temposunun nasıl olacağını ona gösterir göstermez, tüm tezgahlarını yüksek tempoda çalıştırdı ve günde neredeyse iki kat üretim yaptı. Ama önemli değil kızlar, cesaretinizi kaybetmeyin, zaman gelecek, biz de hedefe ulaşacağız.”

“Zaman bana biraz uzun görünüyor” dedi genç komsomol Asnif. “Fabrika komitesi Murat’ın ekibine kırmızı bayrak verdi ve Saryan kombinada konuşulan ikinci kişi oldu, bu insanı doğrudan incitebilir. Araksi dolaşıyor ve bir doğum günü çocuğu gibi parlıyor. ‘Biz yakında ilk sırada olacağız!’ diyor.”

Bu defa sert biçimde, “Onu kıskanmamalı, sen de onun gibi başarmalısın”, dedi Markar amca. “Araksi harika biri! Onsekiz tezgahta çalışıyor ve neredeyse her makina için iki misli veriyor. Kısa süre önce Moskova’dan bir mühendis buradaydı. ‘Olamaz!’ dedi ‘bu kadar çok tezgahta günde iki norm yaratılamaz!’ İnana-madı, bizzat denedi.”

Giderek daha çok insan tahtaya geldi. Diğer ekiplerden dokumacılar da oradaydılar Sarkis Tumanyan'ın ekibinden şımarık bir kız Markar'a takılmayı denedi.

"E, Markar amca, iş gene mi kötü gitti? Bumunun dibindeki kızıl bayrağı kaptılar mı?"

Asnif kızdı. "Kendi ekibine bak sen. Siz benim için düpedüz Stachanov işçilerisiniz!"

Ufaklık pes etmedi, "Ama siz de Murat Kuyumciyan'ın başarılı ekibine yetişmelisiniz."

"Planınızı sadece kendi gayretlerinizle gerçekleştirin ama başkalarına gülmeyin."

"Saryan'ın ekibi sizin önünüze geçti, yakında biz de sizin önünüze geçeceğiz."

"Sen böyle görüyorsun."

"Biz daha şimdiden iki hafta, yüzden yüz ona çıktık"

"Senin bilmediğin var! Sen bizim yüzde elli artış sağladığımızı ama gene de ona yetişemediğimizi bilmiyorsun", dedi Asnif.

Düdük çaldı, işçiler yerlerine gittiler.

"Markar iyidir", Murat gülümsedi, "Ama çıplak elle tutulmayacak gibi değil."

Markar içeri girdi.

"Sizi selamlıyorum emekçiler! Bu kutlamanın sebebi nedir acaba? Bugün bayram mı veya birinizin doğum günü mü?" Araştıran bakışı Murat Saryan'a kaydı, sonra masaya oturdu. "Ne o, ne öbürü." Biz sadece birlikte bir akşam yemeği yemek istiyorduk. Ama sen istiyorsan bir şişe şarap da içebiliriz. Astig, birşey çıkar!" dedi Saryan. "Kutlayacaksak tam kutlayalım!"

Markar amca kadehinden biraz içti.

"Neye içelim? Bir sürü kutlama nedenimiz var, hepsini anmak imkansız. Kombinamızın önder sayılmasına ve Moskova'da gazetelerin bizden bahsetmesine, tüm ülkede şansımızın açılmasına, başarıımıza içelim!"

Kadeh tokuşturdular ve içtiler. Akşamın ilerleyen saatlerinde sohbet giderek heyecanlandı.

"Ben neredeyse dünyanın yansını gezdim" diye başladı Saryan, "Ve biliyor musunuz her yerde insanlar, yaşlılıkta bakılmak

için nasıl biraz para biriktirebileceklerini hayal ediyorlar ve tüm endişeleri para kazanmakla, hayatları para etrafında dönüyor: Burada bizim Markar amca başka şey düşünüyor: Fabrikasının başarısını, kollektifinin onurunu.”

“Bilmelisin kardeş, ben de bir zamanlar başkaları gibiydim” diye itiraf etti Markar, “Daima kuruşları saydım, kendime gerekli olandan daha fazla emek bahşettim, bahçesi ve ineği olan bir kendi evimi hayal ettim, insanın mutluluğunun sadece buna bağlı olduğuna, başka şeylerin beni ilgilendirmedigine inandım!” Markar kadehini kaldırdı. “Ama niçin geçmişten yakınalım! Geleceğe içelim, insanların mutluluğuna içelim!”

Murat susarak oturdu, sanki geçmişi yüzyıllarca geride kalmış gibi ihtiyarın konuşmasını dinledi.

“İçinde yaşamış olduğumuz dünyada insan yok, sadece para ve mülk var”, dedi yüksek sesle birdenbire şimdiye kadar susarak oturmuş olan Astig. “Eğer orada üç kere akıllıysan ve bazı yeteneklerin varsa insansın, ama eğer fakirsen insan sayılmazsın, hiç kimse senin iyi özelliklerinle ilgilenmez.”

Markar kalın kaşlarının altından kahverengi gözleriyle Astig’in yüzüne baktı. “Saygılarımla bacım! Eğer sen herşeyi böyle doğru anladıysan yakında daha birçok şeyi de anlayacaksın”. Kadehleri yeniden doldurdular.

Küçük topluluk masadan kalktığı anda gece yarısını geçmişti. Astig Murat’tan gece onların yanında kalmasını istedi, ama Murat istemedi ve gitti.

Hava temiz ve açıktı, gökyüzünde solmuş yıldızlar göz kırpyordu. Murat hafiflemişti, sevinçliydi, tanınmış bir şarkının melodisini alçak sesle ve ısılıkla çaldı. Bükreş’e giderken vagonda oturan Ermeni askerin söylemiş olduğu şarkıyı.

Bakışı bir kez Arpaçay’ın öteki sahiline takıldı, dikenli telin arkasında bir iskelet gibi acayip şaibeli binaların çevresini ıslah olmaz şekilde tehdit ederek yükselen, savaştan önce henüz orada bulunmayan binalara. Murat’ın bakışı buğulandı. O uzun süredir ayrı kaldığı ülkesinin ırmağının dar bir koluna baktı, memleketine karşı gece gündüz sinsi entrikaların döndüğü yere. Murat’ın elleri istemeden yumruk oldu.

EVDE İLKBAHAR

Tarlalarda hâlâ kar vardı, soğuk vardı, kuzey rüzgarları insanın derisini yakıyordu, ama hava ilkbahardı. Kurşun grisi ağır bulutlar yeryüzü üzerine iniyor ve yavaş yavaş havada beyazlaşıyorlardı. Durdukları yerde durmuyor, doğuya doğru çekiliyorlardı. Bulutların arasından açık mavi gökyüzü parçaları görünüyordu. Güneş bulutların arkasından belli belirsiz görünüyor, sonra açık görünür olup hâlâ soğuk olan ışınlarıyla bütün şeylerin üstüne düşüyordu. Öğleyn gürültüsüz küçük dereler asfalt kaldırımlara taşıyordu. Hava hafif saydamdı.

Murat neşeli, derin bir nefes aldı. Tüm varlığıyla bahann geldiğini hisdediyordu.

Zaman uçup gitti. Kombinada hayat akan bir kaynak gibi fişkırıyordu. Murat boğazına kadar işe batmıştı. Ekip çalışmasını mükemmel örgütleyiyor, dakika ve saniyeleri tasarruf ediyor, dokumacıların el becerilerini iyi yönetiyor, iplik zincirinin hazırlanması için gerekli zamanı kısaltıyordu. Teknik kütüphanede, Moskova ve İvanov tekstil işletmelerinin ekip liderlerinin dokumacılar hakkındaki raporlarını saatler boyunca inceliyordu.

Murat konuşmacı olarak işçi toplantılarına gidiyor, atölye komitesine sosyalist yarışmayı daha iyi organize etmede yardım ediyor ve bütün bu çalışmalardan büyük memnuniyet duyuyordu. Sadece akşamları Anajid'i düşününce iç geçiriyor, sınavları bittikten sonra yanında olacağı günleri sayıyordu ve sonra... Murat sonrasını düşünmeye cesaret edemiyordu. Ama Anajid'i hemen görmek istediği kesindi.

Böyle bir akşamda Murat uzun süredir ziyaret etmediği Sarayan'lara gitmeye karar verdi. Her ikisini de ciddi bir çalışma içinde buldu. Bir ders kitabına eğilmiş Rusça öğreniyorlardı.

“Bu hoşuma gitti!” diye sevinçle bağırdı Murat.

“Siz şimdi ciddi şekilde Rusça mı öğrenmek istiyorsunuz?”

“Evet, başka nasıl olacak? Bunu kesin öğrenmeliyim. Bugün ben atölye kütüphanesine baktım. Önce nereye baktığımı bilemedim, ne harika kitaplar var orada! Siz burada Sovyet ülkesinde yaşayanlar tüm bu şeyleri hevesiniz olduğu ölçüde okuyabilir, öğrenebilirsiniz! Biz Komünist Manifesto’yu okuyabilmek için masanın altına saklanırdık...” Saryan sustu, hatıralara daldı.

“Birkaç kelime Rusça konuşun Murat Gugassoviç” diye rica etti Murat, “Ne kadar ilerlediğinizi bir görmek istiyorum.”

Saryan Rusça birkaç şey söyledi, bu arada tonlamayı karıştırdı ve uygun kelimeleri aradı.

“Ya siz Astig?”

“Ben henüz konuşamıyorum, ama birkaç şey anlıyorum” dedi Astig

“Murat Gugassoviç sizi geçti mi yani?”

“Şundan! O Suriye’de Rusça öğrendi! Ama bu önemli değil, ben onu yakında yakalarım!”

“Oh, o harika biri!”, Saryan karısına sevgiyle baktı. “Bugünlerde fabrikada iyi iş çıkardığı için takdir belgesi aldı!”

Murat Astig’i içten kutladı. Belgeyi komodinden alıp getirdi ve gururla ona uzattı: “Bakınız, işte burada, harika Stachanoviç çalışması için! Ben şimdi iki misli iş çıkarıyorum ve fabrikada bana ‘ikiyüzlük’ diyorlar”

“Onlara bütün ülkede böyle diyorlar, sadece sizde değil.”

“Burada insanların çalışmasının böyle yüksek takdir görmesi ne güzel! Bana inanabilirsiniz Murat Apetoviç, ben daima daha iyisini çalışmak istiyorum ve bu arada hiç yorulmuyorum, aksine fabrikaya, önceden hiç olmadığı kadar sevinçle gidiyorum.

Murat, “Yani siz yeni sosyalist hayata alıştınız gibi görünüyor” dedi.

Astig masayı hazırladı.

“Markar amcaayı buraya çağırmayalım mı?” diye önerdi Saryan. “Bir kat yukanda oturuyor.”

Ve Astig Markar’u almaya gittiğinde Saryan ekledi: “Harika bir ihtiyar! Bana bazen, o halkımızın tüm bilgeliğini göğsünde saklıyor gibi geliyor.”

ANAJİD'İN GELİŞİ

Sonbahar geldi, Ermenistan'ın harika altın sonbaharı. Meyve ağaçlarının yapraklarını hafif bir rüzgar oynatıyordu. Mavi gökyüzünde tek bir bulut yoktu. Güneş ılık ışınlarıyla yeryüzünü cömertçe sarıyordu.

Uzun süre uçmaktan yorulmuş göçmen kuşlar tan vakti alacakaranlıkta yere iniyorlardı yeniden yükselmek için. Onlar, sanki misafirperverliğe teşekkür etmek istiyorlarmış gibi gürültülü bağrıışlarıyla havayı dolduruyor, mola yeri etrafında vedalaşmak için yarım daireler çiziyorlardı. Sonra güney ülkelerine yöneliyor, uzakların sisi içinde kayboluyorlardı.

Bu zamanda pazarlar meyve doludur. Toprak kolhoz köylülerinin çalışmasını bolca ödüllendirir. Kırmızı sulu domatesler, yeşil biberler, patlıcanlar, dev karpuzlar ve kokusu uzaktan hissedilen olgun kavunlar, pembe elmalar, altın kehribar gibi üzümler. Bütün bunlar renkli bir mozaik gibi yük arabalarına yığılır, pırl pırl yeni kolhoz arabalarına veya basitçe yere serilmiş hasırların üstüne.

Yavaş yavaş tatili düşünme zamanı gelmişti. Murat yorgundu. Delican ormanlarının veya bin dokuz yüz kırk bir yılının anmaya değer günlerinde onu görmesi nasip olmayan Sevan'ın mavi sularının huzuruna daldı. Ama bu kadar başarılı başlamış işi yüzüstü bırakmak güçtü ve tatili ertelemek için daima yeni bahaneler buluyordu. Ayrıca Murat'ın izini ertelemesinin başka bir nedeni vardı. Bunu itiraf etmek istemiyordu; ama Anajid'den haber bekliyordu! Murat onun nereye atanacağı konusunda gergindi.

Anajid son mektubunda Leninakan'a tayin için müracat ettiğini bildirmişti, ama bunun olup olmayacağını ikisi de bilmiyordu.

Sonunda uzun süredir beklenen haber geldi. Anajid sınavı başarıyla geçti, müracatı dikkate alınacak ve kısa sürede Leninkan'da olacak.

Murat küçük bir çocuk gibi odada zıplıyor, telgrafı öptüyor, sevinçten ne yapacağını bilmiyordu. Çalışırken bile sadece olağanüstü çabayla yüzüne ciddi ifade verebiliyordu.

Murat herşeyi karşılamaya hazırladı. Odasını mümkün olduğunca rahat döşemeye özen gösterdi, birkaç küçük eşya satın aldı ve Anajid'in geleceği gün odasını sanki çiçek sarısı gibi birçok çiçekle doldurdu.

Anajid treni terkettiğinde biraz huzursuz görünüyordu. Sevinçle Murat'a küçük elini uzattı. Murat onu sevgi dolu bakışla süzdü, sonra bağırdı! "Sonunda buradasın sevgilim!"

"Ben de çok sevinçliyim," dedi Anajid basitçe ve yanakları kızardı.

Bir arabaya bindiklerinde Anajid sordu: "Şimdi nereye gidiyoruz!"

Murat önce yana baktı ama sonra ona yüzünü çevirdi ve alçak sesle şöyle dedi: "Doğru yapmıyorsam affet. Bana göre en akıllısı doğrudan bana gitmek. Ama eğer hoşlanmadıysan..." durakladı, "ben bir arkadaş'a giderim ve sana uygun bir ev bulana kadar odamı bırakırım."

Murat cevap bekledi. Kalbi duracaktı, heyecandan elleri titriyordu.

Anajid herşeyi farketti, anladı. Kibarca onaylayarak Murat'ın titreyen elini okşadı.

Kararlarını bir telgrafla ailelerine bildirdiler. Siranuş biraz incinmişti.

"Bu şimdi nasıl bir gelenek! Kendin söyle!" dedi Apet'e. "Anne babaya ancak evlendikten sonra haber veriliyor... Düğün yok, küçük bir kutlama bile yok. En azından ondört gün için eve ziyarete gelmiş olsalardı."

"Ah sevgilim, Anajid'in Leninakan'a çalışmaya geldiğini biliyorsun. Murat'ın da işini yüzüstü bırakması doğru olmazdı. İn-

sanların mutluluğu eğlenceden ibaret deęil. Biz ikimiz de dūęün yapmadık ve bu yüzden birbirimizi daha az sevmedik.”

İlk kutlayıcı olarak gençlerin yanına Grigoryan geldi.

“Bunlar güzel şeyler! Siz burada gizlice, sessizce evlenin! Kutluyorum çocuklar ve size mutluluklar diliyorum!” Arkadaşının ve Anajid’in elini içten sıktı ve masaya bir şişe şampanya koydu. “Böylece en azından evliliğe benziyor. Şampanyasız bir evlilik ne olur! Ben evlenirsem tüm dünya için bir eğlence düzenleyeceğim!”

Oda kapısı çaldı. Murat açtı ve şaşkın geri çekildi. Dışarıda koridorda atölyeden arkadaşları duruyordu. Markar amca gülümseyerek, elinde bir çiçek buketiyle duran Araksi’ye çarptı.

“İste ya da isteme, Murat Apetoviç, sen konuklarını kabul etmemelik edemezsin. Sen bugün şefimiz değil, damatsın. Genç gelin ve damada tüm kollektifin içten selamları var!”

Anajid tüm bu insanlara sevinçle baktı.

“İçeri girin, içeri girin, hepiniz içeri girin! diye bağırdı gülümseyerek.

Markar amca tüm konukların yer bulamadığı küçük masada sözcü yerini aldı. O her kadeh için neşeli bir söz biliyordu, toplananların her seferinde “lütfen” diye cevap verdikleri ve Murat’ın Anajid’e eğilip onu öpmek zorunda kaldığı sözler. Yüzü ışıldıyordu. Kadehler yeniden sevinçli gülmelerle, kokulu Ermeni şarabıyla dolduruldu ve konuklar yeni evlilerin şerefine yeniden içtiler.

SALDIRININ ÜZERİNE GİDİLİYOR

Choren Grigoryan bolşevikler tarafından tüm kombinanın parti sekreteri olarak seçildi. Seçimden sonra Murat ve Choren eve birlikte gittiler.

“Seni kutlarım!” dedi Murat yolda giderken. “Gerçekten ben senin adına çok sevindim Choren. Ben senin olayı halledeceğinden eminim.” diye üstüne basarak ilave etti. “Bizim insanlarımızın hepsi seni destekleyecekler.”

“Yavaş yavaş, zafer için henüz erken”, Choren Grigoryan Murat’a biraz dikkatsiz baktı. “Sen o güvenin önce hakedilmesi gerektiğini biliyorsun. Şehir komitesi sekreteri yoldaş Anuşavanyan’ın toplantıda ne dediğini duydun: ‘Biz her işçinin işletmenin aktivisti olması noktasına ulaşmak zorundayız ve görevimiz, tek tek rekor kırmak değil! Ve o haklı, bugün kolektiftir esas olan.’”

“Peki ne olmuş? Bu bizim önce insanlarımızla uğraşmak zorunda olduğumuz anlamına gelir sadece.”

Bir süre susarak yanyana yürüdüler, sonra Grigoryan sanki kendi düşüncelerine cevap verirmiş gibi konuştu: “Herşey senin düşündüğün kadar basit değil, insanlar aslında büyük ve somut eylemlerde eğitilecekler. Bundan bizler dışında, cephede emin olabildik. Kahramanlar aslında büyük saldırılarda doğdular. Biz de kombinamızda büyük, ciddi bir saldırıya geçmeliyiz.”

“Biz şimdiye kadar kötü çalışmadık. Savaştan geri döndüğümüzde kombinamızın nasıl az bir çabayla planını gerçekleştirdiğini biliyorsun, biz bugün savaş öncesi yıllardan daha fazla üretiyoruz oysa.”

“Bununla sen yeteneğimizin sınırına geldiğimizi, bundan fazla bir gücümüzün olmadığını mı söylemek istiyorsun?” diye sordu Grigoryan.

“Yeteri kadar rezervimiz var ama..”

“Ama ne?”

“Bir vuruşta üretimi artırmak öyle görüldüğü kadar basit değil.”

“Bunun çok kolay olmadığına mutabıkız ve aslında hayatta böyle çok basit olan hiçbir şey yok. Ama buna rağmen birkaç harika örnek var: Bunlar senin ekibindeki çalışmalar, Markar amcanın çalışmaları gibi, Nartos, Araksi ve birçok diğer dokümacının çalışmaları. Ama tek tek iyi çalışmak mümkün oluyorsa bu diğer alanlarda da olabilir. Her şey sadece istekli olmaya ve sorumluluk bilincine bağlı. Burada biz bu olağanüstü isteğin herkesi sarsmasını sağlamak zorundayız..”

“Buna ulaşmak için kollektife büyük görevler verilmeli, çünkü istek bu görevlere uygun olarak oluşacaktır!” diye Murat arkadaşının sözünü kesti.

“Bununla neyi kastediyorsun?”

“Dinle Choren! Benim uzun süredir bir düşüncem var. Biz hepimiz beş yıllık planımızı zamanından önce yerine getirme gayretindeyiz. Biz kombinamızın çalışma planının, bunun doğal sonucu olarak her ekibin ve her işçinin üretim planının bu büyük planın bir parçası olduğunu biliyoruz. Bu noktada ben şunu düşündüm: Üretim normu temelinde her ekip için beş yıllık bir plan hesaplamak mümkün olmaz mıydı?”

Murat’ı dikkatle dinlemiş olan Grigoryan büyük bir heyecanla bağırды: “Murat, bu harika bir öneri!”

Ama Murat geçiştirmedі: “Bekle bekle! Ben kendi ekibim için böyle bir plan tasarladım. Biliyor musun onu şimdiki gibi aynı üretim çabasını göstermekle yerine getireceğiz.”

Kısa bir sessizlikten sonra Murat özel bir tonla her kelimeyi seçerek konuştu: “Üç yıl yedi ayda. Şimdi bu temelde tüm Kombina için sosyalist bir yarışma yapmak zorundayız, beş yıllık plan hedefimizin önceden gerçekleştirilmesi için. Diyelim ki dört yılda yerine getirdik.”

“Doğru!” Grigoryan kalakaldı ve Murat’a baktı.

“Şimdi ben eğer tüm kollektife somut hedefler koymak mümkün olmazsa, şöyle düşünüyorum: Her ekip kendi beş yıllık planını yapsın. Bu benim uzun zamandır düşündüğüm şeydir.”

“Murat sen harika bir adamsın! Harika bir fikrin var!” Ve duyduklarını tartarak tekrarladı: “Her ekip kendi beş yıllık planını yapsın! Çok büyük! Planın zamanından önce yerine getirilmesi için mücadeleyle!”

Grigoryan yapılması gereken işleri saymaya başladı.

“Tüm parti örgütünün, komsomolun, fabrika komitesinin çalışması, tek kelimeyle her şey bu göreve odaklanmalı. Sosyalist rekabet ateşi yeniden yakılmalı. İnan bana dostum, biz bütün bunları başaracağız, biz sadece herşeyi doğru hesaplamalı ve bunun üzerine düşünmeliyiz. Böyle bir olayı başlatmak küçük bir şey değil; İşe başlamadan önce kollektifini buna katmalı ve tüm hayat için kendini feda etmeli.”

“Hesabı tam olarak yapmak için düşünmek, bu yanlış değil, burada rezil olmak imkansız, ben bundan eminim” dedi Murat.

Arkadaşlar tiyatro meydanında vedalaştılar ve herbiri kendi düşünceleriyle meşgul, yollarına devam ettiler.

Grigoryan çekici resimler hayal etti, ne kadar düşünceye dalsa ve yeniden düşünse, farkına varmadan adımlarını o kadar çok hızlandırdı.

“Kaç milyon metre kumaş olacak bu planda!” diyerek kendi kendine fısıldadı.

“Her ekibin kendi beş yıllık planı” parolası kombina işçilerinin yüreklerinde büyüleyici bir yankı buldu. Bu verimli bir çalışma geliştirdi. Her ekip, her vardiya, her atölye imkanlarını hesapladi, üzerine somut görevler aldı.

Murat ekibinin her üyesi için, onun iş sonuçlarının her ay düzenli olarak yer aldığı her dokumacının beş yıllık plan için ne kadar çalıştığının görüldüğü kaç metre veya kaç kilo ürettiğinin yazıldığı tablolar astı. Sosyalist rekabet yeni somut bir karakter almıştı. En aktif personel beş yıllık planının her yıl hedefini önceden gerçekleştirmek için kaç hafta veya ay çalışılacağını ve imkanları hesaplıyordu.

Markar amca beş yıllık planın önceden dört yıl içinde gerçekleştirilmesi için seferberlik planı hakkında danışmanlık ya-

pan parti bürosunun genişletilmiş bir toplantısından atölyeye geri dönmüştü. Gün boyunca makinalar arasında ısıldayan bir yüzle dolaştı, hatta kendi kendine ara konuşmalar da yaptı.

Bir dokumacı komşusu onu işaret etti, “bugün neyi var?” diye Asnif’e sordu.

“Kimbilir, herhangi bir şeye sevinmiştir!” diye cevap verdi Asnif ve yaşlı usta yardımcısının aydınlık yüzünü süzdü.

İşten sonra Markar amca ekibini hemen tezgahların yanında topladı. Önemli bir şey söyleyeceği anlaşılıyordu.

“Bildiğiniz gibi kombina beş yıllık planı dört yılda gerçekleştirmeyi öngörüyor” dedi Markar ve dokumacılarının toza bulanmış yüzlerini inceledi. “Bu büyük bir olay! Bir hurra akınıyla bu yapılamaz. Burada, her biri için, bir başkası onun arkasından topallamasın diye her şeyi hesap etmeli.”

Asnif, “Kuyruk olacak kadar herkesten daha mı kötüyüz?” diye sordu.

“Niçin herkesten kötü olsun ki!” diye cevap verdi Markar. “Sizin birçoğundan daha iyi olmanız mümkün. Ama bugün bu yeterli değil, şimdi hemen plan etrafında böyle bir kavga başlayacaktır, yani dikkatler yoğunlaştırılacak!”

Şımanık bir dokumacı bu arada “Biz de zayıf değiliz!” dedi.

Markar amca gülümsedi, “Yani ben bizim birlikte, nasıl konuşmamız gerektiğinden söz ediyorum” diyerek gülümsedi.

Şehir komitesi sekreteri Anuşavanyan, Grigoryan’ın refakatinde atölyeye geldi. Birkaç işçiyle dostça sohbet etti ve tek tek ekiplerin görevi konusunda bilgi aldı. Anuşavanyan uzun süre Murat’ın ekibinde kaldı ve ona veda ederken, Cumhuriyetin en aktif insanların üstlendiği görevi bir mektupta Stalin’e bildirmediğini aktardı.

Anuşavanyan sonunda, “Siz yoldaş Stalin’e siyasi haklar konusunda mektup yazma işi organize edebilirdiniz aslında” diye önerdi.

Şehir komitesi sekreteri atölyeyi terkederken Murat’ın koluna girdi ve onu sahanlığa götürdü.

“Kahramanım?” diye sordu, “Ne zamandan beri buradasın ve bir defa bile bana görünmedin!”

“Açıkçası şimdiye kadar size gelebilecek özel bir durumum yoktu” dedi Murat.

“Şehir komitesi sadece özel istekler nedeniyle aranmıyor, bir komünist basitçe her zaman, bir tavsiye almaya veya bir konuda sohbet etmeye ihtiyaç duyar. Ama sen hiç gelmedin.”

Murat sustu. Beş sene önce olduğu gibi, bu açık yüzlü ve düşünceli insan için özel bir sempatiyi yeniden hissetti.

“Ben her zaman sana büyük ilgi duydum ve başarılarını gözledim. Tam bir adamsın! Ekibinde iyi bir komünist gibi çalıştın ve doğru bir rekabet organize ettin. Ama sana bunların yeteceğini düşünmüyorum..” Anuşavanyan Murat’a yabancı bir bakış attı. “Senden daha fazlasını istemeye hakkımız var.”

Murat şaşkındı ve ne cevap vereceğini bilmiyordu. Neredeyse zor anlaşılır şekilde fısıldadı: “Daha iyi ve çok çalışmaya gayret edeceğim.”

“Bu değil. Benim görüşüme göre senin tek bir ekibin yönetiminden daha büyük bir şey istemen için vakit gelmiştir” dedi sekreter.

“Bu ne olabilir?” Murat Anuşavanyan’a sorarak baktı.

“Bir ekibi yönetmek büyük bir atölyeyi yönetmekten daha kolaydır. Sizin şefiniz şehir sovyetinin başkanlığına atandı, ama kombina müdürü seni atölye yöneticiliğine öneriyor. Onun seçimini doğru yaptığına inanıyorum.”

Murat çekingen bir şekilde, “Bu görev için yeterli tecrübemin olmamasından korkarım” dedi.

“İşçiler hazır doğmazlar, pratik iş içinde oluşurlar. Sen parti örgütü tarafından destekleniyorsun, bunun anlamı büyüktür. Ben şimdi hemen gitmek zorundayım, sana işinde başarılar dilerim.”

Anuşavanyan Murat’ın elini sıktı ve merdivenleri indi.

Murat iki dakika durdu. Bir sürü çelişen duygular içindeydi. Önce bir atölyeyi yönetmekte başarılı olamayacak gibi geliyordu ona. Ardından bilincinde sıcak bir duygu uyandı. Genç bir teknisyene böyle bir güven duyulması, ondan bu kadar çok şey beklenmesi. Birden bire iş arkadaşları geldi aklına: Markar amca, Sarkis Tumanyan, Nartos, Araksi ve diğerleri. Bu insanlarla başarı kazanmamak mümkün değildi! Murat geri döndü ve kararlı bir şekilde atölyeye girdi.

İçeride onu Grigoryan bekliyordu.

“Murat, vardiya değişiminde kısa bir toplantı yapmak ve Stalin’e mektuptan insanlara söz etmek zorundayız. Bu tamamen seçilmiş özel kelimelerle yazılmalı, anlıyor musun? Herkes, orada, Kremlin’de Stalin yoldaşın bizim çalışmamızdan haberdar olmaya çağrıldığını hissetmeli: Leninakan tekstil işçileri harika insanlar. Beş yıllık planın gerçekleştirilmesi mücadelesinde en ön saflara geçtiler!”

“Biz bu uygun kelimeleri bulacağız, Choren ve ben dokumacıların bütün mevcudiyetiyle bu onura erişeceğinden ve Stalin’e yazılacak mektubu imzalayacağından eminiz.” diye cevap verdi. Murat heyecanlıydı.

Saryan evde Astig’e toplantıdan söz edince ona sordu: “Stalin yoldaşa yazılan mektubu benim de imzalamam gerçekten mümkün olabilir mi? Bir an için düşün bunu: Moskova’da Stalin mektubu okuduktan sonra dünyada bir Murat Gugassoviç Saryan diye birinin olduğunu bilecek, dünyayı dolaştıktan sonra nihayet memleketine geri dönmüş ve sonunda mutluluğu bulmuş olan Murat Saryan’ı.”

“Böyle heyecanlanma sevgilim. Ben senin bunu hakettiğinden eminim, bunu başaracaksın!” diyerek güven verdi ona Astig.

Örgüler durmaksızın ve hızla döndüler. Örgücülerin becerikli parmakları sayesinde ipliklere dönüştüler. Tezgahlar tıkırdıyor, tez canlı dokumacılar saniyelerle hesaplanmış hareketlerle çalışan dokumacılar harika dokumalar yaratıyordu. Fabrika salonları geceleyin binlerce ampulle aydınlatılıyor, sabahleyin büyük kamyonlar binlerce metre değişik kumaşı yük istasyonlarına götürüyordu.

İşçilerin kalbi bu yeni atılganlık için atıyordu. Hırs gözlerinde okunuyordu. Rekabet “başarı” olmayan bir şeye karşılık düşüyordu. Tüm işçiler Stalin’e yazılacak mektubu imzalayabilme şerefine ulaşmak istiyordu.

Choren Grigoryan için artık çeşitli atölyelerden ajitatörlerin parti örgütleri sekreterleriyle birlikte tek tek ekiplere gönderilmesi gerekmiyordu. Her bir işçi kadın, yumakçı, örgücü veya dokumacı beş yıllık plan için ajitatör olmuştu.

Dokuma atölyesindeki tempo günden güne artıyordu. Başarı-

lan sayıların yazıldığı duvar panosu önünde yeniden canlı bir görüş alışverişi oluşmuştu. Markar amca, Sarkis Tumanyan ve Murat Saryan'ın yönettikleri ekipler arasındaki üç aylık liderlik savaşı sürüyordu. Tek tek tugayların isimlerinin karşısına gerçekleştirilen yeni rakamlar telaş içinde yazılıyordu. Ondördüncü tugay hep önde gidiyor, fabrika komitesinin verdiği kırmızı bayrağı üçüncü kere aldığı görülüyordu.

“Murat Apetoviç atölyede yönetici olur olmaz diğer Murat, Saryan senin rütbeni geçti Markar amca” dedi bir gün genç usta yardımcısı Oganyan.

“Sana bir şey söylemek istiyorum, delikanlı” dedi Markar. Sesinde hafif bir horgörme vardı. “Burada yarış yapılmıyor, burada büyük, ciddi şeyler yapılıyor. Anladın mı! O halde burada hiç kimse bir başkasının rütbesini geçmek istemez, biz hepimiz zamanla ortak bir yarış içindeyiz. Yani beş yıllık planı dört yılda bitirmek için.”

Oganyan hemen onun gönlünü almaya çalıştı, “Ben sadece şaka yaptım, Markar amca!”

“Böyle şeylerle şaka yapılmaz. Öngördüğümüz esaslı şeyi kavramaya çalışsaydın daha iyi olurdu. Biz bir tam yılı plandan düşerek mal teslim edeceğiz, yani ülkeye armağanımız olacak. Kaç insanı bu sayede giydireceksin düşünsene? Bu şaka mı yoksa?”

“Ben bunu anladım ama!”

“Eğer bunu anlıyorsan boş şeyler geveleme! Rütbeyi geçmek! Daha uygun bir ifade bul kendine!” Markar amca döndü ve Oganyan'ı terketti.

Bin dokuz yüz kırk sekiz yılının ilk çeyreği bitmişti. Atölyenin bölüm ve ekiplerindeki insanlar gerilimin uç noktasındaydılar. Hangi atölye, hangi ekip en iyisiydi? Kırmızı bayrak kime verilecekti? Ve bu arada 1 Mayıs için yeni görevler.

Bu heyecanlı günlerden birinde Choren Grigoryan Murat Apetoviç'e geldi

“Size en iyi Stahonov işçisi olarak Araksi'yi önermemize ne diyeceksiniz Murat? İnsanlar onu fabrika komitesi başkanlığına öneriyorlar.”

“Elbette ekibindeki kırmızı gözardı etmek doğru değil ama Sar-

yan ve Araksi birbirlerini harika bir biçimde tamamlıyorlar. Agavni Sarkisyan ne olacak? O artık hiçbir işe yaramıyor mu?”

“Nasıl söylesem... Sarkisyan, kesin namuslu, kendini davaya adanmış bir kadın, ama o halkın ölçülerine uyum gösteremiyor. Ama biz şimdi tamamen farklı bir şeye ihtiyaç duyuyoruz. Zirvede yürümeliyiz, insanlar ileri atılmalı...”

“Haklı olabilirsin”, diye onayladı Murat. “Araksi genç de aynı zamanda ve güvenilir bir noktada. O uyanık bir kız.”

Tatil akşamından sonra Araksi Murat’a geldi.

“Murat Apetoviç, beni nereye götürmek istediklerini duydun mu?”

“Hayır Araksi, duymadım. Ama önce bir otur ve sırasıyla anlat” dedi Murat kıza. “Seni hangi göreve getirmek istiyorlar?”

“Düşünün, teneffüste beni yoldaş Grigoryan yanına çağırdı ve dedi ki: ‘Bizim parti örgütü yoldaş Pogosyan beni fabrika komitesi başkanlığına en iyi Stahanov işçisi olarak öneriyor. Umarım, sen sendika üyelerinin sana duyduğu güvenin hakkını vereceksin’. Bunun için benim görüşüm alınmadı.”

“Ah, bunu kastediyorsun! Ben onların bizim Araksi’yle yapmak istedikleri şeyi mucize gibi görüyorum. Gerçekten korktum!”

“Görüyorsunuz, siz de bunu sadece şaka sanıyorsunuz, Murat Apetoviç.”

“İşin biraz da şakası niçin olmasın? Buna ağlayalım mı?”

Peki ekibimiz ne olacak? Siz, bizlerin üzerimize ne gibi sorumluluklar aldığımızı iyi biliyorsunuz?”

“Bunu biliyorum Araksi, ama bu sorumluluğu diğer bütün ekipler, tüm diğer işçiler ve nihayet kombinanın tamamı üstlendi. Ama sen fabrika komitesi başkanı oldun, sadece bir ekibin değil, şimdi herkese yardım edeceksin. Bu daha iyi değil mi?”

“Hayır, bu daha iyi değil. Bizim Murat Gugassoviç bunu yalnız başaramaz, siz de biliyorsunuz. Ekibim için üzülüyorum ve ben onu bırakmak istemiyorum.” dedi Araksi.

“Bu noktada yanılıyorsun. Sen şimdiki ekiple çalıştın, orada çok doğru işler yaptın, bu iyi; şimdi artık diğerlerine yardım et, tüm fabrikaya yardım et ki sizin iş performansınıza ulaşabilsinler. Yapılacak çok iş var! Sonra seni parti aday gösteriyor, parti

organının verdiği bir işi üzerine almayı reddedemeyeceğini de bir düşün!”

“Peki ya bunu başaramazsam?”

“Niçin başaramayacaksın ki? Mutlaka başarsın! Biz hepimiz sana yardım ederiz.”

“O halde peki Murat Apetoviç. Eğer sizin görüşünüz buysa anlaştık, ama sizden birşey rica ediyorum: Siz Asnif’i bizim ekibe aktarın, orada komsomol yöneticisi o olmalı.”

“Harika, Araksi, sana söz veriyorum!”

Araksi’nin ayrılması Murat Saryan’a zor geldi. Araksi ona güvenilir bir yardımcı olmuştu, her zorlukta bir çözüm yolu buluyor, onu yarım kelimeyle bile anlıyordu.

Evde Astig’e sıkıntısını açtı: “Benim bir kızım alındı, onsuz nasıl çalışacağımı bilmiyorum, sanki kolsuz kalmış gibiyim.”

“Ondan öyle ince bir nezaketle bahsediyorsun ki kıskanmaya başlayacağım. İhtiyarlık günlerinde sakın aşık olmayasın?”

“Onu sevdim, hatta çok sevdim. Ama bu ilimizin, daha önce hiç tanımadığımız türden bir sevgi, evet biz böyle bir sevgi olabileceğini daha önce bir kere olsun farketmedik.”

“Sen her zaman iyi oldun, ama kendini nihayet şimdi buldun!” dedi Astig. Adamın sözlerinden etkilenmişti.

İlk çeyreğin sonuçları sadece Murat Saryan’ın ekibinin kombinada ilk sırada olmasını göstermedi, ayrıca kendisini, usta yardımcılarını bu rekabet birliğinde kazananlar sıfatıyla öne çıkardı.

Saryan Sovyetler Birliği sanayi bakanından bir kutlama telgrafı aldı. Rekabet temelinde başarısı nedeniyle ona en iyi usta yardımcısı ödülü verildi.

Saryan çok şaşkıncı: Böyle bir ödül, ona, kimseyi tanımayan bir usta yardımcısına?

Bu sevinç henüz geçmemişti ki Saryan müdürlüğe çağrıldı.

Müdür ona yer gösterdi ve tek söz söylemeden *Cumhuriyet* gazetesinin son sayısını uzattı...

Murat gazeteyi elinde tuttu ve uzun süre anlamadan, ilk sayfada basılmış olan kendi resmine baktı. Altında şöyle yazıyordu: “Sosyalist rekabeti kazanan usta yardımcısı Murat Gugassoviç Saryan.” Altındaki sütun ise Saryan’ın ekibinin tarihçesine ayrılmıştı.

Murat bu makaleyi okurken gazete muhabiri ile yaptığı sohbeti hatırladı ve kızardığını hissetti. O zamanlar bunların gazete-de yazılacağını farketmemişti.

“Bu benim için çok utandırıcı...” dedi ve müdürün bakışından kaçındı.

“Bunda utanacak ne var! Hepsi gerçeği yansıtıyor.”

“Elbette evet, sadece. Bu Markar’ın yöntemi. Bana o yol göstermeseydi ben asla bu başarıyı sağlayamazdım. O şimdi bana kesin olarak kızacaktır.”

“Aksine sizin başınıza en çok sevinen o. Sizi kutlarım Murat Gugassoviç! Şimdi siz artık tanınmış bir şahsiyetsiniz. Sizi bütün cumhuriyet tanıyor. Böylece üzerinize büyük bir sorumluluk yükleniyor.”

Saryan büyük bir heyecanla atölyeye geri döndü. Orada tam yemek arasıydı ve dokumacılar onu alkışlarla selamladı. Onlar gazeteyi okumuşlardı; Markar arca yanına geldi, onu tüm personel adına kucakladı ve öptü.

Akşam Saryan eve gitmek için acele etti. Gazeteyi yanına almıştı ve karısına göstermek için sabırsızlanıyordu. Astig onun ayak seslerinden tanıdı ve onu karşıladı.

“Biliyorum, biliyorum, bugün fabrikanın bütün ekiplerinde seni okudular!”

Odaya girince ona bir yığın telgraf uzattı. Bunlar Ermenistan Komünist Partisi merkez komitesi sekreterinden, Cumhuriyetin bakanlarından, sendika merkez komitesi başkanından Apet ve Siranuş’tan, Takuyi’den gelen kutlamalardı.

“Bütün bunlar iyi bir çalışma için!” dedi Murat Saryan.

“Evet sevgilim, biz insanların dürüst çalışmasının her şeyin üzerinde tutulduğu bir ülkede yaşıyoruz” diyerek onayladı Astig.

Bundan kısa bir süre sonra Murat, ağabeyi ve adaşı olan kuzenine rastladı. Saryan üzgün bir yüz takındı.

“Ne oldu Murat Gugassoviç?” diye sordu Murat.

Cevap olarak Saryan ona Suriye’den önceki akşam aldığı mektubu uzattı.

“Burada, oku” dedi üzgün. “Bırakmıyorlar, haydutlar!”

Murat mektubu aldı ve okudu.

Sevgili Murat!

Sen şanslı doğmuş bir çocuksun. Her zaman hayalini kurduğumuz şey sonunda senin için gerçekleşti. Ben senin yüksek, büyüleyici keyfine seviniyorum.

Önceden öngöremediğimiz bir durum seyahatimizi yeniden erteletti.

Sizin yolculuğunuzdan hemen sonra bizim memlekete geri dönüşümüze karşı şahane bir propoganda başlatıldı. Taşnaklar mutsuz insanları geride tutmak için bütün adilikleri gösterdiler! Ve şimdi de böyle devam ediyor. Bu yüzden ben bir süre daha burada kalmaya zorlandım. Ben bu zalim entrikaları çevirenlerin cezasız kalmalarına razı olamam. Son zamanda bizim Smpad çok gülünç bir duruma düştü, bana kalırsa ona hakettiğini verdim. Sen onun çirkin konuşmalarını kesin hatırlayabilirsin. Bu mistik, yankesicilik ve ucuz ajitasyon karşılığı şey Amerikalıların lehine midir? Bunlar artık çok kaba, amaçsız, tamamen bilinçli ve sinik eylemleriyle gerçek yüzlerini gösterdiler. Onlar Ermeni halkının sahte dostları ve müttefikleri görüntüsünden, şimdi Türklerin müttefiki gölge adamları oldular. Cezasını görmeden ve en küçük bir vicdan azabı duymadan, tahminen birbuçuk milyon Ermeni'yi ve aynı şekilde birçok Yunan'ı katledenler işte bunlardır. Ama bu katliamdan bir mucizeyle kurtulmuş olanlar, şimdiki iktidar sahipleri tarafından ülkenin "demokratik" Türkiye'ye gönderildiler.

Tüm dünya bugün Türkiye'de hakim olan ortaçağ zihniyetini biliyor. Bugünkü Türkiye'de her yeni tepkiyi ve ilerlemeyi yok eden ve bastıran, sadece Türk olmayanları değil Türk halkının ileri kesimlerini ve liberal en küçük kıpırdanmayı da yok eden bu ülkedeki bayağı, satılık ve çürümüş rejimi hayal etmek bile zor.

Kısa süre önce Taşnaklar tecrübeli ve zemzemle yıkanmış provokatörleri dahi şaşırtacak bir eylem yürüttüler. Bu defa onlar Sovyet Ermenistanına geri dönmüş ve sonra oradaki zalimliklere dayanamayarak Türk sınırına kaçmış iki haydutu sahneye sürdüler. Taşnaklar Türklerin çok sınanmış oyunlarına rağmen Türkiye'ye göçü, kötü muamele görülmeyeceği garantisiyle teşvik et-

tiler. Türkler Taşnakların, ülkenin istedikleri bölgesine sehayat etmelerine imkan sağladılar.

Yeni bir sebeple de olsa, bu gelişme kurtlarla kuzular arasında etkili bir dostluk anlamına gelmiyor mu? Ama görüldüğü gibi Taşnaklar bu kez efendileri için büyük bir hizmet gördüler. Bunlardan başkası zaten beklenmezdi ve bu sevgiye kimse inanmadı. Onlar burada yaşayan Ermenilerin çok büyük bir bölümünün Türklerin “şefkat” ve “acıma” hislerinin ne demek olduğunu kendi canlarını ortaya koyarak öğrendiklerini hesaba katmadılar ve çalışmalarını fiyaskoyla bitti.

Gazeteler ve radyo yeni uydurma haberi kuyruğundan yakalayıp bu provokasyonu hazırlamaya ve mümkün bütün şekilleri kullanarak yalan üflemeğe başlayınca halk rahatsız oldu. İnsanlar iki “görgü tanığı”nın şahsen ne gördüklerini anlatmalarını istediler.

Taşnaklara başka seçenek kalmadı, Ermenileri Beyrut’ta bir toplantıya çağırarak zorunda kaldılar. Bu toplantının başkanlığını heybetli peder Smpad yaptı.

Onun uzun ve saçma sapan konuşmasını dinledikten sonra ben kendime hakim olamadım, söz istedim. Söze yeni başlamıştım ki, soğukkanlılığımı kaybettim. Sürekli benim sözümü kesti ve bir sokak satıcısı gibi bağırdı. Bunu yapmak için nedeni vardı, çünkü bu defa ben hiç saygı göstermedim ve onun hakkında bildiğim herşeyi anlattım. Gençlik günlerindeyken ondan biraz umutlu olabildiğimi, ama önceleri veya sonraları, onun kendi halkını en çok verene satabileceğini, bugün vermekte olduğu protestan vaazindeki aynı heyecanla bir Müslüman camiinde dua ettiğini hatırlattım..

Salonda bulunan Taşnak gençleri başlangıçta çok sakin davrandılar.

Ama ben bağırınca onun kutsallığı ve Amerikan parasıyla okumak için, nice acılar çekmiş olduklarını bildiği yetimevinde arkadaşlarını nasıl sattığı konusunda bildiklerimi anlattırmadılar, tarifsiz bir gürültü koptu Smpad nihayet kendisini kaybetti. Taşnaklar onun çaresizliğini farkettiler ve sahneye koştular. Beni aşağı indirdiler, yere yattırdılar ve dövmeye başladılar. Dostlarım onlara karşılık verdi. Genel bir kavga çıktı. Taşnaklar bıçakları-

na sarıldılar, ağır yaralılar ve bir ölü vardı. Ben bir mucizeyle kaçtım. Oraya gelen polis yaralıları ve beni hastaneye götürdü.

Bana karşı kamuoyu oluşturmak amacıyla dava açıldı. Nasıl sonuçlanacağı henüz bilinmiyor.

Ne olursa olsun toplantı herşeye rağmen fiyaskoydu. Taşnaklar birkaç gün sonra yeni bir toplantı çağrısı yaptılar. Bu defa bütün önlemleri aldılar. İnsanlar sadece önceden dağıtılmış davetiye karşılığı toplantıya alındılar. Giriş bir polis grubu tarafından korundu.

“Görgü tanıkları” Sovyet Ermenistanı’ndaki “Zalimliklerden”, ezberledikleri bir görev gibi söz ettiler ve başkan toplantıyı bitirdikten sonra bizim fırıncı Samuel yerinden kalktı. Samuel herkes tarafından sayılan, gerçeği seven bir adamdır ve başkan onun sözünü kesmeyi uygun bulmadı. Samuel o güne kadar komünistlere asla sempati duymamıştı.

Ve Samuel açıkladı: “Muhtemelen bu iki delikanlı bizim saygıdeğer önderlerimizi aldattılar. Onlardan birini, uzun olanı ben tanırım. Onun adı Sarkis, her ilimiz aynı köydeniz. Katliam sırasında o postunu garantiye almak için İslama geçti ve bir Türk’le evlendi, daha sonra Türk polisi için çalıştı. İkincisini gerçi ben tanımıyorum, ama eminim ki ikisi de aynı hamurdan yapılmıştır. Ben inanıyorum, Türkler onları buraya halkımızı yanıltmak için gönderdiler.”

Hepsinin başı önüne düşmüş gibiydi. Salonda birkaç dakika süren ölüm sessizliği hakim oldu. Toplantının örgütleyicileri bile sustular. Rezalet ilkinden daha büyüktü.

Gördüğün gibi işler burada neşeli gidiyor, ama bu defa güçler çok farklı. Gerçeklik bizim tarafımızda duruyor, karşıda Amerikan doları. Ama senin de bildiğin gibi dolar gerçeğe karşı zayıf bir silah.

Ben de Sovyet Ermenistanına seyahat edebileceğim günü sabırsızlıkla bekliyorum. Ama önce kandırılan hemşerilerime karşı görevimi sonuna kadar yerine getirmem gerektiğine inanıyorum. Ülkesinin dışında kalan Ermenilerin hayatıyla, bugün de tıpkı otuz yıl önce olduğu gibi oynanıyor. Bugün de yine belirli insanlar halkımızın kanını pazarlıkla satmaya hazırlar ve ben bütün gücümü halkımızı yeni bir trajediden korumaya adayacağım.

Tüm hemşeri ve tanıdıklara benden selam söyle. Benim için kızını ve kardeşim Astig'i öp. Sovyet Ermenistanında en kısa zamanda görüşmek üzere

Sana her zaman duyduğum saygılarımla

Muşeg

“Evet, bizim başarılarımız birilerinin yolunu kesmiş anlaşılan” dedi Murat mektubu okuduktan sonra “Amerikan ve İngiliz patronları Ermenistan topraklarını bir kere daha kanla sulamak istiyorlar ama onlar bugün Ermenistanın büyük Sovyet ailesine ait olduğunu unutuyorlar.”

“Keşke karşı taraftaki halkımız Sovyet Ermenistanındaki mutluluğu bilebilseydi!” dedi Saryan. “Çünkü sen bu mektuptan naif insanları yanıltmak ve aldatmak için Amerikalıların hangi adı yöntemlere başvurduklarını görüyorsun!”

“Önemli değil Murat Gugassoviç, gerçek kendi yolunu bulur.”

Murat Saryan birkaç gün sonra onu daha heyecanlandıran ikinci bir mektup aldı.

Çok sayın Murat Saryan!

Gazetedeki resimde ne ben, ne karım Satenik bir zamanlar, tahminen otuz yıl önce, İstanbul'da tanıdığımız oğlan Murat'la herhangi bir benzerlik bulamadık. Ama isim, baba ve aile ismi aynı! Bize lütfen, İstanbul'da yazar Senekerim'in evinde oturan ve matbaada çalışan o Murat olup olmadığınızı veya isim benzerliğinin sadece bir tesadüften ibaret olup olmadığını yazınız. Öyle de olsa biz sizin başarılarınızı yürekten kutluyoruz. Şimdi sizi detaylı bir mektupla rahatsız etmek istemiyorum. Ama cevabınızı aldıktan sonra size birkaç konuda uzun yazacağım.

İçten selamlarımla

Senin Senekerim

Hatıralar yeniden Murat'ın üzerine üşüştüler.

Astig şaşkın, “Mektup kimden?” diye sordu.

“Bu benim için büyük bir sevinç. Bana zor gelen, onun karşılığını ödemek. Onlar bana insan gibi davranmış olan, kendilerin-

den kabul eden ilk insanlardı. Sana benim umutsuz bir anda, Ermeni yazar Senekerim ve karısı Satenik'le nasıl tanıştığımı anlattığımı hatırlıyor musun? Onlar o zamanlar beni kendi çocukları gibi kabul etmişlerdi. Bana bakmışlar ve kurtarmışlardı... Şimdi onların hâlâ yaşadıkları ortaya çıkıyor, üstelik bizden çok da uzakta değil, Erivan'da. Onları tekrar görebilmek ve ellerini sıkabilmek ne büyük bir şans!

STAHANOV İŞÇİLERİNİN MİTINGİ

Mücadele sonucu savaş sonrası beş yıllık planı tespit etmek ve delegelerini seçmek için Stahanov işçilerinin Erivan'da yaptıkları cumhuriyet çapında kongrenin ardından bir konser oldu.

Murat onun yanına oturduğu zaman "Murat, senin adına nasıl bir sevinç duyduğumu tahmin et!" diye fısıldadı Anajid.

"Nasıl tahmin edebilir ki?"

"Sanasan bugün konsere çıkıyor!"

"O burada mı?" diyen Murat kulisin arkasına gitmek için kalkmak istedi, ama ışık sönmüştü, o arada konser başladı.

Sanasan bütün ruhunu gösteriye koyduğunu anlatan bir ifadeyle en sevilen halk şarkılarını söylüyordu.

Murat kardeşini coşkuyla dinledi. Şarkı söylerken düşünceleri Ermeni dağlarına, Sevan'ın mavi suyuna uzanıyordu. Bunun farkına varmadan elinde olan Anajid'in elini sıktı ve başını sallayarak, hep aynı sözleri fısıldadı: "Ay Sanasan, ay, benim kardeşim!"

Salondaki dinleyiciler yoğun alkışlarla şarkıcıya teşekkür ettiler.

"Harika! Bravo!" diye bağırdı kalabalık içinden tek tek sesler.

Arada Murat sahnenin arkasına koştu.

"Kutlarım! Kutlarım! Büyülendim!" diye bağırdı, sevinçten nefesi kesilmişti. "Haydi gel eve gidelim!"

"Ben sizdeyim, valizimi orada bıraktım. Konser bittikten

sonra hep birlikte gideriz. Bir hafta burada kalacağım, aceleye gerek yok.”

Evde Murat önce kardeşine iyice bir baktı ve ona sordu. Sanaşan onunla konuşmak istiyordu ve önceden olduğu gibi babasının çok işi olduğunu ve Siranuş’un yetim evinde tamamen dolu olduğunu anlattı.

“Yeni akrabamız Takuyi’den hoşlandın mı?” diye sordu Murat.

“İyi bir kız ve gayretli, bütün branşlarda çok iyi öğreniyor, sadece henüz Rusçayla baş edemiyor. Şimdi o komsomola girmek istiyor.”

Anajid saate baktı, üçe çeyrek vardı.

“Uyuyalım! Uyuyalım!” diye bağırdı, “Yarın erkenden işimiz var.”

Bundan ondört gün sonra kombinanın bir grup önder işçisi özel bir vagonla Erivan’a Stahanov işçi kongresine gitti. Bunun için dokuma atölyesinden şu kişiler seçildi: Markar amca, Murat Saryan, Araksi, Pogosyan, Sarkis Tumanyan, dokumacılar Nartos ve Asnif ve atölye müdürü Murat Kuyumciyan. Astig Saryan’ın onu yanına almasında ısrar etmişti.

Vaogonda sevinçli bir hava hakimdi. En coşkunları Choren Grigoryandı. Onu genellikle ciddi görmüş olan Murat Saryan onun böyle neşeli bir insan olduğuna inanamıyordu.

Tren susuz bölgelerden geçiyordu. Kar erimişti ve toprak hayat kaynağı ıslaklığını mümkün mertebe uzun süre korumaya gayret etmişti. Bitkiler büyümek için bu ıslaklıktan yararlanmakta acele ediyor, güneşe bir an önce yaklaşmak istiyorlardı.

Çevik, yeşil ve gri kertenkeleler yüksek çayırılar arasında sünyüyorlar, havada alışılmadık büyük ışıklı kelebekler uçuşuyordu. O anda her yere hâlâ coşkun bir hayat hakimdi. Her yere dağılmış olan tek tük çıplak gri taşlar bu bölgenin oturulmazlığını gösteriyordu. Az bir zaman sonra buraya sıcak günler gelecek, yakıcı bir sobadan eser gibi yakıcı bir rüzgarda toprak kararacak ve yarılacaktı. Hayat olan herşey bu geniş bölgeden gidecek, yerden göğe kadar bir ölüm sessizliği hakim olacaktı.

Markar açık vagon penceresinden dışarıya, uzaklara baktı ve başını düşünceli salladı.

Bu çaresizlikten kaç ülke mahvoldu! Burada toprak kalabil-
sin diye su getirilmeliydi, ormanlar oluşmalıydı, meyve bahçele-
ri, üzüm bağları ve pamuk tarlaları yaratılmalıydı. O zaman bu
çöl nasıl da hayat dolu bir yere çevrilirdi!

Ve buna cevap olarak dev çeneli ekskavatörlerin gürültüsü
birdenbire düşüncelerini dağıttı. Onlar çelik hortumlarını derince
toprağa sokuyor, kovaları dolduruyor, yavaş yavaş yukarı çeki-
yor ve yanlarındaki toprak yığınının döküyorlardı. Ekskavatörle-
rin arkasında ip gibi derin çukurlar oluşuyordu. Binlerce kolhoz
köylüsü küreklerle çukurların kenarlarını düzeltiyor, temelde ka-
lan toprak kalıntılarını da uzaklaştırıyorlardı.

Markar sanki rüya görüyordu. Gözlerine inanamayarak Mu-
rat'ı yanına çağırdı.

"Bak Murat Apetoviç, bu toprağa bile geldiler!" diye bağırdı
ve ekskavatörleri gösterdi.

"Bundan kuşkun mu vardı Markar amca?"

"Nasıl söyleyeyim... Kuşku değil tam, ben sadece bunun he-
men böyle olabileceğine inanmadım. Dünya yaratılalı beri daha
hiçbir insan elinin buralara değmediğini kastediyorum..."

"Haklısın, o zamanlar burada bunu yapacak hiçkimse yoktu.
Şunu söyleyen Miçurin değil miydi: 'Doğadan rahmet dilenme-
meli, onu işlemeli'?"

"Tam da bu. İnsan aklı, bilgisi ve yüzyıllara dayalı tecrübesi
doğanın karanlık güçleriyle mücadeleye çevrilmelidir. Buralar
insan mutluluğunun ve iyiliğinin hizmetine sokulmalıdır."

"Oh, bu ülke hemen nasıl açacak, ormanlar fışıldayacak, keh-
ribar rengi üzümler sulanacak, beyaz pamuk tarlaları uzayıp gi-
decek! Kuşlar gelip burada yuva kuracaklar, hava bile başka ola-
cak Murat Apetoviç, düşünün hava!" Yaşlı Markar uyuşmuş gi-
biydi. Yüz hatları gençleşmişti, hafif bulanık gözleri yeniden
parlıyordu.

"Sadece buradaki bu toprak çiçek açmayacak Markar amca,
aksine geniş ülkemizin tüm toprakları çiçek açacak! Şimdiden
açıyor da. Moskova ve Leningrad çevresindeki kolhoz insanları
çilek ve kokulu kavunlar üretiyorlar, soğuk Sibiry'a'da elma ve
armut ağaçları yetişiyor. Orada kutup dairesi arkasında sebze

bahçeleri ekiliyor. Bozkırda kilometrelerce arazi ağaçlandırılıyor.”

Murat Saryan ihtiyarın konuşmasını susarak dinledi, önceden iyi tanıdığı, geçmiş günleri sadece kitaplardan bilen bu usta yardımcıların genç teknisyenin sözlerinde memlekete olan sevgiden ve bağlılıktan etkilenmişti!

Akşama doğru tren Erivan’a vardı. Her iki Murat, Astig’le birlikte hemen eve gittiler, ama Siranuş dışında evde kimse yoktu. Kısa bir selamlaşmadan sonra erkekler kongrenin yapıldığı Sundukyan tiyatro binasına gittiler.

Çanın çalmasıyla birlikte cumhuriyetin her bölgesinden buraya gelmiş olan insanlar meslek ve uğraşlarına göre yerlerine oturdular. Günün konferansçısı Ermenistan Bolşevik Parti Merkez Komitesi sekreteri çeşitli atölye ve fabrikaların kolhoz ve sovhozların hedefledikleri başarılarından söz etti! Toplananlar konferansçının her kelimesine bir reaksiyon gösteriyor, ateşli alkışlarla onun sözünü kesiyorlardı. Sonunda Merkez Komitesi sekreteri işini harika yapan tek tek insanları isimleriyle söyledi, onları tanıttı ve aynı zamanda yeni ve zor görevler verdi.

“Niçin diğerleri aynı şeyi yapamazken, sosyalist yarışmada zafere ulaşan ve kendisi de burada bulunan Murat Saryan ekibiyle birlikte nasıl oluyorda üretimi iki katına çıkarabiliyor? Siz ilerlemeye yönelmenin zamanı olmadığına mı inanıyorsunuz? Benim görüşüme göre bu zaman çoktan geldi. Biz sadece örnek çalışmalar yaratabilsek ilerlemeyi hızlandırabiliriz.”

Bu sözler söylenirken Saryan’ın kalbi daha hızlı atmaya başlamıştı, neredeyse başı dönüyordu. Bu mutluluk yaratıcılığın önemsendiği ülkede olmasındandı. O buraya geldiğinde ne idi, şimdi nedir?

Verilen arada Saryan dışarı çıktığında tanımadığı insanlar yanına geldiler ve ona başın dilediler. Yanında iri yapılı, güneş yanı, yaşının tahmin edilmesi güç bir adam olan Apet de geldi.

“Seni selamlarım Murat! Başarılar! Başarına sevindim, çok sevindim! Harika bir adamsın! Ama bak bana: Beni tanımadın mı?” diye sordu yabancı, derinden gelen bir sesle. Murat Saryan yabancıya dikkatle baktı, sonra hayır diyerek başını salladı.

“Bu Kalust, bizim hemşerimiz. Kalenin düşmesinden sonra

birlikte kurtulduk. Şimdi o sovhozunda ince yünlü bir koyun üretiyor, 'Ermeni Merino'" diyerek tanıttı Apet.

"Ama tamamen değişmiş. Bu kadar zaman mı geçti", dedi Murat Saryan özür dilemek maksadıyla.

Kalust "Evet haklısın, biz hepimiz değiştik" diye cevap verdi.

Oturum bittikten sonra Saryan Apet'e yemeğe gecikeceğini haber verdikten sonra Senekerim'i aramaya gitti.

Sanga'nın sağ sahilinde bir yükseklikte birbirine benzeyen bir dizi bahçeyle çevrelenmiş tek katlı, gri tüften evler vardı. Onlar vatana geri dönen Ermeniler için yapılmıştı. Senekerim, karısı Satenik'le birlikte bu evlerden birinde oturuyordu. Evi kolayca bulmuş olan Murat Saryan sıkışan kalbiyle zile bastı.

Yaşlı, saçları tamamen beyazlaşmış bir kadın kapıyı açtı.

Saryan pek emin olmadan, "Yoldaş Senekerim ile görüşmek istiyordum" dedi.

"Lütfen içeri giriniz" diyen kadın eliyle bir kapıyı gösterdi, "Senekerim, senin için biri geldi!"

Kitaplarla dolu bir yazı masasında kaşları çalk bir yüzle zayıf bir adam oturuyordu. Lambanın ışığı onu aydınlatıyordu, Murat onu aşına olduğu ifade veren gözlerinden tanıdı.

Konuk ve ev sahibi bir süre sıkıntıyla birbirlerini incelediler. Senekerim birdenbire ayağa kalktı: "Murat!" Kucaklaştılar.

"Satenik buraya gel! Bu Murat. Onu tanıyamadın ha!"

Satenik kapıda durdu ve gülümseyerek Murat'a baktı.

"Bunun Murat oğlan olduğunu kabul etmek mümkün mü! Ama otur, otur ve anlat!"

Üçü, uzun zaman önceki günlerdeki gibi oturdular. Soruların sonu gelmiyordu. Senekerim kaba hatlarıyla hayat hikayesini anlattı.

"Tahminen onbeş yıl boyunca ben Fransa'da Ermeni gazetesinin redaksiyonunda çalıştım, ben redaktör, sekreter ve tashihçiydim tek başıma. Sonra üç yıl Alman toplama kampları geldi... Bunları niçin konuşuyoruz", diye ilave etti, "Çok zaman geçti bunların üzerinden ve bir daha asla olmayacak."

"Ama benim görüşüme göre unutulmamalı, çünkü geçmiş bilirse geleceği kurmak mümkün olur" dedi Saryan.

Murat akşam yemeğine, Satenik'in ricalarına rağmen kalmadı.

"Dur" diye bağırdı Senekerim, "Bunu duydun mu?" O bir dergiyi açtı ve bir başlık gösterdi.

"Hayır, ne bu?"

"Bu Kaças'ın günlüğü."

Saryan günlüğü aldı ve sayfalarını heyecanla karıştırdı.

"Onun son isteğinin yerine getirilmiş olmasına sevindim..."

"Evet o harika bir insandı, bizim Kaças. Bu zamanı görememiş olması çok kötü. Ben onun hakkında büyük bir kitaba başladım. Burada bak", Senekerim bir yığın yazılı kağıt gösterdi. "Maalesef Kaças'ın hayatı hakkında malzemem eksik, bu da çalışmamı önemli ölçüde zorlaştırıyor. Ayrıca onun hayatı o zamanın binlerce oğlan ve genç kızının hayatından çok farklı olmayacak."

Ama Murat itiraz etti: "Siz yazar olarak her insanın sadece kendinde olan özellikler olduğunu benden daha iyi bilirsiniz. Kaças'ın bu kendinde olanları bazılarına göre daha fazlaydı, eğer isterseniz ben size ondan geniş detaylar anlatabilirim."

Senekerim Murat'ın teklifini teşekkürle kabul etti.

İkinci günün akşamı kongrenin özel bir oturumunda başkan beklenmedik şekilde Saryan'a söz verdi. O kürsüye geldi ve salona hızlı bir bakış fırlattı; böyle büyük bir toplantıda konuşmak zorunda kalması ilk kez oluyordu.

"Değerli yoldaşlar" diye başladı ama sesi kesildi. Heyecanlı olduğu görülüyordu. Divandan biri ona bir bardak su verdi. Saryan birkaç yudum içtikten sonra devam etti. "Değerli yoldaşlar, size ne anlatmalıyım? Size başarılarımı saymamın gereği yok, çünkü sizlerden herbiri aynı çalışmayı yaptı. Hayatımı anlatmam çok zaman alırdı. Ayrıca memlekete dönüşten önceki varlığımıza hayat da denmez. Çocukluğumuzdan itibaren biz sadece haksızlık ve baskı gördük.

Biz henüz gençken zalim katliam başladı, kan ve gözyaşı sel gibi aktı. Ardından Türkiye'nin sokaklarında sonsuz ve sürekli bir sürüklenme, canilerin bıçakları altında ve sürekli bir korku içinde. Biz, yaralı bir halkın geriye kalanı olarak kaçacak yeri

olmayan faşist bir daire içinde kaldık ve yetiştik. Vatansız insanlardık, lanet olası dünyada ülkeden ülkeye sürüklendik ve hiçbir yerde bir çıkış yolu bulamadık. Hiçbir yerde bizi koruyacak bir kanun yoktu, hiçbir yerde bizi de kapsayacak insan hakları bulunmuyordu. Doğuştan lanetlenmiştik. Bu sonsuz güçlüklerle dolu yıllarımızda uzaklardaki ülkemizin hayalini kurduk. O bize kurtuluş anlamına gelen bir aydınlık ateşi sundu... Ve şimdi burada sizin aranızdayız... Siz bize kendimizi insan olarak hissetme imkanı verdiniz. Siz bize çalışmanın kutsallığını öğrettiniz. Siz bize ülkemizi yeniden verdiniz, buna minnetimizi ifade edebilecek söz var mıdır? Burada bulduğumuz mutluluk için Sovyet cumhuriyetine teşekkürümüzü nasıl ifade edebiliriz? Bugünden itibaren, güç, bilgi ve hayat diye adlandırdığım herşey büyük ülkeye aittir” Murat Saryan büyük bir heyecanla ellerini öne uzattı: “Ben bizi yeniden hayata kavuşturan Moskova’daki Kremlin yıldızları arasında sesimi duyurmak istiyordum. Ben sana teşekkür ediyorum, bir baba olarak kendi adıma ve kızım adına, çok sınavdan geçmiş hemşerilerim, tüm halkım adına! Sana teşekkür ederim değerli yoldaş Stalin!”

Murat başını derince öne eğdi, salonda bulunanlar ayağa kalktılar ve dinmek bilmeyen coşkulu uzun alkışlarla onun sözlerini ödüllendirdiler.

SONSÖZ

Ermenistan! Çoğu insanın hayalinde büyüleyici bir güzellikten çözümlü gelen bir kelime, uzaklarda ve yabancı olanın çekiciliği gibi bir anlam yükleniyor. Oryantal mimari ve kendi tarzında müzik! Ama kaç kişi ulusal baskıya rağmen kültürünü yüzyıllarca koruyabilmiş ve şimdi Sovyetler Birliğinin parçası olarak yeniden çiçek açmakta olan Ermenistan'ın tarihini biliyor? Tarihi bir roman olan "*Hayatın Anlamı*"la Tevekelyan halkının tarihinin en belirleyici olan bölümünü anlattı ve Ermeni halkının çoğunluğu ulusal kurtuluş için mücadeleyi sömürülen sınıfların sosyal kurtuluşu için mücadeleyle birleştirdiği dönemdi bu. Tevekelyan Birinci Dünya Savaşının başlangıcından girerek dünyada yaşayan binlerce Ermeninin memleketlerine döndükleri 1948 yılına kadar olayı götürüyor. Onun çizdiği tek tek insan kaderleri Ermeni halkının bir bütün olarak kaderini yansıtıyor.

Tevekelyan romanını Ermenice yazdı. Otantik materyal kullanıldı ve seçilen konunun işlenmesi de emperyalist Amerikanın gönüllü aleti olarak birliklerini Korede savaştran bugünkü Türkiye'nin politik rolünü de açıklıyor.

20. Yüzyılın başında zalimce planlanan Ermeni katliamlarıyla Türkiye'deki hakim sınıflar ulusal sorunu çözebildiklerine inandılar. Ancak en sert baskıya ve muameleye karşın Ermeni halkı kökeni çok eski zamanlara dayanan geleneklerini korudu.

Üçbin yıl önce Van gölü, Savanga gölü ve Urmiye gölü etrafında ve Dicle'nin yukarı bölümünde komşu Asurlular tarafından Urartu adı verilen bölgede küçük halk toplulukları yaşıyordu. Bu topluluklar zamanınızdan yaklaşık 1000 yıl önce Kalder

imparatorluğunda birleştiler, Urartu krallığı altında üçyüz yıl yaşadılar. Ardından Asur ve Perslerin sürekli saldırılarıyla parçalandı ve Van gölü çevresinin İran bölgesinde oturan aşiretlerden, zamanımızdan önce 6. Yüzyılda Ermeni halkından oluşan bir aşiretler birliği kuruldu.

Alexander von Makedonien Pers imparatorluğunu parçaladığında Ermeniler Makedonların hakimiyetine girdiler. Helen kültürü Doğuya kaydı ve Alexander'ın ölümünden sonra (323) imparatorluk bağımsız devletlere ayrılınca Yunan kültür hareketi bitmedi. Suriye'de Ermenilerin iktidarı altında olan ve Helen kültürünün Yunan ve Suriyeli tüccarlar vasıtasıyla boğulduğu Seleukitlerin devleti oluşturuldu.

Romalıların M.Ö. 190 yılında Seleukitleri yenmesinden sonra Ermeniler Suriye'ye karşı ayaklandılar. Büyük bağımsız bir Ermeni devleti oluştu. Roma baskısından kaçmış olan Yunan sanatçı ve bilim adamları burada bir sığınak buldular. Artaxata ve Tigranokerta şehirleri dünyaca ünlü kültür merkezleri oldular. Hristiyanlık öncesi son yüzyılda yaşamış olan II. Tigranesin Ermenistan'ın hakimi Partları, Persleri ve Türkmenleri yendi. Bu zaferlerden sonra o "Hanlar hanı" ünvanını aldı ve kendini Tanrı ilan etti. Çok sayıda Yunan, Yahudi ve Arabı tutukladı ve onları, sanat, bilim, el sanatı ve ticareti geliştirmek amacıyla kendi şehirlerine yerleştirdi. Roma saldırılarını başıyla püskürttü ve nihayet Roma lejyonu Pompei'nin himayesine girene kadar (M.Ö. 66) Tigranes gerçi Ermenistan kralı olarak kaldı, ama fetihten vazgeçmek zorunda kaldı. 6000 talant (157000 kg) gümüşü savaş tazminatı olarak ödemek ve Roma'yı "dost ve müttefik" olarak kabul etmeye mecbur oldu.

Kölelik 1. Yüzyıla kadar ekonomik temelde devam etse de el sanatları katlanarak arttı ve iş aletleri mükemmelleşti, kölelik kârsız hale geldi. İktidara yeni bir kral hanedanı geldi: Arsakitler Roma himayesini severek kabul eden bir feodal devlet kurdular. Ama Roma iktidarı düşüşteydi. Partlar ve Persler Roma'ya karşı ayaklandılar. Ermenistan yüzyıllarca Romalılar ve Partlar arasındaki mücadelenin konusu oldu. 259 yılında Persler tarafından fethedildi, 286 da Romalıların yardımıyla yeniden kurtuldu ve devlet dini olarak açıklanan Hristiyanlığa girdiler. 428'de Pers-

ler ülkeyi, Bizansın eline düşen (Doğu Roma) küçük bir Batı kısmına kadar fethettiler.

Ulusal özgürlüğün kaybedilmesine rağmen Ermeni kültürü gelişmeye devam etti. 5. Yüzyılın başında köylü bir aileden gelen Mesrog Maşthotz Ermeni alfabesini tamamladı. Ermeni edebiyatı gelişti. Mesrog incili Ermeniceye çevirdi, Moses von Khoren 480 yıllarında bir "Ermeni Tarihi", yeğeni David "Tanımlama Kitabı" adıyla, milli marş ve ruhani şiirlerden oluşan bir kitap yazdılar.

Ancak Bizans ve Pers hakimiyetleri baskı ve yoksulluğu getirdi. Halk dayanılmaz haraç ve angarya altında çalışmak zorunda kaldı. Pers kralları Bizansla ilişkileri ülkeye yasakladılar, o zamanki kültür merkezleriyle kurulacak her türlü ilişkiyi engellediler. Feodal beyler halkını düşmana ihbar ettikleri için başarsız kalan kanlı ayaklanmalar oldu.

636'da Araplar Pers hakimiyetini yıktılar ve bu kez Arap fetihçilerle Bizans arasındaki mücadelenin konusu haline geldi. 642'de Araplar Ermenistan'ın başkenti Dwin'i ele geçirdiler ve birkaç yıl sonra tüm ülkeyi egemenlikleri altına aldılar. Ermenistan'a Müslümanlık geldi. Gerçi köylüler birçok kez yabancı egemenliğine karşı ayaklandılar ama ancak 9. yüzyılın sonuna doğru Arap halifeliğinin parçalanması başlayınca Ermenistan bağımsızlığını kazanabildi. 864'te en güçlü toprak sahiplerinden biri olan Aşot Ermenistan kralı oldu. Aşot Ani şehrini başkent yaptı. Ermeni yapı sanatı zirvesine ulaştı: Ani en harika yapı abidesi sayılan bir katedrale sahip oldu. Ermenistan'ın ipek dokuması ve halıları tüm o zamanki kültür dünyasında ün kazandı. Ermeni tüccarların Kiev, Novgorad ve diğer büyük şehirlerde ticaret ofisleri vardı.

Ama özgürlük uzun sürmedi. Feodal beylerin anlaşmazlığı ve bencilliğinin yol açtığı iç mücadelelerle zayıf düşen Ermenistan dış düşmanların baskısına dayanamadı. 10. Yüzyılda zaman içinde Bizans tarafından işgal edilecek olan beyliklere bölündü. Ama Selçuklu saldırıları başlayınca Bizans Ermenistan'ı savunamadı. Orta Asya steplerinden gelen Selçuklu türkmenleri İran, Irak ve Küçükasyayı fethettiler, Ermenistan'a girdiler. "Türkmenler tüm ülkeyi çekirge gibi geçtiler", diye belirtiliyor o çağın

bir raporunda. Halk zor geçit veren dağlık bölgeye sığınarak kendini kurtardı.

Türkmenlerin yurt arayışı bitmemişti. 1220'de Transkafkasya Moğolları tarafından fethedilip yakıldı ve yıkıldı. Feodal Ermeni beyleri boyun eğdiler, ama halk direniş gösterdi. Moğol boyunduruğu ülkede iki yüz elli yıl sürdü. Ardından Ermenistan 1472'de bir Pers eyaleti oldu. 1522'de Osmanlı sultanı II. Selim Ermenistan'ı fethetti ve onu genç Türk devletine kattı. İran ise Rusya'nın 1828'de fethedeceği Doğu bölgesinin bir kısmını aldı. 1878'de Ruslar da Türkiye'nin Kars ve Batum bölgelerini aldılar.

Parçalanmışlığa ve yüzyıllarca süren yabancı hakimiyetine rağmen Ermeniler kültürel özelliklerini korudular ve akla dayanan çalışkan bir halk ünvanını kazandılar. Büyük şiirler ve önemli bilimsel eserler oluştu. 18. Yüzyılda tarihçi Mikal Çamçan en eski zamanlardan başlayarak halkının bir tarihini yazdı. 19. Yüzyılda Lukas İncican bir "Eski Ermenistan Tanımı" ve bir "İlkçağ Coğrafyası" yazdı. Kaçatur Abovan (1810-1848) ülkenin ulusal edebiyatında önemli bir rol oynayan bir eser olan "Ermenistan'ın Yaraları"nı yazdı. Aynı zamanda yazar Raffi ve şair Pathkanyan Ermenistan'ın sınırları ötesinde ün kazandılar.

G. Sundukyan (1825-1912) Ermeni tüccarların hayatını konu alan bir dizi tiyatro oyunu kaleme aldı.

Ermeni halkı ulusal özgürlüğü için mücadeleden asla vazgeçmedi, ama Rusya'da 1905 devrimi yeni ufaklar açınca daha çok sosyal taleplerle öne çıktı.

Birinci Dünya Savaşının başlamasından sonra Türk hükümeti Ermeni halkının sistematik imhasına başladı. Alman büyükelçisi Wangenheim'in 31.5.1915'te İstanbul'dan Alman dışişleri bakanlığına gönderdiği bir telgrafta şöyle yazıyordu: "Yeni Ermeni kitle isyanlarını önlemek için Enver Paşa şimdi asi Ermeni merkezlerinden kuşku taşıyan ailelerin tümünü Mezopotamya'ya yerleştirmek niyetinde." Bunun için Dr. Lepsius kitabında şöyle yazdı: "Ermeni halkının ölümü" (Tempel yayınevi Potsdam, 1927): "Kitle tehcirleri denilen, kitle katliamlarıdır. Bunu Türkiye'nin iç durumunu ve bu tür tehcirlerin yapıldığı şartları bilen herkes biliyor... Bizim ulaşabildiğimiz gerçekler aşağıdaki tablo-

yu veriyor: Halkın en çok üçte biri kaçarak, İslamlaştırma ve tehcirde oturma yerlerine ulaşarak kurtulabiliyor.. Doğu vilayetlerinde tehcirler genellikle sistematik katliamlara dönüşüyordu, erkek nüfusun tamamı, kadın ve çocukların da az olmayan bir bölümü imha edildi. Ermeni halkın çiçeklenen okul varlığı yok edildi... Ermeni halkının imhası sadece Anadolu halkının yüzde 10-25'inin imhası anlamına gelmiyor, aksine daha da kötüsü halkın kültürel ve ekonomik olarak en gelişmiş unsurlarının yok olması anlamına geliyor.”

300.000'in üzerinde Ermeni Rusya'ya kaçtı ve Şubat 1917'de Çarlık yıkılınca Ermeni emekçileri de durumlarının iyileşeceğini umdular. Menşevikler Rusya'da Ekim'de gerçekleşen Bolşeviklerin zaferinden sonra bir karşı devrimci “otonom hükümet”te yeralan bir Transkafkasya komitesi yarattılar, Ermeni burjuva milliyetçileri de buna katıldılar.

Transkafkasyanın Rusya'dan ayrılması Türk istilasına ve Ermeniler arasında yeni katliamlara götürdü. Sonra 1918 Kasımında Alman emperyalizmi çökünce Türk müttefiklerini coşturdu. Türkler Ermenistan'dan geri çekildiler ve itilaf devletleri buraya geldiler.

Ermenistan korkunç acı çekiyordu. Hayvan mevcudu 1913'e göre %70 düşmüştü, sadece tarım alanlarının dörtte biri işlenmişti, endüstri yıkılmıştı ve yabancılar ülkede oturuyorlardı ve nifak ve alçaklığı körükliyorlardı. 14000 insan sadece 1919 yılında Erivan'da açlık ve enfeksiyon hastalıklarından öldü. Ülke için sadece tek kurtuluş yolu vardı: Devrim, bölünme ve Rusya'ya bağlanma. 1920 Nisanında Kızılordu Azerbaycan'ı işgal edince Ermeni emekçileri arasında heyecan fırtınası başladı. Ayaklanmalar oldu ama Ermeni milliyetçileri (Taşnaklar) ayaklanmayı anglo-Amerikan emperyalistlerin yardımıyla bastırdılar. 1920 Ağustosunda Taşnak hükümeti Türkiye'ye savaş ilan etti. Türkler yeniden ülkeye girdiler. Kasım 1920'de Stalin Bakü'ye geldi ve açıkladı:

“Türkiye'nin üzerine kıskırtılan ve ardından Türkiye'ye yem olan Taşnakların Ermenistan'ı kuşkusuz itilaf devletlerinin provasyonuna kurban gitti. Ermenistan için tek bir kurtuluş oldu-

ğu açıktır: Sovyet Rusya ile birlik.” (Stalin, eserleri, Berlin 1951, cilt 4. sayfa 362)

Kızıl ordu o andan itibaren mücadele eden Ermeni işçi ve köylüleri destekledi ve 29 Kasım 1920’de Ermenistan’da iktidar kuruldu.

“Acı çeken ve ağır sınavlardan geçen, itilaf devletleri ve Taşnaklar yüzünden açlığa, harabeye maruz kalmış ve kitlesel kaçışlara mahkum edilmiş Ermenistan, tüm dostları tarafından aldatılan Ermenistan bugün kurtuluşunu, Sovyet ülkesi olarak ilan etmekte buldu” diye yazıyordu Stalin 4 Aralık 1920 tarihli Pravda’da (Stalin, Eserleri, Berlin 1951, Cilt 4, sayfa 364).

Tohumluk, sanayi donanımı, yaşam için gerekli üretim ve kitapları Rus emekçiler gönderdiler, Rus uzmanlar ülkenin elektrikleşmesine yardım ettiler. 12 Mart 1922’de Ermenistan Azerbaycan ve Gürcistan’la Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Federasyonunu (TSFSR) kurdu ve 30 Aralık 1922’de TSFSR Rusya, Ukrayna, Belarus Sosyalist cumhuriyet federasyonlarıyla birleşerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ni kurdu.

Ermenistan tarihi: Stalin’in şu sözlerinin dayanağıdır: “Özel mülkiyet ve sermaye insanları kaçınılmaz olarak birbirinden ayırır, ulusal çelişkiler yaratır ve ulusal baskıyı güçlendirir, böylece kolektif mülkiyet ve çalışma ise aynı şekilde kaçınılmaz olarak insanları birbirine yaklaştırır, ulusal bölücülüğten kaçınır ve ulusal zulmü dünyadan siler süpürür. Sovyetlerin zaferi ve proleterya diktatörlüğünün kurulması bu yüzden ulusal zulmün yok edilmesi için temel şart oluyor.”

(Stalin, Eserleri, Berlin 1951, cilt 5, sa 16).

Kâthe-Kraatz-Krieg.

WARTKES TEWEKELYAN

Hayatın Anlamı

Ermenilerin 1908'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayıp Yunanistan, Beyrut, Sovyetler Birliği, Ermenistan'ın kuruluşu, 2. Dünya Savaşı ve 1950'lere kadar olan serüvenlerini anlatmaktadır.

"Gördüğün gibi, bunu yapmaması söylenmiş. Burjuva beyler buna izin vermiyorlar" dedi İsmail. Sonra da Missak'a döndü. "Bu böyle kalmamalı, bu bütün işçi sınıfının aşağılanmasıdır."

"Sanki senin, içinde bu burjuva yazarıların sevdikleri yayın organından daha güçlü bir gücün varmış gibi konuşuyorsun: Biz ikimiz ne yapabiliriz, sen onu söyle?"

Bir an bile tereddüt etmeden, "Biz binlerce protesto ilanları basalım ve bunu bütün şehirde dağıtalım", diye cevaplandırdı İsmail. "El ilanları sadece politik bir sorunu açıklamak için basılır. Ama burada önemsiz bir durum var!"

"Bu konuda katıyken haklı değilsin! Sorun ilk bakışta önemsiz görünmüyor ama aslında işçilerin temel hakları sözkonusu. Biz eğer bu sorunu çözmek için uğraşırsak bir yığın sempatizan kazanacağız."

Böylece İstanbul'da ilk el ilanı görünmüştü. Bunun gerçekleşmesinde bizzat Murat'ın rolü olmuştu. Bu bildiride "Spor Haberleri"ne şu sözlerle biten keskin bir cevap verilmişti: "Bizde, Türkiye'de bilincini günden güne geliştiren ve güçlendiren, kendisi için bir işçi sınıfı oluşuyor. Burjuvazinin bunu tanıma zamanı gelecek, istesin veya istemesin, bu gerçeği kabullenecek." Bildiri polis makamlarını ciddi şekilde uğraştırdı. Başkentte çıkan pek çok gazete bu olaya değişik biçimde tepki gösterdi."

Yakında bu kitabın ikinci cildini "Tehlikeli Bir Hayat"ı da yayınlayacağız.

